



HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

DOKTORSKI STUDIJ
POVIJEST

Marin Vlasnović

**CENTAR SLUŽBE DRŽAVNE SIGURNOSTI ZAGREB I
HRVATSKI NACIONALIZAM 1970. - 1990.**

Doktorski rad

Zagreb, lipanj 2026.

MARIN VLASNOVIĆ

DOKTORSKI RAD

2026.



HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

DOKTORSKI STUDIJ

POVIJEST

Marin Vlasnović

**CENTAR SLUŽBE DRŽAVNE SIGURNOSTI ZAGREB I
HRVATSKI NACIONALIZAM 1970. - 1990.**

Doktorski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zlatko Begonja

Zagreb, lipanj 2026.

Doktorski studij:

POVIJEST

MARIN VLASNOVIĆ



HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
ZAGRABIA

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je moj doktorski rad:

Centar Službe državne sigurnosti Zagreb i hrvatski nacionalizam 1970.-1990./The State Security Service Zagreb Center and Croatian Nationalism 1970-1990

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

izv. prof. dr. sc. Zlatka Begonje

i obranjen:

(napisati datum i mjesto obrane doktorskog rada)

isključivo rezultat mojeg vlastitog i samostalnog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i objavljenoj literaturi, a dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranog rada te niti jedan dio doktorskog rada ne narušava ičija autorska prava.

Izjavljujem da niti jedan dio doktorskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi u Republici Hrvatskoj i inozemstvu.

U Zagrebu, _____

(vlastoručni potpis)

Doktorski studij:

POVIJEST

MARIN VLASNOVIĆ



HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI SADRŽAJA DOKTORSKOG RADA

kojom izjavljujem i vlastoručnim potpisom potvrđujem da je sadržaj mojeg doktorskog rada:

Centar Službe državne sigurnosti Zagreb i hrvatski nacionalizam 1970.-1990./The State Security Service Zagreb Center and Croatian Nationalism 1970-1990

izrađen pod mentorstvom/komentorstvom:

izv. prof. dr. sc. Zlatka Begonje

i obranjen:

(napisati datum i mjesto obrane doktorskog rada)

koji dostavljam u elektroničkoj verziji u PDF inačici, istovjetan tiskanoj verziji mojeg doktorskog rada (koji dostavljam u dva (2) tiskana primjerka, tvrdi uvez).

U Zagrebu, _____

(vlastoručni potpis)

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Naslov doktorskog rada	Centar Službe državne sigurnosti Zagreb i hrvatski nacionalizam 1970.-1990.
Autor	Marin Vlasnović
Mentor Komentor/komentor 2	izv. prof. dr. sc. Zlatko Begonja
Ključne riječi	Hrvatski nacionalizam, komunizam, neprijatelj, represija, Služba državne sigurnosti
Povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada	1. izv. prof. dr. sc. Mario Jareb, predsjednik 2. prof. dr. sc. Tomislav Anić, član 3. nasl. izv. prof. dr. sc. Josip Mihaljević, član
Povjerenstvo za obranu doktorskog rada	1. _____, predsjednik 2. _____, član 3. _____, član
Ustanova koja je dodijelila akademski stupanj doktora znanosti	HRVATSKO KATOLIČKO SVEUČILIŠTE
Doktorski studij	Povijest
Mjesto	Zagreb
Država obrane	Republika Hrvatska
Znanstveno područje	Humanističke znanosti
Znanstveno polje	Povijest
Znanstvena grana (<i>ako ima</i>)	Suvremena povijest
Vrsta studija	Sveučilišni
Razina studija	Poslijediplomska
Akademski stupanj	Doktor znanosti
Kratice akademskog stupnja	dr. sc. human.
Vrsta rada	Doktorski rad
Jezik pisanja doktorskog rada	Hrvatski jezik
Jezik na kojem je doktorski rad obranjen	Hrvatski jezik
Datum obrane doktorskog rada	

BASIC DOCUMENTATION CARD

Thesis Title	The State Security Service Zagreb Center and Croatian Nationalism 1970-1990
Author	Marin Vlasnović
Mentor Co-mentor/Co-mentor 2	Assoc. prof. Zlatko Begonja, PhD
Key words	Croatian nationalism, communism, enemy, repression, State Security Service
Thesis Evaluation Committee	1. Associate Professor Mario Jareb, PhD, president 2. Full Professor Tomislav Anić, PhD, member 3. Associate Professor Josip Mihaljević, member
Thesis Defense Committee	1. _____, president 2. _____, member 3. _____, member
The Institution Awarding the Academic Degree	CATHOLIC UNIVERSITY OF CROATIA
Doctoral Study	History
Location	Zagreb
Country of Defense	Republic of Croatia
Scientific Area	Humanities
Scientific Field	History
Scientific Branch (<i>if any</i>)	Modern and Contemporary history
Type of Study	University
Level of Study	Postgraduate
Academic Degree	PhD Degree
Abbreviated Academic Degree Title	PhD
Type of Thesis	Postgraduate Thesis
Language of Thesis (written)	Croatian
Language of Thesis (defenced)	Croatian
Date of Thesis Defense	

SAŽETAK

U ovome se radu, na temelju dostupnih izvora iz dokumentacije jugoslavenskoga komunističkog režima, ponajprije Službe državne sigurnosti (SDS), kolokvijalno poznate kao Udba, te na temelju dostupnih svjedočanstava, analizira djelovanje jugoslavenskih tajnih službi u razdoblju od 1970. do 1990. Istraživanje je usmjereno na razjašnjavanje načina na koji je SDS konceptualizirala hrvatski nacionalizam, kakvu mu je ulogu pripisivala unutar kategorije “unutarnjeg neprijatelja”, tko su bili nositelji takvoga djelovanja te kojim se metodama Služba koristila u njihovu praćenju, obradi i suzbijanju. Ujedno se nastoje utvrditi dosezi i učinci takvih sigurnosno-represivnih praksi u širem političkom i društvenom kontekstu. S obzirom na to da je riječ o politički izrazito dinamičnom i vremenski razmjerno opsežnom razdoblju, istraživanje se temelji na analizi istaknutih pojedinaca i grupa koje su zagovarale uspostavu samostalne hrvatske države, a koje je SDS sve do raspada jugoslavenske države tretirala i obrađivala kao hrvatske nacionaliste. U tom je okviru osobitu pozornost potrebno posvetiti odnosu jugoslavenskih vlasti prema političkoj emigraciji, budući da dostupna dokumentacija pokazuje kako je država protiv nje vodila sustavnu i višeslojnu operaciju koja je u brojnim segmentima poprimala obilježja rata. Pritom je težište djelovanja u pravilu bilo usmjereno na hrvatsko i albansko iseljenišvo. SDS je uporabom dezinformacija, operativnih kombinacija i različitih oblika prikriivenoga djelovanja nastojala proizvoditi razdor, nepovjerenje i sumnju među pripadnicima djelatne hrvatske političke emigracije, pri čemu je jedan od ključnih ciljeva jugoslavenskih vlasti bio onemogućiti čvršće povezivanje domovinske i iseljene Hrvatske. Slijedom navedenoga, rad donosi prikaz najvažnijih hrvatskih emigrantskih organizacija te analizira njihove političke ciljeve, obrasce djelovanja i pokušaje destabilizacije jugoslavenskoga komunističkog režima. Napose se pozornost posvećuje djelovanju Centra Službe državne sigurnosti Zagreb (CZG), najvećeg centra SDS-a pri Republičkom sekretarijatu unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (RSUP SRH). Analiza djelovanja toga centra pokazuje da je on, u okviru svojega operativnog i analitičkog djelokruga, obrađivao istaknute hrvatske nacionaliste, političare, intelektualce, pripadnike hrvatske političke emigracije te Katoličku crkvu. Time se otvara prostor za dublje razumijevanje širine i složenosti nadzornoga i represivnoga aparata kojim je raspolagao jugoslavenski komunistički režim, kao i načina na koji su se politički protivnici režima klasificirali, pratili i neutralizirali. Na temelju dokumentacije jugoslavenskoga komunističkog režima, koja, iako nije uvijek potpuna niti u cijelosti vjerodostojna, ipak predstavlja važno heurističko i interpretativno polazište te u kombinaciji s ostalim izvorima omogućuje dublju i složeniju analizu istraživane problematike, rekonstruirani su modaliteti pritisaka kojima su istaknuti pojedinci i grupe bili izloženi. U konačnici, rad nastoji ponuditi što je moguće vjerodostojniji prikaz političkih i sigurnosnih prilika u društveno-političkom ozračju SR Hrvatske tijekom posljednjih dvaju desetljeća komunističkoga režima te pridonijeti boljem razumijevanju mehanizama djelovanja jugoslavenskih tajnih službi u odnosu prema hrvatskom nacionalizmu i političkoj emigraciji.

Ključne riječi: Hrvatski nacionalizam, komunizam, neprijatelj, represija, Služba državne sigurnosti

Mojem ocu i stricu, mojoj obitelji i prijateljima

Ako je Bog za nas, tko će protiv nas?
(Rim 8, 31)

Platon mi je prijatelj, ali mi je istina veća prijateljica.
(Aristotel)

Najbolja je osveta ne postati nalik neprijatelju.
(Marko Aurelije)

Povjeri prošlost Božjem milosrđu, sadašnjost Njegovoj ljubavi, a budućnost Njegovoj providnosti.
(sv. Augustin)

Grieh je sve što je protiv savjesti.
(sv. Toma Akvinski)

Gospodine, podari mi spokoj da prihvatim ono što ne mogu promijeniti, hrabrost da promijenim ono što mogu i mudrost da razlikujem jedno od drugoga.
(tradicionalno se pripisuje sv. Franji Asiškom)

SADRŽAJ

1. UVODNE NAPOMENE.....	1
1.1. Ciljevi, hipoteze i istraživačka pitanja	13
1.2. Metodologija istraživanja i struktura rada	14
1.3. Svrha rada i očekivani znanstveni doprinos	16
1.4. Teorijska polazišta.....	17
2. SUSTAV DJELOVANJA SLUŽBI SIGURNOSTI SFRJ OD 1970. DO 1990.....	20
2.1. Organizacija i metode rada SDS-a.....	21
2.2. Odgovornost i rukovođenje SDB-om/SDS-om.....	28
2.3. Pravilnik rada SDB-a iz 1967.	32
2.4. Jedinствена načela o primjeni metoda i sredstava poslova državne sigurnosti	35
2.5. Pravilnici SDS-a/SDB-a od 1975. do 1990.....	36
2.6. Ustrojstvo SDS-a iz 1978.....	39
3. DJELOVANJE SDS-a U PRVOJ POLOVICI 1970-ih	41
3.1. Djelovanje Centra SDS Zagreb na primjeru istaknutih hrvatskih intelektualaca ..	41
3.2. Matica hrvatska tijekom Hrvatskog proljeća	57
3.3. Savez studenata tijekom Hrvatskog proljeća	64
3.4. Stanje poslije XXI. sjednice Predsjedništva SKJ 1971. iz perspektive SDB-a	69
3.4.1. "Unutarnji neprijatelj"	70
3.4.2. "Neprijateljski dio emigracije"	73
3.4.3. Strane službe i diplomatsko-konzularna predstavništva u SFRJ	75
3.4.4. Opće karakteristike djelovanja "neprijatelja 1971."	79
3.4.5. Specifičnosti u djelovanju "unutarnjeg neprijatelja"	81
3.4.6. Specifičnosti u djelovanju "neprijateljskog" dijela emigracije.....	83
3.4.7. Neki problemi sustava zaštite ustavnog poretka SFRJ	85
3.4.8. Pitanja općeg koncepta zaštite ustavnog poretka i uloge SDB-a/SDS-a	85
3.5. Ratne pripreme SDS-a SR Hrvatske	88
3.5.1. Ratne pripreme Centra SDS Zagreb	88
3.6. Opća procjena stanja i djelatnost emigracije prema SFRJ	90
3.6.1. Statistička analiza djelovanja emigracije iz SR Hrvatske po centrima SDS -a 1974. 97	
3.6.2. Emigracija s područja Centra SDS Zagreb.....	102

3.6.3.	Emigracija u SR Njemačkoj	104
3.6.4.	Emigracija u Australiji	108
3.7.	Povezanost "vanjskog i unutarnjeg neprijatelja" protiv SFRJ	110
3.7.1.	Politika i međunarodni položaj Jugoslavije	110
3.7.2.	Djelatnosti protiv Jugoslavije	111
4.	DJELOVANJE SDS-a U DRUGOJ POLOVICI 1970-ih	125
4.1.	Djelovanje SDS-a u drugoj polovici 1970-ih na primjeru Centra SDS Zagreb	128
4.1.1.	Obrada hrvatskog nacionalizma	128
4.2.	Statistički prikaz obrada po centrima SDS-a i liniji rada za 1978.	137
4.3.	Centar SDS Zagreb kroz izvješće za 1978. i planirano djelovanje za 1979.	144
4.3.1.	Djelovanje Centra SDS Zagreb u 1978. - obrada hrvatskog nacionalizma.....	144
4.3.2.	Operativna potpora u Centru SDS Zagreb.....	153
4.3.3.	Planirano djelovanje Centra SDS Zagreb u 1979.....	157
4.4.	Centar SDS Zagreb kroz izvješće o realiziranom programu za 1979.	159
4.4.1.	Odjel za operativne poslove - obrada hrvatskog nacionalizma	159
4.4.2.	Odjel za operativno-preventivne poslove	185
4.4.3.	Odjel za operativno-tehničke poslove	197
4.4.4.	Operativna potpora u Centru SDS Zagreb.....	199
5.	DJELOVANJE SDS-a TIJEKOM 1980-ih.....	203
5.1.	Centar SDS Zagreb kroz izvješće o realiziranom programu za 1980.	203
5.1.1.	Odjel za operativne poslove - obrada hrvatskog nacionalizma	203
5.1.2.	Odjel za operativno-preventivne poslove	227
5.1.3.	Odjel za operativno-tehničke poslove	237
5.1.4.	Operativna potpora u Centru SDS Zagreb.....	243
5.2.	Djelovanje SDS-a u prvoj polovici 1980-ih na primjeru Centra SDS Zagreb	246
5.2.1.	Djelovanje Centra SDS Zagreb na primjeru istaknutih hrvatskih intelektualaca 246	
5.3.	Jedinstvena programska orijentacija SDB-a od 1986. do 1990.....	260
5.3.1.	Suzbijanje djelatnosti "unutarnjeg neprijatelja"	260
5.3.2.	"Neprijateljska emigracija"	264
6.	DJELOVANJE SDS-a/SDB-a POTKRAJ 1980-ih	266
6.1.	Djelovanje SDS-a potkraj 1980-ih u usporedbi s djelovanjem Centra SDS Zagreb 266	

6.1.1.	Služba državne sigurnosti kroz izvješće za 1989.	266
6.1.2.	Ljudski potencijali u SDS-u potkraj 1989.	273
6.2.	Služba državne sigurnosti kroz planirano djelovanje za 1990.	275
6.2.1.	“Unutarnji neprijatelj”	275
6.2.2.	“Neprijateljska emigracija”	281
6.2.3.	Operativna potpora u SDS-u	287
6.3.	Služba državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) kroz planirano djelovanje za 1990. ...	288
6.3.1.	“Neprijateljska emigracija”	288
6.3.2.	“Unutarnji neprijatelj”	291
7.	ZAKLJUČNO RAZMATRANJE	295
8.	SUMMARY	305
9.	POPIS PRILOGA	318
9.1.	Zakoni i akti koji su definirali djelovanje represivnih tijela SFRJ	318
9.2.	Shema rukovođenja u SDB-u 1980.-1990.	331
9.3.	Shema rukovođenja u SDS-u 1980.-1990.	332
9.4.	Ustrojstvena shema SDS-a 1980.-1990.	333
9.5.	Ustrojstvena shema Centra SDS Zagreb 1980.-1990.	334
9.6.	Popis tablica	335
9.7.	Popis grafičkih prikaza	336
10.	POPIS KRATICA	337
11.	LITERATURA I IZVORI	347
11.1.	Arhivski i neobjavljeni izvori	347
11.2.	Časopisi i novine	348
11.3.	Knjige i znanstveni časopisi	348
11.4.	Dokumenti i brošure	363
11.5.	Ostali izvori	364
11.6.	Ostali internetski izvori	364

1. UVODNE NAPOMENE

U kontekstu daljnjih razmatranja potrebno je istaknuti kako komunistički režim Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) u razdoblju 1945.-1990. izaziva različite prijemore, stoga i o tome je li riječ o totalitarnom ili autoritarnom režimu.¹ Tako su primjerice neki autori SFRJ uvrstili u autoritarne režime, podtip "posttotalitarni autoritarni režim".² Neki drugi autori potvrđuju postojanje totalitarnih i autoritarnih faza te komunističke diktature koja je trajala sve do 1990.³ U svjetlu ovih razmatranja za razdoblje do 1953. uglavnom postoji konsenzus kako je riječ o totalitarnoj fazi režima koji kasnije dobiva obilježja autoritarizma čije su tendencije počele sredinom 1960-ih, iako ni s time nisu svi suglasni. Primjerice, prema mišljenju pojedinih autora jugoslavenski režim nikada nije bio totalitaran.⁴ S druge strane pojedini autori prikazali su "titoistički federalizirani totalitarizam" kao, "još jedan od temeljnih političkih mitova" na kojem se sustavno gradila jugoslavenska propaganda.⁵ Nadalje, pojedini autori zaključuju kako je nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji bio uspostavljen totalitarni politički režim.⁶

Glede formalnog hrvatskog stajališta jugoslavenski režim bio je totalitaran, Sabor Republike Hrvatske (RH) donio je 2006. *Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945.-1990. godine.*⁷

Rad se prvenstveno bavi prikazom stvarnih političkih i sigurnosnih prilika u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj - SRH tijekom posljednja dva desetljeća komunizma, 1970.-1990., a naglasak se posebice stavlja na praksu državne represije, koja je u tom razdoblju predstavljala *modus operandi* za obračun s političkim protivnicima, kako u domovini, tako i u inozemstvu. Važno je istaknuti kako se sredinom 1960-ih u Jugoslaviji zagovarala privredna reforma koju je podržavao i Josip Broz Tito,⁸ ali joj se protivio njegov bliski suradnik Aleksandar

¹ Pojmovna određenja prikazuju se u daljnjem tekstu. (Teorijska polazišta)

² Linz 2000, 245.

³ Čipek 2004, 24.

⁴ Merkel 2011, 1. Usp. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021) 2013-2025, (dalje: HE MI), KPJ, akronim za Komunistička partija Jugoslavije. (→ savez komunista)

⁵ J. Vujić 2007, 87.

⁶ Kasapović 2023. *Savez komunista Jugoslavije bio je jedina politička partija, marksizam je bio službena državna ideologija koja se izučavala u školama, a režim je često masovno i organizirano mobilizirao mase kako bi mu izrazile potporu i tako ga legitimirale.*

⁷ Narodne novine (dalje: NN), broj (dalje: br.) 76/06.

⁸ Usp. HE MI 2021, Broz, Josip - Tito, hrvatski političar i državnik (Kumrovec, 7. V. 1892 - Ljubljana, 4. V. 1980). *Godine 1974. izabran je za doživotnog predsjednika Jugoslavije i SKJ*. Isto tako vidi: Đodan 2002, 88-89.

Ranković.⁹ Ključni događaj koji je pokrenuo liberalizaciju bio je pad Rankovića 1966., koji je od 1963. bio potpredsjednik države i vodeća ličnost jugoslavenskog obavještajnog i sigurnosnog sustava. Na Rankovića, koji mu je bio i vjenčani kum, gledalo se kao na Titova nasljednika sve do Četvrtog plenuma Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ) 1966. održanog na Brijunima kada je smijenjen sa svih dužnosti i isključen iz SKJ jer je zlorabio položaj u Upravi državne bezb(j)ednosti (UDB).¹⁰ Slijedom navedenih zbivanja, 1967. donesena je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* kojom se kritizirao *Novosadski dogovor*.¹¹ U takvim okolnostima smjena Aleksandra Rankovića dodatno je rezultirala popuštanjem partijske stege i policijskog nadzora nad društvom te većom slobodom djelovanja kulturnih institucija i medija, a primjer je bio odnos s Katoličkom crkvom. Tako su u sklopu toga početkom 1965. u Beogradu započeli pregovori Jugoslavije s predstavnicima Svete Stolice koja je tražila poštivanje slobode savjesti i vjere jer su u nekim sredinama korištene iste metode kao i u poratnim godinama. Slijedom toga Jugoslavija i Vatikan su u lipnju 1966. potpisali Protokol što je formalno označilo mogućnost pluralizacije jednog dijela društvenog života, međutim, u stvarnosti volja Partije često je bila iznad zakona što se napose odnosilo na lokalne komunističke dužnosnike.¹²

U vrtlogu ovih političkih zbivanja, nakon intervencije država Varšavskog pakta u Čehoslovačkoj 1968. postavljeni su temelji Teritorijalne obrane (TO) po republikama. Tu su ideju “naoružanog naroda” osmislili i proveli hrvatski generali u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA),¹³ unatoč snažnom otporu saveznih unitarista.¹⁴

⁹ Usp. HE MI 2021, Ranković, Aleksandar, srpski političar (Draževac kraj Obrenovca, 28. XI. 1909 – Dubrovnik, 20. VIII. 1983). *Nakon rata obnašao je najviše državne dužnosti: ministar unutarnjih poslova i potpredsjednik Saveznog izvršnoga vijeća (1946–63), te potpredsjednik države (1963–66). Bio je jedan od osnivača OZNA-e (1944) i središnja figura jugoslavenskog obavještajnog i sigurnosnog aparata. Na brijunskom plenumu CK SKJ 1966. pod optužbom za zlorabu položaja u Upravi državne bezb(j)ednosti (UDB) bio je smijenjen sa svih dužnosti te isključen iz SKJ. Isto tako vidi: Kovač, Dimitrijević i Popović 2016.*

¹⁰ Usp. Đodan 1998, 498-499. Vukušić 2002, 292. *Josip Drpić – primjer “hrvatskog Udbaša”*. A. Batović 2010, 550. Krašić 2018a, 395-396. Arapović 2003, 15-16. *U Hrvatskoj je policijski teror bio najjači, najobuhvatniji, mnogo veći nego na Kosovu. Tada je u Hrvatskoj bilo milijun i tristo tisuća policijskih dosjea, a tek devetsto tisuća zaposlenih, što praktički znači da je čitav narod pod neposrednom policijskom kontrolom.*

¹¹ Za bolji uvid u zbivanja vezana za *Deklaraciju* vidi: Bukvić 2022. Usp. Krašić 2018a, 396-398.

¹² Više o tome vidi: Akmadža 2013, 320-324. Usp. Manolić 2016, 97-102.

¹³ Usp. HE MI 2021, Jugoslavenska narodna armija – JNA, vojska socijalističke Jugoslavije; *Naziv JNA uveden je 1951. (od 1968. uz JNA se kao druga sastavnica oružanih snaga razvijala Teritorijalna obrana, u nadležnosti jugoslavenskih republika). Pri Teritorijalnoj obrani postojala je i Bezb(j)ednost (sigurnost) teritorijalne obrane.*

¹⁴ Usp. Veselica 2002, 152. Mišković i Bader 2021, (15), 30-42. *Djodan i Veselica navodno izjavili: “Mi imamo teritorijalnu obranu i nema te armije koja nešto može naoružan(o)m narodu” /Veselica/. Očito aluzija na operativnu armiju.* HE MI 2021, Rukavina, Ivan, hrvatski general (Otočac, 26. I. 1912 – Zagreb, 3. IV. 1992). *Jedan od tvorca koncepcije općenarodne obrane, kojom su jačane obrambene funkcije republika, što ga je dovelo u sukob sa*

Slijedom navedenih zbivanja i u sklopu dinamičnog razdoblja početkom 1970-ih u SR Hrvatskoj se pojavio kulturno-politički, liberalno-nacionalni “masovni pokret”, kasnije kolokvijalno nazvan Hrvatsko proljeće. Nastao je kao rezultat težnji za novim ustavnim i političkim uređenjem odnosa u federaciji.¹⁵ Hrvatsko proljeće naziv je za reformno razdoblje u hrvatskoj politici, društvu i kulturi, napose obilježeno legitimiranjem hrvatskog nacionalnog identiteta i traženjima koja iz njega proizlaze.¹⁶ Ovdje je riječ o postupnoj artikulaciji nezadovoljstva koje se, sve izraženije javlja unutar reformskog segmenta komunističkog vodstva u SR Hrvatskoj, te koje, pod utjecajem specifičnih društveno-političkih okolnosti, prerasta u široko prihvaćen nacionalni konsenzus. Inicijalni poticaj takvim procesima dao je reformski orijentirani dio vodstva, što se osobito jasno manifestiralo tijekom Desete sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH), održane od 15. do 17. siječnja 1970.¹⁷ Tada je došlo do sadržajnog političkog sukoba s Milošem Žankom gdje je jednoznačno osuđen svaki pristup jugoslavenskog unitarizma.¹⁸ Ključni nositelji zbivanja bili su reformski usmjereni dio vodstva hrvatskih komunista, Matica hrvatska (MH) te studentske grupe koje su naglašavale i promicale nacionalni identitet, uključujući sve oblike kulturnih i tradicijskih vrijednosti hrvatskog naroda. Među njima, kao središnjim protagonistima Hrvatskog proljeća, nije postojala značajnija koordinacija.¹⁹

Prema nekim autorima, Katolička crkva u Hrvatskoj “prespavala” je Hrvatsko proljeće. Takve teze uglavnom su temeljene na ponovnom uspostavljanju odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije, a Tito je uoči Hrvatskog proljeća posjetio papu Pavla VI.²⁰ Ipak, Katolička crkva je

zastupnicima unitarističkih koncepcija. HE MI 2021, Mutak, Vlado, hrvatski časnik (Zagreb, 19. IV. 1914 – Zagreb, 26. II. 1974). *Pripadao je nacionalno-demokratskoj struji u SK Hrvatske i sudjelovao u organiziranju teritorijalne obrane na području Hrvatske. Nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu u prosincu 1971., uhićen je i osuđen na 4 godine zatvora. U vojnom zatvoru izvođen je mučenju, pa je zbog narušena zdravlja potkraj 1973. privremeno pušten, ali je ubrzo umro.*

¹⁵ Zakošek 2012, XXIII-XXVII, XXIV.

¹⁶ Više o tome vidi: HE MI 2021, “Hrvatsko proljeće.”, Usp. Proleksis enciklopedija, “Hrvatsko proljeće.”

¹⁷ Usp. Krašić 2018a, 399-403. *Deseta sjednica CK SKH.*

¹⁸ Vlasnović i Begonja 2023. Usp. Radelić 2006, 379-466 (382). *Miloš Žanko, član CK SKH i potpredsjednik Narodne skupštine SFRJ, javno je pred TV kamerama nastupio protiv većine. Njegovi su stavovi, koje je također izložio u seriji članaka u dnevnom listu Borba od 17. do 21. studenog 1969. pod naslovom ‘U toj (nacionalističkoj) ludosti ima sistema o sustavnom nadiranjju nacionalističkih snaga u Hrvatskoj’, zapravo i bili povod sazivanju sjednice.* Gotovac 1989, 64-69 (67). Diklić 2009, 193, 201-202. Zoričić 2022, 129-132. O Milošu Žanku vidi: *Hrvatski leksikon, Sv. 2, L-Ž, 726.* O cijelom događaju više vidi: Baletić i Židovec 1970. Šarić 2021.

¹⁹ Usp. Krašić 2018a, 414-421. *Međusobni odnosi reformnog dijela SKH, Matice hrvatske i studentskog pokreta.*

²⁰ Usp. Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA)-Fond 1561-Socijalistička Republika Hrvatska-Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (dalje: SRH-RSUP)-Služba državne sigurnosti (dalje: SDS), Centar Zagreb (dalje: CZG), Informacija (dalje: inf.) broj (dalje: br.) 222/1970 od 8.4.

prešutno podržavala Hrvatsko proljeće iako je izbjegavala izravnu konfrontaciju s komunističkim režimom.²¹ Međutim, prevladavao je stav kako su to nesuglasice među komunistima, zbog čega se Katolička crkva uglavnom suzdržavala od izravnog uključivanja, iako je stala u obranu ugroženih vjerskih sloboda i ljudskih prava.²²

U razdoblju od 1963. do 1971. komunističko političko vodstvo u Hrvatskoj provodilo je strategiju smanjenja utjecaja SK-a na gospodarski sustav, postupno uvodeći tržišna načela. Poduzećima i ustanovama osiguravana je veća samostalnost decentralizacijom dohotka, čime se nastojalo rasteretiti gospodarstvo i ograničiti opseg državne regulative.²³ Zahtijevala se demokratizacija političkog sustava kroz ukidanje monopola Partije nad institucijama, dok je ustavnim amandmanima od 30. lipnja 1971. potvrđeno pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na stvaranje nacionalnih država. Ti su elementi predstavljali važne temelje ideje konfederalnog uređenja unutar tadašnje jugoslavenske federacije.²⁴

Završnica zbivanja uslijedila je slomom Hrvatskog proljeća, čiji je početak obilježen sjednicom Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) održanom u Karađorđevu od 1. do 2. prosinca 1971.²⁵ Naime, tom prigodom Josip Broz Tito obračunao se s reformističkim komunistima iz SR Hrvatske, distancirao se od njihove politike te zahtijevao njihovo povlačenje s dotadašnjih pozicija u strukturama vlasti. Represija koja je Hrvatsku zahvatila nakon Titova sastanka s hrvatskim vodstvom i sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu te nakon podnošenja ostavki istoga vodstva na sjednici CK SKH, 12. prosinca 1971., imala je višestruke učinke.²⁶ Tijekom takozvanog "crnog prosinca" uz potporu vojske i policije smijenjeni su brojni državni, partijski i gospodarski dužnosnici koji su podupirali ideje Hrvatskog proljeća.²⁷ Potrebno je napomenuti da su partijski dužnosnici na koncu ipak ostali pošteđeni sudskog progona, ali su s druge strane tijekom prosinca 1971. i siječnja 1972. uhićeni vodeći dužnosnici Saveza studenata i Matice hrvatske,²⁸ a kasnije su osuđeni u političkim sudskim procesima.²⁹

²¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Centar Split (dalje: CST), inf. br. 158/1972 od 18.4. i inf. br. 31/1972 od 8.2.

²² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CST, inf. br. 109/1972 od 28.3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 20/1971 od 20.1. Akmadža 2013, 391-402. Akmadža 2020, 105-127.

²³ Usp. Đodan 2002, 88-89.

²⁴ Usp. Jonjić 2017.

²⁵ Usp. Mišković i Bader 2021, 179-183. *Slom Hrvatskog proljeća*. Mesić 2012, XXXI. Krašić 2018a, 421-425.

²⁶ Više o tome vidi: HE MI 2021, "Hrvatsko proljeće.", Usp. Proleksis enciklopedija, "Hrvatsko proljeće."

²⁷ Usp. Krašić 2018a, 427-430. *Novo hrvatsko rukovodstvo*.

²⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 165/1972 od 16.8.

²⁹ Usp. Pišković 1994. Veselica 2002, 159. Vlasnović i Begonja 2023, 265.

U kontekstu represije nad Hrvatima tijekom i nakon Hrvatskog proljeća, došlo je do intenziviranja djelatnosti dotad heterogene hrvatske političke emigracije, koja se postupno organizirala te prerasla u ozbiljnu prijetnju stabilnosti i opstojnosti SFRJ.³⁰ U sklopu ovih razmatranja Hrvatsko proljeće je od jednog dijela emigracije doživljeno na način kao da je hrvatska mladež odbacila i komunizam i Jugoslaviju dok je reformni dio hrvatskih komunista, prema njihovom shvaćanju, manipulirao nacionalnim osjećajima koje su htjeli iskoristiti za stvaranje reformirane Jugoslavije.³¹ Ipak, jedan dio emigracije sudjelovao je u Hrvatskom proljeću članstvom u društvima prijatelja Matice hrvatske (inozemni ogranci Matice hrvatske).³² Nakon sloma Hrvatskog proljeća, Hrvati su u inozemstvu organizirali prosvjede, a skupljala se i financijska pomoć za zatvorene i njihove obitelji. Tako je jedan dio Hrvata prebjegao u inozemstvo i priključio se radu hrvatske političke emigracije, a najpoznatiji među njima bio je Ante Bruno Bušić, koji je po nalogu Službe državne sigurnosti – SDS ubijen 1978. u Parizu.³³ Isto tako, potrebno je istaknuti da je hrvatska emigracija, što se tiče političkog gledišta, bila podijeljena na raznolike grupacije, ideje i metode djelovanja, ali je imala jedinstven cilj – stvaranje samostalne Hrvatske.³⁴ Stoga su ju jugoslavenske službe u svojim izvješćima nazivale “fašistička i ustaška emigracija” te “hrvatska neprijateljska emigracija”.

U ovom kontekstu vrijedno je navesti kako je hrvatska politička emigracija pažljivo pratila što se događalo u Hrvatskoj tijekom Hrvatskog proljeća,³⁵ o čemu vjerno svjedoči i odabir početka izvođenja najpoznatije hrvatske emigrantske oružane operacije 1972.³⁶ Naime, pripreme za ubacivanje pripadnika Hrvatskog revolucionarnog bratstva (HRB) u Jugoslaviju pod vodstvom

³⁰ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šifra (dalje: šif.) 10.1, redni broj (dalje: r. br.) 58/1976, 7/55-15/59. Krašić 2018a, 330-342.

³¹ Usp. Krašić 2018a, 405-410. *Hrvatski reformno orijentirani komunisti*.

³² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 394/1970 od 30.7. Hekman 2002, 453-481. M. Jareb 2023, 189-197.

³³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673. *Krivična (kaznena) prijava protiv 3. Bušić (Bruna) Ante, sin Josipa, r. 6. 10. 1939. (...), prema podacima kaznene evidencije 1966. godine osuđen zbog kriv. djela iz čl. 118. KZ-a, dana 12. 12. 1971. godine lišen slobode i sproveden istražnom sucu Okružnog suda u Zagrebu, zbog sumnje da je vršio kriv. djela protiv naroda i države, a posebno kriv. djelo iz čl. 119 KZ-a*. Isto tako vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.0_44-I-3 – *Bruno Bušić (1-773)*. HE MI 2021, Bušić, Bruno, hrvatski političar i publicist (Donji Vinjani kraj Imotskog, 6. X. 1939 – Pariz, 16. X. 1978). Vukušić 2002, 407-477. Arapović 2003, 1-19, 52. Mijatović 2010, 15-16, 77-83, 122-140, 210-218. Manolić 2016, 128.

³⁴ Usp. Jandrić 2003, 445. M. Jareb 2006, 307, 330-332. Perušina 2019, 15.

³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 440/1970 od 24.9. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 223/1971 od 23.7.

³⁶ Usp. Arapović 2003, 19, 50. Mihaljević 2022, 287-291. Krašić 2018a, 313-329. *Bugojno kao odgovor na Karađorđevo: tumačenja Bugojanske akcije kao odgovor na slom hrvatskog reformnog pokreta*.

članova iz Australije i vođenje gerilskog rata započele su još 1968.,³⁷ no, zaustavljene su 1971. jer je HRB procijenio kako bi oružano djelovanje izazvalo jugoslavenski režim na slamanje Hrvatskog proljeća.³⁸ Nakon sloma Hrvatskog proljeća HRB je vjerovao kako će u domovini zateći snažnu podršku hrvatskog naroda, ogorčenog i revoltiranog jugoslavenskom diktaturom. Polazeći s ovih pretpostavki, u drugoj polovici lipnja 1972. hrvatski gerilci poznati kao grupa *Fenix 72*, ušli su u Jugoslaviju s namjerom pokretanja pobune hrvatskog naroda kako bi na taj način ostvarili preduvjete za stvaranje samostalne Hrvatske.³⁹ Grupa *Fenix 72* slomljena je od strane jugoslavenskog komunističkog režima,⁴⁰ a od devetnaest članova koji su sudjelovali u operaciji četiri su poginula u sukobu s jugoslavenskim snagama. Trinaest ih je zarobljeno od kojih je devet ubijeno bez suđenja.⁴¹ Četvorici je suđeno i svi su dobili smrtne kazne te je navedeno kako je obrazloženje “izostavljeno kao nepotrebno”,⁴² a najmlađi među njima je pomilovan i smrtna kazna je zamijenjena kaznom od 20 godina strogog zatvora.⁴³ Iako slomljena, grupa *Fenix 72* bila je značajna jer je potaknula hrvatsku emigraciju na još snažnije djelovanje. Stoga je, unatoč neuspjehu, akcija imala snažan odjek u javnosti te je utjecala na oblikovanje daljnje politike i načina djelovanja hrvatske političke emigracije. Istodobno, izazvala je promjene u jugoslavenskoj sigurnosnoj politici, potaknula reorganizaciju sigurnosnog sustava te dovela do pojačane

³⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.1, r. br. 43, br. 42, prim. br. 50, Beograd, 14. januara 1972. godine. *Strogo pov(j)erljivo*, (1-10). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 37, 5/9. Butković 1998, 243-249. Vukušić 2002, 29-42. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 377-378. *Hrvatsko revolucionarno bratstvo osnovali su 1961. u Australiji Geza Pasty, Josip Senić, Jure Marić i drugi. Oni su prije osnutka HRB bili u HOP. Bili su nezadovoljni programom i načinom rada tada postojećih hrvatskih političkih organizacija jer su smatrali da se Jugoslavija ne može rušiti samo rodoljubnim govorima u Australiji već aktivnim radom u domovini.* HRB je prestao djelovati odlukom Glavnog revolucionarnog stana 25. studenog 1996. jer je ostvaren konačan cilj – samostalna država Hrvatska. Isto tako vidi: Vukušić 2010.

³⁸ Usp. Mišković i Bader 2021, 396, 398-399. *Bugojanska skupina. Tita smo svaki dan izvoještavali o razvoju situacije. I ubacivanje Bugojanske skupine smo shvatili kao ozbiljnu poruku.*

³⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 9/56. Butković 1998, 247-249. Arapović 2003, 50. O navedenom vidi i u bilješkama, primjerice: (324), (325), (357), (376), (380), (381), (431), (446), od (450) do (452), (539), (1020) i (1027).

⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Savezni Sekretarijat za unutrašnje poslove (dalje: SSUP)-Služba državne bezb(j)ednosti (dalje: SDB), *Planinske lise, Bugojanska skupina i Akcija Raduša 72* kako je nazvana unutar Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti).

⁴¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, I. Sektor, Dep. 291, Zagreb, 27. lipnja 1972. Br.: 1397, *Akcija “Raduša”*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, I. Sektor, br.: 291, Zagreb, 26. srpnja 1972.

⁴² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, *Izvod iz inf. br.: 25, SSUP SFRJ, 4. travnja 1973. Molbom je traženo pomilovanje od predsjedništva SFRJ, – molba nije uvažena.* Axboe Nielsen 2022, 143-147 (146).

⁴³ Usp. Butković 1998, 243-249. Vukušić 2012b, 102-118. Lučić 2023b, 503-511. Vukušić 2023, 513-529. Omerza 2023, 531-533. Vlasnović i Begonja 2024, 461-484.

represije jugoslavenskog komunističkog režima nad Hrvatima, kako u domovini, tako i u inozemstvu.

U vrtlogu ovih zbivanja, 17. srpnja 1972. u Beogradu je održano Savjetovanje na kojem su sudjelovali predstavnici svih izvršnih tijela centralnih i pokrajinskih komiteta Saveza komunista, Komiteta SK u JNA, kao i izvršnih tijela vlasti republika i pokrajina, pravosudnih tijela, službi sigurnosti te sekretarijata unutarnjih poslova svih republika i pokrajina.⁴⁴ Iza toga, 21. srpnja 1972. Josip Broz Tito izdao je *Direktivu Predsjednika Republike i Vrhovnog komandanta oružanih snaga*.⁴⁵ Ova Direktiva imala je dugoročno i strateško značenje za sigurnost tadašnjeg poretka. Slijedili su je i zaključci Predsjedništva SFRJ s njihove XIII. sjednice, kojima je potaknuta sustavna akcija usmjerena na jačanje obrane socijalističkog poretka. Na kraju se pokazalo kako je državna represija dodatno produbila raskole unutar višenacionalne jugoslavenske zajednice te da je njezin uspjeh bio ograničen, upravo zbog snažno izraženih društvenih proturječnosti⁴⁶

U kontekstu prethodno navedenih zbivanja, reforme pokrenute tijekom 1960-ih, kao i politička previranja početkom 1970-ih, ipak su rezultirali značajnijim političkim promjenama koje su se odrazile u Ustavu iz 1974. Hrvatski komunisti – reformisti zalagali su se za transformaciju Jugoslavije iz centralističke države u demokratsku federaciju ravnopravnih republika. Pitanje nacionalne ravnopravnosti bilo je od presudne važnosti u Hrvatskoj, budući da su Srbi, nerazmjerno svojem udjelu u ukupnom stanovništvu, zauzimali vodeće pozicije i uživali povlašten status, posebice prema odredbama tadašnjeg Ustava SR Hrvatske. “Proljećari” su nastojali ukinuti takve povlastice i osigurati punu ravnopravnost Hrvata u vlastitoj republici. Uz to, inzistirali su na politici “čistih računa”, temeljnim gospodarskim reformama te većoj

⁴⁴ Usp. HR-HDA-1220, CK SKH, *Predsjednik CK SKH, Sigurnosno-politička situacija u SRH i SFRJ*, kutija (dalje: kut.) 1, *Strogo pov(j)erljivo* (dalje: Str. pov.) 01/1-111/1-73, “Informacija”, 20. veljače 1973., 1, 4. HR-HDA-1561, SSUP i SKJ, *primjerak broj* (dalje: prim. br.) 65, 1973., 27/140.

⁴⁵ Više o tome vidi: HR-HDA-1220, CK SKH, *Predsjednik CK SKH, Političko-sigurnosna situacija u SRH i SFRJ, 1981.*, kut. 9, 1974. *Str. pov. br. 03-20/2, Ocjene i zaključci XXVIII. sjednice Predsjedništva SFRJ o nekim pitanjima državne sigurnosti, ožujak 1974.*, 1.

⁴⁶ Članovi grupe *Fenix 72* bili su: Adolf Andrić – Tuzla, Ambroz Andrić – Tuzla, Nikola Antunac – Karlovac, Petar Bakula – Rastovača – Posušje, Filip Bešlić – Rastovača – Posušje, Vidak Buntić – Ograđenik – Čitluk, Vili Eršek – Varaždin, Ilija Glavaš – Lužani – Gornji Vakuf, Đuro Horvat – Palinovec – Čakovec, Viktor Kancijanić – Tinjan – Pazin, Vejsil Keškić – Mala Peć – Bihać, Vinko Knez – Viškovci – Slavonska Požega, Ilija Lovrić – Varvara – Prozor, Stipe Ljubas – Đakovo, Vlado Miletić – Ograđenik – Čitluk, Ludvig Pavlović – Vitina – Ljubuški, Ivan Prlić – Sovići – Grude, Pavao Vegar – Vašarovići – Ljubuški, Mirko Vlasnović – Zemunik – Zadar.

gospodarskoj samostalnosti Hrvatske.⁴⁷ Isto tako, važno je naglasiti kako je Ustavom iz 1974. afirmirana državnost federalnih republika.⁴⁸ Ipak, Ustav iz 1974.⁴⁹ nije polučio željene rezultate.⁵⁰

Republički Ustav i odnosi u federaciji bili su poticaj realizaciji težnji hrvatskih grupa sklonih isticanju i uvažavanju nacionalnog identiteta za stvaranje samostalne hrvatske države što je dovelo do represivnog odgovora jugoslavenskog sigurnosnog aparata, SDB-a/SDS-a, kontroliranog od strane Josipa Broza Tita i Partije. Službe su bile angažirane na tom području i ranije, a državna represija koju su provodile od polovice 1960-ih do 1990. napose je bila izražena u inozemstvu, što se opravdavalo

“potragom za ratnim zločincima, odnosno spr(j)ječavanjem terorističkih akcija protiv Jugoslavije”.⁵¹

Treba istaknuti kako je međunarodna organizacija za zaštitu i promicanje ljudskih prava Amnesty International (AI) redovito izvještavala o političkim progonima u Jugoslaviji te o ubojstvima hrvatskih emigranata.⁵² Primjerice, ubojstva Bruna Bušića i Nikole Miličevića ubijenog u Frankfurtu 1980.,⁵³ spominju se u izvješću iz 1981.,⁵⁴ a u izvješću iz 1985. pisalo se o Josipu Majerskom,⁵⁵ koji je na sudu u Münchenu posvjedočio kako je kao suradnik SDS-a dobio zadaću infiltriranja u hrvatsku političku emigraciju kako bi ubio Bruna Bušića u Parizu, što je on odbio.⁵⁶

⁴⁷ Usp. Zidić 2017, 27-79 (60-61). Mihaljević 2021a, 15-73 (22). *Dodanu se pripisivao i slogan “hrvatska puška na hrvatskom ramenu, a hrvatski novčanik u hrvatskom džepu”.*

⁴⁸ Narodne novine, br. 8/74. Ustav SR Hrvatske 1974.

⁴⁹ Usp. Stanić 2005, 61. J. Vujić 2007, 189. *Jugoslavenska skupština izabrala je 16. svibnja 1974. Josipa Broza Tita za doživotnog predsjednika SFRJ, iako su se prema novom ustavu za sve druge funkcije predviđala samo dva mandata.*

⁵⁰ Zakošek 2012, XXIV. *Nisu mogle funkcionirati ni nove ustavne institucije koje su bile opterećene proturječjem između proširenih ovlasti republika i pretenzija preostalih saveznih institucija, prije svega jugoslavenskog vodstva Saveza komunista i Jugoslavenske narodne armije, na vrhovnu vlast koja nije bila izvedena iz ovlasti što su na njih prenijele republike.*

⁵¹ Klinger 2014, 146.

⁵² HE MI 2021, Amnesty International [æ'mnisti intənæ'sənəl], (dalje: AI), *međunarodna organizacija koju je 1961. u Londonu osnovao pravnik Peter Benenson. Svrha joj je informiranje javnosti o kršenjima ljudskih prava, posebno o uskraćivanju slobode govora, zatiranju vjerskih sloboda te zatvaranju i mučenju političkih disidenata.* Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, (1-288), 45/52. III. *Intelektualci u vezi s NDS i Laički apostolat.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Znidarčić Lav br. 229582.

⁵³ Usp. HR-HDA-1944.3, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (dalje: Komisija) 1999. Axboe Nielsen 2022, 212-213. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Vukić Ante br. 94590.

⁵⁴ AI 1980, 5.

⁵⁵ Usp. Marijačić 2014.

⁵⁶ AI 1985, 8-9.

Glede ubojstva Bruna Bušića 1978. u Parizu, u Hrvatskoj je 1998. vođen sudski postupak protiv Vinka Sindičića. Prema pravomoćnoj presudi iz 2005., Sindičić je oslobođen optužbi, unatoč činjenici da je tijekom procesa više puta mijenjao svoje iskaze.⁵⁷ U prvom iskazu prozvao je vrh savezne i republičke službe za organizaciju Bušićevog ubojstva, a isto je učinio i ranije obraćajući se pismom državnom vrhu Republike Hrvatske 1998. u kojem je, Zdravka Mustaća i Josipa Perkovića prokazao kao odgovorne, ne samo za Bušićevo ubojstvo nego i za pokušaj ubojstva Nikole Štedula.⁵⁸

U okviru ovih zbivanja, Amnesty International kontinuirano je izražavala ozbiljnu zabrinutost zbog sustavnog kršenja ljudskih prava te zbog uhićenja i zatvaranja pojedinaca koji su nenasilnim sredstvima nastojali ostvariti svoja temeljna prava i slobode.⁵⁹ U travnju i svibnju 1981. za političke prekršaje osuđene su 553 osobe od kojih je 84 posto osuđeno za verbalni delikt.⁶⁰ Krajem 1979. i početkom 1980-ih najviše osuda bilo je na Kosovu zbog proturežimskih djelatnosti kosovskih Albanaca i njihove težnje za neovisnošću.⁶¹ Masovni prosvjedi u ožujku i travnju 1981. naveli su jugoslavenske vlasti na proglašenje izvanrednog stanja, pri čemu je uhićeno oko 2.000 osoba. Od toga broja, 506 osoba je osuđeno na različite kazne, dok je 245 osoba dobilo kazne zatvora u trajanju od jedne do petnaest godina.⁶² Nadalje, važno je istaknuti kako je Amnesty International upozoravala i na otmice političkih emigranata u inozemstvu, koji su potom bili izručivani i suđeni u Jugoslaviji. Primjerice, satirične pjesme, karikature, anegdote na račun jugoslavenskog komunističkog režima, kao i protukomunistički članci i eseji, stajali su Vjenceslava Čižeka kazne od petnaest godina zatvora, koje je izdržavao u najtežim jugoslavenskim kaznionicama.⁶³ Potrebno je istaknuti kako su ga u studenom 1977. oteli

⁵⁷ Usp. Mijatović 2010, 224.

⁵⁸ Vukušić 2012a, 126-134. Usp. Axboe Nielsen 2022, 215.

⁵⁹ AI 1980, 9. AI 1985, 9-10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, (1-288), 167/174-168/175.

⁶⁰ Usp. Tuđman 2011-2, 266. *U prošloj godini (1981) broj optuženih za 77 % manji nego 1972. Što govori koliko je (obračun) u Hrvatskoj bio suroviji, iako nije bilo oružane pobune kao na Kosovu 1981.!!*

⁶¹ Usp. D. Bilandžić 1985, 495-500.

⁶² AI 1981, 7. AI 1985, 12-14. Usp. Lucić 2019, 253.

⁶³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 234/1987 od 18.2. *Veza: inf. br. 176/1987. od 9.2. Suradnik "Bodul" – kontakti sa Čižek Vjenceslavom u KPD Zenica. Matica hrvatska, Vijenac 243, 2003, "Vjenceslav Čižek.", Više vidi: Vukušić 2002, 328-330. M. Jareb 2006, 327-329 (328). Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 383. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 4.1, r. br. 229. Isto tako, treba navesti i ostale otmice u Italiji, Drago Jilek 1949. i Krunoslav Draganović 1967. te u Saveznoj Republici (SR) Njemačkoj, Ivica Novaković 1987.*

pripadnici jugoslavenske Službe državne sigurnosti u Italiji (Lago di Como) te dopremili u Jugoslaviju, gdje je 1978. u političkom procesu u Sarajevu osuđen na 15 godina zatvora zbog

“kontrarevolucionare uloge i subverzivnog djelovanja prema jugoslavenskom socijalističkom sustavu”.⁶⁴

Zauzimanjem mnogobrojnih inozemnih hrvatskih organizacija, svjetske organizacije Amnesty International,⁶⁵ Međunarodnog udruženja književnika: pjesnika, esejista i pisaca,⁶⁶ i službenih njemačkih tijela pušten je iz zeničkog zatvora i 1988. vraćen u Njemačku.⁶⁷ Isto tako, vrijedno je naglasiti kako su u izvješćima Amnesty Internationala navedeni i primjeri suđenja istaknutim hrvatskim intelektualcima Marku Veselici, Franji Tuđmanu i Vladi Gotovcu, koji su bili osuđeni na zatvorske kazne.⁶⁸ Kao ilustrativan primjer može se navesti podatak iz dokumentacije Službe državne sigurnosti o praćenju rasprava vezanih uz knjigu Marka Veselice *Razmatranje o nekim kapitalnim pitanjima zapadne civilizacije i dr.*, koji svjedoči o sustavnom prisluškivanju Veselice, istaknutog hrvatskog disidenta i borca za ljudska prava, od strane jugoslavenskih sigurnosnih službi tijekom komunističkog razdoblja. Prisluškivan je u akciji “Vir”,⁶⁹ nakon čega je 1981. po drugi put osuđen, ovoga puta na kaznu od jedanaest godina

⁶⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 4.1, r. br. 229.

⁶⁵ AI 1980, 6. AI 1985, 9. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, (1-242), 192/196.

⁶⁶ Usp. HE MI 2021, PEN (akronim od engleski Poets and Playwrights, Essayists and Editors, Novelists: pjesnici i dramatičari, esejisti i izdavači, romanopisci), međunarodna udruga književnika (...), utemeljena 1921. na poticaj književnice Catharine Amy Dawson-Scott u Londonu, gdje joj je i središnjica, s osnovnom zadaćom da se bori za univerzalnost pisane riječi te da potiče solidarnost i razumijevanje među piscima svijeta.

⁶⁷ Bašić 1993, “Čížek, Vjenceslav.”, Usp. Manolić 2016, 125. Perušina 2019, 31.

⁶⁸ AI 1981, 8. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 602/1981 od 25.5. *Veza: 498/1981 od 30.4.*, inf. br. 755/1981 od 30.6., inf. br. 931/1981 od 17.9. *Akcija “Vir”*, Izvor: TKTR, Veselica Marko (OO) – interes predstavnika “Amnesty International” za (tijek) krivičnog (kaznenog) postupka. inf. br. 1182/1981 od 25.11., inf. br. 1253/1981 od 15.12. *Akcija “Vir”*, Izvor: TKTR, TKPP, Veselica Marko (OO) – interes predstavnika “Amnesty International”. AI 1985, 14-15. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 216/1979 od 12.9. *Boravak u Zagrebu Roebuck Dereka i saznanja o aktivnosti organizacije “Amnesty International”*, U komentaru jugoslavenskog Krivičnog zakona, posebno čl. 118. (neprijateljska propaganda), (...) vjeruju da je jedan broj osoba lažno osuđen od strane suda i jugoslavenskih sredstava javnog informiranja što se tiče upotrebe, planiranja ili zastupanja nasilja. U tom kontekstu iznose se dva primjera, i to: dr. Šime Đodan i prof. Davor Aras. Izvor: – tajni pretres, – tajno praćenje, I/1 (Darko) Starčević, Zdraoko Mustač. Usp. Tuđman 2011-1, 13-14. “Uvod” M. Tuđmana. Manolić 2015, 53. Mihaljević 2022, 151-155. “Politički kriminal”.

⁶⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/6/1980, (1-143), 4/10. *Nad licima (osobama) koja djeluju s pozicija hrvatskog nacionalizma vođena je akcija “Vir”, (...) zavedena u ovom izvještajnom periodu (1979)*. Manolić 2016, 151. *Godine 1980. zakazan je izvanredni sastanak u republičkoj centrali Državne sigurnosti – sastanak svih šefova njezinih centara u Hrvatskoj. Dogovorena je nova operativna akcija “Vir”*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. *Akcija “Vir” – poduzete mjere i radnje, U skladu s planiranim mjerama prema licima (osobama) koje su obuhvaćena akcijom “Vir”, Centar SDS Zagreb izvršio je identifikaciju i djelomičnu provjeru (...) Centar SDS Zagreb je od 19 lica obuhvaćenih akcijom “Vir” za sada zaveo u prethodnu*

zatvora. Prva presuda izrečena mu je 1972., kada je zbog sudjelovanja u Hrvatskom proljeću osuđen na sedam godina zatvora.⁷⁰ Amnesty International i druge organizacije za zaštitu ljudskih prava, Konferencija za europsku sigurnost i suradnju,⁷¹ kao i papa Ivan Pavao II., posredovanjem kardinala Franje Šepera i nadbiskupa Franje Kuharića, napravili su pritisak na jugoslavenski komunistički režim koji ga je iz zatvora pustio prije odsluženja kazne.⁷² Ovdje je potrebno istaknuti kako je jugoslavenski komunistički režim koristio državni represivni aparat i prijetio silom sa ciljem zastrašivanja i prisiljavanja na prihvaćanje nametnutog modela. Državna represija bila je važan instrument očuvanja režima i države kojim se nastojala očuvati jugoslavenska višenacionalna zajednica te njezino socijalističko uređenje. Na koncu se pokazalo da je pojačana državna represija za posljedicu zapravo imala povećanje već postojećeg međunacionalnog raskola unutar jugoslavenske zajednice.⁷³ Dakle, može se zaključiti kako uvođenjem unitarističkog i centraliziranog sustava nije moguće spriječiti raspad države, osobito ako su težnje za autonomijom ili neovisnošću duboko ukorijenjene. Čak i u demokratskim državama, ako su takve težnje dovoljno snažne, one mogu dovesti do razgradnje državnih zajednica. Pritom, raspad jedne države ne mora nužno predstavljati negativan ili neželjen ishod društvenih napetosti u pluralnim zajednicama.⁷⁴ U sklopu ovih razmatranja možemo zaključiti kako je nacionalna zajednica povezana osjećajem međusobne solidarnosti, suosjećanjem s podnesenom žrtvom i spremnošću na žrtvovanje koje predstoji.⁷⁵ To se osobito odnosi na područje jugoistočne Europe, gdje je nacionalni okvir kroz povijest bio shvaćen kao nešto što tek treba uspostaviti, izboriti i neprekidno braniti i održavati.⁷⁶

operativnu obradu 16 lica. Od lica koja su obuhvaćena akcijom "Vir", 2 su članovi SK, 5 su na funkcijama direktora radnih organizacija, a jedno dekan, Pod istragom je bilo ili je osuđivano 11 lica. U operativnoj evidenciji SDS RSUP-a SRH evidentirano je 6 lica. I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač. Više vidi u bilješkama, primjerice: (578), (762), (764), (876), (992).

⁷⁰ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673. Drača 1992, 79. Šošić 1997, 65-67. Đodan 1998, 495. Veselica 2003, 203-204, 380-382. HE MI 2021, Veselica, Marko, hrvatski ekonomist i političar (Glavice kraj Sinja, 9. I. 1936 - Zagreb, 17. II. 2017).

⁷¹ HE MI 2021, KESS (akronim od Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji). *Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (akronim OESS; engl. Organization for Security and Co-operation in Europe, akronim OSCE), međudržavna organizacija osnovana 1995. radi očuvanja mira i stabilnosti, te zaštite ljudskih prava i sloboda u Europi, sa sjedištem u Beču.*

⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1260/1986 od 2.10. Usp. Radoš 2022. Mihaljević 2022, 195-201. *Izlazak Marka Veselice iz KPD-a.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 390/1977 od 2.12.

⁷³ Usp. Lucić 2019, 256-257. Vlasnović 2021.

⁷⁴ Usp. Lijphart 1992, 51.

⁷⁵ Usp. Renan 1981, 104.

⁷⁶ Usp. Bibó 1995, 17-24.

Shodno svemu navedenome, analiziranje državne represije u SR Hrvatskoj u ovome radu bit će usredotočeno na razdoblje između Hrvatskog proljeća i raspada jugoslavenske komunističke države, tj. ostvarivanja hrvatske samostalnosti (1970.-1990.).⁷⁷ U sklopu ovih razmatranja potrebno je uzeti u obzir i djela koja se kritički odnose prema tom dijelu povijesti.⁷⁸

Naime, jugoslavenske službe sigurnosti do 1966., odnosno, do Brijunskog plenuma, proizvele su opsežnu dokumentaciju i stvorile značajan dokumentacijski fond, kako na saveznoj tako i na republičkoj razini. Nakon 1966., a osobito tijekom 1967. i 1968., temeljem odluka političkih i državnih rukovodstava, dio dokumentacije bio je razdijeljen među republikama, pri čemu su republičkim sekretarijatima ustupani materijali koji su se odnosili na djelovanje Službe državne sigurnosti ili na djelatnost “neprijatelja” na teritoriju konkretnih društveno-političkih zajednica (DPZ). Glede toga, na ovome mjestu napose pozornost zaslužuje dio izlaganja sa sastanka savezne Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) (SDB) iz 1987.⁷⁹ Nadalje se navodi kako je gradivo podijeljeno po republičkim sekretarijatima.⁸⁰

Isto tako, potrebno je naglasiti kako su ti spisi službi sigurnosti komunističke Jugoslavije od 1966., a i kasnije, selektivno uništavani. Akcija uništavanja trebala se odnositi na dosjee koji ne sadrže podatke o “neprijateljskim aktivnostima”. Tijekom razdoblja promjene sustava krajem 1980-ih i

⁷⁷ Usp. Krašić 2018a, 430-435. *Osort na hrvatski reformni pokret.*

⁷⁸ Opširnije o jugoslavenskim sigurnosnim službama vidi: Žunec, Ozren i Domišljanović, Darko. 2000. *Obavještajno-sigurnosne službe Republike Hrvatske: stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije demokracije.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. Vukušić, Bože. 2002. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva.* 3. dopunjeno izdanje. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva. Jurčević, Josip. 2005. *Bleiburg-Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima.* Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte DIS. Robionek, Bernd. 2010. *Croatian Political Refugees and the Western Allies: a documented history.* Berlin: OEZ Berlin-Verlag. Akrap, Gordan. 2010. “Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja”. *National security and the future* 11, br. 4: 165-239. Vukojević, Vice. 2015. *Dosje 240271: Udbin dosje o Vici Vukojeviću.* Zagreb: Udruga Hrvatski križni put. Manolić, Josip. 2016. *Špijuni i domovina : Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga. Miškulin, Ivica. 2018. “Tajne tajne policije: Arhivi jugoslavenske Službe državne sigurnosti (1. dio)” *Vijenac* 26, mrežno izdanje, br. 624. Krašić, Wollfy. 2018. *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija.* Zagreb: Školska knjiga. Radelić, Zdenko. 2019. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.), knjiga 1 i 2.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Axboe Nielsen, Christian. 2020. *Yugoslavia and Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Émigrés.* London, New York: I. B. Tauris. Mihajević, Josip. 2022. *Kako je operirala Udba. “Paromlin” i sudbina Vinka Markovića.* Zagreb, Vinkovci: Hrvatski institut za povijest, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, (monografija). Lučić, Ivica. 2023. “Izgradnja i funkcija sigurnosno-obavještajnoga sustava u Bosni i Hercegovini unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1941. do 1974.”. *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, br. 9: 257-305.

⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50, 1987, 6/11-10/15.

⁸⁰ O tome više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50, 1987, 6/11-10/15.

početkom 1990-ih nastavio se daljnji val uništavanja dosjea.⁸¹ U razdoblju raspada jugoslavenske države, kao i u godinama koje su uslijedile, pojedini pripadnici državnih tijela preuzimali su pisane materijale iz arhiva. Najveći dio arhivskog gradiva Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove (SSUP) dospio je u posjed srbijanske tajne službe, koja je kasnije dijelove te dokumentacije predala Arhivu Srbije. S druge strane, u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) danas se čuva opsežna pisana ostavština službi sigurnosti jugoslavenske države, uključujući dokumente koji se odnose na razdoblje nakon 1945., kao i dosjee koje je SDS "sastavljala" o osobama povezanim s "neprijateljskim aktivnostima". Unatoč tomu, dio toga gradiva i dalje je nepotpun ili nedostupan istraživačima.⁸² Za potrebe ovoga rada korišteni su, uz dostupne dosjee pojedinaca i operativne dnevne informacije koje je pisala SDS, tj. Centar SDS Zagreb, i cjeloviti fondovi koji obuhvaćaju gradivo o radu same Službe (pravilnici, izvješća, uputstva, zapisnici, kadrovska dokumentacija i slično).⁸³ Iako je to opće poznato, ovdje je ipak važno ponovno naglasiti kako, za razliku od većine država tadašnjeg Istočnog bloka, u državama sljednicama SFRJ nije provedena sustavna registracija dokumentacije naslijeđene od aparata državne sigurnosti.⁸⁴

1.1. Ciljevi, hipoteze i istraživačka pitanja

Cilj ovoga rada je u najvećoj mogućoj mjeri prikazati stvarnu sliku političkih i sigurnosnih prilika u SR Hrvatskoj tijekom posljednja dva desetljeća komunističkog razdoblja. Napose je naglasak stavljen na problematiku odnosa Službe državne sigurnosti i hrvatskih nacionalista u najširem smislu, a istraživanje se temelji na planiranom korištenju relativno nedavno dostupnog izvornog arhivskog gradiva komunističkog režima u Jugoslaviji.

Hipoteza 1

⁸¹ Usp. Manolić 2016, 265-270. Axboe Nielsen 2020, 40. Mihaljević 2022, 9-10.

⁸² Usp. Radelić 2019, 13-25.

⁸³ Napomena: U ovome radu citiraju se brojni dokumenti jugoslavenskog komunističkog režima u izvornome obliku. No, na pojedinim mjestima, gdje je to bilo moguće, zbog lakšeg razumijevanja ispravljene su očite pravopisne pogreške te je izvorni tekst u izvjesnoj mjeri prilagođen hrvatskom izričaju. Isto tako, gdje god je bilo moguće, pozivanje na izvorne dokumente u bilješkama označeno je sa svim dostupnim brojevima stranica. Ovdje je ponovno potrebno ukazati i na činjenicu, kako pojedina izvješća SDS-a nisu potpuna ili jednostavno trenutačno nisu dostupna u Hrvatskom državnom arhivu – HDA u Zagrebu. Vidi i bilješke: (127) i (715).

⁸⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50, 1987, 2/7-10/15. J. Jareb, 1960, 115. *Hrvatskom narodu, kao svakoj živoj zajednici, potrebna je kritika i analiza njegovog nedavnog života, jer je današnjica samo rezultanta neposredne prošlosti. Već su stari Rimljani rekli, da je povijest učiteljica života. U slučaju hrvatskog naroda to znači, da upoznavanje nedavne prošlosti, pogriješaka, propusta i uspjeha, tamnih i svijetlih strana, može biti samo od koristi za sadašnja i buduća pokoljenja.*

Presudan utjecaj na čelnike SDB-a u SSUP-u imalo je Predsjedništvo SFRJ i njegovo operativno tijelo – Savjet za zaštitu ustavnog poretka te Predsjedništvo CK SKJ.

Hipoteza 2

Utjecaj na rukovođenje SDS-a u SR Hrvatskoj imali su Predsjedništvo SRH, Savjet za zaštitu ustavnog poretka, Izvršno vijeće Sabora te Predsjedništvo CK SKH.

Hipoteza 3

Hrvatski nacionalizam bio je primarni zadatak SDS-a tijekom cijelog razdoblja posljednja dva desetljeća vladavine jugoslavenskog komunističkog režima (1970.-1990.).

Hipoteza 4

SDS je istaknute hrvatske intelektualce i hrvatsku političku emigraciju s izraženim nacionalnim osjećajem označila glavnim nositeljima protujugoslavenskih djelatnosti i najvećim prijetnjama jugoslavenskom komunističkom režimu što je temeljeno na njihovoj jasno utvrđenoj programskoj opredijeljenosti za stvaranjem samostalne hrvatske države.

Kroz istraživačka pitanja pojašnjava se što je za SDS i tadašnji režim predstavljao hrvatski nacionalizam, tko su bili hrvatski nacionalisti (osobe, grupe i drugo), načini i metode borbe protiv hrvatskih nacionalista (operacije, akcije, suradnici i drugo), implikacije te borbe te je u jednoj mjeri razjašnjen odnos stanovitih pojedinaca, tj. suradnika.

1.2. Metodologija istraživanja i struktura rada

Metodologija istraživanja u sklopu ovoga rada sadržana je u pet cjelina:

- Zakoni, uputstva i odluke sa zakonskom snagom, pravilnici i strategije, koji reguliraju rad obavještajnih i sigurnosnih službi SFRJ u razdoblju od 1970. do 1990.,
- Organizacija i rukovođenje Službom državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti),
- Izvješća o radu Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) od 1970. do 1990., izvješća SDB-a/SDS-a (analize, bilteni, depeše, direktive, dosjei, godišnja izvješća, operativne informacije, prikazi, podsjetnici, procjene i drugi analitički materijali),
- Izvješća o radu Službe državne sigurnosti od 1970. do 1990., polugodišnja i godišnja izvješća, dnevne i operativne informacije Centra SDS Zagreb i jednim dijelom Centra SDS Split te drugih centara,
- Svjedočanstva određenih pojedinaca (svjedoci vremena i događaja).

Slijedom toga, rad je strukturiran na način da je podijeljen u deset poglavlja:

- U prvom poglavlju, nakon uvoda koji daje opću sliku stanja jugoslavenskog komunističkog režima u promatranom razdoblju, predstavljeni su ciljevi, hipoteze i istraživačka pitanja, metodologija istraživanja i struktura rada, svrha i očekivani znanstveni doprinos te teorijska polazišta.
- U drugom poglavlju prikazan je sustav djelovanja službi sigurnosti SFRJ od 1970. do 1990., kroz prikaz organizacije i metoda rada SDS-a, odgovornosti i rukovođenja SDB-a/SDS-a, Pravilnika rada iz 1967., Jedinstvenih načela o primjeni sredstava i metoda poslova državne sigurnosti, pravilnika SDB-a/SDS-a od 1975. do 1990. te ustrojstva SDS-a iz 1978.
- Treće poglavlje razmatra djelovanje SDS-a u prvoj polovici 1970-ih, s naglaskom na djelatnosti Centra SDS Zagreb u odnosu na istaknute intelektualce, djelovanje Matice hrvatske i Saveza studenata nakon sloma Hrvatskog proljeća, sigurnosne procjene nakon XXI. sjednice Predsjedništva SKJ 1971. iz perspektive SDB-a, ratne pripreme SDS-a SR Hrvatske i Centra SDS Zagreb, kao i na opću procjenu djelatnosti političke emigracije prema SFRJ te kontekstualizaciju povezanosti “vanjskog” i “unutarnjeg neprijatelja” u destabilizaciji jugoslavenskog poretka.
- Četvrto poglavlje analizira djelovanje SDS-a u drugoj polovici 1970-ih, posebice s naglaskom na operativni rad Centra SDS Zagreb, analizu koncepta hrvatskog nacionalizma, statistički prikaz obrada prema centrima i linijama rada za 1978., godišnja izvješća Centra SDS Zagreb, planirane djelatnosti za 1979. te njihova kasnija realizacija.
- Peto poglavlje razmatra djelovanje SDS-a tijekom 1980-ih, oslanjajući se na izvješće Centra SDS Zagreb o realizaciji programa za 1980., analizu operativnog rada Centra u prvoj polovici desetljeća s fokusom na nadzor nad istaknutim intelektualcima, te prikaz Jedinstvene programske orijentacije SDB-a u razdoblju od 1986. do 1990., dok je posebice naglasak stavljen na strategije suzbijanja djelatnosti takozvanog “unutarnjeg neprijatelja” i djelovanje “neprijateljske emigracije”, percipirane kao ključno uporište hrvatskog nacionalizma.
- Šesto poglavlje analizira djelovanje SDS-a/SDB-a potkraj 1980-ih, a tematski je orijentirano na usporedbu općeg djelovanja SDS-a i operativnih djelatnosti Centra SDS Zagreb, pregled izvješća za 1989., planiranih mjera za 1990., kao i strateških smjernica sadržanih u dokumentima planiranja SDB-a za istu godinu.
- Sedmo poglavlje donosi zaključno razmatranje.

- Osmo poglavlje predstavlja popis priloga, koji sadržava zakone i akte koji su definirali djelovanje represivnih tijela SFRJ, shemu rukovođenja SDB-a/SDS-a 1980.-1990., ustrojstvenu shemu SDS-a 1980.-1990., ustrojstvenu shemu Centra SDS Zagreb 1980.-1990., popis tablica i grafičkih prikaza.
- Deveto poglavlje sadržava popis kratica.
- Deseto poglavlje sačinjavaju literatura i izvori, koji su podijeljeni na arhivske i neobjavljene izvore, časopise i novine, knjige i znanstvene časopise, dokumente i brošure, ostale te internetske izvore.

U sklopu ovih razmatranja intencija je komparativnom analizom navedene dokumentacije predstaviti djelovanje tajne političke policije komunističkog režima u SR Hrvatskoj, Centra Službe državne sigurnosti u odnosu na hrvatski nacionalizam 1970.-1990. Pritom treba ostvariti svrhu i ciljeve istraživanja, odgovoriti na postavljene znanstvene probleme te dokazati postavljene znanstvene hipoteze.

1.3. Svrha rada i očekivani znanstveni doprinos

Znanstveni doprinos ovoga rada posebice se očituje u ostvarivanju sljedećih rezultata istraživanja:

- Znanstveno utemeljena analiza problematike odnosa tajne političke policije komunističkog režima u Hrvatskoj, Centra Službe državne sigurnosti i hrvatskih nacionalista 1970.-1990.,
- Predstavljanje u najvećoj mjeri stvarne slike političkih i sigurnosnih prilika SR Hrvatske u zadnja dva desetljeća komunizma,
- Predstavljanje uloge određenih pojedinaca i grupa u doprinosu stvaranja samostalne hrvatske države,
- Sustavno i znanstveno upravljanje dostupnim podacima, pri čemu su na temelju znanstvenih činjenica analizirani i uspoređivani svi relevantni elementi te doneseni objektivni zaključci,⁸⁵

⁸⁵ Usp. Mihaljević 2022, 8-11. *Kako su to već pokazala neka istraživanja u drugim europskim historiografijama, ono što je odlika svih arhiva tajnih služba jest da se iz njih saznaje uglavnom jednostrana, ograničena perspektiva na subjekte, ili možda je bolje reći objekte koji su u tim dokumentima obrađivani. (...) Dokumenti SDS nisu "repozitorij istine", nego samo more podataka napisanih iz jednostrane, često ograničene, čak i iskrivljene perspektive. To ne znači da se ne radi o prvorazrednom izvoru za povijest 20. stoljeća. To je gradivo itekako vrijedno, ali njegova obilježja i*

- Očekivani znanstveni doprinos, temeljem zaokružene znanstvene analize problematike odnosa tajne političke policije komunističkog režima u SR Hrvatskoj, Centra Službe državne sigurnosti i hrvatskih nacionalista 1970.-1990., izvjesno bi trebao biti na korist stručnoj i široj javnosti.

1.4. Teorijska polazišta

Radi boljeg razumijevanja na ovome mjestu prikazane su utvrđene i ustaljene definicije izvjesnih pojmova koji se perpetuiraju.

Diktatura (lat. *dictatura*), politički režim u kojem pojedinac ili grupa ima neograničenu i potpunu vlast u državi. Diktatura može biti autoritarni ili totalitarni sustav vladavine koji ničim nije sputan, a oslanja se na silu. Totalitarna diktatura naziv je za poredak u kojem diktatorski sustav vlasti zahvaća sva područja života, od gospodarstva do privatnog života podanika (fašistička i komunistička diktatura). Diktatura proletarijata, marksistička je doktrina o revolucionarnoj vlasti proletarijata u prijelaznom razdoblju do stvaranja besklasnog društva – komunizma.⁸⁶ Usp. Natuknica diktatura. Definicija pol. neograničena vladavina jedne ili više osoba koje monopoliziraju svu vlast u nekoj instituciji ili državi, bez ograničavajućeg faktora demokratske kontrole (reizbor, slobodni izbori, višestranački parlament i slično).⁸⁷

Totalitarizam (franc. *totalitarisme*, od *totalitaire*, od *total* < kasnolat. *totalis*: posvemašnji < lat. *totus*: sav), politički režim utemeljen na sveobuhvatnoj ideologiji i teroru koji kontrolira sva područja ljudskoga života. Nationalsocijalistički totalitarizam u Njemačkoj završio je 1945., a boljševički totalitarizam u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) postojao je do Staljinove smrti 1953., nakon čega je njegova epoha završena. Neki autori smatraju da je totalitarizam nazočan svuda gdje postoji vlast jedne političke organizacije koja ne dopušta oporbu i kontrolira sve segmente društva i ljudskog života.⁸⁸ Usp. Natuknica totalitarizam. Definicija 1. pol. sustav ili doktrina totalitarne države, način vladavine u kojoj država pod vlašću jedne stranke ili osobne diktatorske vlasti kontrolira i nastoji usmjeravati kompletan javni i kulturni život, s drastičnim ograničenjima osobnih i građanskih sloboda i prava, često uz primjenu političkog

interes koji izaziva i u današnjem društvu obavezuju na nužnost minucioznoga pristupa svakom podatku, uz maksimalno provjeravanje i uspoređivanje sa svim drugim mogućim, odnosno dostupnim izvorima. Kudra Beroš 2018, 168. Miškulin 2018.

⁸⁶ Više o tome vidi: HE MI 2021, "Diktatura.", Usp. Akrap s.d. [2012-2], 9-11.

⁸⁷ Hrvatski jezični portal (dalje: HJP) 2022, "Diktatura."

⁸⁸ Više o tome vidi: HE MI 2021, "Totalitarizam.", Usp. Arendt 2015.

terora 2. razg. autoritaran i apsolutistički karakter neke osobe [njegov totalitarizam u obitelji postao je nepodnošljiv].⁸⁹

Nacionalizam (njem. *Nationalismus* < franc. *nationalisme*), ideja i politički pokret u modernoj epohi koji naglašava jedinstvo nacije, njezinih interesa, prava ili političkih ciljeva, razumijevanja zajedničke prošlosti te odnosa prema drugim nacijama ili državama, odnosno, njezin kolektivni identitet.⁹⁰ Usp. Natuknica nacionalizam. Definicija pol. ideol. 1. svjetonazor koji nacionalne vrijednosti nadređuje ostalim građanskim vrijednostima 2. prekomjerno isticanje prava, težnji i vrijednosti vlastite na račun drugih etničkih grupa i nacija [kulturni nacionalizam; radikalni nacionalizam; agresivni nacionalizam] Definicija 1. etnička, politička i kulturna zajednica, povijesno oblikovana u različitim okolnostima i uvjetima na osnovi jezika, teritorija, tradicije, ekonomskog života, vjere, bitno prožeta težnjom za zajedničkom pripadnošću i vlastitom državno-političkom organiziranošću i suverenitetom [hrvatska nacija; francuska nacija].⁹¹

Teror (lat. *terror*: strah; prijetnja; zastrašujuće djelo), namjerno izazivanje straha stalnom prijetnjom nasiljem ili primjenom nasilja (ubojstva, uhićenja, otmice, ucjene i slično) radi postizanja određenih političkih ciljeva. Bit terora, u političkom smislu, jest ta da njegove žrtve nisu samo oni koji su stradali nego svi ostali koji žive u stalnom strahu da se to isto može dogoditi i njima, čime se stvara ozračje opće nesigurnosti koje pogoduje nekoj političkoj grupaciji ili državnoj vlasti u postizanju njezinih ciljeva.⁹²

O nastojanju operacionalnog definiranja terorizma govori knjiga *Državni terorizam*, u kojoj je korištena baza od 373 definicije terorizma, preuzeta uglavnom iz *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (2011), čiji je urednik, a najvećim dijelom i autor, Alex Schmid,⁹³ ali i dodatno proširena iz relevantnih izvora dokumenata te znanstveno-stručne literature.⁹⁴ Sadržajnom i frekvencijskom analizom izvedena je konsenzualna definicija državnog terorizma.⁹⁵

⁸⁹ HJP 2022, *Etimologija – vidi tđtālītāran Definicija koji se zasniva na totalitarizmu, koji sadrži totalitarizam; koji ima ili obavlja potpunu političku kontrolu.*

⁹⁰ Više o tome vidi: HE MI 2021, "Nacionalizam."

⁹¹ HJP 2022, "Nacionalizam."

⁹² Više o tome vidi: HE MI 2021, "Teror.", Usp. HJP 2022, "Teror."

⁹³ Lucić 2019, 104.

⁹⁴ Lucić 2019, 108. *Terorizam je organizirana upotreba sile i nasilja ili prijetnja upotrebom nasilja kojom se posredstvom intencionalnog širenja straha odnosno terora, a na temelju anticipiranih reakcija širih psiholoških učinaka, nastoje ostvariti politički ciljevi.*

⁹⁵ Lucić 2019, 113. *Državni terorizam je organizirana upotreba sile i nasilja ili prijetnja upotrebom nasilja kojom se posredstvom intencionalnog širenja straha odnosno terora, a na temelju anticipiranih reakcija širih psiholoških*

Represija (kasnolatinski *repressio*: potiskivanje), u politici, prisila, kaznena mjera, sredstvo prisile. Represija je legalna mogućnost države, odnosno, njezinih tijela (policija, vojska), da uporabi sredstva prisile radi očuvanja poretka. Suvremeno teorijsko uporište pojma represije sadržano je u određenju pojma države (M. Weber) kao monopola na legitimno pravo uporabe fizičke sile. Represija je u političkoj praksi sinonim za vladavinu putom sile (policije, vojske, tajnih službi) te ograničavanjem i uskraćivanjem legitimnih prava. Represija kao način vladavine svojstven je autoritarnim režimima (represivni režimi). U suvremenim demokracijama pravo države i njezinih tijela na uporabu sile regulirano je zakonom.⁹⁶

učinaka, nastoje ostvariti politički ciljevi, a kojega provodi i/ili sponzorira država. Usp. Mihaljević 2022, 93-98. Terorizam i hrvatska emigracija.

⁹⁶ HE MI 2021, "Represija.", Usp. Krašić 2018a, 425-427. *Represija.*

2. SUSTAV DJELOVANJA SLUŽBI SIGURNOSTI SFRJ OD 1970. DO 1990.

Slijedom razmatranja navedenih definicija određenih pojmova predstavljaju se neka pojašnjena i primjeri o načinu djelovanja jugoslavenskog komunističkog režima u ovome poglavlju.

Pravni poredak u drugoj, socijalističkoj (komunističkoj) Jugoslaviji u promatranom razdoblju bitno se mijenjao, dobivajući osobine zajedničke svim pravnim poretcima koji su, zajedno sa sovjetskim, pripadali krugu socijalističkih prava. Tako koncipiran pravni poredak bio je obilježen dvjema bitnim osobinama, međusobno tijesno povezanim.⁹⁷

Ovdje je potrebno istaknuti da je pravni sustav jugoslavenskog komunističkog režima bio instrument u rukama Partije, služeći izgradnji i očuvanju jugoslavenske višenacionalne zajednice te njezinog socijalističkog uređenja.⁹⁸

Kao što je već istaknuto, jugoslavenski komunistički režim instrumentalizirao je državni represivni aparat i sustavno koristio prijetnju silom kao mehanizam zastrašivanja, sa ciljem nametanja ideološke lojalnosti i prihvatanja dominantnog političkog modela. Državna represija bila je važan instrument očuvanja režima i države uz diktaturu proletarijata i socijalističko samoupravljanje, stoga je partijska instrumentalizacija prava bila jedno od temeljnih načela tog sustava. Slijedom toga može se kazati kako autonomija prava ili odvojenost političke i sudbene vlasti u praksi nije postojala. Većina zahtjeva za općim demokratskim pravima ostala je na razini formalnosti; unatoč nominalnim ustupcima, Partija je zadržala monopol vlasti, koji je parlamentarno legitimirala.⁹⁹ U konačnici se pokazalo kako je državna represija dovela do još izraženijih raskola te je njezin uspjeh bio ograničenog karaktera upravo iz razloga snažno izraženih društvenih proturječnosti. Komunisti su naime zakon shvaćali kao sredstvo u rukama vladajuće klase koje služi za zaštitu i ostvarenje njezinih političkih i drugih interesa, a pravni je poredak bio samo formalni okvir djelovanja.¹⁰⁰

⁹⁷ Više vidi: Gavella 2005, 60-64. *Jedna je bila degradiranje prava i pravnog poretka u instrument kojim će se služiti država da bi ostvarila projekt izgradnje socijalističkog društva prema učenju marksističke političke ekonomije, a druga – potiskivanje građanskopravnog uređenja iz središnjeg mjesta u pravnom poretku na sasvim sporedno, uz istovremeni gubitak njegovog individualističkog i liberalističkog duha.*

⁹⁸ Više vidi: Vuković 2004, 8-9. *Sudbena vlast u komunizmu bila je moćno sredstvo mehanizma vlasti. Redatelji montiranih političkih procesa živjeli su u utopističkom uvjerenju kako mogu, jer imaju sve u rukama, ispuniti hrvatsku budućnost, koja je tada za Hrvate bila prazna. Bili su uvjereni kako Hrvatima mogu onemogućiti da budućnost, prostor potpune slobode, sami predviđaju, kreiraju i ostvaruju.*

⁹⁹ Usp. Radelić 2019, 42-58.

¹⁰⁰ Usp. Mihaljević 2011, 33. Više o tome vidi u: Gavella 2005.

Na kraju ovoga rada prikazuje se niz zakona i akata kojima je jugoslavenski komunistički režim definirao djelovanje svojih represivnih tijela. (Popis priloga)

2.1. Organizacija i metode rada SDS-a

Obavještajni centri (OC), osnovani nakon 2. prosinca 1942., bili su prethodnica Odjeljenja zaštite naroda (OZN), to jest Ozne, koja je osnovana u svibnju 1944., dok je Udba utemeljena reorganizacijom Ozne u ožujku 1946.¹⁰¹

Kako je naznačeno, 31. siječnja 1946. Ozna je nakon donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) reorganizirana tako što je započeo proces razdvajanja na civilne i vojne službe. Formalnim datumom osnivanja obavještajne službe smatra se 13. svibnja 1944., kada je naredbom Josipa Broza Tita, vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ) i generalnog sekretara KPJ ustrojeno Odjeljenje zaštite naroda – OZN ili Ozna,¹⁰² a 13. ožujka 1946. nastale su nove službe: Uprava za istraživanje i dokumentaciju (UID) i Uprava državne bezb(j)ednosti (UDB) te Vojno-obavještajna služba (VOS) i Kontraobavještajna služba (KOS) Jugoslavenske armije (JA).¹⁰³ Glede KOS-a, 24. ožujka 1945. nakon preimenovanja NOV-a i POJ-a u JA, Ministarstvo za narodnu obranu Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) izdvojio je treće odsjeke i oni su unutar armija neposredno podređeni Trećem odsjeku Ozne za Jugoslaviju pri Vladi DFJ. Konačno su 27. srpnja 1945. raspušteni treći odsjeci u zemaljskim Oznama, tako i u Ozni za Hrvatsku. Dakle, Treći odsjek

¹⁰¹ Usp. Vukušić 2002, 105-111. Jurčević 2005, 241-275. Radelić 2019, 11, 321.

¹⁰² Više vidi: Jurčević 2005, 242-243. Axboe Nielsen 2022, 31-36. *Uspostava i struktura jugoslavenske Službe državne bezb(j)ednosti.*

¹⁰³ Usp. Lopusina 1995-2002. Vukušić 2002, 174-175. *Jedno od osnovnih načela za izbor ljudi u tajnu policiju, pa i onu koja radi za JNA, je povjerenje. Ivan Stevo Krajačić, čovjek koji nije mnogo vjerovao Srbima, imao je povjerenja samo u ljude koji su bili iz njegove bliže okolice i koje je mogao lako i brzo provjeriti, a to su bili Slavonci iz okoline Slavonske Požege i (Nove Gradiške, Poljane), gdje je on i rođen 1906. Prvi načelnik KOS, Jeftimije Šašić rođen je nekoliko kilometara dalje, u Novskoj. Njegov zamjenik i nasljednik Ivan Mišković rođen je kod Pule (Premantura), ali je studirao u Zagrebu pravo, a ustanak dizao u okrugu Slavonski Brod. U tom je gradu, inače, rođen 1919. i Miškovićev zamjenik, treći načelnik KOS, general Stjepan Domankušić. On je studirao matematiku i imao je u mladim danima nadimak "Omega". Također je bio član OK KPJ, sudionik rata u Slavoniji, a zatim 1947. načelnik sigurnosti u jedinicama KNOJ koje je vodio pukovnik Nikola Ljubičić, pomoćnik načelnika Ozne 3. armije, a zatim zamjenik načelnika sigurnosti. Otuda se smatra da je Ljubičić, kada je poslije smjene (Ivana) Gošnjaka 1967. postao ministar obrane, s lakoćom obožavatelja Josipa Broza Tita prihvatio za načelnike KOS dvojicu Krajačićevih ljudi: Ivana Miškovića i Stjepana Domankušića. General "Omega" bio je i načelnik Uprave za granične poslove GŠ JNA. Na tom položaju je i umirovljen 1977. Inače, to načelo bratstva i jedinstva i nacionalni ključ za izbor kadrova za dvanaestu upravu JA, tj. JNA kao da nije važilo. Manolić 2016, 37. Mišković i Bader 2021, 400, 403-404, 421-423, 490, 493-513, 514-515. *Nepotpisivanje ukaza o umirovljenju.**

postao je Kontraobavještajna služba JA, čime se vojna kontraobavještajna služba odvojila od civilne sigurnosne službe.¹⁰⁴

Nakon 1946. fokus djelovanja jugoslavenskih obavještajnih i sigurnosnih struktura preusmjeren je na inozemstvo. Iz prvog odsjeka Ozne, zaduženog za obavještajni rad, proizašle su VOS, koja je djelovala preko vojnih misija i diplomatskih predstavništava SFRJ, te UID, kasnije preustrojena unutar Saveznog sekretarijata za inostrane (vanjske) poslove (SSIP) u Službu za istraživanje i dokumentaciju (SID),¹⁰⁵ s naglašenim interesom za djelatnosti političke emigracije.¹⁰⁶

Drugi odsjek Ozne, koji se bavio sigurnosnom i kontraobavještajnom djelatnošću, preimenovan je u UDB ili Udbu i iz Ministarstva narodne (obrane) FNRJ prelazi u nadležnost Ministarstva (unutarnjih) poslova.¹⁰⁷

Kako je naznačeno, od trećeg odsjeka Ozne formirana je KOS, koja 1955. mijenja naziv u Organ bezb(j)ednosti/(sigurnosti) JNA (Uprava bezb(j)ednosti/[sigurnosti] Saveznog sekretarijata za narodnu [obranu] – SSNO).¹⁰⁸

Jednako tako, naznačeno je kako je Udba nakon Četvrtog plenuma CK SKJ održanog 1. srpnja 1966. na Brijunima promijenila naziv u Služba državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) – SDB/S te je u SR Hrvatskoj djelovala pod nazivom SDS u sklopu RSUP-a, a posredno je bila podređena SSUP-u dok je do tada bila u isključivoj nadležnosti saveznih tijela.¹⁰⁹

Nakon Četvrtog plenuma CK SKJ napravljen je preustroj, tako da su središnjica SDS-a i republički centri SDS-a bili ustrojani na identičan način kako je bila ustrojena savezna SDB.¹¹⁰

¹⁰⁴ Usp. Akrap 2010, 172-185. Radelić 2019, 37-41.

¹⁰⁵ Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 33-38. Manolić 2016, 71-72. Axboe Nielsen 2022, 38-40.

¹⁰⁶ Pritom se prvenstveno mislilo na hrvatsku političku emigraciju, osobito nakon provedbe oružane operacije grupe *Fenix 1972*.

¹⁰⁷ Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 38-39. Akrap 2010, 196-197.

¹⁰⁸ Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 37-40. Akrap 2010, 195. Klinger 2014, 145-146. Radelić 2015, 96. *IV. odsjek Ozne bavio se statističko-tehničkim pitanjima kao što su: kartoteka agenturno-informativne mreže, kartoteka protunarodnih elemenata, šifre, veze, tiskare, radijska služba, fotografska služba i nabava. U sklopu spomenutog preimenovanja NOV i POJ u JA u ožujku 1945. u Ozni je osnovan i V. odsjek koji je preuzeo dio poslova I. i II. odsjeka sa ciljem suprotstavljanja stranim obavještajnim službama, kontrole stranaca i kontroliranja granice. U srpnju 1945. osnovan je i VI. odsjek za zaštitu prometa, napose za suprotstavljanje sabotazama i diverzijama. Načelnik Ozne za Jugoslaviju bio je Aleksandar Ranković (Marko) dok je za Hrvatsku bio Ivan Krajačić (Stevo), koji je bio i organizacijski sekretar CK Komunističke partije Hrvatske (KPH). O tome više vidi: Jurčević 2005, 241-275. Radelić 2019.*

¹⁰⁹ Manolić 2016, 70-74.

¹¹⁰ Usp. Akrap 2010, 203-210. Lučić 2023a, 271-278.

U travnju 1967. savezni sekretar za unutarnje poslove SFRJ Milan Mišković,¹¹¹ donio je *Obaveznu instrukciju o međusobnoj s(u)radnji službi javne i državne bezb(j)ednosti* na temelju koje je Služba javne sigurnosti (SJS), među ostalim, bila obvezna SDS-u dostavljati:

- podatke do kojih je dolazila obavljajući poslove otkrivanja i sprječavanja kaznenih djela usmjerenih na ugrožavanje ili rušenje ustavom utvrđenog poretka ili drugih kaznenih djela na kojima se svojim metodama i sredstvima trebala angažirati i SDS,
- podatke o pojavama narušavanja javnog reda i mira u slučajevima demonstracija, skupova i “neprijateljskih istupa na nacionalističkim, šovinističkim, vjerskim” i sličnim osnovama, pojave letaka i parola “neprijateljskog sadržaja”, “zloporabe” vjerskih skupova u političke svrhe i slično.¹¹²

Jugoslavenske službe državne sigurnosti nastojale su sistematizirati velike količine obavijesti i spoznaja, stoga su razvijale klasifikacijske sheme kojima su nastojale obuhvatiti i klasificirati sve dosjee iz područja svojeg djelovanja. Na temelju *Pravila Službe državne bezb(j)ednosti* od 30. siječnja 1967.,¹¹³ Načelnik savezne SDB donio je 13. veljače 1969. *Uputstvo za klasifikaciju u prikupljanju, evidentiranju i dokumentarističkoj obradi podataka i u izvo(j)štavanju u Službi državne bezb(j)ednosti*, kojim je utvrđena i klasifikacijska shema glavnih grupa radnji, mjera, metoda i izvora podataka SDS-a.¹¹⁴ Klasifikaciju podataka utvrđenu tim *Uputstvom* republičke SDS bile su obvezne primjenjivati samo u izvješćima koje su dostavljale saveznoj SDB te pri sastavljanju evidencijskog lista za evidencije osoba koje su se vodile u saveznoj SDB. Na temelju tog *Uputstva*, bez bitnog odstupanja, SDS SR Hrvatske izradila je vlastitu klasifikacijsku shemu *Klasifikacijska shema i kodeks za obradu informacija SDS-a RSUP-a SRH* koja je bila u primjeni od 1.

¹¹¹ Usp. Mišković i Bader 2021, 516-518. *Milanova pogibija*. Manolić 2016, 52. *Milan Mišković (1918.-1978.) stariji brat Ivana Miškovića Brka, instruktor CK KPH, sudionik NOB, poslije Drugoga svjetskog rata obnaša brojne dužnosti u Republici: član i predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SRH, član Predsjedništva CK SKH, ministar unutarnjih poslova u vladi SFRJ. Poginuo je 1978. u prometnoj nesreći u automobilu u kojemu je bio i Ivica Račan.*

¹¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Rad Službe, šif. 31/4/1967. *Obavezna instrukcija, sekretarijata za unutrašnje poslove o međusobnoj saradnji Javne i Državne sigurnosti*. Usp. Slovenija (dalje: SI),-Arhiv Slovenije,-fond 1931 (dalje: AS-1931),-Socijalistička Republika Slovenija, Republički sekretariat za notranje zadeve (dalje: SRS-RSNZ),-oznaka predmeta (dalje: ozn. pred.) 2226/1967, *primjerak (dalje: prim.) 37. VII. Odnosi Službe državne bezb(j)ednosti i Službe javne bezb(j)ednosti i drugih organa (tijela) koji vrše unutrašnje poslove, T(o)čka 71.*

¹¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, *prim. 37. Pravila Službe državne bezb(j)ednosti.*

¹¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/31, br. 1471/1969, 31-38. *Uputstvo Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove za klasifikaciju u prikupljanju, evidentiranju i dokumentarističkoj obradi podataka i u izvo(j)štavanju u Službi državne bezb(j)ednosti.*

siječnja 1970.¹¹⁵ Klasifikacijskom shemom utvrđene su određene kategorije oblika operativnog rada SDS-a:

- **Operativni rad** obuhvaćao je primjenu, kao i stvaranje uvjeta za primjenu, specifičnih operativnih metoda i operativno-tehničkih sredstava (OTS) koje je SDS koristila u odnosu na određene osobe, grupe ili organizacije radi sigurnosne zaštite.
- **Preventivni operativni rad** bio je posebna vrsta operativnog rada kojem je primjenom specifičnih metoda i sredstava glavni cilj bio sprječavanje ili otkrivanje sigurnosne ugroženosti.
- **Provjera podataka za osobu** obuhvaćala je potpunu provjeru života i rada neke osobe ili djelomičnu provjeru kroz evidencije i dokumentaciju SDS-a i SJS-a, a provodila se radi izvršavanja zadataka SDS-a ili kao sigurnosna provjera u svrhu zaštite.
- **Preventivna zaštita (preventivno djelovanje)** obuhvaćala je poduzeća, javne institucije, državna tijela, objekte ili područja kada je nadležno tijelo utvrdilo da su od osobitog interesa za obranu ili sigurnost.
- **Početna informacija (PI)** obuhvaćala je provjeru prvih podataka o mogućoj “neprijateljskoj djelatnosti” te primjenu radnji i mjera radi utvrđivanja postojanja dostatnih osnova za otvaranje predmeta prethodnog rada ili je podatke potrebno odbaciti i “materijal uništiti”.¹¹⁶
- **Predmet u prethodnom radu (PPR)** otvarao se za osobu u zemlji ili inozemstvu za koju su, na temelju početnih podataka i obavijesti, postojale polazne sumnje o

¹¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 31, r. br. 34/1978, prim. br. 34. *Pr(o)čišćeni tekst: (Klasifikacijske sheme) podataka iz oblasti državne bezb(j)ednosti (sigurnosti).*

¹¹⁶ Pojašnjenje kratica za neke obrade SDS na temelju istražene dokumentacije: DL – dosje ličnosti, DO – dosje objekta, GO – grupna obrada, GOO – grupna operativna obrada, GPPR – grupni predmet u prethodnom radu, OK – operativna kontrola, koristila se nakon operativne obrade kada se sumnjalo u ponovnu “neprijateljsku djelatnost”, OO – operativna obrada (nad osobom ili objektom) predmnijeva “državnog neprijatelja” koji se nalazi pod stalnom obradom, PI – početna informacija, prvi stupanj obrade (često se ista kratica rabila i u drugom kontekstu, PI – putna isprava), PO – prethodna obrada, POO – prethodna operativna obrada, koja je početni oblik nadzora, POK – povremena operativna kontrola, PPR – predmet u prethodnom radu, S – suradnik, TKPP – tajna kontrola poštanskih pošiljaka, TKTR – tajna kontrola telefonskih razgovora. SDS je u različitim razdobljima imala različite procjene nečije “neprijateljske djelatnosti”, stoga su shodno tome u informacijama rabili akronime koji su označavali stanovite obrade koji su u prvom razdoblju bili jedinstveni za cijelu saveznu službu, a kasnije su prilagođavani. Usp. Đorđević 1986. Žunec i Domišljanović 2000, 45-48. Vukojević i Vukušić 2013, 7-8. Bukvić 2021, 17-18. Axboe Nielsen 2022, 59-68. Mihaljević 2022, 23-30. Vlasnović i Begonja 2023, 277. Begonja i Vlasnović 2024, 449. Vlasnović i Begonja 2024, 467.

- bavljenju “neprijateljskom djelatnošću”, kao i za osobe za koje se takva djelatnost mogla očekivati ili su bile povezane s njome.
- **Operativna obrada (OO)** vodila se za osobu, grupu, ilegalnu i stranu organizaciju u domovini ili inozemstvu:
 - za koju je, na temelju višestrukih ili osobito značajnih podataka i obavještenja postojala sumnja o bavljenju “neprijateljskom djelatnošću”,
 - kada je takva djelatnost utvrđena kroz preventivnu zaštitu ili prethodnu obradu,
 - radi razjašnjavanja “neprijateljske djelatnosti” (identificiranja organizatora, izvršitelja, prikupljanja operativne i sudske dokumentacije),
 - za nepoznate počinitelje djela špijunaže, terorizma, sabotaze,
 - za stranu organizaciju ili instituciju, emigrantsku organizaciju ili grupu,
 - radi prikupljanja obavještajnih i drugih podataka od značaja za sigurnost i druge interese.¹¹⁷
 - **Operativna akcija (OA)** organizirala se i vodila radi izvršenja konkretnih zadataka u zemlji ili inozemstvu koji su zahtijevali usklađeno djelovanje većeg broja izvršitelja uz širu primjenu specifičnih metoda i sredstava, radnji i mjera:
 - osiguranja osoba, skupova, manifestacija, državljana SFRJ u inozemstvu,
 - radi otkrivanja i sprječavanja složenih i težih oblika djelatnosti obavještajnih službi, “neprijateljske emigracije i unutarnjeg neprijatelja”,
 - radi likvidacije ubačenih “terorističkih i odmetničkih grupa”,
 - u rasvjetljavanju težih kaznenih djela.¹¹⁸
 - **Operativna kombinacija** podrazumijevala je sustavno stvaranje uvjeta te plansku primjenu specifičnih metoda, sredstava, radnji i mjera u cilju ostvarivanja unaprijed određenog operativnog cilja.
 - **Dvojna kombinacija** označavala je specifičan odnos SDS-a prema stranoj obavještajnoj službi, “neprijateljskoj organizaciji ili ilegalnoj grupi” koji se ostvarivao posredstvom suradnika SDS-a kojeg je istodobno angažirala i druga strana.

¹¹⁷ Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1975, prim. br. 205, Str. pov. br. 7492, 1.8.1975. *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti, Operativna obrada*. Žunec i Domišljanović 2000, 45-48. 3. *Metode rada službi*. Axboe Nielsen 2022, 59-62.

¹¹⁸ Usp. Đorđević 1986, 260-261.

- **Operativno istraživanje** vodilo se i organiziralo u zemlji ili inozemstvu sa ciljem šireg sagledavanja i ocjene složenijih sigurnosnih problema i pojava.
- **SDS je formirala i vodila dokumentaciju** o podacima, obavještenjima i drugim spoznajama o “neprijateljskoj djelatnosti”, podacima od značaja za sigurnost te o primjeni specifičnih metoda i sredstava i poduzimanju specifičnih radnji i mjera.¹¹⁹
- **Upis u operativni indeks.**¹²⁰

Navedenom klasifikacijskom shemom definirane su temeljne operativne metode i sredstva koje je SDS primjenjivala: tajna suradnja, suradnik (angažiranje suradnika, reaktiviranje suradnika, upućivanje suradnika na kontakt u inozemstvo s objektom obrade), operativna veza, obavijesni razgovor, provjeravanje, obavijesti ili upozorenja (obavijesti ili upozorenja, raščišćavanje ili presijecanje veza), korištenje dokumentacije i evidencije SDS-a, plasiranje informacija i dezinformacija (kroz dvojni kombinaciju, preko drugih suradnika, preko drugih osoba, tehničkim sredstvima, sredstvima javnog komuniciranja),¹²¹ operativno prosuđivanje, analiziranje.¹²²

SDS je primjenjivala sljedeće operativno-tehničke metode i sredstva: tajno prisluškivanje (ozvučenje prostorija – stalno, privremeno i povremeno), tajnu kontrolu telefona i teleprintera (TKTR), tajnu kontrolu međunarodnog telefonskog i teleprinterskog prometa, tajnu kontrolu pisama i drugih poštanskih pošiljaka (TKPP), tajno praćenje i promatranje (praćenje, promatranje, zasjeda, opća kontrola kretanja-putovanja, potvrđivanje i raščišćavanje veza), otvaranje brava (uzimanje otisaka ključeva, otvaranje sefova i trezora), tajni pretres (prostorija, prtljaga, prijevoznih sredstava), tajno foto, televizijsko i tonsko dokumentiranje (tajno izuzimanje građe s fotografiranjem i uzimanjem preslika), održavanje tajnih veza za posebne namjene.

SDS je primjenjivala i obrambene operativno-tehničke metode i sredstva: otkrivanje i sprječavanje ugradnje prislušnih uređaja i zloraba instalacija, otkrivanje i uklanjanje

¹¹⁹ Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37. IV. Dokumentacija, evidencija i statistika u Službi državne bezb(j)ednosti. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 31, r. br. 33. Dokumentacija Službe državne bezb(j)ednosti.

¹²⁰ Više o tome vidi: SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1463/1977. Uputstvo o dokumentaciji u Službi državne bezb(j)ednosti, Indeksiranje dokumentacije, T(o)čka 23. i 24.

¹²¹ Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967., prim. 37. Dvojne kombinacije i dezinformacije.

¹²² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50/1987, 8/13. Iz izlaganja Vidana Markovića, načelnika u SDB-u: *Drugo, kroz Uputstvo o dokumentaciji SDB regulirati čitav postupak ustupanja ove građe na korištenje. Jer, vidite, nekada i mi imamo interes da nešto ustupimo, da nešto plasiramo, da se nešto i koristi za javno publiciranje, ali to ipak treba da bude striktno regulirano i, naravno, u praksi striktno sprovedeno.*

radioaktivnih, bioloških, kemijskih i drugih opasnih tvari, otkrivanje, deaktiviranje i uklanjanje eksplozivnih i zapaljivih naprava, otkrivanje vatrenog i hladnog oružja, otkrivanje tajnih veza koje je koristio “neprijatelj”, uporaba kemijskih, grafičkih i drugih sredstava i postupaka (kemijska sredstva protiv osoba, tajni indigo, dokumentne tehnike, poligraf, kriminalističke tehnike, tajni pretinci, dešifriranje priopćenja), otkrivanje falsifikata i zaštita dokumenata od krivotvorenja, izrada propusne i druge sigurnosne dokumentacije, operativno-tehnička zaštita od neželjenog tajnog prodiranja, posebne protumjere (protupropaganda, psihološki pritisak, kompromitacija, izazivanje razdora).¹²³

Specifične radnje i mjere SDS-a koje su opisane bilježene su kroz stanovitu dokumentaciju, koja je “redovito komisijski pregledavana nakon čega je dio uništavan”, a dio je odabran za trajno čuvanje u dokumentacijskim fondovima o djelatnosti obavještajnih službi, jugoslavenskoj “neprijateljskoj emigraciji i djelatnosti unutarnjeg neprijatelja”. SDS je vodila i stanovite posebne fondove kao; **fond pasivne dokumentacije, analitičkih materijala, izdvojeni fond i fond povijesne građe**. Dokumentacija SDS-a se mikrografski obrađivala i arhivirala, ovisno o vrsti i važnosti materijala, dijelom u središnjici, a dijelom i u teritorijalnim centrima, odnosno, isključivo u središnjici SDS-a kada je bila riječ o posebice osjetljivom ili klasificiranom gradivu. Iz svega navedenoga vidljivo je kako su arhivsko gradivo SDS-a činili samo arhivski fondovi.¹²⁴ Ovdje je važno naglasiti da je stvarni način funkcioniranja ovoga sustava dodatno razjašnjen tijekom sastanka SDB-a u ožujku 1987.,¹²⁵ kada je Vidan Marković,¹²⁶ u svojem

¹²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/79/1969. *Klasifikacijska shema i kodeks za obradu informacija SDS RSUP SRH*. Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37. *Prim(j)ena tehničkih sredstava u radu službe državne bezb(j)ednosti*. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1975, prim. br. 205, Str. pov. br. 7492, 1. 8. 1975. *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti, III. Metod(e) i sredstva rada Službe državne sigurnosti*.

¹²⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50, 1987, 9/10. *Tj. ona dosjea lica (osoba) i objekata na kojima je služba radila i uspješno završila posao i koji se prema tome više neće pojavljivati kao značajni za aktu(a)lnu d(j)elatnost službe, osim u izo(j)esnim analitičkim izučavanjima ili u izučavanju (h)istorijata službe*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 32/1975, 74-94. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1975, prim. br. 205, str. pov. br. 7492, 1.8.1975. IV. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 31, r. br. 33. *Dokumentacija Službe državne bezb(j)ednosti*. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1463/1977. *Upu(t)stvo o dokumentaciji u SDB*.

¹²⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50, 1987, 4/9-5/10. *Opće, pravilo, što znači da bi, strogo držeći se ove zakonske odredbe, morali svu našu dokumentaciju koja je starija od 30 godina da ustupimo na korištenje, osim u slučajevima kada SIV može da produži rok, ali ne više od 50 godina, ali svakom dokumentu posebno, dakle ne dokumentacijskom fondu, nego svakom dokumentu da produžava*.

¹²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 31, r. br. 33/1977, šif. 32, r. br. 46/1983, prim. br. 16. Vidan Marković načelnik Uprave za informatiku i dokumentaciju u SDB-u.

izlaganju istaknuo kako su donošenjem novoga Pravilnika o radu, koji se tada nalazio na dnevnom redu “uspjeli da ova opća odredba od 30 godina ne važi za nas”.¹²⁷

2.2. Odgovornost i rukovođenje SDB-om/SDS-om

Za rad Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) u SFRJ bio je odgovoran savezni sekretar za unutarnje poslove kojeg je imenovala i razrješavala Skupština SFRJ,¹²⁸ a ujedno je bio i član savezne vlade (Saveznog izvršnog vijeća – SIV) i formalno je za svoj rad odgovarao Predsjedniku SIV-a.¹²⁹ Unatoč tome, stvarna odgovornost saveznog sekretara za unutarnje poslove bila je prema Predsjedništvu SFRJ i njegovu Savjetu za zaštitu ustavnog poretka,¹³⁰ a obveze i odgovornost protezale su mu se i prema Predsjedništvu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije – CK SKJ.¹³¹

Tako u instrukcijskom dokumentu CK SKJ, Predsjedništva centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske pod naslovom *Stavovi i zadaci za djelovanje Saveza Komunista Jugoslavije na spr(j)ječavanju nastajanja i eliminiranju izvanrednih prilika, Uputstvo o praćenju i procjenjivanju političko-sigurnosne situacije i planiranju mjera i zadataka u Savezu Komunista Hrvatske na*

¹²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 32, r. br. 50/1987, 4/9-5/10. *I to na način što smo kompletnu našu gradju podijelili, ustvari, na tri osnovna fonda: to je ova, neposredni i operativni fondovi, to je pasivna dokumentacija, pasivna operativna dokumentacija i arhivski fondovi. Mislimo da je ovo značajan naš pristup jer, znači, da sada samo ono što je u arhivskom fondu, podl(ij)eže ovim op(ć)im propisima, da mora da se da posl(ij)e 30 godina na korištenje, ali smo ipak mi ti koji odlučujemo šta ide u taj arhivski fond. Dok pasivna dokumentacija, s obzirom na značaj te dokumentacije, na mogućnost da se ona pretvara opet u aktualnu itd., ne mora da se ustupa ovim korisnicima. I na ovome se mjestu jasno pokazuje kako je SDB/SDS kontinuirano manipulirala određenom dokumentacijom i njezinom dostupnošću, na što je već upozoreno kako u prethodnome tekstu, tako i u napomeni i usporedbama. Vidi i bilješke: (81), (82), (83), (84) i (715).*

¹²⁸ HR-HDA, šif. 31, r. br. 271. *Ustav SFRJ (Preslika), članak 288. Usp. Vukušić 2002, 194. Savezni sekretar imenovao se na četiri godine, a tu je dužnost mogao obavljati najviše dva puta uzastopce. (Ustav SFRJ, čl. 366.)*

¹²⁹ Usp. Vukušić 2002, 194. *Na prijedlog saveznog sekretara za unutarnje poslove SIV je imenovao neposrednog rukovoditelja SDS u SSUP koji je po funkciji bio podsekretar. U izvjesnom smislu, kao i kod drugih saveznih funkcija i za ovu je funkciju primjenjivan kadroviski republički ključ. Od 1986. do 1990. godine na toj se funkciji nalazio predstavnik Hrvatske (Zdravko Mustać).*

¹³⁰ Usp. SP. BR. 06-4/72-21. Službeni list SFRJ br. 8/75. Službeni list SFRJ br. 55/82. Službeni list SFRJ br. 31/84.

¹³¹ Usp. Spasić 2000. Vukušić 2002, 182. *U opisu poslova Partije nije stajalo da ona ima bilo kakve ingerencije nad radom Službe državne sigurnosti. Ali faktički, Partija, odnosno partijska vrhuška, bila je kraj i početak što se ticalo tajne policije. Postojale su njihove autonomne komisije za kontrolu rada SDB, koju su praktički smatrali Službom partijske sigurnosti, točnije i najčešće, službom sigurnosti vlastitih položaja i moći. Tako su naši podsekretari, dakle nominalno šefovi tajne policije, gotovo svakodneвно morali informirati šefove partijske hijerarhije o najvažnijim problemima, obradama i drugim, čak najbanalnijim podacima o nekim ljudima i događajima. Akrap s.d. [2012-2], 9-64. Axboe Nielsen 2022, 36-38. Mihaljević 2022, 299-311. Služba državne sigurnosti – instrument Partije.*

spr(j)ečavanju nastajanja i eliminiranju izvanrednih prilika od 16. listopada 1984. i 10. prosinca 1984. između ostalog stoji:

- poglavlje pod naslovom *Sadržaj i osnovne karakteristike dokumenta procjene političko-sigurnosne situacije* pod točkom "g".¹³²
- poglavlje pod naslovom *Planiranje mjera i zadataka na eliminiranju izvanrednih prilika*.¹³³

U dokumentu SDS-a RSUP-a SR Hrvatske iz siječnja 1987. pod naslovom *Osposobljenost Službe državne sigurnosti za izvršenje zadataka u redovnim i izvanrednim prilikama*, između ostalog, stoji kako Služba u sjedištu ima odjele za:

- obradu unutrašnjeg neprijatelja,
- obradu neprijateljske emigracije,
- obradu obavještajnih aktivnosti,
- operativno-tehničke poslove,
- poslove evidencije,
- statistike i dokumentacije,
- osiguranje ličnosti i objekata i
- obrambene pripreme.

Poslovi i zadatci analitike iz područja državne sigurnosti organizirani su kao poseban odsjek u sastavu jedinstvenog Odjela za analitičke poslove koji se nalazio u Sektoru za analitičko-informativne poslove i dokumentaciju RSUP-a SR Hrvatske. U dokumentu je isto tako naznačeno kako su centri SDS-a RSUP-a SR Hrvatske:

- Zagreb/ s ispostavom SDS-a Zabok, koja još nije formirana i detaširanim radnicima (djelatnicima) u Kutini te Ivanić-Gradu/,
- Osijek/ s ispostavama u Slavonskom Brodu i Vinkovcima/,
- Split/ s ispostavama u Dubrovniku, Zadru i Šibeniku te detaširanim radnicima u Kardeljevu (Pločama) – što još nije realizirano/,

¹³² HR-HDA-1220, CK SKJ, CK SKH, Narodna obrana, prim. br.: 1490, Beograd, br.: str. pov. 306/1-1984. i Zagreb, br.: 03/P-str. pov. 1222/1-1984., 25. Aktivnost unutrašnjeg neprijatelja, neprijateljske emigracije i stranih obavještajnih službi.

¹³³ HR-HDA-1220, CK SKJ, CK SKH, Narodna obrana, prim. br.: 1490, Beograd, br.: str. pov. 306/1-1984. i Zagreb, br.: 03/P-str. pov. 1222/1-1984, 27. U okviru ovih zadataka posebno se utvrđuje i razrađuje način organiziranja subjektivnih snaga i oblici njihove aktivnosti za borbu i obračun s (nositeljima) kontrarevolucionarnih akcija i spr(j)ečavanje formiranja i djelovanja (oporbenih) i neprijateljskih političkih organizacija.

- Rijeka,
- Bjelovar,
- Karlovac,
- Pula,
- Gospić,
- Sisak i
- Varaždin.

Organizacijska struktura centara bila je uvjetovana njihovom veličinom te se oblikovala podjelom na odjele i, unutar njih, na odsjeke prema utvrđenim linijama rada.

Shodno izvršenoj sistematizaciji, ukupno je utvrđeno 1.097 radnih mjesta, od čega 964 radna mjesta ovlaštenih službenih osoba te 133 radna mjesta neovlaštenog osoblja.¹³⁴

U istom je dokumentu navedeno da su unutar ukupno sistematiziranog broja djelatnika operativni poslovi, koji obuhvaćaju obradu "unutrašnjeg neprijatelja, neprijateljske emigracije" i obavještajnih djelatnosti bili zastupljeni sa 449 djelatnika, što čini 41 posto ukupnog kadra.¹³⁵ Glede nacionalnog sastava u dokumentu je naznačeno kako je ukupno u SDS-u zaposleno 453 Hrvata (52,7 posto).¹³⁶

Odlučujući utjecaj na čelništvo SDB-a u SSUP-u imalo je Predsjedništvo SFRJ i njegovo operativno tijelo - Savjet za zaštitu ustavnog poretka te Predsjedništvo CK SKJ.¹³⁷ Utjecaj na rukovođenje SDS-om SR Hrvatske imali su Predsjedništvo SR Hrvatske, Savjet za zaštitu ustavnog poretka, Izvršno vijeće Sabora te Predsjedništvo CK SKH i to sve do 1990. i procesa osamostaljenja Republike Hrvatske. Uloga SK, odnosno, Predsjedništva CK SKH, bila je ključna u oblikovanju smjera ukupnog djelovanja SDS-a, kako u strateškom planiranju njegova razvoja i rada, tako i u svakodnevnim operativnim djelatnostima. Stavovi koji su se trebali zauzeti prema

¹³⁴ Kao primjer ustrojstva jednoga centra SDS-a može se navesti Centar SDS Zagreb, koji je, zbog najvećeg broja djelatnika i najsloženije sigurnosne problematike, imao i najrazgranatije ustrojstvo. (Popis priloga)

¹³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31_287/1987, pred. 1, 2/5. *Ostali operativni poslovi /pratlja, provjera, osiguranje ličnosti i objekata, obrambene pripreme sa 141 (13 %), odnosno ukupni operativni poslovi zastupljeni su s 590 (53 %) radnih mjesta u Službi. Na operativno-tehničkim poslovima sistematizirano je 259 (23,5 %), a na poslovima evidencije, statistike i dokumentacije 84 (7,5 %) radna mjesta. Na ostalim poslovima /administrativno i pomoćno osoblje, vozači motornih vozila sistematizirana su 164 (15 %) radna mjesta.*

¹³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31_287/1987, pred. 1, 6/9. *Srba - 265 (30,8 %), Jugoslavena - 112 (13 %), 30 (3,5 %) radnika (djelatnika) drugih nacija i narodnosti (Crnogorci, Muslimani, Česi, Slovaci, Mađari, Ukrajinci i nacionalno neopredijeljeni).*

¹³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, *Preds(j)edništvo SFRJ, Sav(j)et za poslove državne bezb(j)ednosti, Beograd, sp. br. 06-4/72-21, 6. Prvi predsjednik Savjeta bio je Josip Broz Tito, ujedno i predsjednik Predsjedništva SFRJ.*

određenim kategorijama “neprijatelja” formirani su unutar Predsjedništva CK SKH, a veće operativne ili represivne mjere nisu se mogle provoditi bez prethodnog naloga ili dogovora s tim tijelom. SDS je tom tijelu kontinuirano dostavljala sigurnosne analize i informacije sve do druge polovice 1989., nakon čega su izvješća bila usmjerena isključivo Predsjedništvu SR Hrvatske i Savjetu za zaštitu ustavnog poretka.¹³⁸

U SR Hrvatskoj djelovao je i Komitet za Općenarodnu obranu (ONO) i Društvenu samozaštitu (DSZ) na čijem se čelu nalazio Predsjednik Predsjedništva CK SKH, a pri kraju promatranog razdoblja tu je dužnost obnašao Stanko Stojčević. To je tijelo utvrđivalo operativne i strateške smjernice djelovanja u cilju zaštite ustavom definirane društveno-političke strukture. Uz Predsjednika Predsjedništva CK SKH sačinjavali su ga: Predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske, Predsjednik Savjeta za zaštitu ustavnog poretka, zatim predsjednici Sabora, Izvršnog vijeća, Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) i Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (SSRNH) te sekretar za unutarnje poslove, sekretar za narodnu obranu i načelnik Teritorijalne obrane – TO SR Hrvatske. Presudan utjecaj na imenovanja dužnosnika RSUP-a SR Hrvatske imalo je Predsjedništvo CK SKH, osobito njegova Kadrovska komisija, pri čemu se posebice ističu Stanko Stojčević i Mira Korkut. U skladu s tom praksom, u razdoblju od 1980. do 1990. na dužnosti republičkih sekretara za unutarnje poslove imenovani su pojedinci iz najviših struktura Saveza komunista, poput Pavla Gažija, koji je došao iz Predsjedništva CK SKJ te Vilima Mulca iz Predsjedništva CK SKH. Isto tako, Zlatko Uzelac, koji je bio sekretar RSUP-a SR Hrvatske od sredine 1970-ih do 1982., imenovan je s dužnosti tajnika Sabora. Jednako tako i vodeći dužnosnici SDS-a RSUP-a SR Hrvatske tijekom cijelog promatranog razdoblja kontinuirano su pristizali iz partijskih struktura. Kako bi se ostvario spomenuti utjecaj, bilo je određeno da i na mjesta načelnika centara SDS-a budu imenovane osobe s istaknutih dužnosti SK općinske ili regionalne razine, primjerice, Franjo Vugrinec.¹³⁹ Tako je krajem komunističkog

¹³⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 112/231-114/233. Vukušić 2002, 194. U Republici Hrvatskoj sekretara za unutarnje poslove (kao i druge članove Izvršnog vijeća Sabora) birao je Sabor (Ustav SFRJ, čl. 397.), a Izvršno vijeće Sabora imenovalo i razrješavalo podsekretare i pomoćnike sekretara u RSUP-u, pa tako i u SDS. U sjedištu službe poslovanja odjela rukovodili su načelnici i istodobno po linijama svoga rada koordinirali i usmjeravali rad u centrima. Centrima SDS rukovodili su načelnici. Načelnike na svim razinama kao i šefove ispostava postavljao je republički sekretar uz suglasnost Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva SRH. Godine 1989. donesena je odluka da načelnici svih razina podliježu reizboru svake četiri godine. U centrima proe i druge skupine pojedinim linijama rada, uključujući i operativnu tehniku rukovodili su načelnici odjela, dok su u manjim centrima linijama rada rukovodili šefovi odsjeka.

¹³⁹ Usp. HR-HDA-1220, CK SKH, Kadrovska komisija, Dosjei članova, GK Zagreb. Franjo Vugrinec bio je od 1985. član Komiteta za ONO i DSZ Predsjedništva SKH Zagreb, član Predsjedništva SK Hrvatske

razdoblja od ukupno deset načelnika centara SDS-a iz tijela SKH imenovano njih šestorica.¹⁴⁰ Slijedom toga, na lokalnoj razini jednako tako djelovali su komiteti za ONO i DSZ gdje su načelnici centara SDS-a bili obvezni podnositi izvješća o sigurnosnom stanju. Ova je pojava bila osobito izražena u većim urbanim centrima kao što su Zagreb, Osijek, Split, Rijeka te Pula, a njezin se utjecaj postupno proširio i na ostale organizacijske cjeline SDS-a.

2.3. Pravilnik rada SDB-a iz 1967.

Rad SDB-a, odnosno SDS-a, bio je reguliran *Pravilima Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti)* koja su se s vremenom neznatno mijenjala i nadopunjavala, a bila su na snazi od 30. siječnja 1967.,¹⁴¹ kada ih je propisao tadašnji savezni sekretar za unutarnje poslove Milan Mišković,¹⁴² sve do raspada Jugoslavije početkom 1990-ih.¹⁴³

Točka 1. *Pravila Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) SDB-a/(SDS-a).*

Ovim Pravilima razrađuje se d(j)elokrug, međusobni odnosi službe državne bezb(j)ednosti (sigurnosti) u Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove i službe državne bezb(j)ednosti u republičkom organu (tijelu) unutrašnjih poslova i dužnosti i ovlasti radnika (djelatnika) službe državne bezb(j)ednosti; utvrđuju se metode i sredstva rada službe državne bezb(j)ednosti, način vođenja dokumentacije, evidencije i statistike i način izv(j)eštavanja i informiranja u službi državne bezb(j)ednosti u Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove i u republičkim organima unutrašnjih poslova, odnosi službe državne bezb(j)ednosti

Zajednice općina Zagreb (ZOZ), član Savjeta za narodnu obranu Skupštine grada Zagreba, član Savjeta za narodnu obranu Predsjedništva ZOZ-a, član Savjeta za zaštitu ustavnog poretka gradske zajednice, predavač na tribini ONO i DSZ. Vukušić 2002, 194-195, 211. Akrap s.d. [2012-2], 38-46. Axboe Nielsen 2022, 36-38, 41-57.

¹⁴⁰ Usp. Akrap s.d. [2012-2], 44.

¹⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1, SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, (5-43). *Pravila Službe državne bezb(j)ednosti (sigurnosti), Rad Službe (izvještaji, uputstva, zapisnici, kadrovi), Izvještaji, uputstva, zapisnici, zakonski i podzakonski akti, suradnja s tijelima državne uprave, obavještajnom zajednicom i stranim ob. službama, skripte, udžbenici i dr.* Usp. Vukušić 2002, 112-131. Vukojević i Vukušić 2013, 10-12. Mihaljević 2022, 31-33.

¹⁴² Usp. Manolić 2016, 52. Mišković i Bader 2021, 516-518. Axboe Nielsen 2022, 44-45. *Sljedeće osobe služile su kao savezni sekretari (ili ministri) unutarnjih poslova u Jugoslaviji: Aleksandar Ranković, 1945. – 1953.; Svetislav Stefanović, 14. siječnja 1953. – 18. travnja 1963.; Vojin Lukić, 18. travnja 1963. – 12. ožujka 1965.; Milan Mišković, 12. ožujka 1965. – 18. svibnja 1967.; Radovan Stijačić, 18. svibnja 1967. – 30. srpnja 1971.; Džemal Bijedić, 30. srpnja 1971. – 3. prosinca 1971.; Luka Banović, 3. prosinca 1971. – 17. svibnja 1974.; Franjo Herljević, 17. svibnja 1974. – 16. svibnja 1982.; Stane Dolanc, 16. svibnja 1982. – 15. svibnja 1984.; Dobroslav Čulafić, 15. svibnja 1984. – 16. ožujka 1989.; Petar Gračanin, 16. ožujka 1989. – 14. srpnja 1992. Ovdje treba naglasiti da je razdoblje od 1971. do 1984. bilo iznimno po tome što nitko od saveznih sekretara u njemu nije bio Srbin. Bila je to po svojoj prilici reakcija na razdoblje samih početaka Jugoslavije, kada se stjecao dojam da Ranković i ostali Srbi dominiraju Službom.*

¹⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1, SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 5. *Na osnovu čl. 44. Osnovnog zakona o unutrašnjim poslovima (»Službeni list SFRJ« broj 49/65).*

i službe javne bezb(j)ednosti i drugih organa koji vrše unutrašnje poslove, kao i odnosi službe državne bezb(j)ednosti i službe bezb(j)ednosti Jugoslavenske narodne armije, II. uprave Generalštaba Jugoslavenske narodne armije i Službe za istraživanje i dokumentaciju Državnog sekretarijata za inostrane (vanjske) poslove.

Točka 2.

Služba državne bezb(j)ednosti kao samostalna stručna služba u organima unutrašnjih poslova prikuplja, dokumentira, evidentira i analizira podatke i druga obav(j)eštenja u cilju otkrivanja i spr(j)ečavanja tajne i organizirane neprijateljske d(j)elatnosti stranih obav(j)eštajnih službi, jugosl(a)venske emigracije, pojedinaca, grupa i organizacija u zemlji i (inozemstvu) usmjerene na podrivanje ili rušenje ustavom utvorenog poretka. O toj d(j)elatnosti služba državne bezb(j)ednosti izo(j)eštava nadležne organe.

Točka 3.

U izvršavanju zadataka iz svog d(j)elokruga služba državne bezb(j)ednosti oslanja se na najširu podršku građana Jugoslavije zasnovanu na dobrovoljnosti, patriotizmu i socijalističkoj svijesti. Građani Jugoslavije pružaju službi državne bezb(j)ednosti podatke, obav(j)eštenja i drugu pomoć po ličnoj (osobnoj) inicijativi ili kad im se radnici službe državne bezb(j)ednosti za to obrate.

Točkom 4. Pravila određene su metodologija rada SDS-a i objekti njezinog interesa.¹⁴⁴

Točka 5.

Služba državne bezb(j)ednosti pruža u okviru d(j)elokruga svojim metodama i sredstvima stručnu i drugu pomoć organima nadležnim za gonjenje kada oni tu pomoć zatraže.

Kada postoje osnove sumnje da je pripremano ili izvršeno krivično (kazneno) djelo, služba državne bezb(j)ednosti predaje, samoinicijativno ili ako se to od nje zatraži, odgovarajuće materijale i dokumente organima nadležnim za gonjenje radi pokretanja krivičnog postupka.

Služba državne bezb(j)ednosti može uskratiti pružanje pomoći, odnosno davanje podataka i dokumenata organima iz st. 1. i 2. ove točke ako se time otkrivaju metode i sredstva rada službe državne bezb(j)ednosti, ili bi davanje ovih podataka moglo imati štetne posljedice po bezb(j)ednost zemlje.

U Točki 7. detaljno su opisani zadatci koje je SDS trebala izvršavati:

¹⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1, SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 6. Služba državne bezb(j)ednosti vrši radnje, primjenjuje mjere, metode i sredstva, za koja je ovlaštena Osnovnim zakonom o unutrašnjim poslovima i ovim Pravilima, kada postoje podaci i obav(j)eštenja da pojedinac, grupa ili organizacija priprema, vrši, ili je već izvršila krivično djelo iz d(j)elokruga službe državne bezb(j)ednosti, ili da je u vezi sa tajnom i organiz(ir)anom neprijateljskom d(j)elatnošću.

U cilju vršenja poslova iz čl. 39. Osnovnog zakona o unutrašnjim poslovima i toč. 2., 4. i 5. ovih Pravila služba državne bezb(j)ednosti prikuplja podatke i druga obav(j)eštenja.¹⁴⁵

U poglavlju Pravila, III. Metod(e) i sredstva rada Službe državne bezb(j)ednosti,¹⁴⁶ od Točke 16. do Točke 28.,¹⁴⁷ napose je reguliran odnos SDS-a prema suradnicima.¹⁴⁸

Točka 16.

Služba državne bezb(j)ednosti prihvaća i uspostavlja suradnju s građaninom Jugoslavije ili stranim državljaninom (u daljnjem tekstu: suradnik) u cilju izvršavanja određenih zadataka i poslova iz svog d(j)elokruga.

Prilikom uspostavljanja suradnje s građaninom Jugoslavije ili stranim državljaninom (djelatnici) službe državne sigurnosti su dužni da poštuju princip dobrovoljnosti, humanizma, slobode i prava građana.

Točka 21.

U cilju prikupljanja podataka o tajnoj i organiz(ir)anoj neprijateljskoj d(j)elatnosti služba državne bezb(j)ednosti može uspostavljeti suradnju sa stranim državljaninom na osnovu njegovog prijateljskog ili ideološkog stremljenja, materijalne zainteresiranosti ili, u posebnim slučajevima, na temelju tzv. kompromit(ira)jućeg materijala.

¹⁴⁵ O: a) obav(j)eštajnoj djelatnosti prema Jugoslaviji stranih obav(j)eštajnih službi preko njihovih institucija u (inozemstvu) i u Jugoslaviji (organizacija, organi i agenti, ciljevi, sredstva i metode rada, vlastite (sigurnosne) mjere, međusobna suradnja pojedinih obav(j)eštajnih službi i dr.).

Pod obav(j)eštajnom d(j)elatnošću se podrazum(ij)eva: 1.) špijunska d(j)elatnost inkriminirana čl. 105. KZ; 2.) neovlašteno odavanje državne tajne iz čl. 105-a KZ; 3.) opserviranje, skiciranje i snimanje vojnih, komunikacijskih i propisima zaštićenih privrednih i drugih objekta i regija od interesa za (obranu) zemlje; 4.) prikupljanje obav(j)eštajnih podataka i druga obav(j)eštajna d(j)elatnost koja se sprovodi legalnim sredstvima rada; 5.) d(j)elatnost stranih obav(j)eštajnih službi preko teritorija ili građana Jugoslavije koja je usm(j)erena prema trećim zemljama. Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 8-9.

¹⁴⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred. 1 (1-89). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16/I, Vrbovanje. Đorđević 1986, 421. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16/II, Rukovođenje suradničkom mrežom u zemlji. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred. 2, (1-61), RSUP, Broj: III/I-590/1-1981. Zagreb, 29. rujna 1981. Informacija i prijedlog rješenja bivših suradnika SDS. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred. 3, (1-34). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred. 4, RSUP, Suradnici i operativne veze (18 kom), (1-368) – 372. Vukojević 2015, 1099-1100. Pseudonimi tajnih suradnika Udbe u dosjeu br. 240271.

¹⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 13-17. U Pravilima Službe, što je bio strogo povjerljiv dokument koji su u posebnim sefovima držali samo savezni i republički sekretari unutarnjih poslova i načelnici SDS-a, pojam suradnika razrađen je i pojašnjen u posebnom poglavlju. Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 45. Vukušić 2002, 112-131. Vukojević i Vukušić 2013, 10-12. Mihaljević 2022, 30-41. Suradnici SDS-a.

¹⁴⁸ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 16-17. Točka 28. Uspostavljanje suradnje sa građaninom Jugoslavije ili sa stranim državljaninom predstavlja službenu tajnu i (djelatnici) službe državne bezb(j)ednosti (sigurnosti) su dužni da je čuvaju u smislu odredaba čl. 50. i 51. Osnovnog zakona o unutrašnjim poslovima. Usp. Axboe Nielsen 2022, 62-74.

Točka 22.

Za uključivanje u suradnju stranog državljanina zaposlenog u stranim institucijama u Jugoslaviji, ili stalno nastanjenog u (inozemstvu), s(u)glasnost daje načelnik službe državne bezb(j)ednosti u Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove.

Kada se radi o uključivanju u s(u)radnju stalno nastanjenog stranog državljanina u Jugoslaviji s(u)glasnost daje načelnik službe državne bezb(j)ednosti (sigurnosti) u republičkom (tijelu) unutrašnjih poslova.¹⁴⁹

2.4. Jedinstvena načela o primjeni metoda i sredstava poslova državne sigurnosti

U *Jedinstvenim načelima o primjeni metoda i sredstava u obavljanju poslova državne sigurnosti* u članku 1. stoji kako tijela ovlaštena za obavljanje poslova primjenjuju odgovarajuće metode i sredstva po jedinstvenim načelima utvrđenim naznačenim aktom, na način propisan pravilnikom o radu pojedine službe.¹⁵⁰ U članku 2. navodi se kako tijela sigurnosti u svojem radu primjenjuju metode i sredstva u skladu s Ustavom, zakonom i propisima donesenim na osnovi zakona, odlukama i smjernicama nadležnih predstavničkih tijela “društveno-političkih zajednica i njihovih izvršnih organa”, kao i u skladu “sa smjernicama i stavovima Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka”.

Nadalje se, primjerice u članku 6., navodi kako u obavljanju poslova iz svojeg djelokruga tijela sigurnosti stvaraju odgovarajuće tajne izvore spoznaja, zasnivaju suradnički odnos s građanima Jugoslavije i strancima, obavljaju obrade i kontrole, vode dosjee i odgovarajuće evidencije osoba i objekata, primjenjuju metode i sredstva,

“poduzimaju druge m(j)ere i radnje propisane zakonom i posebnim pravilima o radu službi bezb(j)ednosti (sigurnosti)”.¹⁵¹

¹⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37, 15. Usp. Axboe Nielsen 2022, 62-74.

¹⁵⁰ Tako tijela sigurnosti u obavljanju poslova iz svojeg djelokruga primjenjuju metode i sredstva u cilju: *blagovremenog otkrivanja, dokumentiranja i efikasnog spr(j)ječavanja d(j)elatnosti spoljnjeg (vanjskog) i unutrašnjeg neprijatelja usm(j)erene na podriivanje ili rušenje Ustavom SFRJ utvrdjenog poretka i druge oblike ugrožavanja bezb(j)ednosti (sigurnosti) zemlje.* Više o tome vidi: SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74. Beograd, 4. (veljače) 1975., Str. pov. br. 1732. Na osnovu člana 19. stav 1. Zakona o osnovama sistema bezb(j)ednosti (“Službeni list SFRJ”, br. 1/74), savezni sekretar za unutrašnje poslove, savezni sekretar za narodnu (obranu) i savezni sekretar za (vanjske) poslove utvrdjuju *Jedinstvena načela o prim(j)eni sredstava i metoda u vršenju poslova državne bezb(j)ednosti.* Usp. Vukušić 2002, 132-135.

¹⁵¹ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74/1975, 3.

Isto tako, u članku 11. navodi se kako su tijela sigurnosti dužna u obavljanju poslova iz svojega djelokruga usuglašavati radnje, mjere, metode i sredstva, posebice u inozemstvu te na taj način otkloniti možebitno preklapanje, neusklađenu primjenu metoda i sredstava kao i kompromitiranja ciljeva, interesa i izvora spoznaja tijela sigurnosti.¹⁵²

Jednako tako, što je propisano člankom 15., čelnici tijela u kojima su se obavljali poslovi državne sigurnosti bili su dužni u skladu sa člankom 14. *Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti)*, podnijeti nadležnim tijelima izvješće o primjeni metoda i sredstava te omogućiti tim tijelima uvid nad zakonitošću rada.

Jedinstvena načela o primjeni metoda i sredstava u obavljanju poslova državne sigurnosti predstavljala su povjerljivi normativni dokument, klasificiran kao državna tajna, čija sadržajnost nije bila javno dostupna. Dokument su supotpisali savezni sekretari za unutarnje poslove, obranu i vanjske poslove.

Slijedom navedenoga može se zaključiti da je i u ovom slučaju formalno bila zadovoljena propisana procedura, čime se nastojalo stvoriti dojam da je djelovanje službi sigurnosti komunističkog režima bilo utemeljeno na ustavu, zakonima i podzakonskim propisima donesenima na temelju zakona.

2.5. Pravilnici SDS-a/SDB-a od 1975. do 1990.

U daljnjem tekstu navode se neki od bitnijih pravilnika u naznačenom razdoblju koji su razrađivali djelokrug, međusobne odnose te dužnosti i ovlasti djelatnika SDS-a.

- Pravilnik od 31. srpnja 1975., *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u Službi državne sigurnosti RSUP SR Hrvatske*.¹⁵³

¹⁵² SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74/1975, 5. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 30/32-31/33. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 11.10.1984., (1-44), 15/20. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 17.10.1984., (1-44), 2/43. *Stanje i neki problemi uzajamnog informiranja saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretara za unutrašnje poslove*. Vukušić 2002, 200-201.

¹⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44, II. dio, pred. 3. Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1975, prim. br. 205, Str. pov. br. 7492, 1.8.1975. *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti*. Stupanjem na snagu *Pravila o radu SDB-a* iz kolovoza 1975. (Član 140) prestaju važiti *Pravila SDB-a* od 30. siječnja 1967. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1, SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37.

- Pravilnik od 20. prosinca 1978., *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*, kojeg je potpisao republički sekretar Zlatko Uzelac.¹⁵⁴
- Pravilnik (*pr[o]čišćeni tekst*) od 2. lipnja 1981., *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*.¹⁵⁵

Primjerice, člankom 16. Pravilnika od 2. lipnja 1981. formalno je naznačeno kako SDS svoj rad treba obavljati na temelju i unutar okvira Ustava, mjerodavnih zakona, ustaljene politike Sabora te smjernica Izvršnog vijeća Sabora.¹⁵⁶ Programsku orijentaciju izdavao je republički sekretar i to uz suglasnost Izvršnog vijeća Sabora, a po prethodno pribavljenom mišljenju Savjeta republičkog sekretarijata. Program rada SDS-a svake godine odobravao je republički sekretar i to na temelju programske orijentacije i prijedloga programa rada službi i organizacijskih cjelina.¹⁵⁷

Služba državne sigurnosti RSUP-a SR Hrvatske imala je stručni kolegij koji je shodno člancima od 22. do 24. Pravilnika, bio sastavljen od načelnika Službe državne sigurnosti,¹⁵⁸ njegova pomoćnika,¹⁵⁹ načelnika centara SDS-a i načelnika organizacijskih cjelina. Kolegij je služio kao forum za raspravu o ključnim pitanjima iz djelokruga SDS-a te za davanje prijedloga i mišljenja koja su oblikovala operativnu i stratešku politiku Službe.¹⁶⁰

¹⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44, prim. br. 14, *br.: kab. str. pov. 140/1, 20.12.1978.* Pravilnik iz prosinca 1978. (Član 35) stavlja izvan snage Pravilnike iz 1974., 1976., i 1977. Pravilnik iz 1975. nije naveden.

¹⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, Razni pravilnici (dalje: raz. prav.) SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), *br.: kab. str. pov. 26/1-1981., 2.6.1981.* *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti (pr[o]čišćeni tekst).*

¹⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), *br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., 6/10.*

¹⁵⁷ Republički sekretari za unutarnje poslove SR Hrvatske: Valent Huzjak od početka do sredine 1970-ih, Zlatko Uzelac od sredine 1970-ih (1975) do 1982., Pavle Gaži 1982.-1983., Vilim Mulc 1983.-1990. Usp. Rajović 1970, 361. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 22/1973. (*Valent Huzjak RSUP*).

¹⁵⁸ Zadnji načelnik Udbe za SR Hrvatsku bio je Uroš Slijepčević. Nakon preustroja Udbe, načelnici SDS-a za SR Hrvatsku: od 1966. do početka 1970-ih bio je Jovo Ugrčić, Ivan Pervan početkom i sredinom 1970-ih (1974.-1976.), Vinko Bilić 1977.-1982., Zdravko Mustač 1982.-1986., Đuro Pešut 1986.-1990., Josip Perković 1990. Usp. Rajović 1970, 1104. Manolić 2016, 70-74. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a IV. dio (1-19), 2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 312/1977 od 23.9. *Akcija "Anindol" sigurnosna procjena.*

¹⁵⁹ Pomoćnici republičkog sekretara za SDS: Srećko Šimurina 1979.-1985., Josip Perković 1985.-1990., Franjo Vugrinec, 1987.-1990. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/1982, pred. 7, 3. *Godišnji izvještaj o realiziranom programu za 1979. g. (RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1980. g.), Dostavljeno: 1. Vinko Bilić, 2. Srećko Šimurina, 3. Zdravko Mustač, Zagreb, 4.2.1982. g. (Broj 2 u 1982. godini je dopisan rukom).* Vukušić 2002, 196.

¹⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), *br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., 7-8.*

Pravilnik sadrži sistematizirani prikaz individualnih radnih mjesta uz pripadajuće opise zadataka i odgovornosti za svako pojedino radno mjesto. Tako su navedeni glavni radni zadatci pomoćnika načelnika SDS-a za operativna pitanja.¹⁶¹ Isto tako, navedeni su glavni radni zadatci načelnika Centra SDS Zagreb.¹⁶² U “Odjelu za obradu unutarnjeg neprijatelja” opisani su glavni zadatci načelnika odjela.¹⁶³ Jednako tako, u “Odjelu za obradu neprijateljske emigracije” opisani su glavni zadatci načelnika odjela.¹⁶⁴

U dokumentu SSUP-a iz listopada 1984. potvrđeno je kako je SSUP mjerodavne spoznaje o djelatnostima “neprijateljske emigracije” dobivao od službi državne sigurnosti republika i autonomnih pokrajina.¹⁶⁵ S druge strane, RSUP napominje kako je prikaz stanja međusobne razmjene informacija “opterećen s dosta općenitosti i jednostrano sagledava pojedina pitanja”.¹⁶⁶

Na temelju ovoga primjera mogu se razabrati i određeni prijepori između savezne i republičke SDS, odnosno, nastojanje za polaganjem prava prvenstva, ali i određena doza nekoordiniranosti, a možebitno i stanoviti animozitet i rivalitet.

- Pravilnik od 2. lipnja 1981., stavljen je izvan snage člankom 38. Pravilnika od 22. listopada 1985.¹⁶⁷
- Pravilnik od 22. listopada 1985., *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*.¹⁶⁸

¹⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., r. br. 1. Usp. Axboe Nielsen 2022, 50. Načelnici I. odjela (sektora operative) u središnjici SDS-a: Melkior Baranović početkom 1970-ih, Srećko Šimurina sredinom i u drugoj polovici 1970-ih (1976, 1977, 1979), Svetislav (Sveto) Bilušić 1979.-1982., Mihael Pavlović 1982.-1985., Darko Starčević 1985.-1990.

¹⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., r. br. 75. Načelnici Centra SDS Zagreb: Milan (Mile) Rukavina nakon preustroja Udbe do početka 1970-ih, od početka 1970-ih do 1979. Josip Drpić (Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Stipac Drago br. 210197, 66, 67. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 167/1980 od 15.2. *Josip Drpić otišao u mirovinu.*), Zdravko Mustać 1979.-1982., Franjo Vugrinec 1982.-1987. i Kolja Družić 1987.-1990.

¹⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., r. br. 77. *Neposredno rukovodi i organizira rad u Odjelu (...).*

¹⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., r. br. 110. *Neposredno rukovodi i organizira rad u Odjelu (...).*

¹⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 11.10.1984., (1-44), 15/20.

¹⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 17.10.1984., (1-44), 2/43. *Stanje i neki problemi uzajamnog informiranja saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretara za unutrašnje poslove. Želja za unificiranim i totalnim informiranjem o svakoj obradi koja se vodi u službi, je neprimjerena i u njoj se ne vidi mogućnost da SSUP vrši svoju osnovnu funkciju koordinacije i uskladjivanja.*

¹⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, raz. prav. SDS-a III. dio, br.: kab. str. pov. 90/1-1985, 22.X.1985., 11.

¹⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, raz. prav. SDS-a III. dio, br.: kab. str. pov. 90/1-1985, 22.X.1985. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti.*

- *Pravila o radu državne bezb(j)ednosti* od 6. siječnja 1989. koji potpisuje savezni sekretar za unutarnje poslove Dobroslav Čulafić.¹⁶⁹
- RSUP SRH, 26. prosinca 1989. donio je *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove*, koji je potpisao republički sekretar za unutarnje poslove Vilim Mulc.¹⁷⁰
- SSUP, 6. srpnja 1990. donio je *Pravila o radu državne bezb(j)ednosti* koja je potpisao savezni sekretar za unutarnje poslove Petar Gračanin.¹⁷¹

2.6. Ustrojstvo SDS-a iz 1978.

Pravilnikom o unutarnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti iz 1978. utvrđene su organizacijske cjeline kao i poslovi i zadatci koji se obavljaju u okviru ovih cjelina, zvanja i uvjeti stručnosti, broj i naziv radnih mjesta, način rada i rukovođenja radom u organizacijskim cjelinama, ovlaštenja i odgovornost djelatnika u izvršenju poslova i zadataka u SDS-u.¹⁷² Poslovi Službe državne sigurnosti bili su organizirani i obavljani unutar sljedećih organizacijskih cjelina:

- *Odjel za obradu unutrašnjeg neprijatelja – pod šifrom I. odjel,*
- *Odjel za obradu neprijateljske emigracije – pod šifrom II. odjel,*
- *Odjel za obradu obavještajnih aktivnosti – pod šifrom III. odjel,*
- *Odjel za operativno-tehničke poslove – pod šifrom IV. odjel,*
- *Odjel za poslove evidencija, statistike i dokumentacije – pod šifrom V. odjel,*

¹⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, Str. pov. br. 021-68-6/3. Na osnovu člana 23. stav 2. Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti («Službeni list SFRJ», br. 15/84), a u skladu s Odlukom o jedinstvenim načelima za primjenu sredstava i me(t)oda koje u svom radu primjenjuju organi (tijela) koji vrše poslove državne bezb(j)ednosti (D.T. 0-11 od 17. aprila 1985. godine i 16. novembra 1988. godine), savezni sekretar za unutrašnje poslove donosi (...).

¹⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1989, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 37/1 -1989, 146-161.

¹⁷¹ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1990, Službeni list SFRJ, str. pov. br. 1354, br. 18/90. *Državna tajna 00131*. Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 45. Spasić 2000. Vukušić 2002, 185, 187.

¹⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44, prim. br. 14, br.: kab. str. pov. 140/1, 20.12.1978., 6. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981., 2/6. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti (pr[o]čišćeni tekst)*, HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, raz. prav. SDS-a III. dio, br.: kab. str. pov. 90/1-1985, 22.X.1985., 2/4. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*, HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1989, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 37/1-1989, 26.12.1989. *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove*.

- *Odjel za osiguranje ličnosti i objekata – pod šifrom VI. odjel,*
- *Odjel za analitičke poslove – pod šifrom VII. odjel*

(Napomena: Odjel analitike ukinut je prije 1980.),¹⁷³

- *Samostalni odsjek za obrambene pripreme – pod šifrom VIII. odsjek,*
- *Centar SDS Zagreb,*
- *Centar SDS Osijek,*
- *Centar SDS Rijeka,*
- *Centar SDS Split,*
- *Centar SDS Bjelovar,*
- *Centar SDS Karlovac,*
- *Centar SDS Pula,*
- *Centar SDS Gospić,*
- *Centar SDS Sisak i*
- *Centar SDS Varaždin.¹⁷⁴*

U naznačenom razdoblju izvan središnjice SDS-a postojalo je 10 centara: Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Pula, Karlovac, Bjelovar, Varaždin, Sisak i Gospić te 5 ispostava: Zadar, Slavonski Brod, Vinkovci, Šibenik i Dubrovnik.¹⁷⁵

¹⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44/1978, prim. br. 14, br.: kab. str. pov. 140/1, 20.12.1978., 2/7. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31_287/1987, pred. 1, 4.

¹⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44/1978, prim. br. 14, br.: kab. str. pov. 140/1, 20.12.1978., 2/7. Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 38-40. Spasić 2000. Vukušić 2002, 191-203. Axboe Nielsen 2022, 48-57 (51-52).

¹⁷⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 44, prim. br. 14, br.: kab. str. pov. 140/1, 20.12.1978. HR-HDA-1561, SRH RSUP, šif. 31_44, raz. prav. SDS-a I. dio, pred. 2, (1-145), br.: kab. str. pov. 26/1-1981, 2.6.1981. HR-HDA-1561, SRH RSUP, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, raz. prav. SDS-a III. dio, br.: kab. str. pov. 90/1-1985, 22.X.1985. HR-HDA-1561, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1989, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 37/1-1989, 26.12.1989. *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31_287/1987, pred. 1, 2 i 3.

3. DJELOVANJE SDS-a U PRVOJ POLOVICI 1970-ih

3.1. Djelovanje Centra SDS Zagreb na primjeru istaknutih hrvatskih intelektualaca

Centar SDS Zagreb, kao najveći i najznačajniji centar SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, imao je osobitu ulogu u ukupnome djelovanju SDS-a, budući da se na području njegove nadležnosti nalazio najveći broj vodećih pojedinaca i grupacija obuhvaćenih obradom u sklopu problematike hrvatskoga nacionalizma. Protiv takvih pojavnosti Centar SDS Zagreb je primjenjivao sve specifične radnje, mjere, metode i sredstva koja su mu bila na raspolaganju. Na temelju istražene dokumentacije, uzmu li se u obzir veličina i opseg djelovanja, broj operativaca te operativni kapaciteti, razvidno je da je više od 70 posto obrada SDS-a bilo u okviru nadležnosti Centra SDS Zagreb.¹⁷⁶ Nadalje, u okviru djelovanja protiv “unutarnjeg neprijatelja” SDS, odnosno Centra SDS Zagreb, najveću je pozornost posvećivao hrvatskom “proljećarskom nacionalizmu” i Katoličkoj crkvi. Ostali “nacionalizmi” (srpski, albanski i talijanski) bili su predmet tek djelomične obrade. Kao što je već istaknuto, takav je omjer bio logičan jer su se ključni procesi povezani s afirmacijom hrvatskih nacionalnih vrijednosti, zajedno s najistaknutijim protagonistima koje je SDS imala pod obradom, tijekom čitavoga promatranog razdoblja od 1970. do 1990. u najvećoj mjeri odvijali upravo u Zagrebu. Stoga je većina obrada SDS-a, odnosno Centra SDS Zagreb, bila zavedena već na početku promatranoga razdoblja zbog navodnih “neprijateljskih aktivnosti”, i to u vrijeme Hrvatskoga proljeća na “liniji hrvatskog nacionalizma”. Od tada pa sve do samoga kraja promatranoga razdoblja, odnosno, do raspada jugoslavenskoga komunističkog režima, nisu zabilježene važnije spoznaje o “neprijateljskoj aktivnosti”, što se jasno očituje i u ovome tekstu. Vodeći protagonisti zbivanja među hrvatskim intelektualcima s izraženom nacionalnom sviješću ostali su uglavnom isti tijekom čitavoga promatranoga razdoblja (Franjo Tuđman, Marko Veselica i Vlado Gotovac), dok je u razdoblju Hrvatskog proljeća istaknutu ulogu imao i Šime Đodan.

¹⁷⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23, pred. 1.1, (1-41), HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31_287/1987, pred. 1, 2 i 3. Primjerice, krajem promatranoga razdoblja Središnjica SDS-a RSUP-a SR Hrvatske imala je 101 djelatnika, dok je Centar SDS Zagreb imao 209 djelatnika. Od toga broja u Centru SDS Zagreb bilo je 90 (43,06 posto) Hrvata, 65 (31,10 posto) Srba, 47 (22,48 posto) Jugoslavena, 3 (1,43 posto) Muslimana, 3 (1,43 posto) Crnogoraca te 1 (0,47 posto) pripadnik ostalih nacionalnosti. U promatranome razdoblju gotovo cjelokupan sastav SDS-a SR Hrvatske činili su članovi Saveza komunista, uz iznimku dijela pomoćnoga osoblja. Takva stranačka pripadnost u određenome je smislu predstavljala i preduvjet za zapošljavanje te djelovanje unutar SDS-a.

Shodno tome, Franjo Tuđman, pod pseudonimom "Lasta", spominje se u naslovu pet informacija Centra SDS Zagreb tijekom 1970.¹⁷⁷ Djelatnosti F. Tuđmana zajedno s istomišljenicima u tom razdoblju uglavnom se odnose na X. sjednicu CK SKH. Mjere i sredstva rada Centra SDS Zagreb obuhvaćali su, među ostalim, kontrolu telefonskih razgovora i poštanskih pošiljki, tajnu pratnju, provođenje različitih provjera te identifikaciju osoba. Kao izvori informacija, najčešće su korišteni tehnički nadzori (kontrola komunikacija), dokumentacija XII. odjela, rezultati provjera, izvješća tajne pratnje, dok su najznačajniji izvori ipak bili suradnici SDS-a. F. Tuđman spominje se isto tako u gotovo svim informacijama Centra SDS Zagreb tijekom cijele 1970. u kontekstu praćenja drugih osoba koje su bile predmet interesa, uglavnom iz područja hrvatskog nacionalizma. **Suradnik "Rade"** prati i izvješćuje o F. Tuđmanu od početka 1970-ih, kao i ranije, što je vidljivo i iz informacije Centra SDS Zagreb s početka 1970. koja govori o planiranju odlaska Bruna Bušića u Pariz nakon anonimnih prijetećih pošiljki koje je primao zbog pisanja u *Hrvatskom književnom listu* (HKL).¹⁷⁸ U sklopu svojih razmatranja SDS, tj. Centar SDS Zagreb je naglasio kako je F. Tuđman prepoznat kao osoba koja inicira okupljanja, kojoj se obraća za konzultacije ili koju se izvješćuje o određenim zbivanjima, uključujući i odnose s osobama iz inozemstva. U tom razdoblju Tuđman je bio jedan od organizatora zajedničkog okupljanja više osoba u nekoliko navrata. Njihovi sastanci označavani su "zakamufliranim terminima", a nazočni su predstavljali zatvoreni krug sudionika.¹⁷⁹ Sve navedene informacije Centra SDS Zagreb o F. Tuđmanu tijekom 1970. potpisao je Josip Drpić, dok su se operativci koji su sudjelovali u obradi mijenjali od F. Domjanića, V. Zlatića, Đure Pešuta do Dmitra Šijana.¹⁸⁰

¹⁷⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 51/1970 od 26.1., inf. br. 113/1970 od 19.2. *Obrada "Zagreb"*, inf. br. 376/1970 od 9.7. *Obrada "Zagreb"*, inf. br. 516/1970 od 27.11. *Obrada "Zagreb"*, inf. br. 553/1970 od 18.12. *Obrada "Zagreb"*. Pod pseudonimom "Lasta" vodila se isto tako i suradnica Centra SDS Zagreb. Primjerice, vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 8/1972 od 1. *Veza: inf. br. 404/1971 od 24.12.*, inf. br. 6/1972 od 14.1. *"Obrada Krka"* i HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 47/1973 od 6.3.

¹⁷⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 7/1970 od 8.1. *Obrada "Klek"*. *Mjere i sredstva SDS: Kontrola pošte, kontrola telefona te zavođenje obrade kroz PI nad Đurđom Deur-Šiftar*. Izvor: *Kontrola pošte, kontrola telefona Ivana Gabelice te suradnici "Rade" i "Jusufi"*. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 550/1970 od 21.12. *Pregled neprijateljskih aktivnosti, Obrada "Klek"*, Izvor: *"Putnik", "Boško", kontrola pošte kontrola telefona, 2 informationa razgovora*.

¹⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 376/1970. od 9.7. *Obrada "Zagreb"*. *Za ilustraciju dovoljno je reći da su na pr. Tuđman i sugovornici isticali da se "radi o stvarima koje se njih ne tiču" ili isticali zabrinutost (iskazanu) u primjeru supruge Djodana, kad je pokazala "suviše" interesa za (sudionike), mjesto i ostale detalje prilikom jednog okupljanja.*

¹⁸⁰ Usp. Tuđman 2003, 9. Ime Dmitra Šijana zabilježeno je na prvoj stranici zatvorskega dnevnika Franje Tuđmana, u kojemu Tuđman navodi osobe koje su ga došle uhititi 11. siječnja 1972.

Tijekom 1971. Franjo Tuđman se, pod pseudonimom "Lasta" spominje u naslovima dviju informacija Centra SDS Zagreb.¹⁸¹ Nakon toga, sredinom travnja 1971., ime i prezime Franje Tuđmana prvi su put u naslovu informacije Centra SDS Zagreb navedeni u punome obliku.¹⁸² U okviru djelovanja Centra SDS Zagreb kontinuirano su praćeni svi kontakti F. Tuđmana, uključujući i njegove pisane kontakte sa strancima i političkim emigrantima.¹⁸³ F. Tuđman ukupno se pojavljuje u naslovima jedanaest informacija Centra SDS Zagreb, a tijekom cijele 1971. spominje se i u informacijama istoga centra u okviru praćenja drugih osoba koje su bile predmet interesa, pretežito iz kruga hrvatskoga nacionalizma u razdoblju Hrvatskoga proljeća. U sklopu obrade "Zagreb" izvori za djelatnosti F. Tuđmana uglavnom su **suradnik "Rade"**, zatim **suradnik "Putnik"** te kontrola telefona, pošte i kontrola tajnom pratnjom.¹⁸⁴ Sve navedene informacije potpisao je Josip Drpić, dok su operativci koji su sudjelovali u obradi F. Tuđmana uglavnom bili Dmitar Šijan i Zdravko Mustač te Ivica Mihić i Franjo Vugrinec.¹⁸⁵

Za djelo "protiv naroda i države kontrarevolucionarnim napadom" na državno i društveno uređenje, iz čl. 100. KZ-a, Franjo Tuđman osuđen je na jednu godinu i šest mjeseci, a za djelo,

"protiv naroda i države (sudjelovanjem) u neprijateljskoj djelatnosti protiv Jugoslavije iz čl. 109. KZ",

na kaznu zatvora od dvije godine. Uz kaznu, na temelju čl. 62-d. bivšeg ZKP-a, Tuđmanu je izrečena i mjera sigurnosti u obliku dvogodišnje zabrane nastupanja u tisku, na televiziji, radiju i javnim skupovima. U obrazloženju presude u cijelosti je prihvaćeno stajalište optužnice.¹⁸⁶

¹⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 25/1971 od 21.1., inf. br. 61/1971 od 24.2. "Lasta" (PR) i drugi, nova saznanja o aktivnosti. Obrada "Zagreb", Izvor: Kontrola telefona, kontrola pošte, suradnik "Rade". D. Šijan, J. Drpić.

¹⁸² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 124/1971 od 22.4. Tuđman Franjo /PR/ i dr., nova saznanja o aktivnosti. Obrada "Zagreb", Izvor: "Putnik", kontrola telefona i pošte. D. Šijan, J. Drpić.

¹⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 140/1971 od 28.4. Tuđman Franjo /PR/ i dr., nova saznanja o aktivnosti. Obrada "Zagreb", Izvor: "Rade", kontrola telefona i pošte. D. Šijan, J. Drpić.

¹⁸⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 421/1970 od 11.9. Akcija "Zagreb 70" – operativni plan i program.

¹⁸⁵ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 25/1971 od 22.4., inf. br. 61/1971 od 24.2., inf. br. 124/1971 od 22.4., inf. br. 140/1971 od 28.4., inf. br. 154/1971 od 20.5., inf. br. 172/1971 od 9.6., inf. br. 214/1971 od 15.7., inf. br. 221/1971 od 22.7., inf. br. 232/1971 od 3.8., inf. br. 259/1971 od 16.9. i inf. br. 331/1971 od 25.11.

¹⁸⁶ O tome više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 50-51, 729, 738-741, 743-746, 753-760, 761-768, 769-770, 820. Nakon hrvatskog proljeća sudski proces, zatvor zbog "kontrarevolucionarstva" (osuđen na 2 godine zatvora) uplivom jednog od najvećih hrvatskih pisaca M. Krleže, koji je bio kod Tita, bio je amnestiran. Usp. Manolić 2016, 111. Mišković i Bader 2021, 406-407. Vanga 20.8.1972.

Najvažniji element presude bilo je ukidanje pritvora F. Tuđmanu, koji je trajao devet mjeseci do izricanja presude. Ukidanje pritvora temeljilo se na članku 324. tadašnjeg ZKP-a, budući da mu nije izrečena kazna koja bi, prema zakonu, produžavala trajanje pritvora. S obzirom na to da su sve druge mjere provedene, sud nije imao pravnu osnovu za daljnje zadržavanje Tuđmana u pritvoru nakon izricanja presude.¹⁸⁷

Centar SDS Zagreb nastavio je pratiti Franju Tuđmana i nakon izricanja presude. Tuđman se spominje u naslovu jedne informacije iz 1972., a pušten je na slobodu 11. listopada 1972. do pravomoćnosti presude. U tom razdoblju Tuđman je nastavio uvjeravati sugovornike u svoju nevinost te je često kontaktirao s odvjetnicima Ivom Glowatzskym i Tafrom.

“Osnovne preokupacije bile su mu: da li će (tužitelj) u određenom roku podnijeti prigovor na njegovo puštanje na slobodu, da li će se (tužitelj) žaliti na visinu izrečene kazne i uopće na presudu, a posebno je bio okupiran pisanjem svoje žalbe na presudu, što se očitovalo kroz česte dogovore s (odvjetnicima).”¹⁸⁸

Već prvoga dana nakon izlaska posjetili su ga Ivica Gaži i Alfred Fredi Kramer, koji se čudio što Tuđman nije oslobođen optužbe.¹⁸⁹

“Prilikom njihovog prvog razgovora već pri prvom pozdravu Tuđman se rasplakao i nije bio u stanju dalje govoriti.”

Tijekom razgovora s Nikolom Kajićem,¹⁹⁰ kojega je interesiralo je li definitivno pušten, Tuđman je povišenim tonom kazao kako je “definitivno za sada” jer,

“čim su me pustili onda im je više nego jasno da nemaju zašto, ali su na dvije godine donijeli presudu”.

Usp. HE MI 2021, Tuđman, Franjo, hrvatski povjesničar, političar i državnik (Veliko Trgovišće, 14. V. 1922 – Zagreb, 10. XII. 1999). U *Matici iseljenika Hrvatske (predsjednik Komisije za Sjevernu Ameriku) i Matici hrvatskoj (član Upravnog i Izvršnog odbora i predsjednik Komisije za povijest)*. Nakon sloma Hrvatskoga proljeća, bio je uhićen u siječnju 1972. i na političkom procesu osuđen na dvije godine zatvora, no poslije mu je kazna smanjena na devet mjeseci.

¹⁸⁷ Usp. Vuković 2004, 25-27.

¹⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 238/1972 od 14.12. *Tuđman Franjo – kontakti u periodu do pravomoćnosti presude. Izvor: kontrola telefona. Radnje i mjere SDS: Kontrola telefona, kontrola putem pratnje. Z. Mustač, Sveto Bilušić.*

¹⁸⁹ O Ivici Gažiju više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 491-495. O Alfredu Frediju Krameru više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 399, 656-659. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 117/1978 od 23.4. *Akcija “Jedinstvo 78”, Kramer Alfred – Fredi – kontakti s Franjom Tuđmanom. Izvor: – informativni razgovor, II/ F. Vugrinec, Sveto Bilušić.*

¹⁹⁰ O Nikoli Kajiću više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 399, 641-643. Tuđman 2011-3, 216. (25.2.1987.) *Noćas je umro Kole. Moj Kole! Najprisniji i najodaniji prijatelj cijelog mog života.*

Tuđman je tvrdio kako “bez obzira na istinu, na sve dokaze, oni su jednostavno ponovili ono iz optužbe”. Nadalje je isticao,

“s obzirom na to da su me pustili iz pritvora jasno im je da nemaju razloga niti za 9 dana pritvora, a toliko su me držali i uzeli mi zdravlje”.¹⁹¹

Navedenu su izjavu u razgovorima često ponavljali Tuđmanova supruga Ankica i sin Stjepan, zvan Braco.

Tuđman je 27. listopada 1972. od odvjetnika Tafre saznao kako je tužitelj uložio žalbu na njegovu presudu, što ga je zaprepastilo. Tuđmanova obitelj otvoreno je, ili aluzijama u razgovoru, davala do znanja da su svjesni prislušivanja njihovih telefona. Tuđmanov stariji sin Miroslav,

“zanemario je svoje partijske obaveze u svojoj osnovnoj organizaciji SK-a, zbog čega je bio upozoren i pozvan na prisustvovanje sastancima”.¹⁹²

U razdoblju od 11. listopada do polovice studenog 1972., Tuđman je kontaktirao svoje prijatelje, koji su Centru SDS Zagreb bili poznati od ranije: Ivicu Gažija, Fredija Kramera, Nikolu Kajića, Franju Žumbara i druge. Kako je u prosincu 1972. bila godišnjica “otvorenog obračuna protiv organiziranog hrvatskog nacionalizma” u tijeku su bile **akcije “Savez 3” i “Odmor”**. Centar SDS Zagreb je za razdoblje do sredine siječnja 1973. predvidio poduzimanje konkretnih operativnih mjera usmjerenih prema,

“prvo, djelatnosti ekstremne hrvatske političke emigracije usmjerene prema zemlji i, drugo, prema pojedincima u zemlji koji su se nacionalistički javno eksponirali ili na drugi način ozbiljno inicirali svoju spremnost da konkretno neprijateljski djeluju”.¹⁹³

Prema procjeni Centra SDS Zagreb, u skladu s postojećim i “neposredno predstojećim stanjem”, prema ostalim kategorijama takozvanoga “unutarnjeg neprijatelja” nije bilo potrebno napose planirati mjere izvan okvira redovite obrade. Na istovjetan se način pristupalo i djelatnostima stranih obavještajnih službi.

¹⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 238/1972 od 14.12.

¹⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 238/1972 od 14.12.

¹⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 235/1972 od 7.12.

Centar SDS Zagreb i dalje je intenzivno pratio Franju Tuđmana, kao i osobe bliske njemu te ostalim zatvorenim istaknutim hrvatskim nacionalistima.¹⁹⁴ U istoj informaciji navodi se kako je Ante Bačić kontaktirao Boženu Veselicu, suprugu Marka Veselice.¹⁹⁵

“Bačić joj je dao do znanja da joj mora reći nešto važno u vezi Marka Veselice. Isto tako je morao hitno otići kod (odvjetnika) Bikić Petra i "poduzeti nešto u vezi (obrane)".”¹⁹⁶

U istoj informaciji Centra SDS Zagreb isto tako navodi se kako,

“Boras Mile, profesor na Pravnom fakultetu htio je 10.1. o.g. od advokata (Ive Glowatzskog) saznati koji je Đodanov istražni sudac kako bi ga mogao posjetiti u vezi nekih stvari.”¹⁹⁷

U drugoj informaciji Centra SDS Zagreb iz 1973. navodi se kako je F. Tuđman 6. veljače kontaktirao Ivu Mutića iz Zagreba i njegova rođaka Ivicu Hundića iz Jadranova kod Crikvenice. Mutić je pozvao Tuđmana u posjet dok mu je Hundić predložio da dođe u Jadranovo i navrati u njegov restoran “Mali raj”. Hundić je ranije radio u vili “Rebar”. U čestim kontaktima s Tuđmanom bio je i izvjesni Cico.¹⁹⁸

U trećoj informaciji Centra SDS Zagreb iz 1973. navodi se kako je kod F. Tuđmana i njegova društva uočeno sastajanje na sportskim priredbama i zajednički odlazak u “restauracije ili privatne stanove”. N. Kajić je prethodno dogovorio s Danilom Pejovićem, Ivanom Lekom, Dončevićem i Lorkovićem, pritom napomenuvši da se “od Leke ne očekuje mnogo”. Navedeno je kako su ulaznice za naznačene priredbe pribavljane preko Fredija Kramera. Isto tako je naznačeno kako je u posjet Tuđmanu 9. ožujka došao Stjepan Kučić.¹⁹⁹

U četvrtoj informaciji Centra SDS Zagreb navodi se kako se Tuđman u nekoliko navrata interesirao kod Sofije Gaži, supruge Ivica Gažija, kako teče istražni postupak prema Gažiju i

¹⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. (23)/1973. (Nedostaje prva stranica informacije CZG koja dolazi iza inf. br. 22 od 7.2.1973. CZG). Izvor: kontrola telefona, kontrola pratnje. (Zdravko) Mustać, Dane Mataić, Sveto Bilušić.

¹⁹⁵ O Anti Bačiću više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 39/41-40/42.

¹⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 23/1973. Veza: inf. br. 243/1972 od 27.12. Izvor: kontrola telefona. (Zdravko) Mustać, Dane Mataić, Sveto Bilušić.

¹⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 23/1973. Izvor: kontrola telefona. (Zdravko) Mustać, Dane Mataić, Sveto Bilušić.

¹⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 44/1973 od 2.3. Radi se o Baldani inž. Jovanu (suprug operne pjevačice Ruže Pospiš) koji je veza John-a (OPIN). Izvor: kontrola telefona, suradnik “Rade”. Z. Mustać, J. Jakovljević, Dane Mataić, Sveto Bilušić.

¹⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 76/1973 od 5.4. Izvor: Kontrola telefona, obrade SDS. Radnje i mjere SDS: Kontrola telefona. Z. Mustać.

ostalima iz "Agrokombinata". Naznačeno je kako je Tuđman preko Ivice Hundića iz "Zanatskog centra" u Samoboru stupio u kontakt s Nikolom Zuberom.²⁰⁰

Iz ovih informacija vidljivo je kako je SDS, tj. Centar SDS Zagreb pratio djelatnosti Franje Tuđmana 24 sata dnevno, jednako tako i djelatnosti ostalih vodećih hrvatskih intelektualaca s izraženim nacionalnim osjećajem.

Odlukom Vrhovnog suda koji je djelomice uvažio žalbu i svojom presudom Kž-1945/1972. izmijenio oznaku djela iz I. i II. točke označivši te radnje kao produženo kazneno djelo iz čl. 118. st. 1. KZ-a, stoga je primjenom istog zakonskog propisa izrekao jedinstvenu kaznu od jedne godine strogog zatvora. Presudom Vrhovnog suda, od 26. lipnja 1973., Franji Tuđmanu vraćaju se oduzeti predmeti.²⁰¹

Kako bi izbjegao povratak u zatvor, F. Tuđman je, pozivajući se na zdravstvene razloge, podnio zahtjev za izvanredno ublažavanje izrečene kazne. Molba je podnesena 6. kolovoza 1973. te ju je Vrhovni sud odlukom Kr-510/73 i uvažio, a kazna mu je umanjena na devet mjeseci, što je bilo dovoljno da izbjegne povratak u zatvor, budući da je upravo toliko već proveo u istražnom pritvoru.²⁰²

Nakon Hrvatskog proljeća i izdržavanja zatvorske kazne F. Tuđman se tijekom 1974. uključio u djelatnosti osoba iz bivšeg frakcionaškog dijela u rukovodstvu SR Hrvatske (Ante Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar, Dragutin Haramija i drugi), postavši punopravni član te grupe.²⁰³

²⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 92/1973 od 17.4. Veza: inf. br. 76 od 5.4.1973. Izvori: Kontrola telefona, kontrola pošte, suradnik "Rade". Službenikom Republičke privredne komore sa stanom u Gundulićevoj 38, zbog povoljnije kupovine automobila.

²⁰¹ Usp. Vuković 2004, 27. Vrhovni sud je zauzeo stajalište da je djelo iz čl. 100. KZ supsidijarno, znači ono koje se primjenjuje kad nema obilježja nekoga drugog djela, pa je slijedom toga sve kvalificirano kao djelo iz čl. 118. KZ. O tome više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 761-768.

²⁰² O tome više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 769-770. Usp. Vuković 2004, 25-27.

²⁰³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 440/1975 od 31.12. Veza: inf. br. 438/1975 od 30.12. Akcija "Polet". Realizirane i programirane mjere vezane uz akciju "Polet" prema grupaciji lica (osoba) iz bivšeg frakcionaškog dijela rukovodstva SRH ("maspok") i njihove veze. HE MI 2021, Dabčević-Kučar, Savka, hrvatska ekonomistica i političarka (Korčula, 6. XII. 1923 – Zagreb, 6. VIII. 2009). Od 1959. članica CK SKH, od 1963. članica Izvršnoga komiteta CK SKH, a od 1966. jedan od sekretara Izvršnoga Komiteta CK SKH. Od 1967. do 1968. bila predsjednica Izvršnoga vijeća Sabora SRH, a od 1968. predsjednica CK SKH. Jedna od ključnih figura hrvatskoga proljeća, zagovornica promjena u gospodarskom sustavu na temelju slobodnijeg djelovanja tržišta, kao i reforme federacije u smjeru veće samostalnosti i ravnopravnosti republika. Nakon XXI. sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu u prosincu 1971. bila je prisiljena podnijeti ostavku na funkciju predsjednice CK SKH, potom je isključena iz SKH, uklonjena s fakulteta i iz javnog života. Manolić 2016, 140. Mišković i Bader 2021, 196. HE MI 2021, Tripalo, Ante Miko, hrvatski političar i pravnik (Sinj, 16. XI. 1926 – Zagreb, 11. XII. 1995). Od 1962. bio je sekretar Gradskoga komiteta SKH Zagreba i član Izvršnoga komiteta CK SK Hrvatske, a zatim njegov sekretar od 1966. Od 1969. bio je član Izvršnoga biroa Predsjedništva SKJ, a 1970. imenovan je u komisiju za promjenu Ustava

Od tada je bio inicijator i sudionik redovitih neformalnih “sastanaka petkom” u stanovima pojedinaca iz te grupe. Na tim sastancima te u drugim kontaktima isticao je,

“da je SKJ samo mehanizam unitarizma, pod kojim ekspandiraju velikosrpske tendencije, s napomenama, da ja HSS jedina stranka čija ideologija ima korijene u hrvatskom narodu, i koja može integrirati hrvatske interese”.

Zastupao je teze o potrebi moderniziranja i aktualiziranja idejne koncepcije Hrvatske seljačke stranke (HSS) u suvremenim uvjetima jer je zbog povijesnog propusta Vladka Mačeka početkom Drugog svjetskog rata HSS oslabila svoje pozicije, a prema Tuđmanu, Maček je trebao početkom rata otići u inozemstvo,

“uputiti proglas hrvatskom narodu da ne ide u ustaše, čime bi uloga HSS-a za kasnije ostala dominirajuća, jer manje bi ljudi otišlo u (p)artizane, a time bi i pozicije komunista u Hrvatskoj bila slabije”.

U procesu razrade idejne koncepcije HSS-a, F. Tuđman je kontinuirano održavao sastanke u Zagrebu s istaknutim pojedincima iz predratnog HSS-a: Jurjem Šutejem od kojeg je prije njegove smrti dobio pismohranu HSS-a, Lavom Znidarčićem, Pocrnićem, ing. Božom Tušekom, Stankom Vukinovcem i drugima.²⁰⁴ Posredstvom Zdravka Šuteja koji je živio u Johannesburgu i bio blizak užem rukovodstvu HSS-a u emigraciji,²⁰⁵ F. Tuđman je 1975. i 1977. bio obaviješten o djelatnostima HSS-a u inozemstvu.

“U tim kontaktima kritizirao je aktivnost Juraja Krnjevića, (vođa) HSS-a u emigraciji, smatrajući ga naivnim, uz sugestije da Krnjević treba ustupiti mjesto na kormilu HSS-a, mlađem, dinamičnijem i kreativnijem čovjeku. Zaht(i)jevaio je da HSS u inozemstvu bude mobilniji i agresivniji na afirmaciji hrvatskih političkih zahtjeva, jer prema ocjeni

SFRJ. Za predavača Ustavna prava na zagrebačkom Pravnom fakultetu izabran je u svibnju 1971. Sabor SRH imenovao ga je u srpnju 1971. hrvatskim članom novouspostavljenoga Predsjedništva SFRJ. (...) Kao jedan od vođa Hrvatskoga proljeća, nakon sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu u prosincu 1971. morao je podnijeti ostavku na sve držaone i partijske funkcije. Iz Saveza komunista bio je isključen 1972. te umirovljen. HE MI 2021, Haramija, Dragutin, hrvatski političar (Čavle kraj Rijeke, 12. VIII. 1923 – Zagreb, 28. XI. 2012). Od 1969. bio je predsjednik Izvršnoga vijeća Sabora SRH i član Predsjedništva CK SKH. Kao jedan od vodećih sudionika Hrvatskoga proljeća, bio je zagovornik gospodarske i političke reforme. Nakon sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu u prosincu 1971. prisiljen je na ostavku, isključen iz političkog života i umirovljen.

²⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 52.

²⁰⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 345/1975 od 15.11. Izvor “Rade”.

Tuđmana međunarodna klima je pogodna za takove aktivnosti. Instruirao je da u propagandnim aktivnostima treba isticati više značaj i rezultate masovnog pokreta u Hrvatskoj iz 1971., jer je tada najviše učinjeno na afirmaciji Hrvatske, ali uz visoku cijenu.”²⁰⁶

Tijekom 1975. uspostavio je pismene kontakte s Williamom Jankovichem, vlasnikom izdavačke kuće u New Yorku u cilju suradnje na,

“pripremi knjige o samoopredjeljenju Hrvatske, mjestu Hrvatske u Jugoslaviji i (Eu)ropskoj zajednici”.

Tuđman je prihvatio suradnju na ovome projektu sa zadatkom da u “Zagrebu nađe još neke suradnike”.

U razdoblju aktualnosti “Povelje 77” i disidentstva na Istoku početkom 1977.,²⁰⁷ F. Tuđman je 1. ožujka 1977. putom telefona kontaktirao s neidentificiranim članom Hrvatskog narodnog vijeća (HNV). Razgovor je išao u smjeru animiranja Tuđmana i drugih od strane članova HNV-a da se, “nešto slično (povelja, deklaracija) pojavi kao u Poljskoj i ČSSR” u Jugoslaviji pred KESS u Beogradu, “jer emigracija to očekuje kao žedni u pustinji”.²⁰⁸ Tuđman se nije ogradio od te teme, samo je kazao da o tome ne može razgovarati preko telefona. Indirektno je upozorio sugovornika da se svi njegovi razgovori slušaju,

“da bi istakao tvrdnju "da su to prilike u kojima mi živimo, i to sve spada isto u domenu ljudskih prava i sloboda", ali "unatoč toga naš narod ostao je 1.300 godina na mjestu gdje jest, pa će ostati i onda kada nas ne bude, kada ne bude poštenih niti nepoštenih, a to je jedan ogromni otpor”.”²⁰⁹

Marko Veselica isto tako se spominje u gotovo svim informacijama Centra SDS Zagreb od početka 1970., osobito u okviru praćenja grupa osoba koje su bile predmet interesa, pretežito iz

²⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 52-53.

²⁰⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 106/1977 od 21.3. *Suradnik “Luj”*. *Hrvoje Šošić (OO), Šentija Josip (OO) – stavovi i aktivnosti u vezi “Povelje 77”*.

²⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 53. Usp. Stanić 2005, 96-99.

²⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 53-54. *Interuju švedskoj televiziji – veljača 1977. godine, Interuju Clari Falcone iz “Il Tempa”, Interuju Ihlau iz njemačke televizije*. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 88/1977 od 15.3. *Franjo Tuđman OO – priprema za odlazak u inozemstvo*.

kruga hrvatskoga nacionalizma. Djelovanje M. Veselice u tome je razdoblju bilo usko povezano s djelovanjem Šime Đodana, Franje Tuđmana i Vlade Gotovca.²¹⁰

Tijekom 1971. praćenje Marka Veselice dodatno se intenziviralo, prvenstveno zbog njegova djelovanja u kontekstu Hrvatskoga proljeća. Njegovo se ime u tome razdoblju pojavljuje u naslovima osamnaest informacija Centra SDS Zagreb.²¹¹ Osim toga, M. Veselica spominje se i u gotovo svim informacijama koje su nastale u okviru praćenja drugih osoba od interesa, pretežito iz kruga hrvatskoga nacionalizma tijekom Hrvatskoga proljeća.

U sklopu **obrade "Zagreb"** izvori za djelatnosti M. Veselice uglavnom su kontrola telefona, kontrola poštanskih pošiljki, kontrola tajnom pratnjom, XII. odjel i **operativne veze/suradnici "Jerzy", "Rade", "Forum", "Branko", "Nikola" i "Andrija"**. Sve navedene informacije potpisao je Josip Drpić, a operativci koji su sudjelovali u obradi M. Veselice bili su; Z. Mustač, B. Barbir, Z. Lacković, F. Vugrinec, I. Mihić i B. Marković.²¹²

Marko Veselica prisjetio se vlastite sudbine i svojeg opstanka na hrvatskoj znanstvenoj i sveučilišnoj sceni, koji su bili uvjetovani događajima od 4. srpnja 1971., kada je u Vili Weiss održana sjednica političkog vrha SKH, kojoj je nazočio i Josip Broz Tito.²¹³ Tada je Tito tražio političko i kazneno uklanjanje jednog dijela vodećih sudionika Hrvatskog proljeća,²¹⁴ a na prvo mjesto stavio je,

²¹⁰ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 488/1970 od 30.10. *Lamer dr. Mirko kontakti i boravak u Zagrebu. Izvor: suradnik "Rade", osobna veza, kontrola pošte i telefona i pratnja.* inf. br. 543/1970 od 17.12. *Lamer dr. Mirko (PPR) rezultati poduzetih mjera za vrijeme boravka u Zagrebu. Izvor: "Rade", kontrola pošte i telefona, pratnja i tajni pretres.*

²¹¹ Odnosno devetnaest, jer je posljednja informacija pod brojem (418) evidentirana početkom 1972.

²¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 221/1971 od 22.7., inf. br. 261/1971 od 22.9., inf. 315/1971 od 15.11., inf. br. 330/1971 od 25.11., inf. br. 331/1971 od 25.11., inf. br. 332/1971 od 25.11., inf. br. 339/1971 od 26.11., inf. br. 341/1971 od 26.11., inf. br. 344/1971 od 27.11., inf. br. 350/1971 od 29.11., inf. br. 356/1971 od 30.11., inf. br. 359/1971 od 1.12., inf. br. 363/1971 od 2.12., inf. br. 370/1971 od 4.12., inf. br. 371/1971 od 6.12., inf. 379/1971 od 9.12., inf. br. 418/1972 od 4.1.

²¹³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 171/1971 od 9.6., inf. br. 221/1971 od 22.7. Mišković i Bader 2021, 150-153. "Sloboda 71".

²¹⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Jonke Ljudevit br. 303478, 45-46. *Predsjedništvo zagrebačke organizacije SK isključilo je iz SKH gospodarskog tajnika Matice hrvatske Šimu Đodana i saveznog zastupnika i člana Upravnog odbora Matice hrvatske Marka Veselicu 23. srpnja 1971. godine, nakon što je Tito tražio zabranu "Hrvatskog tjednika" te njihovo, Šegedinovo i Čičkovo uhićenje 4. srpnja 1971. godine. Tada su se Titu suprotstavili Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo koji je rekao, "da se samo tako ne mogu hapsiti (uhićivati) ljudi, a da se protiv njih nema nikakvih materijalnih dokaza o krivici". Tito je onda rekao, da ih treba izbaciti iz Partije, a o Matici povesti više računa. 9.7.1971. (Izvor "Rade").* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 232/1971 od 3.8.

“mene i dr. Šimu Đodana koji je bio vodeća politička figura na Pravnom fakultetu, ali i na cijelom Sveučilištu”.²¹⁵

U kontekstu prethodno navedenoga, osobito je znakovit podatak da se Veseličino ime tada nalazilo u središtu pozornosti.²¹⁶ Konac zbivanja nastupio je na sjednici Predsjedništva SKJ održanoj u Karađorđevu od 1. do 2. prosinca 1971., kada se Tito obračunao s reformistima iz redova SK SRH, distancirao od njihove politike i zatražio da napuste dotadašnje pozicije u strukturama vlasti.²¹⁷ U takvim okolnostima nisu se priznavali nikakvi dokazi.²¹⁸

M. Veselica iznio je spoznaje do kojih je naknadno došao, prema kojima je iste noći uhićeno pedeset direktora poduzeća s kojima je surađivao kao ugledni društveni djelatnik. SDS je tim uhićenjima nastojala pronaći kompromitirajući “kontrarevolucionarni materijal”, kao i tajne dokumente i projekte. Budući da su ta uhićenja bila potpuni promašaj te nije pronađeno ništa što bi moglo poslužiti kao valjano uporište za podizanje optužnice i kazneni progon, istraga je, u suradnji sa CK SKH i CK SKJ, trebala dovesti,

“do čvršćih uporišta za moj i ukupni progon u sustavnoj istrazi od gotovo 6 mjeseci”.²¹⁹

U sklopu ovih razmatranja neophodno je navesti i podatak o tome kako je Veselica bio najspominjanija osoba u izvješću komisije koju je formirao “Izvršni komitet CK SKH na čelu s Antom Josipovićem, članom Komiteta”. U okviru ovoga izvješća, koje je podneseno na XXVIII. sjednici CK SKH u svibnju 1972., “bio sam najviše spominjani pojedinac, i to 95 puta”.²²⁰ Nadalje je potrebno navesti kako je ovo izvješće komisije Izvršnog komiteta “tiskano za sjednicu CK SKH 1972.”.

²¹⁵ Veselica 2002, 159-160. *Već tada je Tito tražio našu likvidaciju što je istaknuto na velikom političkom zboru 27. srpnja (1971) u Srbu u Lici, gdje nas je tadašnji predsjednik Sabora SRH Jakov Blažević prozvao (mene i Đodana) da smo povezani s ekstremnom ustaškom organizacijom u Europi, što je bila laž, ali i uvod u teror nad vodećim sudionicima Hrvatskog proljeća.* Usp. A. Batović 2019, 249. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 439/1970 od 24.9. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 171/1971 od 9.6.

²¹⁶ Veselica 2002, 160. *Spominjan sam 27 puta, te me je tada po broju spominjanja dostigao Pero Pirker, sekretar Izvršnog komiteta CK SKH, dok je Savka Dabčević-Kučar, kao predsjednica CK SKH, bila spominjana 34 puta.* Usp. Mišković i Bader 2021, 189. *Izvor Jovo (Ugrčić) 10.XII.1971.*

²¹⁷ Usp. Vlasnović i Begonja 2023, 265.

²¹⁸ Veselica 2002, 159. O toj sjednici objavljen je stenografski zapisnik “Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971. godine”. Za tu knjigu Marko Veselica je dao naslov i napisao studijski pogovor.

²¹⁹ Veselica 2002, 163. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 317/320-346/349, 579/582-580/583.

²²⁰ Veselica 2002, 160-161. *U tom razdoblju sam bio u špici istrage u Okružnom sudu u Zagrebu, gdje sam stalno držao prvi položaj kao (optuženi) za kontrarevoluciju, separatizam i ustaštvo u Hrvatskom proljeću što je bila čista krivotvorina i laž kojima se htjelo obmanuti hrvatsku, jugoslavensku i sovjetsku javnost.*

“A u stvari je bio dokaz za podizanje optužnice i davanja naloga i poticaja istražnim sucima Okružnog suda u Zagrebu u kom smjeru trebaju voditi istragu kaznenih i političkih procesa koji su se događali u tijeku cijele 1972.”²²¹

Slijedom navedenoga, M. Veselica izveo je zaključak da navedeno ujedno predstavlja dokaz o razmjerima uzajamne povezanosti između vodećih dužnosnika SKH nakon sječe u Karađorđevu u prosincu 1971., SDS-a te sudaca zaduženih za kazneni progon i vođenje sudskoga postupka, koji su trebali “staviti nas dugoročno u hrvatske tamnice”.²²² Nakon završenog istražnog postupka,²²³ 10. srpnja 1972. podignuta je optužnica na temelju koje je zakazana glavna rasprava za 9. listopada 1972.²²⁴

Jedanaestorica uhićenih bili su podijeljeni u više grupa. Tako je Marko Veselica bio prvooptuženi u grupaciji sa Šimom Đodanom, Jozom Ivičevićem Bakulićem i pukovnikom u mirovini Zvonimirom Komaricom, dok je Franjo Tuđman bio suđen s Antom Brunom Bušićem i Dragutinom Šćukanecom. Vlatko Pavletić i Vlado Gotovac bili su suđeni pojedinačno, dok su neki pušteni iz pritvora.²²⁵ Optužnica ih je teretila po članu 100. da su tijekom 1970. i 1971. objedinjenom namjerom da nasilnim i drugim protuustavnim putem obore Ustavom utemeljeno, “samoupravno, socijalističko i demokratsko uređenje SRH i svrgnu zakonito izabrana predstavnička tijela i organe vlasti radnog naroda SRH”, da izazivaju nepovjerenje, razdor i mržnju među narodima SFRJ te da dovode do nasilnog i protuustavnog izdvajanja SRH iz federacije SFRJ.²²⁶

Iz izlaganja Marka Veselice proizlazi da je optužnica uključivala i svjedoke čiji je iskaz trebao dodatno teretiti njega i ovu grupu.²²⁷ U istome kontekstu Veselica je nastavio svoje

²²¹ Veselica 2002, 161.

²²² Veselica 2002, 161. Izlaganje Marka Veselice.

²²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673: 317/320-346/349, 347/350-348/351, 349/352-351/354, 404/407-426/429, 470/473-471/474, 476/479-497/500, 506/509-508/511, 517/520, 523/526-526/529, 527/530-533/536, 544/547-545/548, 558/561-562/565, 579/582-580/583. *Zahtjev za proširenje istrage i Poseban izvještaj kao dopuna krivične (kaznene) prijave protiv dr. Veselica Marka i dr. radi kriv. djela iz člana 100., 117. i 118. KZ-a.*

²²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 592/596-621/625. *Podizanje optužnice.*

²²⁵ Usp. Veselica 2002, 163-164.

²²⁶ Usp. *Krivični zakonik 1974*, 65. *Posebni d(i)o, Glava deseta, Krivična d(j)ela protiv naroda i države, Kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje, član 100.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 266, *Krivični zakon SFRJ* (Preslika glava XV i XVI) Narodne novine 1978.

²²⁷ Veselica 2002, 164. *Tako je protiv mene jedan od glavnih svjedoka bio dr. Drago Šikić, profesor na Rudarsko-tehničkom fakultetu, (podrijetlom) iz Like, koji je bio moj susjed u ulici Nikole Demonje 15 na istom katu gdje sam i ja stanovao.*

izlaganje, naglasivši pritom potrebu da se napose izdvoje određeni pojedinci.²²⁸ Na ovome je mjestu potrebno spomenuti i navode Marka Veselice o njihovim vrlo bliskim obiteljskim prijateljima.²²⁹

Na temelju svega navedenog, optužnica je podignuta protiv Marka Veselice, Joze Ivičevića Bakulića i Zvonimira Komarice te je određeno Sudsko vijeće kojim je predsjedao sudac Milko Gajski. Glede istog Veselica je istaknuo kako je,

“Milko Gajski kao predsjednik suda sudio, samo mene i grupu koju sam predvodio te Andriju Artukovića”.²³⁰

U sklopu te presude, “zbog izricanja višeslojne sankcije Veselici, on je unaprijed osuđen na dugogodišnju robiju”.²³¹

Jednako tako, Šime Đodan spominje se u naslovu jedne informacije Centra SDS Zagreb tijekom 1970. koju je potpisao Josip Drpić, dok je operativac koji je vodio obradu bio Dmitar Šijan.²³² Š. Đodan spominje se isto tako u gotovo svim informacijama Centra SDS Zagreb tijekom cijele 1970., ponajprije u okviru praćenja drugih osoba koje su bile predmet interesa, uglavnom iz

²²⁸ Veselica 2002, 164. *Moram istaknuti, na temelju mojih obavijesti, da je dr. Drago Šikić bio doušnik Službe sigurnosti zbog toga što je napravio neka (kaznena) ili druga djela koja su mu oprostena te zbog svoje sveučilišne karijere.*

²²⁹ Veselica 2002, 164. *Drugi opisani svjedok protiv mene bio je kum mog brata Vladimira iz sela Glavica, općina Sinj.*

²³⁰ Veselica 2002, 165. *Što dokazuje koliki su značaj davali ovom procesu i suđenju. Nakon procesa donesena je presuda kojom sam po članu 100. Krivičnog zakona SFRJ osuđen na sedam godina strogog zatvora i četiri godine izгона iz javnosti. Usp. HE MI 2021, Veselica, Marko, hrvatski ekonomist i političar (Glavice kraj Sinja, 9. I. 1936 – Zagreb, 17. II. 2017). Zastupnik u Saveznoj skupštini (od 1969), član Upravnog i Izvršnog odbora Matice hrvatske te predsjednik njezine Gospodarske komisije (od 1970). Kao jedan od vodećih sudionika Hrvatskoga proljeća zagovarao je radikalne političke i gospodarske reforme, te je nakon Karađorđeva 1971. bio uhićen i osuđen na 7 godina zatvora. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 627/631-696/700. Presuda, Poslovni broj K-432/72-364, od 24. studenog 1972. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 13/1987 od 7.1. Akcija “Pilot”. Izvor: TKTR. Olujić Željko (OO) – kontakti sa Radoslavom Artukovićem i drugima. HE MI 2013 – 2025, Artuković, Andrija, hrvatski odvjetnik i političar (Klobuk kraj Ljubuškog, 19. XI. 1899 – Zagreb, 16. I. 1988).*

²³¹ Stanić 2005, 58. *Zato što pojam “zabrana javnog istupanja” nije do kraja zakonski definirana, pa se primjenjivala prema Veselici u izazivanju najžešćeg duhovnog, intelektualnog, emotionog i psihičkog bola. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 208/1974 od 4.9. Izvor: veza “Zajec”. Tomičić Zlatko, Veselica Marko, Gotovac Vlado i dr. u KPD-u Stara Gradiška, stvaranje planova i komentari. inf. br. 337/1974 od 12.11. Izvor: veza “Omer”. Veselica Marko, Gotovac Vlado, i Krnjak Ivica – aktivnost u KPD Stara Gradiška. inf. br. 390/1974 od 19.12.*

²³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 439/1970 od 24.9. *Obrada “Zagreb”. Izvor: Kontrola pošte, kontrola telefona.*

područja hrvatskoga nacionalizma, pri čemu su evidentirani i njihovi stavovi glede X. sjednice CK SKH.²³³

Tijekom 1971. Centar SDS Zagreb nastavio je intenzivno pratiti djelatnosti Šime Đodana, koji se spominje u naslovima petnaest informacija, kao i u informacijama nastalima u sklopu praćenja drugih istaknutih hrvatskih nacionalnih intelektualaca, ponajprije zbog njihova djelovanja u vrijeme Hrvatskog proljeća. U sklopu **obrade "Zagreb"** izvori za djelatnosti Š. Đodana uglavnom su kontrola telefona, kontrola tajnom pratnjom, XII. odjel i **operativne veze/suradnici "Jerzy", "Rade", "Forum" i "Branko"**. Sve navede informacije bile su potpisane od strane Josipa Drpića, dok su operativci uključeni u obradu Š. Đodana bili; D. Šijan, B. Barbir, Z. Lacković, Z. Mustać, F. Vugrinec, I. Mihić i B. Marković.²³⁴

Šime Đodan uhićen je 11. siječnja 1972. i optužen zajedno s Markom Veselicom i ostalima kao drugooptuženi. Na temelju člana 140. stav 3. *Zakonika o krivičnom postupku* podnesena je kaznena prijava zbog osnovane sumnje da su učinili kazneno djelo "kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje".²³⁵ U skladu s planom i ciljevima izloženima za djelo pod točkom 1. kaznene prijave, u najvećoj se mjeri ponavljaju inkriminacije koje su već bile navedene u slučajevima Franje Tuđmana i Marka Veselice.²³⁶

Isto tako, istaknuto je kako je Š. Đodan 6. prosinca 1971. u prostorijama Matice hrvatske nazočio sastanku članova redakcije *Hrvatskog tjednika* te zajedno s Vladom Gotovcem, Brunom Bušićem, Markom Veselicom, Jozom Ivičevićem Bakulićem i drugima sudjelovao u donošenju odluke da se u izvanrednom broju *Hrvatskog tjednika* tiskaju uvodni članci pod naslovom

²³³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 421/1970 od 11.9. *Akcija "Zagreb 70" – operativni plan i program.*

²³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 147/1971 od 6.5. *Djodan Šime (PR) i dr., nova saznanja o aktivnosti. Veza: inf. br. 140/1971 od 28.4.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 152/1971 od 17.5. *Djodan Šime (PR) i dr., nova saznanja o aktivnosti. Obrada "Zagreb", Izvor: Kontrola telefona. D. Šijan, J. Drpić.* Isto tako o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 159/1971 od 24.5., inf. br. 232/1971 od 3.8., inf. br. 261/1971 od 22. 9., inf. br. 315/1971 od 15.11., inf. br. 330/1971 od 25.11., inf. br. 331/1971 od 25.11., inf. br. 339/1971 od 26.11., inf. br. 341/1971 od 26.11., inf. br.350/1971 od 29.11., inf. br. 356/1971 od 30.11., inf. br. 363/1971 od 2.12., inf. br. 371/1971 od 6.12. i inf. br. 405/1971 od 24.12.

²³⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694: 39/41-53/55, 81/83-195/197, 229/233-244/248, 249-245-247/251, 248/252-250/254, 251/255-254/258, 259/263-310/314. *Kaznena prijava Br.: 3/K-344/71 od 6. siječnja 1972. Istražni postupak kod istražnog suca Posl. Kio 27/72 od 11. siječnja do 30. svibnja 1972. Poseban izvještaj 3/K-344/71. od 9. veljače, od 19. svibnja 1972. Optužnica Br.: KT 40/72 od 10. srpnja 1972.*

²³⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 42/44, 53/55.

“Čuvanje nade” i “Izjava Izvršnog odbora Matice hrvatske”, kao provokativan odgovor na uvodno i završno izlaganje Predsjednika SKJ na XXI. sjednici Predsjedništva SKJ.²³⁷

U konačnici, 23. veljače 1973. uslijedila je očekivana presuda Okružnog suda u Zagrebu,²³⁸ koju je donijelo Sudsko vijeće pod predsjedanjem suca Ivana Motike zbog kaznenog djela iz članka 100. KZ-a, nakon održane glavne i javne rasprave u nazočnosti optuženog i njegovih branitelja dr. Ante Mladinea i Milana Vukovića odvjetnika iz Zagreba te zamjenika Okružnog javnog tužitelja Đurđice Vinterštajger.

Optuženi dr. Šime Đodan, sin Jurja i Marije rođene Kamber,²³⁹ proglašen je krivim zbog počinjenja kaznenog djela protiv naroda i države, koje je predstavljalo “kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje”, opisano i kažnjivo prema članku 100. Kaznenog zakona. Slijedom toga, osuđen je “na kaznu strogog zatvora u trajanju od 6 /šest/ godina”.²⁴⁰

U obrazloženju je navedeno kako je Okružni javni tužitelj u Zagrebu optužnicom broj KT-40/72 od 10. srpnja 1972. optužio dr. Šimu Đodana zbog kaznenog djela “protiv naroda i države kontrarevolucionarnim napadom na državno i društveno uređenje” opisano i kažnjivo u članku 100. KZ-a.²⁴¹ Veći dio inkriminacija izvršen je u vrijeme,

“kada se vodila opširna i živa diskusija po predloženim amandmanima na Ustav SRH i SFRJ”²⁴²

dok je inkriminacije pod točkom 61. i 86. optužnice izvršio “nakon izglasavanja navedenih amandmana u Saboru SRH i Saveznoj Skupštini SFRJ”.²⁴³

²³⁷ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 51/53-53/55. Usp. HR-HDA-1561-SRH-GU-ZG, SJS, br. 3/K-344/71. *Prema, dosjeu Veselica Marko br. 205673, 32/34-35/37. Artuković i Antić 2013, 69-70.*

²³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 311/315-375/379. *Presuda Okružnog suda u Zagrebu Poslovni broj K-432/72- od 23. veljače 1973. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 76/1973 od 5.4. Izvor: Služba javne sigurnosti. Ispad Šime Djodana nakon izricanja presude.*

²³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 311/315.

²⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 321/325. *Po članu 45. stav 1. KZ u izrečenu kaznu uračunava se optuženom vrijeme provedeno u pritvoru od 11.1.1972. Po članu 61-d. stav 1. i 3. KZ optuženom se izriče mjera sigurnosti zabrane javnog istupanja u štampi (tisku), na radiju, televiziji i javnim skupovima, za vrijeme od 4 /četiri/ godine. Usp. HE MI 2021, Đodan, Šime, hrvatski ekonomist i političar (Rodaljice kraj Benkovca, 27. XII. 1927 – Dubrovnik, 2. XII. 2007). Član predsjedništva i gospodarski tajnik Matice hrvatske (1967–71), kao sudionik Hroatskoga proljeća uhićen je 1972. i 1974. osuđen na 6 godina zatvora.*

²⁴¹ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 321/325-375/379.

²⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 369/373. Usp. Jonjić 2017.

²⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 369/373.

Jednako tako, nakon uložene žalbe uslijedila je presuda Vrhovnog suda Hrvatske koja je samo potvrdila presudu Okružnog suda u Zagrebu.²⁴⁴

U svojim je razmatranjima Šime Đodan smatrao da je slamanje Hrvatskoga proljeća za Hrvatsku predstavljalo iznimno teško razdoblje. Unatoč tomu, “posijano zmajevo sjeme se održalo u dubini duša svih Hrvata”, i 1990. su, nakon dvaju desetljeća hrvatske šutnje, hrvatski “proljećari” zajedno s hrvatskim narodom stvorili neovisnu Republiku Hrvatsku, koju nikakva sila ne može izbrisati “sa zemljovidne karte i iz srca hrvatskoga naroda”.

O slučaju Vlade Gotovca, koji je jednako tako bio predmet obrade Centra SDS Zagreb od samoga početka 1970-ih, svjedoči jedna informacija toga centra, u čijemu se naslovu navode njegovi stavovi glede X. sjednice CK SKH.²⁴⁵ Informaciju je isto tako potpisao Josip Drpić, dok je za operativnu obradu bio nadležan Đuro Pešut. V. Gotovac spominje se jednako tako u gotovo svim informacijama Centra SDS Zagreb tijekom cijele 1970., osobito u okviru praćenja drugih osoba koje su bile predmet interesa, pretežito iz kruga hrvatskoga nacionalizma.

Tijekom 1971. Vlado Gotovac spominje se u naslovima sedam informacija Centra SDS Zagreb. Kao i u slučaju ostalih vodećih protagonista, Š. Đodana, M. Veselice i F. Tuđmana, praćenje koje je provodio Centar SDS Zagreb intenziviralo se zbog djelovanja V. Gotovca tijekom Hrvatskog proljeća. U sklopu **obrade “Zagreb”** izvori za djelatnosti V. Gotovca uglavnom su kontrola telefona, kontrola tajnom pratnjom i **suradnik “Branko”**. Sve navedene informacije potpisao je Josip Drpić, dok su operativci koji su sudjelovali u obradi V. Gotovca bili; Đuro Pešut, Branko Barbir, Zlatko Lacković, Zdravko Mustač, Franjo Vugrinec, i (Ivica) Mihić.²⁴⁶

Slijedom toga djelovanja SDS-a, Vlado Gotovac je naznačio “uhićen sam 11. siječnja 1972. u 5.00 sati”.²⁴⁷ Dolazak pred suca Ivu Juranića i njegovo čitanje obrazloženja naloga za uhićenje

²⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 379/384-389/394. *Presuda Vrhovnog suda Hrvatske Br.: I Kž 1123/1973-5 od 16. studenog 1973. Odbijaju se žalbe opt. dr. Djodan Šime i javnog (tužitelja) kao neosnovane i potvrđuje presuda suda prvog stepena (stupnja)*. Usp. Đodan 2002, 88-93 (93). Prof. dr. Šime Đodan, *Događaji prije državnog udara u Karađorđevu*.

²⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 32/1970 od 20.1. *Obrada “Astra”, Izvor: XII. odjel*.

²⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 171/1971 od 9.5., inf. br. 333/1971 od 25.11., inf. br. 339/1971 od 26.11., inf. br. 359/1971 od 1.12., inf. br. 376/1971 od 8.12., inf. br. 380/1071 od 10.12., inf. br. 386/1971 od 14.12. *Obrada “Zagreb”, inf. br. 387/1971 od 14.12. Obrada “Zagreb”*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 418/1972 od 4.1. *Obrada “Zagreb”*.

²⁴⁷ Gotovac 2002, 47. *Pokazuju dokumente i naloge, predstoljaju se samo kao pripadnici, imena ne spominju. Samo vođa na izravno pitanje odgovara da se zove Đuro Pešut*. Usp. Nielsen Axboe 2022, 50. *Đuro Pešut je u razdoblju 1986.-1990. bio zamjenik republičkog sekretara za unutrašnje poslove i čelnik SDS za Hrvatsku*. Ivičević 2002, 101. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 227. *Izvoještaj o lišavanju slobode*. 154-226, 242, 275. *Izvoještaj o izvršenom pregledu materijala*.

Gotovac opisuje napose traumatičnim.²⁴⁸ Nakon što ga je pokušao umiriti sudac je nastavio čitati, ali opet se zbivaju nepodnošljiva stanja svijesti.²⁴⁹ Vrijedno je navesti i Gotovčeva promišljanja, zapisana 14. siječnja 1972., o optužbama koje su se protiv njega iznosile.²⁵⁰ U kontekstu ovih razmatranja Gotovac je potom istaknuo jednu ključnu referentnu točku, koju je smatrao ishodištem svih zbivanja:

“Za sve što se s nama zbiva postoji jedno jedino sudište – Partija.”²⁵¹

Gotovac je propitivao stanje vlastitoga duha kako ne bi podlegao iskušenjima koja neprestano vrebaju i otupljuju zatvorenika, pa je ujedno komentirao i vanjska zbivanja. Analizirajući *Vjesnik* kao svoj jedini doticaj s vanjskim svijetom, osvrtao se na kulturna i politička zbivanja, pri čemu je donosio i dokumentarno vrijedne podatke o osobama koje će poslije imati značajnu ulogu u oblikovanju novoga političkog i kulturnog poretka u Hrvatskoj.²⁵²

Iz dostupnih informacija Centra SDS Zagreb razvidno je da su istaknuti hrvatski intelektualci s izraženim nacionalnim osjećajem tijekom Hrvatskog proljeća bili pod trajnim i sustavnim nadzorom, koji se provodio neovisno o tomu jesu li boravili na slobodi ili u zatvoru, što potvrđuje i analiza navedene dokumentacije.

3.2. Matica hrvatska tijekom Hrvatskog proljeća

Ključni nositelji svih zbivanja vezanih uz Hrvatsko proljeće bili su pored reformski opredijeljenog komunističkog vodstva, Matica hrvatska i studentske grupacije sklone isticanju i uvažavanju nacionalnog identiteta što je predmnijevalo sve oblike kulturnih i tradicijskih

²⁴⁸ Gotovac 2002, 49. *Slušam zapanjen. (...) A onda naglo, prije svake misli, prije svakog osjećaja, nezadrživo provaljuje katastrofa: besmisao organiziranog, (mračnog) ludila obuhvaća i nosi, pretvara u strašnu sramotu, u beskrajno poniženje svijet u meni i oko mene.*

²⁴⁹ Gotovac 2002, 49-50. *Nastavlja se i ludilo sa svojim njegovim pustošenjima, opet biva nepodnošljivo sumorne eksplozije u glavi, fantomske svjetlosti (...) I potekle su mi suze. Bio je to plač zbog osjećaja bespomoćnog poniženja, koje je prekrilo cijeli (obzor) i rastoaralo ga. U tom sam trenutku susreo domovinu u luđačkoj košulji, okruženu sveobuhvatnom zlobom i nemilosrdnošću.*

²⁵⁰ Gotovac 2002, 51. *Proglašena je kontrarevolucija. Ništa me, dakle, ne može zaštititi. Bezazlenost je kobna. Nedužnost je opasnija!*

²⁵¹ Gotovac 2002, 51. *Ona ima ulogu usuda. Ona odlučuje što je privid, a što je činjenica, što je dobro, a što je zlo, što je lijepo, a što je nužno, što je potrebno, a što nepotrebno... hrvatsko. Partija odlučuje što jest, a što nije.*

²⁵² Usp. Gotovac 1989, 110-111. Gotovac 1995. (Gotovac 2002). Zoričić 2022, 12-13, 123-128. HE MI 2021, Gotovac, Vlado, hrvatski književnik i političar (Imotski, 18. IX. 1930 – Rim, 7. XII. 2000). *Urednik na zagrebačkom radiju i televiziji, 1971. preuzeo Hrvatski tjednik te kao glavni urednik formulirao program nacionalnog pokreta. Početkom 1972. uhićen, osuđen i zatvoren na četiri godine.*

vrijednosti hrvatskog naroda.²⁵³ Prije uvida u tijek zbivanja koji su prethodili uhićenjima aktera i provedbi gašenja Matice hrvatske, važno je skrenuti pozornost na druga zbivanja koja su prethodila Hrvatskom proljeću. Tako je Vlatko Pavletić koji je u to vrijeme bio predsjednik Društva književnika Hrvatske, izložio u svojem svjedočanstvu kako je uloga književnika u tom razdoblju minorizirana i kako bi trebalo njihovu ulogu objektivno ocijeniti, na temelju činjenica koje nije teško utvrditi.²⁵⁴ Dok je drugi krug u kojem se pripremao pokret iz 1971. bila Matica hrvatska.²⁵⁵

U kontekstu ovih razmatranja, kao dokument od iznimne važnosti istaknuta je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz ožujka 1967., koja je u tadašnjim političkim okolnostima percipirana kao čimbenik destabilizacije, osobito u odnosu na uređivačke smjernice dominantnih velikosrpskih ideoloških koncepcija. Tada je jasno podvučena crta od koje se dalje nije odstupalo. Deklaracija je prihvaćena u raznim kulturnim ustanovama, a javno na plenumu u *Društvu književnika Hrvatske* gdje su okupljeni “svi književnici od imena”, uključujući i Miroslava Krležu koji je jednako tako digao ruku za *Deklaraciju*.²⁵⁶ Taj čin je ohrabrio mnoge koji su ustrajali u svojoj odluci bez obzira na to koliko je tada partijski programirani tisak ustao protiv svih onih

²⁵³ Studentski štrajk na Sveučilištu u Zagrebu trajao je od 22. studenog do 3. prosinca 1971. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Čičak Ivan Zvonimir br. 207436. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Budiša Dražen br. 248565. Mišković i Bader 2021, 173-175, 243-251. Zoričić 2022, 133-158. Vlasnović i Begonja 2023.

²⁵⁴ O Vlatku Pavletiću više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 114-127. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 50/53-66/67 (1-14). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 64/66-76/78. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 223-241. Usp. HE MI 2021, Pavletić, Vlatko, hrvatski književni kritičar, književni teoretičar, esejist i političar (Zagreb, 2. XII. 1930 – Zagreb, 19. IX. 2007). *Početak 1972. uhićen je kao sudionik Hrvatskoga proljeća te osuđen na godinu i pol zatvora*. Đodan 1998, 607-608. Mišković i Bader 2021, 238.

²⁵⁵ Đodan 1998, 607-608 (608). Pavletić: *Ona je 1965. kad sam ja došao za glavnog urednika svih izdanja uključujući i časopis Kritika, popunila svoj upravni odbor ljudima koji su bili poznati kao zastupnici hrvatskih interesa na različitim područjima. Iako nije bio u upravi Matice tada, jedan čovjek je bio naš dobri duh, neprestano prisutan, pokojni Veco Holjevac. Znaju kolege koji su dolazili u Maticu da su ga tamo mogli uvijek vidjeti. U mojoj je sobi, takoreći svaki dan on bio, jer je u neposrednom dosluhu i dogovoru sa mnom nastajala njegova knjiga “Hrvati izvan domovine”. To je bila svojevrсна bomba sa širokim političkim konotacijama jer je zahvatila problematiku iseljene Hrvatske*. Usp. HE MI 2021, Holjevac, Većeslav, hrvatski general i političar (Karlovac, 22. VIII. 1917 – Zagreb, 11. VII. 1970). *Bio je i član Izvršnoga vijeća SR Hrvatske, te predsjednik Matice iseljenika Hrvatske. Kao jedan od glavnih predstavnika nacionalno-demokratske struje u SKH, zauzimao se za jasnije definiranje hrvatskih nacionalnih interesa. Nakon objavljivanja Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika (1967) bio je podvrgnut stranačkoj istrazi i prisiljen na povlačenje iz političkog života*. Krašić 2018a, 410-412. Mišković i Bader 2021, 238-243. *Matica hrvatska*. Vidi i bilješke: (258), (264), (278), (348) i (761).

²⁵⁶ Usp. HE MI 2013-2025, Krleža, Miroslav, hrvatski književnik (Zagreb, 7. VII. 1893 – Zagreb, 29. XII. 1981). *Autor najznačajnijih tekstova hrvatske književnosti XX. st. i pokretač mnogih kulturnih inicijativa zasnovanih na kritičkom osvješćivanju hrvatskog društva, što je njegov opus učinilo jednom od središnjih odrednica u izgradnji moderne Hrvatske*.

koji su sudjelovali u donošenju *Deklaracije*. U sklopu tadašnjih političkih zbivanja posebice je pozornost potrebno posvetiti ulozi Društva književnika Hrvatske, osobito kroz organizaciju plenarnih sjednica i donošenje *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, kao i djelovanju Matice hrvatske, koja je širenjem mreže svojih ogranaka, uključujući i one u inozemstvu, znatno pridonijela jačanju kulturno-identitetskog pokreta.²⁵⁷ Valja istaknuti kako se u vrtlog političkih zbivanja, koja su izravno zahvatila Zagreb i cijelu Hrvatsku, djelatno uključila i Matica hrvatska.²⁵⁸ Napose njezini istaknuti članovi kroz pisanje knjiga i članaka, predavanja na skupovima osnivanja brojnih ogranaka i povjereništava Matice hrvatske te tribinama hrvatskih sveučilištaraca. U tom vrtlogu zbivanja izravni političko-policijski udar na Maticu hrvatsku zbio se 11. siječnja 1972. Važno je skrenuti pozornost kako ju je prije toga politički negativnom označio jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito. U tom kontekstu kulminacija negativnosti dogodila se na sjednici proširenog Predsjedništva SKJ 1. prosinca 1971. u Karađorđevu. Slijedom navedenih okolnosti, Josip Broz Tito zaključio je kako bi zabrana Matice hrvatske na području Hrvatske mogla proizvesti ozbiljne političke posljedice.

*Ali, ja mislim da treba odmah da idete na akciju protiv onih koji su sada najglasniji, koji vama najviše štete i koji su već odavno zaslužili da budu ne samo izolirani, već i potpuno onemogućeni. Oni se, međutim, još uvijek šetaju i pišu svašta.*²⁵⁹

U određenoj mjeri može se zaključiti da je takav rasplet bio predvidiv, s obzirom na to da je Josip Broz Tito usmjerio hrvatsko komunističko rukovodstvo ne protiv Matice hrvatske kao institucije, već protiv njezinih pojedinih dužnosnika koje se u tadašnjoj političkoj retorici kvalificiralo kao pripadnike "kontrarevolucionarne grupe".²⁶⁰ Stoga je predstavnik Izvršnog

²⁵⁷ Usp. Đodan 1998, 608.

²⁵⁸ Usp. Mišković i Bader 2021, 16. *Akcije Matice i "Prosv(j)ete" prema Armiji*.

²⁵⁹ Ivičević 2002, 94-95 (95). Usp. Mijatović 2010, 121. Arapović 2003, 14-15. *Bušić se kasnije u emigraciji često prisjećao svoje povezanosti sa studentskim pokretom s kojim se on najvećma identificirao: Nisi toliko naivan, a da ne znaš da sam ja povezan s tom strukturom (za vrijeme 71. Budiša nije donio nijednu krupniju odluku, a da se nije savjetovao s menom). To je bio osnovni razlog što sam se i ja priklonio nakani većine da se pokrenu još jedne novine u Europi. (London, 13. svibnja 1978.) (...) Kad su me doveli na policiju u Đorđićevu ulicu, udbaš koji je vodio čitavu operaciju protiv studenata bio je podosta iznenađen kad je vidio da ja nisam student. Članovi MH i HT bili su zatvoreni tek mjesec dana nakon mene, tek kad je u jugoslavenskom političkom vodstvu donesena odluka da se nastupi još oštrije. (NH, br. 19. London 1975., s. 10. 11.)*

²⁶⁰ Usp. Mišković i Bader 2021, 311. 20.III.1972. god. 1/ Istraga u Zagrebu. *Uloga advokata (odvojenika) veoma simptomatična. 2/ Stanje među kulturnim krugovima: da za kontrarevoluciju nema dokaza; da je stvar izmišljena. O tome govori i (Antun) Augustinčić i govore da će ići kod Tita. A (Miroslav) Krleža i Ivo Rukavina se često sastaju. 3/ Mika Tripalo lansira v(ij)esti da je kontrarevolucija izmišljena. (...) Nismo sami, kontrarevolucija je izmišljotina. HE MI 2013-2025, Augustinčić, Antun, hrvatski kipar (Klanjec, 4. V. 1900 – Zagreb, 10. V. 1979).*

komiteta SKH, Josip Vrhovec kazao kako oni i kolektivnu ostavku smatraju negativnim postupkom.²⁶¹ U takvim okolnostima, "Matica hrvatska trebala bi izdvojiti neke pojedince ili da to oni učine sami". S druge strane, Matica hrvatska ostala je jedinstvena te je Upravni odbor na sjednici 20. prosinca 1971. ipak dao kolektivnu ostavku.²⁶² Slijedom navedenih okolnosti, a nakon odbijanja prijedloga o "unutarnjoj diferencijaciji", 11. siječnja 1972. započela je politička akcija usmjerena protiv Matice hrvatske kao cjeline.²⁶³ Isto tako, te noći počela su milicijska privođenja i preslušavanja dužnosnika Matice hrvatske. U tom kontekstu Jozo Ivičević je kazao kako su se na frontalni udar na Maticu hrvatsku vlasti odlučile nakon Karađorđeva, tek nakon što je Uprava Matice hrvatske odbila surađivati s novim vlastodržcima u Hrvatskoj. U tom spletu zbivanja nakon masovnog udara na Maticu mjerodavan je bio naputak Josipa Broza Tita "da politički ne bi bilo oportuno zabraniti Maticu hrvatsku".²⁶⁴

Ivičević nadalje ističe kako je uz navedeni rukom pisani naputak bio priložen i strojno pisani popis osoba, većinom dužnosnika Matice hrvatske:

- | | |
|---------------------------|---------------------------|
| 1. Veselica, dr. Marko | 7. Ivičević Bakulić, Jozo |
| 2. Veselica, dr. Vladimir | 8. Juras, dr. Jure |
| 3. Dodan, dr. Šime | 9. Glibota, Ante |
| 4. Bušić, Ante | 10. Bačić, Ante |

²⁶¹ HE MI 2013-2024, Vrhovec, Josip, hrvatski novinar i političar (Zagreb, 9. II. 1926 – Zagreb, 15. II. 2006). *Nakon sloma Hrvatskoga proljeća obnašao je visoke stranačke i državne dužnosti: sekretar Izvršnoga komiteta CK SK Hrvatske (1972–74), član Predsjedništva CK SK Jugoslavije (1974–78), ministar vanjskih poslova (1978–82), predsjednik Predsjedništva CK SK Hrvatske te član Predsjedništva SFRJ (1984–89).*

²⁶² Ivičević 2002, 94-95.

²⁶³ Usp. Komarica 1999, 9-13.

²⁶⁴ Ivičević 2002, 96. *Nego da bi valjalo sankcionirati navodnu kontrarevolucionarnu organizaciju unutar Matice hrvatske. O tome svjedoči i rukom pisani naputak dr. Vladimira Bakarića o tome kako postupati u slučaju Matice hrvatske. Taj naputak glasi: Treba paziti na nekoliko stvari: 1. radi se o organizaciji. To nije MH, nego njihovi sastanci, a Matica se koristi. 2. u izjavama i člancima se radi o motivima, tj. o sijanju mržnje i nepovjerenja, a ne o kritici ili traženju drugih rješenja. Sijanje mržnje ide iz predrasude kontrarevolucionarne i nacionalističke. Zato detalj nije važan nego količina. Usp. HE MI 2021, Bakarić, Vladimir, hrvatski političar (Velika Gorica, 8. III. 1912 – Zagreb, 16. I. 1983). Vrlo živo sudjelovao u oblikovanju reformske politike u Hrvatskoj potkraj 1960-ih i početkom 1970 (X. sjednica CK SKH). Zauzimajući se za politiku malih koraka i izbjegavanje »zastranjivanja«, udaljava se početkom 1971. od nacionalno-demokratske struje u SKH. Na vrhuncu sukoba između liberalnih i konzervativnih snaga u ljeto 1971. priklonio se konzervativcima, organizirao vlastitu političku skupinu u hrvatskom vodstvu pa je bio Titov pouzdanik u slamanju nacionalnoga reformsko-demokratskog pokreta u Hrvatskoj. Nakon sjednice u Karađorđevu 1971. postao je vrhovni autoritet u Hrvatskoj i jedan od ključnih jugoslavenskih političara. Sudjelovao je u stvaranju koncepcije Ustava SFRJ iz 1974., koja je na kraju omogućila izdvajanje pojedinih republika iz Jugoslavije. Mujadžević 2011. Manolić 2016, 81. Mišković i Bader 2021, 509-513. Axboe Nielsen 2022, 43-44.*

5. *Gotovac*,²⁶⁵ *Vlado*

11. *Pavletić, Vlatko*

6. *Šošić, dr. Hrovoje*

12. *Tuđman, dr. Franjo.*

Kako su osobe s ovoga popisa potom uhićene to je značilo kako je Bakarićev popis ujedno bio i uhidbeni nalog, osim Vladimira Veselice.²⁶⁶ U komunističkom svijetu uopće sudbeni procesi s političkim implikacijama u pravilu nisu bili pravosudni čin, “nego čin državnoga terorizma”.²⁶⁷ Tome je posebice bilo tako u Hrvatskoj nakon Karađorđeva.²⁶⁸

U promatranom razdoblju o pitanjima ove naravi odlučivale su isključivo političke instance. U kontekstu političkih previranja u Hrvatskoj nakon Karađorđeva, donošenje političkih odluka bilo je u početku koncentrirano u rukama Izvršnog komiteta CK SKH. Ipak, taj je komitet svoje zaključke redovito prosljeđivao Vladimiru Bakariću, dok je konačne odluke donosio Josip Broz Tito; “s uredom Tita Izvršni komitet CK SKH bio je danomice u vezi”. Isto tako, važno je naglasiti kako je tijekom organiziranja političkih procesa Izvršni komitet CK SKH formirao dvije “radne grupe”. Jedna od njih bila je “Koordinacijska radna grupa” kojoj je zadaća bila “pravilno obavještavanje javnosti” o tijeku, činjenicama i karakteru istrage i priprema suđenja i koordinacijsko djelovanje svih čimbenika koji su sudjelovali u postupku. U sklopu izlaganja Ivičević nadalje navodi članove “Koordinacijske radne grupe”.²⁶⁹

Isto tako, na sjednici 18. siječnja 1972. ta “Koordinacijska radna grupa” konstatirala je, među ostalim, da je postupak istrage “protiv poznatih (osoba) u (tijeku) i odvija se za sada normalno”. Glede istog, Okružni javni tužitelj izvijestio je kako je, “grubi koncept optužnice protiv studenata već napravljen” te da je “dostavljen i IK-u odnosno Izvršnom komitetu CK SKH”. Javni tužitelj napomenuo je, kako se taj koncept može, “ako to ocijeni IK koristiti za

²⁶⁵ Usp. Mišković i Bader 2021, 231. *Posebnu pažnju pridavali su sredstvima javnog komuniciranja. Bili su uporni da zauzmu ključne pozicije i da ih vremenom osvoje, c(ij)eneći da će preko tih listova, radija i televizije biti u stanju da se obračunavaju sa svojim protivnicima, da im pariraju, da pojedince izazovu na polemiku /za polemiku sa V. Bakarićem bio je zadužen V. Gotovac/, kao i da u c(j)elini vode globalnu borbu i propagiraju svoje ideje i stavove u masama.*

²⁶⁶ Ivičević 2002, 96. *(Očito je naknadno zaključeno da se ipak ne uhite [oba] brata, i Marko i Vlado Veselica)* Usp. Stanić 2005, 22.

²⁶⁷ Usp. Lucić 2019, 113. *Državni terorizam.* Vuković 2004, 19. Analiza ovoga procesa pokazuje da su politički procesi u Hrvatskoj imali osobitu sadržajnu strukturu u odnosu na usporedive primjere u drugim komunističkim državama i republikama jugoslavenske federacije. Vidi i bilješke: (95) i (934).

²⁶⁸ Ivičević 2002, 96.

²⁶⁹ Ivičević 2002, 98. *Ante Josipović, član Izvršnog komiteta CK SKH, Mirko Bilić, sekretar za informiranje u Izvršnom vijeću (odnosno ministar u Vladi SR Hrvatske), Ivica Krizmanić, partijski faktotum na Radio-televiziji Zagreb, Bogumil Zuccon, okružni javni tužilac u Zagrebu i Mane Trbojević, predstavnik Okružnog suda u Zagrebu (pred tim sudom održat će se potom glavni politički procesi 1972. godine).*

informiranje Saveza komunista." Nadalje je zaključeno, kako je suđenje trebalo biti koncentrirano na izvlačenje jezgre optuženih, "najviše trojice do četvorice glavnih", kako studenata, "tako i onih drugih, a ne na širok broj što će se (tijekom) istrage još rasvijetliti".

U sklopu zaključnih razmatranja, "Koordinacijska radna grupa" odlučila je da, informacije o tijeku istrage i priprema suđenja "neće davati ni sud, ni javno (tužiteljstvo)", već da će se javnost obavještavati preko sekretarijata Izvršnog vijeća Sabora SRH. Isto tako, važno je naglasiti kako je Izvršni komitet CK SKH formirao i "radnu grupu" pravnih stručnjaka, za komunističke političke procese. U toj "radnoj grupi" bili su Josip Hrnčević i Vlado Ranogajec, javni tužitelji u doba "revolucionarnog komunističkog terora" u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata te Jure Ivezić, isto iz redova "revolucionarnoga komunističkoga pravosudnog kadra".²⁷⁰ Toj partijskoj "radnoj grupi" povjeren je zadatak cjelokupne kaznene analize rada Matice hrvatske i nekih pojedinaca iz nje, a "savjetnik bi Izvršnome komitetu CK SKH u toj stvari bio Jakov Blažević".²⁷¹ Vrijedno je, isto tako, u kontekstu prethodno navedenog predočiti i sljedeći podatak, po naredžbi iz Izvršnog komiteta CK SKH uhićenja dužnosnika Matice hrvatske i još nekih osoba,

"policijski-operativno pripremljena su potom po planu **akcije "M"**, združene političke i kriminalističke policije",

odnosno, Centra SDS i Službe javne sigurnosti u Zagrebu.²⁷² Ovdje je potrebno navesti kako je u policijskom planu akcije "M" određeno što je sve potrebno poduzeti glede "prikupljanja materijala o, navodno već utvrđenoj, kontrarevolucionarnoj odgovornosti" u Hrvatskoj, a

²⁷⁰ Usp. Dujmović 2023, 41. Vlado Ranogajec 1945. osobno je potpisao 748 smrtnih presuda, a i danas jedna ulica u Zagrebu nosi njegovo ime.

²⁷¹ Ivičević 2002, 98. Usp. HE MI 2021, Blažević, Jakov, hrvatski političar (Bužim kraj Gospića, 24. III. 1912 - Zagreb, 10. XII. 1996). Prvi javni tužilac Hrvatske (1945-48), zastupao optužnicu na montiranom procesu protiv nadbiskupa A. Stepinca (1946). Nakon rata obavljao visoke državne i partijske dužnosti: predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SRH (1953-62), predsjednik Sabora SRH (1967-74) i član Predsjedništva SKJ (1969-72). Tijekom hrvatskoga proljeća pripadao reformskoj struji u hrvatskom vodstvu, ali se nakon sjednice u Karađorđevu 1971. priključio partijskim konzervativcima i sudjelovao u slamanju nacionalno-demokratskog pokreta u Hrvatskoj. Od 1974. do 1982. bio predsjednik Predsjedništva SRH.

²⁷² Usp. Komarica 1999, 304-307. Hekman 2002, 7-8, 484. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Br.: II/3-497/1-1972, Zagreb, travnja 1972. Republički Sekretar za unutrašnje poslove SRH dao je nalog, da se na osnovi čl. 8. Zakona o udruženjima građana (Nar. novine 6/1967.) izvrši kontrola zakonitosti rada Matice hrvatske sa sjedištem u Zagrebu - Matičina 2. Zaključak, 21. sjednica Predsjedništva SKJ održana je u Karađorđevu 1. i 2. prosinca 1971. dok je 23. sjednica CK SKH održana u Zagrebu 12. i 13. prosinca 1971.

određene su i osobe koje će to “prikupljanje materijala” organizirati. Tako su izvršenje zadataka preuzeli: “Perić Vlado, Rajki Stjepan i Lacković Zlatko – Centar SDS Zagreb.”²⁷³

Nadalje, druga faza akcije “M”, obuhvaćala je pretragu poslovnih prostorija određenih institucija, “pretragu stanova i privođenje određenih osoba”. Planom druge faze akcije “M” uspostavljen je “Štab (Stožer) za izvođenje akcije” u kojem su bili;

“Lacković Zlatko, iz Centra SDS, te Lojna Josip, Perić Vlado i (Rajki) Stjepan iz SJS u Zagrebu”.²⁷⁴

Istodobno su određene ekipe zadužene za provedbu akcije. Tako se formiraju ekipe, “od jednog radnika (djelatnika) SDS, dva civilna radnika JS, jednog uniformiranog radnika SJ”.²⁷⁵ Vođa ekipe uvijek je bio djelatnik SDS-a, a u pojedinim slučajevima, ekipa je bila proširena. Za koordinaciju rada između ekipa određen je, “Martinić Mijo iz Sektora za suzbijanje kriminaliteta SJS u Zagrebu”.²⁷⁶

Glede navedene združene policijske akcije, može se ustvrditi da je ona, na određeni način, proizašla iz zaključaka donesenih na XXI. sjednici Predsjedništva SKJ i XXIII. sjednici CK SKH. Na tim je sjednicama utvrđeno postojanje kaznenog djela, definiranog kao “kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje”. Tek nakon toga započela je policijska istraga, usmjerena na utvrđivanje počinitelja i okolnosti samog kaznenog djela.²⁷⁷

U zaključnom razmatranju Ivičević navodi kako u srpnju 1973. nije uspio pokušaj obnavljanja rada Matice hrvatske od strane komunističke vlasti. Matica hrvatska obnovljena je “tek u rasulu komunističke Jugoslavije kao znamen te propasti.”²⁷⁸

Iz obrazloženja presuda u političkim procesima nigdje se ne vidi kakva je to “kontrarevolucionarna grupa” u Matici hrvatskoj koja je odlučila srušiti poredak u Hrvatskoj i Jugoslaviju kao državu. Isto tako, ne vidi se sastav grupe dok se neodređeno spominje program grupe, ali se ne govori tko je taj program napisao i što u njemu piše.²⁷⁹ Budući da se u obrazloženjima presuda mjestimično prikazuje kako se pod pojmom “kontrarevolucionarne grupe” u Matici hrvatskoj zapravo podrazumijeva njezino vodstvo, odnosno Upravni i Izvršni

²⁷³ Usp. Komarica 1999, 304-307.

²⁷⁴ Usp. Komarica 1999, 304-307.

²⁷⁵ Usp. Đorđević 1986, 348-350.

²⁷⁶ O tome više vidi: Ivičević 2002, 99-106.

²⁷⁷ Usp. Hekman 2002, 7-8, 484.

²⁷⁸ Ivičević 2002, 107.

²⁷⁹ Usp. Gotovac 1989, XIII-IV. (S. Goldstein)

odbor Matice, ostaje nejasno zašto predsjednik, potpredsjednici i većina članova ovih tijela uopće nisu bili obuhvaćeni istragom, dok je nekoliko drugih članova završilo u zatvoru. Time se implicira da je “kontrarevolucionarna grupa” bila organizirana, ali istodobno neprikazana javnosti, dakle – ilegalna. Međutim, za takvu tvrdnju u sudskom postupku nije iznesen nijedan konkretan dokaz.

3.3. Savez studenata tijekom Hrvatskog proljeća

S druge strane, odgovor je vjerojatno ležao u stanovitoj intervenciji Josipa Broza Tita, o kojoj postoje i izvjesna svjedočanstva. Tadašnji rektor Sveučilišta u Zagrebu Ivan Supek, navodi kako je Josip Broz Tito zahtijevao da se uhićenja zaustave na određenoj razini.²⁸⁰ Međutim, ozračje je bilo posve drukčije kada je kod Vladimira Bakarića odlazio zauzeti se za studente, jer mu je on tom prilikom izjavio “nešto vrlo nezgodno”.²⁸¹ U sklopu ovih razmatranja I. Supek naglasio je kako je hrvatsko Sveučilište u to vrijeme predstavljalo glavnu snagu Hrvatske, budući da su se u Matici hrvatskoj, nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika* te oštre kritike Partije, počeli povlačiti. Godina 1968. pritom je označila važnu prekretnicu u unutarnjim odnosima na Sveučilištu u Zagrebu, kada prevagu odnosi liberalno usmjeren akademski krug. Takav razvoj omogućio je snažniju institucionalnu potporu profesorima koji su, kao članovi odbora Matice hrvatske, počeli nastupati znatno samosvjesnije i otvorenije u javnom prostoru. Supek je nadalje istaknuo kako je Sveučilište 1970. znatno ojačalo te kako je uspio slomiti otpor konzervativnih krugova prema imenovanju studenta na dužnost prorektora, pri čemu je slikovito primijetio, “kad je došao izbor do prorektora kao deus ex machina pojavio se Čičak”.²⁸²

²⁸⁰ Đodan 1998, 613. Čičak: *Govorili su da vas ne mogu pronaći... Supek: Da, da, a ja sam čitavo vrijeme bio u Zagrebu, a oni su izmislili da nisam ovdje i da me ne mogu pronaći. Oni me nisu (uhitili) jer je Tito rekao da me se ne (uhiti) i to nakon duge diskusije u Centralnom komitetu.* Usp. Vuković 2004, 45.

²⁸¹ Đodan 1998, 618-619. I. Supek: *Rekao je: Pa mi pazimo da ne (uhićujemo) baš jako vrijedne ljude! To je bila skandalozna Bakarićeva izjava. Uopće imam dojam da su oni u početku mislili maknuti Savku, nekoga ostaviti, Haramiju ili nekoga drugoga, ali se sve to poslije zaoštravalo i onaj koji je htio najdalje ići bio je Kardelj, on je tražio da se do kraja ukloni hrvatski radikalizam.* Usp. HE MI 2013-2024, Kardelj, Edvard, slovenski političar (Ljubljana, 27. I. 1910 – Ljubljana, 10. II. 1979). *Bio je i član Predsjedništva SFRJ od 1974. do smrti. Istodobno je zauzimao najviše partijske funkcije. Bio je sekretar CK SKJ 1958–66., član Predsjedništva CK SKJ 1964–79. te član Izvršnoga biroa Predsjedništva CK SKJ 1969–72. (...) Nakon uklanjanja M. Đilasa 1954. postao je glavni partijski ideolog i teoretičar, a nakon pada A. Rankovića 1966. svoje je zamisli o reformi federacije, uz Titovu potporu, pretočio u novi model federacije potvrdjen Ustavom 1974., kojim su bitne ovlasti prenesene na federalne jedinice.* Vuković 2004, 46.

²⁸² Usp. HE MI 2013-2025, Čičak, Ivan Zvonimir, hrvatski političar i publicist (Zagreb, 10. VIII. 1947 – 6. XI. 2024). *Potkraj 1970. izabran za studenta prorektora Sveučilišta u Zagrebu. Jedan od vođa pokreta sveučilištaraca, isticao se govorničkim umijećem, a nakon sjednice vrha SKJ u Karađorđevu u prosincu 1971. uhićen je i 1972. osuđen na 3 godine robije, koju je izdržao u Lepoglavi.* HE MI 2013-2025, deus ex machina [deus eks ma'hina:] (lat.: bog

Supek je nadalje, u istome kontekstu, naveo kako su se u studenome 1971. u Rijeci sva sveučilišta složila da se hrvatsko Sveučilište i formalnopravno ustroji kao integracija široko decentralizirane mreže. No, to je toliko iritiralo Srbe da mu je Bakarić poručio da oni to ne mogu prihvatiti. Supek je naveo kako je to bila već donesena odluka, iako među studentima nije postojalo potpuno razumijevanje, "tako da nam nisu dali punu podršku u Rijeci kao što su trebali dati".²⁸³ Za 20. prosinca 1971. bila je sazvana Skupština na kojoj se trebao usvojiti novi Statut hrvatskoga Sveučilišta.²⁸⁴

Ivan Supek zaključio je da je najveća tekovina toga razdoblja bio pokušaj demokratskoga usmjerenja, koji je kod vladajućih struktura izazvao strah, jer su još od 1966. prepoznavale različite društvene čimbenike izvan izravnoga partijskog nadzora. Stoga, prema Supekovu mišljenju, nitko ne može snositi odgovornost za neuspjeh toga pokreta, budući da njegovo ostvarenje u tadašnjoj konstelaciji političkih snaga jednostavno nije bilo moguće.

Jednako je tako važno podsjetiti da je Studentski pokret jasnije profiliran u prosincu 1970., kada je Ivan Zvonimir Čičak izabran na dužnost studenta prorektora, a njegov izbor potvrdio tadašnji rektor Sveučilišta u Zagrebu Ivan Supek. Slijedom toga, sveučilištarci smjenjuju staro vodstvo i biraju ono koje ima podršku članstva.²⁸⁵ Studentski pokret završio je s ustrojem 4. travnja 1971. izborom Ante Paradžika za predsjednika Saveza studenata Hrvatske, Dražena Budiša za predsjednika Saveza studenata Zagreba te izborom Ivica Vrkića za predsjednika Saveza omladine Hrvatske.²⁸⁶

s naprave, prema grč. θεός ἀπὸ μηχανῆς), U prenesenom značenju, svaki rasplet koji je nepredvidljivo i neuvjerljivo iz perspektive prethodne radnje.

²⁸³ Usp. Obad 2009, 179. Ponoš 2007, 145. Vodstvo riječkih studenata nije se međutim pridružilo njihovoj inicijativi.

²⁸⁴ Đodan 1998, 613, 622. Usp. Mišković i Bader 2021, 194. 10.XII.1971. Stanje među studentskim vrhom (podcrtano u izvorniku, slijedom toga i nadalje) *Optužbe studenata jedan prema drugom (t)ko je glavni krivac što je štrajk bio sada, a ne kada je dogovoreno, jer bi tada situacija bila druga. Optužuju se, prave aluzije da je (Dražen) Budiša kriv jer je ht(i)o da bude lider.*

²⁸⁵ Usp. Krašić 2018a, 412-414. *Studentski pokret.*

²⁸⁶ Više vidi: Đodan 1998, 607-623. (Okrugli stol: "Četvrt stoljeća hrvatskog proljeća.", *Slobodna Dalmacija*, 28. svibnja i 4. lipnja 1996.), Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Čičak Ivan Zvonimir br. 207436. SRH GU - Zagreb, SJS, *Operativno preventivni sektor*, Broj: II-S/6-K-2069/71., Datum, 11.XII.1971., *Okružnom javnom tužiocu (tužitelju) Zagreb, Na osnovi člana 140. stav 3. Zakonika o krivičnom (kaznenom) postupku podnosi se Krivična (Kaznena) prijava protiv 1. Čičak Zvonimir - Ivan, od oca Ante, rođenog u Zagrebu, općina Zagreb, SR Hrvatska, dana 10.VIII.1947., (...) Krivična prijava se podnosi zbog osnovane sumnje da su: Čičak Zvonimir - Ivan, Budiša Dražen, Paradžik Ante i Dodig Goran, zajedno (...) dakle učinili djelo upravljeno na to da se protuustavnim putem obori vlast radnog naroda i da se potkopa ekonomska osnovica socijalističke izgradnje, (...) pa da su time učinili: Čičak Zvonimir - Ivan djelima pod tačkom 1/ i 2/ krivična djela neprijateljske propagande opisana i kažnjiva po čl. 118. st. 1. KZ; Budiša Dražen djelima pod tačkom 3/ i 4/ krivična djela neprijateljske propagande opisana i kažnjiva po čl. 118. st. 1. KZ, a svi zajedno djelo pod tačkom 5/ krivično djelo protiv naroda i države kontrarevolucionarnim*

U tom je kontekstu Dražen Budiša iznio svoje viđenje zbivanja iz 1971., promatrajući ih kao izraz kontinuiteta borbe hrvatskoga naroda za nacionalnu samostalnost, državnost i demokraciju. Smatrao je da se nipošto ne smije podcijeniti važnost *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika*, budući da se u njoj mogu prepoznati korijeni procesa koji će se snažno razbukutati 1971.,

“ali borba Hrvata za nacionalnu slobodu nije počela niti s Deklaracijom, niti je zapravo ikada prestala”.

U nastavku ovih razmatranja D. Budiša naglasio je da su u temelju toga političkog procesa stajale dvije ključne ideje,

“težnja za nacionalnom državom i ideja o nužnosti demokratizacije političkih odnosa u Hrvatskoj”.²⁸⁷

Glavnu zaslugu zbivanja iz 1971. vidio je u tome što je tada među Hrvatima, odnosno u većini hrvatskoga naroda, umrla ideja o Jugoslaviji. U tom je smislu političkim zbivanjima iz 1971. pripisivao važan utjecaj na procese koji su započeli slomom komunizma i pojavom političkih stranaka. Pritom navodi da u tadašnjim okolnostima nije postojala mogućnost organiziranja političkih stranaka, “mi smo djelovali kompaktno u okviru onih organizacija koje su postojale”.²⁸⁸ Budiša je nadalje smatrao potrebnim napose se osvrnuti na studentski štrajk i na uzroke koji su doveli do radikalizacije studenata.²⁸⁹

napadom na državno i društveno uređenje iz čl. 100. KZ i krivično djelo neprijateljske propagande iz čl. 118. KZ. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Budiša Dražen br. 248565. Datum, 11.XII.1971. (...) Krivična prijava protiv 2/ Budiša Dražen, sin Mate, rođen 25.VII.1948. godine u Drnišu, nastanjen u Zgrebu. O Ivici Vrkiću više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 665-673.

²⁸⁷ Đodan 1998, 608-609.

²⁸⁸ Đodan 1998, 608-609. Izlaganje Dražena Budiše.

²⁸⁹ Đodan 1998, 617-618. Budiša: *Nakon vašeg izbacivanja iz partije, kad se Sveučilište posebno uzburkalo, ja sam imao jedan sastanak koji je organizirao moj pokojni otac u Splitu s Mikom Tripalom, Maksom Baćom i Mirkom Dragovićem. Jedan od rijetkih sastanaka koji su studenti imali s političkim vodstvom, jer i o tome postoji kriva predodžba. Usp. HE MI 2021, Baće, Maksimilijan (Makso), hrvatski političar (Pakoštane, 12. X. 1914 – Split, 4. XII. 2005). O Maksimilijanu Baći, načelniku 1. odsjeka Ozne, više vidi primjerice: Akrap 2010, 184-185. Manolić 2016, 62-64, 71, 103, 144, 187. Lučić 2023a, 273.*

U nastavku istoga razmatranja Budiša je istaknuo kako je plan podrazumijevao otvoreni sukob s Vladimirom Bakarićem, Jurom Bilićem,²⁹⁰ Josipom Vrhovcem, Dušanom Dragosavcem,²⁹¹ tj. unitarističkom grupacijom jer ih više nisu mogli podnositi,

“i nas moli da do tada nikakve neprilike ne stvaramo, da je sve pripremljeno i da će to biti konačan obračun s ovom unitarističkom linijom”.

Međutim, na samoj sjednici, pri pokušaju realizacije svojega plana, “Dušan Dragosavac kreće u napad kontrareferatom i naši se brane”.²⁹²

Budiša je isto tako naveo kako se nakon njihova uhićenja u sklopu istražnoga postupka osobito inzistiralo na vezama studenata sa Savkom Dabčević-Kučar i Antom Mikom Tripalom. Smatrao je da se doznalo za tajni dogovor u Splitu, pri čemu su, “u tome trenutku i Tripalo i Savka, vjerojatno i profesor Supek, bili su u zatvoru”. Istraga vođena tijekom prvih dana zatvora bila je,

“sva usmjerena na to da pohvataju sve naše veze, jer tada je i bilo odlučeno da će se (uhititi) političko vodstvo”, i onda je ta odluka izmijenjena mjesec i pol dana poslije.²⁹³

Dražen Budiša zaključio je da to predstavlja jedno od najvažnijih razdoblja u novijoj povijesti hrvatskoga naroda, u kojemu su se artikulirali zahtjevi za državnom samostalnošću i demokracijom, ali je pritom istaknuo da program iz 1971., unatoč svemu, još uvijek nije u cijelosti ostvaren.

Shodno mišljenju Ivana Zvonimira Čička, rasprava je već u samome začetku izgubila dio svoje demokratske legitimnosti, budući da je iz njezina okvira bilo isključeno sudjelovanje onih pojedinaca koji su u tom trenutku predstavljali političke oponente njezinih glavnih sudionika. Smatrao je da je i naraštaj njihovih kolega bio obilježen reformističkim usmjerenjem, “samo što

²⁹⁰ Usp. HE MI 2021, Bilić, Jure, hrvatski političar (Makarska, 12. IX. 1922 – Zagreb, 27. I. 2006). *Protivnik reformsko-demokratskog pokreta u Hrvatskoj. Nakon sjednice CK SKJ u Karađorđevu 1971. zauzeo vodeće partijske i državne položaje: bio je predsjednik Sabora SRH (1978–82), predsjednik Predsjedništva CK SKH (1982–83) i član Predsjedništva CK SKJ (1983–86).*

²⁹¹ Usp. HE MI 2013-2025, Dragosavac, Dušan, hrvatski političar (Vrebac kraj Gospića, 1. XII. 1919 – Zagreb, 21. XII. 2014). *Kao protivnik reformske struje tijekom Hrvatskoga proljeća nakon sjednice u Karađorđevu 1971. zauzimao je najviše partijske položaje u SRH i SFRJ. Bio je sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKH (1974–78), član Predsjedništva CK SKJ (1978–82), njegov sekretar (1979–81) i predsjednik (1981/82).*

²⁹² Đodan 1998, 618. Budiša: *Tada zapravo mi shvaćamo da hrvatsko političko vodstvo nema snagu da se suprotstavi.*

²⁹³ Đodan 1998, 617-618, 623. Usp. Đodan 1998, 618-619. Supek: *Naime, činjenica je da su oni htjeli napraviti jednu inscenaciju kontrarevolucije, i kada se vijecalo hoće li me (uhititi) ili neće, jer su proglasili da je kontrarevolucija počela mojim izborom za rektora Sveučilišta, onda su zvali Tita. I Tito im je rekao: Pa zaboga, nemojte od toga praviti sojetski skandal, zaustavite (uhićenja) na jednom nivou (razini)! I tako ni jedan član Akademije, ni jedan redoviti profesor nije (uhićen).*

nisu imali smisao za nacionalno pitanje kao što smo ga imali mi”.²⁹⁴ I. Z. Čičak u istome je kontekstu istaknuo kako česta tumačenja Hrvatskog proljeća kao monolitne pojave nisu točna. *De facto* su pojedine političke struje figurirale “kao različiti nositelji političkog pluraliteta”. Na Sveučilištu su postojale izrazite razlike između pozicija Rektorata i studenata, dok ni unutar Studentskoga pokreta nije bilo monolitnosti, nego su se artikulirale različite pozicije.²⁹⁵ Čičak je smatrao kako treba,

“prvi put u javnosti kazati kako i zašto je došlo do studentskog štrajka u ponedjeljak 22. studenog (1971)”,

kada je bio zakazan zbor studenata o amandmanima na Ustav. Nakon što je Milutin Baltić dva dana ranije isključio Marka Veselicu i Juru Sarića iz Saveza sindikata,²⁹⁶ Čičak je po povratku iz Rijeke, zajedno s Mijom Pavićem i pokojnim bratom Đukom, otišao M. Veselici kako bi razgovarali o štrajku.²⁹⁷ Čičak je nadalje opisao okolnosti pod kojima se, u noći s nedjelje na ponedjeljak, u prostorijama *Studentskog lista* okupila grupa od dvanaest studenata.²⁹⁸ Bitali su između dvojice nazočnih, Gorana Dodiga i Mije Pavića iz Splita, studenta koji će proglasiti studentski štrajk. Donesena je odluka da tu zadaću preuzme Goran Dodig,²⁹⁹ dok je kao neposredan povod studentskom štrajku navedeno isključenje Marka Veselice i Jure Sarića iz sindikata, što je istaknuto i tijekom samoga skupa. Djelovanje provokatora, usmjereno na radikalizaciju zbivanja, nije imalo značajnijega utjecaja ni na tijek studentskoga štrajka ni na

²⁹⁴ Đodan 1998, 611. Čičak: *Mi smo se sukobili i na studentskoj sceni dobili demokratsku većinu. To je vrlo važno naglasiti zbog toga što danas ovdje s nama sjedi i dr. Goran Dodig koji je zajedno s dr. Jakovom Supeom bio autor ideje o kojoj se danas dosta govori, o pomirenju među Hrvatima. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CST, inf. br. 413/1972 od 13.11. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 73/1985. J. Jareb 1960, 101-111. 1982, 395-588. Vukušić 2002, 21-28, 274-277. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 388, 425. O hrvatskoj pomirbi ranije su govorili Branimir (Branko) Jelić, Vjekoslav (Max) Luburić i Ivan (Ivo) Oršanić. Jednako tako, pomirbu su zagovarali Franjo Tuđman i Bruno Bušić, kao i Jere Jareb, Bogdan Radica i brojni drugi. Isto tako vidi: M. Jareb 2006, 319, 330-332. Krašić 2018a, 33-45, 204-207. Vidi i bilješku: (353).*

²⁹⁵ Đodan 1998, 611-612. Izlaganje Ivana Zvonimira Čička.

²⁹⁶ Usp. HE MI 2013-2025, Baltić, Milutin, hrvatski političar (Donje Selište kraj Gline, 2. XII. 1920 – Zagreb, 27. X. 2013). *Bio je protivnik reformsko-demokratskog pokreta u Hrvatskoj, pa je nakon 1971. bio na vodećim partijskim i državnim položajima: sekretar CK SKH (1978–82) te član (1982–86) i predsjednik (1983–84) Predsjedništva SRH.*

²⁹⁷ Đodan 1998, 619. Čičak: *Postojala je prije ideja o štrajku koji je planiran za 6. siječnja, na Tri kralja 1972., ali je te subote i nedjelje došlo do ubrzanja odluke o štrajku. Ponovno sam razgovarao s Markom Veselicom u nedjelju navečer i otišao potom kod Budiše u studentski dom.*

²⁹⁸ Đodan 1998, 619. Čičak: *Bili su tu osim Budiše, Dodiga i mene, i danas pokojni Ante Paradžik, Jerko Đerek, Srećko Mandić, moj pokojni brat Đuka, Mijo Pavić, Štef Sučić, Ferdo Bušić, Željko Čizmić, Ante Primorac, i tada je dogovoreno da se ide u studentski štrajk.*

²⁹⁹ O Goranu Dodigu više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Budiša Dražen br. 248565.

studentske zborove. Izuzev jednoga istupa, nisu zabilježene radikalne parole, nego se rasprava zadržavala unutar zadanoga okvira, ponajprije oko pitanja “deviza, amandmana i slično”.³⁰⁰

U sklopu ovih razmatranja Čičak se složio s Hrvojem Šošićem,³⁰¹ kako je u samu srž 1971. bilo ugrađeno mnogo “korijena i sitnih kapilara”, koje su vodile od “robijašnica tada cijele Jugoslavije”, a ne samo Hrvatske, ponajprije preko brojnih Hrvata koji su od 1945. bili žrtve režima, ali i preko onih koji su se na kraju rata nalazili na pobjedničkoj strani, a ipak su ostali vjerni svojoj ideji o Hrvatskoj. Zaključio je izrazivši želju da svi budemo u “jednoj jedinstvenoj državi” te da iz 1971., iz toga “duhovnog stanja”, crpimo preduvjete “da i dalje gradimo pluralizam i toleranciju”, odnosno, demokratsku i europsku Hrvatsku.

Iz navedenoga je razvidno da su istaknuti hrvatski intelektualci s izraženim nacionalnim osjećajem, okupljeni oko Matice hrvatske, jednako kao i vođe studentskoga pokreta, bili izloženi trajnom nadzoru i pritisku komunističkoga režima, odnosno SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb, što potvrđuju i informacije samoga centra.³⁰²

U nastavku teksta izlaže se sigurnosno-politička situacija nakon XXI. sjednice Predsjedništva SKJ, interpretirana iz analitičke perspektive SDB-a kroz usporedbu s informacijama Centra SDS Zagreb te jednim dijelom s informacijama Centra SDS Split i ostalom dokumentacijom.

3.4. Stanje poslije XXI. sjednice Predsjedništva SKJ 1971. iz perspektive SDB-a

³⁰⁰ Đodan 1998, 619, 622-623. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Čičak Ivan Zvonimir br. 207436. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Budiša Dražen br. 248565, 88-90. *Presuda Vrhovnog suda Hrvatske u Zagrebu, Broj: I. Kž 217/73-5*. U političkome procesu studentski su vođe osuđeni na kazne strogoga zatvora: Dražen Budiša na četiri godine, Ivan Zvonimir Čičak i Ante Paradžik na po tri godine te Goran Dodig na jednu godinu. HE MI 2021, Budiša, Dražen, hrvatski političar (Drniš, 25. VII. 1948). *U doba Hrvatskog proljeća bio je jedan od vođa pokreta sveučilištaraca, 1971. predsjednik Saveza studenata Zagreba. Nakon sjednice u Karađorđevu u prosincu 1971. uhićen je i osuđen na 4 godine robije, koju je izdržavao u Staroj Gradiški i Lepoglavi*. HE MI 2021, Paradžik, Ante, hrvatski političar (Pregrada, BiH, 10. II. 1943 – Zagreb, 21. IX. 1991). *God. 1971. bio predsjednik Saveza studenata Hrvatske. Nakon sloma Hrvatskoga proljeća 1971. bio je uhićen i osuđen na višegodišnju robiju*.

³⁰¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673. *Krivična (kaznena) prijava protiv 5. Šošić dr Hrvoje, sin Marijana, rođen 16.6.1928. godine u Osijeku, (...) 1944. godine tabornik “Ustaške mladeži” u Osijeku, 1950. godine osuđen na tri godine zatvora zbog kriv. djela iz čl. 118. KZ-a*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 376-397. *Optužnica protiv Hrvoja Šošića*. HE MI 2021, Šošić, Hrvoje, hrvatski ekonomist političar (Osijek, 16. VI. 1928 – Zagreb, 4. VII. 2012). *Kao sudionik Hrvatskoga proljeća, bio je uhićen i osuđen na 5,5 god. zatvora*.

³⁰² Usporedbe radi, podrobnije vidi u informacijama Centra SDS Zagreb iz 1971., koje su većim dijelom navedene i u bilješci: (346).

3.4.1. "Unutarnji neprijatelj"

Prije uvida u tijek zbivanja koji su prethodili XXI. sjednici naglašena je sustavna djelatnost koju, kako je kategorizirano, neprijatelj u zemlji više godina provodi sa ciljem slabljenja društva, koja u konačnici prerasta u otvorenu konfrontaciju s društvenim sustavom. Stoga je širenje "nacionalizma, šovinizma i separatizma" bilo izraženo u djelovanju svih vrsta "unutarnjeg neprijatelja".³⁰³ U tom smislu označeni su glavni nositelji "hrvatskog nacionalizma i separatizma" koji su djelovali u grupama u okviru Matice hrvatske, Društva književnika Hrvatske, na Sveučilištu i u nekim drugim institucijama,³⁰⁴ kao i kroz mrežu koja je bila raširena u Hrvatskoj s tendencijom širenja i u inozemstvu.³⁰⁵ Njihovo djelovanje eskaliralo je organiziranjem štrajka na Sveučilištu u Zagrebu s tendencijom općeg štrajka u SR Hrvatskoj te stvaranjem polazišnih osnova za preuzimanje vlasti. U tom kontekstu napali su govor Josipa Broza Tita,³⁰⁶ kao i zaključke i ocjene XXI. sjednice Predsjedništva SKJ i XXIII. sjednice CK SKH te su ih nastojali spriječiti pokušavajući organizirati demonstracije.³⁰⁷ U svojem djelovanju dobili su potporu i nekih grupa u drugim republikama, "albanski nacionalisti u SR Makedoniji i neki koji su nastanjeni u SR Sloveniji".³⁰⁸ Glede stajališta koje su zauzimali članovi Matice hrvatske i drugih institucija koje su sudjelovale u političkim procesima,

³⁰³ Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 43-44. "Kategorije neprijatelja, *Unutarnji neprijatelj*"

³⁰⁴ Sveučilište u Zagrebu u to vrijeme bilo je jedino hrvatsko sveučilište.

³⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 2/4. Usp. Mišković i Bader 2021, 61, 64-66, 189. *Izvor Jovo (Ugrčić) 10.XII.1971. god. Veselica/Tripalo.*

³⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, prim. br. 5, Beograd, 30. decembar 1971. godine, (1-49), 2/4. Usp. Mišković i Bader 2021, 201-289. *O slanju analize nacionalizma u Hrvatskoj. Druže Predsjedniče, ja ju ne bih slao, ovo je analiza na bazi informacija naših službi, prema tome naš pogled i naše spoznaje o nacionalizmu u Hrvatskoj. Ona je manjkava, jer joj fale ocjene društvenih i političkih subjekata (...) "Ne, ne, oni nemaju ništa," rekao je Tito, "to će im poslužiti kao osnova za politički rad i daljnje aktivnosti i akcije. Uostalom, to će koristiti Milka Planinc, Joža Vrhov(e)c i Izvršni komitet".* HE MI 2021, Planinc, Milka, hrvatska političarka (Drniš, 21. XI. 1924 - Zagreb, 7. X. 2010). *Nakon sloma Hrvatskoga proljeća izabrana je za predsjednicu CK SKH (1971-82), a potom i za predsjednicu Saveznog izvornog vijeća (1982-86), kao prva žena na čelu vlade neke od socijalističkih država.* Mišković i Bader 2021, 292-297. M. Planinc: *Milan je trebao biti tu gdje sam ja, a ja sam trebala biti tamo gdje je Milan.*

³⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 2/4. */pokušaj organizacije demonstracija uoči 23. s(j)ednice CKH, demonstracije na Trgu Republike u Zagrebu i u studentskim domovima itd./.* Oni su m(j)ere Saveza komunista i organa (tijela) prinude osudili i okvalifi(cir)ali kao napad na hrvatski narod i njegove nacionalne interese. Usp. Mišković i Bader 2021, 195. 10.XII.1971. *Razgovor s (Valentom) Huzjakom 1/ Tužilaštvo pokušava izvršiti kontraudar da bi spr(ij)ečilo našu akciju. 2/ Treba odvojiti grupu operationih radnika (djelatnika) da bi sredili materijale za krivično (kazneno) gonjenje. 3/ (Tužiteljstvo) nije pokrenulo (nijednu) optužbu na bazi legalnog istupa. Znači moramo mi.*

³⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 2/4. *Vančovisti i drugi makedonski nacionalisti (...) kao tradicionalni saveznici hrvatskog nacionalističkog separatizma, a polazeći od (vlastitog) interesa. O tome više vidi: Kisić-Kolanović 2002, 107-138.*

“SDB nema podataka da sada organiz(ir)anije neprijateljski d(j)eluju, te izgleda da su u stanju iš(č)ekivanja”.³⁰⁹

Konkretnu djelatnost na Sveučilištu i dalje je razvijala aktivna i mobilna grupa studenata koja je i do XXI. sjednice bila sklona isticanju i uvažavanju nacionalnog identiteta što je predmnijevalo sve oblike kulturnih i tradicijskih vrijednosti hrvatskog naroda. Naznačeno je kako je na Sveučilištu i dalje trajala djelatnost u kojoj bi sva vlast bila u rukama rektorata bez samostalnosti fakulteta i centara izvan Zagreba. Takav status Sveučilišta htjeli su osigurati novim statutom, koji se trebao usvojiti na skupštini Sveučilišta 7. siječnja 1972.³¹⁰

S druge strane, “neprijateljska d(j)elatnost srpskih nacionalista i šovinista” i njima bliskih sugovornika, pojedinaca i grupa koje,

“d(j)eluju s birokratsko-etatističkih pozicija usm(j)erena je na obezvr(j)edjivanje politike Saveza komunista i podgr(i)javanja” protuhrvatskog raspoloženja.³¹¹

“Podržavajući” odluke XXI. sjednice Predsjedništva SKJ sa zluradošću ukazuju na “opravdanost njihovih stavova i pogleda”.³¹²

Nadalje se navodi da se “neprijateljska djelatnost”, promatrana s birokratsko-etatističkih pozicija³¹³, ponajprije očitovala u pokušajima “pružanja” podrške i tumačenja zaključaka XXI. sjednice u skladu s vlastitim političkim opredjeljenjima. Shodno njihovim ocjenama bila je to potvrda i rehabilitacija stavova koje su zastupali, kako je tadašnje stanje rezultat pogrešne politike i ideologije SKJ i razvijenosti radništva, a razvoj događaja trebao je prisiliti rukovodstvo na promjenu koncepcije uloge SK i države u izgradnji socijalističkog društva. Iskoristili su priliku

³⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 2/4.

³¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 2/4-3/5.

³¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 3/5. Usp. Mišković i Bader 2021, 61-64, (62). *U prvu grupu* spadaju Rade Bulat, Stanko Bjelajac, Livada Simo, Dragan Pajić i drugi, koji su povezani sa IB-ovcima (Dušanom) Rkmanom, (Stankom) Čanicom Opačićem i drugim. Istovremeno su povezani sa Gojkom Nikolišem i ostalim u Beogradu.

³¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 3/5. *Neposredno nakon 21. s(j)ednice i govora druga Tita smatrali su da u Hrvatskoj “neće ni(t)ko odgovarati jer se sve to radi sa znanjem najvišeg rukovodstva”, da se ne p(o)duzimaju energične m(j)ere kao u slučaju Srbije, da će se sve svršiti na m(j)erama prema Matici hrvatskoj i zabranjivanja nekih listova, da će se “pokret” pritajiti i ubrzo nastaviti s radom i sl. Kasnije suočeni i iznenađeni s energičnim m(j)erama koje se p(o)duzimaju u svim republikama, a posebno u Hrvatskoj, izrazili su bojazan za vlastitu sudbinu i poziciju. Zabrinuo ih je nagov(j)estaj sin(k)roniz(ir)ane borbe protiv nacionalizma, a pojedinci su se pitali “koga će sada otvoreni ponor u Hrvatskoj progutati u Srbiji, a zatim u Makedoniji” jer je ovo, po njima, samo prva runda.*

³¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 5/7. Usp. Baletić i Židovec 1970, 5-20. (Savka D. Kučar), Pod pojmom birokratsko-etatističkih pozicija predmnijevalo se zagovornike centralističke i unitarističke politike u Jugoslaviji.

napose naglasiti nesposobnost rukovodstva u sprječavanju anarhije u privredi, rješavanju nezaposlenosti i tendenciozno izražavaju zadovoljstvo što su "Hrvati jednom došli na red..."³¹⁴

Nadalje, navedeno je kako,

"istaknuti (oporbeni akteri) različitih, političkih opred(j)eljenja, oc(j)enjuju Titov govor kao jedan od najvećih Titovih poteza nakon 1948."³¹⁵

Isto tako, u tom kontekstu naznačeno je kako se grupa oko *Praxisa* u Zagrebu distancirala od štrajka na Sveučilištu i postojeće stanje ocijenila kao "opasno za vidniju i (organiziraniju) d(j)elatnost"³¹⁶.

Slijedom navedenog, SDB je u zaključnim razmatranjima istaknula kako su zaključci XXI. sjednice i govor J. B. Tita bili "predmet harangiranja raznih destruktivnih i nezadovoljeničkih elemenata", a najizraženija je bila pojava "ilegalne propagande" i javnih istupa subverzivnog karaktera. Stoga su se prema involviranim osobama i otkrivenim "autorima i distributerima pisane propagande" poduzimale izvjesne mjere.³¹⁷ U kontekstu prethodno navedenog, SDB je predmnijevala kako se pod pojam "unutarnjeg neprijatelja" ubrajaju svi koji su se suprotstavljali nametnutom jugoslavenskom modelu koji je bio usuglašen na najvišoj partijskoj razini. U tom smislu kao najopasniji "unutarnji neprijatelj" označen je "hrvatski nacionalizam i separatizam"³¹⁸.

³¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 6/8. U istupima informbirovaca (...) dosta je prisutno u(s)poredjivanje aktu(a)lne situacije sa stanjem odnosa u ČSSR uoči događaja od 21. a(u)gusta 1968. (...) A. Ranković je posebno osudio M. Tripala jer je, po njemu, na IV. plenumu, bio vrlo bezobrazan prema njegovom zaht(j)evu da se ispituju još neki detalji. Smatra da je Tripalo na tom Plenumu najdalje otišao kada je rekao da je to kraj jedne politike. Ranković oc(j)enjuje da je time Tripalo osudio i druga Tita.

³¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 8/10. I briljantni obračun sa d(i)sidentima, kretanja u SR Hrvatskoj pr(ij) 21. s(j)ednice kao "politizaciju ka desničarskoj neofranksističkoj ideologiji" /M. Djilas/, odnosno kao akcije usm(j)erene na spašavanje režima i partije /Edvard Kocbek/, a m(j)ere p(o)duzete u Hrvatskoj kao pojavljivanje "nove ždanovštine", koja treba da nadom(j)esti nedostatak reda /Boris Pahor/. Usp. HE MI 2021, Ždanov [žda'nəf], Andrej Aleksandrovič, sovjetski političar (Mariupolj, 26. II. 1896 – Moskva, 31. VIII. 1948). Uz njegovu ličnost veže se pojam »ždanovizam«, koji obilježava kruto dogmatsko stajalište i administrativne mjere zabrana i progona na području znanosti, umjetnosti i kulture uopće. HE MI 2021, Pahor, Boris, slovenski književnik (Trst, 26. VIII. 1913 – Trst, 30. V. 2022). Za II. svjetskog rata bio je interniran u Njemačkoj (Dachau i dr.), (...) Godine 1947. u Padovi je doktorirao disertacijom o Edvardu Kocbeku.

³¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 8/10. *Praxis filozofija*. Tadašnja je vlast u njihovu djelovanju prepoznavala oporbu, odnosno "udar s lijeva". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 7/55-13/58. Vlasnović 2025, 42-46 (44).

³¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 8/10-9/11. Tako na prim(j)er, organi (tijela) unutrašnjih poslova SR Hrvatske do 20. (prosinca) ove godine (...) podn(ij)eli su preko 42 prijave pravosuđnim (tijelima) zbog počinjenih krivičnih (kaznenih) d(j)ela i preko 200 prijava zbog prekršaja, a 85 (osoba) je privedeno i nakon upozorenja oslobođeno. Posebno su m(j)ere p(o)duzimane na području grada Zagreba, gd(j)e je došlo do javnih neprijateljskih istupanja.

³¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 8/10. Usp. Mišković i Bader 2021, 201.

3.4.2. “Neprijateljski dio emigracije”

Ovdje je naznačen podatak kako se djelatnost emigracije poslije XXI. sjednice Predsjedništva SKJ razvijala u dva smjera.³¹⁹ Dio hrvatske emigracije, koji je SDB kategorizirala kao “neprijateljski”, provodi “živu propagandnu aktivnost” prema Hrvatima na privremenom radu u SR Njemačkoj u cilju njihovog zbunjivanja te odvrćanja od putovanja na zimski odmor u Jugoslaviju jer im je prijetilo oduzimanje putnih isprava i deviznih sredstava te zabrana ponovnog odlaska iz zemlje i druge represivne mjere, a pozivali su ih i na povlačenje deviza iz jugoslavenskih banaka.³²⁰ Temeljem podataka pogranične službe SDB je zaključila kako, “ustaška propaganda” nije u većoj mjeri utjecala na smanjenje broja radnika koji su dolazili za božićne i novogodišnje blagdane i praznike.³²¹

³¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 9/11. *Javnom istupanju kroz organizi(r)anje demonstracija, (dijeljenje) letaka i sl. i intenzivnom komuniciranju, odnosno povezivanju poznatih emigrantskih ekstremista radi organiz(ir)anijeg i jedinstvenijeg nastupanja prema zemlji.*

³²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 9/11-10/12. *U njima se pored najgrubljih napada na SFRJ i Preds(j)ednika Republike, uz iznošenje optužbi o “eksploataciji Hrvatske” i pružanje podrške kontrarevolucionarnim snagama u zemlji, na alarmantan način apel(ira) na radnike da povuku svoje devizne uloge iz jugoslovenskih banaka i da ih prebace u strane banke, jer se Jugoslavija nalazi “pred raspadom i građanskim ratom”. Autor jednog letka je Jelićev HNO, dok je drugi potpisan sa “Radnički komitet Zagreb”. Usp. J. Jareb 1982, 297. Stoga bi se, prema tadašnjem mišljenju Dra (Branka) Jelića, budući hrvatski odbor trebao osloniti na one državotvorne Hrvate, koji uviđaju da se dalja hrvatska politika ne može voditi niti pod vodstvom Dra Ante Pavelića niti ostati u stavu Mačekovog čekanja. (...) Njegovom inicijativom i radom je osnovan u Münchenu u zapadnoj Njemačkoj, u jesen 1950. Hrvatski Narodni Odbor, a novine Hrvatska Država počele su izlaziti u ljeti 1955. Hrvatska emigrantska organizacija Hrvatski narodni odbor (HNO) zalagala se za uspostavu suverene hrvatske države i autonomiju BiH u sklopu Hrvatske. Predsjednik HNO-a bio je dr. Branimir (Branko) Jelić, a nakon njegove smrti 31. svibnja 1972. na dužnost predsjednika stupio je njegov brat Ivan, 24. rujna 1972. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 114/1972 od 14.6., inf. br. 122/1972 od 22.6., inf. br. 127/1972 od 27.6., inf. br. 129/1972 od 29.6., inf. br. 194/1972 od 3.10. i inf. br. 212/1972 od 20.10., (9). J. Jareb. 1982, 585, 587. Dr. (Branko) Jelić je u posljednjih deset godina svoga života, od 1962. do 1972., postao pravim hrvatskim pučkim tribunom, koji je znao izraziti hrvatski politički program na jasan i prikladan način, razumljivo i prihvatljivo hrvatskim radnicima i seljacima. (...) 3) Svaka hrvatska politika, ako želi biti uspješna, mora uzeti u obzir stvarnost međunarodne svjetske politike i znati privjesti naš hrvatski mali lonac na ognjište velikih sila, (...) Dr. Mile Budak u tjedniku Hrvatskom Narodu, koji je izlazio u Zagrebu 1939.-1940. (...) Ta svjetska situacija iz posljednjih godina Jelićeovog života – kao i današnja – nalaže, da Hrvati moraju zastupati ideju stvaranja jedne hrvatske neutralne i demokratske, višestranačke, države poput Austrije, Švicarske ili Finske. Takvu je ideju prvi predlagao u hrvatskoj politici Stjepan Radić odmah poslije Prvog Svjetskog Rata. HE MI 2013 – 2025. Budak, Mile, hrvatski književnik i političar (Sveti Rok kraj Gračaca, 30. VIII. 1889 – Zagreb, 7. VI. 1945). O tome vidi i: Vukušić 2002, 21-24. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 386-390. Nakon smrti Ivana Jelića 1986. njegovo mjesto preuzima nekadašnji glavni urednik službenih glasila HNO, Ernest Bauer. Nakon njega 1988. predsjednik HNO postaje Tomislav Krolo, koji je 27. ožujka 1992. potpisao izjavu s predsjednikom HDZ Franjom Tuđmanom o zajedničkom djelovanju HNO – HDZ. O tome vidi i: J. Jareb 1982, 300-588, 601, 629-630. Bauer 1986. M. Jareb 2006, 326-327. Krašić 2018a, 181-207.*

³²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 10/12. *Medjutim, određena nesigurnost koja se zapaža kod nekih naših građana prilikom ulaska u zemlju, ukazuje (da djelovanje) neprijateljske emigrantske propagande ne treba podc(j)enjivati.*

Glede navedenih zbivanja u Hrvatskoj hrvatska je politička emigracija organizirala sinkronizirane protujugoslavenske demonstracije u nekoliko svjetskih gradova, uključujući Sjedinjene Američke Države (SAD), Kanadu i zapadnu Europu, uglavnom ispred zgrada diplomatsko-konzularnih predstavništava (DKP) SFRJ. Demonstracije je odobrila domaća policija u trajanju od 1 do 2 sata, a u njima je sudjelovalo prosječno između 200 do 500 osoba, izuzimajući Toronto gdje je demonstriralo oko 2.000 emigranata. Navedene demonstracije dobile su publicitet preko, kako su kategorizirani, "ustaških" radio-satova u SAD-u, kao i Radio-Madrida "gd(j)e d(j)eluje jedna ustaška grupa", koji je neposredno poslije XXI. sjednice Predsjedništva SKJ poveo kampanju, ističući kako su,

"Tito i velikosrpska klika, uz pomoć kvislinga u Hrvatskoj izveli puč i zaveli masovni teror".³²²

Demonstracije su bile popraćene i od strane tiska, a jugoslavenska diplomatsko-konzularna predstavništva uložila su proteste kod vlada zemalja u kojima su izvedene.³²³ U sklopu zbivanja nakon XXI. sjednice Predsjedništva SKJ naznačen je podatak kako SDB raspolaže spoznajama,

"o nam(j)erama, ali ne i potpunijim podacima o konkretnim planovima terorista u vezi s događajima u zemlji".³²⁴

Nadalje je SDB zaključila kako postojeći podatci ukazuju da ova emigrantska organizacija već duže vrijeme radi na stvaranju svojih punktova,

" /trojke, pojedinci/ koji bi u određenom trenutku mogli da stupe u (djelovanje)".³²⁵

³²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 11/13. Usp. Đorđević 1986, 308.

³²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 11/13.

³²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 11/13. *Uočen je dolazak jednog broja pripadnika terorističke organizacije "Hrvatsko revolucionarno bratstvo" iz Australije i SAD u E(u)ropu /(tijekom) prošle i ove godine došlo oko 25 identifi(cir)anih HRB-ovača/, a nekoliko članova ove organizacije – (nositelja) naših stalnih putnih isprava došlo je u zemlju radi upoznavanja sa situacijom.*

³²⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 11/13-12/14. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 220/1972 od 3.11. *Prema novijim, neprov(j)erenim informacijama, ekstremisti HRB pr(ij)ete da će uskoro izvesti atentat na Pred(sj)ednika Republike. izoršiti neke diverzantske akcije u Srbiji /na Dunavu, na zgradi SUP u Nišu (...) kao i akcije prema našim DK predstavništvima u Zapadnoj E(u)ropi /Oslo, (Stuttgart), Pariz/ prim(j)enom metoda d(j)elovanja "tupamarosa".* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 156/1972 od 7.8. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 59/1973, (1-202), 171-178. Encyclopedia Britannica (EB) 2021. HE MI 2021. "Tupamaros."

U tom spletu zbivanja emigrantski lider Branko Jelić,³²⁶ inicirao je održavanje kongresa radi utvrđivanja modaliteta daljnjih djelatnosti emigracije prema Jugoslaviji. U jednom od letaka koji su distribuirani istaknuta je spremnost da se u Münchenu i drugim gradovima u Njemačkoj osigura prihvaćanje studenata i drugih koji su zbog pooštrenih represivnih mjera napustili Jugoslaviju.³²⁷

Ovdje je neophodno naglasiti kako je SDB “neprijateljskim dijelom jugoslavenske emigracije” prije svih smatrala hrvatsku emigraciju. Tako je još tijekom Desete sjednice CK SKH 1970. Vladimir Bakarić naglasio:

*Hrvatsku još nešto karakterizira. Ona ima najveću i najgoru emigraciju. Najveću po broju, pa i kad izuzmemo staru emigraciju. Imade najveću i političku emigraciju, emigraciju političku iz vremena ovoga rata. I najgoru po tome što nitko nije tako surov, tako neprijateljski raspoložen od svih drugih emigracija kao naša emigracija prema Jugoslaviji.*³²⁸

3.4.3. Strane službe i diplomatsko-konzularna predstavništva u SFRJ

U okviru ovih razmatranja, SDB navodi kako nisu uočena značajna odstupanja od kontinuirane djelatnosti stranih obavještajnih službi protiv SFRJ. Zasjedanje XXI. sjednice Predsjedništva SKJ i zbivanja koja su uslijedila potencirali su “stalni interes stranih, obav(j)eštajnih službi na unutrašnje-političko stanje u SFRJ”.

³²⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Jelić Branko br. 303447. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 122/1972 od 22.6. i inf. br. 212/1972 od 20.10. (9). O tome vidi i: J. Jareb 1982, 516-528, 599, 602-604, 624. Branko Jelić rođen je u Donjem Docu 1905. U Zagrebu je studirao medicinu, a iznimno je bio aktivan u Stranci prava. Krajem 1928. odlazi u Austriji i do 1939. glavni je organizator Ustaško-domobranskog pokreta. Vukušić 2002, 21-24, 274-277. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 388. M. Jareb 2006, 326-327. Krašić 2018a, 181-207.

³²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 12/14. Osim za neprijateljski d(i)o hrvatske emigracije, za sada još ne raspolažemo podacima o reag(ir)anju i d(j)elovanju drugih nacionalnih grupacija neprijateljskog d(ij)ela emigracije. (...) U okviru toga moguće je, odnosno emigraciji bi odgovaralo izvodjenje i diverzantsko-terorističkih akcija, pr(ij)e svega unutar zemlje a i u (inozemstvu), prema našim DK predstavništvoima i predstavnicima.

³²⁸ O tome više vidi: Baletić i Židovec 1970, 50. Usp. Vukušić 2002, 13-103, (153-163). Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 420-422. Mišković i Bader 2021, 346. *Razgovor s (Lukom) Banovićem* 26.IV.1972. (Obavijestio) sam ga o narednoj s(j)ednici Sav(j)eta za poslove DB. Razgovarali smo o problemu emigracije. I Plavi (Milko Tijardović) i (Mirko) Tepavac mu rekli da se ne slažu s likvidacijama. Odakle je (Luka) Banović došao da njih pita, a odakle su oni našli da to kažu Banoviću. Očito da se Banović koleba. Kaže da ni(t)ko u (svijetu) ne likvidira svoju emigraciju, samo to mi činimo. /Napomena I. Miškovića: ni jedna emigracija ne ubija i ne vrši atentate kao što vrši naša emigracija/.

Temeljna karakteristika angažiranja i istočnih i zapadnih obavještajnih službi sastojala se u prikupljanju što više informacija o zbivanjima,³²⁹ pri čemu su već postojećim kanalima utjecali na ljude u kontekstu “rastućih unutrašnjih trvenja na nacionalnoj osnovi i teškoj ekonomskoj krizi”. U tom kontekstu isticana je ranija teza o nejedinstvu u jugoslavenskom rukovodstvu, pri čemu je postojalo značajno zanimanje za ulogu i stavove JNA glede hrvatskih zbivanja, kao i za moral u jugoslavenskim oružanim snagama, te raspoloženje vojnika i zapovjednog kadra. Glede navedenog nisu, “aktivirane nove ličnosti (osobe), punktovi i strukture u zemlji koje nisu već registr(ir)ane”, a djelatnosti koje je SDB pratila preko svojih operativnih kanala nisu ukazivale na neke nove forme ugrađivanja stranih službi u SFRJ. U okviru standardnih operativnih procedura, veze su bile angažirane na zadacima usmjerenima prema analizi i izvještavanju o tadašnjim društveno-političkim kretanjima,³³⁰ te nije zabilježeno da su u okviru postojećih formi i metoda primijenjene posebne taktike sa ciljem neposrednog utjecaja na njih.³³¹ Važno je naglasiti da su diplomatska predstavništva u SFRJ pratila zbivanja detaljno, koristeći svoje ustaljene metode i sredstva. U tom kontekstu, primijećena je orijentacija i stav predstavnika SSSR-a i SAD-a, koji su postupali oprezno kako ne bi doveli u pitanje dobre odnose sa SFRJ.³³²

U sklopu ovih zbivanja SDB nadalje navodi kako su registrirali žurne odlaske određenih diplomata na konzultacije.³³³ Slijedom navedenog SDB je očekivala daljnji pojačan interes o

³²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 13/15. /karakter, žarišta, (t)ko stoji iza njih, angaž(ir)ane ličnosti, “pokret mladih”, uloga JNA, prim(j)ena i obim administrativnih m(j)era, prom(j)ene u rukovodstvu organa (tijela) vlasti, SK i JNA, m(j)esto klera (svećenstva) i sl./

³³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 13/15-14/16. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred 1, (1-89) S(u)radnička mreža – skripta (SDS SRH). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 16, pred. 4, RSUP – Suradnici i operativne veze. Vukojević i Vukušić 2013, 354. (Živić i Esih), Operativne veze su niži stupanj suradnje, premda to u isto vrijeme ne znači i manje pouzdan suradnik. Operativna veza je mogla kroz cijelo vrijeme suradnje zadržati taj status ili napredovati u viši stupanj suradnje tj. u suradnika. Iako je vrijedilo i obrnuto.

³³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 14/16. Podaci nam pokazuju da su se do ovog momenta više eksponirala /oc(j)ene i komentari/ DK i druga predstavništva stranih zemalja u SFRJ nego punktovi službi iz (inozemstva). Oc(j)enjujemo to istovremeno uobičajenom situacijom. Očekujemo tek više podataka o radu centara iz (inozemstva), a pogotovo zapadnih ob. službi. Kontakti stranih službi s agenturom predstoje i tada ćemo moći da izoliramo još određenije zaključke.

³³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 14/16. Američki DK predstavnici su izjavljivali da su u tom smislu usm(j)erili i svoju štampu (tisak). Dobi(v)en je podatak da su sovjetski DK i pseudopredstavnici u SFRJ dobili posebnu instrukciju da izb(j)egavaju bilo kakve provokacije u kontaktima s Jugoslovenima /preko instruktora CK KP SS, [Centralni komitet Komunističke partije Sovjetskog Saveza] koji je pos(j)etio Beograd, a na osnovu stava ovog foruma na posebnom sastanku posvećenom situaciji u Jugoslaviji/. Usp. Mišković i Bader 2021, 67, 74-75.

³³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 14/16-15/17. Atašea Ambasade SAD u Beogradu na “hitan” sastanak u (Bruxelles) /13. (prosina)/, a francuskog diplomat(a) u Pariz, ali bez više podataka. Sav(j)etnik Sovjetske ambasade (isto tako) je iznenada otputovao u Moskvu. (...) Direktan kontakt stranih DK i drugih

unutarnjim zbivanjima te i izvjesna prilagođavanja u stvaranju i njegovanju izvora. Temeljnu ocjenu o zbivanjima u Jugoslaviji, glede XXI. sjednice Predsjedništva SKJ, izrečenu od predstavnika stranih obavještajnih službi i DK istočnih i zapadnih misija u Jugoslaviji karakterizirala su dva stava:

1. da je u pravom trenutku p(o)duzet "pozitivan" korak koji će Jugoslaviju sačuvati jedinstvenom, zašto su zainteres(ir)ani i Zapad i Istok radi balansa,
2. da se to moglo postići zahvaljujući isključivo autoritetu i državničkoj sposobnosti preds(j)ednika Tita, uz istovremeno izražavanje "zabrinutosti" šta će biti s Jugoslavijom kada se on povuče.³³⁴

U takvim okolnostima često su se ocjenjivale zakašnjelost i pravovremenost intervencije na zbivanja u Hrvatskoj. Tako je austrijska obavještajna služba smatrala da su inicijatori ovih zbivanja Matica hrvatska i politička emigracija, dok su zapadnonjemački obavještajci izražavali zabrinutost zbog nazočnosti prosovjetskih snaga u Jugoslaviji i inicijativa iz inozemstva, pri čemu su, kako su naveli, misli na SSSR. U tom kontekstu, talijanska obavještajna služba podijelila je jugoslavenske dužnosnike na "titoiste, rusofile, nacionaliste i umjereno orijentirane", tražeći potvrde o tim stavovima. Isto tako, očekivali su nove i obuhvatnije incidente među studentima i mlađim naraštajima u SFRJ, a slični stavovi bili su nazočni i među drugim zapadnim izvorima. Zapadne ocjene uglavnom su se temeljile na tezi o "sukobu (dviju) generacija u partiji" i da je značajno što se JNA odlikuje jedinstvom,³³⁵ disciplinom i spremnošću da brani "tekovine revolucije".

U sklopu ovih razmatranja naznačeno je kako je dugo trajala suzdržanost stranih diplomatsko-konzularnih predstavnika nakon XXI. sjednice, napose istočnih predstavništava dok su povremeno istupali niže rangirani pojedinci. Nakon izvjesnog vremena znatno je porastao broj komentara, kako registriranih tako i "pseudomisija" gotovo svih DK predstavnika u SFRJ. Uglavnom se komentirala Titova sposobnost te "zabrinutost" za stanje u Jugoslaviji. U većini

predstavnika u SFRJ s organizatorima štrajka studenata na Zagrebačkom sveučilištu registr(ir)ali smo samo u dva slučaja /dopisnici zapadno-n(j)emačkog lista "Die Welt" i francuskog AFP s (Draženom) Budišom/.

³³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 15/17-16/18. Uz "komplimente" provejavaju (napuhuju) i oc(j)ene o "početku kraja jugosl(a)venskog političkog sistema", o "nastavljanju" nestabilnosti u SFRJ /Zapad i Istok/, kao i da će posl(ij)e Hrvatske "doći na red raščišćavanje drugog žarišta - Kosova" /Amerikanci/. Predstavnici SSSR oc(j)enjuju da "nema opasnosti za socijalizam u Jugoslaviji dok je Tito na njenom čelu" i da se odlukama 21. s(j)ednice Preds(j)edništva SKJ "otklanjaju deformacije sistema samoupravljanja na koje su oni stalno upozoravali". Usp. Mišković i Bader 2021, 168.

³³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 16/18-17/19. Usp. Mišković i Bader 2021, 70-73, 92, 437. V. armija i SRH.

komentara isticala se uloga JNA kao odlučujuće “(integracijske) snage Jugoslavije”. Razni komentatori su analizirali “predstanje građanskog rata i u tom slučaju posl(j)edica intervencije JNA”.³³⁶ Zapadni predstavnici često su komentirali trenutak sovjetske intervencije, dok su predstavnici istočnih zemalja puno rjeđe iznosili stavove o umiješanosti CIA-e u tadašnja zbivanja,³³⁷ a jedni i drugi su predviđali koja strana će više profitirati razvojem prilika u Jugoslaviji. Procjena tadašnjih sigurnosnih struktura ocijenila je stanje kao ozbiljno, pri čemu je, kako je klasificirano u izvješćima, “neprijatelj nastojao održati atmosferu neizv(j)esnosti i napetosti”. Istodobno je represivni aparat strogo provodio mjere kontrole javnog reda, a sve djelatnosti sudionika u incidentima bile su precizno dokumentirane. SDB je procjenjivala kako će, “neprijatelj u zemlji, s obzirom na prim(j)enu oštrih političkih i zakonskih m(j)era” na suzbijanju dotadašnjeg uglavnom javnog iskazivanja “neprijateljske aktivnosti”, pribjeći i “ilegalnim formama d(j)elovanja” i da će nastojati u tome tražiti povezanost sa svim protivnicima sustava u zemlji i inozemstvu, bez obzira na njihova opredjeljenja i platformu. Tako se očekivalo kako će postojeće stanje na nekim sveučilišnim centrima (Beograd, Zagreb, Priština, Ljubljana) biti iskorišteno od strane “ekstremističkih grupa” radi organiziranja širih ekscesa.

S obzirom na kategorizaciju “neprijateljske emigracije”, realno je bilo očekivati njezin pojačani rad među osobama na privremenom radu u inozemstvu, razvoj novih oblika propagande te organiziranje drugih vidova “subverzivne aktivnosti” u zemlji, uz nastojanje da se realiziraju ranije “poznate ambicije i planovi” – prenošenje njezinog djelovanja u zemlju. SDB je procijenila kako će strane obavještajne službe intenzivirati rad prema Jugoslaviji, stoga je polazeći od takvih procjena, modificirala svoje kratkoročne programe i usredotočila djelatnost na

³³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 17/19. Usp. Mišković i Bader 2021, 138. *Službena (zabilješka) iz razgovora Marko (Nikezić), Latinka (Perović), Draža (Marković) s (Nikolom) Ljubičićem, 27.IX.1971. a/ Tito je na strani hrvatskog rukovodstva; b/ išao je na Kos(M)et da ga (mobilizira) protiv Srbije; c/ pitali ga da li će Armija interveni(r)ati; d/ na pitanje Nikole Ljubičića: šta vam je ljudi, da li možemo bez Tita. Oni su rekli: da, mogli bi ako on ne bude na čelu. (Nikola) Ljubičić spreman da to iznese. Komarica 1999, 84, 111, 188, 202, 207, 208, 219, 221, 240, 242, 247, 248, 258. Rajović 1970, 577. Nikola Ljubičić (4.IV.1916. Karan kod Užica) general-pukovnik JNA, državni sekretar za narodnu (obranu) i član Saveznog izvršnog v(ij)eca.*

³³⁷ Usp. EB 2021, Central Intelligence Agency (CIA). Usp. HE MI 2021, CIA (engl. izgovor [si:ai:ei']) (akronim od engl. Central Intelligence Agency: *Središnja obavještajna agencija*), *civilna sigurnosno-obavještajna služba SAD-a koja prikuplja podatke i informacije koji se odnose na obranu i državnu sigurnost. Osnovao ju je Kongres 1947. Sljednica je Ureda strateških službi (Office of Strategic Services, osnovan 1942). Obuhvaća više odjela koji se bave obavještajno-analitičkim radom, tajnim operacijama, vojnim poslovima i dr. Bila je uključena u više državnih udara i pokušaja nasilne smjene vlasti širom svijeta (Iran 1953., Gvatemala 1954., Kuba 1961., Čile 1973). Kritikama je bila izložena zbog sudjelovanja u aferi Watergate (1972–74). Početkom 2000-ih posebno je angažirana u suzbijanju islamističkog terorizma na Bliskom i Srednjem istoku i dr.*

otkrivanje novih “neprijateljskih žarišta”, praćenje i produblјivanje spoznaja o već otkrivenim centrima “neprijateljskog djelovanja” i na dokumentiranje “neprijateljske djelatnosti” sa ciljem poduzimanja energičnih zakonskih mjera na sprječavanju svih vidova “aktivnosti neprijatelja”.³³⁸

Prema procjenama SDB-a, određeni oblici “neprijateljske aktivnosti” odvijali su se pod utjecajem, odnosno, uz djelomično usmjeravanje blokovskih obavještajnih službi, koje su posjedovale “svoju agenturu unutar emigrantskih organizacija”. U istome se kontekstu tvrdilo da se i “unutarnji neprijatelj” svojim djelovanjem uklapao u dugoročne ciljeve tih službi, ponajprije podupirući njihove aspiracije prema Jugoslaviji i nastojeći osigurati njihovu potporu za vlastite djelatnosti.

3.4.4. Opće karakteristike djelovanja “neprijatelja 1971.”

Ovdje su naglašeni krajnji ciljevi “svih vrsta neprijatelja” od stranih službi i drugih čimbenika, preko već uobičajene kategorizacije “neprijateljskih dijelova emigracije i unutarnjeg neprijatelja”. Tako je navedeno obaranje samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji u korist buržuskog uređenja, odnosno, etatističkog socijalizma, uklanjanje politike nesvrstavanja i uvlačenja Jugoslavije u jedan ili drugi blok, kao i ovladavanje vojno-strateškim pozicijama u Jugoslaviji. Ovi ciljevi nisu se mijenjali niti tijekom 1971. Međutim, došlo je do promjena u određivanju stupnja do kojeg je, “prema ocjeni neprijatelja”, bilo moguće ostvarenje osnovnih ciljeva. Promjene su se očitovale i u izboru konkretnih ciljeva djelovanja, kao i u uporabi sredstava i taktike, koja je bila prilagođavana pojedinim fazama unutarnjopolitičkih procesa u zemlji te stanju odnosa Jugoslavije s inozemstvom i specifičnim vanjskopolitičkim okolnostima.³³⁹

Temeljna komponenta djelovanja obavještajnih službi bila je učvršćivanje postignutih i nastojanje osvajanja novih pozicija u Jugoslaviji uz međusobno nadmetanje blokovskih sustava. Emigracija je prenosila djelatnosti u Jugoslaviju te intenzivno nastavila raditi u inozemstvu i usklađivati nastupe s “unutarnjim neprijateljem” kod kojeg su do punog izražaja došli “klasni ciljevi” te konfrontacija sa “samoupravnim” socijalističkim sustavom. “Sve vrste neprijatelja” su značajno koristile legalne mogućnosti i javne metode rada i na taj način se prilagođavale liberalnim poimanjima demokracije.³⁴⁰ U sklopu ovih razmatranja nakon XXI. sjednice uočene su

³³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 17/19-18/20.

³³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 19/21.

³⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 19/21-20/22. *Vodeće obav(j)eštajne službe, neprijateljski d(i)o emigracije i unutrašnji neprijatelj polazili su u svojoj neprijateljskoj d(j)elatnosti u 1971. godini od istov(j)etne proc(j)ene: da je unutrašnje-politička situacija nestabilna i teška zbog medjunacionalnih i*

različitosti u definiranju procjena, tako su obavještajne službe istočnoeuropskih zemalja zastupale tezu kako je “moralo puknuti” i davale su podršku jugoslavenskom sustavu sa ciljem ostvarivanja vlastitih interesa. Zapadne obavještajne službe davale su pozitivne ocjene razvoju situacije te su držale kako smirivanje stanja nije odgovaralo suprotnom bloku i naglašavale su kako je njima u interesu postojanje jedinstvene Jugoslavije zbog ravnoteže snaga. Tijekom i nakon zbivanja iz 1971., određeni krugovi hrvatske političke emigracije aktivno su djelovali na međunarodnoj sceni kako bi prikazali jugoslavenski politički sustav kao nedjelotvoran i nesposoban za suočavanje s vlastitim proturječjima, naglašavajući pritom vlastitu ulogu kao odlučujuću silu koja je Jugoslaviju dovela gotovo do raspada.³⁴¹

Naglašeno je da je “unutarnji neprijatelj” prvenstveno izražavao i širio sumnju kako sustav neće biti sposoban prevladati svoje proturječnosti, zatim je bio “iznenađen energičnom i sinkroniziranom akcijom politike i prinude”, a onda je zavlдалo “nespokojstvo” kod pojedinih

medjurepubličkih neslaganja i ekonomskih teškoća, te da je u vezi s tim došlo i do slabljenja nesvrstane pozicije Jugoslavije, a time i do većih mogućnosti neprijatelja da to iskoristi. Ovakve proc(j)ene su bile dominirajuće i predstavljale su osnovu vrlo intenzivne neprijateljske d(j)elatnosti sve do 17. s(j)ednice Preds(j)edništva SKJ (sjednica je održana 28.-30. travnja 1971. na Brijunima) i usvajanja ustavnih amandmana u Saveznoj skupštini. (Poslije) 17. s(j)ednice je u ovim proc(j)enama došlo do kolebanja, da bi ipak ostale i dalje sve do 21. s(j)ednice Preds(j)edništva SKJ. Ističemo da su istupanje druga Tita i 21. s(j)ednica iznenadile sve vrste neprijatelja koji nisu očekivali takav rasplet. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 21/62. O tome vidi i bilješke: od (440) do (442) i (536).

³⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 20/22. U tome su se posebice isticali Hrvatski narodni odbor – HNO, predvođen dr. Brankom Jelićem, te Hrvatsko revolucionarno bratstvo – HRB. Usp. J. Jareb 1982, 516-528 (516). *Akcije Dra Jelića protiv Titovog puča u prosincu 1971. i razvoj do svibnja 1972. Budući da je domovinsko vodstvo Legalističkog Bloka, odnosno Hrvatskog Revolucionarnog Vijeća potpuno zatajilo u prosincu 1971., Dru Branku Jeliću i hrvatskoj emigraciji općenito nije preostalo ništa drugo nego slati pozive velikim silama za pomoć Hrvatskoj i organizirati protestne skupštine i demonstracije protiv Titove strahovlade. Nedjelja 19. prosinca bila je izabrana kao dan, kada će hrvatski radnici u Njemačkoj i diljem svijeta demonstrirati i protestirati protiv stanja u domovini. S protestne skupštine u Berlinu, na kojoj je govorio Dr. (Branko) Jelić, poslani su brzopjavi Brežnjevu za pomoć i predsjedniku Nixonu, da ne pomaže Tita. Vukušić 2002, 277. Branko Jelić je preminuo 31. svibnja 1972. od posljedica trovanja, neposredno pred početak Bugojanske akcije, koju je financijski i organizacijski pomagao. J. Jareb 1982, 584. Njegov brat Dr. Ivan Jelić napisao na godišnjicu njegove smrti: “Umro je pogođen od nevidljivog počinitelja”. /Dr. Ivan Jelić/. “Godišnjica smrti Dr. Branka Jelića”, HD, XIX, 215.-216., travanj-svibanj 1973., 5. Sličnu misao ponavlja Dr. Ivan Jelić u godišnjim osvrtima u HD, na smrt svoga brata Branka. Ali, na petogodišnjicu smrti, tvrdi, da je Branko bio trovan: “...ni bombe, koje su eksplodirale pod njim, nisu mogle slomiti krila, nego tek otrovi iz potaje, nejunački i kukavički”. /Dr. Ivan Jelić/, “Godišnjica smrti Dr. B. Jelića”, HD, XXIII., 264., svibanj 1977., 3. Vidi i bilješke: (294), od (319) do (323), (326), (389), (399) i (418). Svoj doprinos promicanju hrvatskog nacionalnog pitanja na međunarodnoj sceni dala je i grupa intelektualaca u SAD-u okupljena oko Hrvatske akademije Amerike, koja je bila povezana sa srodnim skupinama intelektualaca u Europi. Vidi i bilješke: (354) i (355). Isto tako, važnu ulogu imao je i Mate Meštrović kroz djelovanje u Hrvatskom narodnom vijeću – HNV. Te aktivnosti bile su usmjerene prvenstveno na internacionalizaciju hrvatskog pitanja, kroz promicanje teze da Jugoslavija nije održivo ni prihvatljivo rješenje za hrvatski narod. Glavni cilj bio je pridobivanje podrške zapadne javnosti i političkih krugova, uz isticanje HNV-a kao jedinog legitimnog predstavnika Hrvata. O M. Meštroviću i HNV-u vidi i bilješke: (1025) i (1026).*

grupacija “unutrašnjih neprijatelja za svoju sudbinu, i to svakog sa svoje pozicije”. Ipak, kod “svih vrsta neprijatelja” prevladavale su procjene, kao i smjer daljnje “subverzivne akcije”.³⁴²

Naznačena analiza uključuje i ocjenu prema kojoj je većina oblika “neprijateljske djelatnosti” bila usmjerena na izazivanje efekata prvenstveno političkog karaktera, što predstavlja jednu od osnovnih karakteristika zbivanja iz 1971., a čime je dodatno pogoršana sigurnosna situacija. S obzirom na to da je u djelokrugu SDB-a bila isključivo tajna i organizirana “neprijateljska djelatnost”, efekti “neprijateljskog djelovanja” bili su potpunije ocijenjeni isključivo u tom području. Nadalje, sa stanovišta SDB-a, njezinog operativnog i analitičkog dosega iz konkretnih stručnih obrada osoba i objekata, nositelja tajne i organizirane “neprijateljske djelatnosti”, efekti ove djelatnosti “nisu takvi da bi mogli ozbiljnije ugroziti osnove i vitalne interese naše zemlje”.³⁴³ Međutim, očigledno je da su efekti javnog “neprijateljskog rada” mnogo snažniji te su po procjeni SDB-a pustili korijenje u razne institucije, a najteža posljedica indoktrinacije “osobito je bila u gubljenju ideološke orijentacije kod nekih komunista”,³⁴⁴ stoga je i nastalo stvaranje pokreta, liderstvo, “savezništvo s nacionalizmom” i sve one “negativnosti” koje je XXI. sjednica Predsjedništva SKJ politički okvalificirala i osudila.³⁴⁵

3.4.5. Specifičnosti u djelovanju “unutarnjeg neprijatelja”

SDB je ukazala na to da su u navedenim okolnostima unutarnji protivnici jugoslavenskog režima imali slične procjene kao strane obavještajne službe i politička emigracija; tako su isticali nepremostivost krize sustava, nejedinstvo unutar SK te potrebu za uspostavom centara političke akcije izvan jugoslavenskih političkih institucija i SK, s tendencijom integriranja u same strukture SK radi djelovanja s njihovih pozicija. Važno je napomenuti da su tijekom ustavnih promjena unutarnji protivnici režima smatrali da je trenutak povoljan za konkretniju akciju u tom smjeru. Oni su jednako tako potkopavali jedinstvo i integritet SFRJ, omalovažavali politiku i ideologiju

³⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 21/23. *Da su stabilnost i jedinstvo Jugoslavije (osigurani) “do (daljnje)” i to najviše zbog autoriteta i snage ličnosti preds(j)ednika Tita, a da je “raspadanje Jugoslavije” (poslije) njegovog odlaska neizbj(e)žno.*

³⁴³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 23/25. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 7/55-21/62.

³⁴⁴ Usp. HE MI 2013-2024. indoktrinacija (in-1 + doktrina). 1. Poučavanje, uvođenje u doktrinu. 2. Nasilno, ali sorhovito usađivanje neke ideologije; zadojenost. 3. Namjerno zavođenje u znanstv. zabludu; »prilagođivanje« znanosti prema trenutačnom interesu.

³⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 23/25. Usp. Pišković 1994. Više o tome vidi u informacijama Centra SDS Zagreb iz 1971., koje su većim dijelom donesene u sljedećoj bilješci: (346).

SK, te širili defetizam u pogledu sposobnosti društva da ostvari unutarnju stabilnost i organizira efikasnu obranu od agresije. Mobilizirali su svoje istomišljenike širenjem “nacionalizma, šovinizma i separatizma”. Najznačajnije djelovanje s nacionalnih pozicija bilo je u kulturnim institucijama, udruženjima književnika, na pojedinim fakultetima, u tiskanim medijima i sličnim organizacijama.³⁴⁶

U kontekstu ovih zbivanja, kontinuirano se manifestiralo djelovanje s anarholiberalističkih pozicija, kao i angažman određenih pojedinaca i grupacija unutar starih klasnih struktura. Vjerske zajednice su, s druge strane, pojačale svoju “neprijateljsku djelatnost”, kako je kategorizirano, s pozicija nacionalizma. U okviru ovih razmatranja, etatizam i unitarizam bili su temelj za okupljanje protivnika režima, a uspostavljeni su intenzivniji kontakti bivših informbirovaca, kao i novih sljedbenika “stare politike”.³⁴⁷ U promatranom razdoblju unutarnji protivnik režima bio je uspješniji u sredinama s izraženim socijalnim proturječnostima, intelektualnim i studentskim sredinama te među nezadovoljnicima iz različitih društvenih struktura. Isto tako, u kontekstu prethodno navedenog, vrijedno je izložiti i ocjenu SDB-a.³⁴⁸ Nadalje, SDB u svojoj ocjeni iznosi kako je “unutarnji neprijatelj” podršku širih slojeva tražio na

³⁴⁶ Za usporedbu, više vidi u informacijama Centra SDS Zagreb iz 1971.: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 21/1971 od 20.1., inf. br. 23/1971 od 20.1., inf. br. 54/1971 od 15.2., inf. br. 66/1971 od 5.3., inf. br. 97/1971 od 2.4., inf. br. 98/1971 od 5.4., inf. br. 100/1971 od 6.4., inf. br. 108/1971 od 9.4., inf. br. 112/1971 od 13.4., inf. br. 113/1971 od 13.4., inf. br. 124/1971 od 22.4., inf. br. 130/1971 od 26.4., inf. br. 140/1971 od 28.4., inf. br. 147/1971 od 6.5., inf. br. 148/1971 od 7.5., inf. br. 151/1971 od 17.5., inf. br. 152/1971 od 17.5., inf. br. 154/1971 od 20.5., inf. br. 159/1971 od 24.5., inf. br. 165/1971 od 3.6., inf. br. 168/1971 od 7.6., inf. br. 171/1971. od 9.6., inf. br. 172/1971 od 9.6., inf. br. 186/1971 od 29.6., inf. br. 192/1971 od 30.6., inf. br. 315/1971 od 15.11., inf. br. 325/1971 od 23.11., inf. br. 327/1971 od 23.11., inf. br. 329/1971 od 24.11., inf. br. 330/1971 od 25.11., inf. br. 332/1971 od 25.11., inf. br. 333/1971 od 25.11., inf. br. 335/1971 od 25.11., inf. br. 336/1971 od 26.11., inf. br. 337/1971 od 26.11., inf. br. 339/1971 od 26.11., inf. br. 340/1971 od 26.11., inf. br. 341/1971 od 26.11., inf. br. 349/1971 od 28.11. Isto tako vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, počevši od inf. br. 350/1971 od 29.11. *Obrada “Zagreb”* zaključno do inf. br. 416/1971 od 31.12. *Obrada “Tuškanac”*.

³⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 33/35. *Polazni stavovi u d(j)elatnosti unutrašnjeg neprijatelja (...) su napad na osnove samoupravnog socijalističkog društva, politiku i ideologiju SKJ. Pri tome se kao argumenti ističu (izražene) protur(j)ečnosti praćene pojavama socijalne diferencijacije, konfrontacija u međunacionalnim odnosima, kao i “nesposobnosti” subjektivnih društvenih snaga da ih (razriješe).*

³⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 34/36. *U SR Hrvatskoj unutrašnji neprijatelj je najjače efekte postigao raspirivanjem nacionalizma i separatizma kroz grupe u Matici hrvatskoj, Društvu književnika Hrvatske i u nekim drugim institucijama i kroz široko razgranatu mrežu svojih punktova u različitim društvenim slojevima.*

parolama o ugroženosti hrvatske nacije.³⁴⁹ Glede stanja na Sveučilištu, uspjeli su preuzeti rukovodstvo Saveza studenata Zagreba i Hrvatske.³⁵⁰

S druge strane, takav odnos je otupljivao oštrinu “borbe protiv neprijatelja”, tako su SDS i druge službe unutarnjih poslova u Hrvatskoj “dobrim d(ij)elom bile blokirane stavom vrhova”.³⁵¹ SDB je istaknula kako je blagovremeno izvještavala o ovoj “neprijateljskoj d(ij)elatnosti, ali od političkih organa (tijela) nisu p(o)duzimane potrebne m(j)ere”.³⁵²

3.4.6. Specifičnosti u djelovanju “neprijateljskog” dijela emigracije

Slijedom navedenog, svi protivnici jugoslavenskog sustava smatrali su da su unutarnji problemi teško rješivi, dok je dio političke emigracije smatrao raspad Jugoslavije izglednim, uz vjeru da bi u takvom scenariju mogli ostvariti povratak i političko preuzimanje vlasti. Središnjice emigrantskih organizacija u prekomorskim zemljama i Europi nastojale su prenijeti određene djelatnosti u Jugoslaviju, djelujući u tom smjeru prema građanima koji su radili u inozemstvu, sa ciljem aktiviranja starih pozicija i vraćanja u zemlju nekompromitiranih emigranata koji su trebali provoditi protujugoslavensku djelatnost. Usporedno s tim pripremale su se “obuke u različitim vojnim vještinama” kod nekih organizacija hrvatske i albanske emigracije. Bilo je i “nuđenja suradnje komunistima” na temelju općenacionalnog pomirenja kao karakterističan i za to

³⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 34/36. *O eksploataciji koja se nad hrvatskom nacijom sprovodi u Jugoslaviji i na zaht(j)evima za samostalnu državu s vlastitom armijom (vojskom) i predstavništvom u OUN, a svoje protivnike je nastojao elimini(r)ati etiketiranjem da su unitaristi i da d(j)eluju protiv interesa hrvatske nacije.*

³⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 35/37. *I da među studentima (organiziraju) aktivnu i mobilnu grupu koja je bila glavni (nositelj) studentskog štrajka, s tendencijom da ga razviju u generalni štrajk pomoću kojeg bi stvorili situaciju pogodnu za preuzimanje vlasti. Oslanjali su se i na podršku pojedinih pripadnika klera (svećenstva) koji se s nacionalističkih pozicija postavljaju u ulogu zaštitnika nacionalnih interesa i tumače “legitimnih prava hrvatskog naroda”. Egzistiranje “pokreta”, liderstvo i demagogija pojedinaca iz naših struktura podržavali su ovakvu nacionalističku d(j)elatnost. Usp. Đodan 1998, 515, 619. A. Batović 2019, 275-276. Mihaljević 2021a, 15-73 (53). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CST, inf. br. 158/1972 od 18.4. i inf. br. 109/1972 od 28.3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 20/1971 od 20.1.*

³⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 35/37. */Službe javne i državne bezb(j)ednosti (sigurnosti) su t(ije)kom 1971. godine podn(ij)ele više od 700 krivičnih (kaznenih) i preko 1.400 prekršajnih prijava protiv lica (osoba) koja su javno nacionalistički istupala. (...) Javni (tužitelj) Zagreba bio je član nacionalističke grupe iz Matice hrvatske. Riječ je o Slobodanu Budaku, isključenom iz Saveza komunista, dok je prije njega prozivan i optuživan Ljudevit Dežmar, tadašnji javni tužitelj SR Hrvatske, koji je isto tako isključen iz SK. Usp. HE MI 2013 – 2025, Budak, Slobodan, hrvatski pravnik (Perušić, 5. IX. 1930 – Zagreb, 5. V. 2012). God 1959–71. okružni je javni tužitelj u Rijeci, Zadru, Karlovcu, Osijeku i Zagrebu. Nakon Karađorđeva 1971. podnio ostavku pa mu je bilo onemogućeno obavljanje pravosudnih dužnosti. HR-HDA-1561-RSUP-SRH-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 8/15. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 275. Ivičević 2002, 99. Veselica 2002, 162.*

³⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 35/37.

razdoblje intenzivniji i “perfidniji” pokušaj kompromitacije politike SKJ.³⁵³ U tom kontekstu, značajnu ulogu imala je “propagandna i obavještajna aktivnost” grupe intelektualaca u SAD-u, okupljenih oko Hrvatske akademije Amerike,³⁵⁴ koja je bila povezana sa sličnim grupama intelektualaca u Europi.³⁵⁵ U ovim okolnostima, određene akcije usmjerene prema jugoslavenskim DK predstavništvima imale su za cilj ometanje njihovog redovitog rada s radnicima u inozemstvu, vršenje pritiska na domaće i strano pravosuđe, te, prvenstveno, stvaranje dojma o postojanju organiziranih snaga otpora jugoslavenskom društveno-političkom uređenju, kako u domaćoj, tako i u međunarodnoj javnosti. Potrebno je spomenuti pojedine od ovih akcija, “/posebno (ubojstvo) ambasadora Rolovića/”, koje su, “razni neprijatelji” maksimalno iskoristili u okviru svojih širih “propagandno-političkih ciljeva”.³⁵⁶ Isto tako, planirane su akcije na još neke dužnosnike.³⁵⁷

U tom kontekstu SDB je držala kako “neprijateljski dio emigracije” nije značajnije modificirao svoje metode, “u terorističkim, obav(j)ejštajnim i propagandnim neprijateljskim akcijama”, ali je promjena ipak bilo.³⁵⁸ Glede djelatnosti usmjerenih prema radnicima na

³⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 29/31 (31/33). Usp. J. Jareb 1960, 101-111. 1982, 395-588. Vukušić 2002, 21-28, 274-277. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 384-404 (388, 425). M. Jareb 2006, 319, 330-332. Krašić 2018a, 33-45, 204-207. Na temelju općenacionalnog pomirenja. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 73/1985. Isto tako vidi i bilješku: (294).

³⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 29/31. Usp. M. Jareb 2006, 326. *Za djelovanje u SAD-u i za emigrantsko djelovanje općenito važno je bilo pokretanje Hrvatske akademije Amerike (The Croatian Academy of America) 1953. godine. Riječ je bila o kulturnom udruženju koje je sa svrhom širenja znanja o Hrvatskoj u američkoj sredini okupljalo hrvatske intelektualce u emigraciji. Od osobite je važnosti bilo pokretanje akademijina časopisa Journal of Croatian Studies, čiji je prvi broj izašao 1960. godine pod uredništvom dr. Jere Jareba i Karla Mirtha. Hrvatska matica iseljenika (HMI) 2013. CCA je utemeljena za proučavanje naše literature, kulture i povijesti u Sjevernoj Americi 19. travnja 1953. sa sjedištem u New Yorku.*

³⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 29/31. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 1-3.

³⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 29/31-30/31. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Barešić Miro br. 85430. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 116/1971 od 15.4. Jugoslavenski ambasador (veleposlanik) u Švedskoj Vladimir Rolović teško je ranjen u sukobu s mladim hrvatskim emigrantima nakon čega je preminuo u Stockholmu 7. travnja 1971. J. Jareb, 1982, 572-573. Vukušić 2002, 25-28. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 399-400. M. Jareb 2006, 329. Krašić 2018a, 65, 83, 90, 320, 381. Mišković i Bader 2021, 52.

³⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 30/31. *Posebno su imali i još imaju nam(j)eru da izorše atentat na Preds(j)ednika Republike, što bi, prema njihovim proc(j)enama, dovelo do (pomutnje) i ubrzanog “raspada Jugoslavije”. Aktionije su se u tome ispoljavali (isticali) centar HRB u Australiji /“Hrvatsko revolucionarno bratstvo” – najbrojnija i najaktivnija diverzantsko-teroristička organizacija/, Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 156/1972 od 7.8. i inf. br. 220/1972 od 3.11. Usp. Butković 1998. Vukušić 2010.*

³⁵⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 30/31. *Više je došla do izražaja aktivnost u pokušajima kompromitacije naše politike, glasinama o ostvarivanju saveza s forumima naših političkih organizacija, što je u širem smislu karakteristično za sve vrste neprijatelja kao d(i)o jače izraženog širenja dezinformacija i unošenja*

privremenom radu u inozemstvu, kako je navedeno, one su se, među ostalim, temeljile na stalnom korištenju metoda nuđenja različitih oblika pomoći i usluga.³⁵⁹

Iz svega navedenoga SDB je došla do zaključka kako emigrantska djelatnost nije bila ni izdaleka dovoljno popraćena odgovarajućim akcijama nadležnih institucija i službi.

3.4.7. Neki problemi sustava zaštite ustavnog poretka SFRJ

U promatranom razdoblju problemi i teškoće na području zaštite ustavnog poretka bili su brojni i često su prelazili ingerencije Službe državne sigurnosti koja ih nije mogla rješavati samo svojim snagama, ali se s njima susretala i oni su u bitnoj mjeri utjecali na njezin rad.³⁶⁰ Tako su naglašeni problemi pitanja općeg koncepta zaštite ustavnog poretka i uloge SDB-a/SDS-a u tom sustavu.

3.4.8. Pitanja općeg koncepta zaštite ustavnog poretka i uloge SDB-a/SDS-a

U sklopu razmatranja društvenog položaja SDB-a/SDS-a, valja istaknuti kako su, iz njezine vlastite perspektive, upravo prethodno razdoblje i zbivanja iz 1971. otvorili neka ključna pitanja o stvarnom društvenom statusu Službe te njegovu utjecaju na njezinu operativnu učinkovitost. Nije se problematizirala djelatnost Službe prema stranim obavještajnim službama i “neprijateljskim dijelovima emigracije”, no, često se preispitivao pristup unutarnjoj problematici. Na unutarnjem planu isto tako nisu zabilježene poteškoće u djelovanju Službe prema onim “neprijateljskim grupacijama” koje su već ranije identificirane kao takve “/u kleru

smutnji. Usp. J. Jareb 1982, 395-588. Vukušić 2002, 217-405. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 417-422. M. Jareb 2006, 330-332. Krašić 2018a, 29-32.

³⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 30/32-32/34. *Praćenje i kontrolu aktivnosti emigracije u prekomorskim zemljama vrše službe SSIP, ali – po našoj oc(j)eni – s nedovoljnim snagama. Pozicije SDB u prekomorskim zemljama su minimalne*. Vidi i bilješku: (377). Usp. Butković 1998, 243-249. Vukušić 2002, 200-201. M. Jareb 2006, 328-329. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 63/1971 od 26.2. Rolović – meta, inf. br. 88/1971 od 29.3., inf. br. 99/1971 od 5.4., inf. br. 103/1971 od 7.4., inf. br. 108/1971 od 9.4., inf. br. 116/1971 od 15.4. Vlado Mikulić i Ivo Vujčević zaposjeli konzulat i tražili puštanje na slobodu Miljenka Hrkača osuđenog u Španjolskoj. Stipe Mikulić, Valent Picek, Tomo Rebrina i drugi su zaključili kako treba ukloniti ambasadora Rolovića koji je od švedskih vlasti tražio da se napadači na konzulat u Göteborgu najstrože kazne. Nakon zatišja, 7. travnja 1971. Miro Barešić i Nediljko Brajković u ambasadi (veleposlanstvu) u Stockholmu su izvršili atentat na Rolovića, Stipe Mikulić je sve organizirao. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 130/1971 od 26.4., inf. br. 142/1971 od 29.4., inf. br. 155/1971 od 22.5., inf. br. 165/1971 od 3.6., inf. br. 168/1971 od 7.6., inf. br. 253/1971 od 7.9. Suradnik “Paul” o Josipu Seniću.

³⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 39/42. Usp. Mišković i Bader 2021, 19-21. *Tito o potrebi efikasnijeg sistema (sigurnosti)*.

(svećenstvu),³⁶¹ IB, razni stari reakcionarni itd./". No, u odnosu na pojedince koji su počeli s "neprijateljskim d(j)elovanjem u našim vlastitim institucijama u SK" ili u pojedinim forumima, SDB/SDS je započinjala svoju djelatnost "tek pošto bi prethodno bila izrečena politička kvalifikacija".³⁶² Nadalje, SDB/SDS u sklopu ovog razmatranja ocjenjuje kako u slučajevima kad ovakve kvalifikacije nije bilo, jer je izvjesni forum ocijenio da situacija za "političko (kvalificiranje) još nije sazrela, ili je i sam forum bio blokiran itd./", Služba najčešće nije primjenjivala svoje mjere, tako ni kad se radilo o "očiglednim prim(j)esama prot(u)ustavne d(j)elatnosti". U takvim je slučajevima dolazilo do situacija u kojima su se pojedinci "(nositelji) prot(u)ustavne aktivnosti – pokrivali autoritetom foruma".³⁶³ Na taj se način objektivno stvarala situacija postojanja "dv(ij)e kategorije građana koji su prot(u)ustavno d(j)elovali", jedna prema kojoj je Služba mogla i morala djelovati i druga, prema kojoj Služba "ne (smije) prim(j)enjivati svoje m(j)ere".³⁶⁴

U okviru pravnog sustava, Ustavom je normativno određeno da zaštita ustavnog poretka predstavlja ne samo pravo, već i obvezu građana, radnih kolektiva, društvenih organizacija te državnih tijela sa za to ovlaštenim stručnim službama. Iz Ustava je proizlazilo kako je "društvena samozaštita neodvojivi (element) samoupravnog sistema", da su za sigurnosnu zaštitu u okviru radnih i drugih organizacija, tijela i institucija odgovorna rukovodeća tijela, odnosno,

³⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 39/42. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 120/1970 od 20.2., inf. br. 143/1970 od 4.3., inf. br. 156/1970 od 8.3., inf. br. 190/1970 od 25.3., inf. br. 222/1970 od 8.4. Suradnik "Tomo" je postavio pitanje (Vilimu) Cecelji u vezi imenovanja zagrebačkog nadbiskupa, na što je Cecelja odgovorio kako je bilo uređeno da se prilikom boravka Predsjednika Tita u Italiji biskupa Franju Kuharića (DL) imenuje nadbiskupom i da će vjerojatno pri Sv. Stolici i u zemlji bilateralni odnosi biti na razini ambasade (veleposlanstva), inf. br. 251/1970 od 22.4. Biskup Franjo Kuharić /DL/ i dr., o hodočašću povodom kanonizacije Nikole Tavelića, inf. br. 277/1970 od 12.5. Suradnici: "Vlado", "Špica", "Tomo", "Jusuft", "Putnik" i "Branko" – prijedlog za putovanje u Rim na hodočašće glede kanonizacije Nikole Tavelića, inf. br. 280/1970 od 15.5. biskupa Franju Kuharića /DL/, posjetio dopisnik "(Frankfurter Allgemeine Zeitung)", inf. br. 287/1970 od 20.5. Svećenik-emigrant Krešimir Zorić obustavio izlaženje "Tavelićeva biltena", inf. br. 366/1970 od 13.7., inf. br. 466/1970 od 12.10. Kuharić, inf. br. 24/1971 od 21.1., inf. br. 100/1971 od 6.4., inf. br. 244/1971 od 20.8., inf. br. 411/1971 od 28.12. Vukojević 2015, 1099-1100. Pseudonimi tajnih suradnika Udbe u dosjeu br. 240271.

³⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 39/42. Provedena analiza upućuje na potvrdu hipoteza postavljenih u ovome radu. Usp. Mišković i Bader 2021, 298-303. Neki stavovi i zadaci koje je dao drug Tito na referi(r)anju 14. februara 1972. godine.

³⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 39/42-40/43. Ili društveno-političkih organizacija kojima su pripadali ili autoritetom nekog visokog saveznog ili republičkog funkcionera (dužnosnika), a služba, i pret(j)erano se čuvajući da ne počini greške koje su 1966. osudjene na IV. plenumu CK SKJ, nije p(o)duzimala potrebne m(j)ere. Dolazilo je čak i do takve situacije da je služba prekidala neku konkretnu m(j)eru prema utordjenom neprijatelju, kad ju je ta m(j)era /npr. praćenje/ dovela i do nekog funkcionera.

³⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 40/43. Usp. Mišković i Bader 2021, 77-79. Konkretno, neki od ovih koje sam spomenuo ne obraduju se od strane državne bezb(j)ednosti. Ili je (riječ) o dva kriterija ili netko (griješi).

rukovoditelji, a da određene stručne poslove sigurnosti obavljaju stručne službe državne sigurnosti u tijelima uprave.³⁶⁵ Nadalje je u istom kontekstu navedeno kako je radi ostvarenja svoje uloge Služba primjenjivala stanovite mjere i metode i koristila odgovarajuća zakonska ovlaštenja i raspoloživa sredstva. Prema tome, ona je po svojim nadležnostima predstavljala dio sigurnosnog sustava koji se trebao sinkroniziranom aktivnošću s ostalim društvenim čimbenicima suprotstaviti širim “subverzivno-propagandnim” ili “informativno-obav(j)estajnim aktivnostima”, za koje su “(vanjski) i unutrašnji neprijatelji” koristili sve postojeće legalne mogućnosti.³⁶⁶

U sklopu ovih razmatranja SDB/SDS je jasno predstavila koga se smatralo neprijateljem jugoslavenskog komunističkog režima te što se sve smatralo “neprijateljskom djelatnošću”. U ovoj opsežnoj analizi središnji je fokus usmjeren na zbivanja u Hrvatskoj tijekom 1971., kao i na anticipaciju procesa koji su uslijedili nakon sloma Hrvatskog proljeća, osobito u kontekstu represivnih mjera usmjerenih prema njegovim sudionicima. SDS je ponovno afirmirana kao ključan čimbenik u političko-represivnom sustavu SR Hrvatske,³⁶⁷ pri čemu je tijekom razdoblja do 1977., odnosno 1980., došlo do značajnog kadrovskog jačanja njezine organizacije. To pokazuje kako se nakon sloma Hrvatskog proljeća uz izravnu represiju koja se provodila uhićenjima pojačao nadzor te infiltracija SDS-a u sva društvena područja. Tako je SDS, odnosno, Centar SDS Zagreb imao infiltriranu mrežu suradnika u gotovo svim relevantnim institucijama,³⁶⁸ dok je političko vodstvo u velikoj mjeri prihvatilo prijedloge SDB-a/SDS-a i provelo reformu kaznenog

³⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 41/44-42/45. *Ovako postavljene ustavni principi razradjeni su zakonom ili drugim aktima kao određene obaveze i ovlaš(t)enja samo u oblasti stručnih službi državne bezb(j)ednosti (sigurnosti). Posl(j)edice nepotpunog zakonskog reguli(r)anja, posebno u oblastima (iz)van domen(e) SDB os(j)jećaju se svakodnevno i za SDB predstavljaju ozbiljan problem. Naime, prema dosadašnjem stanju SDB prikuplja, (dokumentira), evidentira i analizira podatke o tajnoj i organiz(ir)anoj neprijateljskoj d(j)elatnosti usm(j)erenoj na rušenje ili podriivanje ustavnog poretka, radi otkrivanja i spr(j)ječavanja takve d(j)elatnosti.*

³⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 42/45-43/46. *Pored toga, vodeće blokvske sile imaju poseban aparat, s izgradjenom organizacijom i naučno (znanstveno) zasnovanim metodama za sprovođenje različitih oblika psihološke diverzije, koji usko s(u)radjuje s obav(j)estajnim službama ali nije i d(i)o njih, što još više ukazuje na potrebu r(j)ješavanja čitavog ovog kompleksa pitanja. (...) U vezi s navedenim problemom smatramo da je u predstojećem zakonskom reguli(r)anju u skladu s usvojenim ustavnim amandmanima neophodno zakonom reguli(r)ati: – funkciju, nosioce (nositelje) aktivnosti i odgovornosti u oblasti društvene samozaštite, a u okviru toga i funkciju, nosioce aktivnosti i odgovornosti u oblasti bezb(j)ednosne (sigurnosne) zaštite u radnim i drugim organizacijama i državnim organima (tijelima); – d(j)elokrug, ovlaš(t)enja i obaveze svake službe, obavezu uspostavljanja i vođenja određenih evidencija, određenog sistema međjusobnog izo(j)eštavanja, kao i jedinstvenih metodologija za određene poslove u svim službama državne bezb(j)ednosti (sigurnosti) /u organima (tijelima) unutrašnjih poslova, u SSIP, u SSNO/.*

³⁶⁷ Usp. Manolić 2016, 112. Mihaljević 2022, 285. *Zašto je Služba ovako djelovala?*

³⁶⁸ Usp. Stanić 2005, 18-19. Krašić 2018a, 393-396. Mihaljević 2021b. *Metoda Udbe iz ranijih dana.*

zakonodavstva. Slijedom toga je 1976. donesen novi *Krivični zakon SFRJ*, koji je zamijenio *Krivični zakonik FNRJ* donesen još 1951.³⁶⁹ U okviru svojega djelovanja u narednom razdoblju, SDS je, držeći stanovništvo pod stalnim nadzorom, aktivno poticala atmosferu straha i defetizma, pri čemu je svako javno iskazivanje podrške hrvatskim nacionalnim vrijednostima bilo interpretirano kao izraz nacionalizma. Tako je nastupilo stanje koje je jezgrovito i koncizno prikazao Bogdan Radica – Hrvatska štiti.³⁷⁰ U tom kontekstu poznata “hrvatska šutnja” bitno je obilježila zadnja dva desetljeća vladavine jugoslavenskog komunističkog režima.

3.5. Ratne pripreme SDS-a SR Hrvatske

U sklopu uključivanja cjelokupnog sastava SDS-a na području SR Hrvatske u ratne pripreme naznačeno je kako je postignuto da su ratne pripreme “ušle u svijest i praksu svih njenih pripadnika”.³⁷¹ U operativnom pogledu provedena je koncepcija pokrivanja terena, organiziranje “detašmana (ispostava) po općinama” i određivanje nadležnosti operativnih djelatnika za pojedine ispostave. U tom kontekstu, načelnik centra i voditelj operativne grupe bili su dužni razmatrati svaki odlazak operativnog djelatnika na općinsko područje, kako bi se djelatnosti u sklopu ratnih priprema sinkronizirale s redovitim zadacima Službe.³⁷²

3.5.1. Ratne pripreme Centra SDS Zagreb

U kontekstu razmatranja ove teme na području Centra SDS Zagreb, uključujući ispostave Varaždin i Sisak, ukupno je bilo 72 suradnika angažiranih za rad u ratnim uvjetima. Općinski

³⁶⁹ *Krivični zakonik Federativne Narodne Republike Jugoslavije*. Službeni list FNRJ, br. 13/1951. *Krivični zakonik – četrnaesto izdanje*. Novinska ustanova Službeni list SFRJ, 1974. *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Službeni list SFRJ, br. 44/1976. Novi zakon sadržavao je i odredbe koje su se odnosile na politički kriminal, a bile su uređene u glavi XV. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 266. *Krivični zakon SFRJ* (Preslika glava XV. i XVI.) Narodne novine 1978.

³⁷⁰ Usp. Vlasnović i Begonja 2024, 473. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CST, inf. br. 109/1972 od 28.3. Komentirajući protekle događaje u Hrvatskoj, (Prenda don Ivan) kaže: “Generali su prošle godine održali sastanak s Titom, a ne on s njima. Na tom sastanku dali su mu ultimatum, a to i događaji potvrđuju, da sredi stanje u Hrvatskoj, koje se njima nije svidjelo. Ništa mu drugo nije ni preostalo nego da poduzme što je i učinio drugi put u Karađorđevu ili da prepusti vlast njima (generalima). Sada ništa ne preostaje hrvatskom narodu nego da pokorno sluša i čeka svoj pogodan trenutak.”

³⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJEL (dalje: ODJ), RP, SDS SRH, šif. 34, r. br. 2, 2. *Ratne pripreme SDS SR Hrvatske s pregledom naoružanja i tehničke opreme, kao i pregledom angažirane suradničke mreže* (1972. god.), sastoji se od 20 stranica. Po svom sadržaju spada u grupu “A”. Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2873/1971, 1-4, 5-14. (Informacija o formiranju posebne radne jedinice službe državne bezb(j)ednosti [sigurnosti] za poslove praćenja u [inozemstvu], Pravilnik o radu posebne radne jedinice službe državne bezb(j)ednosti za poslove praćenja u [inozemstvu] od 13.3.1968., upisano 26.10.1971.). Grupa “A”.

³⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2, 3-2/4.

centri Dvor na Uni, Petrinja, Zabok, Novi Marof, Ivanec i Ludbreg nisu imali suradničke mreže. Šest općinskih centara imali su samo po jednog suradnika, a njih 11 po dva suradnika. Prikazano stanje suradničke mreže u promatranom razdoblju po općinama:

1. Centar	6	15. Varaždin	8
2. Črnomer(e)c	4	16. Zlatar B.	2
3. Maksimir	2	17. Zaprešić	2
4. Medveš(č)ak	5	18. Zelina	2
5. Peš(č)enica	2	19. Dugo Selo	1
6. Remetinec	1	20. Glina	1
7. Sesvete	2	21. Ivanić Grad	1
8. Trnje	2	22. Jastrebarsko	4
9. Trešnjevka	5	23. Kostajnica	1
10. Čakovec	5	24. Kutina	2
11. D. Stubica	2	25. Novska	2
12. Klanjec	1	26. Sisak	3
13. Krapina	1	27. V. Gorica	2
14. Samobor	3		

U okviru navedenog djelovanja, tijekom posljednje tri godine u centrima SDS-a Zagreb, Sisak i Varaždin, zabilježen je vrlo skroman rezultat u pogledu kadrovskog proširenja suradničke mreže. Tijekom 1970. jedan je operativni djelatnik uveo svega dva nova suradnika, dok ih je u razdoblju od 1967. do zaključno s 1970. ukupno evidentirano sedam. U tom kontekstu, SDS je ocijenila da takav *modus operandi* nije bio zadovoljavajući. Konkretno, u Centru SDS Zagreb nije bila uspostavljena cjelovita organizacija rada po općinama; operativci zaduženi za pojedina područja rijetko su obilazili lokalne sredine, a česte kadrovske izmjene dodatno su doprinosile stagnaciji operativnih djelatnosti.³⁷³ O tehničkim sredstvima više vidi u Tablici 1.

R. br.	Tehničko sredstvo	Količina	Jedinica
1	UKV radio-stanica "Korana"	4	kom.
2	Dvogled "Zrak"	3	kom.

³⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2, 19/21-20/22.

3	Pisaća mašine portabl	5	kom.
4	Automat	31	kom.
5	Puškomitraljez	2	kom.
6	Pištolf	147	kom.
7	Busola	2	kom.
8	Lisica	2	kom.

Tablica 1. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2, 19/22. *Ratne pripreme SDS SR Hrvatske s pregledom naoružanja i tehničke opreme, kao i pregledom angažirane suradničke mreže (1972. god.).*

Centar SDS Zagreb imao je “solidnu ekipu radio-telegrafista”, ukupno devet iz djelatnog sastava. Bilo je potrebno osigurati redovitu obuku, osim onih koji su se profesionalno bavili radiotelegrafijom i radioamaterstvom. Isto tako, bilo je nekoliko pričuvnih radiotelegrafista.³⁷⁴ Kako je naznačeno, ratne pripreme SDS-a SR Hrvatske s pregledom naoružanja i tehničke opreme, kao i pregledom angažirane suradničke mreže iz 1972.,³⁷⁵ sastoji se od 20 stranica te po svojem sadržaju spada u grupu “A”.

3.6. Opća procjena stanja i djelatnost emigracije prema SFRJ

U promatranom razdoblju SDB/SDS je sustavno i intenzivno prikupljala podatke o djelovanju “jugoslavenske neprijateljske emigracije”, oslanjajući se na sigurnosne prosudbe formulirane početkom 1970-ih. U tim je prosudbama navedena grupacija određena kao potencijalno opasna organizirana cjelina koja primjenom radikalnih metoda nastoji srušiti ustavni poredak SFRJ i ugroziti sigurnost građana. Tako je “jugoslavenska neprijateljska emigracija” nadzirana prema operativnim mogućnostima pojedinih republičkih službi uz punu koordinaciju II. uprave SDB-a SSUP-a. U sklopu naznačenog djelovanja, SDS u Hrvatskoj bila je zadužena za prikupljanje obavještajnih podataka o osobama uključenima u djelovanje emigrantskih organizacija i grupa koje su rođene ili su prije odlaska u inozemstvo živjele na području Hrvatske.³⁷⁶ Obveza prikupljanja podataka odnosila se i na slučajeve u kojima je SDS Hrvatske

³⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2, 20/22.

³⁷⁵ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 342/1970 od 25.6. *Stanje suradničke mreže – prikaz.*

³⁷⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.1, r. br. 43, br. 42, prim. br. 50, Beograd, 14. januara 1972. godine. *Strogo pov(j)erljivo*, (1-10), 2, 3. *Informacije o d(j)elatnosti neprijateljske emigracije; Neki najnoviji aspekti d(j)elovanja “Hrvatskog revolucionarnog bratstva” u E(u)ropi; Prema informacijama s kojima raspolaže SDB, ilegalna organizacija HRB razvija intenzivnu aktivnost na učvršćenju i proširenju organizacije u inostranstvu*

imala operativnu mogućnost nadzora, neovisno o podrijetlu osobe ili njezinoj nacionalnoj pripadnosti. Nadzor nad ovom problematikom provodili su svi regionalni centri SDS-a u Hrvatskoj, dok je koordinaciju djelatnosti obavljao II. odjel pri središnjici SDS-a SR Hrvatske. Istodobno su gotovo sva sredstva, metode te operativne radnje i mjere, shodno važećim propisima, odobravane ili inicirane na razini II. uprave SDB-a SSUP-a.

Ta uprava se osim koordinacijom bavila i neposrednim operativnim djelovanjem prema emigrantskim nacionalnim grupacijama. Na zahtjev ove uprave, sve republičke i pokrajinske službe bile su obvezne dostavljati informacije koje su prikupile o pojedincima i emigrantskim grupacijama. Takav princip omogućavao je II. upravi SDB-a određenu operativnu prednost te pristup dovoljnoj količini podataka na temelju kojih je mogla samostalno provoditi odgovarajuće operativne djelatnosti. Istodobno, nadležnost za prikupljanje podataka o hrvatskoj političkoj emigraciji imala je i SID SSIP-a. SID je putom mreže jugoslavenskih diplomatsko-konzularnih predstavništava, u kojima su djelovali i pripadnici obavještajne službe, prikupljala informacije o emigraciji. SID je isto tako stvarala i koristila mrežu suradnika unutar gotovo svih većih emigrantskih sredina, što je često dovodilo do određenog preklapanja s djelovanjem SDS-a, budući da je djelatnost SID-a bila tek djelomično poznata SDS-u putom razmjene podataka s II. upravom SDB-a.³⁷⁷ Posljedično, zbog nedostatne suradnje i razmjene informacija, suradnici

(inozemstvu) i stvaranju uporišta u zemlji, kao i na iznalaženju finan(c)ijskih sredstava u cilju oživljavanja diverzantsko-terorističke d(j)elatnosti i prenošenja iste na teritorij Jugoslavije. Iz tih razloga povezuje se najšire s onim ekstremnim snagama, grupama i pojedincima, koje formalno tretiramo kao pripadnike drugih ustaških grupacija /luburićevci i dr./. Pojedinci s ovim snagama su, u zadnje vr(ij)eme, usm(j)erili svoju aktivnost na obezb(j)edjenju (osiguranju) novčanih sredstava od onog d(ij)ela članstva HRB koje d(j)eluje u Australiji i drugih pojedinaca koji ih podržavaju. Pri tome otvoreno polaze od tvrdnje da HRB priprema "velike akcije" i da su uslovljene (uvjetovane) usp(j)ehom prikupljanja novčane pomoći. (...) Konkretna usm(j)erenost d(j)elovanja HRB i onih koji su s njima već u sprezi (povezanosti), svodi se na sl(j)edeće: – organiz(ir)anje diverzantsko-terorističkih akcija u (inozemstvu) prema DKP i drugim jugoslavenskim objektima i građanima koje bi objektivno mogle da afirmi(raj)u njihovu borbu za samostalnu Hrvatsku i da podstaknu (potaknu) neprijateljske snage u zemlji na sličnu d(j)elatnost, ne ispuštajući pri tome iz vida ni druge svoje ciljeve; – da preko svojih punktova u zemlji na čijem se stvaranju punktova sve više angaž(ira)ju, izvrše takve akcije koje bi imale iste ciljeve, ali daleko snažnije efekte. Izvor: SDB (SDS) SR Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Isto tako vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.1: 4.1_44; 4.1_46; 4.1_47; 4.1_51; 4.1_54; 4.1_55; 4.1_56; 4.1_57; 4.1_58; 4.1_61; 4.1_63; 4.1_68; 4.1_69; 4.1_72; 4.1_73; 4.1_77; 4.1_78; 4.1_79. Vukušić 2002, 188-214. Služba državne sigurnosti Republičkog sekret(a)rijata za unutarnje poslove SR Hrvatske u vremenu 1980. – 30. svibnja 1990. godine (rekonstrukcija). U ovome se dijelu analiziraju podatci o osobama koje su prije odlaska u inozemstvo bile rođene i nastanjene na području Hrvatske, a za koje je nadležnost imala SDS RSUP-a SR Hrvatske.

³⁷⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 32/34. Praćenje i kontrolu aktivnosti emigracije u prekomorskim zemljama vrše službe SSIP, ali po našoj oc(j)eni s nedovoljnim snagama. Pozicije SDB u prekomorskim zemljama su minimalne. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74/1975, Str. pov. br. 1732. ("Službeni list SFRJ", br. 1/74), savezni sekretar za unutrašnje poslove, savezni sekretar za narodnu (obranu) i savezni sekretar za (vanjske) poslove

podrijetlom iz Hrvatske, koje je vodila, odnosno, s kojima je operativnu vezu održavala SID SSIP-a, nisu bili evidentirani u SDS-u RSUP-a SR Hrvatske. Tako je dolazilo do situacija u kojima su određene osobe bile istodobno predmet operativne obrade SDS-a, dok su ujedno djelovale kao suradnici SID-a.³⁷⁸ U istom kontekstu djelovale su i sigurnosne službe JNA, pri čemu su Uprava sigurnosti SSNO i II. uprava Generalštaba provodile djelatnosti usmjerene prema političkoj emigraciji na sličan način kao i druge službe. Unatoč tomu, službe sigurnosti JNA vrlo su rijetko razmjenjivale informacije sa SDB-om/SDS-om, a u pravilu nisu poštovale obvezu registracije svojih suradnika iz redova civilnog stanovništva. Prema operativnim spoznajama SDS-a, kao i informacijama dobivenima iz drugih izvora, uključujući podatke SSIP-a, djelatnosti koje je SDS klasificirala kao “neprijateljske”, a koje su provodile “ustaške ekstremne emigrantske organizacije”, grupacije i pojedinci, prema Jugoslaviji, njezinim građanima i diplomatsko-konzularnim predstavništvima u inozemstvu, nastavile su se nepromijenjenim intenzitetom. Te su djelatnosti, prema procjenama SDS-a, obuhvaćale “kako terorističke, tako i propagandne” oblike djelovanja. Prema planovima, programima i namjerama ovih organizacija, grupa i pojedinaca u 1973. očekivala se jača i agresivnija djelatnost prema zemlji, građanima i jugoslavenskim predstavništvima u inozemstvu. U sklopu navedenih razmatranja, SDS je 1971. izradila “procjenu terorističkih aktivnosti ekstremne političke emigracije”, napose s naglaskom na djelovanje Hrvatskog revolucionarnog bratstva – HRB i Hrvatskog narodnog otpora – Luburićevaca (HNO-L).³⁷⁹ U procjeni su navedeni operativni centri iz kojih djeluju navedene

utordjuju Jedinstvena načela o prim(j)eni sredstava i metoda u vršenju poslova državne bezb(j)ednosti, Predsjedništvo SFRJ na 21. sjednici, održanoj 4. veljače 1975. (...) dalo je suglasnost na Jedinstvena načela o prim(j)eni sredstava i metoda u vršenju poslova državne bezb(j)ednosti. Str. pov. br. 03-10/2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 11.10.1984., (1-44), 15/20. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, ozn. pred. 31/44, pred. 1, 17.10.1984., (1-44), 2/43. Stanje i neki problemi uzajamnog informiranja. Vidi i bilješku: (359).

³⁷⁸ Usp. Vukušić 2002, 200-201.

³⁷⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 36. (1-38) Đorđević 1986, 112. Vukušić 2002, 25-28, 169-173. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 391-404. *Kao zapovjednik južne bojišnice i jedan od najbližih Pavelićevih suradnika, Vjekoslav (Maks) Luburić je sa znanjem državne vlade osnovao 1944. na Ivan-planini organizaciju Hrvatski narodni otpor (HNO). To je učinjeno stoga što je “vojne i ostale gerilske jedinice trebalo prebacivati u neprijateljsku pozadinu i nastaviti gerilsku borbu, jer je bilo očito da je rat izgubljen”. On se, prema zapovijedi državnoga vodstva, vraća u Zagreb i preuzima vrhovno zapovjedništvo sveukupne hrvatske vojske u povlačenju. Ne želi prijeći austrijsku granicu i predati se savezničkim snagama. Vraća se u hrvatske šume i pokušava organizirati borbu 1948. U jednoj od borbi bio je ranjen, i njegovi ga suborci prebacuju preko Drave u Mađarsku. Nakon intenzivnog djelovanja te promoviranja jedinstva hrvatske emigracije i zagovaranja ideje pomirbe s hrvatskim komunistima, svjesni da ideje i program HNO uzimaju velikog maha u hrvatskom iseljeništvu i da njihov promidžbeni materijal stiže u domovinu Udba odlučuje likvidirati generala Luburića. Uslijedile su ozbiljne pripreme i atentator je pronađen u Iliji Staniću, sinu njegovog bivšeg časnika. Vjekoslav Maks Luburić poznatiji kao general Drinjanin, ubijen je 20. travnja 1969. u Carcagenteu u Španjolskoj. Nakon toga, 16. studenog 1969. u Torontu izabran je Glavni*

grupacije, određeni punktovi te “veze terorista unutar zemlje”.³⁸⁰ Zaključeno je kako postoji izrazito složen problem u razbijanju ovih žarišta u europskim državama, kao i u prodiranju u njihove strukture, ponajprije “zbog strogo ilegalnog načina rada navedenih organizacija, osobito HRB-a”.³⁸¹ S druge strane, procjena je pokazivala kako se čitava djelatnost Hrvatskog proljeća do XXI. sjednice poklapala s djelatnošću “neprijateljskih snaga” u inozemstvu. Tako je politička grupa iz Matice hrvatske stvarala ogranke u inozemstvu, na čijem čelu su stajali emigranti i drugi “neprijateljski elementi”.³⁸² Kao reakcija na mjere u zemlji prema “kontrarevolucionarima” općenito, a napose prema onima koji su bili povezani s “ekstremnom emigracijom” uslijedio je jači val reakcije svih “ustaških ekstremnih organizacija” kako u zemljama zapadne Europe, tako i u svim prekomorskim zemljama, a napose u SAD-u, Kanadi, Argentini i Australiji. Između ostalog i zbog toga što se nisu obistinile težnje emigracije da će “kontrarevolucionari u domovini ostvariti njihove ciljeve”, tj. odcjepljenje SR Hrvatske od sastava Jugoslavije.³⁸³ U sklopu svojeg djelovanja SDS je u Hrvatskoj nadzirala uglavnom djelovanje osoba, grupa i organizacija koje su pripadale “ustaškoj i četničkoj emigraciji”. U izvješćima su pokazatelji prikazivani uglavnom objedinjeno što predstavlja izvjesnu poteškoću u analizi njihova djelovanja, no, temeljitim istraživanjem i analiziranjem može se zaključiti kako se velika većina ukupnih statističkih pokazatelja odnosi na djelatnost “ustaške emigracije”. SDS je svoje djelatnosti usmjeravala prvenstveno na prikupljanje podataka o djelovanju političke emigracije u europskim državama, osobito u SR Njemačkoj, Švedskoj, Francuskoj, Austriji i Španjolskoj, dok su među prekomorskim zemljama u fokusu bile Australija, Novi Zeland, SAD-e i Kanada.³⁸⁴

stožer na čelu s Rudolfom Erićem. U Valenciji je 1972. izabran Mirko Bušić za novog pročelnika. Nakon toga je 1974. i 1977. za pročelnika izabran Stipe Bilandžić. U Torontu je 16. studenog 1986. za pročelnika HNO izabran Marin Sopta. HNO je bila prova i jedina hrvatska politička udruga koja je uspostavom Republike Hrvatske svojom službenom odlukom prestala s radom i o tome 19. lipnja 1990. obavijestila Sabor. HE MI 2013 – 2025, Luburić, Vjekoslav (Maks), hrvatski političar (Humac kraj Ljubuškoga, BiH, 6. III. 1913 – Carcagente, Španjolska, 20. IV. 1969). Isto tako vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 73/1985. Krašić 2018a, 33-44.

³⁸⁰ O tome više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.1: 4.1_43; 4.1_44; 4.1_46; 4.1_47; 4.1_51; 4.1_54; 4.1_55; 4.1_56; 4.1_57; 4.1_58; 4.1_61; 4.1_63; 4.1_68; 4.1_69; 4.1_72; 4.1_73; 4.1_77; 4.1_78; 4.1_79. Usp. Vukušić 2002, 25-42. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 392.

³⁸¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 4.1, r. br. 43, br. 42, prim. br. 50. (1-10). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 4.1, r. br. 44. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 37, 5/9. Butković 1998. Vukušić 2010.

³⁸² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 394/1970 od 30.7. Komarica 1999, 304-307. Hekman 2002, 453-481.

³⁸³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 29/31-32/34.

³⁸⁴ O tome više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 37, Zagreb, dne 21.VI.1983. godine. Zabilješka, Predmet 10-1, redni broj 37. – (Nositelji) neprijateljske djelatnosti iz redova ekstremne emigracije

Često se naglašavalo kako zemlje srednje i južne Amerike nisu značajnije zahvaćene zbog smanjenih operativnih mogućnosti. Nositelji izvjesne djelatnosti protiv SFRJ iz redova, kako je kategorizirano, “neprijateljske emigracije” u svim vidovima pripadnici su “ekstremnih emigrantskih organizacija ustaške i druge emigracije”. Isticala se “neprijateljska djelatnost ustaške emigracije” jer se ona najviše osjećala prema SRH i SFRJ. S obzirom na to da se SDS s time najčešće sukobljavala, najprije se daje pregled “ustaških ekstremnih organizacija i grupa”, čiji su pripadnici nositelji “neprijateljske djelatnosti” prema SFRJ, njezinim građanima i predstavništvima u inozemstvu.

U kontekstu navedenih razmatranja prioritetno su nadzirane sljedeće organizacije: Hrvatsko narodno vijeće (HNV),³⁸⁵ Hrvatsko revolucionarno bratstvo – HRB,³⁸⁶ Hrvatski državotvorni pokret (HDP),³⁸⁷ Hrvatski narodni otpor – HNO-L,³⁸⁸ Hrvatski narodni odbor – Jelićevci (HNO-J).³⁸⁹ Hrvatska republikanska stranka (HRS), osnovana 1951. u Buenos Airesu kao prva politička stranka nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske (NDH) 1945., a osnovali su je Ivan Oršanić, njegov brat Ante te nekoliko istomišljenika u argentinskoj prijestolnici. Nakon smrti

– Prikaz od 16. maja 1973. godine, sastoji se od 40 strana. Po svom sadržaju predmet spada u grupu “A” i nije za korištenje izvan službe DS. Grubić Mate. (*Nositelji neprijateljske djelatnosti iz redova ekstremne emigracije – prikaz SDS SRH od 16.5.1973. godine*; – Terorističko-diverzantska aktivnost, žarišta i naša uporišta u Austriji, Belgiji, Francuskoj, Italiji, SR Njemačkoj, Švedskoj, Švicarskoj i (Španjolskoj), te prekomorskim zemljama, – Mjere SDS na onemogućavanju i spr(j)ečavanju djelatnosti emigracije prema SFRJ (obrade, s(u)radnička mreža), – Povezanost ekstremne emigracije s našim građanima u inozemstvu i SFRJ. Usp. Vukušić 2002, 13-103. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 353-434. M. Jareb 2006, 315-317, 326-332. Krašić 2018a, 13-32, 181-207.

³⁸⁵ O tome više vidi u: Đorđević 1986, 115. Vukušić 2002, 61-81. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 423-434. Zasjedanje Osnivačkog sabora Hrvatskoga narodnog vijeća održano je od 1. do 3. veljače 1974. u Torontu. Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 323, 325-326, 331-332. Krašić 2018a, 24-28, 75.

³⁸⁶ O HRB-u detaljnije vidi u bilješkama: od (35) do (46), (324), (325), (357), (376), (380), (381), (431), (446), od (450) do (452), (539), (1020) i (1027).

³⁸⁷ Usp. Đorđević 1986, 111. Vukušić 2002, 81-103. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 429-431. M. Jareb 2006, 327-328. Krašić 2018a, 13-32.

³⁸⁸ Usp. Vukušić 2002, 25-28. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 392. M. Jareb 2006, 322. Krašić 2018a, 15-26.

³⁸⁹ Usp. J. Jareb 1960, 108. 1982, 343-528 (389). Đorđević 1986, 112. Vukušić 2002, 21-24. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 386-390. Nakon krize u HNO koja je kulminirala 1958. s ubačenim Udbinim agentom provokatorom Miroslavom Varešom i nekoliko pokušaja atentata na dr. Branka Jelića, on je 25. kolovoza 1965. jednoglasno izabran za predsjednika HNO. Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 326-328 (328). (Gezi) Paštyju je u Europi glavnim pomoćnikom bio jugoslavenski agent Miroslav Varoš. Dr. Jere Jareb je 1982. godine napisao da je najveći “uspjeh jugoslavenske tajne službe bilo /.../ uspješno uvođenje Miroslava Varoša u rad hrvatske emigracije. Varoš je došao u emigraciju u siječnju 1952., a povratio se svojim naredbodavcima polovinom siječnja 1971. Kroz cijelo to vrijeme – od dugih devetnaest godina – bio je u središtu događaja u hrvatskoj emigraciji, desna ruka Profesora Dra Krunoslava Draganovića, koga je bez sumnje uspio živog predati UDB-i u rujnu 1967. /.../ Nije ovdje mjesto, da se o Varošu detaljnije progovori, ali njegov bi slučaj zaslužio posebnu studiju kao poduku sadašnjim i budućim narodnim organizacijama, javnim radnicima i političarima”.

Ivana Oršanića 1967. u Buenos Airesu, za novog predsjednika HRS-a izabran je dr. Ivo Korsky.³⁹⁰ 1952. osnovani su Ujedinjeni Hrvati Europe (UHE) i Ujedinjeni Hrvati Njemačke (UHNJ). Za prvog predsjednika izabran je Mirko Beljan, dok je drugi predsjednik bio Mile Rukavina, čije je ubojstvo, zajedno s ubojstvima njegovih suradnika Krešimira Tolja i Vida Maričića 1968. u Münchenu, pripisano agentima SDS-a.³⁹¹ Mate Kolić bio je predsjednik Ujedinjenih Hrvata Francuske (UHF).³⁹² Ante Pavelić je zajedno sa svojim najbližim suradnicima i pristašama diljem svijeta 8. lipnja 1956. utemeljio Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) kao krovnu hrvatsku političku organizaciju sa ciljem zastupanja i promicanja hrvatskih nacionalnih interesa u domovini i inozemstvu.³⁹³ U političkom spektru hrvatskih emigrantskih stranaka djelovala je i Hrvatska seljačka stranka - HSS, najstarija i tijekom duljeg razdoblja najutjecajnije političke stranke među iseljenim Hrvatima, koja je istupala kao oštar politički protivnik i kritičar ustaškog pokreta te njegovih sljedbenika u iseljenskim zemljama.³⁹⁴

³⁹⁰ Usp. HE MI 2013 - 2025, Oršanić, Ivan, hrvatski političar i publicist (Županja, 2. VII. 1904 - Buenos Aires, 17. XII. 1968). Brat A. Oršanića. HE MI 2013 - 2025, Oršanić, Ante, hrvatski novinar (Vukovar, 28. IV. 1907 - Temperley, Argentina, 2. X. 1959). Brat I. Oršanića. O tome više vidi u: J. Jareb 1960, 108. Vukušić 2002, 42-55. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 378-383. *Nakon demokratskih promjena i uspostavljanja samostalne Republike Hrvatske, HRS svoje djelovanje prenosi u domovinu gdje se stranka registrirala kao Hrvatska republikanska zajednica u Zagrebu*. Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 319. Krašić 2018a, 25.

³⁹¹ O tome više vidi u: Vukušić 2002 257-258. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 372-373. *Nakon njihovog ubojstva dolazi do velike krize čija je kulminacija bila 1973. na godišnjoj sjednici u Karlsruheu kada reorganizirani UHNJ mijenjaju ime u Ujedinjeni Hrvati Europe - UHE i na tajnom glasovanju za predsjednika biraju Nikolu Miličevića - Bebana oca petero djece, koji je također ubijen 1976. Obje organizacije, UHNJ i UHE, nastavile su organizirano djelovati do 1991., odnosno do uspostave Republike Hrvatske*. Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 327-328. Manolić 2016, 92. Krašić 2018a, 20.

³⁹² Više o tome vidi u: Vukušić 2002, 381-382. *Ubojstvo Mate Kolića, Tri godine nakon ubojstva (Bruna) Bušića Udba je likvidirala jednog od njegovih najvjernijih prijatelja - Matu Kolića. U ponedjeljak 19. listopada 1981. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 371-373. Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 327-328. Krašić 2018a, 20.*

³⁹³ O tome više vidi: J. Jareb 1960, 107. Đorđević 1986, 112-113. Vukušić 2002, 15-21. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 369-375. *U siječnju 1960. Vijeće HOP u Buenos Airesu donijelo je priopćenje u kojemu izveštava hrvatsku javnost da je posljednja poglavnikova želja, priopćena svećeniku fra. Branku Mariću uz nazočnost pokojnikove supruge, bila: Svojim opunomoćenim nasljednikom imenujem gospodina ministra dr. Stjepana Hefera (...) Dr. Stjepana Hefera na mjestu predsjednika naslijedio je poznati hrvatski književnik i humanist prof. Ante Bonifačić. (...) Poslije smrti prof. Bonifačića na čelo HOP dolazi poglavnikov zet dr. Srećko Pšeničnik. Nakon demokratskih promjena, HOP se registrira u Hrvatskoj, a njihova glasila se tiskaju u Zagrebu*. HE MI 2013 - 2025, Pavelić, Ante, hrvatski političar i odvjetnik (Bradina kraj Konjica, BiH, 14. VII. 1889 - Madrid, 28. XII. 1959). Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 317-318, 323. Krašić 2018a, 15-26.

³⁹⁴ O tome više vidi: J. Jareb 1960, 105-107. Đorđević 1986, 110. Vukušić 2002, 55-59. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 361-369. *Nakon smrti Stjepana Radića, stranku vodi dr. Vladko Maček, koji dugo nakon Drugoga svjetskog rata djeluje u iseljenskim zemljama gdje i umire. Rad HSS u iseljenskim zemljama može se najbolje analizirati i objasniti djelovanjem njegovih predsjednika, dr. Vladka Mačeka, njegova nasljednika dr. Jurja Krnjevića i Josipa Torbara, zastupnika HSS u Hrvatskom saboru*. HE MI 2013 - 2025, Radić, Stjepan, hrvatski političar i publicist (Trebarjevo Desno, 11. VI. 1871 - Zagreb, 8. VIII. 1928). HE MI 2013 - 2025, Maček,

Slijedom navedenog SDS je uvijek usmjeravala svoje djelovanje prema grupama emigranata koje su se isticale svojom intenzivnom djelatnošću, primjerice:

- HNV – Ivan Jelić, Mate Meštrović, Mirko Vidović, Janko Skrbín,³⁹⁵ Ernest Bauer, Vladislav Musa, Franjo Mikulić, Petar Hinić,
- HRB – Ivan, Ante i Tvrtko Butković,³⁹⁶ Drago Sudar, Petar Andrić, Ante Sarić, Ljubomir Dragoja, Tomislav Rebrina, Ivan Andabaka, Zdenko Marinčić, Franjo Turk, Stanko Nižić, Dane Šarac, Tomislav Naletilić, Branko Šetka,
- HDP, HNO-L – Nikola Štedul, Dinko Dedić, Zlatko Markus, Rudolf Arapović, Stjepan Bilandžić, Ante Ljubas, Vinko Logarušić, Mladen Schwartz,
- Fra Vilim Cecelja,³⁹⁷ fra Vjekoslav Lasić,³⁹⁸ fra Dominik Šušnjara,³⁹⁹ fra Metod Kelava.⁴⁰⁰

U sklopu svojeg djelovanja SDS, tj. Centar SDS Zagreb bio je usmjeren na praćenje izdavačke te promidžbeno-informativne djelatnosti hrvatske političke emigracije. U tom su kontekstu nadzirani rad i sadržaj pojedinih glasila, osobito publikacija *Nova Hrvatska*, *Hrvatska*

Vladko, hrvatski političar (Jastrebarsko, 20. VII. 1879 – Washington, 15. V. 1964). Isto tako vidi i: M. Jareb 2006, 315, 324-325. Krašić 2018a, 13-20. Tepeš 2021.

³⁹⁵ Usp. Vukušić 2002, 64-81 (73). Kazimir Katalinić: "Usponi i padovi Hrvatskog narodnog vijeća" (...) *Vodstvo izabrano u Bruxellesu nije bilo jednobojno, nego pluralističko. Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je ustaški "omladinac" Janko Skrbín, dok je na mjesto predsjednika Sabora izabran bivši partizanski omladinac Franjo Mikulić.*

³⁹⁶ Autor ovoga rada u više je navrata razgovarao s braćom Butković, osobito s Ivanom (Ivom, Bucom) i Antom (Tulom), kao i s Nikolom Vlasnovićem, Nediljkom Vegarom (Nedom, Rodom), Dragom Sudarom, Zvonkom Bušićem (Taikom), Ljubomirom Dragojom (Ljubom), Antom Sarićem, Vicom Vukojevićem, Božom Vukušićem, Franjom Bubalom (Cigom) i brojnim drugima, o nacionalnim polazištima hrvatske političke emigracije te o načinima njihova promišljanja i djelovanja u promatranom razdoblju, u kontekstu stvaranja samostalne hrvatske države.

³⁹⁷ Usp. J. Jareb 1982, 311, 313. *Trodnevno vijećanje u Münchenu, od 23. do 25. kolovoza 1952., bilo je važno za organizacijsku strukturu Hrvatskog Narodnog Odbora u prvom razdoblju njegovog djelovanja do 1956. (...) Trećeg dana vijećanja jednoglasno je izabran Profesor Filip Lukas počasnim predsjednikom HNO, a Velečasni Vilim Cecelja dušobrižnikom HNO.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 222/1970 od 8.4. suradnik "Tomo", inf. br. 411/1971 od 28.12. suradnik "Tomo", inf. br. 414/1971 od 30.12. Obrada "Astra", suradnik "Branko". Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 356.

³⁹⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 48/1972 od 27.3. Obrada "Švedska", suradnik "Johan". Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 284.

³⁹⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 374/1971 od 7.12. Obrada "Astra", suradnik "Branko", inf. br. 417/1971 od 30.12. Obrada "Astra", suradnik "Branko", inf. br. 12/1972 od 26.1. suradnik "Branko", inf. br. 160/1978 od 1.6. suradnik "Dukat". J. Jareb 1982, 533. *Dan poslije sprovoda, u subotu 10. lipnja (1972), održane su svečane mise zadušnice za Dra Branimira Jelića u crkvi Sv. Pavla u Münchenu, sa svečano okićenim katafalkom s hrvatskom zastavom i slikom Dra Jelića. Zadušnice je, uz asistenciju trojice svećenika, celebrirao Brankov prijatelj Velečasni Dr. Dominik Šušnjara.*

⁴⁰⁰ HR-HDA-1561-RSUP-SRH-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/12/1981, prim. br. 24. (1-241), 78/88. *(Izvoještaj o radu SDS za 1980., Fašistička emigracija – Ustaška emigracija).* HR-HDA-1561-RSUP-SRH-SDS, CZG, inf. br. 1107/1981 od 2.11. Veza: inf. br. 1017/1981 od 15.10. Izvor: suradnik (u pripremi) "Stric".

država, Hrvatski list, Uzdanica i Hrvatska revija. Pozornost Centra SDS Zagreb usmjeravala se na evidentiranje ovih djelatnosti i sprječavanje dotoka promidžbenog materijala u Hrvatsku izuzimanjem, kaznenim i prekršajnim prijavama te otkrivanjem i nadziranjem dopisnika iz Hrvatske. U sklopu ovih razmatranja "kvalitetna" izvješća dobivana su od suradnika, primjerice: "Rade", "Branko", "Putnik", "Jusufi", "Benko", "Ličanin", "Forum", "Pločar", "Marko", "Krka", "Vinko", "Omer", "Vule", "Luj" i drugih.⁴⁰¹ U okviru navedenih djelatnosti, Centar SDS Zagreb koristio je različite metode i sredstva, odnosno radnje i mjere, među kojima su se brojnošću i učestalošću isticali obavijesni razgovori kao specifičan oblik represije. U takve su mjere ulazila i službena upozorenja, oduzimanje putovnica te podnošenje kaznenih i prekršajnih prijava.

3.6.1. Statistička analiza djelovanja emigracije iz SR Hrvatske po centrima SDS -a 1974.

Shodno planu i programu rada SDS-a SR Hrvatske za 1975. bilo je potrebno napraviti analizu "neprijateljskog djelovanja i aktivnosti ekstremnog dijela jugoslavenske emigracije", koja je obuhvaćena u fondu dokumentacije SDS-a SR Hrvatske. Uz oblike i forme "neprijateljskog djelovanja i aktivnosti" emigracije trebalo je obuhvatiti i druga obilježja, kao što je država u kojoj je emigracija boravila, kroz koje je organizacije ili objekte djelovala, socijalnu i starosnu strukturu emigracije. Osim navedenih podataka, u dokumentima su zabilježene i mjere koje je SDS poduzimala sa ciljem otkrivanja ili sprječavanja "neprijateljske djelatnosti emigracije", bilo kroz suradničku mrežu, bilo primjenom operativno-tehničkih ili drugih radnji i mjera.⁴⁰² Gotovo identični podatci o "ekstremnom dijelu" jugoslavenske emigracije, napose s naglaskom na osobe sklone "diverziji i terorizmu", traženi su *depešom SSUP sp. br. 722/1-64* od 15. siječnja 1975. Slijedom toga, prema evidencijama SDS-a s područja SR Hrvatske u emigraciji je boravilo 20.875

⁴⁰¹ Imena ovih suradnika već su uglavnom poznata kako stručnoj, tako i široj javnosti. Usp., primjerice: Vukušić 2002, 200-203, 380. Vukojević 2015, 1099-1100. *Pseudonimi tajnih suradnika Udbe u dosjeu br. 240271*. Manolić 2016, 54-60.

⁴⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, (1-90), 5. *Statistička analiza neprijateljskog djelovanja i aktivnosti ekstremnog dijela jugoslavenske emigracije (tijekom) 1974. godine – Brojčani prikaz emigranata evidentiranih u dokumentaciji SDS RSUP SRH, emigranata u obradi, s(u)radnika koji rade u emigraciji, vrsta i oblika neprijateljske djelatnosti emigracije, radnji i mjera SDS poduzetih prema emigraciji itd. (...) RSUP, SDS, V. Odjel, Zagreb, dne 21.VI.1983. godine. (Rukom dopisano: Naš dopis broj 580 od 20.3.75. g.), (...) Po svom sadržaju predmet spada u grupu "A" i nije za korištenje izvan službe DS. Grubić Mate. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 41/1983, prim. br. 6. (1-76), Aktu(a)lna saznanja o pripremama neprijateljskog dijela emigracije na diverzantsko-terorističkom planu (Prikaz i ocjena na korištenje unutar SDS) – prikaz SSUP-a SDS, Beograd, 15.3.1974. (...) RSUP, SDS, V. Odjel, Zagreb, dne 21.VI.1983. godine. (...) Po svom sadržaju predmet spada u grupu "A" i nije za korištenje izvan službe DS. Grubić Mate.*

osoba za koje je SDS raspolagala stanovitim podacima. Osnovni razlog zbog kojeg su navedene osobe bile evidentirane od strane SDS odnosio se na njihovo “neprijateljsko djelovanje prije i tijekom rata” ili na pripadnost određenim grupacijama koje su, prema sigurnosnim procjenama, “neprijateljski djelovale”. To su, primjerice, bili bivši dužnosnici državnog aparata NDH, pripadnici različitih političkih struja, organizacija i pokreta, kao i osobe koje su “neprijateljski djelovale u zemlji nakon rata”, a prije emigracije. U tu su kategoriju, kako ih je SDS klasificirala, ulazili,

“pripadnici oružanih bandi, aktivni jataci, diverzanti, saboteri, šovinisti, nositelji neprijateljske propagande”

i njima slični akteri.⁴⁰³ Velik broj nastavio je s “neprijateljskom djelatnošću” i u emigraciji, tako da se u emigraciji nalazilo 9.600 osoba (od ukupno 20.875) koje su bile registrirane kao dužnosnici i aktivniji članovi “ekstremnih emigrantskih” organizacija i grupacija. Shodno evidencijama SDS-a, u emigraciji se nalazilo 9.552 osoba, pripadnika vojnih formacija NDH.⁴⁰⁴ Isto tako, bilo je 2.891 osoba koje su registrirane kao pripadnici ili suradnici obavještajnih i policijskih institucija NDH. Nešto je manji broj pripadnika državnog aparata NDH, pristalica ustaškog i sličnih pokreta. U poslijeratnom razdoblju jedan od najčešćih oblika “neprijateljskog djelovanja” bilo je širenje “neprijateljske propagande”, zbog čega je evidentirano 3.820 osoba. Nadalje, 2.388 osoba evidentirano je zbog stvarne ili opravdano sumnjive povezanosti sa stranim policijskim i obavještajnim službama, dok je 386 osoba povezano s pokušajima stvaranja ili osnivanjem “ilegalnih neprijateljskih” organizacija i grupa u zemlji. Kao posebna grupa izdvojeni su, “diverzanti, saboteri, teroristi i osobe sklone izvođenju nasilja”. Prema evidencijama SDS-a, ukupno je evidentirano 1.892 osobe koje su svrstavane u različite kategorije “neprijateljskog

⁴⁰³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 5. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 41/1983, 4. *Služba državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) se kontinuirano susreće s većim brojem obav(j)eštenja u kojima se govori o aktivnosti neprijateljskog d(ij)ela emigracije na diverzantsko-terorističkom planu, uključujući pripreme i najave za izvođenje pojedinih akcija. (Termin “najave”, iako udomaćen u našoj praksi, uzimamo uslovno [uvjetno], s obzirom da ekstremna emigracija, kao uostalom svi subverzivni elementi, “najaoljuje” uglavnom šire postavljene programske ciljeve dok se, nasuprot tome, konkretne pripreme za napade na pojedine objekte, u principu, brižljivo konspirišu [prikrivaju].)*

⁴⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 5-2/6. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 41/1983, 2/5. *U periodu od polovine marta 1973. (do) 15.3.1974. godine u SDB SSUP je primljeno više stotina obav(j)eštenja (...) [U njima se govori o pripremama terorističkih grupa za ubacivanje u zemlju, pripremanju napada na naša predstavištva, pripremanju otmica aviona, postojanju poligona za obuku terorista i punktova za njihov prihvat, putovanjima i kontaktima istaknutih terorista, podstrekavanju (poticanju) na oružane borbe, anonimnim telefonskim i pismenim pr(ij)etnjama, zagovaranju terorističkih akcija i pojedinačnom izražavanju spremnosti za učešće u njima.]*

djelovanja“. Među njima su osobe označene kao “teroristi i počinitelji nasilja nad predstavnicima vlasti“ (626), zatim oni koji su prebjegli iz zemlje zbog “neprijateljske djelatnosti“ ili su organizirali takve prebjegbe (344), osobe koje su prebacivale oružane grupe, pojedince ili materijal na teritorij SFRJ (233), osobe koje su se ilegalno ubacivale u zemlju radi provođenja “neprijateljske djelatnosti“ (188), te osobe koje su označene kao “diverzanti i saboteri“ (501).

Od ukupno 20.875 osoba koje su se nalazile u emigraciji, njih 588 obuhvaćeno je obradom SDS-a, i to kroz različite operativne kategorije: 114 osoba u okviru dosjea ličnosti – DL, 105 u predmetima u prethodnom radu – PPR, te 369 na temelju početnih informacija – PI.⁴⁰⁵ Prosječna starost osoba u obradi bila je približno 41 godinu. Značajan broj ispitanika, njih 348, odnosno oko 60 posto, bio je bez poznatog zanimanja, dok su među onima čije je zanimanje bilo poznato najzastupljeniji bili radnici (103), a u znatno manjem broju zabilježeni su studenti (35), službenici (25), inženjeri i tehničari (19), svećenici (11) te ostala zanimanja (47). Razlozi zbog kojih je nad pojedinim osobama uspostavljena operativna obrada bili su različiti. Primjerice, zbog djelovanja u “ilegalnim emigrantskim organizacijama“ u obradu je uvedeno 279 osoba, odnosno 47,45 posto, dok je zbog “ilegalne neprijateljske propagande“ zavedeno 79 osoba (13,44 posto). Nadalje, 131 osoba (22,28 posto) bila je pod obradom zbog djelatnosti kategoriziranih kao “diverzantsko-teroristička djelatnost“, kao i zbog pribavljanja oružja, nedozvoljenog prelaska državne granice ili prebacivanja oružanih grupacija, pojedinaca i materijala na teritorij SFRJ. Posebice se isticala 267 osoba (45,41 posto) koje su uvedene u obradu kao veze između “domaćih državljana i ekstremne emigracije“. Potrebno je napomenuti da su pojedine osobe bile obuhvaćene obradom iz više razloga, zbog čega ukupan broj osoba ne odgovara ukupnom broju zabilježenih razloga. U pitanjima vezanim uz političku emigraciju za SDS je bilo angažirano 229 suradnika, od kojih je 182 neposredno usmjereno na osobe koje su se vodile u obradi. O vremenu angažiranja za suradnju najjasnije govori sljedeća usporedba:

- 13 suradnika angažirano je do 1960.,
- 117 suradnika angažirano je između 1961. i 1970.,

⁴⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 2/6. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/31, br. 1471/1969, 31-38. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/79/1969. *Klasifikacijska shema i kodeks za obradu informacija SDS RSUP-a SRH*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 31, r. br. 34/1978, prim. br. 34. *Pr(o)čišćeni tekst: (Klasifikacijske sheme) podataka iz oblasti državne bezb(j)ednosti (sigurnosti)*. Đorđević 1986. Žunec i Domišljanović 2000, 45-48. Vukojević i Vukušć 2013, 7-8. Bukvić 2021, 17-18. Mihaljević 2022, 23-30. Vlasnović i Begonja 2023, 277. Begonja i Vlasnović 2024, 449. Vlasnović i Begonja 2024, 467.

- 3 suradnika angažirana su 1971.,
- 13 suradnika angažirano je 1972.,
- 33 suradnika angažirana su 1973.,
- 50 suradnika angažirano je 1974.⁴⁰⁶

Prosječna starost suradnika bila je približno 44 godine, a više od polovice, njih 136, po zanimanju su bili radnici. Među ostalim zanimanjima zabilježeni su i službenici (23), inženjeri i tehničari (16), studenti (10), svećenici (8), kao i osobe drugih zanimanja. Tijekom 1974. o emigraciji je u SR Hrvatskoj napisano 807 informacija u kojima je navedeno 1.028 počinjenih “neprijateljskih djelatnosti” od strane emigracije i 629 poduzetih mjera prema njoj od strane SDS-a.⁴⁰⁷ Od ukupno 1.028 zabilježenih slučajeva “neprijateljskih djelatnosti”, njih 274 (26,65 posto) odnosilo se na čistu “diverzantsko-terorističku” djelatnost, koja je obuhvaćala planiranje, pripremu, pokušaje i izvršenje “diverzantskih akcija, pripremanje atentata te prijetnje ili pokušaje ubojstava”. Na stvaranje “ilegalnih organizacija i grupa” odnosilo se 98 slučajeva (9,53 posto), dok se 310 slučajeva (30,16 posto) odnosilo na sve vidove “propagandne djelatnosti” i srodnih djelatnosti usmjerenih na rušenje ustavnog poretka SFRJ. Djelatnosti specifične za emigraciju, koje su obuhvaćale odnos emigracije prema iseljenicima te međusobne odnose unutar i između organizacija, činile su 324 slučaja (31,52 posto). Preostalih 22 slučaja (2,14 posto) odnosila su se na druge oblike djelatnosti, među kojima je zabilježeno 9 slučajeva obavještajnog karaktera te djelatnosti stranih tijela usmjerene prema emigraciji. Od 629 mjera SDS-a najbrojniji su bili

⁴⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 3/7.

⁴⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 3/7. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 342/1974 od 15.11. *Veza: inf. br. 340/1974 od 14.11. Akcija “Kobra”, Neprijateljska emigracija i njezine veze u zemlji, političke i druge aktivnosti, Lišeni slobode u (tijeku) akcije: Zlatko Grbeša, Nenad Marketić, Branko Šćurić, Serđo Tišina, Milan Štimac, Zvonimir Šegotić, Zlatko Herman, Robert Pećnik.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 360/1974 od 25.11. *Daljnja saznanja o pripremama za izvodjenje diverzantsko-terorističkih akcija u Zagrebu.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 9/1979 od 12.1. *Veza: inf. br. 157 od 30.5.1978. g. Grbeša Zlatko i Marketić Nenad – saslušanje pred (kaznenim) Vijećem Kölna, Na osnovu postignute suglasnosti između Republičkog sekretarijata za pravosuđe i opću upravu SRH i nadležnih (tijela) SR Njemačke u Zagreb će 16.1.1979. godine doputovati (kazneno) Vijeće suda u Kölnu s (tužiteljima i braniteljima) s(a) ciljem da saslušaju osuđenika Grbeša Zlatka i Marketić Nenada kao svjedoka na okolnosti inkriminacije (kaznene) odgovornosti ekstremnih emigranata – braće Stjepana i Ivana Bilandžića. (...) Saslušanje će se obaviti u prostorijama Okružnog suda u Zagrebu. Saslušanjem će rukovoditi sudac Okružnog suda Sućević Vladimir. Sve druge operative mjere i radnje Službe bit će uskladjene s planom i programom akcije koju ćemo voditi pod šifrom “Kobra II”. II/ (Dušan) Čeko, Sveto Bilušić. Više o tome vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 14/1979 od 18.1. *Veza: inf. br. 9 od 12.1.1979. g. Grbeša Zlatko i Marketić Nenad – saslušanje kao svjedoka pred vijećem Okružnog suda iz Kölna. Izvor: - zapažanja operativnog radnika (djelatnika). II/ D. Čeko, Sveto Bilušić.**

obavijesni razgovori, 296 ili 47,06 posto od ukupnog broja mjera.⁴⁰⁸ Osobe, koje su kao emigranti bile evidentirane u fondu dokumentacije SDS-a boravile su u 69 različitih država. Najviše ih je boravilo i djelovalo u SR Njemačkoj 3.522, Velikoj Britaniji 2.345, Francuskoj 1.381, Italiji 1.099, Austriji 962, Švedskoj 505 i u ostalim europskim državama 884, zatim u SAD-u 2.701, Kanadi 2.283, Australiji 2.922, azijskim državama 33, afričkim državama 50, srednjeameričkim 15, Argentini 1.446, ostalim južnoameričkim državama 613, Novom Zelandu 30 te 84 osobe kojima nije bila poznata država boravka.⁴⁰⁹ Dio analize koji je davao podatke o doprinosu svakog centra SDS-a u ukupnom broju emigranata iz SR Hrvatske i po pojedinim obilježjima najbolje se vidi u Tablici 2.

UKUPNO	20.875	100.00%
Bjelovar	1.016	4.87%
Karlovac	4.450	21.32%
Osijek	2.711	12.99%
Pula	461	2.21%
Rijeka	1.149	5.50%
Split	5.949	28.50%
Zagreb	5.139	24.62%

Tablica 2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 25/29. *Statistička analiza neprijateljskog djelovanja i aktivnosti ekstremnog dijela jugoslavenske emigracije (tijekom) 1974. godine.*

U okviru navedenih razmatranja, gotovo tri četvrtine ukupne emigracije potjecale su s područja centara SDS-a Karlovac, Split i Zagreb, što jasno upućuje na izraženu prostornu koncentraciju emigrantske problematike u nadležnosti ovih centara. Pritom se ne smije zanemariti ni Centar SDS Osijek, koji je obuhvaćao 2.711 emigranata, odnosno 13 posto ukupnoga broja, što isto tako potvrđuje njegovu važnu ulogu u ukupnoj strukturi promatrane emigracije. Struktura emigracije prema pojedinim obilježjima prikazana je zasebno za svaki od navedenih

⁴⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 4/8. Usto je tijekom 1974. provedeno 118 provjera, 100 usmjeravanja suradnika prema emigraciji, 28 novozavedenih kontrola pošte, 9 kontrola sredstava veze te 78 drugih mjera. Među njima je osobito istaknuto 45 radnji i mjera poduzetih prije pokretanja kaznenog postupka, koje su se odnosile na pripremu dokumentacije za sud.

⁴⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 4/8.

centara, kako bi se omogućio jasniji uvid u njihove međusobne specifičnosti, opseg djelovanja i udio u ukupnim emigracijskim kretanjima.

3.6.2. Emigracija s područja Centra SDS Zagreb

U evidenciji SDS-a SR Hrvatske evidentirano je kako se s područja Centra SDS Zagreb u emigraciji nalazilo 5.139 osoba za koje je SDS raspolagala podacima kako su "neprijateljski djelovale". U SR Njemačkoj se nalazio najveći broj osoba 1.144 ili 22,26 posto, zatim u Australiji 747 ili 14,56 posto, Kanadi 553 ili 10,76 posto, SAD-u 478 ili 9,30 posto, Argentini 461 ili 8,97 posto, Austriji 414 ili 8,06 posto, Francuskoj 265 ili 5,16 posto, Italiji 213 ili 4,14 posto te u sve ostale 53 države bile su još 863 osobe ili 16,79 posto. Ovdje je važno istaknuti kako su tijekom rata relativno velik broj ovih osoba, njih 1.054, bile pripadnicima vojnih formacija NDH. Isto tako, zabilježen je i relativno velik broj osoba koje su tijekom rata pripadale ili surađivale s policijskim aparatom, ili su po službenoj dužnosti bile uključene u strukture vlasti (134), kao i onih koje su, kao pripadnici ustaškog i srodnih pokreta i organizacija, "tijekom rata pomagale drugoj strani" (792). U poratnom razdoblju evidentirano je 1.016 osoba označenih kao nositelji "neprijateljske propagande",⁴¹⁰ te 719 osoba za koje se utvrdilo ili opravdano sumnjalo da su radile za strane obavještajne službe. Jednako tako, registriran je značajan broj osoba zbog djelatnosti kategoriziranih kao "diverzantsko-teroristička i slična djelatnost", uključujući 240 osoba označenih kao "teroristi", 94 kao "diverzanti" te 291 osobu koja je "prebjegla iz zemlje ili se u nju ilegalno vraćala, ili je prebacivala oružje i sličan materijal". Od ukupno 5.139 emigranata s područja Centra SDS Zagreb, njih 2.066 (40,20 posto) bili su registrirani kao dužnosnici ili djelatni članovi "ilegalnih emigrantskih organizacija". Kao aktivne operativne obrade vođene su 323 osobe, što je činilo 54,93 posto od ukupnog broja obrada koje je SDS SR Hrvatske vodila po liniji emigracije (ukupno 588 obrada). Od 323 osoba koja su vođene u obradi po liniji emigracije 53 osobe bile su u domovini, a registrirane su kao veze emigracije u domovini, odnosno, njezini punktovi. Istaknuto je kako za 149 osoba nije bila poznata država boravka. Od ostalih 130 ili 40,25 posto osoba iz fonda aktivnih obrada 60 se nalazilo u SR Njemačkoj, 21 u Austriji, 13 u Francuskoj,

⁴¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 37/41. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 41/1983, 3/6. *Tako su na prim(j)er, koncem 1972. i početkom 1973. g. najavljene akcije najpr(ij)je za prol(j)edeće, a zatim za l(j)eto 1973. g. Informacije dobi(v)ene u jesen 1973. ukazivale su na akcije koje se mogu izvoditi u svako godišnje doba, da bi koncem 1973. počele pristizati informacije u kojima se opet najavljuju akcije za sl(j)edeće prol(j)edeće.*

6 u Australiji, po 4 u Švicarskoj, Švedskoj i SAD-u, 3 u Velikoj Britaniji, 2 u Italiji i po 1 u Danskoj, Španjolskoj i Južnoafričkoj Uniji. Centar SDS Zagreb pokrivaio je emigraciju mrežom od 63 suradnika, od kojih je 30 bilo usmjereno na emigrantske punktove u zemlji, 26 na emigraciju u SR Njemačkoj, četvero na emigraciju u Austriji, a po jedan suradnik bio je zadužen za emigraciju u Francuskoj, Švedskoj i SAD-u.⁴¹¹ Naime, od ukupno 136 informacija koje su te godine bile izrađene u Centru SDS Zagreb po pitanju emigracije, njih 60 (44,12 posto) odnosilo se na osobe u domovini povezane s emigracijom. Gotovo jednak broj informacija odnosio se na emigraciju u SR Njemačkoj (68), dok je znatno manji broj izvješća bio posvećen emigraciji u drugim državama: Austrija (19), SAD-e (17), Australija (14), Velika Britanija (13), Švedska (12), Švicarska (11) i druge zemlje. U tom kontekstu, organizacije, odnosno, "objekti o kojima se najčešće izvještavalo bili su HNO i HOP", s po 19 informacija. Uz njih, spominjale su se i druge organizacije poput HRB-a, UH-a i HDP-a. Međutim, najveći broj informacija, njih 33, odnosio se na djelovanje emigracije koje se odvijalo izvan okvira poznatih i registriranih organizacija. U informacijama se često spominju različiti oblici "diverzantsko-terorističkog i sličnog djelovanja", o čemu svjedoče 73 zabilježene informacije. Isto tako su zabilježeni različiti oblici djelovanja unutar emigrantskih organizacija, u međusobnim odnosima među organizacijama te u odnosu prema osobama na radu u inozemstvu i iseljenicima, u ukupno 73 slučaja. Nešto manje bila je izražena "neprijateljska propaganda" (43 slučaja), kao i drugi oblici djelovanja usmjereni na rušenje ustavnog poretka SFRJ (26 slučajeva). Napose je naglašeno 37 slučajeva pokušaja ili planiranja stvaranja "ilegalnih organizacija i grupa u inozemstvu". U izvješćima su navedene i radnje te mjere kojima se Centar SDS Zagreb suprotstavljao djelatnostima političke emigracije.⁴¹² Najprecizniji uvid u rad i

⁴¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 38/42. Pozornost koju je Centar SDS Zagreb posvećivao vezama emigracije s domovinom ne očituje se samo u broju obrada vođenih nad takvim osobama i u broju suradnika usmjerenih na njihovo praćenje, nego i u velikom broju informacija koje su tijekom 1974. bile posvećene upravo toj problematici. Takva dokumentacija pokazuje da su kontakti između emigracije i osoba u domovini bili prepoznati kao jedno od važnijih područja operativnoga interesa SDS-a. Praćenje tih veza obuhvaćalo je različite razine i oblike djelovanja, od nadzora komunikacijskih kanala i osobnih kontakata do pokušaja utvrđivanja političkih, organizacijskih i logističkih poveznica između emigrantskih grupacija i njihovih kontakata u domovini. Stoga se može zaključiti da je riječ o pitanju kojemu je Centar SDS Zagreb pristupao sustavno, kontinuirano i s izraženom operativnom pažnjom.

⁴¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 38/42-39/43. Provedena su 24 obavijesna razgovora, 32 radnje u okviru rada sa suradnikom te 22 provjere, kontrole pošte, telefona i srodne mjere. Osobito je izdvojena 31 radnja poduzeta prije pokretanja kaznenog postupka, odnosno u svrhu pripreme sudske dokumentacije. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 365/1974 od 28.11. *Veza: inf. br. 343/1974 od 16.11., inf. br. 376/1974. od 6.12. Neprijateljska emigracija i njezine veze u zemlji – politička i druga aktivnost, Akcija "Pošta", Diverzije u Pošti II. Zagreb, HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG,*

djelovanje političke emigracije može se dobiti kada se ona promatra prema osnovnim obilježjima unutar države boravka i djelovanja.⁴¹³ Kao ilustrativan primjer mogu se izdvojiti dvije države, polazeći od uvriježenog stajališta da su upravo u njima djelovale najaktivnije i najorganiziranije hrvatske emigrantske grupe. U tim su sredinama emigrantske organizacije razvile razgranate mreže političkog djelovanja, "propagande" i međusobne suradnje, zbog čega su posebice privlačile pozornost jugoslavenskih sigurnosnih službi. Stoga su upravo te zemlje predstavljale važne točke praćenja i prikupljanja obavještajnih podataka o djelovanju hrvatske političke emigracije.

3.6.3. Emigracija u SR Njemačkoj

U okviru ovih razmatranja, zabilježeno je da su s područja SR Hrvatske u SR Njemačkoj boravile 3.522 osobe (emigranta) koje su bile predmet interesa SDS-a te su kao takve bile evidentirane u fondu dokumentacije, što je činilo 16,87 posto ukupnog fonda. Prema dostupnim podacima, njih 1.243 (35,29 posto) bili su bivši pripadnici vojnih formacija NDH, dok je 381 osoba bila povezana s obavještajnim i policijskim aparatom NDH te "kolaboracionističkim strukturama". Nadalje, 612 osoba vodilo se kao pojedinci koji su obnašali dužnosti u vlasti ili su na neki drugi način surađivali sa "suprotnom stranom". Jednako tako, zabilježen je relativno velik broj osoba koje su se istaknule svojom "neprijateljskom" djelatnošću u poslijeratnom razdoblju, a najčešće je riječ o "propagandnim aktivnostima": 355 osoba djelovalo je kao "distributeri neprijateljskih letaka", 429 ih je osuđeno zbog širenja "neprijateljske propagande", dok je 105 evidentirano kao "šovinisti i slični subjekti (akteri)". Napose su izdvojene i naglašene osobe, koje su se bavile "terorističkom i diverzantskom djelatnošću". U SR Njemačkoj evidentirano je 375 osoba koje su registrirane kao "diverzanti, saboteri i teroristi" te kao počinitelji nasilja nad predstavnicima vlasti. Isto tako je zabilježeno 317 osoba koje su "ulazile u SFRJ ili iz nje ilegalno izlazile" te pritom prenosile "propagandni, eksplozivni i sličan materijal", ili su bile

inf. br. 368/1974 od 2.12. Prikaz poduzetih mjera i radnji operativnim planom akcije "Atom". Lica (osobe) obuhvaćena akcijom "Atom" su iz redova veza ekstremne neprijateljske emigracije, HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 401/1974 od 26.12. Veza: inf. br. 397/1974 od 24.12. Klobučar Tomislav i Picek Valent, emigranti u Švedskoj – utvrđivanje njihova boravka u Zagrebu i naše mjere. Vidi i bilješku: (894).

⁴¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 4/8. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 41/1983, 4/7. Pods(j)jećamo da je u martu 1973. godine u SDB SSUP, nakon (p)rethodnih razmatranja s predstavnicima SDB SR i SAP (15/16.3.1973.) kao i republičkim i pokrajinskim sekretarima (22/23.3.1973.) izradjen prikaz najavljenih diverzantsko-terorističkih akcija ekstremne emigracije i njihovih nosi(telja), (analitički materijal broj 78), koji sadrži po pojedinim pitanjima – posebno u pogledu rada Službe – konstatacije identične ili slične sadašnjim.

uključene u organizaciju ilegalnih prelazaka državne granice.⁴¹⁴ Od ukupno 3.522 osobe iz evidencija SDS-a, koje su boravile na području SR Njemačke, njih 1.906, odnosno 54,12 posto, evidentirano je kao dužnosnici ili istaknutiji članovi “ilegalnih emigrantskih organizacija”.⁴¹⁵ Djelatna obrada vodila se nad 159 osoba (dosjea ličnosti – DL 55, predmeta u prethodnom radu – PPR 45 i početnih informacija – PI 59).⁴¹⁶ Tijekom 1974. zavedeno je 30 novih obrada, a brisano 19. Prosječna starost osoba vođenih u obradi bila je oko 45 godina. U 37 posto slučajeva zanimanje osoba nije bilo poznato, dok su u jednako toliko slučajeva registrirane kao radnici. U preostalih 26 posto slučajeva osobe su pripadale ostalim zanimanjima, među kojima su najzastupljeniji službenici, prosvjetni radnici, studenti, inženjeri, tehničari i srodni profili. Razlog zbog kojeg su se vodile u djelatnim obradama najčešće je bilo njihovo “sudjelovanje i djelovanje u ekstremnim emigrantskim organizacijama”, njihova spremnost na izvođenje “diverzantskih i terorističkih akata” i slično. Za 10 osoba iz fonda djelatnih obrada poznato je da su završile “diverzantske škole i tečajeve”, dok se za 13 osoba znalo da je njihovo “neprijateljsko djelovanje” usmjereno prema nekom od jugoslavenskih predstavništava. Od ukupno 159 djelatnih obrada, samo je 68 (42,77 posto) bilo pokriveno suradnicima, dok je preostalih 91 obrada (57,23 posto) vođeno bez uključenih suradnika SDS-a. Na spomenutih 68 obrada bilo je angažirano ukupno 83 suradnika. U okviru djelovanja SDS-a, rad i djelatnosti političke emigracije u SR Njemačkoj pratilo je ukupno 103 suradnika, različitim metodama i oblicima operativnog rada. Najveći broj suradnika bio je angažiran u razdoblju od 1961. do 1970., a posebice se ističe podatak kako je tijekom 1974. registrirano relativno mnogo njih, ukupno 26, što čini jednu četvrtinu ukupnog broja. Prosječna starost suradnika iznosila je oko 41 godinu, a po zanimanju su većinom bili radnici (77). Ostala zanimanja su znatno manje zastupljena: šest službenika, pet obrtnika, četiri svećenika te jedanaest osoba drugih zanimanja. Tijekom 1974. centri SDS-a dostavili su ukupno 373 informacije u kojima su, uz podatke o obliku i vrsti “neprijateljske djelatnosti”, navedeni i objekti, odnosno, emigrantske organizacije iz kojih je ta djelatnost proizašla.⁴¹⁷

⁴¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 5/9. Usp. Miškulin 2019.

⁴¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 5/9.

⁴¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 6/10. Prikazano stanje odnosi se na razdoblje do 31. prosinca 1974. te odražava tadašnje spoznaje i procjene sigurnosnih službi o promatranim pojavama i akterima. U tom se vremenskom okviru mogu sagledati prioriteta i načini djelovanja službi, kao i intenzitet njihova interesa za određene organizacije, grupe i pojedince.

⁴¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 6/10. U navedenom dokumentu naglašeno je da su najvjerodostojniji podatci o djelovanju emigracije, kao i o konkretnim akcijama i mjerama koje je SDS poduzimala, proizlazili iz operativnih informacija. One su predstavljale jedan od ključnih izvora

Glede “neprijateljske djelatnosti” najčešće je spominjan HNO Branka Jelića iz kojeg je potekla 121 “neprijateljska djelatnost”.⁴¹⁸ Od ukupnog broja informacija posebice je istaknuto 39 slučajeva “diverzantskih i terorističkih djelatnosti”, koje su bile zastupljene u različitim oblicima: “planiranje i pripremanje diverzantskih akcija” (26 slučajeva), “pripremanje ubojstava, pokušaji ili prijetnje” (9 slučajeva), te ostali oblici (4 slučaja).⁴¹⁹ Zabilježeno je i 9 slučajeva,

“ilegalnog prelaženja granice ili prebacivanja preko granice radi neprijateljske djelatnosti”.⁴²⁰

Isto tako je naveden odnos emigracije prema jugoslavenskim građanima i iseljenicima, koji je uključivao “maltretiranje ili drugo negativno djelovanje” u 18 slučajeva, kao i 21 slučaj “međusobnih razračunavanja i sukoba unutar emigrantskih organizacija”. Širenje “neprijateljske propagande” pojavljivalo se kao oblik djelovanja u 24 zabilježena slučaja.⁴²¹

Druga emigrantska organizacija u SR Njemačkoj o kojoj se često izvještavalo bio je HOP, “sa svim svojim ograncima i strujama”. U njegovo ime bile su registrirane ukupno 83 djelatnosti. Kao i u slučaju HNO-a, napose je istaknuta “diverzantsko-teroristička djelatnost” (23 slučaja), kao i negativno djelovanje prema “lojalnim jugoslavenskim građanima” u SR Njemačkoj (17

spoznaja sigurnosnih službi, budući da su omogućavale uvid u djelovanje emigrantskih organizacija, njihove planove i međusobne veze, ali i u učinkovitost mjera nadzora i operativnoga postupanja.

⁴¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 7/11. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Jelić Branko br. 303447. J. Jareb 1982, 603. *Bogdan Radica, koji je u isto vrijeme polazio klasičnu gimnaziju kao i Branko, sjeća se tih splitskih đlačkih dana, u svojoj sažalnici Dru Branku Jeliću povodom smrti njegovog brata Dra Drage Jelića: “Moj dragi Branko, gledam Te kad si se dizao za Hrvatsku u klupama naše splitske gimnazije, odakle je iznikao najbolji cvijet hrvatske inteligencije, i dok smo mi gradska djeca zanemarivali svoje podrijetlo, Ti si se već tada bunio i nosio s našim, kako ih danas zovu, unitaristima, za slobodu i nezavisnost Hrvatske”.* Isto tako vidi i: Vukušić 2002, 21-24, 274-277. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 384-404 (384). *Povezano s Hrvatskim narodnim odborom, zapravo se najviše pisalo o djelovanju dr. Branka Jelića. On je bio karizmatična politička figura. O B. Jeliću prof. Bogdan Radica u jednom razgovoru kazao je: Pripadali smo istoj generaciji. Bio je načitaniji, inteligentno superiorniji od nas, sve djevojke u školi ludovale su za njim zbog njegova izgleda, ali većina nas nije ga prihvaćala u našu sredinu zbog njegovih naglašanih pravaških nazora i zato smo ga smatrali i tretirali ‘kao vlaja’. U to smo vrijeme osjećali i doživljavali jugoslavenske ideje kao nešto što je napredno i progresivno. Već za vrijeme svoje prve emigracije prije Drugoga svjetskoga rata, dr. Jelić je u razdoblju između 1930. i 1939. bio najvažniji organizator i pučki govornik domobransko-ustaškog pokreta. Vidi i bilješke: od (319) do (323), (326), (341), (389) i (399).*

⁴¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 7/11. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 349/1974 od 20.11. *Suradnik “Janko” Neprijateljska emigracija i njezine veze u zemlji – politička i druga aktivnost, Prates Krunoslav – o Jelić dr Ivanu, Hrvatskom narodnom vijeću i drugo.*

⁴²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 7/11.

⁴²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 7/11. Glede djelovanja HNO-a, SDS je poduzela ukupno 33 operativne radnje i mjere. Među njima su najzastupljeniji bili obavijesni razgovori, kojih je zabilježeno 17, te rad preko suradničke mreže, evidentiran u 10 slučajeva. Takav raspored poduzetih aktivnosti upućuje na naglašeno oslanjanje Službe na prikupljanje informacija neposrednim kontaktom s osobama od interesa, kao i na korištenje suradnika radi kontinuiranog praćenja djelovanja organizacije i njezinih članova.

slučajeva). Vrlo čest oblik bila je i “neprijateljska propaganda“, evidentirana u 22 slučaja. Zabilježeno je i 5 pokušaja osnivanja novih emigrantskih organizacija.⁴²² U okviru mjera koje je provodila SDS, proveden je ukupno 21 obavijesni razgovor te je poduzeta 31 mjera prije pokretanja kaznenog postupka.⁴²³

Emigrantska organizacija u SR Njemačkoj na koju je registriran relativno velik broj djelatnosti počinjenih tijekom 1974. bila je UHNJ, s ukupno 72 evidentirane djelatnosti. Od toga se 20 odnosilo na “diverzantsko-terorističke“ djelatnosti, a 14 na djelatnosti “propagandnog karaktera.“⁴²⁴ Preostale djelatnosti uglavnom su se odnosile na djelatnosti unutar samih emigrantskih organizacija (15 slučajeva) te na postupanja usmjerena prema jugoslavenskim građanima na radu u inozemstvu i iseljenicima (6 slučajeva).⁴²⁵

Od ostalih organizacija, posebice se isticalo Društvo prijatelja Drine (DPD), s 31 registriranom djelatnošću, te HRB s 32 evidentirane djelatnosti. U oba slučaja radilo se pretežito o “diverzantsko-terorističkoj djelatnosti“, ponajprije “planiranju i pripremanju diverzantskih i terorističkih akcija“ (26 slučajeva). U manjem broju zabilježena je i “propagandna djelatnost“ (12 slučajeva), kao i drugi oblici “neprijateljskog djelovanja“.⁴²⁶

Posebice je istaknuto da je pri analizi “neprijateljskog rada i djelovanja emigracije“ u SR Njemačkoj trebalo voditi računa o još jednom važnom aspektu. Naime, u dostupnim informacijama spominje se ukupno 216 počinjenih “neprijateljskih akata“, od čega se 65 odnosi na “diverzantsko-terorističku djelatnost“, najčešće na “planiranje i pripremanje diverzantskih i terorističkih akcija“ (56 slučajeva), ali bez preciznog navođenja organizacije ili grupe kojoj su pripadali potencijalni počinitelji. Jednako tako je zabilježen 21 slučaj “ilegalnog prelaska granice

⁴²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 7/11.

⁴²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 8/12. *A to je prema (Klasifikacijskoj) shemi za obradu informacija značilo pripremanje dokumenata za sud.*

⁴²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 8/12. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 48/1973 od 7.3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Vukić Ante br. 94590. Vukušić 2002, 20, 271-272, 282. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 372-373. M. Jareb 2006, 314-336. Krašić 2018a 13-32, 181-207. Axboe Nielsen 2022.

⁴²⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 8/12. Od mjera koje je poduzela SDS izdvojeno je ukupno 8 obavijesnih razgovora, 7 provjera te 3 aktivnosti provedene kroz rad sa suradnikom. Navedena struktura mjera upućuje na kombinaciju neposrednog prikupljanja informacija, provjere raspoloživih operativnih spoznaja te korištenja suradničke mreže radi dodatnog uvida u aktivnosti osoba i grupacija koje su bile predmet interesa Službe.

⁴²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 8/12. Od mjera koje je poduzela Služba državne sigurnosti zabilježena su 22 obavijesna razgovora, izvršeno je 7 provjera, dok se u 6 navrata spominje rad sa suradnikom.

u svrhu neprijateljskog djelovanja“ i 33 slučaja “vršenja pritiska“ na jugoslavenske radnike i iseljenike u SR Njemačkoj, kao i 61 slučaj širenja “neprijateljske propagande i sličnih aktivnosti“, no, ni u tim slučajevima nije bilo poznato kojoj emigrantskoj organizaciji počinitelji pripadaju.⁴²⁷

3.6.4. Emigracija u Australiji

Nadalje, u kontekstu ovih razmatranja, u Australiji je s područja SR Hrvatske ukupno registrirano 2.922 osobe kao emigranti, a njihova prosječna starost bila je oko 47 godina. Više od polovice njih, 1.825 osoba (59 posto), bili su radnici, dok za 885 osoba (29 posto) zanimanje nije bilo poznato. Ostali su pripadali različitim zanimanjima, među kojima se navode 103 službenika, 112 obrtnika, 88 umirovljenika i drugi. Iako su sve navedene osobe registrirane kao emigranti u Australiji, njih 1.676 (53 posto) je uvedeno u fond dokumentacije SDS-a zbog članstva ili dužnosti u “neprijateljskim emigrantskim organizacijama“. Osim toga, dokumentacija bilježi i određene oblike njihova “neprijateljskog djelovanja“ prije i tijekom rata, uključujući pripadnost vojnim formacijama NDH (323 osobe),⁴²⁸ Isto tako, kako je kategorizirano, suradnju s “ustaškom policijom“ (118 osoba).⁴²⁹ Zabilježeni su i drugi slučajevi, poput bivših dužnosnika državnog aparata NDH, pripadnika ustaškog pokreta i članova građanskih stranaka, ali u znatno manjem broju. Na temelju podataka iz evidencija SDS-a, među emigrantima registriranim u Australiji, najzastupljeniji oblik “neprijateljskog djelovanja“ neposredno nakon završetka rata odnosio se na osobe koje su osuđene zbog širenja “neprijateljske propagande“ u domovini (342 osobe). Slijede pojedinci identificirani kao autori i “distributeri propagandnih materijala“ (189), osobe za koje je postojala “osnovana sumnja“ u povezanost sa stranim obavještajnim službama (146), te pripadnici kategorije označene kao “teroristi i osobe koje su činile nasilne akte“ prema predstavnicima vlasti i društveno-političkim organizacijama (177), što je činilo 5,70 posto

⁴²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 8/12-9/13. Od ukupno 65 mjera koje je SDS poduzimala prema osobama u emigraciji čije je djelovanje ocijenjeno kao negativno, a kojima se nije mogla jasno utvrditi pripadnost određenoj emigrantskoj organizaciji ili grupi, zabilježeno je 36 obavijesnih razgovora, 13 provjera te 13 slučajeva usmjeravanja i angažiranja suradnika. Navedena struktura mjera upućuje na to da je Služba u takvim slučajevima najveći naglasak stavljala na neposredno prikupljanje informacija putem razgovora, uz provjeru postojećih operativnih spoznaja i oslanjanje na suradničku mrežu radi dodatnog uvida u djelatnosti i kontakte promatranih osoba.

⁴²⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 18/22-19/23.

⁴²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 19/23. Izvjesno je kako se pod pojmom “ustaška policija“ predmnijevaju službe redarstva iz razdoblja Nezavisne Države Hrvatske – NDH. Ovakvo označavanje upućuje na sigurnosni aparat tadašnje države, koji je u dokumentima i kasnijim interpretacijama često korišten kao referentna točka za označavanje pripadnosti ili povezanosti s institucijama NDH.

ukupnog broja registriranih emigranata. Dodatno je 68 osoba klasificirano kao “diverzanti i saboteri”. Ostale kategorije pojavljuju se u znatno manjem broju.⁴³⁰ Prema evidencijama SDS-a SR Hrvatske, ukupno 2.922 emigranta boravila su u Australiji, od kojih je 30 (približno 1 posto) bilo obuhvaćeno djelatnim obradama. Riječ je o osobama koje su se nalazile u evidenciji dosjea ličnosti – DL u 4 slučaja te u fondu početnih informacija – PI u preostalih 26 slučajeva. Prosječna starost ovih osoba bila je približno 40 godina, a relativno značajan broj njih bio je u dobnim skupinama od 25 do 35 godina (8 osoba) te od 35 do 40 godina (isto 8 osoba). Za većinu (21) zanimanje nije bilo poznato, dok su ostali pretežito bili zaposleni u radničkim zanimanjima. Na emigraciju u Australiji od strane SDS-a SR Hrvatske upućeno je 14 suradnika, od kojih se 8 nalazilo u Australiji, 5 u SFRJ i 1 u SR Njemačkoj. Prosječna starost suradnika bila je oko 40 godina i gotovo su svi bili radnici.⁴³¹ O emigraciji u Australiji, o njezinom djelovanju, o vezama s osobama iz zemlje ili “neprijateljskom emigracijom” u drugim državama, o mjerama SDS-a SR Hrvatske prema emigraciji u Australiji tijekom 1974. napisano je ukupno 66 informacija, a kroz njih je tijekom godine registrirano 86 “neprijateljskih djelatnosti”.⁴³²

Osim što je emigracija u Australiji djelovala kroz dvije organizacije (HRB i HOP), bilo je i drugih, iz kojih je proizašlo još 20 “neprijateljskih djelatnosti”, uglavnom onih koje su se odnosile na rad unutar organizacija (samo ih je 6 uključeno u kategoriju “diverzantskih akcija”). Uz one djelatnosti koje su potjecale od pripadnika izvjesnih emigrantskih organizacija i grupacija još je 30 djelatnosti kojima se nije moglo odrediti iz kojih su emigrantskih krugova potekle. Od toga broja 13 je bilo “diverzantsko-terorističkog” karaktera, 6 “propagandnog”, dok je 11 djelatnosti

⁴³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 19/23. *Kao što su pripadnici oružane bande i aktivni jataci neposredno poslije rata, nacionalisti, šovinisti, pristalice Rezolucije IB, opravdano sumnjivi kao s(u)radnici stranih obavještajnih službi poslije rata i sl.*

⁴³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 20/24 *Najviše ih je angažirano 1973. godine* – 8. Nakon izvođenja jedne od najpoznatijih operacija hrvatske političke emigracije, poznate kao operacija *Feniks 72*, čiji su vodeći sudionici dolazili iz Australije, jugoslavenske sigurnosne službe dodatno su pojačale aktivnosti usmjerene na praćenje i suzbijanje emigrantskog djelovanja. Ova je operacija u sigurnosnim procjenama ocijenjena kao osobito značajan sigurnosni izazov, zbog čega je nakon nje uslijedila intenzivnija operativna obrada emigrantskih organizacija, njihovih članova i mreža potpore.

⁴³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 20/24. Od toga broja 21 je proizašla od pripadnika HRB-a – 6 “diverzantsko-terorističkih”, 9 onih, koje su bile karakteristične za odnose među emigrantima ili njihov “odnos prema našim građanima i iseljenicima”, 2 stupanja u emigrantsku organizaciju, 2 propagandnog karaktera i 2 onemogućavanja djelovanja emigracije od strane države. HOP u Australiji bila je organizacija, kojoj se pripisivalo 15 počinjenih djelatnosti, tj. 6 “diverzantsko-terorističkih” i 9 djelatnosti specifičnih za rad emigracije. Usp. Butković 1998. Vukušić 2010.

bilo usmjereno prema “pozitivno orijentiranim osobama” ili iseljenicima te protiv “međunarodnog ugleda i aktivnosti SFRJ”.⁴³³

SDS je usmjeravala većinu svojih mjera protiv osoba povezanih s HRB-om, provodeći ukupno 24 mjere, od čega se 15 odnosilo na obavijesne razgovore. Protiv pripadnika HOP-a provedeno je 13 mjera, uključujući 6 obavijesnih razgovora.⁴³⁴ Protiv emigranata u Australiji, za koje nije bilo utvrđeno članstvo u nekoj konkretnoj “neprijateljskoj organizaciji”, poduzeto je ukupno 13 mjera, a sve su se odnosile na obavijesne razgovore sa ciljem možebitnog utvrđivanja njihove pripadnosti nekoj od organizacija ili grupa. Druge metode djelovanja, poput provjera, rada preko suradnika i kontrole pošte, evidentirane su znatno rjeđe i u ograničenome opsegu. Kao što je prikazano, najvjerodostojniji podatci o djelovanju emigracije, osobito hrvatske političke emigracije, kao i o konkretnim akcijama i mjerama koje je poduzimala Služba državne sigurnosti, proizlazili su iz obavještajnih izvora. Iz tih je podataka razvidna razina pozornosti koju je SDS, odnosno Centar SDS Zagreb, posvećivala praćenju djelatnosti hrvatske emigracije. Oni ujedno potvrđuju sustavno prikupljanje operativnih spoznaja te kontinuitet interesa sigurnosnoga aparata za djelovanje emigrantskih organizacija, njihove članove i njihove međusobne veze.

U daljnjem se tekstu analizira povezanost “vanjskog i unutarnjeg neprijatelja” iz perspektive represivnih tijela SFRJ, pri čemu se takva interpretacija uspoređuje s ostalom dostupnom dokumentacijom.

3.7. Povezanost “vanjskog i unutarnjeg neprijatelja” protiv SFRJ

3.7.1. Politika i međunarodni položaj Jugoslavije

U naznačenom dokumentu navedeno je više razloga zbog kojih su razni vanjski protivnici povezani s “unutarnjim neprijateljem” vodili specijalni rat protiv Jugoslavije.⁴³⁵

Kao primarni razlog navodi se “nesvrstana politika Jugoslavije”, njezina uloga unutar Pokreta nesvrstanih te zalaganje za ravnopravne međunarodne odnose i jačanje ugleda, osobito

⁴³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 20/24-21/25. Uz podatke o djelovanju emigracije, u informacijama su se redovito navodile i mjere koje je SDS poduzimala radi otkrivanja, dokumentiranja i sprječavanja aktivnosti emigrantskih grupa i pojedinaca. Takvi su navodi služili ne samo kao pregled operativnog rada Službe, nego i kao pokazatelj intenziteta i smjera njezina djelovanja u suprotstavljanju političkoj emigraciji.

⁴³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983, 21/25.

⁴³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, (1-532: 51-22/63), 7/55. (*Autorizirano predavanje general-pukovnika Ivana Dolničara na tribini “Općenarodna obrana i društvena samozaštita” Narodnog sveučilišta grada Zagreba, Zagreb 1976. g.*), Usp. Đorđević 1986, 349-350.

među malim državama. Upravo zbog takve pozicije, Jugoslavija je postala “trn u oku” silama koje su nastojale nametnuti vlastitu dominaciju svijetu. Ističe se kako su, uslijed toga novog međunarodnoga poretka, ulagani veliki naponi da se Pokret nesvrstanih oslabi ili razjedini, što je uključivalo niz uspješnih i neuspješnih pokušaja na području Azije, Afrike i Latinske Amerike.⁴³⁶ Napose je naglašeno, “što je bilo razumljivo uzimajući u obzir njezinu ulogu među nesvrstanim”, kako je Jugoslavija bila izložena snažnoj vrsti udara.

Kao drugo navedena je “**izgradnja samoupravnog socijalističkog društva**” u Jugoslaviji. Dvadesetogodišnje “funkcioniranje samoupravljanja” i njegova perspektiva mimo volje svih koji su u tome vidjeli opasnost za svoju ideologiju i društvenu praksu afirmiralo se i u svjetskim razmjerima. U ovome kontekstu “radnički, oslobodilački i revolucionarni pokreti” vidjeli su u jugoslavenskome sustavu iskustvo i pouku za sebe i za svoju borbu protiv “klasne eksploatacije i strane dominacije”. Naglašeno je kako je upravo zbog takvog utjecaja Jugoslavija bila objekt napada kako “klasnog neprijatelja u zemlji”, tako i međunarodnih “reakcionarnih, konzervativnih i dogmatskih snaga u svijetu”.⁴³⁷

Kao treće naveden je “**geostrategijski položaj Jugoslavije**” koji je bio od velikog značaja u globalnoj strategiji blokova i ta činjenica utjecala je na izuzetan interes za ovaj prostor. U sklopu ovih razmatranja, konfliktna situacija na Bliskom istoku i Mediteranu kao područjima “sukoba i rivalstava dvaju blokova”, kao i odlučno nastojanje velikih sila da osiguraju što povoljniji položaj na ovome prostoru, a time i na jugu Europe prouzročile su razne “destruktivne aktivnosti protiv Jugoslavije”.⁴³⁸

3.7.2. Djelatnosti protiv Jugoslavije

U naznačenome dokumentu navodi se kako je u cijelom poslijeratnom razdoblju Jugoslavija permanentno, s različitim intenzitetom, bila izložena raznim “oblicima i metodama specijalnog rata”. U okviru ovih razmatranja, ističe se da su protagonisti specijalnog rata aktivno angažirali političku emigraciju, kako u zapadnim, tako i u istočnim zemljama, te su se služili “unutarnjim neprijateljem svih boja i vrsta”. Isto tako, značajnu ulogu imale su jugoslavenske otvorene granice i razvijene međunarodne veze i kontakti. Povezanost “vanjskog i unutarnjeg

⁴³⁶ HR-HDA-1561-RSUP-SRH-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 7/55-8.

⁴³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 8. Usp. D. Bilandžić 1980.

⁴³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 8. Usp. Vukadinović 2001.

neprijatelja“ bila je kontinuirano nazočna u ovoj djelatnosti, dok su oblici specijalnog rata, koji su zajedno činili sveobuhvatan napad na Jugoslaviju, bili raznoliki i višestruki.⁴³⁹

Posebice je istaknuto kako je “**djelatnost stranih obavještajnih službi**” predstavljala jedan od oblika specijalnog rata. Međutim, nije svaka djelatnost suvremenih obavještajnih službi nužno obuhvaćena pojmom specijalnog rata. Unutar okvira specijalnog rata, obavještajne službe izvršavale su različite zadatke, među kojima su bili; organizacija i prikupljanje obavještajnih podataka, izvođenje obavještajnih prodora, uspostavljanje kontakata s političkom emigracijom, kao i, u brojnim slučajevima, rukovođenje specijalnim operacijama, a sve to temeljem izravnih naloga i zadataka koje je postavljao državni vrh zemlje iz koje su službe dolazile. Nadalje, pojašnjeno je da je obavještajna procjena kompleksan dokument, koji obuhvaća analizu i procjenu različitih područja.⁴⁴⁰ Usporedbe radi, jugoslavenska Služba državne sigurnosti i poljska Služba

⁴³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 8-9/56. Usp. Krašić 2018a, 343-392. *Veze hrvatskih političkih emigranata s pojedincima i ustanovama u Jugoslaviji u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih.*

⁴⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 10. Usp., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 132/1980 od 8.2. *Aktivnost poljske službe prema jugoslavenskim turistima. Izvor: - društvene veze F. Z., S. M. i J. M., I/6 S. Lalević, D. Pemić, B. Meštrović, Zdravko Mustač.* Aktivnost poljske Službe prema jugoslavenskim turistima bila je usmjerena ponajprije na prikupljanje informacija, uspostavljanje kontakata te procjenu mogućnosti za daljnju suradnju ili operativnu obradu pojedinaca. U tom su se kontekstu turistički dolasci promatrali kao pogodna prilika za ostvarivanje neposrednih kontakata s državljanima Jugoslavije, osobito s onima koji su pokazivali interes za duži boravak, profesionalnu suradnju ili druge oblike povezivanja s inozemstvom. Takve su djelatnosti u sigurnosnim procjenama često tumačene kao dio šireg obavještajnog djelovanja usmjerenog na prikupljanje podataka o političkim, društvenim i gospodarskim prilikama u Jugoslaviji, ali i na identifikaciju osoba potencijalno zanimljivih za daljnju suradnju. Jugoslavenska SDS i poljska SB bile su službe političke sigurnosti komunističkih režima, s time da je poljska SB djelovala u centraliziranijem modelu unutarnje represije, dok je jugoslavenska SDS, unutar federativno decentraliziranoga sustava, znatnu pozornost posvećivala i političkoj emigraciji, nacionalnom pitanju te transnacionalnim vezama koje je smatrala prijatnom poretku. [Poljska Služba Bezpieczeństwa na hrvatskom jeziku je poljska Služba sigurnosti, najčešće skraćeno (SB). Riječ je o tajnoj političkoj policiji u komunističkoj Poljskoj, koja je djelovala u sklopu Ministarstva unutarnjih poslova od 1956. do pada komunističkog režima 1989.] HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 115/1980 od 4.2. *Zehner Ian (OO), konzul SAD u Zagrebu – aktivnost, Tekst intervjua “Wall Street Journala” s Brzezinski Zbigniewom, savjetnikom predsjednika SAD za nacionalnu sigurnost. Prilog: - Prijevod intervjua Brzezinski Zbigniewa kojeg je dao “Wall Street Journal(u)”, IV/ D. LJ., Izvor: - operativna veza “Volonter”, I/5 B. Meštrović, I/1 D. Starčević, Zdravko Mustač. HE MI 2013 – 2025, Brzezinski [bžezi'nski], Zbigniew Kazimierz, američki politolog i političar poljskog podrijetla (Varšava, 28. III. 1928 – Falls Church, Virginia, 26. V. 2017). (...) God. 1977–81. bio savjetnik za nacionalnu sigurnost predsjednika J. Cartera. Intervju Zbigniewa Brzezinskog za Wall Street Journal od 15. siječnja 1980. može se tumačiti kao indikativan iskaz o potrebi širega američkog sigurnosno-strateškog i obavještajnog odgovora na sovjetsku intervenciju u Afganistanu, ali i kao potvrda razumijevanja prema kojem su obavještajne službe u uvjetima Hladnoga rata činile važan instrument političkoga i strateškoga djelovanja. U tom su okviru i službe Istoka i službe Zapada, unatoč ideološkim razlikama, funkcionirale kao zaštitni mehanizmi vlastitih političkih poredaka i državnih interesa. Jugoslavenska Služba državne sigurnosti takve je djelatnosti smještala u kontekst širega blokovskog nadmetanja, pri čemu je djelovanje povezano s političkom emigracijom, nacionalnim pitanjem i*

Bezpieczeństwa (SB) predstavljale su temeljne instrumente zaštite komunističkoga poretka, pri čemu se njihova uloga nije iscrpljivala u obavještajnim i protuobavještajnim poslovima, nego je uključivala i politički nadzor, represiju te kontrolu društvenih i intelektualnih krugova. Ipak, između njih postojala je bitna razlika u institucionalnom ustroju i djelokrugu: dok je poljska SB bila dio centraliziranoga represivnog aparata Poljske Narodne Republike, jugoslavenska SDS djelovala je unutar decentraliziranijega i republički strukturiranog federativnog sigurnosnog sustava. Zbog toga je, uz nadzor unutarnjih protivnika režima, razvila i naglašenu komponentu praćenja političke emigracije, nacionalnoga pitanja i transnacionalnih mreža koje su se u jugoslavenskoj sigurnosnoj percepciji smatrale prijetnjom državnom i ustavnom poretku.

Isto tako se nadalje pojašnjava, iako se obrada prikupljenih podataka, odnosno, njihovo pretvaranje u obavještajne procjene izvodila na teritoriju "zemlje inspiranta" ili njezinih saveznika, prethodno prikupljanje podataka u najvećem se postotku izvodilo na teritoriju zemlje koja je "objekt djelovanja". S obzirom na cilj zbog kojega su se podatci prikupljali, "već sama ta aktivnost istovremeno je značila i izvođenje specijalnog rata". U ovome kontekstu podatci su se prikupljali o vrlo širokom krugu pitanja, praktično o svim pitanjima od značaja za Jugoslaviju, a prvenstveno o međunacionalnim odnosima, međurepubličkoj suradnji, "snagama koje pružaju otpor smjeru SKJ, razvijenosti samoupravljanja", problemima standarda, gospodarskim mogućnostima, raspoloženju pučanstva, stanju obrane i obrambene sposobnosti zemlje, "moralno-političkom jedinstvu oružanih snaga, napose JNA", stanju i opredjeljenju rukovodećih i drugih kadrova, "pozicijama suprotnog bloka u zemlji uopće" ili na pojedinim područjima zemlje ili područjima društvenog života. Ovdje je potrebno naglasiti kako se većina podataka za takve procjene nije mogla prikupiti na klasičan način i samo "uporabom agenture" jer se radilo o kompleksnim znanstvenim elaboratima. Zbog toga su se na tom području sve više angažirale ekipe visoko stručnih kadrova iz različitih znanstvenih disciplina, što je s vremenom postala ustaljena praksa. Za izradu obavještajne procjene nastojalo se prikupiti što više podataka, pri čemu su najpouzdaniji izvori ovih informacija bili u različitim dokumentima i analizama koje su provodile društveno-političke, znanstvene i druge institucije, ili su bile prikupljene direktno na terenu. Kako bi se došlo do ovih podataka, prethodno je bilo nužno osigurati "legalnu suradnju"

transnacionalnim mrežama nerijetko tumačila kao oblik subverzivnoga, odnosno, specijalnoratovskog djelovanja usmjerenog protiv jugoslavenskoga poretka.

s odgovarajućim institucijama i organizacijama koje su omogućavale pristup takvim informacijama.⁴⁴¹ U ekipe znanstvenika često su se infiltrirali pojedini “pripadnici specijalnih snaga” koji su direktno na terenu izvodili konkretne obavještajne obrade. Nadalje je naznačeno kako je zbog navedenih činjenica, odnosno, takve suvremene prakse, Jugoslavija poduzimala niz mjera kako bi se zaštitila od takve strane djelatnosti. Kontakti sa strancima na području znanstvenih istraživanja bili su dosta razvijeni. Nije se išlo na njihovo sužavanje ili sprječavanje jer to nije odgovaralo politici i potrebama, a i nisu sva usmjerena na prikupljanje obavještajnih podataka, ali se nastojalo po ovome pitanju uspostaviti odgovarajući red i svesti ih u realne i nužne okvire kako bi onemogućili njihovu zlorabu i nanošenje štete sigurnosti i obrani zemlje. U tom cilju Savezno izvršno vijeće – SIV donijelo je *Uredbu o oblastima i vrstama naučnih (znanstvenih) istraživanja od značaja za (obranu) zemlje*, kojom su regulirani postupci i uvjeti za izdavanje odobrenja za izvođenje ovih istraživanja u suradnji sa strancima ili za potrebe inozemnih aktera. Ova uredba imala je za cilj usmjeriti i kontrolirati znanstvena istraživanja u skladu s nacionalnim interesima, te je bila obvezujuća za dosljednu primjenu u praksi.⁴⁴²

U kontekstu “**psihološko-propagandne aktivnosti**” i općeg cilja te djelatnosti koja se vodila protiv Jugoslavije, navedeno je kako je njezin cilj bilo stvaranje “idejno-političkih i moralno-psiholoških uvjeta i pretpostavki” da se kod ljudi izazove i formira nevjerica u “samoupravni socijalistički sistem”, osjećanje privremenosti tadašnjeg stanja te neizvjesnosti u pogledu budućnosti. Ove djelatnosti nastojale su učiniti društvo što nesposobnijim za otpor svim

⁴⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 9/56-11/57. Takva se suradnja, prema dostupnim navodima, često uspostavljala pod različitim “legendama”, odnosno, prikrivala se djelatnostima koje su se najlakše mogle prihvatiti unutar pojedinih jugoslavenskih institucija. Među takvim oblicima navodili su se izrada magistarskih radova i doktorskih disertacija, priprema javnih publikacija, zajednička terenska istraživanja u različitim područjima, kao i nuđenje vlastitih stručnjaka i tehničke opreme kao pomoći u istraživačkom radu. Uz to su se spominjale i ponude financijske potpore te drugi oblici suradnje koji su služili kao prihvatljiv okvir za uspostavljanje i održavanje kontakata.

⁴⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 9/56-11/57. Na temelju relevantne literature i istražene arhivske dokumentacije može se zaključiti da su sigurnosne i obavještajne službe različitih država, unatoč razlikama u političkim sustavima, počivale na srodnim operativnim načelima, dok je njihova konkretna funkcija bila određena prirodom poretka kojemu su služile. U uvjetima Hladnoga rata i službe Istoka i službe Zapada djelovale su kao instrumenti zaštite državnih interesa, političkoga sustava i geostrateških ciljeva vlastitih blokova. U tom je smislu i jugoslavenska Služba državne sigurnosti funkcionirala prema usporedivoj logici, ali unutar specifičnoga položaja Jugoslavije kao socijalističke, izvanblokovske i nesvrstane države. U skladu s time jugoslavenska je sigurnosna struktura djelovanje stranih službi, bilo istočnih bilo zapadnih, promatrala kao sastavni dio širega političkog, ideološkog i obavještajnog nadmetanja, pri čemu je osobitu pozornost pridavala političkoj emigraciji, nacionalnom pitanju i transnacionalnim vezama, koje je tumačila kao moguće kanale vanjskoga utjecaja i ugroze ustavnoga poretka. Usp., vidi o tome i u bilješkama, primjerice: od (329) do (340) i (536).

drugim oblicima specijalnog rata, čime su doprinosile slabljenju države, a u krajnjem cilju i promjeni društveno-političkog uređenja, kao i onemogućavanju vođenja neovisne vanjske politike.⁴⁴³ Na međunarodnome planu, cilj ovih djelatnosti bila je kompromitacija "samoupravnog socijalističkog sistema" i neovisne vanjske politike pred međunarodnom javnošću i izolacija Jugoslavije u svijetu. Nadalje je navedeno kako su "propagandno-psihološke aktivnosti" usko povezane i isprepletene s obavještajnom djelatnošću. One obuhvaćaju sve metode djelovanja kojima se utječe na svijest i ponašanje građana i na njihovo pridobivanje za izvjesnu ideologiju i politiku. Ove djelatnosti su raširenije, sveobuhvatnije i rafiniranije od svih drugih oblika specijalnog rata. "One traju neprekidno".⁴⁴⁴ "Psihološko-propagandna djelatnost" mogla se provoditi na više načina: preko vlastitih sredstava informiranja (bez obzira jesu li su službena, poluslužbena ili neslužbena), preko sredstava informiranja trećih zemalja, preko sredstava informiranja političke emigracije ("što se obilato koristilo u odnosu na Jugoslaviju"), preko sredstava informiranja čiji je vlasnik ostajao anonimn ("takozvana crna propaganda"), kao i preko domaćih sredstava informiranja. Pri tome se polazilo od činjenice kako u suvremenom društvu javno mijenje oblikuje "onaj (t)ko u rukama drži sredstva masovnog komuniciranja". Razlog intenzivnog interesa za ova sredstva ležao je u činjenici da su ona pripadala zemlji protiv koje je vođen "specijalni rat", a takva sredstva predstavljala su jednu od ključnih stavki obavještajnog prodora. Moglo bi se reći da su se ova sredstva skoro uvijek nalazila na smjeru glavnog udara obavještajnog prodora. Takvi slučajevi poznati su i u jugoslavenskoj praksi, kao slučaj "nove l(j)evice", koja je prije XXI. sjednice Predsjedništva SKJ preko jednog broja listova i časopisa (*Praxis, Student, Filozofija, Naši dani, Indeks, Katedra i drugi*) gotovo diktirala javno mijenje na jugoslavenskim sveučilišnim centrima.⁴⁴⁵ Nadalje je navedeno kako su,

"nacionalističke i kontrarevolucionare snage koje su se eksponirale u okviru takozvanog "masovnog pokreta",⁴⁴⁶

⁴⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 11/57. Usp. Đorđević 1986, 304.

⁴⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 11/57-12.

⁴⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 12-13/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 8/10. Vlasnović 2025, 42-46.

⁴⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 13/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 9/56. *Poznato je, na prim(j)er, da je prethodno odluka o ubacivanju ustaške diverzantsko-terorističke grupe don(ij)eta na osnovu prikupljenih podataka. Čak je ranije odabran i mogući rajon (područje) za ubacivanje, a konkretna odluka za ubacivanje je don(ij)eta decembra 1971. godine, to jest neposredno po održavanju 21. s(j)ednice Predsjedništva SKJ, odnosno tada kada je proc(ij)enjeno da se preko "masovnog pokreta" neće moći postići krajnji ciljevi. Kako je i predmnijevano u hipotezama ovoga rada, i na ovome se mjestu potvrđuju glavni prioriteti djelovanja jugoslavenskoga komunističkog režima i njegova sigurnosnog sustava. Među*

još i dalje otišle na planu ovladavanja dijelom sredstava javnog informiranja. Poznato je da je do 1971. Matica hrvatska kao glavna organizirana snaga Hrvatskog proljeća izdala 1.700 raznih naslova i da se posljednjih godina, osobito od 1968. do 1971. orijentirala na knjige domaćih autora koji su promovirali nacionalne vrijednosti. Izdavala je časopise i zbornike, a u ukupnoj nakladi Matice hrvatske izlazilo je oko 20 listova i časopisa samo u domovini. Kako su pored toga snage s izraženijim nacionalnim osjećajem ušle i u nekoliko drugih redakcija i časopisa, došli su u poziciju da bitno utječu na kulturne potrebe i ukus naroda, javno mišljenje i ideološke stavove. Kako je ocijenjeno, "najdrskije izdanje" Matice hrvatske definitivno je bio *Hrvatski tjednik* koji je započeo s nakladom od 35.000, a tijekom pola godine narastao je na 130.000 primjeraka. Naznačeno je kako je list novčano pomagan s "raznih strana, uključujući i (inozemstvo)". Imao je dovoljno novčanih sredstava, stoga je preko visokih honorara privlačio razne autore.⁴⁴⁷ Isto tako, ocijenjeno je da nije bilo sumnje kako je "pisana propaganda" koja je ubacivana iz inozemstva oduvijek zauzimala važno mjesto u ukupnoj "psihološko-propagandnoj aktivnosti" protiv Jugoslavije. Važnu ulogu u tome imale su emigrantske organizacije i druge grupe u inozemstvu koje su u velikom broju tiskale razne publikacije s "neprijateljskim sadržajem" i od toga u Jugoslaviju godišnje ubacivali oko 30.000 primjeraka. U sklopu ovih zbivanja ovisno o karakteru međunarodnih odnosa i stanja u zemlji, u "psihološko-propagandnim aktivnostima" angažirale su se dosta različite snage i rabile različite metode. Organizatori ovih djelatnosti nastojali su osigurati da njihove operacije što duže ostanu neprepoznate, kako u pogledu izvora, tako i u pogledu krajnjih ciljeva, čime su težili održavanju anonimnosti svojih djelovanja. S obzirom na to, jedan od bitnih uvjeta uspješne borbe protiv ovih djelovanja bio je sadržan u jasnem razlučivanju istih, od kritike raznih "negativnih pojava progresivnih snaga društva" koje su se angažirale na konstruktivnom razrješavanju raznih društveno-političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih problema.⁴⁴⁸ Nadalje su objašnjena,

ključnim objektima nadzora i operativnoga djelovanja bili su vodeći sudionici Hrvatskoga proljeća, osobito oni povezani s Maticom hrvatskom, kao i hrvatska politička emigracija. Napose je pozornost pritom bila usmjerena na Hrvatsko revolucionarno bratstvo, prvenstveno zbog djelovanja grupe *Fenix* 1972. Kako proizlazi iz ovoga dokumenta, ali i iz niza drugih izvora, ti su akteri sve do raspada jugoslavenskoga komunističkog režima kontinuirano bili označavani kao primarni protivnici jugoslavenskoga političkog poretka.

⁴⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 13/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 114-127. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 50/53-66/67 (1-14). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Đodan Šime br. 238694, 64/66-76/78. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 223-241. Đodan 1998, 607.

⁴⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 13/58.

“diverzantsko-teroristička (djelovanja) oblik specijalnog rata koji je primjenjivan u odnosu na Jugoslaviju”

u cijelom poslijeratnom razdoblju s različitim intenzitetom. Tako je navedeno kako odmah poslije rata dolazi do ubacivanja “diverzantsko-terorističkih grupa”, kao nastavak borbe protiv nove Jugoslavije.⁴⁴⁹

Od svih navedenih akcija napose se izdvajala najvažnija operacija ubacivanja,⁴⁵⁰

diverzantsko-terorističke grupe od 19 terorista juna 1972. godine. Za razliku od svih ranije ubačenih grupa, ova grupa, iako brojno najjača, došla je u centar zemlje gotovo neopaženo i s pretenzijama da bude inicijator i organizator ustanka i vođenja gerilskog rata sa ciljem nasilnog obaranja ustavnog poretka i uspostavljanja “NDH”. Mada je o ovoj grupi dosta toga poznato, treba ipak napomenuti neke unutrašnje i (vanjsko)-političke momente u kojima je ona ubačena. Naime, do njenog ubacivanja dolazi nakon 21. s(j)ednice Preds(j)edništva SKJ i pres(ij)ecanja aktivnosti raznih kontrarevolucionarnih i drugih neprijateljskih snaga u zemlji i u vr(ij)eme kada se od strane reakcionarnih snaga na Zapadu posebno in(z)istira na prim(j)eni metoda specijalnog rata.

⁴⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 13/58-14. U sklopu ovih razmatranja napravljen je kronološki presjek naznačenih djelovanja.

U toku 1947. i 1948. dolazi do ubacivanja u našu zemlju 6 novih diverzantsko-terorističkih grupa sa 48 terorista, koje je (organizirala) emigracija u s(u)radnji s drugim snagama. Cilj im je bio da u prol(j)eće 1948. dignu pobunu u Bosni i Hercegovini.

Nadalje se navodi kako u razdoblju,

1948-1954. dolazi do ubacivanja terorističkih grupa od strane zemalja Informbiroa. U tom periodu je u našu zemlju ubačeno 599 agenata i diverzanata. U periodu 1955.-1960. intenzitet ovakvih aktivnosti je bio nešto smanjen, ali je zato u ovom vremenu težište bilo na organiz(ir)anju (prebjega) naših građana u (inozemstvo), pretežno na Zapad, tako da je posl(ij)eratna politička emigracija uglavnom nastala u to vr(ij)eme. Posl(ij) 1960. ponovno se oživljava slanje u zemlju diverzanata i terorista iz zapadnih zemalja. U periodu između 1960. i 1965. ubačeno je u zemlju 54 diverzanta i terorista. Iz ovog perioda najpoznatija je “Riječka grupa”, koja je ubačena jula 1963. od strane ustaške emigracije (“Hrvatsko revolucionarno bratstvo”) sa zadatkom miniranja i rušenja žel(j)ezničkih pruga. Ova grupa je boravila u zemlji 14 dana, nakon čega je (uhićena), a da nije usp(j)ela izvesti planirane akcije. U periodu između 1966.-1972. pripremana je ili je izvedena 91 diverzantsko-teroristička akcija bilo u zemlji ili (inozemstvu) i to od ustaške emigracije 58, četničke 9, a svih ostalih 24. Treba reći da je u većem broju ovih akcija spr(ij)ečen njihov krajnji učinak, mada je u 1968. i 1969. bilo i nekoliko zapaženih (Hrkač i Jelić u Beogradu i nekoliko akcija u [inozemstvu]).

⁴⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 14. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 59/1973. (1-202), 3/4. Ekstremno-politička emigracija organiz(ir)ana je na nacionalnoj osnovi u brojne organizacije sa centrima i filijalama u mnogim zapadno-e(u)ropskim i prekomorskim zemljama. Zajednički oblici d(j)elatnosti ekstremne emigracije prema našoj zemlji i OS (karakteriziraju): obao(j)eštajna, diverzantsko-teroristička i psihološko-propagandna aktivnost prema zemlji i našim građanima u (inozemstvu) i dr. Ekstremni d(i)o hrvatske emigracije u svojoj d(j)elatnosti nastoji da aktivnost prenese u zemlju sa ciljem organizacije masovnog oružanog pokreta i preuzimanja vlasti. Nakon neusp(j)eha i likvidacije zadnje ubačene grupe, uočava se nastojanje da se (pregrupira) u manje, međusobno nepoznate a (akcijski) jedinstvene grupe, s težištem aktivnosti u zemlji i izvođenja napada na jugosl(a)venske objekte i diplomatske predstavnike u (inozemstvu). Butković 1998. Vukušić 2023. Lučić 2023b. Omerza 2023. Vlasnović i Begonja 2024.

U istom kontekstu nadalje se navodi kako unatoč tome što je iza grupe kao organizator i neposredni rukovoditelj stajao Glavni stan HRB-a,

“ubacivanje grupe treba vid(j)eti kao akciju c(j)elokupne neprijateljski raspoložene emigracije prema SFRJ”.⁴⁵¹

U zaključnim razmatranjima ovoga kronološkog presjeka zbivanja navedeno je kako su se kao diverzanti pojavljivali hrvatski politički emigranti, no, akcije su “izvođene uz pomoć, simpatije i sugestije raznih faktora pojedinih zemalja”. Tako je naznačeno kako je logično da se opremanje, a osobito praktična obuka diverzanata na raznim poligonima nije mogla izvesti bez pomoći i podrške onih koji su s takvom opremom i poligonima raspolagali.⁴⁵²

U okviru dokumenta precizirano je kada se primjenjuju “**vojni, ekonomski, politički i drugi pritisci**” kao “forma specijalnog rata”, a to su; izazivanje nesigurnosti, stvaranje ratne psihoze, iznuđivanje određenih ustupaka te destabilizacija svakodnevnoga života i rada. U ovome kontekstu, vojni pritisci uključuju demonstracije oružane sile, vojne manevre, vježbe te provokativne djelatnosti u pograničnim područjima. “Demonstracija oružanom silom je najoštriji vid pritiska”.⁴⁵³ Ekonomski, politički i vojni pritisci redovito se kombiniraju s “propagandno-psihološkim aktivnostima”, subverzivno-diverzantskim djelovanjima, akcijama obavještajnih službi i djelatnosti, kako je kategorizirano, “ekstremne političke emigracije i unutarnjeg

⁴⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 15/59. *Koja je došla kao logičan nastavak dotadašnje neprijateljske aktivnosti te iste emigracije onog momenta kada je njenom stranom pokrovitelju, a i emigrantskim rukovodiocima postalo jasno da se do tada prim(j)enjuvanim oblicima specijalnog rata ne može očekivati ostvarivanje krajnjih ciljeva.* Usp. Jandrić 2003, 445. M. Jareb 2006, 307, 330-332. Perušina 2019, 15.

⁴⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 15/59. *Neusp(j)esi u ranijim akcijama nisu odvratili neprijatelja od daljnjih neprijateljskih aktivnosti. To se vidi iz najnovijih pokušaja. Međutim, koristeći ranija iskustva, neprijatelj u izv(j)esnom smislu m(ij)enja taktiku. Zaključeno je da je usp(j)eh nemoguć bez stvaranja oslonca na teritorij(u) gd(j)e se grupe ubacuju. To se vidi iz slučajeva takozvane “Velebitske” i “Zagrebačke” grupe, gd(j)e se išlo na stvaranje jataka i (postupnom) p(o)duzimanju akcija.*

Posebice je istaknuto kako većina poduzetih akcija nije polučila uspjeh. *Pr(ij)е svega zahvaljujući prot(u)akcijama naših (tijela sigurnosti) i građana, odnosno zbog pomanjkanja podrške lokalnog stanovništva ovakvim neprijateljskim akcijama. Zbog toga se sve više neprijatelj (orijentira) na stvaranje jatačkih bandi, što jasno ukazuje na spregu (povezanost), (vanjskog) i unutrašnjeg neprijatelja, pa i to mora biti prisutno pri suprotstavljanju ovom vidu neprijateljske aktivnosti.*

⁴⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 15/59. Primjerice, o tome vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 199/1970 od 1.4. *Grupa za osmatranje, uočavanje i praćenje na potezu austrijsko-talijanske granice – plan operationih mjera.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 91/1975 od 19.3. *Zapažanja u zagračnom pojasu Mađarske prema Jugoslaviji.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 93/1980 od 26.1. *Juričan Josip – zapažanja prisustva i kretanja sovjetskih vojnih jedinica u SSSR-u i NR Mađarskoj, Juričan kaže da su zapazili i često uzlijetanje aviona u blizini (postaje) i smatraju da se tamo nalazi vojni aerodrom. Avioni su uzlijetali dosta brzo i ostavljali su do određene visine plameni trag koji se kasnije izgubio. Izgledali su kao štuke.* Izvor: – inf. razgovor, – provjeravanje, I/6 Ž. Hećimović, Zdravko Mustač.

neprijatelja". U sklopu ovih razmatranja naglašeno je kako je Jugoslavija, s promjenjivim intenzitetom u više navrata bila izložena "ekonomskim, političkim i vojnim pritiscima i s Istoka i sa Zapada".⁴⁵⁴

U naznačenom dokumentu naglašeno je kako je potencijalnu snagu za vođenje specijalnog rata protiv Jugoslavije predstavljala "**jugoslavenska politička emigracija**",⁴⁵⁵ osobito "njezin ekstremni dio".⁴⁵⁶ Kako je navedeno, bez obzira na njezina nastojanja da se pred stranom i domaćom javnošću predstavi kao samostalna i neovisna snaga, njezina djelatnost uvijek je bila usko povezana s "drugim (nositeljima) subverzivne i ostale neprijateljske aktivnosti iz (inozemstva)". Bila je povezana s "najreakcionarnijim snagama u sv(ij)etu" od kojih je dobivala materijalnu pomoć, podršku "pa i direktive za rad". Isto tako, ocijenjeno je da u ovoj podršci nisu bila isključena ni službena tijela pojedinih država, koja su njome manipulirala u okviru svojih širih političkih interesa. Naposljetku, utvrđena je i bliska povezanost sa stranim obavještajnim službama, koje u brojnim slučajevima "finan(c)iraju i usm(j)eravaju njenu aktivnost".⁴⁵⁷

Nadalje je ocijenjeno kako je "**posl(ij)eratna politička emigracija uglavnom nastala u periodu do 1960.**", prvenstveno kao posljedica vođenja intenzivnog "specijalnog rata protiv Jugoslavije", odnosno organiziranja prebjega. Ta emigracija se organizirala kroz različite organizacije, "ali je svima isti zajednički cilj: borba protiv Socijalističke Jugoslavije".⁴⁵⁸ Istaknuto je kako su forme i djelatnosti u toj borbi bile vrlo raznovrsne: "špijunaža za vlastite potrebe i za potrebe stranih obavještajnih službi", izvođenje "diverzantskih i drugih napada" u zemlji i na jugoslavenska predstavništva i građane u inozemstvu, razvijanje djelatnosti prema

⁴⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 16. *Naročito grubi ekonomski, politički i vojni pritisci su vršeni po izlasku rezolucije IB od strane istočnih zemalja.*

⁴⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 16. U takvim se ocjenama gotovo uvijek predmnijevala hrvatska politička emigracija. Usp. Žunec i Domišljanović 2000, 43-44. "Kategorije neprijatelja, *Politička emigracija*"

⁴⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 16. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 59/1973, (1-202), 171-178. *Stručne službe bezb(j)ednosti (sigurnosti), (SDB, SSIP i SB JNA) u protekla dva m(j)eseca 1973. godine primile su više obav(j)eštenja iz različitih izvora i s različitih područja o nam(j)erama ekstremnog (dijela) emigracije za izvođenje novih diverzantskih i terorističkih akcija u zemlji i prema predstavicima SFRJ u (inozemstvu) u toku prol(j)eca i l(j)eta ove godine. Pri tome se spominje i vršenje atentata u zemlji i (kidnapiranje, otmice) predstavnika u (inozemstvu). O tome više vidi u: Baletić i Židovec 1970, 50. (Vladimir Bakarić), Vukušić 2002, 153-163. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 420-422. Krašić 2018a, 13-32, 181-207. Mišković i Bader 2021, 346.*

⁴⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 16. *U zapadnim zemljama (E(u)ropa, Amerika, Australija), nalazi se oko 230.000 političkih emigranata (120.000 ratnih i 110.000 posl[ij]eratnih), od kojih je oko 12.000 bilo ekstremnih, među kojima je oko 2.000 bilo obučenih diverzanata.*

⁴⁵⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 17/60. Usp. Jandrić 2003, 445. M. Jareb 2006, 307, 330-332.

jugoslavenskim radnicima u inozemstvu, formiranje “vlada i drugih t(ij)ela” u inozemstvu, povezivanje s istomišljenicima u zemlji, izvođenje intenzivne “neprijateljske propagande” uz pomoć raznih stranih “(službenih) i (poluslužbenih) institucija i drugih reakcionarnih organizacija i pojedinaca”. Zaključno je naglašeno kako je emigracija izdavala oko 200 raznih listova i časopisa.⁴⁵⁹

Kako je ocijenjeno, “**aktivnost unutaršnjeg neprijatelja**” izražavala se kroz više formi i metoda “subverzivne i druge aktivnosti”. U svojoj “neprijateljskoj djelatnosti” polazili su s više različitih političkih i idejnih opredjeljenja, s pozicija buržujskih teorija o uređenju društva, s birokratsko-etastičkih pozicija i s iredentističkih i separatističkih pozicija usmjerenih na teritorijalno razbijanje jugoslavenske zajednice.⁴⁶⁰ Pored svih razlika ipak je izražena tendencija za čvršće međusobno povezivanje, kako istomišljenika na užem i širem području zemlje, tako i povezivanje s ostalim “neprijateljskim elementima” kao i sve čvršće povezivanje s “vanjskim neprijateljem” i “neprijateljskom emigracijom”. U sklopu ovih razmatranja istaknuto je kako u svojoj protusocijalističkoj i protusamoupravnoj djelatnosti inicijatori i nositelji “neprijateljske aktivnosti” u zemlji posebice djeluju na izazivanju nevjerice u sustav, spremnost i sposobnost SKJ, njezinog rukovodstva i radništva da rješavaju proturječnosti i probleme razvoja. Pri tome uporno ometaju provođenje “zacrtna politike SKJ” te svojim akcijama nastoje dramaturgizirati razne subjektivne slabosti i objektivne ekonomske, političke i druge teškoće, kao i da u svoje svrhe iskoriste negativne pojavnosti u društvu. Istodobno djeluju na širenju svojeg utjecaja i “infiltraciji svojih kadrova u različite društvene strukture”.⁴⁶¹ U ovome kontekstu, isto tako je navedeno kako unatoč stalnim porazima i neuspjesima “unutarnji neprijatelj”, po prirodi svojeg “klasnog i ideološkog opredjeljenja”, ne odstupa od svojih djelatnosti i ciljeva, već prilagođava oblike i metode djelovanja konkretnoj situaciji. Jednako tako, naznačeno je kako je za “unutaršnjeg neprijatelja” karakteristično da se u svojem djelovanju redovito povezuje s “vanjskim

⁴⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 17/60. *Od kojih su samo 30 njih imaju godišnj(u) tiraž(u) od oko 1.900.000 prim(j)eraka, raspoložu s oko 35 (tiskara), a samo u SAD i Kanadi koriste oko 30 radio (satova) na tamošnjim radio-stanicama, itd.* Usp. Vukušić 2002, 13-103 (153-163). Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 33-310. Krašić 2018a, 13-32, 181-207.

⁴⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 18. Usp. Baletić i Židovec 1970, 5-20. (Savka Dabčević-Kučar), Zagovornici birokratsko-etastičkih pozicija zagovarali su centralističke i unitarističke politike u Jugoslaviji. HE MI 2021, iredentizam (tal. irredentismo, od irredento: *neoslobođen, pod tuđom vlašću*), *svaki politički pokret kojemu je cilj pripajanje krajeva u kojima žive etničke manjine matičnim državama, narodima, slično talijanskoj iredenti druge pol. XIX. i XX. st.* Mišković i Bader 2021, 434.

⁴⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 18. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 35-38. HR-HDA-1561-RSUP-SRH-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 12/19.

neprijateljem” te u najvećem broju slučajeva upravo i djeluje “u s(u)radnji, po sugestijama i zaht(j)evima (vanjskih) snaga”. Kao takav, “unutarnji neprijatelj” označen je kao produžena ruka, “(vanjskog) neprijatelja, zbog toga što ga ovaj pothranjuje, što mu daje ideologiju, finan(c)ijska sredstva”,⁴⁶²

(pri čemu postoje nove metode i oblici financiranja moderne agenture) i svaku drugu pomoć. To su bili razlozi zbog kojih je “unutarnji neprijatelj” označen praktično kao “peta kolona” i oslonac “vanjskog neprijatelja”.⁴⁶³ Slijedom navedenoga, naznačeno je kako je ta povezanost “vanjskog i unutarnjeg neprijatelja” bila nazočna u svim vrstama djelatnosti protiv Jugoslavije od “propagandne aktivnosti i stvaranja ilegalnih političkih grupa”, preko prikupljanja obavještajnih podataka i “akcija na podrivanju ekonomske osnove društva”, do izvođenja “diverzantsko-terorističkih akcija”, organiziranja raznih konfliktnih situacija i stvaranja oporbe u zemlji. Kako je kategorizirano, “neprijatelj koji d(j)eluje s nacionalističkih pozicija, bilo separatističkih ili unitarističkih”, iako su mu razbijeni značajni punktovi, predstavljao je trajnu opasnost, što potvrđuju otkrivene “ilegalne grupe i organizacije” koje su ostvarile i neposrednu suradnju sa stranim čimbenicima (kao primjer navedena je “zadarska grupa”).⁴⁶⁴

“Reakcionarni d(i)o (svećenstva)” je isto tako razvijao živu djelatnost protiv jugoslavenskog “samoupravnog socijalističkog društva”. Djelovao je kroz dobro strukturiranu organizaciju, s jasno uspostavljenim vezama sa stranim čimbenicima, te je sustavno nastojao pridobiti što širi krug pučanstva, u čemu je u određenoj mjeri i postizao konkretne rezultate.⁴⁶⁵

Nadalje, u dokumentu je naznačeno kako su “pljačkaši društvene imovine”, odnosno, “**razne tehnomenadžerske i slične grupe**” u krajnjem slučaju podrivale ekonomsku osnovicu društva. Nije se radilo samo o imovinskom kriminalu radi osobne koristi, već o koordiniranom djelovanju ideološki raznolikih grupacija povezanih s inozemnim neprijateljskim čimbenicima,

⁴⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 18.

⁴⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 19/61. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 277/1970 od 12.5. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 4.0, r. br. 90/1976, prim. br. 7. *Proc(j)ena neprijateljskih snaga koje d(j)eluju protiv SFRJ – peta i šesta kolona.*

⁴⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 19/61. Usp. Zadarska grupa “HORA”. O tome više vidi u dosjeima: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Meštović Želimir br. 102956. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Aras Davor br. 90795 i HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Šale Petar br. 90616. Isto tako vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 93/1975 od 20.3. *Bruno Bušić o suđenju grupi u Zadru.* Stanić 2005, 85-88.

⁴⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 19/61. Usp. Akmadža 2013, 2020.

koje su sustavno izvlačile kapital iz zemlje sa ciljem destabilizacije jugoslavenske ekonomije. Takve djelatnosti imale su obilježja dugoročne subverzivne prijetnje nacionalnoj sigurnosti.⁴⁶⁶

U promatranom razdoblju naznačeno je kako je “unutarnji neprijatelj” na razne načine, uporno nastojao ući u razne društvene strukture i osvojiti odgovarajuće pozicije u društvu, kako bi na taj način mogao efikasnije provoditi svoju politiku. Kao tipičan primjer “smišljenog i (organiziranog) prodora” u društvene strukture navedena je djelatnost Matice hrvatske iz razdoblja 1969.-1971. U ovome kontekstu, naznačeno je kako je učlanjivanje u Maticu hrvatsku imalo točno “određenu nam(j)enu”. Osnovno je bilo izvršiti “prodor u razne organe (tijela) društva”, odnosno, sa svojim kadrovima preuzimati određene dužnosti i tako osigurati “neometan hod kontrarevolucije”.⁴⁶⁷ Kao potvrdu kako je cijela ta djelatnost izrazito planski provedena s izvjesnim ciljem naveden je govor Marka Veselice u Splitu.⁴⁶⁸ Ocijenjeno je kako nije bio potreban osobit komentar, osim da je i malo čudno izgledalo kako je tada već daleko otišlo javno djelovanje “okor(j)elih protivnika našeg sistema i naše nezavisnosti”. U sklopu navedenih razmatranja konstatirano je kako su “djelatnosti unutarnjeg neprijatelja” poslije svih udaraca koje je pretrpio postale sve “suptilnije, organiz(ir)acije i smišljenije” usmjerene na postizanje trajnih ciljeva. Tako je “unutarnji neprijatelj” pokušavao zauzeti određene položaje u raznim institucijama i htio se u njima učvrstiti. “Borba za pozicije je d(i)o njegove strategije”. Pri tome su se, pored tajne djelatnosti koristile javne, legalne forme, tribine, skupovi, a pojedine akcije se “v(j)ešto prikrivaju borbom za demokra(c)iju i samoupravna prava”. Zato su se i teško prepoznavale i otkrivale. Međutim, naznačeno je kako “unutarnji neprijatelj i nije toliko bio opasan” jer se njegova snaga i utjecaj u usporedbi sa,

⁴⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 19/61-20. Za navedeno bi se moglo ustvrditi kako je takva praksa postupno postala uobičajen obrazac djelovanja u različitim državnim i političkim sustavima, neovisno o njihovom društveno-političkom i ideološkom uređenju. Različiti oblici obavještajnog, informativnog i političkog djelovanja pritom su predstavljali sastavni dio šireg repertoara metoda kojima su se države koristile radi zaštite vlastitih sigurnosnih interesa i ostvarivanja strateških ciljeva.

⁴⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman br. 229562, 35-38.

⁴⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 20. Usp. Artuković i Antić 2013, 427-430. *U Hrvatskoj treba stvoriti 2.000 frontova... Ono što smo mi počeli na Sveučilištu... ako uspijemo da naš hrvatski global na te dvoje ili nekoliko tisuća frontova transformiramo, to je onda svaka mjesna zajednica, svaka radna organizacija, svaka općina, svaki komitet SKH, svaka škola, svaki fakultet, svako sportsko društvo... onda mi postizemo uspjeh. Proces transformacije ne može biti samo na bazi ideja, on može ići samo onda kada ideje postanu instrument i ideologija na osnovu kojih mi rješavamo konkretne probleme... Skidamo direktore poduzeća, šefove, mijenjamo radničke savjete, mijenjamo komitete, mijenjamo strukturu općinskih skupština... to mora biti naša strategija i taktika...*

“stvarnom snagom naše revolucije i samoupravnog društva i ne može m(j)eriti”.⁴⁶⁹

No, bio je “opasan, može biti opasan kao oslonac (vanjskim) protivnicima našeg društva”.⁴⁷⁰

U zaključnim razmatranjima naglašeno je kako je stalna bitka protiv “unutarnjeg neprijatelja” bilo koje političke, ideološke ili doktrinarne orijentacije i protiv svih društveno opasnih elemenata bio “prvorazredan zadatak”. Glede toga i za zaključak, citirane su riječi Josipa Broza koje su se koristile u raznim prilikama, a koje su predstavljale “najkonkretniji poziv na takvu bitku”.

*Prihva(ć)anje linije SKJ, koja je ustanovljena našim programom i razvijena u odlukama Desetog kongresa, pretpostavlja i odlučnu borbu za izvršavanje te linije na svim frontovima. (...) Dok smo vodili borbu protiv nacionalista, liberala i drugih, to su iskoristili informbirovci. (...) Savez komunista mora u toj borbi mobili(zir)ati radničku klasu, neposredne proizvođače – samoupravljače, omladinu i sve ostale organiz(ir)ane i progresivne snage, jer ćemo se tako lakše boriti protiv neprijatelja.*⁴⁷¹

Na temelju citiranoga teksta razvidno je da su u njemu jasno i razmjerno precizno određeni jugoslavenski program i zadatci u borbi protiv svih unutarnjih i vanjskih protivnika “samoupravne i nesvrstane socijalističke Jugoslavije”. Dokument ujedno odražava način na koji su jugoslavenske vlasti i sigurnosni aparat konceptualizirali prijetnje političkom poretku, pri čemu se jasno naznačuje tko je u određenome trenutku bio percipiran kao protivnik režima te

⁴⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 21/62.

⁴⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 21/62. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP-SDB, šif. 4.0, r. br. 14/1971, 20/22-23/25.

⁴⁷¹ *Naše unutrašnje negativno ponašanje, razdor, trzavice, svađe, otvaraju apetite protivnicima vani i unutar zemlje. Imajmo to stalno na umu i djelujmo da do raznih ekscesa ne dođe. Od kohezije i unutrašnje stabilnosti i čvrstine zavisi i naš politički prestiž u sv(i)jetu i naša otpornost protiv svake opasnosti koju bi mogli izazvati naši unutrašnji i (vanjski) protivnici. O tome više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 21/62-22/63. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 59/1973, (1-202), 104-6/109. Zaključci sa sastanka u Upravi bezb(j)ednosti (sigurnosti) SSNO; Dana 18.12.1974. godine u Upravi bezb(j)ednosti SSNO održan je sastanak s načelnicima odjeljenja bezb(j)ednosti armija, VPO, RV i PVO, VPT, SCB, VVA, OB za zaštitu SSNO i načelnicima od(j)eljenja Uprave bezb(j)ednosti SSNO, na kome su razmatrani: neki najnoviji elementi procjene vojno-političke situacije; bitni momenti iz aktivnosti obavještajnih službi, ekstremne emigracije i unutrašnjeg neprijatelja prema i u JNA, osvrt na rad i izoršenje zadataka u 1974. i težišni zadaci u 1975. Načelnik General-ppukovnik (Dane Čuić), Lopušina 1995-2002. Vukušić 2002, 175. Peti načelnik KOS bio je zagrebački kadar. Bio je to general Dane (Čuić). Predratni zemljoradnik, prvoborac i politički komesar koji je ratovao u Hrvatskoj. Rođen je 1922. u Krčevini kod Korenice. General (Čuić) je poslije oslobođenja bio pomoćnik komandanta I. armije za MVP, načelnik klasne Ratne škole GŠ, načelnik Personalne uprave i predsjednik Komiteta organizacija SKJ u JNA. Završio je Višu vojnu akademiju i Ratnu školu, umirovljen je 1984. Čuić 1976. U 13. maj.*

koje su se djelatnosti kvalificirale kao “neprijateljska djelatnost”. Takva interpretacija omogućuje uvid u širi ideološki i sigurnosni okvir unutar kojega su djelovale jugoslavenske represivne institucije. U sklopu takvih razmatranja razvidno je da su se različiti oblici političkoga, kulturnoga i društvenoga djelovanja, osobito oni koji su odstupali od službenih političkih smjernica, mogli naći u fokusu sigurnosnih službi. Time je istodobno bio oblikovan i operativni okvir djelovanja represivnoga aparata, koji je različitim mjerama nadzora, praćenja i represije nastojao spriječiti pojave ocijenjene kao prijetnja političkoj stabilnosti države.

Zbivanja u Hrvatskoj početkom 1970-ih, osobito Hrvatsko proljeće i njegove posljedice, u ovoj su analizi obuhvaćena ponajprije kroz prizmu represivnih mjera usmjerenih prema najistaknutijim sudionicima toga kulturno-političkog pokreta. Napose se pozornost pritom posvećuje djelovanju sigurnosnih službi, njihovim procjenama i operativnim postupcima prema pojedincima i grupama koji su bili označeni kao nositelji ili poticatelji političkih promjena. Na taj je način moguće jasnije sagledati kako su represivna tijela jugoslavenske države interpretirala društvena i politička kretanja u Hrvatskoj te na koji su način reagirala na pojave koje su smatrala potencijalnom prijetnjom postojećemu poretku.

4. DJELOVANJE SDS-a U DRUGOJ POLOVICI 1970-ih

U nastavku donosimo nekoliko primjera akcija i obrada koji jasno ilustriraju način djelovanja Službe državne sigurnosti i Centra SDS Zagreb. Oni pokazuju metode prikupljanja podataka, procjene političkih okolnosti i poduzimanja mjera prema osobama i pojavama označenima kao prijetnja postojećem poretku, te istodobno odražavaju šire društveno-političke prilike u Hrvatskoj, osobito u Zagrebu i okolici, sredinom 1970-ih.

Služba državne sigurnosti raspolagala je znatnim sredstvima iz tajnih fondova, što je otvaralo prostor za različite oblike njihovih zloporaba u osobne svrhe. Prikrivanje takvih radnji nerijetko je uključivalo konstruiranje istraga i montiranje postupaka, čime se istodobno štitilo njihove nositelje i održavao privid institucionalne zakonitosti.⁴⁷² Jedan od takvih slučajeva bio je **“Paromlin”**,⁴⁷³ vođen na području Centra SDS Zagreb. Njegova je svrha bila kompromitirati što veći broj hrvatskih intelektualaca, pri čemu je kao središnji element navodne subverzivne akcije bio konstruiran atentat na Josipa Broza Tita u Zagrebu, postavljanjem eksplozivne naprave u blizini Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog, gdje je trebao primiti “treći” Orden narodnog heroja. U tu je konstrukciju SDS uključila desetak osoba iz različitih dijelova Hrvatske, pripisujući im unaprijed određene uloge, kako bi dodatno učvrstila sliku o organiziranoj i “fanatičnoj” prijetnji iz hrvatskoga nacionalnog kruga.

Plan postavljanja eksplozivne naprave bio je opterećen nizom ozbiljnih manjkavosti, što upućuje na zaključak da je stvarni cilj operacije bio diskreditirati grupe i pojedince koji su se nalazili u fokusu interesa SDS-a i komunističkoga režima. Ovlašteni vještak za eksplozivne naprave pri RSUP-u imao je niz primjedbi na zahtjev za vještačenje, a njegov nalaz nije potvrdio tezu SDS-a, nego je išao u prilog obrani nevino optuženih. SDS je potom zatražila novo vještačenje i uspjela nametnuti interpretaciju prema kojoj su svi elementi slučaja prihvaćeni kao dovoljni za

⁴⁷² Usp. Stanić 2005.

⁴⁷³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 6/1975 od 13.1. *Veza: inf. br. 375/1974 od 6.12. Akcija “Pošta”, inf. br. 273/1975 od 18.9. Akcija “Paromlin”, inf. br. 276/1975 od 19.9., inf. br. 278/1975 od 20.9., inf. br. 280/1975 od 22.9., inf. br. 282/1975 od 23.9., inf. br. 284/1975 od 24.9., inf. br. 288/1975 od 25.9., inf. br. 290/1975 od 25.9., inf. br. 291/1975 od 26.9., inf. br. 299/1975 od 28.9., inf. br. 305/1975 od 30.9. Obrada “Trešnjevka”, inf. br. 306/1975 od 1.10., inf. br. 309/1975 od 3.10. Akcija “Paromlin”, Obrada “Trešnjevka”, inf. br. 379/1975 od 20.11. Akcija “Paromlin”, Obrada “Kupčina”, inf. br. 381/1975 od 21.11. Obrada “Trešnjevka”, Shema grupe, inf. br. 67/1976 od 3.3. Akcija “Paromlin”, Obrada “Trešnjevka”, inf. br. 83/1976 od 22.3., inf. br. 94/1976 od 1.4., inf. br. 108/1976 od 12.4, inf. br. 142/1976 od 5.5., inf. br. 211/1977 od 9.6. *Veliko vijeće Okružnog suda u Zagrebu osudilo je 18.6.1976. zbog krivičnog (kaznenog) djela iz čl. 111. i 113. KZ na 20 godina strogo zatvora grupu iz “Paromlina”, Vrhovni sud 18.2.1977. raspravljao o žalbi na presudu te ju potvrdio.**

podizanje optužnice, s jasnom intencijom da vještačenje posluži i kao temelj za izricanje osuđujuće presude. Međutim, da bi SDS postupak uspješno dovela do kraja, sudu je morala predočiti “dodatni dokazni materijal”. Kako se u to vrijeme *Zakon o kaznenom postupku* tumačio ekstenzivno, istraga se u pojedinim slučajevima “neprijateljske djelatnosti” mogla prepustiti SDS-u, čime je bio otvoren prostor za manipulaciju i oslanjanje na povjerenje u samu Službu. Budući da nije bilo usuglašanih stavova političko-sigurnosnog vrha iz Beograda i Zagreba, i sam je proces bio doveden u pitanje. Stoga je savezni vrh odlučio neposredno komunicirati sa zagrebačkim političko-sigurnosnim strukturama, što je izazvalo “velik animozitet na republičkoj političko-sigurnosnoj razini”.⁴⁷⁴

Slijedom takvoga razvoja zbivanja pojavila se možebitna “opasnost raskola s velikim posljedicama”, ali se nakon intervencije saveznog vrha stanje ipak smirilo.⁴⁷⁵ SDS je, uz odriješene ruke dobivene od saveznih tijela, ali i s time povezanu veliku odgovornost, pokrenula ubrzanu istragu koja se provodila u “Istražnom zatvoru u Zagrebu” u suradnji s “Istražnim zatvorom u Osijeku”, dok je politička situacija istodobno nametala potrebu brzoga privođenja optuženih sudu i izricanja najstrožih kazni. Kako je vrijeme sve više radilo protiv SDS-a, Služba je posegnula za brutalnim metodama ne bi li “nevine ljude prisilila da priznaju i potpišu nametnutu priču”.

Takvoj su kalvariji tijekom istražnoga postupka bili izloženi Đuro Perica, Tvrtko Miloš, Antun Zink, Branko Vidaček i Vinko Marković.⁴⁷⁶ Jednom je prilikom “inspektor državne sigurnosti” posjetio starogradiški zatvor “kako bi se uvjerio kako izgledaju i kako se ponašaju za vrijeme izdržavanja kazne”.⁴⁷⁷ U pojedinim fazama postupka SDS se našla u nezavidnu položaju jer “nije znala kako okončati postupak”, dok su se istodobno sumnje u zakonitost cijeloga procesa širile unutar državnih institucija. Znakovit je pritom bio posjet sudaca “Vrhovnog suda Hrvatske” KPD-u Stara Gradiška, kada je “jedan sudac tražio da mu se pokaže gdje kaznu izdržava Antun Zink”.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Stanić 2005, 66. *Pa je čak napisan pismeni nalog da se saslušaju inspektori Službe sigurnosti na okolnosti kaznenog djela i načina provođenja postupka.*

⁴⁷⁵ Stanić 2005, 66. Usp. Manolić 2016, 119-121. *Ali su ipak, priznanja za uspješno obavljeni posao u suzbijanju neprijateljske subverzivne djelatnosti dobili na razini Grada Zagreba, dok su u tom slučaju zaobiđeni republički funkcioneri (dužnosnici).*

⁴⁷⁶ O operaciji “Paromlin” više vidi u: Mihaljević 2022. Usp. Arapović 2003, 51. *Bruno Bušić u pismu Marijanu Gabelici. (London, 28. siječnja 1977.), HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 211/1977 od 9.6.*

⁴⁷⁷ Stanić 2005, 67. *Rekao mi je da u svojoj dugogodišnjoj policijskoj karijeri nije naišao na torđe momke.*

⁴⁷⁸ Stanić 2005, 69. *Ja sam mu pokazao, on je glasno prokomentirao: “Nevino su osuđeni”. Ja sam ostao bez komentara, jer ukoliko bi se upustili u raspravu, morali bi jedan od nas pisati izvještaj Službi državne sigurnosti, te je bolje biti neobaviješten.* Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 188/1989 od 8.2.

Ipak, unatoč sve nazočnijim, iako još uvijek tihim, dvojbama koje su se počele javljati u hrvatskoj javnosti, položaj osumnjičene grupe iz dana u dan postajao je sve nepovoljniji.⁴⁷⁹ Većini optuženih izrečena je smrtna kazna, koja je odmah potom preinačena u kaznu od 20 godina strogog zatvora, dok je Vinko Marković osuđen na osam godina strogog zatvora.⁴⁸⁰ Tada izrečene smrtne kazne izazvale su snažnu nelagodu i uznemirenost u javnosti,⁴⁸¹ ali su istodobno dodatno pojačale animozitet prema jugoslavenskom komunističkom režimu.

U okviru ovih razmatranja potrebno je istaknuti i **akciju "Park"**, koja se u određenoj mjeri može svrstati među represivne postupke s istim obrascem. Kako je naznačeno u dokumentu, analizirajući "neprijateljske aktivnosti" onih ekstremnih grupa i pojedinaca s područja djelatnosti "ekstremne fašističke emigracije, nacionalista", osoba iz redova birokratsko-dogmatskih struktura, "neprijateljskih djelatnosti" na Zagrebačkom sveučilištu, napose osoba iz **obrade "Kupa"**, koji su se nalazili pod kontrolom SDS-a kroz operativne obrade - OO, prethodne operativne obrade - POO i operativne kontrole - OK.⁴⁸² U ovome kontekstu, prikupljanje

⁴⁷⁹ Stanić 2005, 73. *Loše zamišljen montirani politički proces stalno je visio u zraku, te prijetio opasnosti da i sami inspektori sjednu na optuženičku klupu, zbog kršenja pravne procedure i teške zlouporabe službe i službene ovlasti. No, politički nosioci takvog ponašanja našli su rješenje, daju predmet Okružnom sudu u Zagrebu, odnosno Predsjedniku Vijeća koji će donijeti odluku i izreći politički dogovorene kazne. I to se upravo dogodilo, te je izrečena presuda u ime naroda.*

⁴⁸⁰ Usp. Mihaljević 2022, 269-274. *Sudbine ostalih "paromlinaša".*

⁴⁸¹ O tome više vidi i: Mihaljević 2022, Stanić 2005, 64-80.

⁴⁸² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 171/1977 od 26.4., inf. br. 334/1977 od 7.10., inf. br. 360/1977 od 28.10., inf. br. 10/1978 od 23.1., inf. br. 21/1978 od 3.2., inf. br. 67/1978 od 17.3. *Obrada "Kupa", S(u)radnik "Djim" - odlazak u SR Njemačku, II/ S. Vidović, Sveto Bilušić, inf. br. 81/1978 od 27.3. Izvor: s(u)radnik "Djim", - TKTR, informativni razgovor, II/ S. Vidović, Sveto Bilušić, inf. br. 88/1978 od 28.3., primjerice, inf. br. 140/1978 od 12.5. Obrada "Kupa", plan realizacije, II/S. Vidović, Sveto Bilušić, Početkom 1977. godine prikupljena su saznanja o postojanju ilegalne neprijateljske grupe u Zagrebu - platforma hrvatski nacionalizam - u kojoj se kao (nositelji) aktivnosti pojavljuju Rajčić Mirko (Raf), diplomirani ekonomist, zaposlen kao nastavnik u Srednjoškolskom centru Krapina i izvanredni student Pravnog fakulteta i Fakulteta političkih nauka (znanosti) Sveučilišta u Zagrebu, te Juranović Marko, student IV. godine Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pored njih identificirano je još trinaest članova neformalno pod(i)jeljenih u dvije podgrupe. (...) U namjeri vršenja neprijateljske djelatnosti protiv SFRJ Rajčić Mirko i Juranović Marko su u (tijeku) 1977. godine i početkom 1978. godine stupili u vezu s pripadnicima fašističke emigracije u SR Njemačkoj i Austriji (Bušić Bruno, Bilandžić Stipe, Jelić Ivo, Nikolić Vinko, Čudina Ivo, Štambuk Ante, Šuto (Nedjeljko) zvan "Šljivo", Grčić Nikola, Čović fra Marko) od kojih su primili uputstva za daljnji ilegalni neprijateljski rad u zemlji, te podstrekavani (poticani) na izvršenje teških krivičnih (kaznenih) djela (izazivanje požara u hotelu "Zagreb-Intercontinental" u vrijeme održavanja KESS-a u Beogradu. (...), II/ S. Vidović, Sveto Bilušić. inf. br. 154/1978 od 27.5. Veza: inf. br. 150/1978 od 23.5. Realizacije obrade "Kupa", II/ Operativna grupa, Sveto Bilušić, Nakon svestrane analize neprijateljskih aktivnosti osoba u akciji "Kupa", rezultata pretresa i informativnih ispitivanja s lišenima slobode, odlučili smo o primjeni represivnih i drugih mjera i to: a) krivična prijava OJT Zagreb, na osnovu čl. 136. a u vezi čl. 131. i 133. KZ SFRJ, podnesena je protiv: - Rajčić Mirka, (...), - Juranović Marka (...), - Dumančić Fabijana (...), - Rakić Ante (...), - Čeko Josipa (...) Suradnik "Đim" (ili "Djim") je također kažnjen s 25 dana zatvora s(a) ciljem stvaranja mogućnosti eventualnog "izvlačenja" od krivične (kaznene) odgovornosti i sprječavanja kompromitacije. II/ Operativna grupa, Sveto Bilušić. Jednako tako, primjenom različitih oblika institucionalnih i operativnih pritisaka razmatrana*

informacija o potencijalnom izvršitelju odvijalo se putom suradničke mreže i operativnih veza Centra SDS Zagreb.⁴⁸³ U naznačenoj informaciji iznesen je plan operativnih mjera i djelatnosti te su navedena konkretna imena, no, dio relevantne dokumentacije nedostaje, što u javnosti izaziva određene prijepore i interpretativne nejasnoće.⁴⁸⁴

Navedeni primjeri zapravo prikazuju *modus operandi* Službe državne sigurnosti u cjelini, a time i djelovanje Centra SDS Zagreb. Oni zorno ilustriraju način na koji je sigurnosni aparat prikupljao informacije, procjenjivao političke okolnosti i poduzimao operativne mjere prema osobama i pojavnostima koje su bile označene kao potencijalna prijetnja postojećem političkom poretku. Istodobno, ovi primjeri uvelike odražavaju šire društveno-političke okolnosti koje su obilježavale prostor Hrvatske, osobito Zagreb i njegovu okolicu, u razdoblju pojačanih političkih napetosti sredinom 1970-ih. U tom su se kontekstu pozornost i interes sigurnosnih službi napose usmjeravali prema djelovanju istaknutih hrvatskih intelektualaca i javnih djelatnika kod kojih je bio izražen nacionalni diskurs ili naglašena svijest o hrvatskom nacionalnom pitanju. Iz dostupnih informacija moguće je isto tako iščitati i određena stajališta pojedinih pripadnika struktura vlasti koji su, iako ne javno, ali na posredan i diskretan način, pokazivali stanovitu sklonost ili razumijevanje prema hrvatskim intelektualcima izraženog nacionalnog osjećaja. Takvi primjeri upućuju na složenost tadašnjih političkih odnosa, unutar kojih su, uz službenu represivnu politiku, postojale i nijansirane pozicije pojedinaca unutar državnih i partijskih struktura.

4.1. Djelovanje SDS-a u drugoj polovici 1970-ih na primjeru Centra SDS Zagreb

4.1.1. Obrada hrvatskog nacionalizma

SDS u cjelini, kao i Centar SDS Zagreb, kontinuirano je provodila nadzor nad djelatnostima istaknutih hrvatskih intelektualaca s izraženim nacionalnim osjećajem, neovisno o tome jesu li se nalazili na izdržavanju zatvorske kazne ili na slobodi. Intenzitet tog nadzora,

je i mogućnost vrbovanja pojedinaca za suradnju sa SDS-om, što upućuje na širi repertoar metoda kojima se služba koristila u ostvarivanju svojih ciljeva. Vidi i bilješke: (662), (827) i (851).

⁴⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 194/1977 od 31.5. *Održan je sastanak između rukovodećih struktura Centra SDS Zagreb i SUP-a grada Zagreba, na kojem je oformljen Štab (Stožer) akcije, te određeni (nositelji) operativnih zadataka u obje službe.*

⁴⁸⁴ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 194/1977 od 31.5. *Akcija "Park" – Plan operativnih mjera i radnji*, inf. br. 198/1977 od 2.6. *Akcija "Park", Realizacija plana operativnih mjera i radnji*, inf. br. 228/1977 od 23.6. *Vice Vukojević obuhvaćen Akcijom "Park", kažnjen zbog neprijateljstva prebivališta s 20 dana zatvora.* Usp. Manolić 2016, 376.

osobito u kontekstu sustavnog praćenja hrvatskih nacionalista u domovini te političke emigracije u inozemstvu, ostao je jednak kao i u prethodnom razdoblju, što je najzornije vidljivo iz njihovih operativnih izvješća i prikupljenih informacija.⁴⁸⁵

Posljednja etapa analiziranog razdoblja bila je obilježena znatnom dinamikom, dijelom i zbog narušena zdravstvenog stanja Josipa Broza Tita, što je ponovno aktualiziralo dotadašnje analize o možebitnom razvoju događaja nakon njegove smrti. Grupacije u SR Hrvatskoj koje su promicale nacionalni identitet, kao i hrvatska politička emigracija, anticipirale su Titovu smrt kao prekretnicu koja bi mogla ubrzati dezintegraciju Jugoslavije i otvoriti prostor za intenzivnije političko djelovanje.

Tijekom analiziranog razdoblja djelovanje SDS-a, osobito Centra SDS Zagreb, prikazano je kroz predmete obrade, izvore informacija te operativne metode. Predmeti obrade predstavljali su temelj djelovanja te su obuhvaćali pojedince, grupacije i organizacije pod nadzorom SDS-a, a prema nekima su primijenjene i represivne mjere. Kroz različite operativne pristupe SDS je nastojala prodrijeti do nadziranih aktera kako bi prikupila podatke o njihovim djelatnostima. Na taj su način formulirani izvori informacija putom specifičnih operativnih radnji i mjera. Na temelju prikupljenih spoznaja određivane su daljnje metode postupanja, uključujući uhićenja, diskreditaciju putom dezinformacija, oduzimanje putnih isprava te pokušaje angažiranja za suradnju sa SDS-om.⁴⁸⁶

U ovome pregledu djelovanja Službe državne sigurnosti prikazani su i analizirani podatci o osobama koje su bile predmet obrade, shodno kategoriji postupanja (operativna obrada – OO, prethodna operativna obrada – POO i operativna kontrola – OK), tematskoj liniji rada (strane obavještajne službe, “fašistička emigracija i unutarnji neprijatelj”), godini uvođenja u obradu te

⁴⁸⁵ Za usporedbu vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1976., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 4/1976 od 12.1., inf. br. 83/1976 od 22.3., inf. br. 85/1976 od 23.3., inf. br. 94/1976 od 1.4., inf. br. 107/1976 od 9.4., inf. br. 108/1976 od 12.4., inf. br. 142/1976 od 5.5., inf. br. 262/1976 od 22.7., inf. br. 352/1976 od 3.11., inf. br. 357/1976 od 8.11., inf. br. 387/1976 od 26.11., inf. br. 401/1976 od 8.12.

Za usporedbu vidi i informacije Centra SDS Zagreb iz 1977., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 1/1977 od 4.1., inf. br. 49/1977 od 16.2., inf. br. 70/1977 od 9.3., inf. br. 164/1977 od 21.3., inf. br. 80/1977 od 11.3., inf. br. 88/1977 od 15.3., inf. br. 101/1977 od 18.3., inf. br. 106/1977 od 21.3., inf. br. 184/1977 od 19.5., inf. br. 253/1977 od 21.7., inf. br. 200/1977 od 3.6., inf. br. 341/1977 od 12.10., inf. br. 360/1977 od 28.10., inf. br. 374/1977 od 10.11., inf. br. 382/1977 od 23.11., inf. br. 385/1977 od 25.11., inf. br. 390/1977 od 2.12., inf. br. 395/1977 od 8.12., inf. br. 400/1977 od 15.12., inf. br. 403/1977 od 19.12., inf. br. 410/1977 od 26.12.

⁴⁸⁶ Usp. Krašić 2018b.

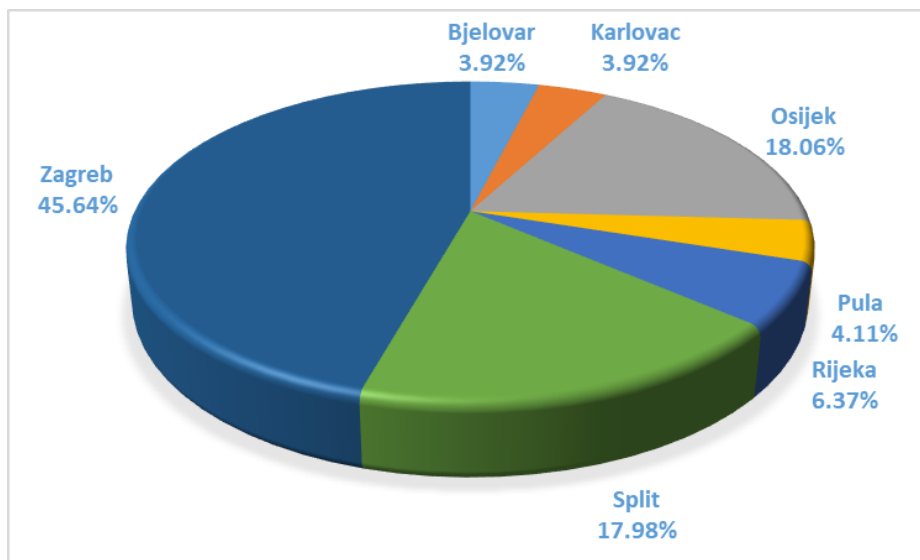
stanju i strukturi suradničke mreže.⁴⁸⁷ U navedenom dokumentu provedena je analiza rada svih centara SDS-a SR Hrvatske, promatranih pojedinačno i u cjelini. U okviru svakog centra analizirani su operativni djelatnici koji su bili zaduženi za provedbu obrada te za upravljanje suradničkom mrežom. Na dan 31. prosinca 1976. sastavljen je statistički pregled obrada, suradnika i zaprimljenih informacija, djelomično u izmijenjenom formatu, ali s pokazateljima koji omogućuju usporedbe. Od centara se tada zahtijevalo redovito izvještavanje o svim promjenama vezanim uz registraciju i deregistraciju obrada i suradnika, no, pojedini centri taj zahtjev nisu u potpunosti ispunili, što je utjecalo na cjelovitost statističkih pokazatelja. Isto tako, određeni načelnici centara održavali su vlastitu suradničku mrežu te su aktivno sudjelovali u operativnim obradama (OO, POO i OK), zbog čega su uključeni u tablične prikaze među ostalim operativnim djelatnicima.⁴⁸⁸ Prema evidenciji SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, zaključno s 30. lipnja 1978., ukupno je bilo registrirano 2.124 osobe obuhvaćene operativnim obradama, prethodnim operativnim obradama i operativnom kontrolom. Nadzor nad tim osobama provodio se u kontekstu djelovanja stranih obavještajnih službi, kao i u okviru mjera usmjerenih na otkrivanje i suzbijanje “neprijateljske djelatnosti fašističke emigracije” te “unutarnjeg neprijatelja”. U analizi pojedinih centara SDS-a, Centar SDS Bjelovar evidentirao je 88 osoba (4,14 posto od ukupnog broja), Karlovac 80 (3,77 posto), Osijek 274 (12,90 posto), Pula 78 (3,67 posto), Rijeka 144 (6,78 posto), Split 354 (16,67 posto).⁴⁸⁹ Najveći apsolutni i relativni porast zabilježen je u Centru SDS Zagreb, gdje je broj obrada porastao za 66 posto, ponajprije u segmentu operativne kontrole. U ostalim centrima zabilježeni su sljedeći porasti: Bjelovar 54 posto, Karlovac 40 posto, Osijek 4 posto, Pula 30 posto, Rijeka 55 posto i Split 35 posto.

⁴⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, (1-41), 3. (*Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim radnicima (djelatnicima), sa stanjem 30.6.1978. g.*), Usp. Axboe Nielsen 2022, 91. *Neprijateljska emigracija*.

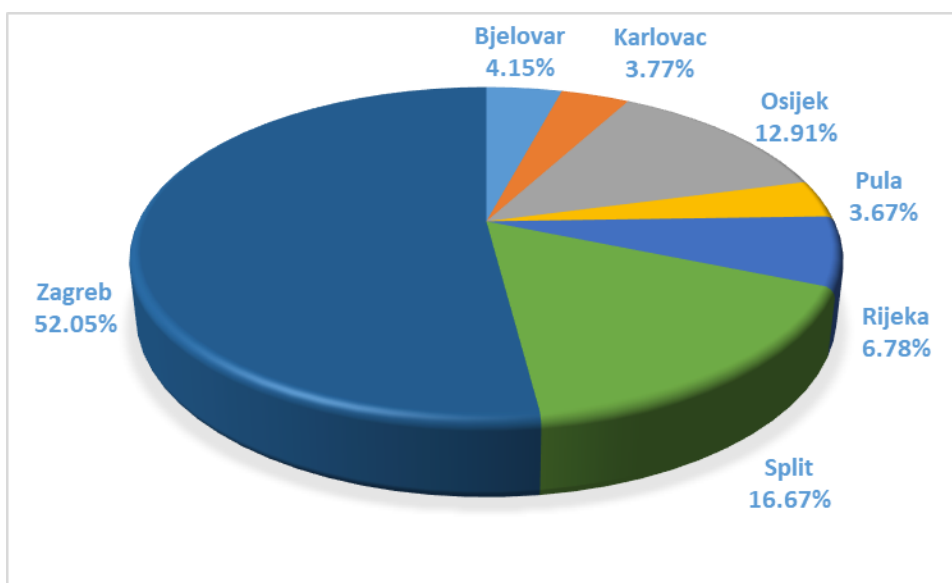
⁴⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 3.

⁴⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4. Dok je Centar SDS Zagreb evidentirao najveći broj – ukupno 1.105 osoba, što je činilo 52,02 posto svih registriranih – analiza u usporedbi s prethodnim razdobljem pokazuje izražen trend rasta. Naime, godinu i pol ranije bilo je evidentirano 1.460 osoba, a do kraja lipnja 1978. taj je broj porastao za 45,5 posto. Ovakav porast ne upućuje samo na kvantitativno povećanje registriranih, nego i na intenziviranje nadzora te širenje operativne obrade u promatranom razdoblju. Pritom podatak da je više od polovice ukupno evidentiranih osoba bilo registrirano upravo u zagrebačkom centru dodatno potvrđuje njegovu ključnu ulogu u sustavu praćenja i kontrole.

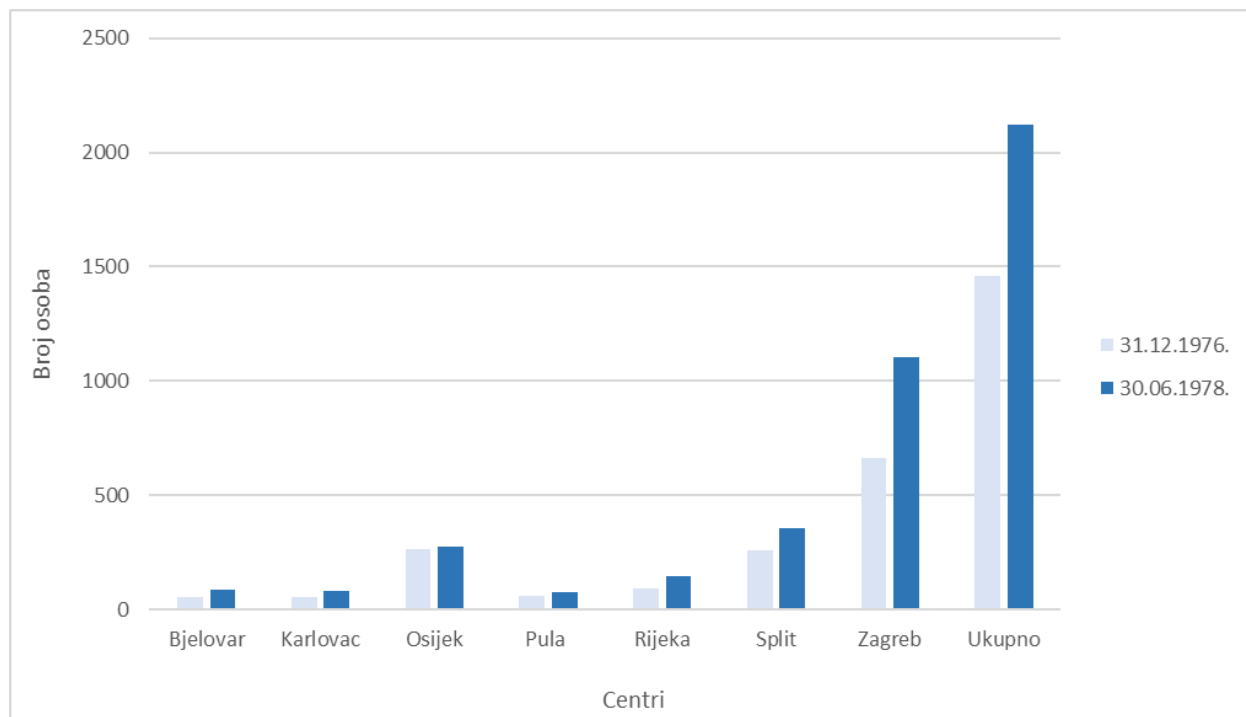
Doprinos pojedinih centara SDS-a u nadzoru nad “neprijateljskom djelatnošću” ilustriran je Grafikonima 1 i 2, dok Grafikon 3 prikazuje promjene u broju obrada između 31. prosinca 1976. i 30. lipnja 1978.



Grafikon 1. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, (1-41), 4. Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim (djelatnicima), sa stanjem 31.12.1976. g.



Grafikon 2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4. Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim (djelatnicima), sa stanjem 30.6.1978. g.



Grafikon 3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4. Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim (djelatnicima), sa stanjem 31.12.1976. i 30.6.1978. g.⁴⁹⁰

Najzastupljeniji oblik nadzora bile su prethodne operativne obrade, s ukupno 930 osoba (43,79 posto), zatim operativna kontrola sa 632 osobe (29,75 posto) te operativne obrade s 562 osobe (26,46 posto). Struktura obrada varirala je među centrima, što je prikazano u Tablici 3.

	Ukupna obrada	%	OO	%	POO	%	OK	%
Ukupno	2.124	100%	562	26,46	930	43,79	632	29,75
Bjelovar	88	100%	14	15,91	35	39,77	39	44,32
Karlovac	80	100%	20	25,00	50	62,50	10	12,50
Osijek	274	100%	77	28,10	145	52,92	52	18,98

⁴⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4.

Pula		78	100%	14	17,95	43	55,13	21	26,92
Rijeka		144	100%	22	15,28	104	72,22	18	12,50
Split		354	100%	70	19,78	206	58,19	78	22,03
Zagreb		1.105	100%	344	31,13	347	31,40	414	37,47
SDS RSUP		1				1			

Tablica 3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 2/5. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim (djelatnicima) sa stanjem 30.6.1978. g.*

Najveći udio osoba pod OK bilježe centri SDS-a Zagreb i Bjelovar, dok su ostali centri najčešće provodili POO. Tijekom analiziranog razdoblja uočene su značajne promjene u strukturi obrada: iako je u svim centrima zabilježen porast ukupnog broja nadziranih osoba, broj pod OK smanjen je u centrima SDS-a Karlovac, Osijek i Pula, dok je Centar SDS Zagreb, koji 1976. nije imao registriranih osoba u OK, do sredine 1978. evidentirao 37,47 posto svih osoba pod tom kategorijom u SR Hrvatskoj. Ukupno, broj OO porastao je za 13 posto, POO za 19 posto, a OK za čak 242 posto, pri čemu je glavni uzrok naglog rasta OK bila upravo djelatnost Centra SDS Zagreb.⁴⁹¹ Od ovih osoba, 390 ih je bilo pod operativnom kontrolom, što čini 40,54 posto unutar ove kategorije ili 61,71 posto svih osoba pod OK. Isto tako, 355 osoba (16,7 posto) praćeno je u okviru djelatnosti stranih obavještajnih službi, a 807 osoba (38 posto) iz "fašističke emigracije" bilo je pod obradom. U obje ove grupe većina osoba bila je u POO, što je prikazano u Tablici 4.

	Ukupno	%	OO	%	POO	%	OK	%
Ukupno	2.124	100	562	26,46	930	43,78	632	29,76
Strane ob. službe	355	100	115	32,39	177	49,88	63	17,75
Emigracija	807	100	235	29,12	393	48,70	179	22,18

⁴⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 2/5, 4/7. Shodno raspoloživim podacima, najzastupljeniju grupaciju u operativnoj obradi činila je kategorija takozvanog "unutarnjeg neprijatelja", u okviru koje su evidentirane 962 osobe. Taj broj predstavlja 45,29 posto svih obrada koje je u promatranom razdoblju vodila SDS SR Hrvatske. Takav udio jasno pokazuje da je fokus represivnog aparata bio primarno usmjeren prema akterima i pojavama unutar samoga društvenog prostora Hrvatske, odnosno, prema osobama koje su percipirane kao nositelji politički nepodobnih ideja, kritičkih stavova ili oblika organiziranog i neorganiziranog neslaganja s vladajućim poretom. Struktura i opseg ove kategorije upućuju na široko postavljenu definiciju "unutarnjeg neprijatelja", što je omogućavalo uključivanje različitih društvenih grupa i pojedinaca u sustav nadzora i operativne obrade.

“Unutarnji neprijatelj”	962	100	212	22,04	360	37,42	390	40,34
--------------------------------	-----	-----	-----	-------	-----	-------	-----	-------

Tablica 4. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32. r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4/7. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim (djelatnicima) sa stanjem 30.6.1978. g.*

Analizom informacija centara SDS-a o praćenju “rada neprijatelja i mjerama koje su poduzimali”, utvrđeno je da za 899 osoba (42,33 posto) u 1976. i 1977. nije bila napisana niti jedna informacija. Jednako tako, u prvom polugodištu 1978., kada su zavedene 272 osobe (12,81 posto svih obrada), nije bilo dostupnih podataka o informacijama vezanim za te osobe.⁴⁹² U Tablici 5 prikazani su pokazatelji koji ilustriraju broj obrada za koje su u razdoblju 1976. i 1977. bile dostavljene informacije te broj obrada bez dostavljenih informacija. S obzirom na trajanje obrade, prevladavale su osobe čiji su predmeti (OO, POO i OK) bili otvoreni od 1976. do 30. lipnja 1978. i trajali jednu do dvije godine; takvih je bilo 1.677, odnosno, 78,95 posto svih osoba koje su se nalazile u obradi SDS-a SR Hrvatske.⁴⁹³

	Ukupno osoba	Obrade za koje su u obradi dane informacije	%	Obrade za koje u obradi nisu dane informacije	%
Ukupno	2.124	1.225	57,67	899	42,33
Bjelovar	88	77	87,50	11	12,50
Karlovac	80	65	81,25	15	18,75
Osijek	274	178	64,96	96	35,04
Pula	78	57	73,08	21	26,92
Rijeka	144	82	56,94	62	43,06
Split	354	234	66,10	120	33,90

⁴⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 4/7. Isto tako je naznačeno da takvo stanje nije bilo bitnije izmijenjeno činjenicom da se “o većini osoba izvještava i prije zavodjenja u operativnu obradu”. Drugim riječima, prethodno prikupljanje informacija nije u značajnijoj mjeri utjecalo na trajanje niti na intenzitet kasnije operativne obrade.

⁴⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 5/8. U ovome je kontekstu osobito važno istaknuti da je značajan udio obrada (njih 8,47 posto) trajao dulje od devet, odnosno deset godina, pri čemu je takva praksa bila osobito izražena u centrima SDS-a Zagreb i Split. U najvećem broju slučajeva radilo se o osobama svrstanim u kategoriju OO, kojih je evidentirano 144. Taj broj čini više od 25 posto svih osoba iz kategorije OO koje je SDS pratila dulje od devet godina, što upućuje na dugotrajnu i sustavnu usmjerenost operativne obrade prema toj grupi.

Zagreb	1.105	532	48,14	573	51,86
RSUP	1	-	-	1	

Tablica 5. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 5/8. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim (djelatnicima) sa stanjem 30.6.1978.* 8.

Dani su ovi podatci po centrima SDS-a i vrsti obrade (OO, POO i OK).

Tablica 6 donosi prikaz podataka po centrima SDS-a o trajanju obrada prema linijama rada i vrstama obrade, kao i osnovne grupacije pokazatelja prema navedenim obilježjima.⁴⁹⁴

Godina zavođenja obrade po centrima SDS

	Ukupno	Do 30.6. 1978.	1977.	1976.	1975.
Ukupno	2.124	272	736	669	75
Bjelovar	88	15	35	26	-
Karlovac	80	13	31	18	3
Osijek	274	20	42	156	15
Pula	78	2	25	28	1
Rijeka	144	11	52	37	8
Split	354	42	76	139	9
Zagreb	1.105	169	475	265	39
RSUP	1				

⁴⁹⁴ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 5/8-6/9. Podatci iz Tablice 6 jasno potvrđuju da je operativno težište djelovanja SDS-a bilo koncentrirano na području Centra SDS Zagreb, koji je s 1.105 obrada predstavljao središnji punkt sigurnosnoga nadzora u SR Hrvatskoj. Znatno manji broj obrada u ostalim centrima, uključujući Split (354) i Osijek (274), dodatno naglašava dominantnu ulogu Zagreba kao političkoga, administrativnog i sigurnosnog središta Hrvatske. Istodobno, struktura obrada prema vrstama i linijama rada, razvidna iz navedenoga dokumenta, pokazuje da je SDS najveću pozornost usmjeravala na "unutarnjeg neprijatelja" (962) i emigraciju (807), dok je linija stranih obavještajnih službi (355), iako važna, ostajala u drugom planu. Takav raspored ne odražava samo operativne prioritete Službe nego i temeljnu sigurnosnu percepciju jugoslavenskoga komunističkog režima, prema kojoj su unutarnja oporba, nacionalno pitanje i emigrantske strukture smatrani glavnim nositeljima političke i sigurnosne prijetnje poretku. U tom smislu brojevi pokazatelja iz Tablice 6 ne govore samo o intenzitetu rada SDS-a nego i o logici represivnoga sustava koji je glavninu svojih kapaciteta usmjeravao prema nadzoru i suzbijanju stvarnih i potencijalnih protivnika unutar vlastitoga društvenog prostora.

	1974.	1973.	1972.	1971.	1970.	Prije 1970.
Ukupno	42	63	43	23	21	180
Bjelovar	2	2	2	2	2	2
Karlovac	3	4	2	-	-	6
Osijek	11	10	8	2	-	10
Pula	-	5	3	-	4	10
Rijeka	11	7	3	4	2	9
Split	1	7	23	4	3	50
Zagreb	14	28	2	11	10	92
RSUP	-					1

Tablica 6. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 5/8-6/9. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim (djelatnicima) sa stanjem 30.6.1978. g.*

U dokumentu se nadalje navodi da je u djelatnosti suzbijanja “neprijateljske djelatnosti” osoba koje su se nalazile u obradi bilo uključeno ukupno 186 operativnih djelatnika, odnosno, 63 posto od ukupnog broja, što je isto tako prikazano u Tablici 7. Naznačeno je da je na jednog operativnog djelatnika u prosjeku dolazilo više od 11 osoba u obradi, konkretno 11,42. Međutim, postojale su značajne razlike u opterećenju: dok su pojedini djelatnici imali u obradi više od stotinu osoba, istodobno je znatan broj operativaca imao samo jednu ili dvije obrade.⁴⁹⁵

Broj osoba u

⁴⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 7/10-8/11. U *Centru SDS Zagreb (Slobodan) Budimir je imao 276 OK i (Borislav) Šokčević 106 OK i POO*. Iz prikazanih podataka razvidno je da je najveći broj operativnih djelatnika istodobno vodio između pet i deset obrada – ukupno njih 56. Slijedi skupina od 45 djelatnika koji su u radu imali između dvije i pet obrada. Istodobno, više od 16 posto operativnog sastava (njih 30) vodilo je samo jednu ili dvije obrade, što jasno upućuje na neravnomjernu raspodjelu radnog opterećenja unutar Službe. Takva struktura pokazuje postojanje diferenciranog sustava raspodjele poslova, pri čemu je dio djelatnika bio znatno opterećeniji i nosio veći broj predmeta, dok je drugi dio imao ograničeniji opseg operativnog rada. Ovakva neravnomjernost može se tumačiti kroz nekoliko čimbenika: razlike u iskustvu i stažu pojedinih operativaca, njihovu specijalizaciju po linijama rada (primjerice, obrada političke emigracije, “unutarnjeg neprijatelja”, vjerskih zajednica i slično), kao i organizacijske prioritete pojedinih centara SDS-a. Ujedno, ovakav raspored može upućivati i na postojanje užeg kruga iskusnijih ili pouzdanijih djelatnika kojima su povjeravani složeniji i osjetljiviji predmeti, dok su manje zahtjevne ili tek otvorene obrade dodjeljivane mlađim ili manje profiliranim operativcima. Time se radna struktura ne očituje samo kao administrativna kategorija, nego i kao pokazatelj unutarnje hijerarhije, povjerenja i operativnih prioriteta unutar sustava.

obradi, po grupama	Broj operativnih djelatnika prema broju osoba koje obrađuju							
	Ukupno	BJ	KA	OS	PU	RI	ST	ZG
Ukupno	186	13	16	31	10	17	43	56
do 2 obrade	30	3	2	3	1	4	10	7
od 2-5	45	3	10	8	3	3	10	8
5-10	56	4	4	11	5	6	15	11
10-15	22	2	-	6	-	1	4	9
15-20	16	1	-	2	1	1	2	9
20-30	11	-	-	1	-	2	1	7
30-40	3	-	-	-	-	-	1	2
40-50	1	-	-	-	-	-	-	1
više od 100	2	-	-	-	-	-	-	2

Tablica 7. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1978, pred. 1.1, 7/10. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim (djelatnicima), sa stanjem 30.6.1978. g.*

Slijedom analiziranih podataka može se zaključiti da je suradnička mreža SDS-a SR Hrvatske bila relativno mlade strukture. Naime, više od 59 posto suradnika nalazilo se u suradničkom odnosu kraće od četiri godine, što upućuje na izraženu fluktuaciju i dinamičnost u formiranju mreže. Promatrano prema linijama rada, udio kraćih suradničkih angažmana iznosio je 60,73 posto u obavještajnim poslovima, 51,75 posto u radu na emigraciji te 64,54 posto u djelovanju protiv "unutarnjeg neprijatelja". Upravo u posljednjoj liniji rada zabilježen je i najveći udio kratkotrajnih suradnji, što pokazuje da je SDS najmlađu suradničku strukturu imala upravo na području suzbijanja takozvanog "unutarnjeg neprijatelja". Unatoč prevladavajućem obrascu kratkoročnih suradnji, evidentiran je i manji broj dugoročnih suradnika. Njih 26, odnosno 3,02 posto, surađivalo je sa SDS-om dulje od 28 godina. Najveći broj ovih suradnika bio je registriran pri Centru SDS Zagreb (16 osoba), dok su ostali djelovali u centrima SDS-a u Puli, Rijeci i Splitu. Ovaj podatak upućuje na postojanje stabilne jezgre dugogodišnjih suradnika unutar pojedinih regionalnih središta.

4.2. Statistički prikaz obrada po centrima SDS-a i liniji rada za 1978.

Slijedom prethodno analiziranih podataka o trajanju obrada i angažiranosti operativnih djelatnika, u okviru ovih razmatranja statistički prikaz obrada prema centrima SDS-a i linijama

rada sa stanjem na dan 31. prosinca 1978. dodatno upotpunjuje analitički pregled osoba u obradi te strukture suradničke mreže, promatrane po centrima i operativnim djelatnicima, na temelju stanja od 30. lipnja 1978.⁴⁹⁶ U ovome pregledu prikazano je stanje obrada tijekom 1978., s naglaskom na obavještavanje SDS-a putom informacija centara SDS o osobama koje su bile zavedene u OO, POO i OK. Ovaj prikaz ne uključuje kvalitativnu analizu informacija u smislu procjene vjerodostojnosti spoznaja o “neprijateljskoj djelatnosti” predmetnih osoba niti o konkretnim radnjama i mjerama koje je SDS prema njima poduzimala, već se temelji na kvantitativnim pokazateljima broja zaprimljenih informacija, bez obzira na njihov sadržajni značaj (pri čemu se u brojnim slučajevima osobe u obradi tek formalno spominju). Istaknuto je da broj primljenih informacija predstavlja indikator razine obaviještenosti SDS-a o djelatnostima određenih osoba te, u kombinaciji s podacima o trajanju obrade, može poslužiti kao temelj za buduće planiranje i programiranje zadataka SDS-a. Pritom je ukazano na činjenicu da za značajan broj obrada nije bila zabilježena nijedna informacija od trenutka njihova zavođenja, a postoje i slučajevi u kojima nije postojala nijedna informacija, ni prije niti nakon početka obrade. Prikaz obuhvaća cjelokupni sustav SDS-a, razrađen po linijama rada i po vrstama obrada, kao i unutar organizacijskih cjelina, centara SDS-a, po istim kriterijima. Isto tako je naznačeno da u ovome pregledu nisu uzete u obzir promjene koje su nastale tijekom 1979. glede deregistracije postojećih obrada, zavođenjem novih te promjenama u dinamici obavještavanja putom informacija.⁴⁹⁷ Priložene tablice sadrže podatke o ukupnom broju osoba u obradi SDS-a, raspodijeljene po centrima, linijama rada i stupnjevima obrade, a unutar ovih kategorija prikazani su i podatci o broju obrada o kojima su tijekom 1978. bile dostupne informacije te o onima za koje nije bilo informacija. Jednako tako, može se razabrati broj obrada za koje nije bila napisana nijedna informacija kroz dulje vremensko razdoblje, kao i broj osoba za koje nije zabilježena nijedna informacija od samog početka obrade.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, (1-15), 3. (*Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.*)

⁴⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 3.

⁴⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 2/4. U svrhu jasnije usporedbe međusobnih odnosa analiziranih podataka, pojedini pokazatelji iskazani su u relativnim brojevima, kako bi se omogućilo preciznije sagledavanje njihovih proporcija i udjela u ukupnoj strukturi. Takav metodološki pristup olakšava interpretaciju trendova i odnosa među kategorijama, osobito u situacijama kada apsolutni brojevi sami po sebi ne pružaju dovoljno uvida u razmjere i dinamiku promatranih pojava. Prikaz tih pokazatelja u relativnim vrijednostima vidljiv je u Tablici 8, gdje su podatci strukturirani na način koji omogućuje usporedbu intenziteta i zastupljenosti pojedinih elemenata unutar ukupnog sustava.

U dokumentu se navodi da ti relativni brojevi, gledajući SDS kao cjelinu, pokazuju kako u 1978. za 60 posto osoba u obradi nije bila napisana nijedna informacija, odnosno, nije bilo nikakvih podataka o njima u dostupnim informacijama. Nije točno kazati da su informacije bile napisane za preostalih 40 posto osoba u obradi, jer su, kako je napomenuto, uzete u obzir i informacije koje neizravno tretiraju problematiku ovih osoba, ali sadrže podatke o njima iz drugih razloga. Analizirajući stanje prema pojedinim centrima SDS-a, vidi se da centri SDS-a u Zagrebu (71 posto) i Osijeku (56 posto) imaju više od 50 posto obrada za koje nije bilo dostupnih podataka, dok su centri SDS-a u Rijeci (49,67 posto), Puli (48 posto) i Splitu (46 posto) vrlo blizu granici od 50 posto. Isto tako je naznačeno kako je zabrinjavajuće da za više od jedne trećine osoba u obradi (54 posto) nije bilo dobivenih podataka, a postoji i broj osoba za koje SDS nikada nije dobila bilo kakve informacije od svojih centara.⁴⁹⁹ O tim osobama pisano je vrlo malo, a za 75 posto njih nema podataka od trenutka zavođenja. Bolje stanje nije niti u POO Centra SDS Zagreb, gdje postoji 137 osoba, ili 44 posto, o kojima nije bilo nikakvih podataka od zavođenja. Međutim, čak i kada se isključe podatci OK Centra SDS Zagreb, još uvijek ostaje relativno visok postotak osoba u obradi SDS-a, točnije 18 posto o kojima nije bilo podataka od zavođenja. Jednako tako, naznačeno je da je bilo osoba za koje se OO i POO vode i po sedam, osam, devet i više godina, a da za njih nije bilo podataka kroz informacije. U usporedbi podataka prema linijskoj problematici, općenito, najlošije stanje obaviještenosti bilo je u obradama “unutarnjeg neprijatelja“, budući da je u 1978. za 64 posto ovih osoba bilo nedostupnih podataka, kao i u pogledu podataka s kojima SDS raspolaže od trenutka zavođenja osoba u obrade. Isto je naznačeno da za 42 posto osoba u obradi nije bilo informacija od zavođenja.

Obrade o kojima su pisane	Obrade o kojima nisu pisane	Obrade o kojima nisu pisane
Ukupno		

⁴⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 3/5. Na ovaj relativno visok postotak presudno su utjecali podatci OK Centra SDS Zagreb, koji u posljednje dvije godine nije imao nijednu osobu evidentiranu u kategoriji OK, dok je 1978. u toj kategoriji bilo zavedeno čak 488 osoba. Takva diskontinuitetna kretanja ukazuju na značajnu promjenu u operativnoj praksi ili metodologiji evidentiranja, ali i na moguće reorganizacijske ili prioritetne pomake unutar samoga centra. Nagli prijelaz s nultog stanja na nekoliko stotina evidentiranih osoba sugerira ili intenziviranje nadzora i otvaranje većeg broja predmeta u kratkom razdoblju, ili pak administrativnu preraspodjelu i drugačiju klasifikaciju već postojećih obrada. Stoga se navedeni postotak ne može tumačiti isključivo kao rezultat linearnog rasta, nego ga je potrebno sagledati u širem kontekstu institucionalnih promjena, operativnih prioriteta i možebitne revizije kriterija za vođenje osoba u kategoriji OK.

	obrada	inf. u 1978.	u %	inf. u 1978.	u %	inf. od zavođenja	u %
UKUPNO	2.210	888	40.18%	1.322	59.82%	758	34.30%
Bjelovar	93	59	63.44%	34	36.56%	9	9.68%
Karlovac	91	60	65.93%	31	34.07%	11	12.09%
Osijek	294	128	43.54%	166	56.46%	72	24.49%
Pula	82	43	52.44%	39	47.56%	14	17.07%
Rijeka	151	76	50.33%	75	49.67%	32	21.19%
Split	361	194	53.74%	167	46.26%	74	20.50%
Zagreb	1.138	328	28.82%	810	71.18%	546	47.98%

Tablica 8. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 3/5. (Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)

Što se tiče problematike stranih obavještajnih službi i kako je kategorizirano, "neprijateljske emigracije", ako se gleda SDS kao cjelina, tu je stanje podjednako i u 1978.,⁵⁰⁰ a i u odnosu na one obrade o kojima nema podataka od zavođenja, 27 posto, odnosno 27,5 posto. Ako se promatra stanje po centrima, vidi se da je jedino u Centru SDS Pula, prema liniji obavještajnih službi, bilo više od 50 posto obrada, točnije 67,5 posto, o kojima su postojali podatci u 1978. Pojedinačno stanje za svaki centar i po svakoj liniji može se vidjeti iz pokazatelja u Tablici 9, Tablici 10 i Tablici 11.⁵⁰¹

Strane obavještajne službe

UKUPNO	Obrade u kojima je	Obrade u kojima nije	Obrade u kojima nije
	u %	u %	u %

⁵⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2. Za 57 posto osoba evidentiranih po liniji obavještajnih službi te za 56 posto onih vođenih po liniji takozvane "fašističke emigracije" nisu postojale raspoložive informacije. Ovakav visok udio nedostatnih podataka upućuje na ograničenu razinu operativne razrađenosti ovih predmeta, ali i na možebitnost da su pojedine osobe bile evidentirane preventivno ili na temelju inicijalnih spoznaja, bez daljnje konkretizacije i produbljene obrade. Istodobno, takva struktura može odražavati i specifičnosti rada po navedenim linijama, gdje su informacije često bile fragmentarne, teško provjerljive ili ovisne o vanjskim izvorima. Stoga navedeni postoci ne svjedoče samo o informacijskoj praznini, nego i o načinu funkcioniranja operativnog sustava, u kojem je samo evidentiranje osobe predstavljalo dio šireg mehanizma nadzora, neovisno o stupnju prikupljenih spoznaja.

⁵⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 4/6-5/7.

		bilo inf. u 1978.		bilo inf. u 1978.		bilo inf. od zavođenja	
UKUPNO	374	161	43	213	57	101	27
Bjelovar	22	9	41	13	59	4	18
Karlovac	8	2	25	6	75	3	37,5
Osijek	61	25	41	36	59	16	26
Pula	40	27	67,5	13	32,5	5	12
Rijeka	66	33	50	33	50	9	14
Split	66	33	50	33	50	15	23
Zagreb	111	32	29	79	71	49	44

Tablica 9. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 5/7. (Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)

“Fašistička emigracija”

	UKUPNO	Obrade o kojima je bilo informacija u 1978.	u %	Obrade o kojima nije bilo informacija u 1978.	u %	Nije bilo informacija od zavođenja	u %
UKUPNO	803	353	43.96%	450	56.04%	221	27.52%
Bjelovar	41	26	63.41%	15	36.59%	5	12.20%
Karlovac	51	42	82.35%	9	17.65%	4	7.84%
Osijek	115	51	44.35%	64	55.65%	32	27.83%
Pula	9	3	33.33%	6	66.67%	–	–
Rijeka	34	13	38.24%	21	61.76%	12	35.29%
Split	104	62	59.62%	42	40.38%	15	14.42%
Zagreb	449	156	34.74%	293	65.26%	153	34.08%

Tablica 10. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 5/7. (Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)

“Unutarnji neprijatelj”

	Osobe o kojima je	Osobe o kojima
--	----------------------	-------------------

	UKUPNO	bilo inf. u 1978.	u %	nije bilo inf. u 1978.	u %	Nije bilo inf. od zavođenja	u %
UKUPNO	1.033	374	36.21%	659	63.79%	436	42.21%
Bjelovar	30	24	80.00%	6	20.00%	-	-
Karlovac	32	16	50.00%	16	50.00%	4	12.50%
Osijek	118	52	44.07%	66	55.93%	24	20.34%
Pula	33	13	39.39%	20	60.61%	9	27.27%
Rijeka	51	30	58.82%	21	41.18%	11	21.57%
Split	191	99	51.83%	92	48.17%	44	23.04%
Zagreb	578	140	24.22%	438	75.78%	344	59.52%

Tablica 11. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 6. (Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)

Stanje obaviještenosti o osobama u obradi SDS-a kroz informacije centara SDS-a prema stupnju obrade daju podatci iz Tablice 12. U istoj tablici posebice je vidljiv broj osoba u obradi, razvrstan po stupnju, za koje od trenutka zavođenja nisu postojale nikakve informacije.⁵⁰²

Ukupno obrada prema stupnju obrade

Osobe u obradi prema stupnju obrade, za koje nije bilo informacija u 1978.

	OO	POO	OK	OO	u %	POO	u %	OK	u %
UKUPNO	571	922	717	235	41.16%	505	54.77%	582	81,17%
Bjelovar	13	40	40	1	7.69%	15	37.50%	18	45,00%
Karlovac	25	55	11	5	20.00%	20	36.36%	6	54,55%
Osijek	85	149	60	31	36.47%	88	59.06%	47	78,33%
Pula	14	47	21	6	42.86%	16	34.04%	17	80,95%
Rijeka	25	107	19	8	32.00%	56	52.34%	11	57,89%
Split	69	214	78	18	26.09%	90	42.06%	59	75,64%
Zagreb	340	310	488	166	48.82%	220	70.97%	424	86,89%

Osobe u obradi, po stupnju, za koje nije bilo informacija od zavođenja

⁵⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 6, 8.

	OO	u %	POO	u %	OK	u %
UKUPNO	51	8,93%	247	26,79%	460	64,16%
Bjelovar	1	7,69%	3	7,50%	5	12,50%
Karlovac	-	-	7	12,73%	4	36,36%
Osijek	5	5,88%	42	28,19%	25	41,67%
Pula	-	-	3	6,38%	11	52,38%
Rijeka	1	4,00%	25	23,36%	6	31,58%
Split	1	1,45%	30	14,02%	43	55,13%
Zagreb	43	12,65%	137	44,19%	366	75,00%

Tablica 12. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 6-8. (*Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.*)

U dokumentu se isto tako navodi, uz pretpostavku da u pravilu nijedna osoba ne bi smjela biti zavedena u OK, a pogotovo u POO i OO, ako o njezinoj djelatnosti ili indikacijama ne postoje spoznaje kroz informacije, teško je komentirati koji je stupanj obrade bolji, a koji lošiji u pogledu obaviještenosti. Iako za 81 posto osoba u operativnoj kontroli u 1978. nije bilo podataka u informacijama centara SDS-a, bolje stanje nije bilo niti u prethodnoj operativnoj obradi, gdje ih 55 posto osoba nije imalo, niti u operativnoj obradi, gdje 41 posto nije imalo podataka, s obzirom na sam stupanj obrade.⁵⁰³

Analiza je pokazala da za znatan broj obrada od trenutka njihova zavođenja nisu postojale nikakve zabilježene informacije, a u pojedinim slučajevima ni prije ni nakon pokretanja obrade. Takvo stanje upućuje na formalno vođenje operativne evidencije bez stvarne informacijske razrađenosti, što se može dovesti u vezu s preventivnim evidentiranjem, nedostatkom izvora ili promjenama operativnih prioriteta. Prikaz obuhvaća cjelokupni sustav SDS-a prema linijama rada, vrstama i stupnjevima obrada te po centrima, pa omogućuje uvid u strukturnu raspodjelu operativne djelatnosti. Kako nisu obuhvaćene promjene nastale tijekom 1979., analiza predstavlja statičan presjek stanja, a ne dinamičnu sliku sustava. Tablični prikazi donose ukupan broj osoba

⁵⁰³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 1.2, 7/9. Prikaz se temelji isključivo na kvantitativnim pokazateljima, odnosno na broju zaprimljenih informacija, bez njihove sadržajne i kvalitativne analize. Broj informacija pritom se uzima kao pokazatelj razine obaviještenosti SDS-a o djelatnostima pojedinih osoba te, u korelaciji s trajanjem obrade, može poslužiti kao osnova za procjenu operativne aktivnosti i utvrđivanje budućih zadataka i prioriteta rada.

u obradi, broj obrada s evidentiranim informacijama u 1978. te broj onih bez zabilježenih informacija, čime se omogućuje jasnije sagledavanje stupnja operativne razrađenosti i informacijske pokrivenosti unutar SDS-a.

4.3. Centar SDS Zagreb kroz izvješće za 1978. i planirano djelovanje za 1979.

4.3.1. Djelovanje Centra SDS Zagreb u 1978. – obrada hrvatskog nacionalizma

U dokumentu se ističe da je Centar SDS Zagreb tijekom 1978. djelovao u uvjetima “povoljne političke i društvene klime” i stanja na području Grada Zagreba, Varaždina i Siska, kao i na ostalom prostoru svoje operativne nadležnosti.⁵⁰⁴ U prethodnoj su godini na tom području, prema navodima dokumenta, “socijalističke snage u samoupravnom društvu” imale znatan utjecaj, osobito u poticanju razvoja “socijalističke proizvodnje i samoupravnih socijalističkih odnosa”. Savez komunista, odnosno, njegove organizacije i rukovodstva, imali su na području grada i na ostalom prostoru znatan značaj u usmjeravanju “socijalističkih snaga i orijentacije”, kao i u sužavanju prostora za djelovanje “klasnog neprijatelja”.⁵⁰⁵

Tomu je osobito pridonijela provedba *Zakona o udruženom radu*, koja je smatrana važnim čimbenikom diferencijacije između “socijalističkih samoupravnih snaga”, s jedne strane, i “antisamoupravnih snaga”, s druge. Na toj su osnovi identificirane različite “neprijateljske i (oporbene) grupe” koje su, prema viđenju dokumenta, pokušavale osujetiti pozitivan trend razvoja i unapređenje proizvodnih te društveno-političkih odnosa. U takvim je uvjetima Centar SDS Zagreb ostvario temeljne zadatke i pridonio procesima koji su obilježavali razvoj “samoupravnog socijalističkog društva” na prostoru svoje nadležnosti.⁵⁰⁶

Naznačeno je kako je tijekom rada ostvaren “vrlo visoki (stupanj) suradnje” s društveno-političkim zajednicama i partijskim rukovodstvima Zagreba, zagrebačke regije, Siska i Varaždina. Isto tako, ostvarena je i značajna suradnja sa svim drugim institucijama relevantnima za razvoj društva, uključujući rukovodstva važnijih privrednih i proizvodnih asocijacija. Općenito

⁵⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, (1-33), 6. (*Uvod za godišnji izvještaj za 1978. g. i Program rada za 1979. g. Centra SDS Zagreb. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.*) Navodi iz dokumenta potvrđuju hipotezu o snažnom utjecaju i presudnoj ulozi Saveza komunista u tadašnjoj Hrvatskoj. Iz analiziranoga sadržaja razvidno je da je SK djelovao ne samo kao vodeća politička organizacija nego i kao ključni ideološki autoritet koji je usmjeravao društvene procese, određivao kriterije političke podobnosti te oblikovao djelovanje ostalih struktura vlasti, uključujući i sigurnosni aparat. Time se potvrđuje njegov središnji položaj u mehanizmima upravljanja, nadzora i kontrole društva u promatranom razdoblju. Vidi i bilješku: (547).

⁵⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6.

⁵⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6-2/7.

ocjenjujući rad Centra SDS Zagreb, istaknuto je da je on u osnovi ispunio svoju funkciju i zadatke, iako to nije bilo u potpunosti zadovoljavajuće,

“i ima mnogo otvorenih pitanja i problema kojima bi se ova Služba na ovom prostoru trebala baviti daleko utočnjenije i uspješnije”.⁵⁰⁷

U radu Centra SDS Zagreb napose je pozornost bila usmjerena na djelovanje “unutarnjeg neprijatelja”. U ovome je kontekstu osobita važnost pridavana provođenju obrada, “suvremenog maspokovskog nacionalizma”, tj. “recidivu tog neprijateljstva” i oporbenim snagama, koje su se na toj osnovi u Gradu Zagrebu ponajprije pokušavale konstituirati, organizirati i razviti stanovitu djelatnost.⁵⁰⁸

Nadalje se navodi kako je osobita važnost pridavana obradi anarholiberalne ljevice, odnosno, osobama koje su se okupljale oko idejno-teorijske linije časopisa *Praxis*. Isto tako, značajna je bila i djelatnost usmjerena prema obradi različitih “proibeovskih” i “neoibeovskih” snaga koje su djelovale na području grada. U okviru unutarnjih sigurnosnih problema važno mjesto zauzimalo je i djelovanje usmjereno na praćenje ključnih djelatnosti katoličkog svećenstva, osobito hijerarhijskih i upravljačkih struktura u Gradu Zagrebu. Nadalje je istaknuto da su se poduzimale radnje usmjerene na, “otkrivanje, dokumentiranje i likvidiranje emigrantskog terorizma i propagande”, odnosno, grupica i pojedinaca koji su se na toj osnovi organizirale u gradu ili izvan Grada Zagreba.⁵⁰⁹ Ulagani su određeni napori u praćenju relevantnih obavještajnih, političkih i drugih sigurnosno problematičnih djelatnosti stranaca i stranih institucija od značaja za nacionalnu sigurnost. U okviru navedenoga, te su djelatnosti predstavljale temeljne smjernice i tendencije u organizaciji operativnog i kompleksnog rada

⁵⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 2/7.

⁵⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 2/7. Na ovome se mjestu dodatno potvrđuju hipoteze postavljene u radu, prema kojima je Služba državne sigurnosti “suvremeni prolječarski nacionalizam” kontinuirano prepoznavala kao jednu od temeljnih sigurnosnih prijetnji. U analitičkim dokumentima Službe taj pojam nije označavao samo političko nasljeđe Hrvatskoga proljeća, nego i svaku kasniju pojavu koju je SDS interpretirala kao njegov ideološki kontinuitet ili “recidiv neprijateljskog djelovanja”. U tom su okviru nacionalno artikulirane inicijative, intelektualne rasprave i kulturni obrasci izvan službenoga ideološkog narativa bili tumačeni kao oblici obnove oporbene snage iz ranijega razdoblja. Takva je percepcija proizlazila iz uvjerenja da se “prolječarska” ideja nije ugasila, nego transformirala u prilagođenije, manje vidljive, ali dugoročno potencijalno destabilizirajuće oblike djelovanja. SDS je stoga “suvremeni prolječarski nacionalizam” promatrala ne kao povremenu pojavu, nego kao trajnu i latentnu prijetnju političkoj stabilnosti sustava. Iz takve je interpretativne matrice proizlazio pojačan nadzor nad pojedincima, institucijama i društvenim procesima koji su se mogli povezati s nacionalnim diskursom izvan dopuštenih ideoloških okvira, čime je sigurnosna praksa bila usmjerena ne samo na konkretne aktere nego i na prepoznavanje i prevenciju obrazaca smatranih kontinuitetom ranijega političkog izazova.

⁵⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 3/8.

Centra SDS Zagreb. U izvješću nije izraženo potpuno zadovoljstvo postignutim rezultatima u praćenju navedenih pitanja; istaknuto je da se predmetna problematika u osnovi poznavala i da se uspijevala prepoznavati na operativnoj razini, no, ne uvijek u potpunosti i sa svim potrebnim analitičkim elementima.⁵¹⁰

U prikazu djelatnosti Centra SDS Zagreb za 1978. osobit je naglasak stavljen na praćenje “organiziranog nacionalizma”, odnosno, djelatnosti koje su se u dokumentu određivale kao oblici djelovanja utemeljeni na “suvremenoj nacionalističkoj ideologiji i tendenciji”.⁵¹¹

Takvo se djelovanje smatralo jednim od temeljnih “neprijateljskih polazišta” iz kojih su proizlazile najbrojnije i najozbiljnije subverzivne djelatnosti na području grada i šire. U tom je okviru i oporbno djelovanje bilo interpretirano kao usmjereno protiv socijalističkih struktura, osobito protiv Saveza komunista, pri čemu se naglašavalo da je “značajan broj nacionalista prethodno bio član Saveza komunista”, uključujući i njegova rukovodstva te različite prateće organizacije, te da je,

“zauzimao odgovarajuće položaje u političkoj, privrednoj i društvenoj strukturi socijalističkih snaga”.⁵¹²

Zagreb je 1971. bio snažno zahvaćen takvim djelatnostima, a njihove su se posljedice osjećale i u narednim godinama.⁵¹³ Naznačeno je kako su se u takvim djelatnostima osobito isticale “osobe kažnjavane zbog takve djelatnosti 1972. i svi su oni danas na slobodi”,⁵¹⁴ koje su pretežito boravile u Zagrebu, gdje su se okupljale i razvijale odgovarajuću protujugoslavensku akciju. Liderska grupacija nije se izravno uključivala niti se potpuno opredjeljivala za “borbenu

⁵¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 3/8.

⁵¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 4/9.

⁵¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 4/9.

⁵¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 4/9. *Klasni neprijatelj, pa i onaj izvana je odlučan da baš ovakovu političku ideološku osnovu koristi za organiziranje različitih subverzivnih i drugih neprijateljskih i (oporbenih) aktivnosti Ovome pridonosi i stanovit mentalitet malogradjanštine, karijerizma i drugih opterećenja kojim je zahvaćena sredina kroz prošlost tako da u krajnjoj kon(z)ekvenci ne samo da je moguća, nego je i prisutna društveno opasna aktivnost s takvih idejnih i političkih pozicija.*

⁵¹⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 769-770. Vuković 2004, 25-27. Franjo Tuđman je iz zdravstvenih razloga zatražio izvanredno ublažavanje izrečene kazne. Molba je podnesena 6. kolovoza 1973., dok ju je Vrhovni sud odlukom Kr-510/73 uvažio i umanjio kaznu od devet mjeseci zatvora, što je bilo dovoljno da se ne vraća u zatvor jer je upravo toliko bio u pritvoru. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 163/1974 od 17.7. Šošić Hrovoje i Mikolčić Krešimir – pušteni na slobodu. inf. br. 373/1974 od 5.12. Čičak i Paradžik, puštanje na slobodu. inf. br. 390/1974 od 19.12. Budiša Krnjaku o uvjetnom puštanju na slobodu Zlatka Tomičića. inf. br. 396/1975 od 5.12. Dražen Budiša izlazi s izdržavanja kazne. inf. br. 4/1976 od 12.1. Vlado Gotovac i Jozo Ivičević Bakulić izašli na slobodu. inf. br. 1/1977 od 4.1. Veza: inf. br. 401/1976 od 8.12. Šime Đodan pušten na slobodu. inf. br. 390/1977 od 2.12. Marko Veselica izlazi na slobodu.

akciju" iako ju je ideološki simpatizirala, prešutno odobravalala i pružala joj određenu potporu. Takav oblik nacionalizma, koji se ranije povezivao s radikalnim, prema tadašnjoj klasifikaciji, "fašističkim emigrantskim djelovanjem", nastojao je naglasiti vlastitu samostalnost i distancirati se od suradnje s emigrantskim strukturama. Međutim, takva je ocjena bila samo djelomično održiva, budući da su se pojedinci uključivali u "neprijateljsku akciju u zajednici s osobama u zemlje".⁵¹⁵

Slijedom navedenoga ocijenjeno je da je djelatnost hrvatskih nacionalista osobitu dimenziju dobivala u širenju svoje "uvjetno rečeno legalne osnove za rad", kako u zemlji, tako i u inozemstvu. Prethodna je godina, prema toj ocjeni, bila obilježena intenzivnijim kontaktima, povezivanjem i javnim istupima u novinskim napisima te radijskim i televizijskim emisijama. Kao indikativni primjeri pritom su navedene "emisije švedske televizije, kelnske TV, londonskog BBC-a".⁵¹⁶ U sklopu ovoga vodeći hrvatski nacionalisti, koji su se ocjenjivali najopasnijim, pokušavali su organizirati svojevrsnu oporbu Savezu komunista i "samoupravnom socijalističkom" političkom sustavu SFRJ. U svojim su nastojanjima nastupali odlučno i otvoreno, pritom uspostavljajući kontakte s istaknutim oporbenim akterima iz drugih republika, osobito iz Beograda i Ljubljane, što je uključivalo i veze s Milovanom Đilasom,⁵¹⁷ Dobricom Ćosićem,

⁵¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 5/10. Ali pretežan naglasak nacionalisti iz zemlje daju onim vezama koje su se eksponirane u tzv. "masovnom pokretu", odnosno na njih se vezuju, njih protežiraju i s njima ostvaruju različite kontakte.

⁵¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 80/1977 od 11.3. Kuharić – intervjue II. program TV SR Njemačke. inf. br. 400/1977 od 15.12. Čičak – intervjue novinarima švedske televizije. inf. br. 22/1978 od 8.2. Franjo Tuđman (OO), Ivan Zvonimir Čičak (OO), Vlado Gotovac (OO) – stavovi i aktivnosti u vezi emisije na švedskoj televiziji. inf. br. 51/1978 od 27.2. Autoru emisije pod naslovom "Hrvati – teroristi ili borci za slobodu", režiseru švedske televizije Göranssonu intervjue su dali: Tuđman, Gotovac, Čičak, Šegedin i Kuharić. inf. br. 22/1979 od 24.1. Veza: inf. br. 16/1979 od 19.1. inf. br. 19/1979. od 22.1. Veza: 363/1978 od 29.12. "Deut(s)che Welle" emitirala je 30.12.1978. intervjue Vlade Gotovca kojeg je dao novinaru Ströhm Karl Gustavu, novinaru "Die W(e)lta". inf. br. 269/1979 od 26.10. Kuharić – intervjue za WDR Köln.

⁵¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6/11. Usp. HE MI 2021, Đilas, Milovan, crnogorski političar, književnik i publicist (Podbišće kraj Kolašina, 12. VI. 1911 – Beograd, 20. IV. 1995). Na izvanredno sazvanome Trećem plenumu CK SKJ u siječnju 1954. optužen je za antipartijske stavove i isključen iz političkog života, a 1955–57. zbog tekstova objavljenih na Zapadu osuđivan je na kazne zatvora od tri do trinaest godina (od 1956. do 1966. ukupno je proveo devet godina na robiji u Srijemskoj Mitrovici). Od 1956., kada mu je u SAD-u objavljena knjiga *Nova klasa* (*The New Class*), stekao je glas jednoga od vodećih kritičara komunističke ideologije i sustava.

Edvardom Kozbekom,⁵¹⁸ Mihajlom Mihajlovim i drugima.⁵¹⁹ Ocjenjujući kako u to vrijeme nije bila povoljna situacija za uspješnije protujugoslavenske akcije i promjenu društvenog poretka, brojni su se izjašnjavali kako će ta djelatnost imati svoju svrhu i uspjeh u takozvanom “posttitovskom vremenu”.⁵²⁰

U zaključnim razmatranjima istaknuto je da su vodeći hrvatski nacionalisti bili predmet sustavnoga operativnog praćenja, pri čemu su nadležna tijela kontinuirano prikupljala informacije o njihovim djelatnostima, kontaktima i javnom djelovanju. Takvim pristupom stvarana je relativno pouzdana, iako ne u potpunosti sveobuhvatna, baza podataka i dokumentacije o njihovoj političkoj i društvenoj angažiranosti. Istodobno, naglašava se kako opseg i kvaliteta prikupljenih spoznaja nisu uvijek bili ujednačeni, što je ovisilo o dostupnosti izvora, intenzitetu nadzora te procjeni prioriteta u pojedinim razdobljima. Unatoč tim ograničenjima, sustavno operativno praćenje omogućilo je stvaranje razmjerno detaljne evidencije, koja je služila kao osnova za daljnje sigurnosne procjene i operativne mjere.

U dokumentu je isto tako naznačeno kako je “**djelovanje vjerskih zajednica**” bilo praćeno s ograničenim operativnim kapacitetima, koji nisu bili ni približno dostatni za cjelovit nadzor,

“brojnu i opsežnu neprijateljsku i reakcionarnu aktivnost vjerskih zajednica u Zagrebu”.⁵²¹

Zagreb je tijekom XX. stoljeća bio značajno središte vjerskog života u Jugoslaviji, okupljajući brojne vjerske zajednice koje su djelovale na prostoru tadašnje države. U ovome smislu “najuspješnije je praćen rimokatolički vrh u Zagrebu” što je davalo kvalitetu operativnom radu i spoznajama. Jednako tako su uspješno praćeni vjerski skupovi, osobito biskupske konferencije, čime je omogućen uvid u njihove vjerske djelatnosti i političke stavove prema državi i “socijalističkom samoupravnom sistemu”.⁵²² Vrlo slabo je praćena djelatnost koja je dolazila iz različitih inozemnih punktova, kao što su različiti vjerski centri, tako i iz Vatikana. U ovome

⁵¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6/11. Proleksis enciklopedija 2015, Kocbek, Edvard, slovenski književnik (Sveti Jurij ob Ščavnici, 27. IX. 1904 – Ljubljana, 3. XI. 1981). *Nakon rata ministar i potpredsjednik Narodne skupštine Slovenije. Njegova zbirka ratnih egzistencijalističkih novela Strah i hrabrost (1951) izazvala je oštre kritike, a vlast je slučaj iskoristila za Kocbekovo udaljavanje iz politike.* Usp. HE MI 2021, “Kocbek, Edvard.”

⁵¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6/11. Usp. HE MI 2013-2024, Ćosić, Dobrica, srpski književnik i političar (Velika Drenova kraj Trstenika, 29. XII. 1921 – Beograd, 18. V. 2014), HE MI 2013-2024, Mihajlov, Mihajlo, srpski i američki rusist i publicist (Pančevo, 26. IX. 1934 – Beograd, 7. III. 2010).

⁵²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 6/11.

⁵²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 9/14.

⁵²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 10/15. Usp. Akmadža 2013, 402-457.

kontekstu "ostale vjerske zajednice su tako reći bile (iz)van operativnog praćenja", odnosno, "neprijateljska djelatnost" koja je proizlazila iz redova islamske, pravoslavne i drugih malih vjerskih zajednica.⁵²³

Naznačeno je kako se u okviru Centra SDS Zagreb pokušavalo "popraviti kadrovski sastav" i uspješnije pratiti tu djelatnost.⁵²⁴ U ovome smislu ocijenjeno je kako je jedan od ozbiljnih problema SDS-a zadnjih 10-ak godina bio "distanciranje od ozbiljnijeg praćenja neprijateljske djelatnosti vjerskih zajednica". Iz dostupnog materijala, kako onog kojeg je prikupila SDS, tako i

"materijala koji nam je bio dostupan, kako onog kojeg je prikupila Služba, tako i materijala koji dolazi do naše Službe kanalima Komisija za vjerske poslove, Socijalističkog saveza, partijskih rukovodstava, itd."⁵²⁵

zaključilo se kako vjerske zajednice i dalje predstavljaju trajan izazov, s obzirom na to da iz njih kontinuirano proizlaze određene "neprijateljske i reakcionarne" djelatnosti različitog intenziteta.

Ocijenjeno je kako su u prethodnoj godini postojala tri osnovna smjera na kojima su sve vjerske zajednice nastojale djelovati. No, "u tome se naročito isticala (R)imokatolička crkva (RKC)", odnosno, njezina hijerarhija i svećenici, redovnici i jedan broj aktivnih laika. Prvenstveno su korištene sve mogućnosti za što opsežnije i što uspješnije vjersko djelovanje. U ovome kontekstu, koristile su se razne vjerske manifestacije, hodočašća, blagdani, vjeronauk i izdavaštvo.⁵²⁶

U sklopu toga naznačeno je kako "(R)imokatolička crkva želi nacionalno identificirati s vjerskim", čuvajući se da ne prijeđe granicu dopuštenog, neprekidno se ipak javljala,

"insinacijama, pojedinim aktivnostima, izjavama, zatvorenim razgovorima na temu nacionalnosti, itd."⁵²⁷

S pretenzijom da izrazi nacionalne interese Hrvata, uklapala se na sebi svojstven način u djelatnosti isticanja nacionalnih vrijednosti u SR Hrvatskoj, odnosno, u Gradu Zagrebu.⁵²⁸

⁵²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 10/15.

⁵²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 10/15.

⁵²⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 10/15-11/16.

⁵²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 11/16. To je predstavljalo jedan od ključnih smjerova djelovanja koji je u tadašnjim okolnostima, unutar okvira postojećega ustavnog poretka, bio ostvariv. Na toj su osnovi vjerske zajednice razvijale razmjerno opsežnu i djelomično uspješnu djelatnost, koristeći raspoloživi institucionalni prostor za ostvarivanje svojih društvenih i javnih funkcija.

⁵²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 11/16.

⁵²⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 11/16-12/17. Usp. Akmadža 2013, 378-463.

Daljnje pitanje koje su vjerske zajednice otvarale i razvijale jest “napad na tzv. marksističko obrazovanje”. To je bilo jedno od strateških pitanja za razvoj različitih “neprijateljskih i reakcionarnih aktivnosti”, prigovarajući državi i društvu da obvezuje mladež na marksistički odgoj čime se marksizam izjednačavao s religijom.⁵²⁹

Ta tri pitanja ocijenjena su kao trajnija nazočnost u “neprijateljskoj aktivnosti (C)rkve”, odnosno, oko vjerskog, nacionalnog i protumarksističkog djelovanja razvijala se djelatnost vjerskih zajednica u Zagrebu, s naglaskom na djelatnost Katoličke crkve – KC. Još je istaknuto kako su se oko ovih pitanja, napose u katoličkoj vjerskoj zajednici, polarizirale snage na “konzervativce i (progresivce)”. Ta je podjela bila primjenjiva na snage unutar Katoličke crkve, iako su neupućeni u tadašnjoj političkoj javnosti često poistovjećivali “konzervativce” s “reakcionarima”, dok su “(progresivci)” percipirani kao naklonjeni razvoju “samoupravnog socijalističkog sistema”.⁵³⁰ U sklopu ovoga razmatranja Centar SDS Zagreb držao je kako je podjela na konzervativne i progresivne vrijedila unutar katoličke vjerske zajednice i da nije bilo bitnog utjecaja na odnos prema suvremenoj socijalističkoj stvarnosti.⁵³¹ Tu se radilo više o činjenici da su progresivni tražili *modus vivendi* u “suvremenom socijalističkom društvu”, tako se izvodio zaključak da su napredni, konstruktivni i politički pozitivni. I jedni i drugi predstavljali su “neprijatelje samoupravnog političkog socijalističkog sistema” i ta podjela za SDS nije bila od velike važnosti. I jedni i drugi djelovali su na vjerskom, “nacionalističkom i antimarksističkom”

⁵²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 12/17.

⁵³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 12/17.

⁵³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 12/17-13/18. Prema analizi dokumenata, SDS je smatrala da su korištene sve raspoložive mogućnosti za “opsežno i uspješno vjersko djelovanje”, te je procjenjivala kako religijske zajednice i dalje zadržavaju snažan društveni utjecaj. Napose je Katolička crkva u njihovim analizama izdvajana kao osjetljivo i prioritetno područje nadzora i operativnog djelovanja. Prema kategorizaciji SDS-a, Crkva je nastojala nacionalni identitet tijesno povezati s vjerskim opredjeljenjem, čime je – iz perspektive tadašnjeg režima – prelazila granice isključivo duhovne sfere i ulazila u područje društveno-političkog utjecaja. Takvo povezivanje nacionalnog i vjerskog smatralo se potencijalno destabilizirajućim, osobito u kontekstu socijalističkog sustava koji je počivao na ideološkim temeljima marksizma i sekularizma. Nadalje, SDS je tvrdila kako Crkva nastoji učvrstiti svoj položaj među pučanstvom kroz, kako je formulirano, “napad na marksističko obrazovanje”. Time se aludiralo na kritički odnos prema službenom obrazovnom sustavu i ideološkom odgoju mladih, što je u sigurnosnim procjenama označeno kao dugoročna prijetnja društvenom poretku. Kritika obrazovnih politika nije se tumačila kao legitimna društvena rasprava, već kao dio šire strategije ideološkog suprotstavljanja režimu. Ta tri elementa – povezivanje nacionalnog i vjerskog identiteta, jačanje društvenog utjecaja te kritika marksističkog obrazovanja – u dokumentima SDS-a isticana su kao trajne sastavnice onoga što je definirano kao “neprijateljska aktivnost Crkve”. Takva kvalifikacija odražava način na koji je sigurnosna struktura interpretirala djelovanje vjerskih institucija unutar šireg političkog i ideološkog okvira vremena, pri čemu je religijski prostor promatran ne samo kao duhovna sfera, nego i kao potencijalno polje političke artikulacije i društvene mobilizacije.

smjeru. Pitanje je bilo "jedni ili drugi", a ta diferencijacija unutar Katoličke crkve u to vrijeme nije bila potpuno razrađena, jer nije bilo jasno jesu li konzervativci djelovali opasnije od progresivaca, ili obrnuto. To se ocjenjivalo u "operativnom i političkom radu", odnosno, u identifikaciji takve djelatnosti i prema određenoj djelatnosti su se zauzimali odgovarajući stavovi i pronalazila odgovarajuća rješenja.⁵³²

U suprotstavljanju nasuprot "emigrantske neprijateljske djelatnosti", Centar SDS Zagreb je ostvarivao značajne rezultate u kontekstu prepoznavanja i suzbijanja posljedica takve djelatnosti unutar zemlje, osobito u Zagrebu i šire. U prethodnim godinama, sustavno su se otkrивale, dokumentirale i stavljale pred sudsku odgovornost osobe koje su sudjelovale u "terorističkoj ili propagandnoj neprijateljskoj djelatnosti". Tako su primjerice,

"osudjene dvije grupe koje su se organizirale na terorističkoj i propagandnoj osnovi, a u sprezi (povezanosti) s političkim emigrantima u SR Njemačkoj".⁵³³

Operativno pokrivanje emigrantskih vođa, redakcija i organizacija koje su iz inozemstva koordinirale djelatnosti u Zagrebu i okolici pokazalo se značajno manje učinkovitima. Unatoč kontinuiranim naporima, u proteklim godinama nisu postignuti zadovoljavajući rezultati u uspostavi agenturnih mreža unutar emigrantskih struktura u inozemstvu. Ovakvo stanje, s obzirom na ograničenu operativnu nazočnost i slabije povezivanje s grupacijama u inozemstvu, značajno je kompliciralo identifikaciju i obradu osoba u domovini. Djelatnosti osoba u Hrvatskoj često su bile u neposrednoj vezi s emigrantskim grupama koje su djelovale u okviru međunarodnih političkih i ideoloških mreža. S obzirom na to da su brojni od ovih emigranata bili povezani s Hrvatskim proljećem i grupama koje su promicale nacionalni identitet, njihovo praćenje i infiltracija postali su ključni za suzbijanje potencijalnih prijetnji.⁵³⁴

Iz ovih razloga, SDS je identificirala značajan operativni propust u neadekvatnom pokrivanju ovih grupacija, a posebice u uspostavi agenturnih uporišta u inozemstvu, što je onemogućavalo pravovremeno prepoznavanje i suzbijanje "neprijateljskih akcija" usmjerenih na teritorij Jugoslavije, a konkretno na Zagreb i širu okolicu. Za uspješno "eliminiranje prijetnji ovih

⁵³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 13/18.

⁵³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 14/19. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 51/56-53/57. *Akcija "Okić"*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 56/60. *Akcija "Potok"*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 218/1979 od 13.9. *Akcija "Zagreb 79" ("Okić", "Centar", "Potok")*.

⁵³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 14/19.

emigrantskih grupacija” bilo je nužno uložiti dodatne resurse u širenje agenturnih mreža, kako bi se u budućnosti efikasnije spriječile njihove djelatnosti.⁵³⁵

Djelovanje obavještajnih sustava prema Zagrebu i širem području iz inozemstva, kao i stranaca u zemlji bila je preokupacija redovitog operativnog angažmana Centra SDS Zagreb.⁵³⁶

U sklopu navedenog dokumenta “**operativno-preventivni rad**” u 1978. obuhvaćao je razvoj “društvene samozaštite” u organizacijama od posebnog društvenog interesa, praćenje, “neprijateljskih aktivnosti” u istim organizacijama, “zaštitu tzv. radnih mjesta”, zatim područje prethodne operativne obrade, operativne kontrole, kontrole stranaca i provjere.

Ocijenjeno je kako je ovaj rad u okviru Centra SDS Zagreb dobro organiziran te su postignuti zadovoljavajući rezultati. Istaknuta je djelatnost odgovornih djelatnika na razvoju “društvene samozaštite”, kako u organizacijama “udruženog rada”, tako i šire od toga na različitim političkim i društvenim razinama. Doprinos sigurnosti na liniji “društvene samozaštite” bio je zadovoljavajući. Naznačeno je, “društvena samozaštita je postala ne fenomen, nego pravilo ponašanja” u svim osnovnim organizacijama “udruženog rada”, mjesnim zajednicama, općinskim i regionalnim institucijama, organizacijama i rukovodstvima. Nije bilo organizacije koja nije razmišljala o svojoj vlastitoj sigurnosti i zaštiti, a što je u velikoj mjeri pojačavalo društvenu sigurnost i eliminiralo možebitne “neprijateljske akcije” u tadašnjem “samoupravnom socijalističkom sistemu”. Inicijative i pomoć koja je pružena od strane Centra SDS Zagreb,

“izazivala je priznanja na različitim (razinama) društveno-političkih i drugih organizacija i struktura”.⁵³⁷

⁵³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 14/19-15/20.

⁵³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 15/20, 17/22. *Grad Zagreb prema nekim indikativnim podacima postaje mjesto za ob. rad službi Istoka, Zapada, pa i nesvrstanih zemalja protiv trećih. Takva zapažanja morala bi inicirati našu odgovarajuću operationu pažnju tim problemima, iako ih ne stavljamo na prvo mjesto i ne smatramo ih najznačajnijim. Mislimo da bi prvenstveno trebalo organizirati zaštitu naše zemlje od djelovanja obavještajnih sistema i posljedica takvog djelovanja, a tek na posljednjem mjestu može biti naš angažman na djelatnosti koje se odvijaju na našem teritoriju, odnosno u našem gradu protiv trećih zemalja. U koordinaciji s Koreancima, jedino se njihova djelatnost prati egzaktnije. Podatke o djelovanju mađjarske, sovjetske, talijanske, iračke i drugih službi imamo tek kao indikativne pokazatelje. Vidi i bilješke: od (329) do (340), od (440) do (442).*

⁵³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 18/23.

Preventivna djelatnost koja se izražavala za prethodnu operativnu obradu omogućavala je brzu selekciju prispijelih inicijalnih informacija o “sumnjivim ponašanjima pojedinaca i grupa”.⁵³⁸

Operativna kontrola nad osobama koje su mogle biti možebitni recidivisti, a najčešće su obuhvaćeni takozvanom “izolacijom” ili “Papukom”, nije bila zadovoljavajuća.⁵³⁹ Naznačeno je da se previše vremena posvetilo formalnom sređivanju dosjea, dok selekcija i kontrola informacija nisu bile dovoljno temeljite.⁵⁴⁰ To je usporavalo učinkovitost operativnih djelatnosti, jer nije bila dovoljno brzo identificirana relevantna dokumentacija i ključne osobe za daljnje obrade. U ovome kontekstu naznačeno je kako su se jedino uspješno kontrolirale osobe koje su se nalazile na izdržavanju kazne u Kazneno popravnim domovima (KPD).⁵⁴¹

4.3.2. Operativna potpora u Centru SDS Zagreb

Nadalje je istaknuto da “operativna tehnika” Centra SDS Zagreb, iako prilagođena zahtjevima operative, nije mogla samostalno obaviti složenije zadatke koji su nadilazili te okvire, što je ograničavalo učinkovitost u specifičnim operativnim situacijama. Svi zahtjevi koji su bili usmjereni prema operativnoj tehnici uglavnom su obavljani. Uložen je značajan trud u sve

⁵³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 19/24. (26/31-28/33.) Provedbom nove organizacije i sistematizacije 1. veljače 1979. predmetna je grupa ukinuta, dok je područje rada koje je do tada obuhvaćala prethodna operativna obrada – POO uključeno u sve dijelove organizacijske strukture Centra SDS Zagreb.

⁵³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 19/24. Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975, prim. br. 29, str. pov. br. 1340/15. *Direktiva zajedno s “Osnov(a)ma za izradu planova i pripremnih m(j)era za slučaj krizne situacije”, koje smo Vam ranije dostavili, predstavlja osnovni (dokument) za izradu planova za akciju “Papuk”. Savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.* HR-HDA-1220, CK SKH, Predsjednik CK SKH, ONO i DSZ, kut. 12, “Papuk”, 1975., 1977., 01-1, Str. pov. 1975. *Osnov(e) za izradu planova i pripremnih m(j)era za slučaj krizne situacije (akcija “Papuk”).* Rajović 1970, 347. Herljević Franjo (21. VI 1915, Tuzla) *general-pukovnik JNA, republički sekretar za narodnu (obranu) SR BiH.* Axboe Nielsen 2022, 143-145. *Bugojanska skupina, Ukupno uzevši, tijekom sljedećih tjedana samo je iz redova TO-a 30.000 pripadnika sudjelovalo u lovu na pobunjenike. Zapovjednik bosanskog TO-a Franjo Herljević poslije je postao saveznim sekretarom za unutrašnje poslove, po svojoj prilici jer je Tito bio vrlo zadovoljan načinom na koji je TO odradio tu zadaću.* J. Vujić 2007, 198. *(general Herljević je nakon rata bio pitomac sovjetske vojne akademije “Frunze” u Moskvi).* Axboe Nielsen 2022, 44. *U sljedeća dva sastava Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka napose vrijedi istaknuti zamjenu uloga Franje Herljevića i Stane Dolanca, koji su se zamijenili na dužnostima saveznog sekretara za unutarnje poslove i člana Predsjedništva CK SKJ. Te zamjene ukazuju na isprepletenost partijske države kad je riječ o najvažnijim tijelima države sigurnosti i unutarnjih poslova. Vidi i bilješku: (700).*

⁵⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 19/24. *To je područje koje je trebalo unaprijediti.*

⁵⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 19/24. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 10/1978 od 23.1., inf. br. 21/1978 od 3.2., inf. br. 88/1978 od 28.3., inf. br. 97/1978 od 10.4., inf. br. 140/1978 od 12.5., inf. br. 154/1978 od 27.5.

obavljene poslove kao što su; “tehnički poslovi, (prevoditeljski) i reproducerski poslovi, kontroliranje pošte, itd.”. Sredstva rada bila su pomalo zastarjela te je bila potrebna “izmjena i poboljšanje tehničkih sredstava” kojima je raspolagao Centar SDS Zagreb. Jednako tako, naglašeno je kako je,

“prislušna tehnika (...) bitno i važno sredstvo za dokumentiranje neprijateljske aktivnosti”.⁵⁴²

U sklopu navedenog dokumenta naznačeno je kako je “**pratnja**” u Centru SDS Zagreb bila organizirana na klasičan način i obavljalo ju je cca 50-ak mladih djelatnika. Više od 200 zahtjeva za operativno praćenje u većini je slučajeva uspješno realizirano. Pratnja je “profesionalno obavila gotovo sve zadatke”, izvršila brojne vizualne i fotografske dokumentacije, pridonijela uspješnoj obradi “neprijateljske djelatnosti” u gradu, a i šire. U nekoliko situacija došlo je do kompromitacije pratnje “što je zanemarivo u odnosu na uspjehe koje (je) ova organizacija postigla (tijekom) prošle godine”. Daljnji razvoj te organizacijske cjeline, koji je bio predmet analize tijekom 1978., uključivao je potrebu redefiniranja organizacijskog modela za tu vrstu poslova unutar Centra SDS Zagreb. Važno je naglasiti kako je pratnja koja je “najtradicionalnija organizacija u policijskim službama” bila suočena s problemima rutine i utvrđenih shema, stoga ju nije bilo jednostavno preobraziti i ostvariti nove vidove. Predložena je izrada studije kojom bi se pristupilo transformaciji pratnje, sa ciljem da ona poprimi novu organizacijsku fizionomiju, pri čemu bi njezini kadrovi bili profesionalizirani i profilirani kao specijalizirani organizatori pratnje, a da se najveći broj pratiteljskih djelatnosti obavlja preko takozvanih “operativnih veza pratnje”. Taj je posao zahtijevao promišljen, studiozan pristup te učinkovitu organizaciju svih sudionika, kako organizatora, tako i izvršitelja pratnje. Iako je tehničko opremanje pratnje predstavljalo trajni izazov, ocijenjeno je da su, u okvirima dostupnih resursa, postignuti rezultati bili zadovoljavajući.⁵⁴³

⁵⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 20/25-21/26.

⁵⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 21/26-22/27. *Trebalo je stvoriti bolje uvjete za održavanje veze pratilac – kola – štab.* Naglašena je potreba stvaranja učinkovitijih i pouzdanijih uvjeta za održavanje komunikacijske veze na relaciji pratitelj – vozilo – stožer. Takva formulacija upućuje na prepoznate nedostatke u postojećem sustavu koordinacije i prijenosa informacija, osobito u situacijama koje su zahtijevale brzu reakciju i precizno usklađivanje operativnih aktivnosti. Unaprjeđenje tehničkih i organizacijskih pretpostavki za stabilnu komunikaciju smatralo se ključnim preduvjetom za povećanje operativne učinkovitosti, smanjenje rizika od prekida nadzora te osiguravanje pravodobnog izvještavanja nadređenih struktura. U tom smislu, uspostava pouzdanog komunikacijskog lanca između terenskog pratitelja, logističke potpore u vozilu i zapovjednog stožera predstavljala je temeljnu komponentu uspješnog provođenja operativnih mjera.

Glede **“osiguranja osoba i objekata”**, naznačeno je kako su ti poslovi u okviru zadataka Centra SDS Zagreb uspješno obavljani te nije bilo nijednog incidenta prema šticećenim osobama i objektima.⁵⁴⁴

U Centru SDS Zagreb, **“obrambene pripreme”** integrirane su u redovite obveze operativnih djelatnika, čime su prestale biti marginalizirane i percipirane kao nametnute. Time je postignut pomak u stavu prema obrambenim pripremama, što je rezultiralo napretkom u regrutiranju i osposobljavanju pričuvnih kadrova. Uloženi su znatni naponi u njihovu edukaciju, uključujući i održavanje sedmodnevnog seminara s temama relevantnim za praktičan rad u Službi.

Isto tako, istaknuto je da operativni sastav nije bio dovoljno angažiran u izgradnji suradničkih pozicija i operativnih veza (primjerice, baza, skloništa, kurira) unutar područja koje su pokrivali. Taj aspekt rada bio je zanemaren, a ukazano je na potrebu za većom motivacijom i angažmanom svih operativnih djelatnika kako bi se ojačala infrastruktura operativne mreže.

U okviru obrambenih priprema Centra SDS Zagreb tijekom naznačenog razdoblja razmatrani su zadatci poput organizacije funkcionalnih veza, materijalne opskrbe za ratne uvjete i ostalih operativnih djelatnosti. Istaknuta je potreba konkretizacije i provedbe ovih zadataka kroz novu fazu obrambenih priprema, uz uključivanje svih operativnih djelatnika. Promjene u organizaciji zahtijevale su novi raspored i izazvale privremeni zastoj zbog prijenosa zadataka. Osobit naglasak stavljen je na uključivanje pričuvnog sastava u mirnodopske poslove, “te poslove smo definirali na zadnjem seminaru”, čime se želio povećati njihov angažman u svakodnevnim operativnim zadacima.⁵⁴⁵

Glede **“suradnje s društveno-političkim i drugim rukovodstvima”**, kroz promatrano razdoblje suradnja s organizacijama,

“bez kojih nije moguće ostvarivati sigurnosnu aktivnost na području grada i ostalom području”,

ocijenjena je kao dobra, sadržajna i uspješna.⁵⁴⁶ Napose je istaknuto kako su Centar SDS Zagreb i djelatnosti glede obrambenih priprema te operativni rad u širem smislu uživali interes, podršku i konkretnu pomoć političkih struktura, osobito Gradske konferencije SK Zagreb, međuopćinske konferencije za regiju Zagreb te regionalnih partijskih rukovodstava Banovine i Zagorja. Ta

⁵⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 22/27.

⁵⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 22/27-24/29.

⁵⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 25/30.

institucionalna potpora bila je važna u kontekstu ostvarivanja sigurnosnih i političkih ciljeva sustava. Ta partijska rukovodstva,

“nisu štedila trud da bi Službi u svakom pogledu pružila i političku i drugu pomoć”.⁵⁴⁷

Isto stanje zabilježeno je i u odnosima s izaslaničkim i općinskim skupštinama, pri čemu se posebice naglašava Delegatska skupština grada Zagreba kao primjer institucije koja je iskazivala težnju za razvijanjem konstruktivne i funkcionalne suradnje sa sigurnosnim strukturama. Suradnja između Centra SDS Zagreb i Službe javne sigurnosti – SJS Grada Zagreba bila je ocijenjena kao konstruktivna, operativno djelotvorna i na visokoj profesionalnoj razini. Slični odnosi, iako u različitim intenzitetima, ostvareni su i sa svim općinskim organizacijama javne sigurnosti na području Zagreba, čime je potvrđena koordinacija između SDS-a i drugih sigurnosno-političkih tijela na lokalnoj razini. Suradnja s ovom organizacijom rezultirala je razmjenom velikog broja informacija, koje su, iako korisne, varirale u kvaliteti. Iako su obavljani različiti operativni zadatci, njihova korisnost bila je različita, no, sveukupno je pridonijela operativnom praćenju ciljeva SDS-a. Zajedničkim naporima jedne i druge službe učinjeno je sve u cilju zaštite društva od možebitnih “političkih ekscenčnih situacija” i “napada pojedinaca i grupa” na sigurnost zemlje.⁵⁴⁸

U kontekstu ovih razmatranja valja istaknuti kako su Okružni sud i tužiteljstvo u Zagrebu, a potom i u Sisku i Varaždinu, u analiziranim dokumentima opisivani kao “spremni na suradnju i na konstruktivan rad” u predmetima koji su ulazili u fazu istrage i sudske rasprave. Takva formulacija upućuje na postojanje koordiniranog odnosa između pravosudnih tijela i Službe državne sigurnosti, osobito u postupcima političke naravi. Ova konstatacija dodatno naglašava važnost uloge SDS-a u procesima selekcije i kadrovskog profiliranja sudaca i javnih tužitelja, posebice u razdoblju nakon sloma Hrvatskog proljeća. U političkim procesima koji su uslijedili, SDS je, prema dostupnim izvorima, imala specifičan i ne zanemariv utjecaj na izbor ključnih

⁵⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 25/30. Analiza arhivskog gradiva potvrđuje da su uloga i utjecaj SK na SDS bili nazočni kako na središnjoj, tako i na lokalnoj razini, čime se očitovala jedinstvena i vertikalno povezana mreža političko-sigurnosne kontrole. Time se razotkriva model upravljanja u kojem formalne institucionalne strukture nisu djelovale autonomno, već su bile integrirane u širi sustav partijskog odlučivanja. Na taj način, dokumentacija ne ilustrira samo formalne organizacijske odnose, nego i implicitne mehanizme moći, nadzora i koordinacije koji su definirali rad državnih sigurnosnih tijela u socijalističkoj Hrvatskoj. Ovaj uvid dodatno potvrđuje tezu o nadređenoj ulozi Saveza komunista u strukturiranju i usmjeravanju sigurnosnog aparata, čije je djelovanje bilo funkcionalno usklađeno s političkim ciljevima režima. Vidi i bilješku: (504).

⁵⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 25/30-26/31.

pravosudnih funkcija, čime je osiguravala ideološku i političku usklađenost sudskih odluka s interesima režima. Time se potvrđuje kako pravosudni sustav u takvim predmetima nije djelovao isključivo u okviru formalno-pravnih procedura, nego unutar šireg političko-sigurnosnog okvira. Suradnja između sigurnosnog aparata i pravosuđa predstavljala je važan segment mehanizma kontrole, u kojem su kazneni postupci protiv politički nepodobnih pojedinaca bili dio koordinirane strategije očuvanja poretka.

4.3.3. Planirano djelovanje Centra SDS Zagreb u 1979.

U razdoblju od početka 1979., Centar SDS Zagreb prešao je na novu organizaciju i sistematizaciju, koja je implementirana 1. veljače 1979. Tijekom siječnja, provedena je reorganizacija, raspodjela poslova, osnivanje novih odjela i odsjeka, kao i primopredaja zadataka. Naglašene su promjene u radnim mjestima, zvanjima i primanjima, što je izazvalo brojne diskusije među zaposlenima, uz mješovite reakcije zadovoljstva i nezadovoljstva. Slijedom toga otvarao se i problem umirovljenja,

“što će u (sljedećoj) godini doprinijeti zamjeni sposobnih kadrova s relativno mladjim, ali neiskusnim kadrovima”.⁵⁴⁹

U postojećem razmještaju u Centru SDS Zagreb uočena je nepopunjenost operativne službe i operativne tehnike. Iako su poslovi pratnje, administracije i osiguranja bili adekvatno popunjeni, nedostatak kvalificiranih i sposobnih kadrova za operativne službe rezultirao je slabom ili nedovoljno osposobljenom ekipom u pojedinim odsjecima. Neki odsjeci ne samo da nisu bili popunjeni, “nego i onim kadrovima kojim budu popunjeni neće biti po kvaliteti zadovoljavajući”. U kontekstu razmatranih problema u Centru SDS Zagreb, naglašeno je da su brojni od njih bili neizbježni i zahtijevali su primanje i osposobljavanje novih djelatnika. Međutim,

⁵⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 27/32. Na ovome je mjestu ukazano na poteškoće s kojima se Služba državne sigurnosti suočavala u području personalne politike. Dokumenti upućuju na niz objektivnih problema u upravljanju ljudskim potencijalima, uključujući manjak odgovarajuće stručne strukture, opterećenost postojećeg osoblja te izazove u osiguravanju ideološke i profesionalne pouzdanosti novih djelatnika. Posebna se pozornost pritom pridavala selekciji kandidata, koja je, uz procjenu stručnih kompetencija, obuhvaćala i provjeru političke podobnosti, društvenih veza i osobne biografije. Iz dostupne dokumentacije proizlazi da je personalna politika bila jedno od ključnih pitanja funkcioniranja sustava, budući da su kvaliteta i pouzdanost osoblja izravno utjecale na učinkovitost operativnog rada. Ujedno, navedene poteškoće pokazuju da proces profesionalizacije i stabilizacije personalne strukture nije tekao linearno, nego je bio obilježen organizacijskim, političkim i sigurnosnim ograničenjima.

ovaj proces zahtijevao je određeno vrijeme kako bi se uspostavio dovoljno kvalificiran tim sposoban za obavljanje specifičnih zadataka unutar operativnih službi.

U ovome kontekstu radi boljeg razumijevanja ove teme potrebno je istaknuti dio teksta koji je naveden u naznačenom dokumentu.⁵⁵⁰ U sklopu ovoga razmatranja ukazano je i na poteškoće s kojima se SDS suočavala po pitanju personalne problematike.⁵⁵¹ U zaključnom razmatranju jasno su naznačeni objektivni problemi s kojima se SDS suočavala.⁵⁵²

Navedeni primjer jasno ilustrira način na koji se provodila selekcija kandidata za prijam u Službu državne sigurnosti. Proces je bio strogo kontroliran te u velikoj mjeri utemeljen na političkim kriterijima, pri čemu je ideološka pouzdanost imala jednaku, ako ne i veću težinu od stručnih kvalifikacija i operativnih sposobnosti. Kandidati su prolazili temeljite provjere koje su obuhvaćale njihovu političku biografiju, društvene veze i lojalnost tadašnjem sustavu. Odluke o zapošljavanju, kao i o drugim ključnim pitanjima unutar institucija, donosio je Savez komunista (Partija), čime se osiguravala politička homogenost i usklađenost personalne strukture sa strateškim ciljevima režima. Time se dodatno potvrđuje teza o potpunoj i neupitnoj kontroli Partije nad državnim tijelima, uključujući sigurnosni aparat. Takav model personalne politike odražava širi obrazac upravljanja u kojem institucionalna autonomija nije bila primarna vrijednost, već je bila podređena političkom autoritetu i ideološkom nadzoru. Selekcija kadrova stoga nije predstavljala isključivo administrativni postupak, nego važan mehanizam očuvanja političke stabilnosti i reprodukcije vladajuće strukture moći.

⁵⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 27/32-28/33. *Kod velike većine starijih, moramo izraziti zadovoljstvo i za nove kadrove Službe, je radni odnos, disciplina, odanost Savezu komunista i Titu, samoupravnom političkom sistemu do krajnosti zastupljeno. Preko 80 % kadrova se u radnom i u svakom pogledu mogu ocijeniti kao dobri, vrijedni i čestiti radnici i komunisti pripadnici Službe sigurnosti.*

⁵⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 28/33. *Medjutim, imamo jedan relativno malen broj kadrova i među starijima i među mladima koji ne zadovoljavaju niti u radnom, niti u međuljudskim odnosima. Nekolicina njih su inicijatori različitih intriga, tračeva, ogovaranja i izazivaju razne neuralgične situacije koje pridonose često puta dosta netolerantnim i ekscesnim ponašanjima. O jednom dijelu takvih održan je sastanak kolegija gdje su takvi pojedinci procijenjeni i o čemu je sastavljen poseban zapisnik i dostavljen na nadležno mjesto.*

⁵⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 23/1979, pred. 3, 28/33. *Napominjemo izvorište jednog problema koji će biti prisutan (sljedećih) mjeseci, a to je problem rasporeda kadrova koji su prosječne ili ispodprosječne, odnosno (zanemarivih) sposobnosti, a imaju uojete da u okviru postojećih propisa napreduju do najviših zvanja i radnih mjesta. Ta nekolicina kadrova pokušat će vršiti pritisak da budu raspoređeni na odgovarajuća radna mjesta što povlači odgovarajuća zvanja, a za koja su neprihvatljivi. To će biti izvorište nezadovoljstava, a vjerojatno i različitih optužbi, pa i mogućih loših međuljudskih odnosa. Zagreb, 16. siječanj 1979. godine, Načelnik Centra Josip Drpić.*

4.4. Centar SDS Zagreb kroz izvješće o realiziranom programu za 1979.

4.4.1. Odjel za operativne poslove – obrada hrvatskog nacionalizma

U kontekstu razmatranja “obrade nacionalizma i separatizma” u naznačenom dokumentu pojašnjava se kako je u praćenju djelatnosti “klasnog neprijatelja koji djeluje s pozicija hrvatskog nacionalizma” Centar SDS Zagreb 1979. postavio prioritete u praćenju djelatnosti, fokusirajući se na prepoznavanje i analizu djelovanja najznačajnijih grupacija, nositelja i “inspiratora nacionalističkih aktivnosti” na području Zagreba. Tako je “fenomen hrvatskog nacionalizma” praćen kroz obradu 72 osobe u stupnju OO i 20 osoba kroz stupanj POO te jednu grupnu obradu u objektu Nakladni zavod Matice hrvatske, obrada “Korito”.⁵⁵³

Stoga je SDS poduzela radnje i mjere u praćenju djelatnosti s “pozicija hrvatskog nacionalizma” tijekom 1979. koje su se odvijale preko suradničke mreže sa suradnicima i vezama.⁵⁵⁴ Postojeća suradnička mreža korištena je i u akcijama “Zavičaj”,⁵⁵⁵ “Igre 79”,⁵⁵⁶ “Moneta”, “Trokut”. Osim ovih akcija operativni djelatnici bili su angažirani u akcijama

⁵⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/1982, pred. 7, (1-242), 5/10. *Godišnji izvještaj o realiziranom programu za 1979.* (RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1980. g.)

⁵⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. “Nenad”, “Luj”, “Marko”, “Krka”, “Boris”, “Golub”, “Parnas”, “Pedagog”, “Omer”, “Vinski”, “Matija”, “Barba”, “Varga”.

⁵⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 178/182-179/183, 221/225. Akcija “Zavičaj” – boravak Predsjednika Republike u Kumrovcu i Zagrebu. U akciji “Zavičaj”, vezanoj uz boravak Predsjednika Republike u Kumrovcu i Zagrebu, uz mjere prema osobama poduzete su i mjere osiguranja objekata posjeta, što je bilo obuhvaćeno sigurnosnom procjenom izrađenom uoči akcije. (...) Mjera TKTR primjenjena je nad 141 (osobom). Registrirano je i dostavljeno sedam telefonskih razgovora u vezi s akcijom. Intenzivno je vršen nadzor nad osobama iz akcije “Potok” i “Okić”. Pojačan je nadzor u (sprječavanju) rasturanja (dijeljenja) neprijateljskog propagandnog materijala putem poštanskih pošiljaka za (primatelje) u Zagrebu. (...) Na području Zagreba s trase kretanja Predsjednika Republike (u dolasku i polasku) uklonjeni su svi vanjsku PTT sandučići i pregledane poštanske uložnice. Nije registrirano ništa od značaja za akciju. (...) Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 130/1979 od 10.5. Akcija “Zavičaj”. Vidi i bilješku: (689).

⁵⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 33, r. br. 124, br. Sp-17/18-1979 od 14.8. Akcija “Igre 79”, Povodom održavanja VIII. mediteranskih igara – od 15. do 29. rujna 1979. godine – na području općina Split, Šibenik, Zadar, Trogir, Omiš, Makarska, Sinj, Hvar i Brač, a čiji je pokrovitelj predsjednik SFR Jugoslavije Josip Broz Tito koji će, kako se očekuje, otvoriti igre, na temelju člana 40. stav 1. točka 2. i člana 29. točka 4. Zakona o organima (tijelima) unutrašnjih poslova (“Narodne novine” broj 11/77), izdajem Naredbu br. 12. S tim u vezi naredjujem: 1. provodjenje mjera osiguranja VIII. mediteranskih igara pod nazivom “Igre 79”. (...) Republički sekretar Zlatko Uzelać. Treba napomenuti kako se uz Naredbu u dokumentu nalazi i popis svih dužnosnika RSUP-a SR Hrvatske te djelatnika SDS-a koji su sudjelovali u njezinu provođenju. Usp., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 214/1979 od 12.9. Akcija “Igre 79”, Prijedlog za upućivanje s(u)radnika “Mostar” na kontakt Peri Milošu i drugim emigrantima na području Austrije, (...) Kroz te kontakte pokušat će doći do informacija i podataka o namjerama emigranata s područja Austrije prema zemlji u vrijeme trajanja akcije “Igre 79”. II/6 Halilić A., Zdravko Mustać. O tome više vidi u: Begonja i Knez 2022.

“Okić”,⁵⁵⁷ “Kadar”,⁵⁵⁸ “Zenit”, “Centar”,⁵⁵⁹ “Ponoć 79”. Nadalje je naznačeno kako su **obučene i angažirane operativne veze**, “Matija” za praćenje djelatnosti Dobroslava Parage,⁵⁶⁰ “Vinski” za praćenje djelatnosti Milivoja Baletića,⁵⁶¹ “Barba” za praćenje djelatnosti Zvonimira Puškaša,⁵⁶² a izvršeno je i angažiranje jednog suradnika za potrebe obavještajnog centra II. uprave Generalštaba V. Armije.⁵⁶³ Jednako tako, usmjeren je **suradnik “Hari”** na praćenju djelatnosti Dušana Musulina te **suradnik “Stevo”** na praćenju djelatnosti Marka Koprte.⁵⁶⁴ Isto tako,

⁵⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 347/1979 od 11.12. Akcija “Okić” – rezultati poduzetih mjera. Vidi i bilješke: (627), (628), (629), (666), (690), (693), (698), (722), (813), (866) i (868).

⁵⁵⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 172/176. Akcija “Kadar”, U izvještajnom periodu Samostalni odsjek za obrambene pripreme u sklopu akcije “Kadar” izvršio je reviziju i ažuriranje (popisa osoba) obuhvaćenih ovom akcijom. S područja ovog Centra ovom akcijom obuhvaćeno je i verificirano po nadležnoj komisiji u našem Sekretarijatu 64 osobe. Pored ovoga, Centar SDS Zagreb poslao je prijedlog za 5 novih (osoba). Napominjemo, da smo u sklopu akcije “Kadar” s načelnicima odjela i šefovima odsjeka prorađivali kriterije za vođenje ove ekcije. Akcija “Kadar”, kao savezna akcija pokrenuta na inicijativu Predsjedništva CK SKJ i prihvaćena u CK SKH, odnosila se na provjeru i utvrđivanje mogućih sigurnosnih indikatora za osobe na istaknutim vodećim položajima u politici, gospodarstvu, državnoj upravi, prosvjeti i sredstvima javnog priopćavanja. Nositelj akcije bio je CK SKH, dok je Služba obavljala stručni dio poslova koji su obuhvaćali prikupljanje, obradu i dostavu podataka nositelju akcije. Vidi i bilješku: (567).

⁵⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 218/1979 od 13.9. Akcija “Zagreb 79” (“Okić”, “Centar”, “Potok”). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 200/1979 od (29).8. Akcija “Centar” – poduzete radnje i mjere, (...) za sada su poduzete operativne mjere i radnje prema 16 lica (osoba) u cilju otkrivanja (izvoritelja) i prikupljanja podataka o mogućim (izvoriteljima dijeljenja) džepnog izdanja “Nove Hrvatske” u gradu Zagrebu i bližoj okolini. Prema licima koja su sada obuhvaćena u akciji “Centar” Lisinski Zvonimir (OO), Puškaš Zvonimir (OO), Sabol Željko (OO), (...) Izvor: – suradnik “Krka”, – suradnik “Valter”, – dr. veza “Tomo”, I/1 Starčević D., II/2 Pemić D., Horvatin J., I/6 Lalević S., Zdravko Mustać. Vidi i bilješke: (622), (623), (624), (650), (666), (698), (821) i (868).

⁵⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 144/1980 od 12.2. Akcija “Vlak” – izvještaj o izvodenju (op. veza “Matija”).

⁵⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 783/1980 od 8.12. Op. veza “Vinski”.

⁵⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 358/1979 od 18.12. Puškaš Zvonimir /OO/ – regiranje na glasine da je s(u)radnik SDS, Izvor: – s(u)radnik “Krka”, – provjera, I/2 R. Crevar, Zdravko Mustać. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 711/1980 od 13.11. Veza: inf. br. 573/1980 od 10.9. Akcija “Vir”, Akcija “Radar” – povlačenje OTS (op. veza “Barba”).

⁵⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 5/10.

⁵⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 6/11. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 19/1980 od 11.1. Musulin Dušan (POO) – aktivnost, Dana 27.11.1979. godine, suradnik “Hari” sastao se s Musulin Dušanom, zaposlenim u Zagrebačkoj mljekari u svojstvu direktora nabave. Tom prilikom Musulin je ispričao “Hariju” da se rad nacionalističke grupacije oko Marka Veselice i Hrovoja Šošića povoljno razvija. Govorio je da se javno sastaje s istaknutim nacionalistima (M. Veselicom, H. Šošićem i drugima) i da se intimno nada da bi zbog toga mogao biti (uhićen). Izvor: suradnik “Hari”, I/1 Z. Stričević, I/5 G. Jurčić, Zdravko Mustać. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 22/29. Suradnik “Savo” je nakon usmjerenja ostvario kontakt s Markom Koprte. U godišnjem izvješću SDS-a za 1979. suradnik angažiran na praćenju djelatnosti Marka Koprte navodi se pod pseudonimom “Stevo”, dok je u izvješću za 1980. evidentiran pod pseudonimom “Savo”. Izvjesno je kako se zapravo radi o istome suradniku SDS-a. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 436/1982 od 12.4., inf. br. 203/1986 od 17.2.

izvršeno je 9 tajnih pretresa prostorija i osobne prtljage što je rezultiralo fotodokumentiranjem interesantnih sadržaja i adresara s vezama koje "neprijateljski djeluju". Isto tako, obavljeno je 87 obavijesnih razgovora u cilju prikupljanja spoznaja i presijecanja djelatnosti i proučavanja osoba za angažiranje. Za 17 osoba su prikupljeni podaci o "neprijateljskoj aktivnosti", na osnovu čega su zavedene u POO. Kontrola pratnjom provedena je akcijski i kontinuirano u više od 40 navrata, pri čemu je djelatnost praćenih osoba fotodokumentirana. Identificirano je i provjereno 49 osoba koje su se pojavile kao kontakti glavnih nositelja djelatnosti s nacionalnih pozicija, a radi operativnih potreba djelomično je provjereno više od 250 osoba. U sklopu navedenih radnji i mjera realizirano je **tajno ozvučenje "Robot"** trajnog karaktera. Isto tako, realizirana je i prva faza **tajnog ozvučenja "Soča"** trajnog karaktera. Realizirana je **akcija "Radar"** dok operativno-tehničko sredstvo nije postavljeno iz tehničkih razloga.⁵⁶⁵ Ujedno valja istaknuti i podatak da je u stanu Zvonimira Kulundžića proveden javni pretres u okviru **operativne akcije "Robot"**. U promatranom razdoblju zavedena je **grupna obrada (GO) "Korito"**, koja se odnosila na Nakladni zavod Matice hrvatske. U sklopu djelovanja SDS-a proučena je mogućnost izvođenja akcije tajnog ozvučenja trajnog karaktera stanova Vlade Gotovca i Hrvoja Šošića.⁵⁶⁶ U akciji "Kadar" izvršeno je 36 djelomičnih provjera te je napisano 58 informacija.⁵⁶⁷

U sklopu razmatranja djelatnosti **"pojedinih grupacija hrvatskih nacionalista"**, naznačeno je da su određene osobe koje su se nalazile u obradi bile ključni kreatori i nositelji "nacionalističkih djelatnosti" iz prethodnih godina. Dio ovih osoba (17 novozavedenih POO u

⁵⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 6/11. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, 226/1979 od 21.9. *Veza: inf. br. 223 od 17.9.1979. godine. Akcija "Radar" - realizacija plana zadataka, U cilju realizacije akcije "Radar" (privremeno ozvučenje vikendice Puškaš Zvonimira), I/1 R. Crevar, I/1 Z. Stričević, Zdravko Mustać. Vidi i bilješku: (589).*

⁵⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 7/12. U tu svrhu s određenim su osobama provedeni obavijesni razgovori sa ciljem njihova možebitnog uključivanja u suradnju

⁵⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 7/12. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 159/166-160/167. *U operativnom istraživanju "Klinika" prati se neprijateljska aktivnost 3 (osobe) kroz POO zbog nacionalističko-klerikalnog djelovanja (Neda Hrčko, Nikša Zurak i Josip Babić). Dosadašnjim praćenjem utvrđeno je da istupaju s nacionalističko-klerikalnih pozicija, te animiraju i traže istomišljenike, koje su i našli (Ana Bubalo i Duško Mardešić). U okviru OI "Klinika" pored (osoba) navedenih u obradi, vršena je provjera između ostalog i za Mirka Đurašina (ravnatelj KBC "Rebro"), za kojeg je napisan prijedlog za uvrštenje u akciju "Kadar". Također je izvršena potpuna provjera za 6 osoba u KBC "Rebro" za koje je Služba ranije posjedovala saznanja da su istupali s nacionalističkih pozicija. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 54/61. V. - *Duhovna pastva (...) Neda Hrčko (POO), Obrada je zavedena u 1980. godini. Praćenjem neprijateljske aktivnosti Kuharića, Stankovića i Šepera utvrđena je veza Nede Hrčko s njima. Ostale mjere prema obradi Hrčko nisu primjenjivane. (...) Nikša Zurak (POO) Obrada je zavedena u izoještajnom periodu prema njoj nisu primjenjivane operativne mjere i radnje. (...) Josip Balić [Babić] (POO) Obrada je zavedena u izoještajnom periodu i prema njoj nisu primjenjivane operativne mjere i radnje SDS. Vidi i bilješku: (558).**

akciji "Vir") pojavljuju se kao "novi nositelji neprijateljskih aktivnosti" s pozicija hrvatskog nacionalizma, što ukazuje na pokušaj stvaranja novih žarišta i uporišta djelovanja od strane već poznatih nositelja "ekstremnih aktivnosti s pozicija hrvatskog nacionalizma". Karakteristika "novih nositelja djelatnosti" bila je ta što se uglavnom radilo o osobama koje su već od ranije poznate SDS-u po svojem djelovanju, a koje su se "pasivizirale" u izvjesnom vremenskom razdoblju, kako bi se ponovno uključile na poticaj već poznate grupe hrvatskih nacionalista koja je zastupala konkretnije djelatnosti u svojoj strategiji djelovanja.⁵⁶⁸

U kontekstu operativnih djelatnosti, Centar SDS Zagreb je tijekom 1979. obradio nekoliko kompaktnijih "grupacija hrvatskih nacionalista". Među njima su bile:

- "Bivša frakcionaška grupa u rukovodstvu SRH i njihove veze", što je obuhvatilo 19 operativnih obrada u stupnju OO,
- Obrada osoba u akciji "Vir", koja obuhvaća i obradu osoba obuhvaćenih u grupnoj obradi "Most",⁵⁶⁹ uključivala je 9 osoba u operativnim obradama, među kojima su bili; M. Veselica, V. Gotovac, F. Tuđman, H. Šošić, P. Šegedin, Z. Tomičić, Z. Puškaš, S. Mesić,⁵⁷⁰ i Z. Kulundžić, a isti su smatrani "najekstremnijim" nositeljima i organizatorima "neprijateljske aktivnosti" te 17 novozavedenih osoba u POO i GO "Korito" koja se odnosila na Nakladni zavod Matice hrvatske,
- Osobe koje su, kako je navedeno, kontinuirano bile djelatne u "neprijateljskim aktivnostima s pozicija hrvatskog nacionalizma", a koje su kao "važnije veze uže jezgre" bile obuhvaćene akcijom "Vir" u stupnju OO 5 osoba te u stupnju POO 17 osoba,
- "Ostali nacionalisti".⁵⁷¹

Glede "bivše frakcionaške grupe u rukovodstvu SR Hrvatske" i njihovih veza ocijenjeno je kako je djelovanje te grupacije u 1979. i dalje bila platforma hrvatskog nacionalizma. Tijekom 1979., uslijed reorganizacije i preustroja organizacijske strukture među nositeljima djelatnosti

⁵⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 7/12.

⁵⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 8/13. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 293/1978 od 27.10. *Grupna obrada "Most" – Gotovac, Veselica, Tuđman i dr. – plan radnji i mjera.* Manolić 2016, 123. *Operativni rad hrvatske Udbe 1976/77. bio je usmjeren na komunikaciju hrvatskih "proljećara" sa srpskim disidentima. Akcija je nazvana "Most" i razvijala se u koordinaciji sa saveznom i srbijanskom Udbom. Kako se tajni nadzor koristio svim alatima tadašnje vrhunske tehnologije, sastanci Franje Tuđmana s Milovanom Đilasom i Dobricom Čosićem, moderno rečeno, dokumentirani su multimedijски. Vidi i bilješku: (578).*

⁵⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 8/13. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 85/1976 od 23.3. *Stjepan Mesić pušten na slobodu.*

⁵⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 8/13.

hrvatskog nacionalizma, te zdravstvenih problema Mike Tripala (koji je te godine bio dva puta na liječenju u SR Njemačkoj),⁵⁷² bivša frakcionaška grupa u rukovodstvu SR Hrvatske (koju su činili M. Tripalo, S. Dabčević-Kučar, S. Bijelić i drugi),⁵⁷³ izgubila je svoju vodeću ulogu u akcijskom smislu. Ova promjena smanjila je njihovu djelatnost i nazočnost među grupacijama hrvatskih nacionalista u Zagrebu, što je rezultiralo smanjenjem njihovog utjecaja na konkretne akcije i političke djelatnosti u ovome razdoblju. Ipak, te činjenice nisu isključile frakcionašku grupu iz ukupne djelatnosti, što se očitivalo u održavanju kontakata s nositeljima istaknutih djelatnosti s pozicija hrvatskog nacionalizma (M. Tripalo – M. Veselica), kao i u kontaktiranju veze Stjepana Bilandžića i Tome Soldića, članova “fašističke emigracije” u SR Njemačkoj.⁵⁷⁴ Bivša frakcionaška grupa u rukovodstvu SR Hrvatske nije se u potpunosti opredijelila za konkretno djelovanje i ponašanje nositelja djelatnosti, iako je s njima kontaktirala radi upoznavanja s njihovim djelovanjem, koje su time prešutno odobravali. Prema interpretaciji Veselice, u razgovorima s Tripalom upozoravano je na nepovoljan trenutak za poduzimanje akcija velikih razmjera, što ukazuje na strategiju čekanja na povoljniji razvoj okolnosti. Iako nije bilo konkretnih

⁵⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 8/13. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 237/1979 od 26.9. Veza: inf. br. 228 od 20.9.1979. Miko Tripalo (OO) – put u SR Njemačku. Razlog Tripalovog putovanja u SR Njemačku je pogoršanje njegovog zdravstvenog stanja, uslijed čega je po dolasku u SR Njemačku pao u (nesvijest). Izvor: TKTR, I/1 D. Starčević, Zdravko Mustač. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 289/1979 od 6.11. Srećko Bijelić/OO/i Miko Tripalo/OO/ – komentari, U nastavku razgovora Tripalo je ispričao “Marku” kako se nedavno srušio u nesvijest. Nakon 10 minuta pošto je došao k sebi osjetio je jaki umor, što ga je jako preplašilo. Kazao je da je to bio osnovni razlog što se je odlučio putovati na ponovni pregled u SR Njemačku. Kao povod svog puta naveo je i suprugu Smilju (koja ima tešku bolest). Ona je u SR Njemačkoj operirana, te je njezino zdravstveno stanje sada dobro. Tripalo je zamolio “Marka” da o ovome nikome ne govori kako se ne bi to proširilo. Napomenuo je da o tom putovanju nije nikoga obavijestio, pa ni Srećka (Bijelića), želeći – kako kaže – na taj način provjeriti neke stvari. (...) Govoreći o svom zdravstvenom stanju, rekao je da su mu nalazi dobri, da se ožiljak na mozgu smanjuje, te da su mu kazali da je povremena nesojestica normalna stvar, ali zbog toga ne smije voziti (auto). U nastavku razgovora Tripalo je kazao kako je doznao preko jednog člana CK o širenju vijesti da je umno poremećen, pa povremeno i neuračunljiv. Kazao je da on ima povremenih srčanih poteškoća, ali da je to stara stvar. Izvor: “Marko”, I/1 D. Starčević, III/ Z. Lacković, Zdravko Mustač.

⁵⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 8/13-9/14. Usp. HE MI 2021, Bijelić, Srećko, hrvatski političar (Bribir kraj Skradina, 18. XII. 1930 – Zagreb, 22. IX. 2004). Bio (je) predsjednik CK Narodne omladine Hrvatske (1957–62), direktor poduzeća »Janko Gredelj« (1962–66) te član Izvršnog komiteta CK SKJ (1966–69). Od 1969. bio predsjednik Gradskoga komiteta SKH Zagreba i član Predsjedništva SKJ. Nakon Karađorđeva 1971. uklonjen s položaja i isključen iz političkog života. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 382/1977 od 23.11. Srećko Bijelić (OO) – objavljena fotografija u izdanju “Školske knjige”.

⁵⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 9/14. (Orešnik Barica – M. Tripalo i S. D. Kučar). Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 262/1979 od 23.10. Orešnik Barica (POO) – razgovor s Mikom Tripalom, (...) Orešnik Barica nalazi se u obradi Centra SDS Zagreb na osnovu podataka (SDS RSUP SR BiH od 1979. G.) dobivenih u istrazi and ekstremnim emigrantom Novaković Ivicom, koji je navodeći lica (osobe) interesantna za SDS spomenuo izvjesnu Barbaru. Utvrđeno je da se radi o Orešnik Barici. Izvor: TKTR, I/1 Starčević D., II/2 Pemić D., Zdravko Mustač. O tome vidi i bilješku: (669).

akcija, bivša uža frakcionaška jezgra nastavila je održavati redovite kontakte, uključujući grupne i individualne sastanke. Tijekom 1979. u njihovim stanovima održano je šest sastanaka na kojima su nazočili svi ključni članovi jezgre, a održani su i brojni individualni susreti.⁵⁷⁵ Nadalje je naznačeno kako su u kontaktima davali naglasak vezama koje su bile eksponirane u Hrvatskom proljeću.⁵⁷⁶

U zaključnim razmatranjima naznačeno je kako su na taj način,⁵⁷⁷ upoznavajući se s djelatnostima ostalih nacionalista i dajući ocjene njihove djelatnosti, sebe činili nazočnim u nacionalnim krugovima.

U sklopu razmatranja obrada osoba u **akciji "Vir"**,⁵⁷⁸ koja obuhvaća i obradu osoba u grupnoj obradi "Most", Centar SDS Zagreb je tijekom 1979., u odnosu na ranije razdoblje, uočio izvjesno konsolidiranje organizacijskih i akcijskih oblika djelovanja među nositeljima konkretnih djelatnosti proizašlih s pozicija hrvatskog nacionalizma. U ovome su kontekstu Marko Veselica, Vlado Gotovac, Hrvoje Šošić, Franjo Tuđman i Dalibor Brozović identificirani kao glavni

⁵⁷⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 9/14.

⁵⁷⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 9/14-10/15. Tako su i dalje kontaktirali: Srećko Bijelić – Stjepana Mesića, Ivana Zvonimira Čička, Vladu Gotovca; Ivan Šibl – Franju Tuđmana, Vladu Gotovca, Juru Sarića; Saoka Dabčević-Kučar – Vladu Gotovca, Juru Sarića, Stjepana Mesića; Miko Tripalo – Marka Veselicu, Juru Sarića, Z. Kazimira.

⁵⁷⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 10/15. Isto tako, naznačeno je kako je u to vrijeme bilo karakteristično kada je Miko Tripalo kontaktirajući svoje veze, činio njihovu selekciju analizirajući ih sa ciljem otkrivanja možebitnih pozicija SDS-a.

⁵⁷⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 10/15. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/6/1980, (1-143), 4/10. *Nad licima (osobama) koja djeluju s pozicija hrvatskog nacionalizma vođena je akcija "Vir", (...) zavedena u ovom izvoještajnom periodu.* Manolić 2016, 151. *Godine 1980. zakazan je izvanredni sastanak u republičkoj centrali Državne sigurnosti – sastanak svih šefova njezinih centara u Hrvatskoj. Dogovorena je nova operativna akcija "Vir".* S obzirom na velik broj nadziranih osoba, opseg njihovih aktivnosti te potrebu koordinacije različitih sredstava, metoda, radnji i mjera, kao i sudjelovanje većeg broja operativnih djelatnika unutar same Službe, uspostavljena je operativna akcija "Vir". Putom te akcije tijekom cijelog desetljeća provodio se sustavan nadzor nad dijelom hrvatskih intelektualaca koje su sigurnosne službe smatrale nositeljima ili poticateljima "nacionalističkog djelovanja". Prema dostupnoj dokumentaciji, riječ je bila o jednoj od najznačajnijih i najopsežnijih operativnih akcija Službe u promatranom razdoblju. U sklopu ove akcije Služba je svoje mjere napose usmjerila prema određenim osobama koje su u sigurnosnim procjenama označene kao glavni inspiratori, organizatori ili nositelji takozvane "neprijateljske aktivnosti". Među njima su bili Franjo Tuđman, Marko Veselica, Vlado Gotovac, Hrvoje Šošić, Ivan Zvonimir Čičak, Dražen Budiša, Zlatko Tomičić, Zvonimir Kulundžić, Petar Šegedin, Drago Stipac, Nikola Muslim, Petar Šale, Davor Aras i brojni drugi. Navedene osobe, kao prepoznati nositelji djelovanja, bile su predmetom prioritarnog nadzora. Istodobno, pod operativnim interesom SDS-a nalazio se i veći broj drugih osoba koje su u dokumentima označene kao njihove veze, suradnici ili istaknuti predstavnici nacionalno orijentiranih krugova u pojedinim regionalnim sredinama. Na taj je način operativna akcija "Vir" obuhvaćala široku mrežu pojedinaca, omogućujući sigurnosnoj službi kontinuirano praćenje njihovih međusobnih kontakata, djelatnosti i društvenog utjecaja. Vidi i bilješke, primjerice: (68), (69), (569), (762), (764), (876), (992).

protagonisti u realizaciji novoga koncepta političkog djelovanja.⁵⁷⁹ Naime, ta disidentska grupacija, nakon uspostavljenih kontakata s Milovanom Đilasom i drugim predstavnicima anarholiberalnih krugova iz Beograda, nastojala je putom intervjua sa stranim novinarima izvijestiti međunarodnu javnost o postojanju političke grupacije u Hrvatskoj koja se nalazi u oporbi prema tadašnjem režimu.⁵⁸⁰ Istodobno, poduzimani su određeni koraci sa ciljem širenja utjecaja te grupacije unutar Zagreba i na širem prostoru. Razrađujući ideju novoga koncepta djelatnosti, Marko Veselica je formulirao osnovne smjernice programa *Hrvatske intelektualne opozicije*, koji je uključivao:

- poticanje dijela katoličkog svećenstva, osobito iz viših hijerarhijskih struktura, na sudjelovanje u političkoj borbi za nacionalno oslobođenje,
- uspostavljanje čvrstih veza s hrvatskom političkom emigracijom,
- intenzivnije uključivanje domaćih intelektualnih krugova sa ciljem pridobivanja što šire potpore za oporbenu djelovanje.⁵⁸¹

U kontekstu ovih djelatnosti, grupacija hrvatskih intelektualaca s izraženim nacionalnim osjećajem nastojala je sinkronizirati svoje djelatnosti osobito sa svećenstvom,⁵⁸² računajući na njihovu podršku kako bi na taj način dobili legalan poligon za svoje djelatnosti. U tu svrhu Marko Veselica je, prema postojećim podacima SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb, ostvario kontakt s Franjom Kuharićem te mu je izložio problem gušenja vjerskih i ljudskih sloboda te podatke o progonima

⁵⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 10/15. Usp. Manolić 2016, 151. *Tijekom operacije ustanovljeno je da njihove aktivnosti nisu jednako intenzivne – vlastitim je aktivizmom prednjačio Franjo Tuđman. Uočeno je da pojačava komunikacije sa stranim novinarima. Pokazala se potreba da ga se opservira (prati) izdvojeno. Zato će se akciji "Vir", koja je svojim opsegom tražila gomilu operativaca, dodati još jedna, kodnog imena "Franjo". Tu su zahtjevi terenskoga rada bili skromniji, ali je analitika imala pune ruke posla: koji je smisao i kamo vode njegovi kontakti s inozemnim dopisnicima i emigracijom u Europi i prekooceanskim zemljama.*

⁵⁸⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 10/15. Usp. Tuđman 2011-1, 401. Ćosić 2020, 776. *Milovan Đilas se u Zagrebu susreo s Markom Veselicom, Hrvojem Šošićem, poslije i Ivanom Zvonimirom Čičkom i Draženom Budišom, a 13. lipnja 1978. posjetio je i Franju Tuđmana u njegovu stanu, gdje se zadržao više sati.*

⁵⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 11/16.

⁵⁸² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 17/1978 od 31.1. *Zagrebački nadbiskup Kuharić Franjo – neprijateljska aktivnost, Polovicom siječnja 1978. godine zagrebački nadbiskup Kuharić Franjo primio je u posjet Hrvoja Šošića. (...) Šošić je zamolio Kuharića da primi u posjet Marka Veselicu, Kuharić je prijedlog prihvatio, uz napomenu: "Vi možete reći gospodinu Veselici da ja primam tko god k meni dolazi, ali da nikako ne smatram političkim posjetom". Izvor: – suradnik "Istok", Mjere i radnje SDS: – TKTR, II/ (Jozo) Franjić, Sveto Bilušić. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 11/16. Posredovanjem Lava Znidarčića inicirani su kontakti Marka Veselice s pripadnicima katoličkog svećenstva na području Zagreba, Splita i Zadra.*

vjernika.⁵⁸³ F. Kuharić je obećao kako će javno ustati protiv takvih pojavnosti te je na tu temu dao intervju švicarskom tisku. M. Veselica je ovaj istup interpretirao kao pokušaj animiranja Crkve u pravcu političkoga angažmana u skladu sa ciljevima hrvatske oporbe.⁵⁸⁴ U okviru strategije jačanja suradnje s hrvatskom političkom emigracijom, M. Veselica je zagovarao slanje novih kadrova iz domovine, u cilju popunjavanja praznine nastale nakon ubojstva Bruna Bušića. Isto tako je naglašavao važnost dijeljenja pisanih materijala u inozemstvo kako bi se pridonijelo međunarodnom izvješćivanju o hrvatskom pitanju. U ovome kontekstu, u Parizu je, posredstvom emigranta Mirka Vidovića, tiskana knjiga Franje Tuđmana,⁵⁸⁵ za čije su objavljivanje interes pokazali i članovi HNV-a, Ivan Jelić i Janko Skrbin, nudeći financijsku podršku za tisak.⁵⁸⁶

Shodno procjeni SDS-a, jednu od najvažnijih uloga u naznačenoj djelatnosti imao je Marko Veselica, koji je tvrdio kako “okosnicu ove borbe predstavlja Franjo Tuđman” (nad kojim je realiziran veći dio **akcije “Soča”**).⁵⁸⁷ Shodno dobivenim podacima kojima je raspolagala SDS, tj. Centar SDS Zagreb, hrvatska oporba imala je vodeću grupu ljudi koju su činili Franjo Tuđman,

⁵⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 11/16. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 362/1979 od 22.12.

⁵⁸⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 11/16.

⁵⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17. Usp. A. Tuđman 2006, 217-220. *Na tajnom zadatku*. Ćosić 2020, 763. Bogdan Radica je saznao da Tuđman priprema novu knjigu, što je kod njega izazvalo osobitu pozornost. Za knjigu Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi Radica je s oduševljenjem ponudio pomoć u prijevodu na engleski i tiskanju knjige u SAD-u.

⁵⁸⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17. Usp. Ćosić 2020, 760. *Važnost koju je Tuđman pridavao knjizi Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi sagledava se iz želje artikuliranja znanstvenih teza vezanih za nacionalno pitanje u tadašnjoj Europi i Jugoslaviji, poglavito pitanja nacionalne suverenosti kao ključne odrednice za opstanak i razvoj svakoga naroda, držeći tadašnje stanje u Jugoslaviji neodrživim. Naravno da totalitarna komunistička vlast u Jugoslaviji, opterećena stalnim nacionalnim antagonizmima i dubokim krizama, nije mogla dopustiti tiskanje takvih teza, od kojih je ključna bila ona da višenacionalne državne zajednice nose trajnu opasnost od međunacionalnih, a time i međunarodnih konflikata. S druge pak strane Tuđmanova spremnost riskiranja vlastite egzistencije poradi angažmana u tiskanju knjige u inozemstvu, uz suradnju s “neprijateljskom emigracijom”, postaje dramatičan pokušaj njegovog izlaska iz prisilne izolacije.* Ćosić 2020, 763. *Knjiga dr. Franje Tuđmana Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi objavljena je na engleskom (New York, 1981.), a potom na hrvatskom (München; Barcelona, 1981.) i njemačkom (Lidingö, Švedska, 1982.) te ponovo na hrvatskom (Zagreb, 1990.).*

⁵⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 20. *Praćenjem aktivnosti Tuđmana u toku 1970. godine i lica (osoba) bliskih, njemu, uočen je kao konzultant na svim temama iz našeg društveno-političkog života na taj način vrši utjecaj na niz faktora i postojećih institucija.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 376/1970 od 9.6. *U ovom periodu, a i ranije, Tuđman je zapažen kao lice, koje je inicijator okupljanja, ili lice kojem se obraća za kon(z)ultacije ili ga se informira o određenim zbivanjima. U spomenutom smislu ponavlja se identičnost i u odnosu na lica iz inozemstva. U posljednje vrijeme Tuđman je bio jedan od organizatora zajedničkog okupljanja više lica u nekoliko navrata. Sastanci su označavani zakamufliranim terminima, a prisutni su predstavljali zatvoreni krug (sudionika) do sada uočenih, u povezanosti. Za ilustraciju dovoljno je reći da su na pr. Tuđman i sugovornici isticali da se “radi o stvarima koje se njih ne tiču” ili isticali zabrinutost (iskazanu) u primjeru supruge Djodana, kad je pokazala “suviše” interesa za (sudionike), mjesto i ostale detalje prilikom jednog okupljanja. Vidi i bilješke, primjerice: (578), (704), (728), (873), (978), (979).*

Vlado Gotovac, Hrvoje Šošić i Marko Veselica. Na taj način dobivale su se “konture ilegalne organiziranosti”.⁵⁸⁸ U skladu s njihovom strategijom djelovanja, planiralo se formiranje više autonomnih krugova unutar baze, s kojima bi članovi uže jezgre održavali kontakt. Svaki od ovih krugova trebao je samostalno osiguravati vlastitu sigurnost, dok je uža jezgra preuzimala ulogu davanja smjernica i instrukcija. U ovome je kontekstu tijekom 1979. zabilježeno nekoliko indikatora koji su ukazivali na pokušaj konstituiranja akcijske grupacije. Tako se održao sastanak uže jezgre sredinom kolovoza u Zagrebu, kojem su nazočili Franjo Tuđman, Marko Veselica i Dalibor Brozović, gdje se raspravljalo o metodama rada, potrebi stvaranja vodeće jezgre te podjeli resora. Sastanku nisu nazočili Vlado Gotovac i Hrvoje Šošić te je novi zakazan za kraj rujna, no, nije održan. Centar SDS Zagreb poduzeo je operativno-tehničke mjere u objektu gdje se trebao održati taj sastanak te je izvršio prodor OTS-om u objekt (akcija “Radar”).⁵⁸⁹ Naznačeno je kako su međusobni kontakti te grupacije bili svakodnevni, a mjesta sastajanja bili su njihovi stanovi, najčešće Veseličin, Gotovčev i Tuđmanov. Sastanci su uključivali dogovore o daljnjem djelovanju te razmjenu različitih informacija među sudionicima.⁵⁹⁰ Realizirali su strategiju izvješćivanja međunarodne javnosti o položaju Hrvata u SFRJ putem intervjua sa zapadnim novinarima. Tako su Franjo Tuđman i Vlado Gotovac u veljači 1979. dali intervju Haiku Flottauu, dopisniku *Süddeutsche Zeitung*.⁵⁹¹ Vlado Gotovac je, u tom istom mjesecu razgovarao s Rudolfom

⁵⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17.

⁵⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 13/18. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 223/1979 od 17.9. inf. br. 226/1979 od 21.9. Akcija “Radar” – realizacija plana zadataka. Privremeno ozvučenje vikendice Zvonimira Puškaša. Vidi i bilješku: (565).

⁵⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17-13/18.

⁵⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 13/18. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 564/1981 od 18.5. Akcija “Vir”, Gotovac Vlado (OO) – razgovor s njemačkom novinarkom Renate Flottau (supruga Haika), Izvor: “Drava”, I/1 M. Rkman, Zdravko Mustač. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 33/1980 od 14.1. Akcija “Vir”, Viktor Meier, dopisnik “(Frankfurter Allgemeine Zeitung)” iz Beča i Ricardo Estarriol Seseras, dopisnik barcelonskog lista “La Vanguardia” iz Beča – boravak i kontakti u Zagrebu, (...) Utvrdili smo da je 9.1.1980. godine Viktor Meier zvao Marka Veselicu. Dogovorili su se da se sastanu u hotelu “Palace”. Poslije tog sastanka Marko je ispratio Meiera do vlaka za Beograd na Glavnom kolodvoru. Istog dana Veselica je objašnjavao svojoj kćerki da se u Zagrebu nalazi (...) vodeći zapadno-njemački novinar koji želi s njim razgovarati. (...) 1) Otrgnuta stranica iz lista “Die Presse” s člankom novinara Dalma Alfonsa pod naslovom “Pa i Titova baština podsjeća na Franz Josepha” (...) 2) Rukom pisana zabilješka Estarriola na španjolskom jeziku, u kojoj se spominje ličnost Tita i govori kako su se u Jugoslaviji nakon (D)rugog sojetskog rata, kad je definitivno uspostavljen komunistički režim i kada je Tito učvrstio svoju rukovodeću ulogu, počele širiti glasine o pravom (podrijetlu) njegove ličnosti; za njega se tvrdilo da je ustvari ruski agent koji je zauzeo mjesto pravog Tita koji je poginuo za vrijeme partizanskog rata već 1941. (...) takav je naime akcent imao Josip Broz kad se, nakon što je pohađao nastavu u političkoj školi Kominterne u Moskvi, vratio u Hrvatsku i sastao se prvi puta s grupom hrvatskih komunista u jesen 1926. godine da bi im predao direktive iz Moskve. Tito je odgovorio da potječe iz sela Kumrovec u sjevernoj Hrvatskoj. “Ali ti imaš vrlo rijedak izgovor”, rekao mu je šef lokalne grupe komunističkog sindikata... “Što hoćeš da ti kažem: tako govorim. Proveo sam neko vrijeme vani”, odgovorio mu je Tito, koji je tada imao 34 godine. Kad se 1941. godine – na

Stammom, novinarom iz Züricha, dok su u listopadu Tuđman i Gotovac dali intervju Nori Beloff, suradnici londonskog *Daily Telegrapha*.⁵⁹² Većina ovih intervjuja, osim u novinama ovih redakcija, kasnije su objavljeni i u emigrantskom tisku. SDS-u, tj Centru SDS Zagreb bio je indikativan tako velik interes predstavnika zapadnog tiska za tu grupu hrvatskih intelektualaca, utoliko više što su neki od ovih novinara shodno stanovitim spoznajama bili “nositelji obavještajne djelatnosti protiv SFRJ”. Akcijska orijentacija te grupacije hrvatskih intelektualaca tijekom 1979. bila je usmjerena na internacionalizaciju hrvatskog pitanja. U ovome kontekstu Veselica je inzistirao na potrebi izrade povelje o ljudskim pravima, koja je bila namijenjena Konferenciji za europsku sigurnost i suradnju (KESS) u Madridu, a potpisnici su bili Milovan Đilas, Petar Šegedin, nadbiskup Frane Franić, Zvonimir Kulundžić i Ivan Supek. Navedene djelatnosti rezultirale su animiranjem širega kruga hrvatskih intelektualaca s izraženom sviješću o nacionalnim vrijednostima, kao i uključivanjem pripadnika beogradske anarholiberalne scene, u okviru djelovanja hrvatske oporbe.⁵⁹³ Sa ciljem ostvarivanja te orijentacije Veselica je, polovicom kolovoza i početkom rujna imao nekoliko kontakata sa članom Hrvatske akademije Amerike Kristoforom Spalatinom,⁵⁹⁴ koji je bio blizak s intelektualnim dijelom političke emigracije. U ovim

Staljinov zahtjev – sastao s kraljevskim srpskim generalom Dražom Mihajlovićem (...) Mihajlović je ostao uvjeren da je govorio sa sovjetskim emisarom, tako mu se činio Titov naglasak. Kasnije je Tito otkrio jednom biografu, nastavlja se na kraju zabilješke, da je za vrijeme susreta s Dražom Mihajlovićem namjerno imitirao ruski naglasak kako bi impresionirao svog sugovornika i izbjegao da mu četnici postave zamku kad bude izlazio sa sastanka. (...) Dalma Alfons je pseudonim Tomičić Stjepana (Stipe), sina Stjepana, rođen 26.5.1919. godine u Otočcu, Hrvat, sada državljanin Austrije, novinar, stalno nastanjen u Beču. Iz Jugoslavije je emigrirao (tijekom) rata. Osnovano je sumnjivo (prema podacima iz operativne evidencije SDS RSUP-a SRH) da radi u korist američke i njemačke obavještajne službe. Krajem 60-ih godina bio je u kontaktu s Tuđman Franjom (OO). Izvor: – “Kapela”, – tajno praćenje, – tajni pretres, – TKTR, I/5 M. Marinić, I/1 D. Starčević, II/4 (F). Vogleš, Zdravko Mustač. J. Jareb 1960, 101-102. Ivan Gošnjak je jedini vodeći hrvatski komunista, koji se nalazi na jednom važnom položaju u Beogradu. On je državni sekretar narodne obrane, ali njegova je okolina srpsko-crnogorska. Pitanje Titova podrijetla, odgoja i ličnosti još nije potpuno razjašnjeno, te ga ne smatram hrvatskim predstavnikom u Beogradu. Ostali hrvatski komunisti, koji su se uspjeli zaposliti u središnjim tijelima u Beogradu, većinom se moraju ponašati kao da i nisu Hrvati, t.j. izjašnjavaju se kao Jugoslaveni. Događa se potpuno isto, kao i za kraljevine Jugoslavije.

⁵⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 13/18. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 22/1979 od 24.1. Veza: inf. br. 16/1979 od 19.1. “(Deutsche Welle)” emitirala je 30.12.1978. intervju Vlade Gotovca kojeg je dao novinaru Ströhmju Karlu Gustavu, novinaru “(Die Welta)”. inf. br. 73/1979 od 6.3. (Rudolf Stamm, Gotovac, Ivičević). inf. br. 105/1980 od 31.1. Tuđman – razgovor s novinarom Peterom Miroschnikoffom – oduzet materijal s intervjuja. inf. br. 543/1981 od 14.5. Akcija “Vir”, Izvor: “Drava”, Gotovac Vlado (OO) – razgovor sa švicarskim novinarom dr. Rudolfom Stammom.

⁵⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 13/18-14/19.

⁵⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 14/19. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 18/1972 od 3.2., 20-21. Iz izvješća suradnika “Rade” sa simpozija u Clevelandu, Kristofor Spalatin, Profesor francuskog jezika na Sveučilištu. Rodjen 1909. u Stonu kod Dubrovnika. Američki državljanin od 1954. Oženjen, otac četvero djece. Diplomirao u Zagrebu 1931. a doktorirao 1934. Od 1931. do 1932. bio stipendist francuske vlade, a od 1941-42. stipendist talijanske vlade. Za vrijeme rata i do 1948. godine bio je u Italiji. Prije

kontaktima K. Spalatin je ukazivao da se borba za hrvatsku stvar morala odvijati unutar zemlje bez terorističkih akata jer je inozemnim čimbenicima u tadašnjem trenutku odgovaralo da SFRJ ostane takva kakva je bila. S navedenim strateškim ciljem, spomenuta grupacija hrvatskih intelektualaca aktivirala je niz kontakata u Zagrebu i šire, pri čemu je u postupak operativne obrade bilo uključeno 17 novih osoba, s fokusom na promicanje građanske nacionalne svijesti i političke platforme. Time su nastojali osnažiti nazočnost i vidljivost nacionalne svijesti u javnom prostoru. Većina njihovih djelatnosti, osobito onih istaknutijih, odvijala se unutar te grupacije, koja je i nadalje održavala veze s anarholiberalnim krugovima iz Beograda. Ta grupacija hrvatskih intelektualaca, s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti, putom široke mreže svojih kontakata djelatno je širila i afirmirala nacionalnu svijest i osjećaj,⁵⁹⁵ što je u određenoj mjeri upućivalo na mogućnost šire društvene mobilizacije oko platforme hrvatskih nacionalnih vrijednosti.⁵⁹⁶

Glede osoba aktivnih s pozicija hrvatskih nacionalnih vrijednosti, a koje su kao **“važnije veze uže jezgre”** obuhvaćene **akcijom “Vir”**, SDS, tj. Centar SDS Zagreb smatrao je kako je ta grupacija predstavljala možebitne aktiviste u konkretnim djelatnostima, a činile su je 23 osobe od čega 5 u stupnju OO i 17 u stupnju POO. U sklopu novih obrada zavedena je i **grupna obrada “Korito”** (pojedinci iz Nakladnog zavoda Matice hrvatske). Selekcija ovih osoba izvršena je po kriterijima njihovog angažmana u izvjesnim djelatnostima. U tu grupaciju ubrajaju se Zlatko Tomičić, Stjepan Mesić, Zvonimir Puškaš, Petar Šegedin i Zvonimir Kulundžić, u sklopu akcije **“Robot”**. Osim tih 5 operativnih obrada, kao veze u akciji **“Vir”** još su bile i operativne obrade: Vlado Veselica, Jozo Ivičević Bakulić, Dafinka Večerina Majanović i Dražen Budiša. U stupnju prethodne operativne obrade bili su obuhvaćeni: Dobroslav Paraga,⁵⁹⁷ Ivo Maglica, Vladimir

odlaska u SAD za njega mi je dao preporuku dr. Lav Znidar(č)ić iz Zagreba i svoju vi(z)it kartu. On je istaknuti Katolik, ali nije ustaša. Piše znanstvene studije s jezičnog područja. Zajedno s Antom Kadićem pos(v)jećivao mi je posebnu pažnju i isticao kako bi trebalo uspostaviti što jače kulturne veze između našeg i američkog sveučilišta. On je posebno željan da s(u)radjuje s hrvatskim časopisima. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 246/1979 od 2.10. Spalatin Krsto (upisan u Operativni glasnik) – boravak i kontakti u Zagrebu. Izvor: – društvena veza S. S., – TKPP, – TKTR, – praćenje, – provjera, I/5 S. Gambiroža, VI/V. Reljić, Zdravko Mustač.

⁵⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 14/19. Osobito Marko Veselica u kontaktima s osobama zavedenim u POO u sklopu akcije **“Vir”**, Josipom Kokićem, Zdenkom Jurićem, Dušanom Musulinom i drugima.

⁵⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 14/19. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. *Akcija “Vir”*.

⁵⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 808/814-810/816. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Paraga Dobroslav br. 250320. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 358/1979 od 18.12. *Puškaš Zvonimir*

Pavletić, Ivan Glavaš, Jakov Karamen, Stipe Stipaničev, Stanko Polak,⁵⁹⁸ Dinamo Stagličić, Marija Bujas, Josip Kokić, Jakov Čurić, Dušan Musulin, Mirko Braun, Dražan Jerković, Vlatko Marković, Gordan Vuco i Zdenko Jurić.⁵⁹⁹ Zajedničko obilježje djelatnosti te grupacije proizlazilo je iz kontakata s nekim iz uže jezgre iz akcije “Vir”, stoga je bila logična istovjetnost sadržaja njihove djelatnosti. Kao veze uže jezgre iz akcije “Vir” kod Marka Veselice pojavljivali su se Zvonimir Puškaš, Stjepan Mesić, Jozo Ivičević,⁶⁰⁰ Vlado Veselica kao i sve osobe zavedene u POO. Kod Vlade Gotovca dolazili su Jozo Ivičević, Zlatko Tomičić, Zvonimir Puškaš, kod Hrvoja Šošića dolazili su Zvonimir Puškaš, Zvonimir Kulundžić, Vlado Veselica dok su se kod Franje Tuđmana pojavljivali Marko Veselica i Vlado Gotovac iz uže jezgre hrvatskih intelektualaca.⁶⁰¹ U sklopu ovih razmatranja SDS, tj. Centar SDS Zagreb zaključio je “kako pojedinci iz uže jezgre uključeni u akciju “Vir” ostvaruju kontakte s više osoba iz te grupacije”. Njihovi kontakti bili su česti, a postajali bi još intenzivniji kada su se pripremale neke djelatnosti, primjerice, priprema sastanka uže jezgre u vikendici Zvonimira Puškaša. U odnosu na tu grupaciju, uža jezgra postavljala se u poziciju savjetodavne i izvještajne ili inicirajuće jezgre, primjerice, intervju Joze Ivičevića u veljači Rudolfu Stammu, novinaru iz Züricha.⁶⁰² Za takve kontakte, radi animiranja, članovi uže jezgre koristili su svoj autoritet stečen izdržavanjem kazni zatvora zbog “kontrarevolucionarne

/OO/ – regiranje na glasine da je s(u)radnik SDS, (...) Paraga Smiljan, sin Josipa, r. 25.8.1925. godine u Splitu, advokat (odvjetnik) /kancelariju (ured) ima u Dobrom dolu 54/, sa stanom u Trpimirovoj 21 u Zagrebu. Za vrijeme stare Jugoslavije kao izraziti frankovac pripadao organizaciji “Hrvatski junak”. Nakon rata izrazito prozapadno orijentiran, govorio o neminovnosti podjele Jugoslavije, o granicama nove Hrvatske na Vrbasu. (...) Izvor: – s(u)radnik “Krka”, – provjera, I/2 R. Crevar, Zdravko Mustač.

⁵⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20. O Stanku Polaku više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. Akcija “Vir” – poduzete mjere i radnje, I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 952/959-954/961. (Centar SDS Zagreb, Akcija “Vir” od 19. listopada 1981.)

⁵⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20. O tome isto tako vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. Akcija “Vir” – poduzete mjere i radnje, I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 436/1982 od 12.4.

⁶⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 18/1978 od 31.1. Marko Veselica/OO/, Ivičević-Bakulić Jozo/OO/ i Puškaš Zvonimir – kontakti i aktivnosti, Ivičević-Bakulić Jozo se (...) zaposlio u Historijskom arhivu Hrvatske. Njegovo zaposlenje je sa oduševljenjem primljeno u krugu nacionalistički orijentiranih lica (osoba) koja su zbog svoje neprijateljske djelatnosti suđena za vrijeme euforije “masovnog pokreta”. Bakulić najčešće kontaktira s Petrom Šegedinom. U prisnim je odnosima s Veselica Markom i Veselica Vladom (OO). Od svoje prve plaće kupio je pisaru mašinu kćeri Marka Veselice. Izvor: – S(u)radnik “Krka”, – “Kapela II”, – TKTR, II/Crevar R., Sveto Bilušić.

⁶⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20-16/21. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. Akcija “Vir” – poduzete mjere i radnje, I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač.

⁶⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 16/21. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 57/1979 od 13.2., inf. br. 73/1979 od 13.2

djelatnosti". Slijedom toga, sve osobe iz te grupacije bile su upoznate s djelatnostima Marka Veselice i ostalih te su ih odobravale svojim angažiranjem u istima. U sklopu svojeg djelovanja Centar SDS Zagreb je raspolagao podacima da je Jakov Čurić,⁶⁰³ iz Nakladnog zavoda Matice hrvatske umnožavao pojedine emigrantske materijale te da je uz još neke osobe iz te institucije favorizirao prodaju knjiga istaknutih intelektualaca s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti iz obrade "Korito" kao što su Vlado Gotovac, Zvonimir Kulundžić i drugi. Centar SDS Zagreb je u sklopu svojeg djelovanja došao i do spoznaja da su djelatnost hrvatskih intelektualaca novčano pomagali privatni ugostitelji, primjerice, Mirko Braun i Gordan Vuco te Ivo Maglica, direktor Organizacije udruženog rada (OUR) u "Auto-Hrvatskoj".⁶⁰⁴ O svojim su djelatnostima izvještavali istomišljenike, nastojeći time popularizirati djelatnosti cijele grupacije koja je djelovala s nacionalnih pozicija. Izvjesne osobe iz te grupacije kontaktirale su pripadnike hrvatske emigracije (Puškaš, Paraga, Kulundžić, Tomičić) te su širili emigrantski tisak, čime su dodatno poticali i učvršćivali svoje nacionalne stavove.⁶⁰⁵ U okviru navedenih razmatranja može se zaključiti kako su pojedini pripadnici grupacije označene kao "**ostali nacionalisti**" nastavili djelovati individualno, ponajprije u svojim radnim i društvenim sredinama. Njihovo je djelovanje bilo obilježeno pokušajima da se s nacionalnih pozicija interpretiraju i komentiraju aktualna zbivanja u zemlji. U tu je grupaciju svrstano ukupno 40 operativnih obrada, a zbog izražene individualnosti u djelatnostima zabilježeno je protujugoslavensko djelovanje.⁶⁰⁶

Tijekom 1979. "**Odsjek za obradu neprijateljskih djelatnosti u vjerskim zajednicama**" imao je: 65 informacija, 74 obavijesna razgovora, 127 provjera osoba, 53 privremena ozvučenja i 18 samostalnih akcija (u povodu raznih vjerskih praznika). U izvještajnom razdoblju korištena su 3 suradnika ("Koča", "Istok" i "Varga"),⁶⁰⁷ 4 tajne kontrole telefonskih razgovora i 5 tajnih

⁶⁰³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 16/21. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. Akcija "Vir" – poduzete mjere i radnje, I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač.

⁶⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 16/21. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1979 od 10.10. Akcija "Vir" – poduzete mjere i radnje, I/1 D. Starčević, R. Novaković, Zdravko Mustač.

⁶⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 15/20-16/21.

⁶⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 17/22. Primjerice: Baletić (Milovan) iznosi s nacionalističkih pozicija zapažanja o Miki Tripalu ističući kako je on žrtva događaja iz 1971. godine, "iako on nije kreirao te događaje", dodajući kako se Tripalova politička koncepcija iz toga perioda sada realizira kroz Ustav SFRJ i SRH. Identično djeluju i drugi iz ove grupacije, ali u 1979. godini nisu poduzimali neke značajnije neprijateljske djelatnosti.

⁶⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 43/48. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 138/1980 od 11.2. Op. veza "Varga" o Franji Kuhariću.

kontrola poštanskih pošiljaka. Odsjek je sudjelovao u svim operativnim akcijama Centra SDS Zagreb, kao i u akciji "Igre 79". SDS, tj. Centar SDS Zagreb, procjenjivao je kako određeni dijelovi crkvene hijerarhije unutar pojedinih vjerskih zajednica, ponajprije Katoličke crkve, nastavljaju iskazivati političke ambicije. Te su se ambicije očitovale u tendenciji podjele građana na vjernike i nevjernike, pri čemu se Crkva nastojala profilirati kao politički zastupnik vjernika, koristeći se pritom diskursom o ugroženosti slobode vjeroispovijesti od strane državnih struktura. Nastojalo se potaknuti netrpeljivost između vjernika i ostatka pučanstva, pri čemu se Katoličkoj crkvi pokušavalo atribuirati ulogu branitelja nacionalnih interesa, čime bi se dodatno osnažila njezina politička pozicija u društvu. Jedan dio vodećeg svećenstva povezo se s "najreakcionarnijim nacionalističkim i emigrantskim snagama" te je želio reafirmirati "reakcionarno nacionalističko" rješenje problema koje je Crkvu željelo politički instrumentalizirati. Kroz suradničku mrežu i primjenom operativno-tehničkih sredstava, Centar SDS Zagreb je dokumentirao povezanost najviših predstavnika katoličkog svećenstva u SR Hrvatskoj s istaknutim hrvatskim intelektualcima koji su pokazivali izražen senzibilitet za nacionalne vrijednosti: Markom Veselicom, Vladom Gotovcem, Zlatkom Tomičićem, Ivanom Zvonimirom Čičkom, Srećkom Bijelićem, Davorom Arasom i Petrom Šalom.⁶⁰⁸ Njihova djelatnost primarno se sastojala u

⁶⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 43/48. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 274/1979 od 31.10. Marko Veselica /OO/ – ostvario kontakt s Ratkom Peraićem (OK), Ratko Peraić /OK/, koji je nedavno izašao iz KPD posjetio je 21.9.1979. godine Marka Veselicu, koji ga je tom prilikom informirao o aktivnostima grupe lica (osoba) koja istupaju s pozicija hrvatskog nacionalizma. Između ostalog, Veselica je iznio sljedeće: Kompletna "grupacija" je bila na proslavi u Ninu. Između ostalih, bili su prisutni Vlado Gotovac, I. Z. Čičak, Zlatko Tomičić, Petar Šale i Marko Veselica. U vrijeme održavanja proslave ova grupa je u jednoj gostionici u Ninu pjevala "sve one hrvatske pjesme". (...) U toku razgovora Veselica je informirao Peraića da je ostvario kontakt s kardinalom Franjom Šeperom u nekoj katedrali i zadržao se s njim u razgovoru oko pola sata. Napomena: Navedena saznanja su izložena fragmentarno zbog otežane reprodukcije. Izvor: "Kapela II", I/1 R. Crevar, Zdravko Mustać. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 19/1980 od 11.1. Musulin Dušan (POO) – aktivnost, Musulin kaže da je vrlo intiman prijatelj s Veselica Markom. (...) Iznio je da je bio u Ninu na crkvenoj svečanosti zajedno s Veselicom i Šošićem, odmah do nadbiskupa, da im je to uređio kardinal Franjo Šeper. Uopće, vezano za RKC rekao je da im puno pomažu u njihovom radu svećenici. Izvor: suradnik "Hari", I/1 Z. Stričević, I/5 G. Jurčić, Zdravko Mustać. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 115/1979 od 18.4. Profesor dr. Radoslav Ivančić, Saznanja o angažiranju da se Aras Davor uputi na liječenje u inozemstvo, Izvor: – s(u)radnik "Vule", – TKTR, II/D. Čeko, I/R. Crevar. inf. br. 337/1979 od 7.12. dr. Znidarčić Lav (OO) – kontakti, Dr. Alain Bernard također je prenio Znidarčiću da su se dvojica tamošnjih eminentnih kardiovaskularnih kirurga obavezala da će besplatno izoršiti operativne zahvate na Arasovom srcu, ukoliko to bude potrebno. Na kraju je dr. Bernard zamolio Znidarčića da ga obavijesti može li Aras u kratkom roku dobiti vizu za putovanje u Francusku u svrhu korištenja liječničke njege. Izvor: TKPP, I/3 Z. Markunović, Zdravko Mustać. inf. br. 343/1979 od 11.12. Akcija "Putnik" Realiziran kontakt "Varge" s Petrom Šalom i Davorom Arasom, Sa Šalom "Varga" je razgovarao o posjeti njega i Marka Veselice Splitu gdje su razgovarali sa splitskim nadbiskupom Franom Franićem. Šale je iznio "Vargi" da Franić ima problema s pojedinim ljudima iz crkvenih krugova koji mu predbacuju što su na proslavi u Ninu bili Marko Veselica, Šale i dr. Zamjeraju što je Veselica započeo u Ninu s pjevanjem hrvatske himne. Izvor: – operativna veza "Varga", I/3 B. Kovačević, Zdravko Mustać. inf. br. 359/1979 od 18.12. Dr. Znidarčić Lav (OO) izvjestio Amnesty International o

usklađivanju i koordiniranju zajedničkih akcija s “nezaposlenim, osuđenim i kompromitiranim nacionalistima”, angažiranju novih osoba (istomišljenika) te podržavanju vjerskih blagdana s nacionalnih položaja.⁶⁰⁹ Veći dio “nižeg svećenstva unutar vjerskih zajednica iskazivao je otpor prema takvoj praksi”, te su nastojali razvijati normalne odnose s državom. Međutim, na njih je izvršen pritisak od strane određenih članova crkvene hijerarhije kako bi se onemogućila realizacija ovih nastojanja. Najviši crkveni velikodostojnici, okupljeni u Nadbiskupskom duhovnom stolu (NDS), bili su nositelji kontinuiranog suprotstavljanja od strane katoličkog svećenstva. Nastojali su se nametnuti,

“kao pravi predstavnici Crkve u Hrvatskoj, kao jedini zaštitnik nacionalnog identiteta i vjerske slobode”,

stoga su u sklopu toga 1979. dali intervjue stranim novinarima.⁶¹⁰ Centar SDS Zagreb je operativnim i operativno-tehničkim mjerama zabilježio intervjue zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića s dopisnikom *New York Timesa* Davidom Andelmanom, urednikom *Westdeutscher Rundfunka* u Kölnu Weselerom Horstom, novinarom SR Njemačke Haiku Flattauom, novinarom *Le Monda* i drugim novinarima.⁶¹¹ U ovome kontekstu, “subverzivno-propagandna djelatnost”, koja se očitovala kroz iznošenje ocjena i stavova, bila je nazočna u izvještajnom razdoblju prilikom propovijedi, vjerskih tribina, hodočašća, poslanica i sličnih zbivanja. Na tim su zbivanjima uglavnom istupali zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić i glavni urednik *Glasa koncila* Živko Kustić,⁶¹² svećenik u emigraciji Vilim Cecelja i predstavnik laikata Lav Znidarčić, odvjetnik iz

stanju Davora Arasa (OO), Znidarčić je potvrdio da je Arasova molba za pomilovanje odbijena. Rekao je da Aras odlazi na operaciju u Beograd, dodavši da mu nije poznat datum odlaska. Predstavicu organizacije “Amnesty International” također je interesiralo u kojoj će se bolnici obaviti operacija i tko će je izvršiti. Znidarčić je izjavio da će operaciju izvršiti general Isidor Papo na Vojnomedicinskoj akademiji (koji ga na koncu nije operirao). Izvor: TKTR, I/3 Z. Markunović, Zdravko Mustać.

⁶⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 43/48. Usp. Akmadža 2013, 2020.

⁶¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 44/49.

⁶¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 44/49. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 51/1978 od 27.12. *Franjo Kuharić – intervjue režiseru švedske televizije Göranssonu.* inf. br. 269/1979 od 26.10. *Franjo Kuharić – intervjue za WDR Köln.* inf. br. 284/1979 od 1.11. *Franjo Kuharić i Živko Kustić dali intervjue dopisniku New York Timesa, Davidu Andelmanu.*

⁶¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 44/49. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 50/57-51/58. *Uredništvo “Glasa koncila” (dosje objekta) Obrada je zavedena (tijekom) izvoještajnog perioda (1980). (Nositelj) aktivnosti u obradi je glavni urednik Živko Kustić (OO) (...) Obrada je zavedena 1973. godine.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 344/1979 od 12.12. *Izvor: Suradnik “Kos” – Živko Kustić – intervjue radio (postaji) WDR iz Kölna.* inf. br. 65/1980 od 19.1. *Izvor: Suradnik “Kos”, Živko Kustić (OO) – komentari vezani za zdravstveno stanje predsjednika Tita i Afganistana.* inf. br. 92/1980 od 25.1. *Suradnik “Kos” – prijedlog za putovanje u Njemačku. S(u)radnik “Kos” putuje 1.2.1980. godine u Köln, SR Njemačka. Razlog putovanja “Kosa” u Köln je održavanje trodnevnog savjetovanja svih suradnika jugoslavenske*

Zagreba.⁶¹³ Naznačeno je kako je tijekom 1979. odsjek sudjelovao u svim akcijama Centra SDS Zagreb, što je znatno omelo izvršavanje redovitih zadataka. S obzirom na operativni interes u izvještajnom razdoblju završene su radnje izviđanja i pripremljena je dokumentacija za izvođenje **operativno-tehničke akcije "Tajnik"**. Realizacijom te akcije trebalo se omogućiti praćenje svih zatvorenih skupova najviših predstavnika svećenstva. Isto tako, tijekom godine prateći djelatnost istaknutih nositelja "neprijateljske djelatnosti" u okviru vjerskih zajednica, Centar SDS Zagreb dokumentirao je operativnim i operativno-tehničkim mjerama njihove istupe prilikom hodočašća, i vjerskih blagdana (Uskrs, Božić, Dani župa).⁶¹⁴ Operativne informacije sa **stalnog ozvučenja objekta "Gvozd"** potvrdile su dugogodišnju visoku kvalitetu informacija.⁶¹⁵ Tijekom izvještajnog razdoblja, u okviru navedenog djelovanja, prioritet je bio usmjeren na praćenje situacije na objektu "Gvozd", radi ostvarivanja ponovnog operativnog prodora. Rezultat ovoga praćenja je dobivanje provjerenih informacija o mijenjanju stanja na objektu, što je omogućilo i operativni prodor SDS-a.⁶¹⁶ Prvenstveni zadatak na razini SDS-a RSUP-a SR Hrvatske i Centra SDS Zagreb bio je formiranje radne grupe koja je započela s pripremama i praćenjem svih promjena na objektu, te je pripremala uvjete za provođenje operativno-tehničke akcije. Po liniji praćenja djelatnosti unutar vjerskih zajednica, Centar SDS Zagreb evidentirao je 11 stalnih

redakcije Radio-stanice WDR iz Kölna. (...) S obzirom da je "Kos" dopisnik radio-stanice WDR za Jugoslaviju. I/5 (Josip) Muhvić, Zdravko Mustać. inf. br. 560/1981 od 18.5. Izvor: Suradnik "Kos". Vidi i bilješke: (802), (879) i (979).

⁶¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 44/49. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 45/52. *Intelektualci u vezi s NDS i Laički apostolat, Lav Znidarčić (OO), obrada se vodi od 1967. godine. Iz operativne dokumentacije u dosjeu vidljivo je da je utvrđena neprijateljska djelatnost.*

⁶¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 44/49-45/50. Analiza dostupnih izvora pokazuje da je operativno-tehnička akcija "Tajnik" nakon realizacije korištena kao "Minerva" za ozvučenje radnog prostora Vjekoslava Milovana tajnika BKJ, čiji je predsjednik bio nadbiskup Franjo Kuharić.

⁶¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 45/50. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 27/1980 od 13.1. *Reakcije u vodstvu (Katoličke crkve) u Hrvatskoj nakon što je emigrantska štampa (tisak) objavila da je novac skupljen za katedralu davan Teološkom društvu "Kršćanska sadašnjost", Izvor: - stalno ozvučenje "Gvozd", I/3 B. Kovačević, Z. Markunović, Zdravko Mustać. inf. br. 32/1980 od 14.1. Razgovori u vodstvu RKC u SRH pred primanje u Saboru SRH, Izvor: - stalno ozvučenje "Gvozd", II/3 B. Kovačević, Z. Markunović, Zdravko Mustać. inf. br. 40/1980 od 15.1. Dr. Kuharić Franjo (OO) - utisci s (primanja) za predstavnike vjerskih zajednica, Izvor: - "Gvozd", I/3 B. Kovačević, Z. Markunović, Zdravko Mustać.*

⁶¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 45/50. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48-42/49. Analiza dostupnih izvora pokazuje kako su operativne spoznaje SDS-a o Franji Kuhariću u znatnoj mjeri proizlazile iz primjene operativno-tehničkih sredstava, ponajprije stalnog ozvučenja kodnog naziva "Gvozd", instaliranog u njegovu uredu. Ranije je istovrsno ozvučenje u uredu kardinala Franje Šepera bilo vođeno pod kodnim nazivom "Zvijezda", dok je mikrofonski nosio kodni naziv "Adam"; sve je to bilo realizirano u okviru operativne akcije "Zagorje". Vidi i bilješke: (806) i (809).

ozvučenja, pri čemu je jedino ozvučenje "Gvozd" bilo trajno aktivno i operativno iskorištavano. Postojala je mogućnost i operativna potreba za povećanom eksploatacijom još 4 stalna ozvučenja na određenim objektima,⁶¹⁷ koja zbog tehničkih razloga više nisu bila podobna za eksploataciju. Nadbiskupski duhovni stol je krajem 1979. raspisao dva natječaja za izradu vjerskih spomenika u Mariji Bistrici, što je SDS prema mogućnostima pratila jer se to uklapalo u operativnu pripremu za tu vjersku proslavu.⁶¹⁸ Tijekom izvještajnog razdoblja poduzimane su operativne i operativno-tehničke radnje i mjere SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb prema osobama obuhvaćenim operativnom obradom:

Slišković Nedjeljko, bivši generalni vikar Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Kanadi;

⁶¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 45/50. Analiza dostupnih izvora pokazuje da je ozvučenje kodnog naziva "Zvijezda", nakon promjene naziva u "Gvozd", nastavilo egzistirati na radnom mjestu časne sestre Alis Lončarević, tajnice nadbiskupa Franje Kuharića. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 199/1978 od 12.7. Kuharić dr. Franjo (OO) – kontakti, Izvor: "Zvijezda", II/ Z. Markunović, Sveto Bilušić. inf. br. 12/1979 od 15.1. Franjo Kuharić (OO) – aktivnost, U dogovoru s drugom Barbir Željkom, dostavljamo vam izvorni pisani material od 28.12.1978. godine u vezi s aktivnošću zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića. Izvor: "Zvijezda I", Prilog: tekst (za I. Odjel RSUP-a SRH), SDS Centar Zagreb, Broj: 50/105, Dne, 28.XII.1978. god. Predmet: "Zvijezda I". Dana 28.XII. predsjednik vjerske komisije (Ivan) Lalić je nazvao zagrebačkog nadbiskupa Kuharić Franju i s njime obavio sljedeći razgovor (...) Š. P. II/ J. Franjić, Sveto Bilušić. inf. br. 15/1979 od 18.1. Franjo Kuharić (OO) – aktivnost, U vezi s novogodišnjim (prijamom), kojeg je organizirao predsjednik Sabora SRH (Jure Bilić) za predstavnike vjerskih zajednica, zagrebački nadbiskup dr. Franjo Kuharić je izjavio da je zadovoljan, te da je to bio "fer i koristan susret". Izvor: "Zvijezda", inf. br. 36/1979 od 6.2. Franjo Kuharić – Kršćanska sadašnjost, Izvor: "Zvijezda". Treba napomenuti da je, osim ozvučenja kodnog imena "Zvijezda", postojao i suradnik SDS-a pod pseudonimom "Zvijezda". Primjerice, o tome više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 121/1979 od 24.4. "Zvijezda" – aktivnost.

⁶¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 45/50. Usp. HE MI 2013-2025, Marija Bistrica, (...); 1045 st. (2021). Od XVIII. st. mjesto se naziva Marija Bistrica, a od polovice XIX. st. bilo je središte kotara. Papa Pio XI. dodijelio je svetištu naslov bazilike (1923), a 1971. Biskupska konferencija Jugoslavije proglasila ga je hrvatskim nacionalnim svetištem. Zauzimanjem A. Stepinca, na obližnjem brdu Kalvariji bile su 1941. postavljene prve četiri postaje križnoga puta, a 1977–90. nastale su ostale postaje sa skulpturama uglednih hrvatskih umjetnika. God. 1987. Kongregacija za bogoštovlje odredila je dan 13. VII. za blagdan Majke Božje Bistričke. U blizini brda Kalvarije uređen je samostan klauzurnih sestara karmelićanki (1998). Svetište u Mariji Bistrici posjetio je 1998. papa Ivan Pavao II. i ondje kardinala A. Stepinca proglasio blaženim. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 139/1979 od 23.5. Franjo Kuharić (OO) – aktivnost, Na zahtjev zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića, tajnik Nadbiskupskog duhovnog stola na Kaptolu br. 31 Stjepan Kožul započeo je pripreme oko proslave 10. lipnja. Taj dan će se održati proslava u vezi 1100. obljetnice pisma Pape Ivana VIII. hrvatskom vladaru Branimiru. U svojim crkvaama čitat će se pismo koje će Papa za tu prigodu uputiti. Izvor: "Gvozd I", I/3 B. Kovačević, Josip Drpić. inf. br. 141/1979 od 29.5. Izvor: "Gvozd", I/3 B. Kovačević, inf. br. 154/1979 od 19.6. RKC – propovijedi u okviru proslave 1100. godina od izmjene pisama kneza Branimira I. Pape Ivana VIII. Izvor: – privremeno ozvučenje, (osobno) zapazanje op. (djelatnika), I/3 B. Kovačević, M. Mađarac, J. Franjić, Z. Markunović. inf. br. 241/1979 od 28.9. Jesenski sabor BKJ 1979. godine – skraćeni izvoještaj sa zasjedanja 27.9.1979. godine, (...) Podnesen je izvještaj o proteklim proslavama u Zadru i Ninu, kao i pripremanama za predstojeće vjerske proslave. Izvor: – privremeno ozvučenje, I/3 Kovačević B., I/3 Markunović Z., Zdravko Mustać.

Bunić Tomislav – Šagi, profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu;
Šimecki Josip, svećenik, kapelan župe sv. Marije u Zagrebu;
Škvorc Mijo, isusovac, pomoćni zagrebački biskup;
Stanković Vladimir, svećenik, ravnatelj dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu;
Scheibel Egon, svećenik, dugogodišnji urednik Radio Vatikana;
Turčinović Josip, profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu, ravnatelj Kršćanske sadašnjosti;
Mršić Zdravko, profesor, teolog, tada u Londonu, zaposlen u "Univac";
*Gregec Radovan, profesor, urednik Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda.*⁶¹⁹

Kako je kategorizirano, "**neprijateljska aktivnost fašističke emigracije**" na širem području Zagreba u izvještajnom razdoblju imala je pojačanu "propagandno-subverzivnu djelatnost" koja se manifestirala u intenzivnom dijeljenju "neprijateljskog propagandnog materijala" iz zemlje u inozemstvo. SDS, tj. Centar SDS Zagreb je operativnim radom utvrdio da se intenzivirao rad emigracije na "organiziranju ilegalnih" grupa, punktova i uporišta u cilju izvođenja "diverzantsko-terorističkih akcija i atentata" u zemlji. U cilju praćenja, dokumentiranja, sprječavanja i presijecanja takve djelatnosti emigracije, "Odsjek za obradu neprijateljske emigracije" prioritetno se angažirao u radu na **akcijama "Putnik", "Centar", "Okic", "Potok" i "Trokut"**.⁶²⁰

Grupna obrada "Putnik" obuhvaćala je relativno veću grupu osoba međusobno povezanih sa ciljem izvođenja "neprijateljskog djelovanja", od "najgrubljih terorističkih do određenih destruktivnih" djelatnosti. Spoznaje o "neprijateljskoj djelatnosti" ovih osoba ukazivale su na njihovu povezanost s "različitim neprijateljskim strukturama", od pripadnika emigracije, preko nositelja "klerikalno-nacionalističkih" djelatnosti do povezanosti s osobama "sklonim različitim kriminalnim djelima iz područja klasičnog kriminala". U sklopu ovih

⁶¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 45/50-46/51. U sklopu ovoga razmatranja, istaknuto je kako je razlika koja se pojavila u odnosu prikazanog broja obrada "Samostalnog odsjeka za informacije" te prikazanog broja obrada "Odsjeka za obradu neprijateljskih djelatnosti iz vjerskih zajednica" nastala iz razloga jer se svećenik Vilim Cecelja vodio kao operativna obrada u "Odsjeku za obradu neprijateljske emigracije", kao član HRB-a. Usp. Vukušić 2002, 379-380. *Ubojstvo Antuna Kostića, (...) 9. listopada 1981. (...) Nad otvorenim grobom od pokojnika se oprostio vlč. Vilim Cecelja: "Ante, počivaj mirno u ovoj zemlji! Borba s time što si ti pao neće prestati! Mi smo svjesni da će još mnogi od nas poginuti. Mi smo svjesni da ćemo još nekoje pokopati u tuđini. Ali taj pokop, ta smrt, taj nestanak nije propast, nego nada za našu hrvatsku budućnost"*.

⁶²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 49/54. Vidi i bilješke, primjerice: (557), (559), (621), (622), (623), (624), (625), (626), (627), (628), (629), (630), (650), (666), (690), (693), (698), (714), (722), (813), (816), (819), (821), (866) i (868).

razmatranja sredinom 1979. prišlo se intenzivnoj razradi grupe osoba obuhvaćenih akcijom "Putnik".⁶²¹

U sklopu akcije "Centar", utvrđeno je kako je emigracija u prethodnoj godini dio svoje djelatnosti usmjerila na dijeljenje propagandnog materijala na području Grada Zagreba. Ta se djelatnost posebice manifestirala kroz slanje propagandnog materijala (džepnog izdanja Nove Hrvatske) iz inozemstva putom pošte te dijeljenja ovoga materijala po poštanskim sandučićima u gradu.⁶²² U cilju otkrivanja izvršitelja te djelatnosti zavedena je akcija "Centar", kroz koju se metodom analize i selekcije obuhvatilo 20 osoba kao mogućih djelatelja propagandnog materijala. Prema tim osobama poduzete su radnje i mjere SDS-a.⁶²³ Tijekom akcije ostvarena je uska suradnja s Gradskim sekretarijatom unutarnjih poslova (GSUP) Zagreb na planu utvrđivanja izvršitelja i presijecanja stanovitih djelatnosti.⁶²⁴

⁶²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 49/54-50/55. U tom cilju primijenjene su (sljedeće) mjere i radnje Službe: 73 provjere, 11 pretraga stana i drugih prostorija, privremenih 20 i stalnih 8 TKTR, 11 TKPP, 52 informativna razgovora sa 17 osoba, 18 kontakata s 5 društvenih veza, 3 tajna praćenja, 8 tajnih ozvučenja privremenog i 3 stalnog karaktera, pritvor 3 osobe, od kojih jedna po čl. 196. ZKP-a na 3 dana, a protiv dvije osobe podnesene su krivične (kaznene) prijave Okružnom javnom tužilaštvu u Zagrebu i to protiv Dodić J. (zbog osnovane sumnje da je u namjeri pripremanja i vršenja neprijateljske djelatnosti protiv svoje zemlje stupio u inozemstvu u vezu s(a) članovima izbjegličke organizacije, te održavao sastanke na kojima je dogovarao i pripremao vršenje neprijateljske djelatnosti protiv SFRJ) i Aganović F. (zbog osnovane sumnje da je u inozemstvu stupio u vezu s pripadnicima izbjegličke organizacije i davao korisne informacije za njihovu neprijateljsku djelatnost protiv SFRJ), tj. u oba slučaja podnesena je krivična prijava zbog sumnje da su počinjena krivična djela iz čl. 191. KZ-a SFRJ. Nakon puštanja na slobodu Dodić J. i Aganović F. 11.9.1979. godine, daljnji rad je usmjeren na proširivanje operativnih saznanja, te pribavljanje dokaznih materijala o neprijateljskoj djelatnosti lica u obradi u svrhu istražnog postupka. U akciji oduzeto je privremeno 76 putnih isprava od kojih je 17 vraćeno u (tijeku) 1979. godine. Vidi i bilješke: (714) i (819).

⁶²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 50/55. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 126/1979 od 4.5. Akcija "Centar" - rasturanje (dijeljenje) emigrantskog glasila "Nova Hrvatska" džepno izdanje u Zagrebu. O svim rezultatima izoještavat ćemo pozivom na akciju "Centar". I/1 F. Vugrinec, I/2 B. Kovačević, I/4 D. Šijan, Josip Drpić.

⁶²³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 50/55. U promatranom razdoblju evidentiran je niz operativnih mjera i radnji koje svjedoče o intenzitetu i kontinuitetu djelovanja Službe. Provedene su 2 identifikacije, 8 provjera i 8 obavijesnih razgovora s 8 osoba, kao i 4 tajna praćenja. Istodobno su primijenjene i operativno-tehničke mjere, odnosno 2 TKTR-a i 3 TKPP-a. Takav opseg i raznovrsnost postupanja ukazuju na sustavno korištenje kako klasičnih operativnih metoda, tako i tehničkih sredstava nadzora, što potvrđuje da je nadzor nad promatranim osobama bio organiziran, kontinuiran i višedimenzionalan.

⁶²⁴ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 50/55. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 339/1979 od 7.12. Veza: inf. br. 247 od 4.10.1979. godine, Akcija "Centar" Saznanja o aktivnosti ekstremnih emigranata Saarbrückenu, Za vrijeme boravka u SR Njemačkoj od 22.10. do 14.11.1979. godine, s(u)radnik "Leo" je kontaktirao ekstremne emigrante: ing. Pavičić Franju /OO/, Mikulić Franju /OO/, Škrinjarić Miroslava /OO/, i Štajduhar Slavka /OO - Centar SDS Karlovac/. (Tijekom) boravka u Saarbrückenu, gdje je bio gost Škrinjarić Miroslava, "Leo" je primijetio veliki interes među navedenim emigrantima za rezultate glasanja za HNV. Podatke o rezultatima izbora iznio je proi Štajduhar Slavko, našto je uslijedio komentar

Obradom kroz **akciju "Okić"** praćena je djelatnost Andrije Marta i njegovih veza u domovini. Po zadatcima emigracije (Stipe Bilandžića, Ante Ljubasa, [Nedjeljka] Budića), A. Mart je unosio u zemlju,

“veće količine oružja i eksploziva za vršenje atentata i diverzantsko-terorističkih akcija od strane ilegalne grupe u zemlji”,

koju je stvorio u cilju rušenja društveno-političkog uređenja u SFRJ i stvaranja samostalne hrvatske države.⁶²⁵ Sa ciljem dokumentiranja “neprijateljske aktivnosti” Andrije Marta i drugih osoba poduzete su radnje i mjere SDS-a.⁶²⁶ Procjenom prikupljenih spoznaja pristupilo se realizaciji akcije “Okić”, čiji je cilj bio sprječavanje daljnje djelatnosti osoba obuhvaćenih grupnom obradom, kao i onemogućavanje potencijalnog izvođenja “atentata i diverzantsko-terorističkih akcija”. Realizacijom je obuhvaćeno 14 osoba, kod kojih je izvršeno 24 pretrage stana i drugih prostorija. Pritvoreno je 14 osoba dok je protiv 13 osoba podnesena kaznena prijava Okružnom javnom tužiteljstvu u Zagrebu zbog osnovane sumnje da su izvršili kaznena djela iz čl. 131., 132. i 136. *Krivičnog zakona* (KZ) SFRJ,⁶²⁷ a jedna osoba je zadržana u pritvoru 3 dana. je obavljeno 35 obavijesnih razgovora s 15 osoba. Kroz istragu je potvrđeno da je A. Mart kontinuirano kontaktirao s vođama emigracije S. Bilandžićem, N. Budićem i drugima, od kojih je dobivao oružje i eksplozivne naprave. Isto tako, istragom nad pritvorenim osobama potvrđeno je da je Mart po zadatku emigracije, a uz pomoć Franje Belančića, pristupio organiziranju “diverzantsko-terorističkih” grupa na području Samobora, Zagreba i Siska.⁶²⁸

Grupnom obradom “Potok” obuhvaćeno je 5 osoba, od kojih je SDS, tj. Centar SDS Zagreb identificirao dvije, Ivana Paurića i Tomislava Paurića,⁶²⁹ koji su bili neposredno povezani s vođom

da su “Amerikanci” i “Australci” preuzeli vodstvo. “Leo” je tada čuo da je najviše glasova dobio Dešpoja i da je Mikulić ponovno izabran. I/4 S. Ajduković, Zdravko Mustač. Vidi i bilješke: (559), (650), (666), (698), (821) i (868).⁶²⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 51/56. Vidi i bilješke: (557), (666), (690), (693), (698), (722), (813), (866) i (868).

⁶²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 51/56. U navedenom slučaju provedene su 4 identifikacije, 9 provjera, 13 kontakata sa 4 društvene veze, 1 tajna pretraga stana, 7 tajnih praćenja nad 3 osobe te 3 mjere TKTR-a i 4 mjere TKPP-a, dok je jedna osoba zavedena u *Registar određenih jugoslavenskih državljana*. Navedeni podatci svjedoče o sustavnom i višerazinskom djelovanju Službe, koje je obuhvaćalo informativne, operativne i operativno-tehničke oblike nadzora.

⁶²⁷ Usp. *Kazneni zakonik*, HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, *Krivični zakon SFRJ* (Preslika glava XV. i XVI.) Narodne novine 1978.

⁶²⁸ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 51/56-/53/57. Usp., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 306/1979 od 16.11. *Akcija “Okić” – rezultati poduzetih mjera*. inf. br. 311/1979 od 17.11. *Akcija “Okić”, (Kaznena) prijava*.

⁶²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 53/57. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 218/1979 od 13.9. *Akcija “Zagreb 79” (“Okić”, “Centar”, “Potok”)*, HR-HDA-1561-SRH-

HNO-a dr. Ivanom Jelićem, od kojeg su dobili konkretne zadatke sa ciljem izvršenja specifičnih djelatnosti unutar zemlje. U nastojanju provedbe navedenih djelatnosti, posjedovali su tiskarski stroj, ilegalno pribavljen od emigracije iz SR Njemačke, koji je trebao biti korišten za tiskanje propagandnog materijala namijenjenog dijeljenju u domovini. Na planu proširenja spoznaja o djelatnosti Paurića poduzete su radnje i mjere SDS-a.⁶³⁰

Shodno programu rada za 1979. predviđeno je da **suradnik "Zelinka"** kontaktira Petra Andrića u Nici u cilju proširenja spoznaja o njegovim vezama u domovini te pripremama za izvođenje izvjesnih akcija.⁶³¹ Naznačeno je kako do kontakta nije došlo zbog narušenog zdravstvenog stanja suradnika. **Suradnica "Žaklina"** je zbog napuštanja Francuske izgubila objektivne mogućnosti za daljnje praćenje djelatnosti HRB-a u Francuskoj. U praćenju pripadnika organizacije HRB-a provedena je selekcija osoba povezanih s braćom Ivanom, Antom i Tvrtkom Butkovićem, sa ciljem procjene možebitnosti angažiranja ovih osoba za suradnju sa SDS-om putem obavijesnih razgovora.⁶³² Obavljen je razgovor s Mijom Filipecom zvanim Deda, koji je

RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 56/60. U kontaktima, koje je "Janko" ostvario s (Ivanom) Jelićem i drugima iz ove grupacije, potvrđena su raspoloživa saznanja o neprijateljskoj aktivnosti Paurić Ivana i drugih (osoba) obuhvaćenih akcijom "Potok". HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 202/1978 od 21.7. Veza: depeša SDS RSUP SRH br. 24 od 11.7.1978. Paurić Ivan (OO) – veza dr. Jelić Ivana (OO) – kontakti i aktivnosti, (...) Paurić Ivan, sin Franje i Stanislave (rođene Bereček) rođen 10.6.1934. godine u (Provansi), Francuska, Hrvat, (državljanin) SFRJ, rastavljen, otac sina Tomislava (zvanog Zlatko, rođen 4.4.1955. u Kotoru, bez stalnog zaposlenja, sa stanom u Podsusedu, Blanje 5), po zanimanju stolar, zaposlen u poduzeću "Marko Orešković" u Zagrebu, Martićeva 22, s prebivalištem u Zagrebu, Granice 56. (...) Dana 10.11.1977. godine (Ivan) Paurić je zaveden u POO Centra SDS Zagreb na osnovu depeše SDS RSUP-a SRH br. 10 od 23.9.1977. godine u kojoj se vidi da je nepoznata osoba iz Zagreba, po zanimanju stolar, posjetila dr. Ivana Jelića u Münchenu, gdje su ostvarili kontakt (putom) "lozinke" i dogovorili se da ubuduće za korespondenciju treba koristiti adresu Granice 46, tj. 56, Črnomerec. Izvor: – s(u)radnik "Boem" – veze: "Granica", "Ana", "Rolet", II/ Stjepan Gambiroža, Sveto Bilušić.

⁶³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 53/57. Kontakti s 5 društvenih veza koje su angažirane na praćenju neprijateljske djelatnosti grupe, 2 tajna praćenja, 3 TKTR-a i 4 TKPP-a, 13 provjera i 10 informativnih razgovora. U obradi veza Paurića u više je navrata kontaktirano s Odjeljenjem SDB Sremska Mitrovica u cilju razmjene informacija i saznanja o njihovoj neprijateljskoj aktivnosti te dogovor o primjeni (sljedećih) mjera. Vidi i bilješke: (655), (666), (690), (693) i (816).

⁶³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 54/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 56/1978 od 28.2. Prijedlog za upućivanje s(u)radnika "Zelinka" na kontakt Andrić Petru – emigrantu u Francusku, II/ P. K. i H. A., Sveto Bilušić.

⁶³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 54/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 9/1978 od 23.1. Veza: dopis br. I-88 SDS RSUP od 9. siječnja 1978. Akcija "Kontinent", Plan operativnih mjera i saznanja, Centar SDS Zagreb polazeći od postojećih pozicija u praćenju neprijateljske aktivnosti ekstremnih emigrantskih grupacija i pojedinaca, te njihovih veza u zemlji i inozemstvu u vezi akcije "Kontinent" će angažirati sljedeće suradnike i veze i poduzimati druge odgovarajuće radnje i mjere Službe u provođenju sigurnosnih zadataka do realizacije ove akcije. – Suradnik "Cico" obradjuje (...) punkt (Butković Tvrtko, HRB) u Parizu. Punkt je vezan za terorističke centre u Australiji, (Kanadi) i USA. Suradnik "Cico" bit će kontaktiran i instruiran u Belgiji i Francuskoj po zadacima ove akcije. – Suradnik "Boran" bit će upućen u Beč (...) Čuljak Miljenku koji predstavlja punkt "Hrvatske republikanske stranke" (...) Arapović Rudolfa i drugih iz SAD u Austriji. – Suradnik "Zelinka" bit će upućen na kontakt (...) Andrić Petru punkt HRB-a u Nici. – Suradnik "Mostar" bit će upućen u Klagenfurt gdje

ilegalno napustio zemlju 1964., nakon čega je dobio politički azil u Francuskoj. Kroz razgovor je utvrđeno da se M. Filipec poznao s Tvrtkom Butkovićem, ali se nije htio angažirati u djelatnosti protiv SFRJ. Iz razgovora s Filipecom došlo se do spoznaja da je Tomislav Živković (dobio je politički azil u Francuskoj) imao šire spoznaje o emigraciji u Francuskoj te je izražavao želju da se vrati u zemlju. U cilju ostvarivanja kontakta SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb s Tomislavom Živkovićem, dogovoreno je s Filipecom da prenese poruku T. Živkoviću kako se “pod izvjesnim uvjetima može vratiti u zemlju”. Tijekom obavljenog razgovora sa Živkovićevom sestrom u Zagrebu, potvrđene su prethodne spoznaje o njegovoj namjeri povratka. S njom je dogovoreno da otputuje u Pariz i prenese interes SDS-a za uspostavljanje kontakta i možebitni razgovor s njim. Isto tako, obavljen je razgovor s **odjavljenom operativnom vezom “Ilija”**, koji je dao interesantne podatke o “neprijateljskoj aktivnosti” Stipe Bilandžića, Joze Ledića i drugih u Kölnu. Dogovoreno je da se kontakti s “Ilijom” nastave sa ciljem praćenja te emigrantske grupacije.⁶³³ Nakon spoznaja da grupa osoba vezana na svećenika Juru Globana, emigranta u Augsburgu, SR Njemačka, “neprijateljski djeluje” protiv SFRJ obavljani su razgovori s Josipom Zagajskim i Zlatkom Horvatićem.⁶³⁴ Kroz razgovor utvrđeno je da su J. Globan i Z. Horvatić djelatno radili na angažiranju jugoslavenskih radnika privremeno zaposlenih u SR Njemačkoj, sa ciljem njihovog pridobivanja za izvođenje “propagandnih i drugih aktivnosti” protiv SFRJ. Zlatko Horvatić, koji se tada nalazio na odsluženju vojnog roka u JNA, priznao je da je bio član emigrantske organizacije HNO i da je aktivno sudjelovao u demonstracijama protiv SFRJ, koje su bile organizirane od strane emigracije.⁶³⁵ Nad njim je, u suradnji s tijelima vojne sigurnosti,

se nalazi (...) punkt (Miloš Petar, Vrabac Omer, Delić Adem, Luburić Marijan i dr.). (...) Predlažemo da se, s aspekta sigurnosti posjeta, mogu koristiti sljedeći naši građani (u SAD-u i Kanadi): Šoške Nedjeljko, (...) predstavnik “Astra Mašinoimpex” Zagreb, član SK (...) Balec Adolf, (...) član SK, Rajtmajer Zlatko, (...) član SK, Roje Ivo, (...) član SK, predstavnici “Astra Mašinoimpex” Zagreb (...) Ajduković Mile, (...) član SK, predstavnik “Exportdrvo” Zagreb (...) Zenić Boris, (...) član SK. Od 15.6.1977. godine nalazi se na specijalizaciji u SAD u okviru Fullbrightovog programa na Columbia sveučilištu. S njim je i njegova supruga Mrakovčić Ana, ostaju godinu dana u SAD. Prije odlaska na specijalizaciju sa Zenićem je obavljen informativni razgovor od strane SDS. Pavelić Ljiljana, (...) dipl. pravnik, član SK i dr. Pavelić Zlatko, (...) pozitivno orijentiran – nalaze se od 1975. godine u SAD zaposleni kod (Rooseveltovog) instituta (...) SDS i diplomatsko-konzularna predstavništva mogu se na iste obraćati u cilju izvršenja određenih zadataka na planu akcije “Kontinent”. II/J. Jerković, Sveto Bilušić.

⁶³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 54/58.

⁶³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 52/1989 od 12.1. Veza: inf. br. 1243/1988 od 29.9.

⁶³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 195/1979 od 24.8. Horvatić Željko i drugi – neprijateljska aktivnost, I/ M. Deverić, Zdravko Mustač. inf. br. 260/1979 od 19.10. Veza: inf. br. 195 od 24.8.1979. godine. Horvatić Željko i drugi – neprijateljska aktivnost za vrijeme boravka u SR Njemačkoj. Izvor: – informativni razgovor, I/4 M. Deverić, Z. Mažibrada, Zdravko Mustač.

provedena obrada radi procjene opravdanosti njegova angažiranja ili privođenja kaznenoj odgovornosti, što ilustrira i potvrđuje *modus operandi* SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb.

Usporedbe radi, za neke suradnike SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb postoje konkretne informacije s punim imenom i prezimenom te datumom angažiranja. Primjerice, osuđenik u KPD-u Lepoglava, navodi se punim imenom i prezimenom kao angažirani **suradnik** Centra SDS Zagreb pod **pseudomimom** "Cigo".⁶³⁶ S druge strane, primjerice, **suradnik** "Janko" može se prepoznati na temelju informacije u kojoj se navodi kako je angažiran za suradnju sa Centrom SDS Zagreb 15. svibnja 1973. Suradniku "Janku", kojega je poznao od djetinjstva, Krunoslav Prates u pismu piše "Dragi prijatelju Zlatko".⁶³⁷ Nadalje, **suradnik** "Jusufi" može se prepoznati iz informacija Centra SDS Zagreb tijekom susreta s hrvatskim političkim emigrantima povodom kanonizacije Nikole Tavelića 1971. u Rimu.⁶³⁸ Isto tako, **suradnik** "Tivar", tj. "Oskar" može se prepoznati na temelju informacija o hrvatskoj političkoj emigraciji.⁶³⁹ Jednako tako, **suradnik** "Sokrat" može se prepoznati na temelju informacija u kojima se navodi niz detalja koji ukazuju o kome se zapravo radi.⁶⁴⁰ Kao i **suradnik** "Kos" koji se može prepoznati na temelju informacije o njegovu službenom putovanju.⁶⁴¹ Nadalje, Centar SDS Zagreb angažirao je **suradnika** "Paju" u KPD-u Stara Gradiška i nakon odsluženja kazne i povratka na područje Centra SDS Split

⁶³⁶ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 170/1973 od 22.6.

⁶³⁷ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 204/1973 od 3.8. *Suradnik "Janko" angažiranje za suradnju i upućivanje na kontakt emigrantu Prates Krunoslavu u München. J.S., Sveto Bilušić.*

⁶³⁸ Usp. HR-HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 366/1970 od 13.7. *Aktivnosti emigracije prilikom hodočašća u povodu kanonizacije Tavelića u Rimu. U povodu kanonizacije Nikole Tavelića na dane 20. i 21.6.1970. Prema dogovoru u prethodnim susretima s (Vinkom) Nikolićem, "Jusufi" je trebao napisati članak o Kuranu za "Hrvatsku reviju" te ga je Nikolić u tom smislu i požurivao. Ovaj put mu je "Jusufi" dao svoju zbirku pjesama "Zapisi o zemlji Hrvatskoj", koja će se tiskati u "Reviji". Čak mu je (Vinko) Nikolić obećao da će najvjerojatnije dobiti i jednu od njihovih nagrada koje će "Revija" uskoro dodjeljivati za najbolje priloge. HR-HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 253/1970 od 27.4. *Suradnik "Jusufi" – prijedlog za kupovinu stana. O tome vidi i: Vukojević 2015, 1099. Pseudonimi tajnih suradnika Udbe u dosjeu br. 240271.**

⁶³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 65/1970 od 4.3. *Akcija "Dalmacija" – Namjera nekih ekstremnih emigranata da organiziraju izvođenje atentata i diverzantskih akcija u zemlji. S(u)radnik "Tivar" izvijestio je da je u januaru 1970. u Karlsruheu održan sastanak emigranata, kojem su prisustvovali Vukić Antika, Prpić Mato, Bošnjak Gojko, Naletilić Tomo i suradnik.*

⁶⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 56/1973 od 12.3. *Daljnji razvoj kontakata Skotzko Waldimira, vicekonzul SAD konzulata u Zagrebu i suradnika "Sokrat". HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 56/1973 od 12.3. Reprodukcijski razgovor Waldimira Skotzka i suradnika "Sokrat", održan 26.2.1973. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 104/1973 od 24.4.*

⁶⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 92/1980 od 25.1. *Suradnik "Kos" – prijedlog za putovanje u Njemačku. S(u)radnik "Kos" putuje 1.2.1980. godine u Köln, SR Njemačka. Razlog putovanja "Kosa" u Köln je održavanje trodnevnog savjetovanja svih suradnika jugoslavenske redakcije Radio-stanice WDR iz Kölna. (...) S obzirom da je "Kos" dopisnik radio-stanice WDR za Jugoslaviju. 1/5 J. Muhvić, Zdravko Mustač.*

napravljena je primopredaja između ta dva centra SDS-a.⁶⁴² Isto tako, **suradnik "Lugar"**, s kojim je obavljen razgovor u KPD-u Stara Gradiška.⁶⁴³ Primjerice, **suradnika SDS-a "Luja"** Hrvoje Šošić nagovara da za doktorsku disertaciju obradi tezu "Problemi zaposlenosti u SR Hrvatskoj kroz poreznu politiku".⁶⁴⁴

Donošenje propisa koji su regulirali suradničku mrežu bilo je isključivo u nadležnosti saveznih tijela, dok su operativni rad i obveze proizašli iz suradnje bili u nadležnosti republičkih i pokrajinskih službi. U svim slučajevima koji su uključivali inozemstvo, bilo je nužno prethodno pribaviti odobrenje i suglasnost saveznih službi. Na temelju istraženih izvora, dnevnih, godišnjih i ostalih izvješća SDS-a između 1980. i 1990., SDS je godišnje prosječno angažirala oko 2.000 suradnika i operativnih veza u okviru svih svojih djelatnosti,⁶⁴⁵ osim suradničke mreže povezane s obrambenim pripremama te osiguranjem osoba i objekata. U promatranom razdoblju kontinuirano je dolazilo do fluktuacije suradničke mreže, pri čemu je određeni broj suradnika bio deregistriran, dok su nove osobe bile angažirane za suradnju sa SDS-om. Tijekom cijelog razdoblja, niti jedna od službi sigurnosti SFRJ nije u potpunosti poštovala propisane smjernice i regulative,⁶⁴⁶ već je samostalno stvarala i koristila suradničku mrežu, što je često dovodilo do izvjesnih preklapanja.

S druge strane, operativni djelatnici SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb većinom su se pridržavali utvrđenih pravila i propisa koji su regulirali postupak evidentiranja prilikom

⁶⁴² Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 205/1973 od 3.8. *Suradnik "Pajo" angažiran za suradnju. Izvor: Informativni razgovor. D. Čeko, Sveto Bilušić. Kroz razgovore i orijentaciju na konkretne zadatke smatram da je kod "Paje" stvorena solidna baza za koristan rad po izlasku iz KPD. Kazna mu ističe 26. kolovoza 1973. godine o čemu će biti obaviješten Centar SDS Split – detašman Šibenik, a nakon toga "Pajo" će im biti predan na daljnju vezu.*

⁶⁴³ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 195/1974 od 23.8. *Suradnik "Lugar" angažiran za suradnju – izašao sa izdržavanja kazne. (Na temelju informacije Centra SDS Split od 6.11.1973.)*

⁶⁴⁴ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 410/1977 od 26.12.

⁶⁴⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, (1-126), 6. (*Izveštaj o radu Službe državne sigurnosti za 1989., veljača 1990.*), HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, (1-117), 7. (*Izveštaj o radu Službe državne sigurnosti za 1989., ožujak 1990.*) U prikupljanju saznanja o ukupnim protuustavnim i protuzakonitim aktivnostima, Služba je rukovođila s 2.060 operativnih pozicija, od toga 735 suradnika i 1.325 operativnih veza, uz naznaku da je (tijekom) godine angažirala za suradnju 32 suradnika i 130 operativnih veza. Krašić 2018b.

⁶⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31/28-1. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2226/1967, prim. 37. *Pravila Službe državne bezb(j)ednosti (sigurnosti), Rad Službe.* Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 272. *Str. pov. br. 109. od 21.3.1984. Pravilo službe organa (tijela) bezb(j)ednosti u oružanim snagama SFRJ.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 105, prim. br. 165 od kolovoza 1988. *Uputstvo o međusobnoj s(u)radnji organa koji vrše poslove državne sigurnosti.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Rad Službe, šif. 31/4/1967. *Obavezna instrukcija, sekretarijata za unutrašnje poslove o međusobnoj saradnji Javne i Državne sigurnosti.*

uspostavljanja suradničkih odnosa, vođenja suradničkih dosjea, unosa bitnih izmjena te drugih relevantnih administrativnih postupaka. No, bilo je i primjera bitnih odstupanja od propisa, posebice u fazama priprema i samog angažiranja pojedine osobe. Postupak angažiranja suradnika često je odstupao od propisanih pravila, pri čemu su kontakti uspostavljeni bez formalnog prijedloga za angažman. Suradnici su se evidentirali temeljem procjene o mozebitnosti suradnje, bez jasno provedene procedure, što danas otežava njihovu identifikaciju. Rekonstrukcija suradničke mreže moguća je tek usporedbom dostupnih podataka iz fondova SDS-a. Suradnički dosjei nalazili su se kod operativnih djelatnika, a iako je postojala obveza dostave dosjea prekinutih suradnji središnjici SDS-a, ta se praksa nije dosljedno provodila.

Identitet suradnika SDS-a, osobito Centra SDS Zagreb, može se rekonstruirati temeljitim istraživanjem i usporedbom dostupnih podataka iz SDS-a s drugim relevantnim izvorima dokumentacije. Za neke suradnike nije potrebno dodatno istraživanje jer su imenom i prezimenom obznani. Ovo postavlja pitanje jesu li neki suradnici bili važniji od drugih te je li u određenim slučajevima doista bila riječ o namjeri prokazivanja ili je ovo rezultat nestručnosti i površnosti u radu Centra SDS Zagreb i SDS-a općenito.⁶⁴⁷

Tijekom 1979. SDS, tj. Centar SDS Zagreb pratio je djelatnost osoba koje su djelovale kroz Hrvatsko narodno vijeće – HNV, prvenstveno predsjednika Franje Mikulića,⁶⁴⁸ Franje Pavičića, Miroslava Škrinjarića i Slavka Štajduhara (OO – Centar SDS Karlovac). Glavna preokupacija F. Mikulića i drugih bila je kako konsolidirati svoju poziciju unutar HNV-a, koja je bila ozbiljno poljuljana raskolom stare i nove emigracije (“prolječara”) i ponašanjem Mikulića u razdoblju njegova mandata kao predsjednika HNV-a. Shodno spoznajama SDS-a te osobe su iskazivale veliku bojazan da prevlast unutar HNV-a preuzmu emigranti iz Australije i SAD-a.⁶⁴⁹ Njihova djelatnost bila je praćena preko **suradnika pod kodnim imenom “Leo”**, koji je u dva navrata boravio u Saarbrückenu, gdje su spomenute osobe boravile, uz primjenu mjera TKTR-a i TKPP-a.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, (1-288), 4-2/5. *Problemi koji proizlaze iz površnog i nestručnog rada s postojećom suradničkom mrežom.*

⁶⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. O Franji Mikuliću više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 112-113. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 199/200-200/201.

⁶⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. Bošnjak 1998, 251-256.

⁶⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 339/1979 od 7.12. *Veza: inf. br. 247 od 4.10.1979. godine, Akcija “Centar”, Glavna tema svih navedenih emigranata /osim (Miroslava) Škrinjarića/, za vrijeme boravka “Lea” u Saarbrückenu, bila je što će se*

Na planu praćenja djelatnosti grupacije koju su činili Jure Petričević,⁶⁵¹ Tihomil Rađa,⁶⁵² kao i ostali, usmjeren je **suradnik "Branko"**, koji u izvještajnom razdoblju na tom planu nije iskorišten u dovoljnoj mjeri.⁶⁵³

Emigrantska organizacija HNO – Jelićevci u Münchenu je isticala potrebu za poduzimanjem konkretnih "diverzantsko-terorističkih i propagandnih aktivnosti" u zemlji. Na planu suprotstavljanja naznačenim namjerama, **suradnik "Janko"** kontaktirao je Ivana Jelića i Krunoslava Pratesa.⁶⁵⁴ U kontaktima, koje je "Janko" ostvario s Jelićem i drugima iz te grupacije, potvrđene su raspoložive spoznaje o "neprijateljskoj aktivnosti" Ivana Paurića i drugih osoba obuhvaćenih **akcijom "Potok"**.⁶⁵⁵

Prateći djelatnost Vladislava Muse, predsjednika mjesnog odbora Zrinski u Münchenu SDS, tj. Centar SDS Zagreb, došao je do spoznaja da se Musa pojačano angažirao u "propagandno- subverzivnoj" djelatnosti protiv SFRJ, osobito iznalazeći pogodne osobe i kanale za ubacivanje "propagandnog materijala u zemlju". Ta djelatnost praćena je preko društvene veze koja je u ovome razdoblju ostvarila 9 kontakata s Musom. U sklopu ovoga djelovanja Musa je u nekoliko navrata predao veću količinu "propagandnog materijala" koji je trebalo unijeti u zemlju. Društvena veza je "propagandni materijal preuzimala i uništavala", a u SDS donosila primjerke pojedinih emigrantskih glasila. U izvještajnom razdoblju praćena je "neprijateljska aktivnost" Miljenka Čuljka, Joze Dumančića i Ivana Milasa u Beču, preko **suradnika "Boran"** koji je u

(dogoditi) u Jugoslaviji poslije predsjednika Tita. Računaju na kaos u državi, te da će ukoliko SSSR bude uvučen u Jugoslaviju doći do sukoba sa Zapadom, a time i do raspada Jugoslavije. I/4 S. Ajduković, Zdravko Mustać. Vidi i bilješke: (559), (622), (623), (624), (666), (698), (821) i (868).

⁶⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. HE MI 2021, Petričević, Jure, hrvatski agronom i nakladnik (Starigrad, 6. X. 1912 – Brugg, Švicarska, 25. II. 1997). *Sudjelovao je u aktivnostima hrvatske političke emigracije, posebice u njezinu tisku. Nakon umirovljenja u Bruggu je utemeljio nakladničku kuću Verlag Adria, koja je izdavala niz »Knjižnica Sloboda«. Njegovom oporučnom donacijom nadograđena je zgrada Matice hrvatske u Zagrebu.*

⁶⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. HE MI 2021, Radja (Rađa), Tihomil, hrvatski publicist i političar (Sinj, 2. III. 1928 – Sion, Švicarska, 19. III. 2002). *Utemeljitelj londonske Nove Hrvatske, glavni urednik Slobodnoga doma (1988–90). Surađivao je i u drugim listovima hrvatske političke emigracije poput Hrvatske revije. Obnašao je visoke dužnosti u HSS-u u inozemstvu i domovini, sudjelujući u demokratskim promjenama početkom 1990-ih.*

⁶⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 55/59. Usp. Vukojević 2015, 1099, Mihaljević 2022, 35-37. Saborska komisija za ispitivanje žrtava rata i poraća na čelu s Vicom Vukojevićem, 1992. producirala je film Nikole Babića o Brunu Bušiću u kojem je nekolicina osoba navedena kao suradnici SDS-a (Udbe).

⁶⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 56/60. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG inf. br. 57/1975 od 18.2. *suradnik "Janko" Krunoslav Prates – glavni urednik "Hrvatske države".*

⁶⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 56/60. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 60/1979 od 14.2. *Akcija "Pečurka", (Prilog tekst za I odjel SDS RSUP SRH).*

nekoliko navrata s njima kontaktirao. S obzirom na suradnikovu poziciju, SDS nije došla do novih spoznaja o njihovoj “neprijateljskoj aktivnosti”. Pored poslova zacrtanih planom za 1979., “Odsjek za obradu neprijateljske emigracije” pratio je djelatnost emigracije na Sajmu knjiga u Frankfurtu. Glede navedenog, provedeno je šest informativnih razgovora s tri osobe. Tijekom 1979., zajedno s GSUP-om Zagreb, obavljene su istražne radnje nad Tomislavom Kujundžićem, koji je bio pritvoren zbog osnovane sumnje da je počinio kazneno djelo “širenja neprijateljske propagande”.⁶⁵⁶ Prema dostupnim informacijama, Centar SDS Zagreb je 1979., prema podacima UID-a SSIP-a, identificirao Ivana Borovca iz Zagreba kao osobu povezanu s HRB-om, konkretno s Dragom Sudarom iz Australije. U skladu s time, Centar SDS Zagreb je izvršio provjeru Borovca i primijenio mjere TKTR-a i TKPP-a sa ciljem utvrđivanja njegove protujugoslavenske djelatnosti. Osim navedenoga, poduzete su i druge operativne mjere.⁶⁵⁷ U izvještajnom razdoblju, glede djelatnosti emigracije i njezinih veza u domovini, zavedeno je 11 osoba u POO, dok je obustavljeno 139 POO i 16 OK, a napisano je ukupno 67 informacija.⁶⁵⁸

4.4.2. Odjel za operativno-preventivne poslove

Glede unutarnje organizacije i načina rada, Odjel za operativno-preventivne poslove Centra SDS Zagreb konstituiran je 1. travnja 1979. donošenjem *Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada SDS RSUP SRH*, a u svojem sastavu imao je šest operativnih odsjeka:

- Odsjek za operativno-preventivne poslove na Zagrebačkom sveučilištu,
- Odsjek za operativno-preventivne poslove na objektima od posebnog društvenog interesa,
- Odsjek za operativnu kontrolu,
- Odsjek za operativno-preventivne poslove i kontrolu stranaca,
- Odsjek za operativno-preventivne poslove za područje Zajednica općina Zagreb,
- Odsjek za provjeru.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 56/60-(57/61). Kujundžić je osuđen na godinu dana zatvora po Okružnom sudu u Zagrebu.

⁶⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 57/61. Tako su obavljena 72 obavijesna razgovora, provedene su 62 provjere, izvršene 2 pretrage stanova i drugih prostorija te 2 tajna pretresa, dok je u 6 navrata provedeno tajno praćenje. Uz to je oduzeto 5 putnih isprava, a u suradnji s Gradskim sekretarijatom unutrašnjih poslova – GSUP Zagreb izvršeno je i 1 uhićenje.

⁶⁵⁸ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 58/62. Po ocjeni operativnih radnika (djelatnika) ovog Odsjeka, protekle godine smo se premalo angažirali na praćenju neprijateljske aktivnosti nekih naših obrada, što je uzrokovano subjektivnim i objektivnim razlozima. Odsjek je kadrovski nepopunjen. Operativni radnici bili su angažirani na izvanrednim akcijama i zadacima u vezi akcije “Igre 79” i ZTV “Gora 79”.

⁶⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 131/136.

Operativnim radom unutar Sveučilišta u Zagrebu i objekata od posebnog društvenog interesa nije utvrđeno organizirano djelovanje pojedinaca i grupa, dok je na području Zajednice općina Zagreb - ZOZ potvrđena kontinuirana protujugoslavenska djelatnost predstavnika, Katoličke crkve. Isto tako, postojali su indikativni podatci o stvaranju veza i uporišta od strane emigracije. U odsjecima koji su se bavili prevencijom osjećao se nedostatak kvalitetnih pozicija SDS-a izvan "legalnih samozaštitnih struktura". Što se tiče pružanja stručne pomoći nositeljima "društvene samozaštite" u objektima od posebnog društvenog interesa, Centar SDS Zagreb postigao je određene rezultate, ali je broj povratnih informacija bio minimalan. U odjelu koji je postojao relativno kratko vrijeme uočeni su nedostaci koji su ukazivali na neadekvatnost organizacijske sheme, što je negativno utjecalo na efikasnost rada Centra SDS Zagreb. Izvješće operativnog rada "Odsjeka za operativno-preventivne poslove na Zagrebačkom sveučilištu" nije pružalo stvarnu sliku sigurnosnog stanja u ovoj važnoj instituciji, jer je bila obuhvaćena svim drugim osnovnim linijama rada SDS-a. Postignuti su određeni rezultati u okviru KPD-a, no, rad na OK u Centru SDS Zagreb nije dao očekivane rezultate. Ovo je potvrđeno činjenicom da, od ukupno 318 OK, nijedan slučaj nije prešao u viši stupanj obrade.

U kontekstu unutarnje organizacije i načina rada Centra SDS Zagreb, "Odsjek za operativno-preventivne poslove i kontrolu stranaca" nominalno je pripadao odjelu, ali je u potpunosti "uslužno" bio vezan za "Odjel sa operativne poslove".⁶⁶⁰

Konstituiranje "Odsjeka operativno-preventivnih poslova na Sveučilištu u Zagrebu" u novoj organizacijskoj strukturi od travnja 1979. nametnulo je niz novih poslova. Nakon provedene selekcije i primopredaje postojećih obrada, odsjek je preuzeo 48 osoba iz postojećeg fonda obrada; 13 u stupnju operativne obrade - OO, 6 u prethodnoj operativnoj obradi - POO i 31 pod operativnom kontrolom - OK, dok se na planu preventivnih mjera i "društvene

⁶⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 131/136-132/137. Teritorijalni princip rada primjenjivao se, kao svojevrsna iznimka, u "Odsjeku za operativno-preventivne poslove" iz područja Zajednice općina Zagreb - ZOZ. Takva je organizacija rada obuhvaćala niz pitanja, osobito onih vezanih uz uvjete rada djelatnika SDS-a u objektima UOP-a, (upotreba telefona, radnih prostorija i slično) i drugih tehničko-organizacijskih aspekata svakodnevnog operativnog djelovanja. Istodobno, potrebno je naglasiti kako je takva koncepcija rada predmnijevala i određene poteškoće, budući da se cjelovita problematika pojedine operativne linije na taj način dijelila na dva dijela, što je u određenoj mjeri otežavalo koordinaciju i sustavno praćenje pojedinih pitanja. Uz to, popunjenost radnih mjesta u svim odsjecima nije bila zadovoljavajuća, što se neposredno odražavalo na učinkovitost obavljanja radnih zadataka i ukupne operativne djelatnosti Službe.

samozaštite" obuhvaćalo 41 instituciju.⁶⁶¹ Istodobno je provedena analiza stanja obrada prema mjestu rada i stanovanja, tijekom koje je izvršeno 114 djelomičnih i 27 potpunih provjera osoba koje su, s obzirom na svoj položaj, mogle posjedovati relevantne informacije, kao i onih za koje su potpune ili djelomične provjere zatražene od drugih organizacijskih cjelina. Na Zagrebačkom sveučilištu uspostavljena je suradnja s operativnom vezom **kodnog imena "Ruška"**, koja je korištena za pribavljanje i preslikavanje ukupno 2.415 primjeraka operativnog materijala. Uz to je ostvarena interakcija sa 47 društvenih i prijateljskih veza, koje su bile angažirane i u okviru preventivnog postavljanja te sustava takozvane društvene samozaštite.⁶⁶² Tijekom promatranog razdoblja iz evidencije je izuzeto ili ustupljeno drugim organizacijskim cjelinama ukupno 11 osoba, dok je za jednu osobu otvorena prethodna operativna obrada.⁶⁶³

Nadalje je istaknuto kako su **"operativno-preventivne aktivnosti na objektima od posebnog društvenog interesa"** samog odsjeka tijekom 1979. bile usmjerene na realizaciju programskih zadataka u 24 od ukupno 26 organizacija od osobitog društvenog značaja na području Grada Zagreba, sa ciljem praćenja oblika "neprijateljske djelatnosti te pružanju stručne, pomoći u ostvarivanju društvene samozaštite."⁶⁶⁴ Naglašeno je kako se odsjek nije u izvještajnom, razdoblju angažirao u "SOUR Monting" i Zavodu za geološka istraživanja, kako je bilo zacrtano

⁶⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 133/138. Stoga je ovdje važno predočiti i sljedeći podatak: *u pogledu radnji i mjera op. radnici koji se nalaze na ovim poslovima, osim što su bili angažirani na drugim akcijskim poslovima ("Kadar", "Gora 79" i dr.) radili su na op. selekciji materijala svih obrada (napominjemo da su ovo uglavnom obrade zavedene zbog neprijateljskih aktivnosti u vrijeme tzv. "maspoka" na liniji hrvatskog nacionalizma, a od tada nema novijih saznanja o neprijateljskoj aktivnosti, posebno u ovom izvoještajnom periodu), sačinjeni su pojedinačni programi rada za 39 obrada sa primjenom mjera Službe.*

⁶⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 133/138. Praćenje je primijenjeno u 9 slučajeva, dok je kontrola poštanskih pošiljaka i telefonskih komunikacija provedena u 12 slučajeva. Uz to su obavljena 4 obavijesna razgovora. Trajno ozvučenje pod kodnim nazivom "Kupa II" nije realizirano zbog tehničkih poteškoća.

⁶⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 134/139. U sklopu ovih razmatranja istaknuto je kako postojeće obrade nisu bile pokrivene ugrađenim suradnikom niti operativnom vezom. Povremena primjena operativno-tehničkih mjera i sredstava, kao i korištenje drugih izvora - kroz takozvane samozaštitne funkcije te putem društvenih i prijateljskih veza - nije dovela do značajnijih spoznaja o "neprijateljskom djelovanju" u pojedinim obradama. Stoga u promatranom izvještajnom razdoblju nije zabilježena niti utvrđena kontinuirana ili organizirana "neprijateljska aktivnost" apostrofiranih nositelja "neprijateljske djelatnosti" s pozicija nacionalizma.

⁶⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 136/141. RTV Zagreb, RO "Vjesnik", INA-Zagreb, ŽTP-Zagreb, Aerodrom Zagreb, Carinarnica Zagreb, "Rade Končar", "Elektroprivreda Zagreb", "Gradska plinara-Zagreb", "Žitokombinat-Mlin 8. maj", Zavod za transfuziju krvi, ERC-Zagreb, Narodna banka SRH, Zagrebački velesajam, Institut "Ruđer Bošković", "INGRA", Vodovod grada Zagreba-Vodovod-kanalizacija-čistoća, "Proomajska", ZET, "Nikola Tesla", SDK-Poslovnica Zagreb i "Astra-Mašino-impex". Usp. SDK - Služba društvenog knjigovodstva, institucija koja je predstavljala prethodnicu današnje Financijske agencije (FINA).

godišnjim planom, zbog malog broja operativnih djelatnika.⁶⁶⁵ Povodom najava emigracije kako, će izvoditi "izvjesne akcije", obaviješteni su nositelji društvene samozaštite svih radnih organizacija od osobitog društvenog interesa da pojačaju mjere "samozaštite". Navedene informacije bile su dane povodom "10. travnja, Dana mladosti, svibanjskih praznika", **akcija "Zavičaj", "Zagreb 79"**,⁶⁶⁶ "Igre 79" i "**Karibi**" te "Dana Republike" i novogodišnjih praznika.⁶⁶⁷ U dva su navrata kontaktirani odgovorni nositelji DSZ-a u "Aerodromu Zagreb i SOCVP-u" te su upozoreni na potrebu provođenja pojačanih mjera "samozaštite".⁶⁶⁸ Tijekom izvještajnog razdoblja u obradi odsjeka nalazilo se 25 POO i 19 OK osoba zaposlenih u objektima od osobitog društvenog interesa. Odsjek je realizirao 5 POO utvrdivši da kod obuhvaćenih osoba nije postojala "neprijateljska djelatnost", a njihova je dokumentacija prosljeđena u pasivnu

⁶⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 136/141.

⁶⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 137/142. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 218/1979 od 13.9. Akcija "Zagreb 79", Plan aktivnosti, Akcijom "Zagreb 79" obuhvatili smo lica (osobe) iz grupnih i pojedinačnih obrada, koja zbog dosadašnje aktivnosti predstavljaju interes SDS-a. Poseban akcent našim operativnim mjerama i radnjama stavljamo na lica, obuhvaćena akcijom: "Okić", "Potok" i "Centar". Obrade u inozemstvu, lica iz kategorije političke emigracije i njihovih veza, OPIN i drugi interesantni stranci obuhvaćeni su našim redovitim planom i programom, a poduzimanje operativnih mjera intenzivirat ćemo (tijekom) ove akcije. I/5 G. Jurčić, Zdravko Mustač. Vidi i bilješku: (691).

⁶⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 137/142. Akcija "Zavičaj", "Zagreb 79", "Igre 79" i "Karibi". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 171/175-172/176. Akcija "Karibi", U pripremljenoj fazi za odlazak u Havanu angažirao je 30 novinara – mogućih izvora informacija i bazirao instruktaz, uvažavajući značaj i posebne okolnosti pod kojima se održavala VI. konferencija nesvrstanih na (sljedeće) zadatke: iniciranje efikasnosti samozaštitnog sistema, u cilju zaštite ljudstva, novinskih ekipa i tehničkih sredstava radio i TV PULA, prikupljanje informacija od bezbjednosnog (sigurnosnog) značaja za sigurnost boraoka Predsjednika Republike i članova jugoslavenske delegacije, i iniciranja aktivnosti suradnika i operativnih veza na sticanju saznanja o aktivnosti stranih ob. sistema i diplomatsko-konzularnih predstavništava u Havani, posebno blokovskih angažiranih zemalja SSSR-a, SAD-a i domaćina Kube, te djelovanja onih stranih d(o)pisnika čija je aktivnost vezana uz obavještajne službe svojih zemalja. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 168/1979 od 17.7. Akcija "Karibi", Prijedlog za upućivanje s(u)radnika "Mostar" na kontakt Peri Milošu i drugim emigrantima u Austriju, (...) Kroz te kontakte pokušat (će) doći do informacija i podataka o namjerama emigranata s područja Austrije prema zemlji, te o njihovim saznanjima u vezi odlaska Predsjednika Republike na (summit) na Kubu u rujnu ove godine. I/6 Halilić A., I/5 Jurčić G., v.d. Načelnik Centra Sveto Bilušić. inf. br. 169/1979 od 17.7. Akcija "Karibi", Prijedlog za pozivanje na kontakt s(u)radnika "Zoran" po zadacima u akciji "Karibi" (...) koji se nalazi u SRNJ u Münchenu (...) ima vrlo dobre pozicije među ekstremnim emigrantima o kojima nas već duže vremena obavještava. I/6 Halilić A., I/5 Jurčić G., v.d. Načelnik Centra Sveto Bilušić. inf. br. 239/1979 od 27.9. Akcija "Karibi" – rezultati operativnih mjera i radnji, U sastav Radio-Pula Jugoslavije – koji je davao potpune tehničke usluge radio-(prijenosa) i izvještavao o (tijeku) VI. Konferencije nesvrstanih zemalja u Havani, bio je ugrađen operativni (djelatnik) Centra SDS Zagreb u svojstvu "rezidenta" sa zadatkom – suprotstavljanja neprijateljskih aktivnosti stranih ob. sistema, diplomatsko-konzularnih predstavnika i ev. ekstremne emigracije (putom) izvora informiranja angažiranih iz redova novinskih i TV (izvjestitelja), posebno s područja Hrvatske i Slovenije. III/2. Z. Lacković, Zdravko Mustač.

⁶⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 137/142. Prilikom najave otmice zrakoplova od strane grupacije "Abu Nidal", kao i u slučaju otmice zrakoplova u Bonnu, postojala je sumnja da bi u događaj mogla biti umiješana i hrvatska politička emigracija.

evidenciju SDS-a RSUP-a SRH. U istom razdoblju u POO je zavedeno 6 osoba za koje su pribavljeni podatci o djelovanju s "neprijateljskih pozicija", radi praćenja i dokumentiranja njihove djelatnosti. Ukupno je provedeno 14 POO i 22 OK, a sve osobe u obradi bile su pokrivenе društvenim vezama.⁶⁶⁹

U sklopu operativne kontrole, većinu vremena SDS, tj. Centar SDS Zagreb je proveo na poslovima kojima je opravdano davao prioritet, kao što su akcije "Zavičaj", "Igre 79", "Okić" i vježba "Gora 79".⁶⁷⁰ Centar SDS Zagreb bio je angažiran i na drugim zadacima, a koji nisu bili vezani na operativne kontrole. Operativnom kontrolom obuhvaćene su osobe povezane s akcijom "Kadar", kao i određeni broj političkih osuđenika koji su se vratili iz KPD-a. Radilo se o osobama za koje nakon izlaska iz zatvora nisu postojali podatci o "aktivnom neprijateljskom djelovanju" na temelju kojih bi zaslužili viši stupanj obrade. U obradi kroz operativnu kontrolu nalazili su se i politički osuđenici u KPD Stara Gradiška i Lepoglava, a koji su predstavljali operativni interes Centra SDS Zagreb. Ukupan broj obrada s 31. prosinca 1979. iznosio je 339, od čega se 21 obrada odnosila na KPD (Stara Gradiška 13, Lepoglava 7, Goli Otok 1). Tu se isključivo radilo o političkim osuđeniciima koji su suđeni na području Centra SDS Zagreb, dakle, od strane Okružnog suda u Zagrebu ili oni politički osuđenici koji predstavljaju operativni interes centra, primjerice, Marko Dizdar,⁶⁷¹ Josip Bilušić i Borić koji su suđeni u akciji "Promina".⁶⁷² Obrada u KPD-u tijekom 1979. provedena je u skladu s unaprijed definiranim mjerama i operativnim smjernicama. U KPD Stara

⁶⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 141/145. U izvještajnom periodu utvrđeno je da Orešnik Barica (POO), veza fašističke emigracije, održava veze s Mikom Tripalom i Antunom Kučarom, suprugom S. D. Kučar. O tome vidi i bilješku: (574).

⁶⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 144/148. Akcije "Zavičaj", "Igre 79", "Okić" i vježba "Gora 79". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 170/174-171/175. ZTV "Gora 79" u vremenu od 15.8. do 14.10.1979. godine. Ove pripreme sastojale su se u: uključivanju, obuci – instruktazu 16 aktivnih op. i 20 rez. radnika (djelatnika) SDS Centra Zagreb; upoznavanju vježbovne i šire teritorije terena, te izradi elemenata za sigurnosnu procjenu igrajućih općina Zlatar Bistrica, Krapina i Zabok; upoznavanju cjelokupnog sastava Centra SDS sa ZTV "Gora 79" u cilju kontraobavještajne zaštite vježbe; izradi sigurnosnih procjena – stvarne i vježbovne sigurnosne procjene; proučavanju dokumenata i uputstava za ZTV "Gora 79"; stvaranju uporišta, pozicija SDS Centra Zagreb – rezidenata, obavještajaca, suradnika, kurira, baza, javki i dr. – ukupno 175, obuka – instruktaz aktivnog i rezervnog (pričuvnog) sastava za rad s PPS i korištenju topografskih karata – svi (sudionici) vježbe – operativni i rezervni sastav Centra Zagreb u ovoj fazi je bio na zadovoljavajućem nivou (osiguran) materijalno, tehnički, naoružanjem i drugom opremom; u pripremnom periodu rukovodstvo vježbe u Centru SDS Zagreb ostvarilo je više kontakata s rukovodstvom vježbe u RSUP SRH, odgovarajućim društveno-političkim strukturama ZOZ Zagreb, nadležnima u RSNO, Komandom V. armije, kao i međusobno u cilju što uspješnijeg izvršenja zadatka, te nakon realizirane vježbe sačinjen je izvještaj ZTV "Gora 79".

⁶⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 144/148. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 3/1979 od 5.1. Dizdar Marko, osuđenik KPD Lepoglava – aktivnost. Izvor: kontrola korespondencije u KPD-u, II/D. Čeko, Sveto Bilušić.

⁶⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 144/148.

Gradiška i Lepoglava, koji su predstavljali područja od značajnog operativnog interesa za SDS, 30. prosinca 1979. nalazilo se 69 političkih osuđenika, od kojih je 21 osoba bila obuhvaćena obradom. Tijekom iste godine, 4 politička osuđenika koja su bila smještena u KPD-u, a koji su kasnije predstavljali operativni interes SDS-a, puštena su na slobodu. Među njima su se isticali Ratko Peraić i Tomo Polegubić, koji su i nakon izlaska iz zatvora ostali predmet interesa za sigurnosne službe,⁶⁷³ Aleksandar Mijović i Miroslav Šprajc.⁶⁷⁴ Kako je nadalje istaknuto, sve su obrade bile pokriveno solidno razvijenom suradničkom mrežom, što je Centru SDS Zagreb omogućilo stalni uvid u sva relevantna zbivanja, pokušaje, akcije i međusobne istupe, pri čemu se osobito isticao Đuro Perica,⁶⁷⁵ kao i Milan Štimac,⁶⁷⁶ te Branko Kelčec.⁶⁷⁷ U okviru provedbe operativnih zadataka u kazneno-popravnim domovima tijekom 1979. realizirano je ukupno 76 obavijesnih razgovora, izvršena je 41 provjera po različitim osnovama, dok je u pet slučajeva primijenjena operativna tehnika. U KPD-u Stara Gradiška,

“došlo je do korištenja operativne tehnike na planu kontakata između istaknutih političkih osuđenika i njihovih odvjetnika”.⁶⁷⁸

⁶⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 145/149. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 240/1979 od 27.9. *Peraić Ratko (OK) i Polegubić Tomo (OK) – izašli na slobodu. Peraić Ratko i Polegubić Tomo su 18.9.1979. godine izašli iz KPD Stara Gradiška, gdje su se nalazili na izdržavanju kazne zbog (kaznenog) djela udruživanje protiv naroda i države. Dolaskom u KPD Stara Gradiška povezali su se s grupom političkih osuđenika koju je oko sebe okupljao Veselica Marko (OO). (...) Peraić Ratko, r. 13.7.1942. godine u selu Polaći-Benkovac, sin Šime, apsolvent Akademije likovne umjetnosti, sudjen u 1976. godini od strane Okružnog suda u Zagrebu u akciji “Paromlin” na 6 godina zatvora zbog (kaznenog) djela iz čl. 117. KZ-a. Vrhovni sud je rješavajući po žalbi u drugom (stupnju) smanjio kaznu na 4 godine. Prije izlaska na slobodu izjavio je da će mu stalno mjesto boravka biti Zagreb, Novi Goljak 6, gdje je stanovao prije lišavanja slobode. Polegubić Tomo, r. 15.9.1940. godine u selu Banjevci-Benkovac, sin Fabijana, profesor, sudjen u 1976. godini od strane Okružnog suda u Zagrebu u akciji “Paromlin” na 6 godina zatvora zbog (kaznenog) djela iz čl. 117. KZ-a. Vrhovni sud SRH je rješavajući o žalbi u drugom (stupnju) kaznu snizio na 4 godine. Prije izlaska na slobodu izjavio je da će mu stalno mjesto boravka biti Zagreb, Prve Kruge 5. Izvor: – s(u)radnik “Omer”, – zapažanja u KPD, II/3 D. Čeko, Zdravko Mustać.*

⁶⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 145/149. Naznačeno je da je od teške bolesti preminuo politički osuđenik Stjepan Lugarec.

⁶⁷⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 145/149. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 49/1977 od 16.2. *Đuro Perica osuđen na kaznu smrti koja je zam(i)jenjena za 20 godina strogog zatvora.*

⁶⁷⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 145/149. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 263/1975 od 5.9. *Akcija “Kobra”, Milan Štimac – povećanje kazne na Vrhovnom sudu SR Hrvatske.*

⁶⁷⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 145/149. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 387/1976 od 26.11. *Akcija “Jelen”, Branko Kelčec – presuda 10 godina strogog zatvora.*

⁶⁷⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 146/150. *Primjenom tehnike postignuti su rezultati koji opravdavaju prisustvo iste.*

Primjenom operativno-tehničkih mjera ostvareni su konkretni rezultati, a tijekom godine u KPD-u Stara Gradiška angažirane su 2 operativne veze koje su kontinuirano dostavljale relevantne podatke. Takvim oblikom operativnog djelovanja Centar SDS Zagreb uspio je pribaviti vrijedne informacije od značaja za daljnje sigurnosno-operativne procjene.⁶⁷⁹

U kontekstu motivacijskog djelovanja, Marko Veselica je preko poruka upućenih političkim osuđenima nastojao učvrstiti njihovu vjeru u buduću trijumf višestranačkog sustava, sugerirajući pritom kako će i za njih nastupiti povoljnije okolnosti.⁶⁸⁰ Centar SDS Zagreb pratio je djelatnosti političkih osuđenika u KPD-u Stara Gradiška angažiranjem četiri suradnika i dviju operativnih veza. Na slobodu su privremeno uvjetno izašli **suradnici "Vule"**,⁶⁸¹ **"Omer"**,⁶⁸² i **"Brzi"**, tako da su ostala 2 **suradnika ("Karlo" i "Mejaš")** i 2 veze.⁶⁸³ Naznačeno je kako Centar

⁶⁷⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 146/150-147/151. U okviru praćenja međusobnih veza većeg broja političkih osuđenika u Kazneno-popravnog domu Stara Gradiška utvrđeno je njihovo međusobno povezivanje i koordiniranje aktivnosti. Prema navodima iz dokumentacije, tom je grupacijom, po uzoru na stavove i upute Marka Veselice, upravljao politički osuđenik Đuro Perica. U tom je kontekstu otkrivena i šifra kojom su Marko Veselica i Ratko Peraić trebali slati određene poruke i obavijesti u KPD Stara Gradiška, i to putem rodbinskih posjeta jednom od istaknutih političkih osuđenika – Milanu Štimcu. Tijekom 1979. na slobodu su pušteni Ratko Peraić i Tomo Polegubić. Prije njihova izlaska iz kazneno-popravne ustanove u KPD-u im je oduzeta veća količina pisanog materijala. Materijal je bio sastavljen na način koji je bio razumljiv isključivo njegovim autorima. Nakon što im je oduzet, izražavali su nezadovoljstvo te su izjavili kako će sudskim putem pokušati ostvariti pravo na njegov povrat (materijal je u međuvremenu pohranjen u KPD-u). Prema dostupnim navodima, grupa istaknutih političkih osuđenika pritom je otvoreno izražavala kritičke stavove prema temeljnim vrijednostima "samoupravnog društva" i tadašnjem društveno-političkom rukovodstvu, uvjerena kako su određene društvene i političke promjene neminovne.

⁶⁸⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 146/150-147/151. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 20/1978 od 1.2. *Veselica Marko – neprijateljska aktivnost u KPD pred puštanje na slobodu, (U studenome 1977.) Kad je Veselica Marko od Uprave KPD-a obaviješten da ga je Predsjedništvo SFRJ u povodu Dana Republike pomilovalo, svojim istomišljenicima je rekao da će sve poduzeti da Zapadni svijet upozna s (uvjetima) života u KPD-u, da će napisati i u inozemstvu objaviti materijale koji će se odnositi na političke osuđenike Perica Đuru, Vidaček Branka i druge iz njihove grupe. Posebnu pomoć Veselica je preko svojih veza obećao osuđenima Krnjak Ivici, Zelić Ivanu, Peraić Ratku, Dumančić Tomi, Štimac Milanu, Perica Đuri i Vidaček Branku. Izvor: suradnici "Omer" i "Vule", II/D. Čeko, Sveto Bilušić. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 147/151. (...) o krajnje ekstremnom i vulgarnom djelovanju grupe istaknutih političkih osuđenika. Otvoreno vrijeđaju na najvulgarniji način sve vr(ij)ednosti našeg samoupravnog društva, društveno-političko rukovodstvo, uvjereni su u promjene i to društvene i političke. Veselica ih putem poruka uvjerava kako će pobijediti višepartijski (višestranački) sistem, kako će na taj način i za njih doći bolji dani itd. Vidi i bilješku: (852).*

⁶⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 147/151. Više o tome vidi u: Mihaljević 2022, 186-189. *Suradnik "Vule"*.

⁶⁸² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 147/151. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 44/1975 od 11.2. *Suradnik "Omer" – angažiran za suradnju.* inf. br. 49/1980 od 17.1. *Akcija "Vir", suradnik "Omer" (bio u pritvoru sa Zdenkom Jurićem u Petrinjskoj).* inf. br. 253/1979 od 10.10. *Akcija "Vir".* inf. br. 82/1980 od 22.1., inf. br. 436/1982 od 12.4.

⁶⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 147/151. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 31/1975 od 31.1. *"Mejaš" – angažiran za suradnju.* inf. br. 32/1978 od 16.2. *Marko*

SDS Zagreb nije bio u potpunosti zadovoljan učinkom postojeće suradničke mreže, budući da ona nije uspijevala adekvatno odgovoriti na postavljene operativne zahtjeve.

U KPD-u Lepoglava suradnička mreža duže je razdoblje u potpunosti ispunjavala operativne potrebe SDS-a. U KPD-u su se nalazila 2 "kvalitetna" **suradnika, kodnih imena "Mirko" i "Arena"** te 2 "kvalitetne" **operativne veze "Pop" i "Eron"**, koje su ocijenjene kao pouzdane. Riječ je bila o zatvorenicima s dugotrajnim zatvorskim kaznama, pri čemu su im zadatci bili manje kompleksni u usporedbi s onima koji su se dodjeljivali u KPD-u Stara Gradiška.⁶⁸⁴

Tijekom 1979. na planu obrada u kazнено-popravnim ustanovama napisano je 25 informacija, od čega 19 samostalnih te 6 zajedničkih. Zajedničke informacije bile su vezane za nazočnost i zadatke glede hodočašća u Ninu 2. rujna 1979.⁶⁸⁵ Tijekom izvještajne godine Centar SDS Zagreb ustupio je korisne operativne materijale centrima SDS-a u Rijeci, Splitu, Osijeku i Bjelovaru u ukupno 23 navrata.⁶⁸⁶

U sklopu "**operativno-preventivnih poslova i kontrole stranaca**" tijekom 1979. izvršeno je ukupno 147.809 djelomičnih provjera stranih državljana koji su u ovome vremenu boravili na području Grada Zagreba.⁶⁸⁷ To je učinjeno u okviru **akcija; "Pečurka",⁶⁸⁸ "Zavičaj",⁶⁸⁹**

Veselica i Vlado Gotovac – aktivnost, Dana 13.2.1978. godine s(u)radnik "Karlo" posjetio je Marka Veselicu u stanu. Veselica se interesirao gdje "Karlo" radi, kako se snašao, kako živi, kako su ga primili ljudi iz njegove rodne Moslavine nakon njegovog dolaska s izdržavanja kazne, kakvo je političko raspoloženje ljudi u tom kraju, koji je poznat po utjecaju HSS. (...) Veselica je "Karlu" ponudio pomoć oko prodaje knjige Nakladnog zavoda Matice hrvatske, obzirom da on "još uvijek tamo ima svojih dobrih ljudi". (...) (Veselica Marko i "Karlo" bili su zajedno na izdržavanju kazne u KPD Stara Gradiška). II/ S. Budimir, Sveto Bilušić.

⁶⁸⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 147/151.

⁶⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 148/152. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 274/1979 od 31.10. Marko Veselica, Ratko Peraić, Petar Šale, Zlatko Tomičić i Ivan Zvonimir Čičak na hodočašću u Ninu.

⁶⁸⁶ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 148/152-149/153.

⁶⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154.

⁶⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, inf. br. 60/1979 od 14.2. Akcija "Pečurka". Vidi i bilješku: (655).

⁶⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 130/1979 od 10.5. Akcija "Zavičaj", sigurnosna procjena trase. Vidi i bilješku: (555).

“Odmor”,⁶⁹⁰ “Igre 79”, “Zagreb 79”,⁶⁹¹ “Karibi”, te drugih akcija koje su bile u tijeku kao i za potrebe Centra SDS Zagreb i SDS-a SR Hrvatske.⁶⁹²

U sklopu “operativno-preventivnih poslova za područje zajednice općina Zagreb” – ZOZ, SDS, tj. Centar SDS Zagreb radio je na teritorijalnom principu, pratio je ukupnu “neprijateljsku aktivnost” na području 14 izvangradskih općina ZOZ-a, izuzev grupnih obrada “Okić” (tada u realizaciji) i “Potok” te nekih drugih linijskih obrada koje je vodio I. odjel Centra SDS Zagreb. Neprijateljska djelatnost, klasificirana kao djelovanje “unutarnjeg neprijatelja i fašističke emigracije”, na ovome je području bila manifestirana kroz ustaljene forme, metode i oblike djelovanja. Na terenu ZOZ-a u obradi se vodilo 135 osoba od toga 4 OO, 26 POO i 105 OK od čega po liniji “unutarnjeg neprijatelja” 57 osoba, nacionalizma 33, veze “ekstremne emigracije” u inozemstvu 22, veze “ekstremne emigracije” u zemlji 16, IB 3 i strane obavještajne službe 4. U obradi ovih osoba korištene su 73 društvene veze i 2 operativne veze Centra SDS Zagreb.⁶⁹³

“Protujugoslavenska aktivnost pojedinaca i grupa” u prethodnom razdoblju manifestirala se na način da su osobe koje su se eksponirale u razdoblju Hrvatskog proljeća

⁶⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 2/1979 od 5.1. Akcija “Plamen”, Akcija “Odmor” – Realizacija plana operativnih mjera, U odnosu na lica (osobe) koja su identificirana kao veze ekstremne fašističke emigracije, nalaze se u inozemstvu (...) U informativnom razgovoru Krilić Milan je razjasnio neke od svojih kontakata za vrijeme boravka u Švedskoj posebno s emigrantom Marinčić Ilijom. (...) Kroz informativni razgovor utvrdjeno je poznanstvo Zendeli Rešetić Zlate s emigrantom Macan Antom i Mikulić Antom. Dala je uvjerenja da s neprijateljskom aktivnošću Macana nije upoznata. Vodjenje informativnog razgovora će se nastaviti. (...) inf. br. 111/1979 od 13.4. Akcija “Odmor 79” – Plan osnovnih operativno-preventivnih mjera koji će se u cilju sigurnosti provoditi na području Centra SDS Zagreb povodom predstojećih vjerskih (Uskrs) i prvomajskih praznika. I, II/ Operativna grupa, Josip Drpić. inf. br. 360/1979 od 20.12., inf. br. 113/1979 od 17.4. Akcija “Odmor 79” – plan operativnih mjera. II/ Operativna grupa, Sveto Bilušić. inf. br. 360/1979 od 20.12. (Orijentacijski) plan operativnih mjera vezanih uz akciju “Odmor 79”, Povodom predstojećih novogodišnjih praznika očekuje se veći broj dolaska naših radnika u zemlju koji se nalaze na privremenom radu u inozemstvu. Obzirom da fašistička emigracija konstantno nastoji da među našim radnicima stvori uporišta i veze, da ih iskoristi za neprijateljsku i propagandnu aktivnost protiv naše zemlje, Centar Službe državne sigurnosti Zagreb vezano za akciju “Odmor 79” kontinuirano će raditi na procjeni raspoloživih saznanja o neprijateljskoj aktivnosti u cilju poduzimanja operativno-sigurnosnih mjera. Posebna pažnja bit će posvećena prema pojedinim (osobama) u obradi “Potok” te (osobama) koje su identificirane u realizaciji akcije “Okić”, a nalaze se u inozemstvu i u (povezanosti) su s fašističkom emigracijom. Prema njima ćemo poduzeti operativne i represivne mjere na osnovu procjene postojećih operativnih podataka. Intenzivirat ćemo operativni rad na obradama (osoba) iz redova fašističke emigracije kao i njihovim vezama u zemlji. II/ N. Radaković, Zdravko Mustač. Akcija “Odmor” predstavljala je saveznu akciju protuobavještajne zaštite radnika zaposlenih u inozemstvu te utvrđivanja njihovih veza s emigracijom.

⁶⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 218/1979 od 13.9. Akcija “Zagreb 79” (“Okić”, “Centar”, “Potok”). Vidi i bilješku: (666).

⁶⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 150/154. Vidi i bilješke: (556) i (667).

⁶⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 152/156.

zadržale svoje političko uvjerenje i stavove. Veći broj općina na ovome području, kao i neki pojedinci iz rukovodstava, bili su zahvaćeni širenjem nacionalnih ideja. Ova pojava varirala je u intenzitetu, od izraženijih do slabije nazočnih manifestacija. U Donjoj Stubici, u Centru za socijalni rad, tijekom 1979. zaposlio se Ante Paradžik, lider pokreta hrvatskih sveučilištaraca 1971., koji se povezo s istomišljenicima. Većinom su to bile osobe s određenim ugledom i utjecajem u toj sredini, poput spikera na Radio postaji Donja Stubica.⁶⁹⁴ SDS, odnosno, Centar SDS Zagreb primjenom svojih mjera i sredstava utvrdio je da je Ivan Zvonimir Čičak, kategoriziran kao “ekstremni nacionalist”, dolazio na područje ZOZ-a (Jastrebarsko) te ostvarivao kontakte s istomišljenicima.⁶⁹⁵ Djelatnost vjerskih zajednica zadržala je kontinuitet i odvijala se u vrhovima hijerarhije Katoličke crkve, pri čemu je nosila obilježja povezanosti vjerskog i nacionalnog identiteta. Na području ZOZ-a primijećeno je da su neki svećenici nastojali iskoristiti ulogu vjerskih obreda za kritiku “socijalističkog samoupravnog sustava” (posebice u općinama Zelina, Jastrebarsko i Marija Bistrica). Isto tako, osjetila se pojačana djelatnost u katekizaciji djece i mladeži.⁶⁹⁶ Tijekom obavljanja vjerskih obreda, roditeljima je javno upućen poziv da djecu upućuju na vjeronauk. Osim toga, organizirane su različite društvene igre sa ciljem povećanja broja vjernika i poticanja njihove djelatne uključenosti u vjerske djelatnosti.⁶⁹⁷ Emigracija je kontinuirano razvijala svoju djelatnost prema SFRJ, a u ovome kontekstu i prema teritoriju ZOZ-a, nastojeći uspostaviti vlastite veze i uporišta. S ovoga područja, veliki broj građana bio je na

⁶⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 152/156-153/157. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 107/1979 od 5.4. *Paradžik Ante (OO) – zaposlenje, (...) zasnovao je početkom ove godine stalni radni odnos u Centru za socijalni rad općine Donja Stubica. Zaposlio se je kao pravnik na radnom mjestu (voditelja) pravne službe. (...) Na temelju raspoloživih saznanja, postoji opravdana sumnja da je Paradžik protežiran od strane pojedinih nacionalistički orijentiranih lica (osoba) iz Zagreba i Donje Stubice. Zapaženo je da je direktor Centra Biffi Željko (koji je jednom prilikom ranije u vezi sa zapošljavanjem rekao “Da li bi Srbi primili Hrvate na određeno i odgovarajuće radno mjesto”) prisno je prihvatio Paradžika, (...) Tako ga je upoznao, između ostalih, s predsjednikom Općinskog sindikalnog vijeća i komandirrom milicije SUP-a Donja Stubica. (...) Paradžik je u kontaktu s više lica na području Donje Stubice koja su 1971. godine i kasnije zapažena po nacionalističkoj orijentaciji. To su: Mundžar Ivan, poljoprivredni inspektor općine Donja Stubica. (...) Matić Mila, rodom iz Splita, pravica u SIZ-u za zdravstvo i osiguranje radnika općine Donja Stubica. (...) Božidar Jalžbetić – spiker u Radio-(postaji) Donja Stubica i urednik lokalnog lista “Delegat” (informativno glasilo općine Donja Stubica). Izvor: – SUP Donja Stubica, – provjera, – štampa (tisak), I/ S. Gambiroža, Josip Drpić. Vidi i bilješke: (286), (298), (300), (514), (694), (695) i (862).*

⁶⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 153/157. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 373/1974 od 5.12. Čičak i Paradžik izašli na slobodu.

⁶⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 153/157. Usp. HE MI 2013-2024, katekizam (kasnolat. i crkvenolat. catechismus < kasnogrč. κατηχισμός, prema grč. κατηχεῖν: *usmeno podučavati*), u ranoj i srednjovjekovnoj Crkvi, naziv za kršćansku vjersku pouku.

⁶⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 153/157.

privremenom radu u inozemstvu, a za neke je Centar SDS Zagreb imao indicije koje su ukazivale na njihovu povezanost s emigrantskim mrežama. Provodili su političku propagandu među domaćim radnicima, pribavljali i dijelili emigrantski tisak. Djelatnost emigracije manifestirala se na ovome području slanjem emigrantskog tiska na adrese pojedinaca, ustanova i poduzeća (Nova Hrvatska, "Poruka hrvatskog naroda domovini"). U kontekstu te djelatnosti izvršen je pritisak na neke domaće radnike da se učlane u emigrantsku organizaciju.⁶⁹⁸

Tijekom 1979., u okviru poslova "**provjere**", odsjek je zaprimio 2.019 predmeta, od čega 939 za potpunu i 1.080 za djelomičnu provjeru. Ukupno je riješeno 1.775 predmeta, uključujući 707 potpunih i 1.068 djelomičnih provjera, dok je preostalih 274 zahtjeva za potpunu provjeru ostalo neriješeno. Djelatnici odsjeka isto tako su izradili 615 sažetaka o osobama koje su se eksponirale tijekom Hrvatskog proljeća i koje su bile evidentirane u operativnoj evidenciji SDS-a RSUP-a SRH.⁶⁹⁹

Kroz realizaciju programske orijentacije za 1979. "**Samostalni odsjek za obrambene pripreme**", operativni djelatnici Centra SDS Zagreb, kao i svi djelatnici drugih organizacijskih cjelina SDS-a, angažirali su se na planiranim poslovima, ali i onim koji nisu bili predviđeni programom. U izvještajnom razdoblju SDS je radila na dogradnji sustava i prilagođavanju ratne organizacije za rad i djelovanje u kriznoj situaciji i u možebitnom ratu. Kontaktirana je, angažirana i educirana suradnička mreža za posebne namjene i druga uporišta SDS-a za rad u ratnim uvjetima na kontraobavještajnoj zaštiti stožera i jedinica TO, vojnih i drugih objekata od "posebnog značaja za obranu i sigurnost zemlje". Naznačeno je kako se radilo na zaštiti radnih organizacija kod kojih je izvršena disperzija saveznih rezervi prehrambenih i industrijskih proizvoda, na zaštiti otjecanja podataka s područja ONO-a i DSZ-a u nekim radnim organizacijama, na stručnoj edukaciji djelatnog i pričuvnog sastava SDS-a, na provjerama osoba

⁶⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 153/157-154/158. Praćenjem aktivnosti "unutarnjeg neprijatelja" identificirano je 7 novih osoba koje su istupale s protujugoslavenskih pozicija ili su bile povezane s osobama obuhvaćenima operativnim obradama - OO. U cilju prikupljanja dodatnih informacija i sustavnijeg praćenja aktivnosti osoba uključenih u operativne obrade - OO, prethodne operativne obrade - POO i operativne kontrole - OK, uspostavljene su 73 društvene veze. U promatranom razdoblju sastavljeno je 7 informacija i 4 prikaza, obavljeno je 47 obavijesnih razgovora, dok su 2 nove osobe uvedene u POO, a 23 osobe u OK. Istodobno su realizirane dvije prethodne operativne obrade - POO. Isto tako je izvršeno 139 potpunih i 50 djelomičnih provjera, provedeno je 9 pretresa stanova u sklopu akcije "Okic", a tom je prilikom privedeno 5 osoba. Vidi i bilješke: (557), (627), (628), (629), (666), (813) i (868).

⁶⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 156/160. Ovi podatci svjedoče o velikom opsegu rada "Odsjeka za provjeru" i važnosti provjera u sustavu operativnoga nadzora SDS-a. Ujedno pokazuju da je interes Službe za osobe eksponirane u vrijeme Hrvatskoga proljeća bio dugotrajan i sustavan, budući da su one i 1979. ostale predmetom evidencija, rezimea i različitih operativnih postupanja.

za pripadnike "Teritorijalno vojno-obavještajnog organa" (TVOO). Sa sigurnosnog aspekta napravljene su provjere za osobe koje su bile predviđene za rad na poslovima ONO-a, realizirao se razvojni plan opremanja "Ratnog centra", a s osobitom se pozornošću ažurirao *Plan obrane* i *Plan akcije "Zenit"*.⁷⁰⁰

Za promatrano razdoblje SDS, tj. Centar SDS Zagreb održao je 109 kontakata sa "suradničkom mrežom" za posebne namjene. Na izdvojenim sastancima davane su upute i izvedena je obuka 45 od 74 suradnika za posebne namjene sa ciljem osposobljavanja za rad u ratnim uvjetima.⁷⁰¹ Pravilnik o ratnoj organizaciji predviđao je da u sastav ratne organizacije centra SDS-a ulaze mirnodopska organizacija, djelatni i pričuvni sastav, umirovljeni djelatnici bivši pripadnici SDS-a i novoangažirani pričuvni djelatnici iz pučanstva.⁷⁰²

⁷⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 158/162-161/165. *Plan obrane*: U izvještajnom razdoblju u *Planu pripravnosti* dvaput su mijenjani signali za stupnjevanje mjera "Tisa" 1, 2 i 3 te pripadajuće kodne oznake. Ažurirani su pregledi organizacijskih cjelina, funkcionalnih i operativnih veza te kontakti s društveno-političkim i vojnim strukturama, dok je Služba konkretizirala zadatke i izvršitelje u skladu s *Planom obrane*. Istodobno su zabilježene poteškoće vezane uz vozila, opremu, naoružanje, osiguranje sjedišta i ratnu lokaciju centra. U okviru *Plana mobilizacije* izrađeni su i ažurirani temeljni mobilizacijski i logistički dokumenti te plan postupanja prema strancima. šif. 32, r. br. 23/7/1982, 161/165-162/166. *Plan "Zenit"*. U sklopu akcije "Zenit" izrađena je sigurnosna procjena Centra SDS Zagreb, revidirani su popisi osoba koje su "djelovale neprijateljski" u zemlji i inozemstvu te su sastavljeni planovi uzbunjivanja i aneksi s pregledima represivnih mjera, suradničke mreže, "neprijateljske emigracije" i operativnih zadataka po pojedinim linijama i ispostavama centra. *Plan uzbunjivanja i dovodjenja u pripravnost - "Učka"*, usklađen je s najnovijim stanjem u centru te je tijekom izvještajnoga razdoblja dvaput ažuriran, dok su sa cjelokupnim sastavom Službe razrađene upute za postupanje u slučaju njegove primjene. Ujedno je naglašeno kako poslovi, unatoč njihovoj specifičnosti i velikoj odgovornosti, nisu uvijek bili izvršavani u predviđenim rokovima. *Akcija "Papuk" je, prema instrukcij SDS RSUP SRH - VIII. odsjek, proučena i komisijski uništena*. O akciji "Papuk" vidi i bilješku: (539).

⁷⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 163/167. U izvještajnom razdoblju održano je 105 kontakata sa suradničkom mrežom za posebne namjene, a obuka za rad u ratnim uvjetima provedena je nad 45 od ukupno 74 suradnika. Mrežu su činila 62 suradnika-obavještajca, 7 radio-telegrafista i 5 suradnika-baza, no, tijekom godine korisne informacije dala je tek u dva slučaja. Istodobno je ocijenjeno da mreža ne zadovoljava po brojnosti, strukturi, obučenosti i teritorijalnoj raspoređenosti, uz osobit manjak pojedinih vrsta suradnika i visoku prosječnu dob njezinih pripadnika.

⁷⁰² HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 166/170-167/171. *Umirovljenih rezervnih (pričuvnih) radnika (djelatnika) na ratnom rasporedu u Centru SDS za sada ima 48. Starosna struktura ovog sastava rezervnih radnika je u 90% viša od 50 godina starosti. Mislimo, da ovaj sastav svojim ponašanjem se nije kompromitirao u sredinama u kojima živi i radi, te su podobni da i dalje ostanu u rezervnom sastavu SDS. Relativno mali broj ovog sastava je nešto lošijeg zdravstvenog stanja. Rezervnih operativnih radnika angažiranih iz građanstva na ratnom rasporedu u SDS ima 230. Starosna struktura ovog sastava je u prosjeku ispod 30 godina. Cijenimo da je dobro stručno obučen, te da nije kompromitiran u sredinama u kojima živi i radi i podoban je da ostane na našem rasporedu.*

4.4.3. Odjel za operativno-tehničke poslove

Glede "Odjela za operativno-tehničke poslove" naznačeno je kako je program rada operativne tehnike SDS Centra Zagreb za 1979. djelomično realiziran. Pretežiti dio nerealiziranih poslova bio je tehničko-tehnološke prirode iz stalne nadgradnje i proširenja operativno-tehničkih mogućnosti u primjeni i eksploataciji. Sav radni potencijal odjela obavljao je poslove na udovoljenju povećanog broja zahtjeva redovitih poslova (Plana rada operative) i na obavljanju brojnih neprogramiranih poslova, osobito opsežnih u akciji "Igre 79". U okviru **operativne obrade "Most"** i za **operativno-tehničke akcije, "Soča", "Drava", "Cetina", "Vardar" i "Kapela II"**,⁷⁰³ izvršeni su opsežni operativno-tehnički poslovi i pripremne radnje za ugradnju sredstava za prisluškivanje, odnosno, za tajne pretrase stanova.⁷⁰⁴ Prikupljene su dostupne spoznaje i podatci, proučena i dokumentirana stanja na terenu, izrađena je fonodokumentacija vanjskog izgleda i bliže okolice objekta, prikupljena je i proučena građevinska i tehnička dokumentacija. S tehničkog aspekta proučene su mogućnosti ugradnje operativno-tehničkih sredstava, ispitivana su prislušna sredstva i napravljen je izbor za njihovu ugradnju. Naznačeno je kako je pored ovih, izvršen i čitav niz sitnijih neophodnih operativno-tehničkih poslova i radnji, a razrađivao se plan i pisanje prijedloga za realizaciju te se "provjeravao stanoviti broj stanara sa ciljem angažiranja kao operativnih veza", s obzirom da je za prodor prema interesantnim prostorima naznačenih objekata bila nužna i suradnja ovih osoba. Za etapnu realizaciju akcije "Soča" napisan je i odobren *Prijedlog za realizaciju* te je razrađen i prihvaćen *Plan realizacije*. U skladu s operativnim i tehničkim

⁷⁰³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 175/179. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 186/1978 od 21.6. Marko Veselica (OO), Milovan Đilas (OO) i dr. – kontakti i aktivnosti, *Prema prethodnom dogovoru, od 11. do 14.6.1978. godine u Zagrebu je boravio Milovan Đilas. U Zagreb je doputovao iz Beograda zajedno sa suprugom Šteficom, a za vrijeme boravka odsjeli su u hotelu "Dubrovnik". Napomena: Razgovor u (tijeku) večere u stanu Marka Veselice 12.6.1978. godine, nije se mogao u potpunosti reproducirati zbog slabe čujnosti. Izvor: S(u)radnik "Krka", "Kapela II", Kontrola pratnje, II/R. Crevar, P. Maričić, Sveto Bilušić.*

⁷⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 175/179. Ozvučenje obiteljske kuće Franje Tuđmana provedeno je pod kodnim oznakama "Soča" i "Soča II", dok su svi razgovori s njegova telefonskog broja bili obuhvaćeni nadzorom pod kodnim nazivom "Lasta". Ozvučenje je inicijalno instalirala Služba sigurnosti JNA (Organ bezb(j)ednosti/[sigurnosti] – KOS) iz stana smještenog iznad, a 1974. sustav je predan na korištenje Službi državne sigurnosti. Navedeni oblik nadzora trajao je sve do 1990. Slične operativno-tehničke mjere primjenjivane su i prema drugim istaknutim osobama iz hrvatskog nacionalnog kruga. Tako je prema Marku Veselici proveden nadzor pod kodnim oznakama "Kapela II", "Trešnjevka" i "Bistra". Vlado Gotovac bio je prisluškivan pod kodnom oznakom "Drava", dok je Hrvoje Šošić bio pod nadzorom pod kodnom oznakom "Cetina". Nadalje, primjerice, nadzor nad Dobroslavom Paragom vođen je pod kodnim nazivom "Vlak", dok je nadzor nad Savkom Dabčević-Kučar u Rogoznici vođen pod kodnom oznakom "Bilo II". Usp. HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 196/203. Manolić 2016, 151-152. Vidi o tome i bilješke, primjerice: (578), (587), (728), (873), (978) i (979).

moogućnostima, zajedno s Organom bezb(j)ednosti/(sigurnosti) V. armijske oblasti i u suradnji sa IV. odjelom SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, realizirana je prva faza ugradnje operativno-tehničkog sredstva (o čemu je napisano posebno izvješće). S obzirom na postupnu implementaciju, započeta je priprema za realizaciju druge faze. Radila su se ispitivanja kvalitete prislušnih sredstava za ugradnju koja su se izrađivala i adaptirala u Institutu za bezb(j)ednost/(sigurnost) i društvenu samozaštitu. Po završetku ovih djelatnosti, dovršene su tehničke pripreme za realizaciju te faze. U stalnoj eksploataciji bilo je operativno-tehničko sredstvo ranije ugrađeno u objekt iz akcije "Kapela II" za koje je operativa SDS-a ocijenila da je zadovoljavalo operativne potrebe. Za odobrenu akciju "Romanija IV" obavljani su različiti poslovi pripremnih radnji.⁷⁰⁵ Na razrješavanju tehničkih problema uključen je i Savezni institut za bezb(j)ednost/(sigurnost) i društvenu samozaštitu. Izrađena su mehanička pomagala za otvaranje brava, tj. sefova. Nije razriješen "sustav šifri" jer je po preporuci radne grupe instituta bilo potrebno fonodokumentirati proces namještanja šifre na sefovima prema korisniku.⁷⁰⁶

Što se tiče izvršenja redovitih radnih zadataka u okviru "**tajne kontrole telefonskih razgovora**" - TKTR, "se vrši po osnovi Rješenja".⁷⁰⁷ U sklopu ovih radnji zahtjevi za primjenu TKTR-a i u izvještajnom razdoblju bili su u porastu. Tijekom godine, mjera TKTR-a primijenjena je na ukupno 289 telefonskih brojeva. Od toga, 161 broj bio je pod stalnom kontrolom, a 128 pod povremenom kontrolom. Isto tako, stalnom kontrolom obuhvaćeno je 242, a povremenom 132 osobe.⁷⁰⁸

Glede "**tajne kontrole poštanskih pošiljaka**" - TKPP, mjera SDS-a primjenjivana u izvještajnom razdoblju, za pojedinačne adrese i za izvjesne gradove u zemlji i inozemstvu.⁷⁰⁹

Što se tiče "**prisluškivanja trajnijeg karaktera**", ono je postavljeno u 20 objekata, odnosno u 31 prostor, s ukupno 30 mikrofona.⁷¹⁰ Tijekom godine bilo je 11 zahtjeva za ugradnju

⁷⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 176/180. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 288/1981 od 25.3. Akcija "Romanija IV", Izvor: tajni pretres, fotografiranje, Akcija "Romanija IV" - rezultati poduzetih mjera. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 8/1982 od 6.1. Akcija "Romanija IV", Izvor: s(u)radnik "Gama", s(u)radnik "Ljubo", tajno praćenje. Generalni konzulat Francuske u Zagrebu (OO) - boravak tehničara - telefonista.

⁷⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 176/180. Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 175/179-176/180. Obećano sredstvo za fonodokumentaciju nije dobiveno, a operativni pristup i ulaz u objekt bio je osiguran.

⁷⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 184/188. Nad (osobama) i telefonskim brojevima, a u poslovima eksploatacije strogo se pridržavalo rokova kontrole odredjenim rješenjima.

⁷⁰⁸ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 184/188-187/191.

⁷⁰⁹ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 188/192.

⁷¹⁰ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 192/196.

operativno-tehničkih sredstava za prisluškivanje trajnijeg karaktera. Za potrebe obrada hrvatskog nacionalizma, "Soča", "Drava", "Vardar" i "Cetina", za potrebe operativne obrade "unutarnjeg neprijatelja", "Tajnik" i "Maksimir". U ovome kontekstu Odjel za operativno-tehničke poslove realizirao je prvu fazu akcija "Soča" i "Robot". Obavljene su opsežne pripremne radnje, ispitivanja operativno-tehničkih sredstava i prilagođavanja istih uvjetima na objektima. Zahtjeve za povlačenje ili konzerviranja operativno-tehničkih sredstava operativa nije postavljala.⁷¹¹

Za "**prisluškivanje privremeno-povremenog karaktera**" u promatranom razdoblju bilo je 58 zahtjeva, a realizirana su 54. Dva zahtjeva nisu realizirana jer "subjekti (akteri)" nisu došli u predviđeni i ozvučeni prostor. U okviru akcije "Radar" sredstvo nije ugrađeno iz tehničkih razloga. Proučavalo se tehničko rješenje i sredstava pogodna za ugradnju u ovaj objekt. Glede akcije "Putnik - 9", radile su se operativno-tehničke pripreme glede iznalaženja mogućnosti za realizaciju i pronalaženje baze.

U sklopu poslova "**tajnog pretresa**" za potrebe Centra SDS Zagreb, "a na osnovu odobrenja načelnika Centra, realizirane su 62 akcije tajnih pretresa".

Kao dio operativno-tehničkih poslova glede "**operativnih veza**", Odjel za operativno-tehničke poslove kontaktirao je i instruirao 51 operativnu vezu Centra SDS Zagreb za potrebe obavljanja operativno-tehničkih poslova.⁷¹²

4.4.4. Operativna potpora u Centru SDS Zagreb

"**Samostalni odsjek za informacije, prikaze i obradu podataka**" u 1979. radio je na poslovima Programa rada Centra SDS Zagreb za 1979. i zadatcima proizašlim izvan programa. To je razdoblje bilo obilježeno procesom prilagodbe novim organizacijskim strukturama, uz istodobno podizanje na višu razinu sustava izvještavanja i metodologije obrade.⁷¹³ Tijekom 1979. iz Centra SDS Zagreb upućena je 401 "**tekuća informacija**", a od toga o "klasnom neprijatelju" u

⁷¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 193/197-194/198. Akcija "Robot" sastojala se od tajnog ozvučenja trajnog karaktera te javnoga pretresa stana Zvonimira Kulundžića. Vidi i bilješke, primjerice: (587), (588), (614), (703), (704), (802) i (874).

⁷¹² Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 196/200-204/208.

⁷¹³ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 214/218.

zemlji 155 te o emigraciji i vezama u zemlji 67. U okviru tekućeg informiranja, u kontekstu provedenih akcija, napisana je 88 informacija.⁷¹⁴

Na planu **“periodičnog informiranja”** SDS-a RSUP-a SR Hrvatske i političkih tijela Grada Zagreba i ZOZ-a napisane su 4 informacije i 1 izvješće. Tri informacije odnosile su se na pregled **“neprijateljske aktivnosti klasnog neprijatelja”** u cjelini, a jedna informacija na djelatnost grupe osoba na području Samobora optuženih zbog **“neprijateljskog djelovanja povezanog s fašističkom emigracijom”**. U izvješću je analitički prikazano stanje sigurnosne situacije na području ZOZ-a, s osobitim osvrtom na identificirane rizike i mjere poduzete u okviru djelokruga Centra SDS Zagreb. Nadalje je istaknuto,

“prema već ustaljenoj praksi, napisan je godišnji, polugodišnji i tromjesečni izvještaj o radu, odnosno o izvršenju Programa rada”.⁷¹⁵

⁷¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 215/219. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 24/1979 od 25.1. Akcija *“Janjičar”*, Stjepan Palić (POO) – podaci i aktivnost, Stjepan Palić je poslije emigriranja ostvario kontakte s teroristima (Stankom Nižićem, Franjom Macukićem i Ilijom Matuzovićem). Izvor: – društvena veza *“Patrik”*, II/Kovačević B., Novaković R., Sveto Bilušić. inf. br. 133/1978 od 4.5. Akcija *“Janjičar”* – 1, (Polovicom) ožujka 1978. godine u Dubrovniku je boravio katolički svećenik Nikola Dučkić iz Janjeva koji je dogovarao s još nekolicinom osoba detalje oko organiziranja proslave povodom 675. – godišnjice osnutka katoličke župe u Janjevu koja se planira za početak svibnja 1978. II/B. Kovačević, Sveto Bilušić. Vidi i bilješke: (621) i (819). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 5/1979 od 9.1. Veza: *Vaša depeša br. 18 od 6.1.1979. g.* Akcija *“Nesvrstanost”* – 2, S područja Centra SDS Zagreb svoje predstavnike u Bagdadu, Irak imaju poduzeća *“INGRA”*, *“Geotehnika”*, *“INA-Naftaplin”*, i *“Monting”*. Na planu osiguranja Predsjednika Republike provjerom je utvrdjeno da se mogu koristiti sljedeća lica (osobe): I. *“INGRA”* – 1. Novaković Djordje, delegat u Bagdadu, član SK. 2. Kovačić Dragutin, delegat u Bagdadu (...) član SK. II. *“Geotehnika”* 1. Dane Kurt, predstavnik u Bagdadu, član SK. 2. (Carov) Pavle, predstavnik u Bagdadu. III. *“INA-Naftaplin”* 1. Amulić Branko, predstavnik Bagdada. IV. *“Monting”* 1. Vladić Milan, VKV bravar, član SK, Alkaim – Irak, 2. Horvat Miško, tehničar, šefvoznog parka, sekretar odjeljenja SK, Alkaim – Irak, 3. Vila Mile, VKV cjevar, član SK, predsjednik OOSSO, Alkaim – Irak, 4. Degmečić Dragutin, (ing.) strojarstva, direktor, član SK, Bagdad – Irak, 5. Hrubi Antun, tehničar, šef objekta, član SK, Alkaim – Irak. II/V. Platiša, M. Novaković, Sveto Bilušić. inf. br. 129/1979 od 10.5. Akcija *“Sljeme”* – 1, Čevizović Stjepan i Sabolić Slava – presuda, Veliko vijeće Okružnog suda u Zagrebu izreklo je 24.4.1979. godine presudu u (drugostupanjskom) postupku protiv (osoba) obuhvaćenih akcijom *“Sljeme”* (...) zbog (kaznenog djela iz čl. 136. stav 1. (udruživanje radi neprijateljske djelatnosti) KZJ i zbog (kaznenog djela iz člana 133. stav 1., 2., 3. i 4. (neprijateljska propaganda) KZJ, (na kaznu zatvora u trajanju od 4 i 2 godine). I/4 S. Ajduković, Josip Drpić. (*“Plamen i Odmor”* – 1, *“Pečurka”* – 12, *“Odmor 79”* – 1, *“Zavičaj”* – 4, *“Sredozemlje”* – 1, *“Putnik”* – 7, *“Karibi”* – 3, *“Centar”* – 6, *“Igre 79”* – 1, *“Zagreb 79”* – 1, *“Čelik”* – 4, *“Radar”* – 2, *“Okić”* – 33, *“Vir”* – 2, *“Soča”* – 2, *“Robot”* – 1, *“Atom”* – 1.)

⁷¹⁵ HR-HDA1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 216/220. Većina navedenih izvješća trenutačno nije dostupna u Hrvatskome državnom arhivu - HDA u Zagrebu, na što je upozoreno već na početku ovoga rada, kao i u napomeni u bilješci (83) te u odgovarajućim usporedbama i komentarima iznesenima uz bilješke: (81), (82), (84) i (127)). Navedena okolnost predstavlja važno metodološko ograničenje jer onemogućuje neposredan uvid u cjelovit sadržaj i širi kontekst predmetnih dokumenata. Zbog toga se analiza nužno oslanja na posredne izvore, ranije zabilježene podatke i sačuvane fragmente, što zahtijeva osobit oprez u interpretaciji. Istodobno, jasno isticanje nedostupnosti gradiva pridonosi transparentnosti istraživačkoga postupka te ujedno upućuje na potrebu za daljnjim istraživanjima u slučaju njegove buduće dostupnosti.

Naznačeno je kako su tijekom 1979. podnesene “**kaznene prijave**” zbog “neprijateljskog djelovanja” (stvaranje grupa sa ciljem izvođenja “diverzija i terora”) protiv 15 osoba.⁷¹⁶

Redovite djelatnosti “**obrade i statističke evidencije**” uključivale su rad na izvornoj dokumentaciji za približno 1.233 dosjea osoba u obradi, administrativno uređenje dosjea, izradu sažetaka za potrebe operativnih djelatnika i zahtjeve SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, kao i sastavljanje statističkih pregleda za unutarnje potrebe te nadređene službe. Obrađivani su i administrativno uređivani “privremeni dosjei” i prateći materijali za osobe uključene kao veze u operativnim obradama, kao i dokumentacija vezana uz obrambene pripreme i možebitne krizne situacije. Kontinuirano su obavljani poslovi evidencije operativnih glasnika (stranih i domaćih državljana), glasnika SSUP-a, potjernica, mikrofilmova, kartoteka djelatnih i obustavljenih obrada, te evidencije putnih isprava, kaznenih i prekršajnih prijava, pretresa, kao i izrada statističkih izvješća (polugodišnjih i godišnjih) za potrebe SDS-a RSUP-a SR Hrvatske i internu uporabu centra. Isto tako su vođeni posebni dosjei za djelatnosti vezane uz osiguranje šticećenih osoba. Sustavno je vođena evidencija sigurnosno-obavještajnih provjera, napose onih koje su provodili *Odsjek za provjere* te *Odsjek za operativno-preventivne poslove* na području ZOZ-a. Evidentirane su i analizirane savezne i republičke informacije te stručne skripte koje su služile za unutarnje potrebe Centra SDS Zagreb. U ovome kontekstu pratile su se i djelatnosti vezane uz edukaciju kadrova, uključujući predavanja u Školskom centru RSUP-a i osposobljavanje pripravnika. Emigrantski tisak bio je predmet stalnog sigurnosnog nadzora i analitičke obrade.⁷¹⁷

U naznačenom dokumentu isto je navedeno kako je “**Odjel za poslove tajnog praćenja**” sudjelovao u gotovo svim važnijim akcijama Centra SDS Zagreb tijekom 1979. Centar SDS Zagreb pružao je operativnu potporu akcijama drugih centara SDS-a u zemlji (Osijek, Split, Rijeka, Bjelovar, Ljubljana, Maribor, Doboj, Sarajevo, Beograd) i inozemstvu te surađivao s nadležnim tijelima u okviru zajedničkih sigurnosnih zadataka. Isto tako, realizirani su značajni zadatci na području suradnje i uzajamne potpore između SDS-a i drugih nadležnih Organa bezb(j)ednosti/(sigurnosti) JNA.⁷¹⁸

⁷¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 216/220.

⁷¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 216/220-217/221. *Vade se izvadcii za lica (osobe) u obradi koja se spominju kroz štampu (tisak) i odlažu u njihov dosje radi daljnje operative upotrebe i sudske dokumentacije.*

⁷¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 225/229-226/230. *Odjelu je bilo dostavljeno, 225 naloga za praćenje 200 osoba. Od toga su 153 osobe bile pod kontrolom u trajanju od 1 do 9 dana, dok je ostalih 47 osoba sačekivano u više navrata i više dana, a u cilju prihvata za praćenje, međutim, za to vrijeme se nisu pojavljivale na određenim mjestima. (...) (Tijekom) praćenja utvrđeno je i identificirano 78 veza praćenih osoba i 377*

Analizirano izvješće, zajedno s pripadajućim tabličnim prikazom rada operativnih odjela Centra SDS-a Zagreb za 1979., omogućuje preciznije sagledavanje strukture, opsega i kontinuiteta represivno-nadzorne djelatnosti Službe. Posebice je znakovito to što se i u promatranome razdoblju naglašava "spremnost na suradnju i konstruktivan rad" u predmetima koji su ulazili u fazu istrage i sudske rasprave, ponajprije u Zagrebu, ali i u Sisku te Varaždinu, što upućuje na tijesnu isprepletenost represivnoga aparata i pravosudnih institucija u vođenju politički osjetljivih postupaka nakon sloma Hrvatskoga proljeća. Istodobno, činjenica da je većina operativnih obrada i nadalje proizlazila iz ranije evidentiranih "neprijateljskih aktivnosti", bez novih spoznaja od operativnoga značaja u analiziranoj godini, sugerira da su te obrade u velikoj mjeri opstajale kao sredstvo trajne političke kontrole, a ne kao odgovor na neposrednu i aktualnu sigurnosnu ugrozu. Na taj se način dodatno potvrđuje da je sustav SDS-a i u kasnijem razdoblju održavao kontinuitet političkoga nadzora nad osobama i grupama koje su već ranije bile označene kao nositelji hrvatskoga nacionalizma.

zalazišta praćenih osoba, što je u dosta slučajeva operativi poslužilo kao polazište za daljnje i šire kombinacije (tijekom) obrada i u (tijekom) istrage. Pratlja je vremenski bila najviše angažirana u akcijama: "Putnik", "Most", "Okic", "Potok", "Šestica", "Soča" i "Igre 79".

5. DJELOVANJE SDS-a TIJEKOM 1980-ih

5.1. Centar SDS Zagreb kroz izvješće o realiziranom programu za 1980.

Izvješće Centra SDS Zagreb o realizaciji Programa rada za 1980. ističe osnovne karakteristike i spoznaje o “neprijateljskoj djelatnosti” po pojedinim operativnim linijama, a u njihovu okviru i po pojedinim kategorijama “neprijateljskih struktura” te ističe i osnovne pokazatelje i rezultata rada. Dokument izlaže sadržaj i opseg izvršenih djelatnosti unutar područja operativne tehnike, obrambenih priprema, osiguranja osoba i objekata, obrade informacija, vođenja evidencija i statistike, tajnog praćenja te ostalih administrativnih i operativnih poslova unutar Centra SDS Zagreb.⁷¹⁹ Odjeli koji su obavljali operativne i operativno-preventivne poslove i zadatke od primarne važnosti za ostvarenje osnovnih zadataka Centra SDS Zagreb na planu zaštite ustavnog poretka, prikazani su u tabličnom obliku na kraju izvješća. U okviru ovih razmatranja, istaknuto je da postoje značajni problemi i slabosti u radu centra. Prema izvješću, uzroci takvog stanja bili su višestruki: neodgovoran pristup radu, nedostatak osobne angažiranosti djelatnika na zadacima SDS-a, vrlo kritična popunjenost ljudskih potencijala, manjak radnog iskustva te preopterećenje određenog broja operativnih djelatnika. Na kraju, istaknuti su ključni problemi poput nedostatka dovoljno “kvalitetnih” suradničkih izvora, poteškoća u realizaciji operativne orijentacije vezane uz stvaranje nove suradničke mreže, te problemi koji su proizlazili iz površnog i nestručnog rada s postojećom mrežom suradnika.⁷²⁰

Ipak je naznačeno kako je ukupnom djelatnošću Centar SDS Zagreb ostvario i nekoliko konkretnih uspjeha, a u cjelini uspješno otkrivao i pratio djelatnosti “klasnog neprijatelja” te ga spriječio u namjeri da ugrozi sigurnost zemlje.

5.1.1. Odjel za operativne poslove – obrada hrvatskog nacionalizma

U sklopu “Odjela za operativne poslove” potrebno je istaknuti kako su pored zadataka iz programske orijentacije izvršeni i izvjesni neplanirani poslovi i zadatci koji su bili u akcijama, a

⁷¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/1981, pred. 13, (1-288), 4. *Godišnji izvještaj o realizaciji programa za 1980. g. (RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1981. g.)*

⁷²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/5.

angažirali su veći dio operativnog sastava. Radilo se o akcijama; "Jedinstvo",⁷²¹ "Tuga", "Okić",⁷²² "Ljeto 80",⁷²³ "Zagreb 80", "Odmor", "Centar", "Kapitol", "Krakow".⁷²⁴

Istaknute su slabosti, osobito u ključnim kategorijama operativnog rada (kao što su obrada i suradnici),⁷²⁵ što je dovelo do manjka kvalitetnih prodora i značajnijih operativnih rezultata.⁷²⁶

Ocijenjeno je da stanje u obradama, po svim linijama, nije bilo zadovoljavajuće. Nije bilo dovoljno samo praćenje djelatnosti osoba zavedenih u obradu, s druge strane, postojale su brojne osobe koje su bile izvan obrade, a zaslužile su pozornost SDS-a.

U okviru ovih razmatranja, istaknuto je kako su u cilju praćenja, prikupljanja, dokumentiranja i presijecanja "neprijateljske aktivnosti", odsjeci minimalno koristili raspoloživa

⁷²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/9. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 151/1980 od 14.2. Akcija "Jedinstvo". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 108/1978 od 19.4. Akcija "Jedinstvo 78", Plan operativnih mjera vezanih uz akciju "Jedinstvo 78", Operativna grupa, Sveto Bilušić. inf. br. 106/1978 od 19.4. Akcija "Jedinstvo 78", Operativna grupa, Sveto Bilušić, Radi ostvarivanja optimalnih mjera sigurnosti rada predstojećeg VIII. Kongresa SKH Centar SDS Zagreb (...) Osnova za operativno postavljanje i plan operativno sigurnosnih zadataka je polazanje od saznanja o aktivnosti unutrašnjeg i vanjskog klasnog neprijatelja, posebno ekstremno političke emigracije, njezinih veza u zemlji i inozemstvu. Vidi i bilješku: (864).

⁷²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/9. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 164/1980 od 15.2. Akcija "Okić". Vidi bilješke: (557), (627), (628), (629), (666), (690), (693), (698), (722), (813), (866) i (868).

⁷²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/9. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 64/71. Vezano za akciju "Ljeto 80" na bazi prethodne selekcije izdvojeno je 6 obrada prema kojima su intenzivirane određene mjere i radnje Službe, a vidljive su iz same akcije. Istovremeno su 4 osobe, kao veze ekstremnog emigranta A. Kostića zavedene u OK. Akcija "Ljeto", imala je za cilj osigurati neometano odvijanje turističke sezone tijekom cijelog promatranog razdoblja.

⁷²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/9. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 812/1980 od 16.12., inf. br. 825/1980 od 18.12. Akcija "Krakow". inf. br. 1259/1981 od 16.12.

⁷²⁵ Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2304. Centar za stručno obrazovanje SSUP, inv. br. 767/79, prim. br. 86, Operativna obrada, primjerice: Suradnik u obradi - Dvojna kombinacija - Plasiranje informacija i dezinformacija - Dokumentacija neprijateljske djelatnosti - Okončanje obrade.

⁷²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 2/9. U ovome su kontekstu do izražaja dolazile i slabosti sustava, koje su ponajprije proizlazile iz nepovoljnoga operativnog stanja pojedinih obrada. Određen broj predmeta pokazivao je obilježja stagnacije, bez vidljivijega napretka u prikupljanju relevantnih spoznaja i poduzimanju daljnjih mjera. Napose se problematičnim pokazivalo stanje suradničke mreže, koje se očitivalo u slaboj pokrivenosti pojedinih obrada suradnicima te u nedostatnom obuhvatu sigurnosno relevantnih područja. Takve okolnosti upućivale su na ograničenu sposobnost sustava da pravodobno, kontinuirano i sustavno prati sve segmente procijenjene kao potencijalno rizične. Dodatne su poteškoće proizlazile iz kadrovske nepopunjenosti te neravnomjerne angažiranosti operativnih djelatnika, što je rezultiralo preopterećenošću dijela ljudskih potencijala i istodobnom nedovoljnom iskorištenošću preostalih kapaciteta. Sagledane u cjelini, navedene slabosti upućuju na postojanje strukturnih i organizacijskih ograničenja koja su bitno utjecala na učinkovitost operativnoga rada u promatranome razdoblju.

sredstva i mjere SDS-a, osobito one osnovne, te su se oslanjali na njihove kombinacije (ozvučenja trajnog karaktera, novoangažirani suradnici, operativne veze i obavijesni razgovori). Isto tako, nije bilo značajnijeg kontinuiteta u radu na obradama, niti dinamičnije selekcije i raščišćavanja veza s osobama koje su bile u obradi.

Nadalje, naglašeno je kako je stanje suradničke mreže bilo kritično i nije zadovoljavalo uvjete “ni po svojoj brojčanosti ni po kvaliteti”. Novoangažirana mreža uglavnom se fokusirala na “opserviranje objekata obrade”, a manje na sadržaj njihovog djelovanja, bilo na radnim mjestima ili u privatnim prostorima. Problem je, isto tako bio slabije vođenje mreže, instrukcija i usmjeravanja, dok su postojale poteškoće s prijenosom registrirane mreže od operativnih djelatnika koji su napustili SDS ili prešli u druge organizacijske cjeline RSUP-a.⁷²⁷

U sklopu djelovanja Centra SDS Zagreb, stvoreni su uvjeti za primjenu operativno-tehničkih sredstava i mjera, odnosno, realizaciju tehničkih akcija trajnog ozvučenja (“Soča”, “Drava”, “Vlak” i ostalih) i time se ušlo u “žarište neprijateljske aktivnosti”.⁷²⁸ Te akcije su realizirane kad su napravljeni sigurnosni prioriteti obrada i izvršeno usmjeravanje na žurne sigurnosne probleme, što se napose odnosilo na nacionalne strukture i izvjesne strane obavještajne službe. Kao predmet operativnog interesa postavljena su i neka važnija sigurnosna

⁷²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 3/10.

⁷²⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 3/11. O tome vidi i u bilješkama, primjerice: (578), (587), (703), (704), (711), (873), (978) i (979). Dokumentacija svjedoči o opsežnoj primjeni tehničkih mjera nadzora nad istaknutim osobama hrvatskoga javnog i političkog života u promatranome razdoblju. Navedeni primjeri upućuju na sustavnu i dugotrajnu primjenu tehničkih sredstava nadzora nad politički eksponiranim pojedincima, pri čemu su kodne oznake služile kao konspirativni identifikatori unutar operativne dokumentacije. Takva praksa potvrđuje visok stupanj institucionaliziranoga nadzora i koordinacije između vojnih i civilnih sigurnosnih struktura u promatranome razdoblju.

područja i problemi kroz operativno istraživanje “Školska knjiga” i “Studentski list”,⁷²⁹ kao i srpski nacionalizam i pitanja iz djelatnosti stranih obavještajnih službi.⁷³⁰

Konstatirano je da su, unatoč identificiranim operativnim manama, osnovni sigurnosni zadatci predviđeni planom i programom ipak uspješno izvršeni. To je postignuto uz sveobuhvatan uvid u operativne spoznaje, procjene o namjerama i smjeru kretanja, te razinu sigurnosne prijetnje pojedinih obrada i identifikacijskih fenomena koji su bili predmet daljnje obrade.⁷³¹

U okviru “**obrade nacionalizma i separatizma**” tijekom 1980. Centar SDS Zagreb fokusirao se na praćenje djelatnosti povezane s hrvatskim i srpskim nacionalizmom, primarno se oslanjajući na diferencirane prioritete. Praćenje je bilo usmjereno na identificirane “ključne nositelje i inspiratore nacionalističkih aktivnosti” u Zagrebu, u skladu s Programom i prethodnim uočavanjem njihovih djelovanja. Problem hrvatskog i srpskog nacionalizma praćen je kroz obradu 71 osobe u stupnju OO, 34 osobe u stupnju POO, 10 osoba u stupnju OK, 1 grupnu obradu u objektu Nakladni zavod Matice hrvatske (obrada “Korito”) te operativno istraživanje u “Školskoj knjizi”.

⁷²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 4/11. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 13/1978 od 25.1. “Studentski list”, rješenje OJT Zagreb o privremenoj zabrani tiskanja. Okružno Javno (tužiteljstvo) – Zagreb izdalo je 24.1.1978. godine rješenje o privremenoj zabrani tiska “Studentskog lista” br. 7/78 zbog pokušaja objavlivanja članka pod naslovom “Rumunjska i autoritarni socijalizam”, koji je preuzet u originalu iz francuskog lista “Le monde” (listopad 1977.), a zatim slobodno preveden. Oc(i)jenjeno je da bi objavlivanje tog teksta, u kojem ima tendenciozno iznesenih misli, moglo narušiti prijateljske odnose između SFRJ i Rumunjske. Izvor: društvena veza “R.Z.” II/ Vidović S., Budimir S., Sveto Bilušić. Najdugovječnije “hrvatsko omladinsko glasilo” bio je zagrebački *Studentski list*, koji je, uz manje prekinde, izlazio gotovo četiri i pol desetljeća. Kao glasilo studenata Sveučilišta u Zagrebu, predstavljao je važnu platformu za artikulaciju studentskih interesa, društvenih pitanja i kulturnih tema, ali i prostor u kojem su se reflektirale šire političke i ideološke napetosti vremena. Tijekom svojega dugog izlaska *Studentski list* prolazio je kroz različite faze, od razdoblja relativne otvorenosti i kritičkog diskursa do faza pojačanog nadzora i ograničenja, osobito u kontekstu političkih previranja krajem 1960-ih i početkom 1970-ih. Unatoč tim oscilacijama, zadržao je kontinuitet i prepoznatljivost kao jedno od ključnih omladinskih glasila u Hrvatskoj, ostavljajući trajan trag u povijesti studentskog i javnog djelovanja. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26-20/27. U odnosu na operativno istraživanje “Školska knjiga” nije se došlo do prikupljanja relevantnih podataka o djelatnosti, budući da je samo operativno istraživanje zavedeno tek u rujnu 1980. Drugim riječima, predmet je bio u početnoj fazi obrade, bez razvijene informacijske osnove i bez opipljivih rezultata koji bi mogli poslužiti za dublju analizu. Usporedbe radi vidi i bilješke: (779), (788) i (831). OI “Biblioteka” (Nacionalna i sveučilišna biblioteka – knjižnica) i “Index” (Sveučilište u Zagrebu).

⁷³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 4/11. (Naučno [znanstveno]-istraživački projekti, strani državljani koji po raznim osnovama borave u Zagrebu, seminari koje organiziraju strani obavještajni sistemi ili su sa njima u vezi itd.)

⁷³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 4/11.

U dokumentu se ističe da su vodeću ulogu u “neprijateljskim aktivnostima”, promatranima iz perspektive hrvatskoga nacionalizma, i nadalje imale osobe koje su tijekom Hrvatskoga proljeća 1970-ih bile među “glavnim protagonistima ideologije i eskalacije”, među kojima se izrijeком navode Franjo Tuđman, Marko Veselica, Vlado Gotovac, Zvonimir Kulundžić, Zlatko Tomičić i drugi.⁷³² U ovome kontekstu istaknuto je kako su upravo navedeni pojedinci pokazivali najviši stupanj organiziranosti, budući da su inicirali ili pokušali realizirati najveći broj konkretnih protujugoslavenskih djelatnosti, te su pritom najintenzivnije nastojali uspostaviti veze s pojedincima iz drugih grupacija označenih kao “unutarnji neprijatelj” (primjerice: Tuđman – Đilas, Veselica – Đilas).⁷³³ Uz trajna nastojanja za širenjem i učvršćivanjem veza s inozemnim protagonistima, djelatnosti su bile usmjerene na stjecanje međunarodne afirmacije i osiguranje šire zapadne potpore za formiranje političke oporbene fronte. Centar SDS

⁷³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 5/12. Dakle, u kontinuitetu se potvrđuju hipoteze postavljene u ovome radu o tome koga je Služba državne sigurnosti identificirala kao primarnoga neprijatelja. Analizirana dokumentacija svjedoči o visokom stupnju dosljednosti u označavanju istih ili vrlo bliskih aktera kao nositelja “neprijateljske djelatnosti”, osobito u kontekstu hrvatskoga nacionalnog pitanja. Vodeći akteri političkih i društvenih procesa povezanih s hrvatskim nacionalnim pokretom ostali su, u velikoj mjeri, nepromijenjeni od razdoblja Hrvatskoga proljeća pa sve do raspada jugoslavenskoga komunističkog režima. Takva personalna kontinuiranost upućuje na dugotrajnost sigurnosne percepcije, unutar koje su pojedinci jednom označeni kao nositelji nacionalno-političkoga izazova trajno ostajali u fokusu operativnoga nadzora. Navedeno potvrđuje da se sigurnosna politika nije temeljila isključivo na procjeni konkretnih i aktualnih djelatnosti, nego i na dugoročno oblikovanoj interpretativnoj matrici prema kojoj je hrvatsko nacionalno pitanje bilo percipirano kao trajan izvor političke nestabilnosti.

⁷³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 5/12. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 42/1980 od 15.1., inf. br. 64/1980 od 19.1., inf. br. 68/1980 od 19.1. *Akcija “Vir”, Marko Veselica (OO) – komentari u vezi akt(a)lne situacije u zemlji i svijetu, Veselica je iznio kako su uspostavili kontakt s Milovanom Đilasom, dodajući da je Đilas svojevremeno radio protiv njih, te da će s njim brzo prekinuti, kada im više ne bude trebao. Prema riječima Veselice, nakon smrti Tita (Šabana) režimske strukture će proći isto onako obezvrijeđeno kao što su prošli Staljin i mnogi drugi. Izvor: s(u)radnik “Omer”, I/1 R. Crevar. inf. br. 138/1980 od 11.2. Franjo Kuharić /OO/ - održao jubilejsku liturgiju povodom 20. godišnjice smrti kardinala Alojzija Stepinca, Nakon završetka mise, Marko Veselica i Ivan Vukić iz Rijeke razgovarali su s operationom vezom “Varga” koji je također bio na misi (...) Veselica je u razgovoru ocijenio da Milovan Djilas sve više gubi autoritet na Zapadu zbog svoje “kroave komunističke prošlosti”. Istakao je da je s Djilasom imao 4 susreta. Izvor: - op. Veza “Varga”, - privremeno ozvučenje, I/3 B. Kovačević, M. Mađarec, Zdravko Mustač. inf. br. 133/1980 od 8.2. Akcija “Vir”, Franjo Tuđman (OO) – aktivnost, Dana 4.2.1980. godine izvor je posjetio Tuđman Franju, kojom prilikom je kod njega zatekao (umirovljenog) generala Ivana Rukavinu. Rukavina je s izvorom razgovarao o zajedničkom boravku u SSSR-u i o učesću Jugoslavena u španjolskom ratu (...) na pitanje izvora “što ga veže sa Djilasom”, rekao je: “Ja se u mnogome s njim ne slažem, ali mi odgovara njegov stav o jugoslavenskoj konfederaciji o čemu je Djilas istupao u inozemstvu. Osim toga, mi smo obojica slobodni građani i možemo razgovarati”. Izvor: s(u)radnik “Knjaz”, I/1 D. Starčević, I/6 Ž. Hećimović, Zdravko Mustač. inf. br. 522/1980 od 15.8. Akcija “Vir”, Tuđman Franjo (OO) – aktivnost i komentari, Izvor je iznio da je prilikom ranijih kontakata Tuđman rekao za Milovana Đilasa da je falsifikator povijesti, grobar Hrvata i politikant, ali da se ipak sa Đilasom sastao u svom stanu. Izvor: - s(u)radnik “Toni”, - “Soča”, I/1 D. Starčević, R. Crevar, VIII/MB, Zdravko Mustač.*

Zagreb je kao i prethodnih godina te djelatnosti sagledavao kroz obradu grupacija hrvatskih nacionalista kao relativno koherentnih operativnih cjelina:

- *Bivša frakcionaška grupa u partijskom i državnom rukovodstvu SRH i njihove veze,*
- *Obrada osoba u akciji "Vir", najekstremniji nositelji i organizatori neprijateljske aktivnosti,*
- *Ostali nacionalisti,*
- *Grupna obrada u objektu "Korito" i operativno istraživanje u "Školskoj knjizi".⁷³⁴*

Naznačeno je kako je **"bivša frakcionaška grupa u partijskom i državnom rukovodstvu SRH"** okarakterizirana u dva razdoblja, suzdržanošću u vrijeme bolesti Josipa Broza Tita i procjenama situacije u zemlji poslije njegove smrti. Prvo razdoblje obilježeno je oprezom i suzdržanošću osoba pod nadzorom, koje su se prilagođavale političkoj situaciji, izbjegavale izražavanje stavova i ograničavale kontakte radi izbjegavanja mjera nadzora. Nakon smrti Josipa Broza Tita zabilježeno je postupno otvaranje prostora za slobodnije izražavanje stavova, uključujući komentiranje političkih prilika, i pojedinih događaja, poput ekonomske krize i sovjetske intervencije u Afganistanu.⁷³⁵ U njihovim procjenama političke situacije u zemlji razmatrala se njihova možebitna rehabilitacija kroz pojavu Koče Popovića i Jovanke Broz na pogrebu Josipa Broza. Tako je Miko Tripalo davao do znanja kako se posljednjih godina ne nalazi na "neprijateljskim pozicijama", stoga je očekivao poziv na razgovor. Prema političkom rukovodstvu u SRH i na saveznoj razini nastavili su izražavati nepovjerenje, ocjenjujući ga nekompetentnim i opterećenim internim podjelama. Miko Tripalo, Srećko Bijelić i drugi ocjenjivali su kako političke okolnosti u zemlji te međunarodna pozicija Jugoslavije ne ostavljaju prostor za ozbiljnije djelovanje hrvatskih nacionalnih struktura.⁷³⁶ U ovome su kontekstu smatrali da Zapad podržava očuvanje *statusa quo* u Jugoslaviji, zbog čega se hrvatsko pitanje nalazilo na

⁷³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 6/13.

⁷³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 6/13-7/14. U tom kontekstu pokušavaju sagledati svoju poziciju, kao i odnose s nosi(telj)ima ekstremnih aktivnosti s pozicija hrvatskog nacionalizma. Usp. Miškulin 2021.

⁷³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 7/14. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 289/1979 od 6.11. Srećko Bijelić /OO/ i Miko Tripalo /OO/ – komentari, S(u)radnik "Marko" 24.10.1979. godine posjetio je Srećka Bijelića, kojom prilikom mu je Bijelić prezentirao novo pismo koje je odaslao na adrese: Suda udruženog rada, Sindikata, Ustavnog suda, Sabora SRH, Gradske konferencije, SK, CK i Tanjuga. U ovom pismu kao i u prethodnom opisuju se navodni ili stvarni prekršaji zakonskih propisa, kao i tretman Bijelića u radnoj organizaciji s kojim on nije zadovoljan. (...) Za Srećka Bijelića Tripalo je kazao da mu je savjetovao da se liječi s obzirom na (neke njegove probleme), te da napusti oštrinu u svojim pismima, što ga je ovaj navodno mjestimično i poslušao. Govoreći o situaciji Srećka Bijelića (...) Tripalo se jako uzбудio. Izvor: "Marko", I/1 D. Starčević, III/ Z. Lacković, Zdravko Mustač.

marginu njegovih političkih interesa.⁷³⁷ Isticali su ograničenost uvjeta za ozbiljniju i uspješnu političku djelatnost te su u ovome kontekstu pojedine inicijative, koje su promovirali protagonisti nacionalno usmjerenih djelovanja, držali bespredmetnima. Ocjenjivali su da takve djelatnosti nanose više štete nego koristi te da u konačnici rezultiraju represivnim posljedicama, uključujući zatvorske kazne za uključene pojedince. Savka Dabčević-Kučar i Miko Tripalo izražavali su zadržku prema djelovanju grupacije okupljene oko Franje Tuđmana, Vlade Gotovca i Marka Veselice,⁷³⁸ posebice zamjerajući njihove kontakte s Milovanom Đilasom, kojega su percipirali kao političara nestalnih stavova, s prošlošću obilježenom staljinističkim opredjeljenjima i sklonostima srpskom nacionalizmu, a koji pritom nije uživao širu potporu u zemlji.⁷³⁹ M. Tripalo i S. Dabčević-Kučar izdvajali su se s bliskim gledištima u nekim pitanjima, nisu izbjegavali kontakte s istaknutim nacionalistima Franjom Tuđmanom, Stjepanom Mesićem, Slobodanom Budakom i drugima, ali su isticali kako su ih ti kontakti zamarali jer su bili nesvršishodni i "da se zadnjih 7-8 godina samo naklapaju iste stvari". Naslućivalo se njihovo distanciranje od osoba koje su konkretno nastupale i "u svemu vide crno", predmnijevajući grupaciju istaknutih intelektualaca s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti u kojoj su vodeće uloge imali F. Tuđman, V. Gotovac i M. Veselica te istaknutijih pojedinaca kao što su bili Ivan Šibl i Ivan Leko.⁷⁴⁰

⁷³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 7/14. Usp. Tuđman 1981. Tuđman 1990. Tuđman 1995. Banac 1990, 56-118. Banac 1995. Radelić 2006, 338-353.

⁷³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 7/14. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 19/1980 od 11.1. *Musuljin Dušan (POO) – aktivnost, Musulin (...) prijatelj s Veselica Markom. (...) Dodao je da su pokušali stupiti u vezu s Mikom Tripalom i Savkom Dabčević, ali za njih navodi da su preplašeni, da se s njima ne može razgovarati jer su pod kontrolom policije. Izvor: suradnik "Hari", I/1 Z. Stričević, I/5 G. Jurčić, Zdravko Mustač. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 21/28. Izučene su i angažirane tri operative veze i to: "Feđa" (na praćenju aktivnosti Savke Dabčević Kučar), "Arhitekta" (za akciju "Drava") i "Radnik" (za akciju "Cetina"). Također je izvršeno angažiranje dva suradnika za potebe ob. centra II. Uprave Generalštaba V. Armije.*

⁷³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 7/14. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 289/1979 od 6.11. *Srećko Bijelić/OO/i Miko Tripalo/OO/ – komentari, Govoreći o Tuđmanu, Tripalo je kazao da on spada u grupu Veselice i ostalih, na koje se on u razgovoru s "Markom" kritički osornuo zbog povezivanja sa Đilasom, koji je – po Tripalovim riječima – unitarist, a poslije (XXI. sjednice Predsjedništva SKJ) 1971. godine, odigrao je negativnu ulogu. Izvor: – s(uradnik "Marko", I/1 D. Starčević, III/ Z. Lacković, Zdravko Mustač.*

⁷⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 8/15. *Ne odobravaju akcije ekstremnih (nositelja) nacionalističkih aktivnosti, ali i dalje žele biti upoznati s (tijekom) takvih akcija preko svojih "veza" (S. Bijelić, S. Mesić) prema toj grupaciji nacionalista. Za istaći je da lica (osobe) iz ove grupacije uglavnom podređuju svoje aktivnosti i ponašanje, prema ponašanju i procjenama M. Tripala i S. D. Kučar, koje nekada svojataju kao svoje (S. Bijelić, S. Mesić). Kao primjer takvooga držanja je situacija oko zauzimanja stava u vezi davanja potpisa na peticiju za amnestiju političkih zatvoorenika (akcija "Skok"). Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 127/1982 od 4.2. Suradnik "Nestor". Ivan Šibl (OO) – aktivnost i komentari. HE MI 2021, Šibl, Ivan, hrvatski političar, književnik i general (Virovitica, 28. X. 1917 – Zagreb, 30. III. 1989). Nakon rata bio je glavni urednik*

U okviru obrade osoba u sklopu operativne **akcije "Vir"**, identificirani su najistaknutiji nositelji i organizatori protujugoslavenskih djelatnosti, koje su se odlikovale izraženim dinamičkim karakteristikama, višim stupnjem organiziranosti te sinkroniziranim djelovanjem. Izrazito pojačana djelatnost koja je došla do izražaja početkom 1980. doživjela je "određeni pad u intenzitetu tijekom bolesti predsjednika Tita". No, u kratkom razdoblju u kojem je trajalo zatišje bilo je evidentno kako se ova grupacija nije mirila s postojećim stanjem. Zagovarali su kontinuiranu djelatnost (M. Veselica, Z. Kulundžić, V. Gotovac i ostali) u nastojanju da iziđu iz stanja izoliranosti i prošire krug veza kroz različite vidove djelatnosti "te da stvore dojam, u zemlji i inozemstvu, o postojanju organizirane opozicije u Jugoslaviji".

Shodno takvim tendencijama i djelovanju, odsjek se, u skladu s programskom orijentacijom za 1980., postavio represivnije prema toj grupaciji što je,

"rezultiralo podnošenjem kaznenih prijava protiv Franje Tuđmana, Vlade Gotovca i Dobroslava Parage",

a samim time i djelomičnim presijecanjem "neprijateljskih aktivnosti" glavnih protagonista te grupacije.⁷⁴¹ Evidentna orijentacija na traženje oslonca u inozemstvu, (F. Tuđman, M. Veselica, V. Gotovac, Z. Tomičić, Z. Kulundžić), manifestirala se kroz programsku i akcijsku povezanost ove grupe s inozemnim čimbenicima angažiranim na području zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda. U okviru takve orijentacije, njihova se temeljna strategija temeljila na uvjerenju da je političku promjenu moguće ostvariti formiranjem demokratski profilirane oporbe režimu, koja bi bila prepoznata i podržana u emigrantskim krugovima te od strane zapadnih zemalja. Na ovim pretpostavkama postupno se oblikovao jasan program političke oporbe.⁷⁴²

Prema dijelu spoznaja SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb najintenzivniju djelatnost provodila je grupacija hrvatskih nacionalista u Zagrebu u kojoj su se isticali F. Tuđman, V. Gotovac, M. Veselica, Z. Tomičić, D. Paraga, Z. Kulundžić, H. Šošić i drugi obuhvaćeni akcijom "Vir".

Borbe (1953–54), generalni direktor Radiotelevizije Zagreb (1954–63), od 1954. član CK SK Hrvatske, te predsjednik Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Hrvatske (1969–71). Bio je poslanik u Saboru SR Hrvatske i Saveznoj skupštini u nekoliko mandata. Kao jedan od istaknutijih sudionika Hrvatskoga proljeća bio je uklonjen sa svih državnih i partijskih dužnosti i isključen iz javnoga političkog života nakon 1971. Manolić 2016, 223. Mišković i Bader 2021, 264-265.

⁷⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 11/18.

⁷⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 11/18. *Post(u)pno stvaranje konfederacije (ostvarenje ovog cilja je jedan od razloga kontaktiranja F. Tuđmana s M. Đilasom), i višepartijskog sistema (V. Gotovac, F. Tuđman i M. Veselica) kao jedne etape iza koje slijedi o(d)cjepljenje Hrvatske iz Federacije.*

Navedena grupacija raspolagala je određenim krugom kontakata na području Zagreba,⁷⁴³ kojima su se obraćali radi ostvarivanja različitih oblika logističke i operativne potpore u okviru svojih djelatnosti.⁷⁴⁴ Unutar njihova djelokruga pretežito je dominirala idejna usmjerenost obilježena izrazitom netrpeljivošću prema tadašnjem društveno-političkom poretku, s izraženim antikomunističkim stavovima. Tako je Marko Veselica izjavio:

“Protiv komunizma, koji je opasniji od hitlerizma, borio se Hitler kao protiv najvećeg zla čovječanstva”.⁷⁴⁵

Sličan je stav iznio i Vlado Gotovac u intervjuu koji je dao Rudolfu Stammu, novinaru švicarskog lista *Neue Zürcher Zeitung*:

“... u komunizmu je fundamentalni zakon, sloboda nije moguća, osim za elitu na vlasti”.⁷⁴⁶

Grupa istaknutih hrvatskih intelektualaca usmjeravala je svoje djelatnosti prema širenju i jačanju oporbenog pokreta u zemlji, pri čemu su, u ovome kontekstu, uspostavljeni kontakti Franje Tuđmana i Marka Veselice s Milovanom Đilasom, koji je, prema njihovoj prosudbi, uživao prepoznatljivost i ugled na Zapadu, što je smatrano važnim i za afirmaciju hrvatskog pitanja. Marko Veselica zalagao se za uspostavu suradnje s anarholiberalnim krugovima oko časopisa *Praxis*, za koje se smatralo da su skloni toleranciji, kao i za povezivanje s “opozicijom iz intelektualnih krugova” u Sloveniji, osobito s Edvardom Kocbekom.⁷⁴⁷ Razgovor koji je vođen između M. Veselice i M. Đilasa u Beogradu imao je za cilj međusobno usuglašavanje stavova i pozicija s naglaskom na nacionalne probleme i aktualna zbivanja u društvu.⁷⁴⁸ Pri tome je bilo

⁷⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 11/18-12/19. (Večeslav Rački, pomoćnik direktora OUR-a u “Velebitu”; Dušan Musulin, pomoćnik direktora Zagrebačke mljekare; Nikola Muslin, pravnik u SIZ-u za zapošljavanje Zajednice općine Zagreb; Zdenko Jurić, službenik u “Poljozajednici” i dr.), Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 82/1980 od 22.1., inf. br. 436/1982 od 12.4.

⁷⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 10/17-12/19.

⁷⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 12/19.

⁷⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 12/19. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 73/1979 od 6.3.

⁷⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 12/19. Usp. Proleksis enciklopedija, 2015, HE MI 2021, “Kocbek, Edvard.”

⁷⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 161/1978 od 1.6. Veselica Marko – aktivnost i kontakti, U periodu od 10. do 12.5.1978. Veselica Marko je boravio u Beogradu gdje je uspostavio kontakt s (...) Milovanom Đilasom (...) Po povratku u Zagreb, Veselica je nastavio održavati kontakte (...) 18.5.1978. godine s Milovanom Đilasom koji ga je obavijestio da će u (tijeku lipnja) 1978. doći u Zagreb da posjeti Veselicu i neke svoje poznanike koji žive u Zagrebu. II/ R. Crevar, Sveto Bilušić.

očigledno nastojanje M. Veselice da svoju djelatnost prikaže kao “zalaganje za razbijanje birokratske-dogmatskih snaga u društvu”.⁷⁴⁹

S intencijom širenja društvenog uporišta, grupa istaknutih hrvatskih intelektualaca s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti usmjerila je pozornost prema uspostavljanju suradnje sa svećenstvom te intenziviranju djelovanja pod okriljem Katoličke crkve. Polazili su od procjene kako je nužno čvršće povezivanje sa Crkvom,⁷⁵⁰ a u skladu s tom orijentacijom, istaknuti pojedinci okupljali su se na raznim crkvenim manifestacijama, poput crkvene proslave u Ninu, koje su koristili za ostvarivanje međusobnih kontakata i simbolično iskazivanje svoje nazočnosti u javnosti.⁷⁵¹

Upornim djelovanjem Marka Veselice, usmjerenim na širenje utjecaja i poticanje političke djelatnosti šireg kruga pojedinaca s izraženom nacionalnom sviješću u SR Hrvatskoj, uspostavljeni su kontakti s određenim grupacijama u Rijeci, Splitu i Zadru.⁷⁵² To su uglavnom bile osobe iz Hrvatskog proljeća, “bivši osuđenici za kaznena djela protiv naroda i države” i “klerikalci” Franjo Starčević, Petar Šale,⁷⁵³ Dalibor Brozović i drugi. Njihovi napori usmjereni na povezivanje nacionalno orijentiranih pojedinaca bili su nazočni i u Slavoniji, kroz boravak Marka

⁷⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20.

⁷⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20. *Zbog toga što predstavlja jedinu institucionaliziranu strukturu koja je po svojoj prirodi antikomunistička (M. Veselica).* U tome se kontekstu Katolička crkva promatrala kao jedina organizirana i hijerarhijski strukturirana institucija izvan neposredne kontrole Partije koja je, zahvaljujući vlastitoj tradiciji, međunarodnoj povezanosti i društvenomu utjecaju, zadržavala stanoviti stupanj autonomije. Upravo je ta autonomija u percepciji režima bila interpretirana kao potencijalni prostor ideološkoga otpora. Takvo tumačenje ujedno pokazuje da je u političkome diskursu promatranoga razdoblja Crkva bila percipirana ne samo kao vjerska zajednica nego i kao relevantan društveni čimbenik sposoban za artikulaciju alternativnih vrijednosnih i identitetskih obrazaca u odnosu na službenu marksističku ideologiju.

⁷⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 274/1979 od 31.10. Primjer takva djelovanja bila je crkvena proslava u Ninu 1979., koja je u tadašnjim sigurnosnim analizama zabilježena kao događaj s izraženom simboličkom i nacionalnom dimenzijom. Takva okupljanja nisu se promatrala isključivo kao vjerske svečanosti, nego i kao manifestacije s mogućim društveno-političkim implikacijama, osobito u kontekstu pojačane osjetljivosti režima na javne oblike nacionalne artikulacije. U interpretaciji sigurnosnih struktura masovniji crkveni skupovi predstavljali su potencijalni prostor povezivanja religijskoga i nacionalnoga identiteta, što je u ideološkome okviru socijalističkoga sustava bilo ocjenjivano kao politički osjetljivo. Stoga su događaji poput onoga u Ninu 1979. bili predmet pojačanoga interesa i operativne obrade, kao dio širega nadzora nad javnim okupljanjima s izraženim simboličkim značenjem.

⁷⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20.

⁷⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20. Usp. Vlasnović i Begonja 2023, Begonja i Vlasnović 2024. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 88/1980 od 24.1. *Izvor: op. veza “Varga”, Stipe Mesić /OO/ i Petar Šale /POO/ – neprijateljska aktivnost i komentari.* inf. br. 98/1980 od 28.1. *Izvor: op. veza “Varga”, privremeno ozvučenje, Petar Šale (POO) – mišljenje o najistaknutijim nacionalistima u Zagrebu.*

Veselice te posredstvom Stjepana Mesića prema Ferdi Adelfingeru, Danku Horvatinu, Ivici Vrkiću i drugima, no, razina konkretne suradnje nije dosegla onu ostvarenu s prethodno spomenutim grupacijama.⁷⁵⁴ Vodeća grupa oporbenih hrvatskih intelektualaca došla je do zaključka kako svoje ciljeve ne može ostvariti bez oslonca na hrvatsku emigraciju. Z. Tomičić, F. Tuđman, M. Veselica i D. Paraga u cilju sinkroniziranog djelovanja održavali su kontakte s emigracijom po ustaljenim kanalima.⁷⁵⁵ Dobroslav Paraga,⁷⁵⁶ je tijekom boravka u Kölnu uspostavio kontakt sa S. Bilandžićem, s kojim je razgovarao o mogućnosti pokretanja biltena koji bi obrađivao društveno-političke i ekonomske prilike u SFRJ, uz umjereniji pristup u odnosu na sadržaje iz emigrantskih krugova, kako bi se stvorio dojam da ga izdaje domaća oporba, koja bi s vremenom trebala preuzeti tu ulogu.⁷⁵⁷

S obzirom na procjenu da nisu u mogućnosti opstati bez potpore iz inozemstva, te u nastojanju da izađu iz oporbene anonimnosti, ova grupacija istaknutih hrvatskih intelektualaca je 1980. inicirala i prihvatila kontakte sa stranim novinarima kako bi davali intervjuje, nastojeći internacionalizirati hrvatsko pitanje. Takvu su metodu smatrali izrazito efikasnom, a u svojim izjavama nisu se odricali njezine primjene ni u budućnosti. U ovim su intervjuima iznosili stavove hrvatskih intelektualaca s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti, dok je iz perspektive SDS-a to predstavljeno kao "plasiranje tvrdnji o postojanju opozicije u zemlji".⁷⁵⁸ Procijenjeno je

⁷⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20.

⁷⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 14/21. *Razmatra se stanje u emigraciji, i istovremeno joj se doturaju informacije o zemlji i aktivnostima nacionalista (Z. Tomičić). Mjerama Službe utvđene su u ovoj godini (1980) konkretne veze ove grupacije s HNV (Tomičić – M. Vidović) kao i sa istaknutim emigrantima, inače poznatim po organiziranju diverzantsko-terorističkih akcija (M. Veselica i D. Paraga – S. Bilandžić). Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 102/1980 od 31.1., inf. br. 112/1980 od 1.2. Akcija "Vir", Tomičić Ana – aktivnost u vezi (uhićenja) Zlatka Tomičića /OO/, Izvor: TKTR, I/1 (Milan) Rkman, Zdravko Mustač. inf. br. 116/1980 od 4.2. Weeseler Horst i Siegfried Opitz (OO) – aktivnost u vezi Tomičić Zlatka (OO), – "Kos", – TKTR, I/5 J. Muhvić, Zdravko Mustač. inf. br. 119/1980 od 5.2. Aktivnost u vezi (uhićenja) Zlatka Tomičića /OO/, S(u)radnik "Kos" je 31.1.1980. godine posjetio Vladu Gotovca /OO/ u njegovom stanu. (...) Dok su vodili taj razgovor kod Gotovca je došla supruga Zlatka Tomičića – Ana Tomičić. Odmah je počela pričati kako je njen suprug (uhićen) i da se nalazi u zatvoru. (...) Ana ga je posjetila u zatvoru 27.1.1980. godine i tada joj je Zlatko rekao da mu je kao razlog (uhićenja) navedeno posjedovanje plinskog pištolja, a ne roman koji piše. Izvor: – s(u)radnik "Kos", – s(u)radnik "Istok", I/1 M. Rkman, I/5 J. Muhvić, I/3 J. Franjić, Zdravko Mustač.*

⁷⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 14/21. *Čija je aktivnost presječena u akciji "Skok" na planu prikupljanju potpisa za peticiju o amnestiji svih političkih osuđenika.*

⁷⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 14/21. *U tu svrhu Bilandžić je Paragi dao financijska sredstva radi kupovine stroja za (tiskanje) takvog "Biltena". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 764/1980 od 4.12. Akcija "Vir". inf. br. 770/1980 od 5.12. Veza: inf. br. 739/1980 od 25.11. Akcija "Skok".*

⁷⁵⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 15/22. *Zalažu se za konfederaciju i višepartijski (višestranački) sistem i dr. Kao (davatelji) intervjua s takvom idejnom platformom prednjače F. Tuđman (dao intervjue Peteru Miroschnikoffu, Michelu Berthélemyu, Jeanu Louisu Peninou, Michelu Thomassenu i Peteru*

da je tijekom davanja ovih intervjua, a osobito u slučaju intervjua koji je M. Veselica dao zapadnonjemačkom novinaru, iskazana značajna grubost zbog “neprijateljskog sadržaja” izjava, čime je taj intervju uvelike odskakao od drugih sličnih nastupa.⁷⁵⁹ Naznačeno je kako u ovome intervjuu Veselica istupa s “krajnje ekstremnih nacionalističkih pozicija”.⁷⁶⁰

Kroz **akciju “Slovo”** SDS, tj. Centar SDS Zagreb došao je do indikacija da je jedan od hrvatskih oporbenih intelektualaca, izraženih nacionalnih stajališta, “vjerojatni autor telexa koji je odašiljan povodom ukidanja Matice hrvatske”. M. Veselica i Z. Tomičić pokrenuli su akciju izrade *Zbornika svjedočanstva o kršenju ljudskih prava i sloboda* te su nastojali prikupiti priloge kroz čiji sadržaj se trebao “krajnje neprijateljski” napadati jugoslavenski sustav, braniti političke osuđenike i reafirmirati Hrvatsko proljeće.⁷⁶¹ U ovome kontekstu podržavali su akciju

Michielsenu, te predstavnicima “UNESCO-a”: Amy Young Anawaty i Charlesu Kolbu) i V. Gotovac (dao intervjuje Michelu Berthélemyu, Michelu Thomassenu, Peteru Michielsenu, Jeanu Louisu Peninou i Rudolfu Stammu). Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 77/1980 od 22.1., inf. br. 114/1980 od 4.2., inf. br. 22/1979 od 24.1. Veza: inf. Br. 16 od 19.1.1979. g. Vlado Gotovac /OO/ – kontakti i aktivnosti, Radio (postaja) “(Deutsche) Welle” emitirala je 30.12.1978. godine intervju kojeg je Vlado Gotovac /OO/ dao (Ströhmu Karlu Gustavu) novinaru “Die Welta” iz Münchena. Vlado Gotovac je na postavljena pitanja (Ströhma Karla Gustava) dao sljedeći odgovor “Ja nisam ni komunist ni marksist. Nikad nisam bio ni jedno ni drugo. Ali, ja sam lijevo orijentiran čovjek, koji je najdublje (uvjeren) da na svijetu moraju biti ispunjena dva (uvjeta) – što je moguća veća pravičnost i maksimum moguće slobode. Ove dvoje komponente ne smiju biti razdvojene. Kako je god strašno ako je čovjek slobodan i umire od gladi, tako je isto užasno ako je čovjek sit, ali je rob. Ni jedno jedino djelo, koje ima cilj ostvarenje slobode i pravde, ne smije se pozivati na diktaturu i na terorizam. (...)”, Izvor: Snimka emisije radio (postaje) “(Deutsche) Welle”, II/ M. Rapaić, Sveto Bilušić.

⁷⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 15/22. Hansu Peteru Rullmannu (utvrđeno istragom u akciji “Skok”), dokazanom neprijatelju Jugoslavije, koji je osuđivan zbog krivičnog (kaznenog) djela špijunaže. Usp. Veselica 2002, 141-171 (166-167). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 396/1981 od 14.4. Veza: inf. br. 354/1981 od 7.4. Akcija “Vir”, Izvor: zapisnici Okružnog suda u Zagrebu od 7.4.1981., TKTR, Veselica Marko (OO) – nastavak istražnog postupka. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 775/781. Ističem da nisam imao nikakav kontakt s (Hansom-Peterom Rullmannom), nego sam isključivo svoj intervju dao novinaru Hansu (Bornemanu) koji mi se predstavio kao novinar “(Der) Spiegel” i to krajem VIII. mjeseca 1980. godine.

⁷⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 15/22. Govoreći o bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti u SFRJ kao umjetnoj tvorevini nametnutoj od strane režima. Govoreći o propadanju naše ekonomike i industrije, te da komunisti ne uživaju nikakvu podršku u SFRJ.

⁷⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 15/22. Iako Matica hrvatska formalno nije bila ukinuta niti zakonski zabranjena, Služba državne sigurnosti u svojim je izvješćima često koristila formulacije koje su implicirale njezinu zabranu. To je vidljivo i iz navedenog primjera, u kojem se djelovanje Matice opisuje u kontekstu “zabranjene” ili “ukinute” institucije. Takav diskurzivni obrazac upućuje na razliku između formalno-pravnog statusa institucije i njezina stvarnog položaja u političkom sustavu nakon sloma Hrvatskog proljeća. Iako pravno nije bila ukinuta, njezin je rad bio suspendiran, vodstvo procesuirano, a djelatnost faktično onemogućena. U tom smislu, način na koji je SDS opisivala Maticu hrvatsku odražava sigurnosnu i političku percepciju, a ne striktno normativno stanje. Usp. Ivičević 2002, 94-96, 100, 107. Isto tako vidi bilješku: (278). Ivičević 2002. 107. U zaključnom razmatranju Ivičević navodi kako u srpnju 1973. nije uspio pokušaj obnavljanja rada Matice hrvatske od strane komunističke vlasti. “Matica hrvatska obnovljena je tek u rasulu komunističke Jugoslavije kao znamen te propasti”. HE MI 2013-2025,

anarholiberala iz Beograda glede pokretanja peticije u kojoj se zahtijevalo oslobađanje “političkih osuđenika za verbalna politička krivična (kaznena) djela”. Supotpisnici peticije trebali su biti istaknuti hrvatski nacionalno orijentirani intelektualci. Budući da akcija u zagrebačkom krugu nije u potpunosti uspjela, pokrenuta je nova inicijativa za izradu slične peticije, ovoga puta s proširenim zahtjevom za oslobađanje svih političkih osuđenika. Tu peticiju potpisalo je više osoba obuhvaćenih akcijom “Vir”.⁷⁶² Svrha inicijative bila je objava peticije u inozemstvu tijekom održavanja KESS-a, sa ciljem ukazivanja međunarodnoj javnosti na kršenja ljudskih prava i temeljnih sloboda u SFRJ. Centar SDS Zagreb bio je u tijeku te akcije “koju je presjekao podnošenjem krivične (kaznene) prijave” protiv Dobroslava Parage (**akcija “Skok”**).⁷⁶³ U sličnu akciju ušao je Franjo Tuđman, zajedno s M. Đilasom i M. Mihajlovim kada su ušli u “Komitet za zaštitu demokratskih disidenata u Jugoslaviji” sa sjedištem u New Yorku kojem je isto tako bio cilj prikazati kršenje ljudskih prava i sloboda u SFRJ.⁷⁶⁴ Glede akcije “Skok” i Hrvoje Šošić je kritički istupao protiv društveno-političkog sustava te policijskih mjera, nastojeći dokazati njihovu nezakonitost i protivnost Ustavu SFRJ.⁷⁶⁵ Čitavu akciju prikupljanja potpisa ocijenio je legalnom i zasnovanu na Ustavu te je optužio jugoslavenski sustav da vrši progone čak i za “akt

“Matica hrvatska.”, *Od 1967., kada je potaknula donošenje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, Matica hrvatska postala je jednim od nositelja političkih ideja Hrvatskoga proljeća (napose preko lista Hrvatski tjednik) pa je nakon sloma toga pokreta njezin rad obustavljen (1972). Obnovljena je 1990. i od tada djeluje kontinuirano.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 754/1980 od 28.11. Akcija “Skok”, Gotovac.

⁷⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 16/23. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 754/1980 od 28.11. Akcija “Skok”, Gotovac.

⁷⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 16/23. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 736/1980 od 24.11., inf. br. 737/1980 od 24.11., inf. br. 738/1980 od 25.11., inf. br. 739/1980 od 25.11., inf. br. 770/1980 od 5.12., inf. br. 771/1980 od 8.12. Akcija “Skok”, Paraga.

⁷⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 16/23. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 42/1980 od 15.1. Franjo Tuđman (OO), Vlado Gotovac – razgovor s Milovanom Đilasom, Milovan Đilas je 14.1.1980. godine nazvao telefonom iz Beograda Vladu Gotovca. Kako Gotovac nije bio u Zagrebu, Đilas je razgovarao s njegovom suprugom Vlastom i od nje tražio telefonski broj Franje Tuđmana. U razgovoru kazao joj je, da ga je 13.1.1980. godine nazvao (Mihajlo) Mihajlov. Mihajlov je osnovao neki komitet za pomoć disidentima u Jugoslaviji, pa mu je želja da u njega uđe i Franjo Tuđman. Istoga dana, po završetku razgovora s Vlastom Gotovac, Đilas je nazvao Franju Tuđmana. (...) Đilas je dalje kazao da bi Mihajlov, vjerojatno zbog nacionalnog sastava što mu je glavna pobuda, želio da Tuđman uđe u taj Komitet. Izvor: – TKTR, I/1 D. Starčević, M. Rkman, Zdravko Mustač. inf. br. 522/1980 od 15.8. Akcija “Vir”, Tuđman Franjo (OO) – aktivnost i komentari, Za Mihajla Mihajlova je iznio da je znao da ga UDB-a šalje k njemu. Izvor je mišljenja da se Tuđman ne boji svojih istupanja pred stranim novinarima jer smatra da je previše poznata ličnost u svijetu da bi mu se moglo nešto dogoditi. Tuđman je uvijek isticao svoja dobra poznanstva s G. (Husákom), H. Kissingerom, E. Kennedy(j)em, H. Böllom s kojima se je upoznao za vrijeme svog boravka u SAD. Izvor: – s(u)radnik “Toni”, – “Soča”, I/1 D. Starčević, R. Crevar, VIII/MB, Zdravko Mustač.

⁷⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 16/23. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 771/1980 od 8.12., inf. br. 799/1980 od 12.12., inf. br. 819/1980 od 16.12. Akcija “Skok”, Šošić.

molitve za milost". Zaključio je da primjer peticije predstavlja najbolji dokaz izostanka i najelementarnijih ljudskih sloboda u Jugoslaviji. Šošić je bio u kontaktu s emigrantom Ivanom Žanićem iz Velike Britanije, koji je načelno prihvatio zahtjev emigrantske zajednice da se u SAD uputi reprezentativni predstavnik hrvatske oporbe na sastanak s novom administracijom SAD-a, koja je "izrazila spremnost da čuje "(oporbena) gledišta" o situaciji u SFRJ".⁷⁶⁶ Nadalje, u izvješću Centra SDS Zagreb napose je istaknuto kako se kroz realizaciju akcije "Skok" došlo do spoznaja "da se vršila manipulacija s potpisima koji su dani za različite verzije "predstavke"⁷⁶⁷.

Pozornost ove grupe istaknutih hrvatskih intelektualaca, izraženih nacionalnih stajališta, dodatno je potaknulo objavljivanje knjige Ivana Supeka "Krivovjernik na ljevici" u inozemstvu.⁷⁶⁸ Franjo Tuđman je u razgovorima s istomišljenicima (Veselica, Tomičić i dr.) kritizirao pojedine dijelove Supekove knjige kao netočne i iskrivljene, osobito one koji se odnose na Đilasa te Supekov prikaz vlastite uloge tijekom Hrvatskog proljeća. Ipak, unatoč ovim zamjerkama, Tuđman je ocijenio objavu knjige kao pozitivan iskorak.⁷⁶⁹

Shodno spoznajama SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb grupacija istaknutih hrvatskih intelektualaca isto tako pokazala je interes za zbivanja u Poljskoj nadajući se možebitno sličnim zbivanjima u Jugoslaviji te su s ovoga polazišta M. Veselica, F. Tuđman, Z. Kulundžić, H. Šošić i drugi, "podgrijavali parole o teškom ekonomskom stanju", priželjkujući i prognozirajući kako će i kod nas doći do sličnog revolta naroda.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981,16/23-17/24. I Z. Kulundžić ocjenjuje mjere Službe u odnosu na peticiju kao metode najreakcionarnijih (izvjesno je – policija) u svijetu, tvrdeći da tako nije postupala niti ustaška policija. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 73/1980 od 21.1. Suradnik "Luj", op. veza "Varga".

⁷⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 17/24. Ova akcija Službe se reflektirala u krugu glavnih zagovornika i organizatora ove akcije na međusobna optuživanja i istraživanja (Tuđman, Veselica, Gotovac, Tomičić) za ovakav postupak, jer su shvatili da će od ove akcije imati štete za svoju daljnju aktivnost. Ujedno se pokazalo da između glavnih (nositelja) neprijateljske aktivnosti ove grupacije hrvatskih nacionalista ne vlada potpuno jedinstvo, te da je prisutna borba za primat vođe i lidera u (oporbenom) djelovanju. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 745/1980 od 27.11. Akcija "Vir", Tuđman, Gotovac – peticija za amnestiju političkih delikata.

⁷⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 17/24. Usp. Đodan 1998, 613. Supek: Emigracija je 1980. godine tiskala mog "Krivovjernika na ljevici", koji je zapravo priča o 1971. godini. On je bio publiciran u 10.000 primjeraka vani za ovdje, i to je bila analiza koju sam ja pisao za sud 1971. kad su studenti bili zatvoreni i kad sam ja vjerovao da ću se pojaviti na sudu kao svjedok iako sam se prijavio na sud, za svjedoka me nisu zvali bojeći se moga iskaza.

⁷⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 17/24. Usp. Đodan 1998, 614. Budiša: Ispričao bih jednu zanimljivu pojedinost u vezi s knjigom gospodina Supeka (...) Meni je tu knjigu posudio Hrovoje Šošić, a Šošić ju je posudio iz Američkog instituta. Vi ste rekli da ju ja vama dadem, ja sam rekao ne, moram je vratiti Šošiću pa vi pitajte Šošića. Dakle, ja sam kao čitatelj opisivao autoru kako izgleda njegova knjiga.

⁷⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 17/24.

Prema toj grupaciji istaknutih hrvatskih nacionalista, koja je kategorizirana kao najekstremnija u svojim djelatnostima, Centar SDS Zagreb je shodno zacrtanim zadacima poduzeo niz operativnih i operativno-tehničkih radnji i mjera (ozvučenja trajnijeg karaktera; "Soča",⁷⁷¹ "Drava" i "Vlak"),⁷⁷² u cilju represivnog presijecanja takve djelatnosti, a što je rezultiralo podnošenjem "tri krivične (kaznene) prijave i onemogućavanjem njihove aktivnosti". Kao važan rezultat operativnog rada prema najaktivnijim hrvatskim nacionalnim intelektualcima Centar SDS Zagreb istaknuo je identifikaciju potpuno novih, a "konspirativnih i značajnih veza F. Tuđmana".⁷⁷³

U kategoriju ("ostali nacionalisti"), prema SDS-u, tj. Centru SDS Zagreb spadali su hrvatski nacionalisti koji nisu bili djelatno povezani s grupom osoba obuhvaćenih akcijom "Vir".⁷⁷⁴ Za ovu grupu bilo je karakteristično da se oblik njihova "neprijateljskog djelovanja" očitovao u komentiranju političkih zbivanja u zemlji i inozemstvu unutar najužih krugova istomišljenika. U okviru ovih djelatnosti Milovan Baletić, Tomislav Ladan i drugi često su izražavali razočaranje stavovima vodećih političkih i državnih dužnosnika SFRJ, koje su ocjenjivali nesposobnima za rješavanje ključnih društvenih i političkih problema u Jugoslaviji. Tu grupaciju hrvatskih nacionalista koju je Centar SDS Zagreb pratio kroz 35 operativnih obrada činili su;

Dane Šikić, Tvrтко Šerc(a)r,⁷⁷⁵ Mate Babić,⁷⁷⁶ Ivan Dragojević, Krešimir Hajdić, Dubravko Horvatić, Bruno Knežević, Ivan Dominković, Grga Gamulin, Zvonimir Lisinski,⁷⁷⁷ Drago

⁷⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 787/1980 od 9.12., inf. br. 830/1980 od 18.12., inf. br. 843/1980 od 18.12. *Akcija "Vir", izvor "Soča", inf. br. 856/1980 od 24.12. Akcija "Skok", izvor "Soča".*

⁷⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 747/1980 od 27.11., inf. br. 800/1980 od 11.12., inf. br. 805/1980 od 12.12., inf. br. 816/1980 od 15.12., inf. br. 850/1980 od 23.12., inf. br. 866/1980 od 30.12. *Akcija "Vir", izvor "Drava", inf. br. 144/1980 od 12.2., inf. br. 765/1980 od 4.12. Akcija "Vlak".*

⁷⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. (*Večeslav Jakovac – sudac Okružnog suda u Zagrebu*), kao i indicije koje upućuju na identifikaciju takvih veza iz struktura pravosuđa. Slični rezultati ostvareni su i kod V. Gotovca. U ovoj grupaciji osoba nije dobi(v)en podatak za 6 osoba zavedenih u POO o njihovoj neprijateljskoj aktiv(n)osti, te će se za ta lica (osobe) sačiniti poseban program mjera.

⁷⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25-19/26.

⁷⁷⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. O Tvrtku Šercaru vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 183, 400.

⁷⁷⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. O Mati Babiću vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 509/512-516/519.

⁷⁷⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. O Zvonimiru Lisinskom vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 182. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 210/212-212/214, 577/580-578/581. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS,

Lukenda, Antun Šoljan,⁷⁷⁸ Filip Madžar, Tomislav Markovinović, Ljerka Mintas,⁷⁷⁹ Vlatko Pavletić, Ante Bačić, Mirko Barišić, Veljko Božikov, Ivica Gaži, Ivo Glowatzsky, Drago Stipac,⁷⁸⁰ Vinko Vuksan, Stjepan Turek,⁷⁸¹ Slavko Kovačić, Mijo Hlad,⁷⁸² Josip Manolić,⁷⁸³ Ivo Mažuran, Nikola Pulić, Miroslav Vaupotić,⁷⁸⁴ Ante Uroda,⁷⁸⁵ Jozo Lukač, Tomislav Ladan, Boro Pavlović i Josip Ricov,⁷⁸⁶

nije se uspjelo za veći broj osoba doći do podataka o neprijateljskoj djelatnosti.⁷⁸⁷

Grupnom obradom "Korito" u okviru operativnog istraživanja "neprijateljske djelatnosti" pojedinaca zaposlenih u Nakladnom zavodu Matice hrvatske,⁷⁸⁸ uz posredovanje

dosje Đodan Šime br. 238694, 217/221-219/223. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 19/1982 od 2.2. Akcija "Vir", Izvor: "Soča", TKTR. (Z. Lisinski – M. Tuđman)

⁷⁷⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 18/25. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 42/1974 od 18.2. PEN klub, Društvo književnika Hrvatske, Ladan Tomislav, Šoljan Antun i drugi.

⁷⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 35/1972 od 2.3. Izvor: "M. J.", Ljerka Mintas, inf. br. 8/1973 od 18.1. (Milan Ičkošić, Tihomir Bušić, Ljerka Mintas)

⁷⁸⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Stipac Drago br. 210197, 40, 53, 66, 80. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 427/1975 od 25.12. Akcija "Paromlin", Drago Stipac (osuđen 1972. na dvije godine strogog zatvora).

⁷⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. O Stjepanu Tureku vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 242/244-247/249. Usp. Mišković i Bader 2021, 244-245. Stjepan Turek, direktor "Medicinske knjige".

⁷⁸² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 151/1977 od 18.4. Hlad Mijo (OO), Dafinka Večerina (OO) – aktivnost i kontakt. Manolić 2016, 47. Mijo Hlad, upravitelj KPD (Slavonska) Požega.

⁷⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. Usp. HE MI 2021, Manolić, Josip, hrvatski političar (Kalinovac, 22. III. 1920). Nakon rata bio je u unutrašnjim poslovima. Smijenjen je 1946. s dužnosti načelnika Ozne u Bjelovaru, 1948–60. bio je načelnik u hrvatskom Ministarstvu unutrašnjih poslova, u službi izvršenja kaznenih sankcija, zatim 1960–65. načelnik Sekretarijata unutrašnjih poslova grada Zagreba. (...) Nakon 21. sjednice Predsjedništva SK Jugoslavije u Karađorđevu 1971. bio je uklonjen s položaja i isključen iz političkog života. Zoričić 2022, 76.

⁷⁸⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. O Miroslavu Vaupotiću vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman br. 229562, 128-149, 175-179. Tuđman 2011-1, 9. (M. Tuđman), 2011-3, 14. (19. 1. 1984.), HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 107/1976 od 9.4.

⁷⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. O Anti Urodi vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 69/1970 od 4.2., inf. br. 269/1970 od 7.5., inf. br. 313/1970 od 2.6., inf. br. 322/1970 od 10.6., inf. br. 349/1970 od 30.6., inf. br. 444/1970 od 25.9., inf. br. 472/1970 od 20.10., inf. br. 38/1971 od 2.2., inf. br. 229/1971 od 2.8., inf. br. 412/1971 od 29.12., inf. br. 14/1972 od 27.1. Obrada "Una", inf. br. 136/1978 od 10.5.

⁷⁸⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. O Bori Pavloviću vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 22-23.

⁷⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26.

⁷⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26-20/27. Grupna obrada "Korito" i operativno istraživanje "Školska knjiga". Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 74/1982 od 21.1. Grupna obrada objekt "Korito" – saznanja.

SDK-a i drugih društvenih veza, kao što su veze T. P. i drugih izvora, došlo se do podataka o povezanosti određenih osoba iz Nakladnog zavoda, poput Jakova Čurića i Vice Vukova,⁷⁸⁹ s nositeljima “ekstremnih nacionalističkih aktivnosti” poput Marka Veselice, Hrvoja Šošića i drugih.⁷⁹⁰

Izvješće Centra SDS Zagreb isto tako ističe, kako je zbog koncentracije hrvatskih nacionalista unutar Nakladnog zavoda Matice hrvatske, te utjecaja pojedinih nacionalista izvan te organizacije, došlo do nastojanja očuvanja i produžavanja “nacionalističkog duha u Zavodu, kao i njegove obrane od jačeg utjecaja SKJ”. Nacionalisti su nastojali postati protagonisti u kreiranju poslovne i organizacijsko-personalne politike Zavoda, što su pokušavali ostvariti međusobnom povezanošću unutar institucije i podrškom nacionalista izvan nje, “sve pod plaštom dosljedne primjene Ustava, ZUR-a i drugih zakonskih akata”.

⁷⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 71/1982 od 21.1. *Vukov Vice (OO) – rezultati informativnog razgovora*. HE MI 2021, Vukov, Vice, hrvatski pjevač, tenor, i političar (Šibenik, 3. VIII. 1936 – Zagreb, 24. IX. 2008). *Tijekom 1960-ih bio je pjevač s najviše nagrada u SFRJ. Godine 1972–89. bilo mu je zabranjeno javno djelovanje u domovini zbog političkog angažmana u Hrvatskom proljeću, a 1989. vratio se u javnost pločama i recitalima, postižući ponovno veliku popularnost.*

⁷⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26. *Utvrđene su određene nezakonitosti (podnijeta tužba od strane SDK 1979. godine radi privrednog prijestupa iz čl. 62. st. 1. toč. 2. i st. 2. Zakona o knjigovodstvu), odnosi privatizacije i nepotizma i pomoć pojedinim osobama koje neprijateljski djeluju (Hrvoje Šošić, Marko Veselica i dr.) davanjem honorara za izdavanje Gospodarskog rječnika (od strane Šošića)*. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 142/1979 od 30.5. *Marko Veselica (OO) – ugovor o povremenom – privremenom poslovanju s poduzećem “Industrijaprojekt”, Marko Veselica (OO) i Hrvoje Šošić (OO) sklopili su 1.2.1979. godine svaki posebno ugovor o povremenom – privremenom djelu s OOUR za arhitektonsko građevinsko projektiranje i izgradnju koji posluje u okviru “Industrijaprojekta” Savska cesta 88-a. (...) Prema izjavi direktora OOUR-a za arhitektonsko građevinsko projektiranje i izgradnju Ljube Matasovića, do sklapanja ugovora s Veselicom i Šošićem došlo je tako što ga je njegov šogor Dalibor Brozović iz Zadra zamolio da u okviru svog OOUR-a nađe za (njih) pogodan posao. (...) Matasović tordi da se u sklapanju ugovora rukovodio činjenicom da su Veselica i Šošić trenutno bez posla, te da je bio uvjeren da će ugovor napraviti kvalitetno i jeftinije od bilo koje institucije koja se bavi tim problemima. Po mišljenju generalnog direktora “Industrijaprojekta”, Anđelka Bubnja. OOUR čiji je rukovoditelj Matasović nije imao posebne potrebe za ovakvom vrstom analize investicija, honorar je enormno visok, a inače je normalno da se u ovakvim situacijama koriste usluge Ekonomskog instituta u Zagrebu. Podaci: Matasović Ljubo, r. 16.3.1928. g. u Čakovcu, sin Antona i Terezije, diplomirani (inženjer) arhitekture, član SKJ od 1961. g. Hrvat, drž. SFRJ. Izvor. – informativni razgovor, – provjera, I/1 R. Crevar. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 354/1979 od 13.12. Šošić Hrvoje (OO) – aktivnosti u vezi zaposlenja, Praćenjem neprijateljske aktivnosti Šošić Hrvoja došli smo i do saznanja da u posljednje vrijeme intenzivno traži zaposlenje. (...) Šošić je 9.11.1979. godine podnio molbu za (prijam) u radni odnos Saboru SRH na radno mjesto sekretara Odbora za privrednu infrastrukturu u Vijeću udruženog rada Sabora SRH. Natječaj je objavio Sabor u “Narodnim novinama” broj 43/79. Konzultirajući se s Muslim Nikolom (sin Ante, r. 1.1.1940. godine u Gornjem Ogorju, Split, diplomirani pravnik, zaposlen u Zajednici socijalnih ustanova SRH, stanuje u Zagrebu, Lenjingradska 40/III.) u molbi nije naveo da je 1972/73. bio sudjen zbog (kaznenog) djela iz člana 118. stav 1. i člana 61. Krivičnog zakona na kaznu zatvora u trajanju od 2 godine i 6 mjeseci. Izvor: društvena veza T. M. i N. T. I/ Z Stričević, R. Crevar, Zdravko Mustač.*

U okviru razmatranja Centra SDS Zagreb, utjecaj ovih osoba bio je napose vidljiv u kontekstu tiskanih izdanja, izbora autora i suradnika, te u personalnoj politici, gdje su nastojali zapošljavati političke istomišljenike. U odnosu na operativno istraživanje "Školska knjiga" nije došlo do podataka o djelatnosti u toj instituciji jer je operativno istraživanje zavedeno u devetom mjesecu 1980.⁷⁹¹

Nadalje, na području Centra SDS Zagreb djelovalo je **15 manjih vjerskih zajednica** uz Katoličku crkvu, Srpsku pravoslavnu crkvu i Islamsku vjersku zajednicu koje imaju obilježje većih konfesija. Vodstva vjerskih zajednica na području djelovanja centra pokazivala su trajnu djelatnost obilježenu izraženim stavovima nesklonim samoupravnom socijalističkom poretku, pri čemu su nastojala afirmirati i proširiti društveno-politički utjecaj Crkve u tadašnjim transformacijskim i ideološkim kontekstima.

U razdoblju SR Hrvatske, Zagreb je, kao političko, kulturno i administrativno središte, istodobno funkcionirao i kao epicentar katoličkog institucionalnog života, pri čemu je Katolička crkva upravo na tom prostoru uspostavila najrazvijeniji oblik svoje organizacijske i pastoralne djelatnosti. Ta se djelatnost ostvarivala putom Nadbiskupskog duhovnog stola, vjerskih obrazovnih ustanova za formaciju svećenika, Bogoslovnog fakulteta, široke izdavačke i publicističke djelatnosti, različitih vjerskih društava i udruženja te socijalno-karitativnih organizacija.⁷⁹² Praćenjem "neprijateljske aktivnosti" **Katoličke crkve** registrirani su kontakti i razmjena mišljenja s već poznatim idejnim nositeljima "neprijateljske aktivnosti klasnog neprijatelja" u zemlji, pripadnicima emigracije u inozemstvu te nositeljima obavještajnih djelatnosti. Kako je kategorizirano, Katolička crkva u SR Hrvatskoj instrumentalizirala je obilježavanje povijesnih događaja, osoba i datuma iz hrvatske prošlosti, napose onih povezanih s vlastitom poviješću, organizirajući pritom vjerske manifestacije, svečanosti i hodočašća. Ovakav pristup imao je za cilj afirmaciju Crkve kao monolitne i organizirane snage nazočne u društveno-političkom životu, pri čemu se sustavno zagovarala teza o neraskidivoj vezi između Crkve i hrvatskoga naroda te o Crkvi kao legitimnom nositelju nacionalnih interesa. Djelatnosti Crkve s područja "katoličkog klerikalizma" bile su povezane s djelovanjem istaknutih intelektualaca koji su nastojali uspostaviti međusobnu suradnju i zaštitu na temelju zajedničkih nacionalnih vrijednosti. Operativnim radom Centra SDS Zagreb prema Crkvi i pojedincima unutar nje koji su

⁷⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 19/26-20/27. O tome više vidi u bilješci: (729).

⁷⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 35/42.

djelovali s “neprijateljskih pozicija”, identificirane su određene sigurnosno-relevantne informacije.⁷⁹³

Na Nadbiskupskom duhovnom stolu redovito su se održavale sjednice Biskupske konferencije Jugoslavije (BKJ), koje su služile kao osnova za praćenje djelatnosti “jugoslavenskog katoličkog episkopata”, s osobitim naglaskom na djelovanje zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića. Utvrđeno je da su taj objekt u više navrata posjećivali zapadni diplomatsko-konzularni predstavnici i drugi strani državljani, koji su pod izlikom intervjua prikupljali informacije obavještajnog značaja o političkim, ekonomskim i društvenim prilikama u zemlji.⁷⁹⁴

Deklarativnim političkim istupima, vodstvo Zagrebačke nadbiskupije, djelujući kroz Nadbiskupski duhovni stol, oblikovalo je jasnu političku liniju Crkve. Kroz pastoralna pisma, okružnice, propovijedi, intervjue sa stranim državljanima i javne nastupe, crkveni velikodostojnici poput Franje Kuharića, Mije Škvorca,⁷⁹⁵ Vladimira Stankovića,⁷⁹⁶ (Ivana) Tilšera i Đure Kokše promovirali su stavove koji su imali izraženu političku dimenziju kojima su isticali,

⁷⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 36/43-37/44. *Nadbiskupski duhovni stol zaveden je kao dosje objekta (DO) pod nazivom Zagrebačka nadbiskupija u 1967. Na objektu je utvrđena neprijateljska aktivnost pojedinih svećenika (Franjo Kuharić – OO, Mijo Škvorc – OO, Vladimir Stanković – OO, Josip Šimecki – OO, Đuro Kokša i drugi) čija se aktivnost pratila informativno, na planu prikupljanja podataka o neprijateljskoj aktivnosti s pozicija katoličkog klerikalizma.*

⁷⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 37/44. *Talijanski ambasador (veleposlanik) u Beogradu Albert Cavalieri, generalni konzul V. Britanije u Zagrebu Peter Rosling, novinar lista “The Economist” iz Londona Krsto Cviić, novinar “(Westdeutscher Rundfunka)” Horst Wesseler, njemačka držaoljanka iz Hannovera Gertrud Hausmann, dopisnik “New York Timesa” David Andelman, generalni konzul USA u Zagrebu Olaf Grobel, vicekonzul, šef Političke sekcije u Generalnom konzulatu USA u Zagrebu Daniel Sandres i neki drugi.*

⁷⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 42/49-43/50. *Mijo Škvorc (OO), obrada je zavedena u 1973. godini. Iz operative dokumentacije u dosjeu vidljivo je da je utvrđena njegova neprijateljska aktivnost. (...) U svojim propovijedima i kroz članke u “Glasu koncila” Škvorc je u više navrata isticao povezanost i ulogu (C)rkve u obrani hrvatskog nacionalnog identiteta i protivio se dijalogu između (C)rkve i države, obrazlažući svoju tezu da se “s komunistima ne može ravnopravno raspravljati kada je (C)rkvi onemogućeno korištenje sredstava javnog informiranja preko kojih se može provoditi odgoj vjernika, a posebno omladine”, te da se preko “dirigirane štampe (tiska) i sredstava informiranja provodi prisilna ateizacija”. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 229/1980 od 24.9. Petar Šale – boravak u Zagrebu, kontakti i komentari razgovora s Mijom (Škvorcom) (OO), Eugenom Pusić(em) i drugima, Petar Šale je boravio u Zagrebu od 15.9. do 17.9.1979. godine te ostvario kontakte s Mijom (Škvorcom), Stipom (Mesićem), Ivanom Zvonimirom (Čičkom), Markom Veselicom, Eugenom (Pusićem), “Vargom” i asistentom Pravnog fakulteta u Zagrebu Brankom (Smerdelom). Za vrijeme boravka u Zagrebu Petar Šale i I. Z. Čičak su bili u kontaktu s Mijom (Škvorcom) koji po riječima Čička boluje od (teške bolesti). Izvor: – operative veza “Varga”. I/3 B. Kovačević, Zdravko Mustač.*

⁷⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 37/44. *Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 53/60. Duhovna pastva, 1. Vladimir Stanković (OO) U obradi Stankovića primjenjivane su mjere TKTR i TKPP, koje su pružile operativno korisna saznanja, kako o neprijateljskoj aktivnosti, tako i o krugu veza.*

“neraskidivu vezu (C)rkve i hrvatskog naroda i (C)rkve kao jedinog (nositelja) nacije i nacionalnih interesa”.⁷⁹⁷

Isto tako, tražili su od vjernika i svećenika da “ustraju u obrani vjere i (Crkve)”, naglašavajući “časnost i heroizam svećeničkog poziva” jer svećenik služi narodu i domovini. U cilju afirmacije Crkve kao ključnog nositelja nacionalnog identiteta i političkog utjecaja, Nadbiskupski duhovni stol inicirao je i koristio obilježavanje povijesnih događaja, osoba i datuma iz hrvatske prošlosti, poput godišnjice smrti kardinala Alojzija Stepinca,⁷⁹⁸ zborovanja mladih kršćana u sklopu međubiskupijske proslave godine sv. Benedikta, obljetnice kanonizacije sv. Nikole Tavelića⁷⁹⁹ te pedesete godišnjice svećeništva kardinala Franje Šepera.⁸⁰⁰

U okviru operativne obrade objekta NDS-a, provedene su djelomične sigurnosne provjere za osobe koje su boravile na lokaciji,⁸⁰¹ pri čemu su za dvije osobe provedene detaljne operativne provjere, uključujući obavijesne razgovore, čime je razjašnjena njihova potencijalna povezanost s nositeljima djelatnosti koje su bile kvalificirane kao “neprijateljske”. U jednom je slučaju obavijesni razgovor rezultirao angažiranjem osobe za suradnju pod **operativnim nazivom “Lola”**.⁸⁰² U drugom je slučaju uspostavljen i održavan kontakt s **društvenom vezom** pod

⁷⁹⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, (36/43), 38/45.

⁷⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 38/45. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 138/1980 od 11.2. *Op. veza “Varga”*.

⁷⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 38/45. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 156/1970 od 8.3., inf. br. 222/1970 od 8.4., inf. br. 251/1970 od 22.4. i inf. br. 277/1970 od 12.5. HE MI 2021, Tavelić, Nikola, sv. (lat. Nicolaus Tavilei), kršćanski mučenik (Šibenik, oko 1340 – Jeruzalem, 1391). *Franjevac. Djelovao najprije u Italiji, a onda dvanaest godina među bosanskim kršćanima, potom otputovao u Svetu zemlju propovijedati evanđelje muslimanima. U Jeruzalemu je zajedno s trojicom drugova podnio mučeničku smrt. Štovanje Nikole Tavelića i drugova odobrio je papa Leon XIII. (1889), a svetima ih je proglasio papa Pavao VI. (1970). Nikola Tavelić prvi je proglašeni hrvatski svetac; spomendan 14. studenoga.*

⁸⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 38/45. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 47/1982 od 12.1. *Akcija “Partner”. Pregled operativnih saznanja o događajima i komentarima oko (pogreba) kardinala Šeper Franje.* HE MI 2021, Šeper, Franjo, zagrebački nadbiskup, kardinal i teolog (Osijek, 2. X. 1905 – Rim, 30. XII. 1981). Vidi i bilješke: (971), (974), (978), (979), (1003) i (1050).

⁸⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 39/46. *Ukupno 142 provjere kroz operativne evidencije SDS i GSUP Zagreb te kroz prijavni ured.*

⁸⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 39/46. *Navedene osobe mogu pružiti operativno korisna saznanja bitna za izvođenje operativno-tehničke akcije na objektu NDS, s time što operativna veza “Lola” može omogućiti i stvaranje povoljnih uvjeta za izvođenje operativno-tehničke akcije “Metalac” i “Lektor”.* Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 43/50. *Analiza dostupnih izvora pokazuje da je operativno-tehnička akcija kodnoga naziva “Metalac” provedena nad Milanom Balenovićem, (dekan je Prvostolnog Kaptola zagrebačkog, obrada je zavedena u studenom 1980.).* šif. 32, r. br. 23/13/1981, 50/57., dok je operativno-tehnička akcija kodnoga naziva “Lektor” provedena nad Živkom Kustićem, glavnim urednikom *Glasa Koncila*. Vidi i bilješke: (612), (879) i (979). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 697/1981 od 17.6. *Realizacija operativno-tehničke akcije “Sirius”, 1/3 Kovačević (Božo), V/4 N. P., Mustać Zdravko.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 44/51. II. - *Biskupska*

nazivom “Zadrugar”, iz koje se potom razvila i **društvena veza “Zadrugar II”**.⁸⁰³ U izvještajnom razdoblju za dosje objekta napravljen je “indeks osoba”, što je omogućilo da se naprave privremeni dosjei za osobe koje rade i žive na NDS-u.⁸⁰⁴ Slijedom toga, za Franju Kuharića, operativna obrada zavedena je 1967.⁸⁰⁵ Vođenjem obrade utvrđena je “neprijateljska aktivnost s pozicija katoličkog klerikalizma i kleronacionalizma”. Tijekom izvještajnog razdoblja Kuharićevo “neprijateljsko djelovanje” ostalo je izraženo te se nastavilo u kontinuitetu.⁸⁰⁶

F. Kuharić je tijekom brojnih posjeta inozemstvu, među ostalim, uspostavljao i održavao kontakte s pripadnicima hrvatske emigracije koju je SDS okarakterizirao kao “fašističku”, osobito sa svećenicima emigrantima Vilimom Ceceljem i pokojnim Franjom Lodetom.⁸⁰⁷ Prema ocjeni Centra SDS Zagreb, izrazito negativno ponašanje iskazao je tijekom akcije “Jedinstvo”.⁸⁰⁸ Operativne spoznaje SDS-a o F. Kuhariću u velikoj su mjeri bile temeljene na primjeni operativno-tehničkih sredstava (“Gvozd”, TKTR i TKPP), koja su korištena u okviru praćenja “neprijateljske

konferencija Jugoslavije, Na planu praćenja neprijateljske aktivnosti na zatvorenim vjerskim skupovima rukovodećeg klera (svećenstva) (zasjedanja BKJ, sjednice pojedinih vijeća BKJ, osobito vijeća za laike) u izvještajnom periodu je (sudjelovano) u provođenju privremenog ozvučenja na NDS, gdje se održavaju sjednice BKJ, u dva navrata. Također su prikupljanja određena saznanja o osobama koje se nalaze na objektu “Tajnik”, gdje je planirano izvođenje operativno-tehničke akcije. U tu svrhu je održano s operativnom vezom “Zona” 7 sastanaka, te se uz njegovu pomoć ušlo i u sam objekt. S operativnom vezom “Lola” održana su 3 sastanka, te izučavana mogućnost operativnog prodora u objekt. Postoje realne mogućnosti da se operativno-tehnička akcija izvede. Analiza dostupnih izvora pokazuje da je operativno-tehnička akcija kodnoga naziva “Sirius” provedena na prvom katu NDS-a, u sobi broj 28, dok je spavaonica nadbiskupa Franje Kuharića bila smještena u susjednoj sobi broj 27.

⁸⁰³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 39/46. *Navedene osobe mogu pružiti operativno korisna saznanja bitna za izvođenje operativno-tehničke akcije na objektu NDS, (...) Analiza dostupnih izvora pokazuje kako su društvene veze “Zadrugar I” i “Zadrugar II” omogućile provođenje operativno-tehničke akcije kodnoga naziva “Orion”, koja se odnosila na ozvučenje radne sobe pomoćnoga biskupa Đure Kokše na Kaptolu 19.*

⁸⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 39/46-40/47.

⁸⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Kuharić Franjo br. 229571, 201. HE MI 2021, Kuharić, Franjo, zagrebački nadbiskup i kardinal (Pribić Donji kraj Krašića, 15. IV. 1919 – Zagreb, 11. III. 2002).

⁸⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48. *U traženju rehabilitacije Stepinca, zaštititi vjerskih prava i odgoja djece, te zagovaranju potrebe vjerskog odgoja i napada na ateistički odgoj omladine; zalagao se i dalje za veću slobodu u ispovijedanju vjere i vršenju vjerskih obreda; izjednačavanju vjerskog i nacionalnog. Kuharić je pružao punu podršku nacionalističko-separatističkoj orijentaciji grupacije hrvatskih nacionalista (Veselica, Gotovac, Šošić i dr.). Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 40/1980 od 15.1. Stalno ozvučenje “Gvozd”.*

⁸⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48-42/49. *U svojim propovijedima, kao i u razgovorima s političkim istomišljenicima, bio je više puta vrlo grub i netolerantan prilikom isticanja potrebe rehabilitacije Stepinca, zaštititi vjerskih prava, tzv. ljudskih prava i odgoj djece.*

⁸⁰⁸ O tome vidi bilješke: (721) i (864).

aktivnosti“ osoba iz dosjea NDS-a. U ovome je kontekstu provedena i provjera Borisa Švaljeka, utvrđenog kao Kuharićeva operativna veza.⁸⁰⁹

Procjena SDS-a, tj. Centra SDS Zagreb o djelatnosti, kako je kategorizirano, **“fašističke emigracije”** temeljila se na,

“separatističko-šovinističkoj platformi i prihvaćanju terorizma i propagandno-subverzivne aktivnosti”,⁸¹⁰

kao glavnih metoda borbe protiv SFRJ. Unatoč međusobnim sukobima između pristaša “proljećara” i takozvane stare emigracije te postojećim trzavicama, HNV je nastupao s ideološke platforme koju su sami predstavnici opisivali kao zajedničku. Prema njihovu tumačenju, ta je platforma nudila konkretan program prihvatljiv široj grupaciji članova stare emigracije, neovisno o njihovoj organizacijskoj pripadnosti, uz istodobno prihvaćanje suvremenijih metoda djelovanja koje su, barem prividno, podrazumijevale odbacivanje ranijih “ekstremnih politika”.⁸¹¹ U ovome se kontekstu djelovanje emigracije prema domovini temeljilo na sustavnom povezivanju s određenim sredinama i osobama, ponajprije onima koje su u razdoblju Hrvatskog proljeća bile “neprijateljski organizirane”, sa svrhom poticanja i reafirmacije nacionalizma te “nacionalističkih netrpeljivosti”.

Usporedno s ovakvom aktivnošću u izvještajnom razdoblju, Centar SDS Zagreb je kroz akcije “Okić”, “Potok”, “Ada” i “Centar” bio angažiran na obradi osoba iz “središta neprijateljske

⁸⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48-42/49. Operativne spoznaje Služba državne sigurnosti o Franji Kuhariću u velikoj su mjeri bile utemeljene na primjeni operativno-tehničkih sredstava, poput mjere označene kodnim nazivom “Gvozd”, kao i sustava TKTR i TKPP. Ta su sredstva korištena u okviru praćenja takozvane “neprijateljske djelatnosti” osoba evidentiranih u dosjeima Nadbiskupskog duhovnog stola. Takav pristup upućuje na visok stupanj tehničke razrađenosti nadzora, pri čemu su tehničke mjere predstavljale ključni izvor informacija o komunikaciji, kontaktima i djelatnostima promatranih osoba. U slučaju nadbiskupa Kuharića, operativna obrada nije se oslanjala isključivo na suradničku mrežu, već i na sustavno korištenje tehničkih sredstava radi prikupljanja i provjere podataka. Ova praksa svjedoči o prioritetnom statusu koji su pojedini crkveni velikodostojnici imali u sigurnosnim procjenama te potvrđuje intenzitet nadzora nad akterima koji su, u interpretaciji Službe, mogli imati širi društveni i politički utjecaj. O tome vidi i bilješke, primjerice: od (612) do (618), (802), (803) (806), (809), (879) i (979).

⁸¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 59/66.

⁸¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 59/66. “Hrvatsko narodno vijeće” označavaju kao zajedničku, a koja prema njihovoj zamisli nudi konkretan program prihvatljiv većem dijelu fašističke emigracije bez obzira na moguću (organizacijsku) pripadnost i podvojenost, prihvaćajući pri tom “suvoemene metode” djelovanja u smislu, barem prividnog, odbacivanja najekstremnijeg ustaštva. Isto tako vidi: Vukušić 2002, 61-81. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 423-434. Zasjedanje Osnivačkog sabora Hrvatskoga narodnog vijeća – HNV održano je od 1. do 3. veljače 1974. u Torontu. Uoči tog sastanka Bogdan Radica je u “Novoj Hrvatskoj” (br. 2/74), među ostalim, napisao: Hrvati se moraju složiti i pred svijetom istupiti kao cjelina. M. Jareb 2006, 323, 325-326, 331-332.

aktivnosti”, koje svojim angažiranjem na “subverzivno-političkom, diverzantsko-terorističkom” i propagandnom planu pokazuju kreativnu djelatnost. Istodobno je Centar SDS Zagreb svojim radnjama i mjerama obuhvatio i njihove kontakte u zemlji i inozemstvu, koje je procijenio kao potencijalnu prijetnju u slučaju da, pod određenim okolnostima, posluže kao punktovi, posrednici ili izvršitelji. Na širem području Zagreba uočena je pojačana “propagandno-subverzivna djelatnost”, koja se manifestirala u intenzivnom dijeljenju “propagandnog materijala” unesenog u zemlju iz inozemstva.⁸¹²

U okviru kontinuirane provedbe operacije **akcije “Okić”**, usmjerene na organizaciju HNO-a i akcijsku razradu osoba obuhvaćenih ovom grupnom obradom, nastavljeno je s provođenjem istražnih radnji, pripremom za glavnu raspravu te s nizom drugih postupovnih djelatnosti,⁸¹³ a sve sa ciljem okončanja procesa i privođenja kaznenoj odgovornosti glavnih nositelja “neprijateljske aktivnosti” protiv SFRJ.⁸¹⁴ Okončanjem glavne rasprave, svih 7 optuženih osoba osuđeno je zbog “neprijateljske djelatnosti” na vremenske kazne.⁸¹⁵

U kontekstu djelatnosti osoba iz emigrantske organizacije HNO, nastavilo se s razradom **akcije “Potok”**, koja je obuhvaćala grupu osoba neposredno povezanih s dr. Ivanom Jelićem, a cilj je bio izvođenje “neprijateljske djelatnosti” u zemlji.⁸¹⁶

U okviru aktivnosti grupe osoba obuhvaćenih **akcijom “Ada”**, utvrđeni su kontakti nositelja “neprijateljske aktivnosti” s pripadnicima emigracije u inozemstvu (M. Čuljak, I. Milas i

⁸¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 59/66.

⁸¹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 60/67. *Vezano za emigrantsku grupaciju “Hrvatski narodni otpor”, u kontinuitetu već započete realizacije akcije “Okić”, koja predstavlja akcijsku razradu osoba obuhvaćenih ovom grupnom obradom, u ovom periodu nastavilo se sa provođenjem istražnih radnji, vršenjem niza radnji vezanih za glavnu raspravu i drugih poslova, a sve u cilju realizacije akcije, okončanja postupka i podvođenja pod krivičnu (kaznenu) odgovornost glavnih (nositelja) neprijateljske aktivnosti protiv SFRJ. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 55/1980 od 18.1., inf. br. 110/1980 od 1.2., inf. br. 164/1980 od 15.2. Akcija “Okić”. Vidi i bilješke: (557), (627), (628), (629), (666), (690), (693), (698), (722), (866) i (868).*

⁸¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 60/67. *(Tijekom) vršenja istražnih radnji nad (optuženim) osobama, (A. Mart, F. Belančić, I. Jurić, S. Janković, B. Hodak, V. Uzelac, Z. Krznar) i drugima, potvrđena je njihova neprijateljska djelatnost i povezanost s pripadnicima ekstremne fašističke emigracije HNO (L) i HRB (Bilandžić, Budić, Štedul, Ljubas) i dr.*

⁸¹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 59/66-60/67.

⁸¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 61/68. *Na planu praćenja neprijateljske aktivnosti (osoba) iz emigrantske organizacije “Hrvatski narodni odbor” i dalje se radilo na razradi akcije “Potok”, koja predstavlja grupu od više osoba direktno povezanih sa dr. Ivanom Jelićem, a s(a) ciljem vršenja neprijateljske djelatnosti u zemlji. Za ostvarenje te namjere posjeduju štamparski (tiskarski) stroj ilegalno pribavljen od fašističke emigracije. Prateći neprijateljsku aktivnost ove grupe osoba utvrđeno je da je Tomislav Paurić u jesen 1980. godine boravio više dana u SR Njemačkoj, a po povratku u zemlju zaposlio se kod privatnog plastičara Ljerke Branjug u Podsusedskoj br. 75. Vidi i bilješke: (629), (630), (655), (666), (690), (693) i (816).*

drugi) te sa četiri operativne obrade Centra SDS Zagreb, koje su uključivale poznate nositelje “nacionalističke djelatnosti” u Zagrebu. U cilju praćenja aktivnosti ove grupe primijenjene su odgovarajuće radnje i mjere SDS-a.⁸¹⁷

Tijekom provedbe **akcije “Putnik”**, pristupilo se selekciji presijecanjem aktivnosti osoba obuhvaćenih tom obradom, s osobitim naglaskom na njihove pokušaje potkopavanja ekonomske moći zemlje i bavljenje nedopuštenom trgovinom. U ovome kontekstu, određenu ulogu imala je **društvena veza “Dukat”**,⁸¹⁸ dok je značajnu ulogu odigrala i osuđujuća presuda izrečena petorici od sedam optuženih, koju je donijelo vijeće Općinskog suda u Zagrebu.⁸¹⁹

Akcija “Centar” obuhvaćala je akcijsku razradu određenog broja osoba u cilju otkrivanja nepoznatog počinitelja dijeljenja “neprijateljskog propagandnog materijala” na širem području Grada Zagreba.⁸²⁰ U razradi ove akcije napravljena su tri programa akcije “Centar”, kojima je bilo obuhvaćeno 89 osoba. Istodobno je ostvarena maksimalna suradnja s GSUP-om Zagreb na planu

⁸¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 62/69. U okviru djelatnosti SDS-a poduzete su sljedeće radnje i mjere: izvršeno je 8 identifikacija, 7 djelomičnih i 3 potpune provjere, primijenjeno je 6 mjera TKTR-a i 2 mjere TKPP-a, provedeno je 6 kontrola tajnim praćenjem te jedno promatranje. Uz to su 2 osobe zavedene u prethodnu operativnu obradu – POO, a sastavljene su i 3 informacije.

⁸¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 63/70. Na planu realizacije programom predviđenih mjera i radnji Službe održana su (...) 26 sastanaka s društvom “Dukat” za koju je napisan prijedlog za angažiranje u svojstvu suradnika. Potkopavanje ekonomske moći društva; U okviru linije “unutarnjeg neprijatelja” u promatranom se razdoblju vodila i podlinija *Podrivanje ekonomskih osnovica društva*, koja je 1989., promjenom terminologije, preimenovana u *Zaštitu ekonomskih temelja ustavnog uređenja SFRJ*. Uvođenje navedene problematike u djelokrug SDS-a proizlazilo je iz političkih i sigurnosnih prosudbi o ugroženosti “socijalističkog gospodarstva”.

⁸¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 61/68. *Akcija “Putnik”*, Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 10.0, r. br. 31/2, Predmet 1. (1-575), 31/2. *Akcija “Putnik”*, *Vodi se od 13.4.1979. g., predstavlja nastavak akcije “Janjičar” na utvrdjivanje i ra(š)čišćavanju sprega (povezanosti) pojedinih zlatarskih i plastičarskih obrtnika, Janjevaca u Zagrebu s emigracijom i emigrantskim organizacijama Hrvatske provenijencije (J. Gucić, S. Gucić, F. Glasnović, A. Dodić, J. Dodić, F. Aganović i dr.). – Krivični (kazneni) postupak protiv J. Dodića i F. Aganovića (krivične prijave, istražna dokumentacija, saslušanje svjedoka, izvave pojedinaca uzetih po službi). O tome više vidi u navedenom predmetu. Isto tako vidi: šif. 10.0, r. br. 31/2, Predmet 3. (1-60), 31/2. *Operativne informacije (2) u akciji “Putnik” 1979. 1980.*; šif. 10.0, r. br. 31/3, Predmet 1. (1-334), *Akcija “Ukras” Operativno-analitička istražna dokumentacija*; šif. 10.0, r. br. 31/3, Predmet 2. (1-19), *Akcija “Trokut” – Optužnica OJT Zagreb od 18.7.1979. g. protiv J. Gucića, S. Gucića, L. Gucić, T. Gucić, V. Gucić, P. Palić, J. Kos.*; šif. 10.0, r. br. 31/3, Predmet 3. (1-65), 31/3. *Informacija iz 1979. g. o akciji “Trokut” – rezime saznanja. Analiza dostupnih izvora pokazuje da je akcija “Putnik” bila zavedena nad privatnim poduzetnicima i obrtnicima (zlatarima, prerađivačima plastike i drugima) sa ciljem utvrđivanja različitih oblika kriminalnog djelovanja i njihove povezanosti s emigracijom. Ujedno su postojale političke prosudbe da je ta društvena grupacija materijalno ojačala do te mjere da je počela iskazivati težnje prema osvajanju vlasti. Vidi i bilješke: (621) i (714).**

⁸²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 62/69. (*Džepno izdanje “Nove Hrvatske”, “Vjesnik HNV-a”, “Proglas HOS-a”*).

poduzimanja zacrtanih radnji i mjera SDS-a.⁸²¹ Isto tako, naznačeno je kako je Centar SDS Zagreb bio angažiran i na drugim poslovima koji nisu sadržani u programu rada za 1980.⁸²² Na osnovu zahtjeva drugih centara i RSUP-a SRH, koji se odnose na djelatnost “fašističke emigracije” i njihovih veza u domovini primijenjene su odgovarajuće radnje i mjere SDS.⁸²³

Tijekom izvještajnog razdoblja, ovaj je odsjek obuhvatio 132 obrade (67 OO, 55 POO i 10 OK). U ovome razdoblju, brisano je 3 OO i 5 POO, dok je zavedeno novih 8 POO i 10 OK.⁸²⁴

5.1.2. Odjel za operativno-preventivne poslove

“Odjel za operativno-preventivne poslove” Centra SDS Zagreb bio je angažiran na zadatcima predviđenim programom za 1980., kao i u izvanprogramskim aktivnostima.⁸²⁵ U programskom dijelu, *Odsjek za operativno-preventivne poslove* nije postigao zadovoljavajuće rezultate na Zagrebačkom sveučilištu, s obzirom na to da su u okviru operativnog postavljanja nedovoljno primjenjivane odgovarajuće metode, sredstva te radnje i mjere SDS-a. Zbog toga su ukupne spoznaje o djelatnosti “neprijateljskih elemenata” na ovome prostoru bile ograničene i nepotpune. Djelatnosti važnijih obrada kao što su, Dražen Budiša, dr. Franjo Zenko, Zvonimir Berković, Stjepan Babić, Jerko Đerek i Krešo Martinac nisu adekvatno praćene. Nedovoljna pozornost posvećena je uspostavi operativno-preventivnih pozicija SDS-a u objektima od osobitog društvenog interesa, što predstavlja ključnu pretpostavku za izradu kvalitetne sigurnosne procjene. Spoznaje o djelatnosti “raznih kategorija neprijatelja” na području ZOZ-a

⁸²¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 63/70. U sklopu akcije “Centar” mjerama i radnjama Službe obuhvaćen je Dragutin Trumbetaš, koji je prilikom ulaska u zemlju unio veću količinu raznih primjeraka emigrantske štampe (tiska) i drugog nep. propagandnog materijala. Kontinuirano kroz 3 dana kod Trumbetaša je vršena pretraga stana i drugih prostorija i s njim obavljeno više inf. razgovora. Napisano je rješenje o pritvoru i podnesena krivična (kaznena) prijava, a na osnovu čega je kasnije osuđen na 18 mjeseci zatvora. U istom predmetu, a za potrebe OJT Zagreb napisani su rezimeji za 2 emigrantska lica (osobe) i 2 rezimeja za pripadnike fašističke emigracije. Vidi i bilješke: (559), (622), (623), (624), (650), (666), (698), (821) i (868).

⁸²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 64/71. “Jedinstvo”, “Ljeto”, “Odmor”, “Skok”.

⁸²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 65/72. U okviru djelatnosti SDS-a poduzete su brojne radnje i mjere. Izvršene su 24 identifikacije, provedeno je 59 djelomičnih i 38 potpunih provjera te je obavljeno 36 obavijesnih razgovora. Dodatno je izvršen 1 tajni pretres stana i provedena 1 kontrola tajnim praćenjem. Uz to je upućeno 11 dopisa Gradskom sekretarijatu unutrašnjih poslova – GSUP Zagreb, Odjelu za pasošku službu i strance, sa zahtjevom za izdavanje putne isprave, kao i 9 dopisa sa zahtjevom za neizdavanje putne isprave. Nadalje, 17 dopisa upućeno je centrima SDS-a ili GSUP-u Zagreb, dok je za osobe evidentirane u SDS-u RSUP-a SR Hrvatske izrađeno 15 rezimeja.

⁸²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 65/72.

⁸²⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 151/1980 od 14.2. Uključujući akcije “Jedinstvo” i “Dubrava”. Vidi i bilješke: (721) i (864).

nisu bile zadovoljavajuće. Razlog tome leži u “nedovoljno izraženoj kreativnosti, samoinicijativnosti i upornosti” u operativnom radu, kao i u nedostatnoj “kadrovskoj ekipiranosti”. *Odsjek za provjere* usprkos opsežnosti zadataka uspio je postići “relativno povoljnu ažurnost”. Učinjeni su “znatni naponi u stvaranju novih pozicija Službe u KPD-ovima”. *Odsjek za kontrolu stranaca* uspješno je izvršio gotovo sve postavljene zadatke, većinom prema zahtjevima *Odjela za operativne poslove*.⁸²⁶

U sklopu “**operativno-preventivnih poslova na Sveučilištu u Zagrebu**”, SDS, tj. Centar SDS Zagreb bio je angažiran na programskim i izvanprogramskim zadacima. Od programskih zadataka, odsjek je operativno obuhvatio 51 osobu (18 OO, 8 POO, 25 OK), jednu instituciju u okviru operativnog istraživanja te 40 institucija na planu preventivnog postavljanja i “društvene samozaštite”. U sklopu djelatnosti Centra SDS Zagreb, većina ovih osoba obuhvaćena je obradom “zbog neprijateljske aktivnosti” tijekom Hrvatskog proljeća, na liniji hrvatskog nacionalizma, dok je manji dio osoba obuhvaćen **akcijom “Kupa”**.⁸²⁷ Prateći “neprijateljsku aktivnost” ovih osoba na Zagrebačkom sveučilištu, kao i sudjelovanjem u tekućim zadacima i akcijama,⁸²⁸ poduzeto je niz operativnih i operativno-tehničkih radnji. Izvršeno je 119 potpunih i 192 djelomične provjere, obavljeno je 84 obavijesna razgovora, 18 identifikacija, 5 raščišćavanja, dok je u tri navrata primijenjena mjera praćenja nad šest osoba. Isto tako, primijenjene su mjere TKTR i TKPP nad pet osoba, novoootvorena je obrada nad jednom osobom, a provedeno je **operativno istraživanje u “Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci”**.⁸²⁹

Primjenom mjera i spoznajama dobivenih od “subjekata (čimbenika) DSZ”, nije utvrđena organizirana “neprijateljska aktivnost” na Zagrebačkom sveučilištu. U okviru 43 obrade (sva tri stupnja obrade: POO, OO, OK) izvršena je selekcija materijala, pri čemu je zaključeno da SDS, odnosno, Centar SDS Zagreb nije posjedovao dokumentaciju o njihovoj “neprijateljskoj djelatnosti” u posljednjih 1-10 godina. Naznačeno je da su te obrade tri puta provjeravane, pri čemu su snimana radna mjesta i mjesta stanovanja u svrhu procjene izolacije.⁸³⁰

⁸²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 152/159.

⁸²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 140/1978 od 12.5. Obrada “Kupa” – plan realizacije. inf. br. 154/1978 od 27.5. Realizacije obrade “Kupa”. Vidi bilješke: (482), (662) i ((851).

⁸²⁸ (“Jedinstvo”, “Centar”, “Tuga”, “Palma”, “Ada”, “Slovo”, “Vihor”), Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 293/1977 od 18.9. Akcija “Vihor” – plan op. mjera i radnji, depeša SDS RSUP SRH br. 1106 od 15.8.1977. (HRB, HNO-L, HNO-J, HRS, i HRmladež).

⁸²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 153/160. Preuzet 1 suradnik i 1 operativna veza i napisano 6 informacija.

⁸³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 153/160.

Nadalje, Dražen Budiša, kategoriziran kao nacionalist,⁸³¹ radio je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, instituciji koja je u to vrijeme okupljala i druge hrvatske intelektualce s izraženim nacionalnim uvjerenjima i naglašenim osjećajem za nacionalne vrijednosti,⁸³² poput Veljka (Jerka) Đereka i Hrvoja Šošića. Osim toga, Budiša je sudjelovao u sastancima s Vladom Gotovcem, Antom Paradžikom, Markom Veselicom i Zlatkom Tomičićem, čije je političke stavove i takozvane “neprijateljske istupe” u potpunosti podržavao, a bio je i potpisnik peticije za amnestiju političkih osuđenika.⁸³³ Kako je naznačeno, kroz utvrđene kontakte s poznatim nacionalistima poput Marka Veselice, Vlade Gotovca, Ivana Zvonimira Čička, Zlatka Tomičića, Joze Ivičevića, Jure Jurasu, Vice Vukova, Lava Znidarčića i Hrvoja Šošića, “neprijateljski djeluju” i Krešimir Martinac, Franjo Zenko, Zvonimir Berković i Stjepan Babić, koji predstavljaju oporbu “progresivnim društveno-političkim zbivanjima u zemlji”, pri čemu priželjkuju promjenu sustava u svoju korist. Stjepan Babić, poznati lingvist istupa kao oporba službenim stavovima u odnosu na hrvatski jezik u čemu ima vidnu podršku istaknutih nacionalista M. Veselice, D. Brozovića i drugih.⁸³⁴ Zvonimir Berković sustavno prati i analizira društveno-

⁸³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 154/161. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 396/1975 od 5.12. Izvor “Zdravko” – Dražen Budiša izlazi s izdržavanja kazne. Gotovac 1989, 133. Tim zastrašujućim sastavom zatvorenika upravlja se posve samovoljno i posve bezobzirno. U svakom je trenutku sve moguće. Na primjer: Dražen Budiša je kažnjen s mjesec dana samice samo zato što je jednom zatvoreniku posudio francusko-hrvatski rječnik. inf. br. 124/1981 od 16.2., inf. br. 758/1981 od 30.6. OI “Biblioteka”, Izvor: društvena veza P. J., subjekti (čimbenici) DSZ, Budiša Dražen (OO) i drugi – saznanja. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Budiša Dražen br. 248565. Među operativnim istraživanjima – OI, posebice valja istaknuti ona koja su se u Zagrebu vodila pod kodnim nazivima “Biblioteka” (Nacionalna i sveučilišna biblioteka – knjižnica) i “Index” (Sveučilište u Zagrebu).

⁸³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 154/161. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 70/1977 od 9.3., inf. br. 164/1977 od 21.3. Budiša Dražen – zaposlen u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. inf. br. 138/1980 od 11.2. Franjo Kuharić /OO/ - održao jubilejsku liturgiju povodom 20-godišnjice smrti kardinala Alojzija Stepinca, Nakon završetka mise, Marko Veselica i Ivan Vukić iz Rijeke razgovarali su s operativnom vezom “Varga” koji je također bio na misi (...) Za Dražena Budišu Veselica je istakao da je ozbiljan i seriozan čovjek i radnik – da se je dobro afirmirao na radnom mjestu. Izvor: – op. Veza “Varga”, – privremeno ozvučenje, I/3 B. Kovačević, M. Madarec, Zdravko Mustač.

⁸³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 154/161. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 745/1980 od 27.11. Akcija “Vir”. inf. br. 754/1980 od 28.11. Akcija “Skok”. inf. br. 697/1981 od 17.6. OTS “Sirius” – realizacija akcije (Dražen Budiša).

⁸³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 154/161. Iz šovinističkih pobuda na RTV Zagreb uputio je generalnom direktoru pismeno upozorenje da su od 20 primljenih reportera samo 2 Hroata i predlaže da direktor zbog toga podnese ostavku. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 160/167. U okviru OI “RTV Zagreb” raščišćavana su početna operativna saznanja raznih oblika neprijateljskih pojava s(a) ciljem dokumentiranja vrste, opsega i oblika neprijateljske aktivnosti i njihove povezanosti s organiziranim kategorijama unutrašnjeg neprijatelja. U tom smislu Služba se angažirala: u slučaju povodom emisije “Zeleni megaherc”, poziva na tribinu s temom “Deseta sjednica CK SKH”, pojave parole “Hoćemo nezavisni Sindikat”, (sudjelovanja) pjevača Zbora Radio-Zagreba na otvaranju Hrvatskog doma u Münchenu, te na raščišćavanju s potpisnikom predstave “Zakona o amnestiji”. U cilju raščišćavanja navedenih pojava obavljeno je 9 informativnih

politička zbivanja unutar zemlje i inozemstva, personalne promjene u državnim i političkim tijelima te političke događaje u Poljskoj. Uz to, iskazivao je neprijateljske stavove, "vrijeđajući ličnost Predsjednika Republike i pripadnike drugih nacionalnosti".⁸³⁵

Centar SDS Zagreb utvrdio je kontakte dr. Željka Bujasa u razdoblju od 17. do 22. siječnja 1980. sa sabornikom HNV-a Jakšom Kušanom u Londonu.⁸³⁶ U nekoliko navrata kontaktirao je Ivana Zvonimira Čička, DK predstavnike SAD-a iz Zagreba i Beograda, kao i američke lingviste koji su boravili u Zagrebu, te Elenu Brandunas, američku državljanku koja je provodila istraživanje migracija. Provedbom mjera prema osobama obuhvaćenima obradom akcije "Kupa" nisu prikupljene spoznaje o postojanju specifičnih djelatnosti. Raščišćavanjem s Josipom Čekom i Matom Drmićem, pripadnicima grupe s nacionalnih polazišta, osnovano se pretpostavljalo kako su se pasivizirali. U okviru operativno-preventivnog postavljanja na Zagrebačkom sveučilištu i studentskim domovima ostvareno je 248 operativnih i društveno-samozaštitnih kontakata, usmjerenih na unaprjeđivanje samozaštitnih funkcija te prikupljanje podataka o "neprijateljskim istupima i komentarima i otkrivanju drugih oblika neprijateljske djelatnosti".⁸³⁷ U okviru samozaštitnog postavljanja u studentskim domovima utvrđeno je pojačano djelovanje svećenstva u vidu dijeljenja vjerskog tiska, što je registrirano u dva slučaja.⁸³⁸ Evidentirano je i pisanje parola stanovitog sadržaja u prostorijama Studentskog centra u tri navrata, kao i u srednjoškolskom centru "Nikola Tesla" u Selskoj ulici, gdje je poduzeto niz operativno-tehničkih radnji i mjera, kao što su provjeravanje, obavijesni razgovori, vještačenje rukopisa i slično.⁸³⁹

U Klinički bolnički centar u Ljubljani na adresu sinova Josipa Broza stiglo je anonimno pismo "neprijateljskog i uvredljivog sadržaja". Utvrđeno je da je pošiljatelj Danijel Nola iz Zagreba, "poznati skriptor anonimnih pisama", ali prema njemu nisu poduzimane nikakve mjere, s obzirom da je imao preko 80 godina.⁸⁴⁰

razgovora, izvršeno 8 potpunih provjera i održano niz sastanaka s operativno-preventivnim vezama i subjektima (čimbenicima) društvene samozaštite.

⁸³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 154/161. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 151/1980 od 14.2. Akcija "Jedinstvo". Vidi bilješke: (721) i (864).

⁸³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 155/162.

⁸³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 155/162.

⁸³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 156/163. (Počinitelj) je svećenik Vinko Kraljević, protiv kojega će SJS podnijeti prekršajnu prijavu.

⁸³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 156/163.

⁸⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 158/165. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 304/1971 od 2.11. Veza: inf. br. 557/1970 od 24.12. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 353.

U okviru obrambenih priprema, u 4 navrata kontaktirani su odgovorni rukovoditelji obrane i zaštite SO Dubrava. Održano je 10 sastanaka s pričuvnim djelatnicima, izvršena primopredaja suradnika, te su u 4 navrata održani sastanci s ostalim suradnicima. Angažiran je 1 suradnik, a izvršeno je 9 potpunih i 10 djelomičnih provjera.⁸⁴¹

Centar SDS Zagreb angažirao se u 15 radnih organizacija od **“posebnog društvenog interesa”** Grada Zagreba na praćenju “neprijateljske djelatnosti”, provedbi 3 operativna istraživanja, obuhvativši 34 osobe u POO ili OK te pružanju stručne pomoći u ostvarivanju “društvene samozaštite”.⁸⁴² Osim angažmana u navedenim objektima, odnosno radnim organizacijama, operativni djelatnici odsjeka bili su angažirani u **“akcijama”**, te u primopredaji poslova i zadataka unutar KPD ustanova.⁸⁴³

Tijekom 1980. ukupno su evidentirane 357 operativne obrade, od čega se 24 odnosilo na kazneno-popravne ustanove, dok su preostale 333 vođene izvan ovih ustanova. Broj obrada tijekom promatranog razdoblja neznatno se mijenjao, pretežito uslijed brisanja manjeg broja predmeta, dok su iz KPD-a, zaključno s krajem 1980., po različitim osnovama na slobodu puštene 4 osobe koje su bile obuhvaćene obradom u okviru OK: Antun Pasarić,⁸⁴⁴ Branko Vidaček,⁸⁴⁵ Serđo Tišina,⁸⁴⁶ i Tomislav Držić.⁸⁴⁷

Prema 14 osoba poduzete su radnje i mjere u akcijama “Tuga” i “Centar”, ali sa stanovišta sigurnosti nisu dobiveni korisni podatci. Utvrđeno je da su Branko Slavić i Branko Podrug, aktivni na planu kontakata s Markom Veselicom, Draganom Jankovićem i ostalima.⁸⁴⁸ U kazneno-popravnim ustanovama Stara Gradiška i Lepoglava nalazile su se osobe koje su, prema ocjeni

⁸⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 158/165.

⁸⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 159/166.

⁸⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 162/169. (“Okić”, “Tuga”, “Jedinstvo”, “Centar”, “Slovo”, “Dubrava”, “Ljeto 80”, “Zagreb 80”, “Skok” i “Krakow”). Za potrebe SDS Centra Zagreb izrađena su 62 rezimea materijala iz operativne evidencije (OE) SDS-a RSUP-a SR Hrvatske.

⁸⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 163/170. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 142/1976 od 5.5. Akcija “Paromlin”, Antun Pasarić – presuda 6 godina strogog zatvora.

⁸⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 163/170. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 211/1977 od 9.6. Branko Vidaček, Veliko vijeće Okružnog suda u Zagrebu osudilo je 18.6.1976. zbog krivičnog djela iz čl. 111. i 113. KZ na 20 godina strogog zatvora grupu iz “Paromlina”, Vrhovni sud 18.2.1977. raspravljao o žalbi na presudu te ju potordio.

⁸⁴⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 163/170. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 263/1975 od 5.9. Akcija “Kobra”, Serđo Tišina, povećanje kazne na Vrhovnom sudu SR Hrvatske.

⁸⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 163/170. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 94/1976 od 1.4. Akcija “Paromlin”, Presuda, Tomislav Držić.

⁸⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 163/170. O akciji “Tuga” vidi bilješku: (864).

Centra SDS Zagreb, predstavljale operativni interes u kontekstu praćenja “neprijateljske djelatnosti”. Sve su te osobe bile obuhvaćene operativnom kontrolom preko suradničke mreže, koja je redovito dostavljala izvješća s detaljnim prikazom djelatnosti svakog pojedinca.⁸⁴⁹ Tijekom 1980. dio političkih osuđenika pisao je peticije koje su upućivali na adresu Predsjedništva SFRJ, Predsjedništva SRH, kao i na adrese pravosuđa i drugih institucija. U vrijeme održavanja KESS-a u Madridu,⁸⁵⁰ politički osuđenici Mirko Rajčić i Ivica Krnjak u dva navrata su otvoreno odbili raditi na radnome mjestu na koje su raspoređeni.⁸⁵¹ Zbog takvog stava bili su stegovno kažnjeni boravkom u samici, koji je trajao dulje od 30 dana, odnosno, sve dok nisu prihvatili ponuđeno radno mjesto. U razdoblju održavanja navedene konferencije, među zatvorenicima je općenito zabilježeno smanjenje interesa za angažman na radnim mjestima. Njihove su aktivnosti bile usmjerene prema KESS-u, pri čemu su pojedinci (primjerice, Perica, Guberac, Krnjak,⁸⁵² Rajčić i drugi) otvoreno izražavali uvjerenje da će njihovi slučajevi biti razmatrani u sklopu dnevnog reda KESS-a, kao i da će jugoslavenske vlasti biti primorane na oslobađanje svih političkih zatvorenika. Naznačeno je kako su ovakvoj djelatnosti i djelovanju bitno doprinijeli svojim posjetima i odvjetcima istaknutih političkih osuđenika, posebice Ranko Radović, Stojan Tadić, Dafinka Večerina i Zvezdana Znidarčić.⁸⁵³ Nadalje, navedeno je kako se Centar SDS Zagreb, shodno operativnim potrebama, usmjeravao prema sigurnosnim izazovima koji su se pojavljivali u kazneno-popravnim domovima Rab, Turopolje i Lipovica.⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 164/171.

⁸⁵⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 166/173. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 390/1974 od 19.12. *Krnjak Ivica, Veselica Marko i drugi – uočena aktivnost.*

⁸⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 166/173. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 129/1980 od 8.2. *Rajčić Mirko (OO) – aktivnost u KPD, Rajčić Mirko osuđen je u akciji “Kupa” na 5 godina zatvora zbog (kaznenog) djela iz člana 136. KZ-a. Kaznu izdržava u KPD Stara Gradiška. Dolaskom u KPD, Rajčić se povezoao i vrlo brzo postao istomišljenik grupe istaknutih političkih osuđenika: Perica Đure, Marković Vinka, Krnjak Ivica, Zelić Ivana i dr. Izvor: – s(u)radnik “Karlo”, – kontrola korespondencije, II/3 D. Čeko, Zdravko Mustać. inf. br. 140/1978 od 12.5. Obrada “Kupa” – plan realizacije. inf. br. 154/1978 od 27.5. Realizacije obrade “Kupa”. Vidi i bilješke: (482), (662) i (827).*

⁸⁵² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 166/173. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. *Postoji indicija da politički osuđenik Ivica Krnjak (suđen od strane Okružnog suda u Osijeku na 12 godina zatvora), ima siguran kanal pomoću kojega šalje pisani materijal (izvan KPD-a. Na planu otkrivanja ovakve mogućnosti angažirane su sve snage KPD-a i do sada nismo u stanju potvrditi vjerodostojnost spomenutih indicija. Vidi i bilješke: (679) i (680).*

⁸⁵³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 166/173. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 841/847. *Zvezdana Znidarčić.*

⁸⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 167/174. *Također, tijekom 1980. u KPD obavljeno je 49 obavijesnih razgovora, održana su 23 sastanka sa suradnicima i vezama te je angažirana, nova operativna veza “Mojkovac”, a operativna veza “Pop” prerasla je u suradnika s istim pseudonimom. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1311/1981 od 23.12. S(u)radnik “Pop”.*

Centar SDS Zagreb je 1980. pratio političke osuđenike uz pomoć 4 suradnika i 2 operativne veze, o čemu je sastavljeno 15 izvješća. Imao je uvid i u njihovo ponašanje tijekom boravka u Istražnom zatvoru Okružnog suda u Zagrebu te u KPD-u Bolnica (Zagreb, Šimunska bb).

Utvrđeno je kako je tijekom 1980. na adresu manjeg broja političkih osuđenika kao i na adresu Republičkog sekretarijata za pravosuđe (RSP) SR Hrvatske stigao veći broj pisama.⁸⁵⁵ Najveći broj ovakvih pisama stigao je glede osuđenika, Antuna Filčića,⁸⁵⁶ Josipa Bilušića,⁸⁵⁷ Slavka Vrbanića,⁸⁵⁸ a napose je puno pisama stiglo glede osuđenice Mande Parić.⁸⁵⁹

U sklopu **“operativno-preventivnih poslova za područje zajednice općina Zagreb”** u programu rada i programskoj orijentaciji za 1980. “stavljen je naglasak na pronalaženje kandidata za angažiranje za suradnju sa SDS-om” i stvaranje kvalitetnije suradničke mreže i položaja radi praćenja djelatnosti osoba u obradi, izvjesnih sredina i objekata gdje se mogla pojaviti “neprijateljska aktivnost”. Na terenu ZOZ-a u obradi se nalazilo 132 osoba (4 OO, 26 POO i 102 OK). Za praćenje njihovih djelatnosti korišteno je 112 društvenih veza, 4 operativne veze i 1 suradnik. U obradi su većinom bile osobe iz OK koje su u prošlosti “neprijateljski djelovale” i za koje je Centar SDS Zagreb procjenjivao da bi u određenom trenutku mogle ponovno započeti s “neprijateljskom djelatnošću”.⁸⁶⁰ Osobe u obradi većinom su bile pokriveno društvenim vezama, a neki sa suradnicima. Osobe koje su zavedene u POO uglavnom su bile u inozemstvu, a Centar SDS Zagreb za njih je imao indikativne podatke da su bile u vezi ili na usluzi emigraciji, “dijeleći

⁸⁵⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. *Od članova “Amnesty Internationala” u kojima se (pošiljatelji) pisama interesiraju za pojedine osuđenike, ispituju mogućnost za slanje pomoći, traže da se neki od političkih osuđenika pomiluju i slično.*

⁸⁵⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 263/1975 od 5.9. *Akcija “Kobra”, Antun Filčić, povećanje kazne na Vrhovnom sudu SR Hrvatske.*

⁸⁵⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 357/1976 od 8.11. *Amnesty International – interes za Josipa Bilušića.*

⁸⁵⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 404/1975 od 15.12. *Slavko Vrbanić i Zvonko Džepo – izrečena presuda.*

⁸⁵⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 168/175. *Suđena od strane Okružnog suda u Doboju zbog (kaznenog) djela protiv naroda i države, a nalazi se na izdržavanju kazne u KPD (Slavonska) Požega.* Usp. AI 1980, 9. AI 1985 9-10. Amnesty International izrazila je zabrinutost zbog kršenja ljudskih prava te zbog uhićenja i zatvaranja osoba koje su ta prava nastojale ostvariti nenasilnim putem. U svojim je izvješćima organizacija upozoravala na slučajeve u kojima su pojedinci bili procesuirani ili lišeni slobode zbog javnog iznošenja stavova, političkog angažmana ili drugih oblika mirnog djelovanja. Takve je postupke kvalificirala kao nespojive s međunarodnim standardima zaštite temeljnih prava i sloboda. Time je Amnesty International problematizirala praksu kriminalizacije nenasilnog političkog i građanskog djelovanja, naglašavajući da ostvarivanje temeljnih prava, uključujući slobodu izražavanja, udruživanja i savjesti, ne može biti legitiman razlog za kazneni progon.

⁸⁶⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 171/178.

i čitajući emigrantski tisak i sl.". Neke od ovih osoba boravile su u POO više od godinu dana, a nisu bile prekvalificirane u viši stupanj obrade, jer nisu dolazile u zemlju. Glede ove kategorije obrade, SDS je stvarala uporišta na njihovim mjestima stanovanja, preko kojih je trebala biti obaviještena o njihovom dolasku u zemlju, kako bi se poduzele operativne i operativno-tehničke mjere za "raščišćavanje i dokumentiranje" njihove djelatnosti. Navodi se da su nositelji "nacionalističke aktivnosti", eksponirani tijekom Hrvatskog proljeća, većinom zadržali svoju raniju idejnu platformu. Kod ove "kategorije neprijatelja" naglašen je "hrvatski nacionalizam i separatizam".

Centar SDS Zagreb je isto tako poduzimao operativne mjere prema osobama obuhvaćenim operativnom obradom po liniji "unutarnjeg neprijatelja" i vezama "fašističke emigracije". Tako je, tijekom obrade Ante Paradžika, jednog od vođa pokreta hrvatskih sveučilištaraca za vrijeme Hrvatskog proljeća, "izučavano" 6 osoba za angažiranje za suradnju sa SDS-om. Nakon izvršene provjere, te osobe nisu uzete u obzir kao kandidati za angažiranje jer se došlo do spoznaje da svojim "subjektivnim i objektivnim mogućnostima ne bi zadovoljile uvjete za angažiranje". Isto tako, preko svojih veza Centar SDS Zagreb je došao do spoznaje da A. Paradžik kontaktira osobe koje su bile organizatori i nositelji aktivnosti u Hrvatskom proljeću.⁸⁶¹ Paradžik je izjavljivao kako ga se prati te se čekao pogodan trenutak kako bi on nešto kazao protiv društvenog uređenja, "ali da se to od njega neće čuti jer on zna kako bi se s njim postupalo".⁸⁶²

Na različitim mjestima zbivali su se pojedinačni verbalni istupi u obliku pjevanja "nacionalističkih pjesama", pisanja "neprijateljskih parola ili simbola", vrijeđanja najviših državnih i partijskih rukovoditelja, vrijeđanja nacionalnih osjećaja, a sudionici su bili i "članovi SK (Zlatar Bistrica)".⁸⁶³ U vrijeme akcije "Jedinstvo" bilo je različitih komentara od strane

⁸⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 172/179. Izrazite nacionaliste Dražena Budišu (OO), Ivana Zvonimira Čička (OO), Vladu (Gotovca) (OO), kao i druge osobe od interesa za SDS.

⁸⁶² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 173/180. Da bi se potvrdila dobi(v)ena saznanja, zavedena je mjera TKTR i kontrola preko koje je potvrđeno da Paradžik kontaktira (s)pomenute osobe. Na mjestu zaposlenja u Centru za socijalni rad SO Donja Stubica njegova neprijateljska aktivnost u toku godine nije se značajnije osjećala. Kao jedan od razloga može se navesti taj što je sredina u kojoj radi spoznala tko je on i saznala za njegovu aktivnost u "masovnom pokretu" i na Zagreba(č)kom sveučilištu 1971. godine, te što se preko društveno-političkih organizacija uspjelo smijeniti direktora Centra za socijalni rad Željka Biffla (nije mu produžen mandat), a koji je Paradžika zaposlio u Centru za socijalni rad. Vidi i bilješke: (286), (298), (300), (514), (694) i (695).

⁸⁶³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 174/181. Ovaj posljednji navod, kao i prethodno citirani dijelovi informacije, u znatnoj mjeri upućuju na tijek događaja te na društveno-političke okolnosti koje su prevladavale među stanovništvom Zagreba i njegove okolice, a koje su bile povezane s tadašnjim djelovanjem istaknutih hrvatskih nacionalnih predstavnika. Iz sadržaja informacije moguće je razabrati i stajališta pojedinih predstavnika lokalnih struktura vlasti, koji su, barem do određene mjere,

pojedinaca, tako "i vrijedjanja predsjednika Tita (SO Samobor)". Naznačeno je kako se u stanovitom smislu unosi nemir među građane. Jednako tako, za vrijeme akcije "Jedinstvo" registriran je i boravak stranih novinara, TV ekipa iz SAD-a i Austrije na području Kumrovca, "među kojima je bilo i obavještajno interesantnih osoba".⁸⁶⁴ Pojedina područja ZOZ-a bila su pod jakim utjecajem svećenstva. To se osobito odnosilo na općine Jastrebarsko, Zlatar Bistrica, Donja Stubica, Pregrada i Zelina. Katoličko svećenstvo se na ovome prostoru u svojoj djelatnosti ponašalo na ustaljen način, nastojeći omasoviti vjernike, osobito među mladima.⁸⁶⁵

Centar SDS Zagreb je u promatranom razdoblju proveo niz operativnih aktivnosti. Zavedeno je 26 OK, a realizirane su 3 POO i to presijecanjem "neprijateljske aktivnosti", obustavom obrade ili ustupanjem drugom odjelu. Sastavljeno je 8 informacija o "neprijateljskoj aktivnosti" i 1 prikaz s dodatnim spoznajama (slučaj Samobor). Obavljeno je 86 obavijesnih razgovora radi presijecanja djelatnosti ili proširenja spoznaja, bilo prema vlastitoj inicijativi, bilo na zahtjev drugih centara i SDS-a RSUP-a SR Hrvatske. Nadalje, napisane su 52 službene zabilješke temeljem informacija dobivenih od društvenih i operativnih veza te pričuvnih djelatnika. Primljeno je 8 izvješća o "neprijateljskim pojavama", dok je izvršeno ukupno 776 provjera (238 potpunih i 538 djelomičnih), na traženje SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, za potrebe narodne obrane ili Centra SDS Zagreb. Usto, identificirane su 73 osobe koje su "neprijateljski djelovale", bile povezane sa članovima osuđene "diverzantsko-terorističke grupe" emigrantskog podrijetla (akcija "Okić") ili čiju je identifikaciju zatražila SDS RSUP-a SR Hrvatske ili drugi centri.⁸⁶⁶

iskazivali razumijevanje ili stanovitu bliskost promišljanjima istaknutih hrvatskih intelektualaca naglašene nacionalne orijentacije, kao i njihovim zahtjevima. Takva diferencirana pozicija dijela lokalnoga aparata vlasti upućuje na postojanje unutarnjih razlika u percepciji nacionalnoga pitanja, koje nisu uvijek bile u cijelosti usklađene s rigidnijim tumačenjima sigurnosnoga aparata. Navedeni izvor stoga ne pruža samo uvid u djelovanje nacionalno usmjerenih aktera, nego istodobno otkriva i složenost odnosa između društvenih inicijativa i lokalnih političkih struktura u promatranome razdoblju.

⁸⁶⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 175/182. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 0, r. br. 22, pred. od 1 do 35, (pred. 1, od 14.1.1980.) *Specijalna informacija, br. 1. (1-16). Akcija "Jedinstvo" i "Tuga", Službe unutrašnjih poslova SR Hrvatske su, u vezi s veoma složenom političkom situacijom u svijetu, naročito zbog sovjetske intervencije u Afganistanu i zdravstvenog stanja predsjednika Tita, maksimalno angažirale sve svoje raspoložive potencijale na praćenju, dokumentiranju i spr(j)ječavanju svih oblika neprijateljske djelatnosti uperene protiv Jugoslavije i njene stabilnosti. Golema većina naših građana u svojim komentarima osuđuje sovjetsku intervenciju u Afganistanu, daje podršku politici i stavovima SKJ i druga Tita i izražava zabrinutost i žaljenje zbog pogoršanja Titovog zdravlja. Vidi i bilješku: (721).*

⁸⁶⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 175/182. *Za vrijeme bolesti i poslije smrti predsjednika Tita SDS nije registrirala važniju akcionost.*

⁸⁶⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 175/182-176/183. Vidi i bilješke: (557), (627), (628), (629), (666), (690), (693), (698), (722), (813) i (868).

Tijekom 1980. zaprimljeno je 1.247 predmeta, od čega 568 potpunih i 679 djelomičnih provjera. Prema dostupnim podacima, riješeno je ukupno 1.227 predmeta, uključujući 548 potpunih i 679 djelomičnih provjera. Isto tako, riješeno je i 119 zaostalih predmeta iz 1979. Osim navedenih poslova, djelatnici odsjeka sudjelovali su i u operativnim akcijama Centra SDS Zagreb.⁸⁶⁷

Tijekom 1980. "**Samostalni odsjek za obrambene pripreme**", operativni djelatnici centra, kao i ostali djelatnici drugih organizacijskih cjelina SDS radili su na programskim i izvanprogramskim poslovima.⁸⁶⁸ Nakon što je evidentirano stanje obrambenih priprema u Centru SDS Zagreb, osobito "**stanje suradničke mreže**" za posebne namjene, pristupilo se pojedinačnim razgovorima s rukovoditeljima ratnih ispostava radi procjene važnosti pojedinih objekata i prostorne pokrivenosti ispostava suradničkom mrežom. U fondu mreže Centra SDS Zagreb bilo je 70 suradnika, što brojčano nije zadovoljavalo stvarne potrebe.⁸⁶⁹

U sklopu kontraobavještajne zaštite, dio operativnog sastava SDS-a bio je u stalnom kontaktu s rukovodećim kadrom i djelatnicima Organa bezb(j)ednosti/(sigurnosti), s kojima je surađivao na provedbi zadataka vezanih uz zaštitu pojedinih područja, osobito vojnih objekata u ratnim ispostavama Novi Zagreb, Samobor, Jastrebarsko, Velika Gorica i Dugo Selo. Od ukupno 28 dislociranih objekata značajnih za ONO, koje je pokrивao Centar SDS Zagreb, na 18 šticeđenih objekata provedeno je snimanje stanja, prikupljeni su određeni podatci, izvršeno je 170 djelomičnih i 10 potpunih provjera, obavljeno 26 obavijesnih razgovora te angažiran 1 suradnik. Iako su održana tri radna dogovora na kojima su proučena uputstva i konkretno zaduženi pojedini operativci, u izvješću je navedeno da se s postignutim rezultatima "ne može biti zadovoljno". Važno je istaknuti i podatke koji se odnose na (ne)koordinaciju između Središnjice SDS-a RSUP-a i Centra SDS Zagreb.⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 178/185. "Tuga", "Odmor", "Centar", "Soča". U sklopu tog djelovanja obavljeno je 8 obavijesnih razgovora i 5 upozorenja.

⁸⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 193/200. U izvještajnom periodu na poslovima izvan programa rada, bila su angažirana sva tri operativna radnika (djelatnika) Odsjeka. Mihić Ivica – cijelo prvo tromjesečje na poslovima istrage u akciji "Okic", Popović Pero – 7 radnih dana u realizaciji akcije "Centar" i Šokčević Boro – 4 radna dana u ZTV "Vihor 80". Više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 181/188-193/200.

⁸⁶⁹ Više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 186/193-187/194. Iz postojeće suradničke mreže brisano je pet suradnika po različitim osnovama, dok je jedan suradnik predan na daljnje vođenje Centru SDS Split.

⁸⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 187/194-188/195. Centar, o poduzetim operativnim mjerama i radnjama po kontraobavještajnoj zaštiti šticeđenih objekata, nije (tijekom) izvještajnog perioda redovnom informacijom informirao SDS RSUP-a, što je svakako manjkavost, a što ćemo u narednom periodu ispraviti.

5.1.3. Odjel za operativno-tehničke poslove

U okviru djelovanja "Odjela za operativno-tehničke poslove", pripremljene su i provedene tri akcije tajnog ozvučenja trajnijeg karaktera. Isto tako je naznačeno da je izvršena izmjena OTS-a te poboljšana kvaliteta korisnoga signala na tri ozvučena objekta. Provedene su izvidne radnje i prikupljena operativno-tehnička dokumentacija za 21 objekt, na kojima je bilo planirano izvođenje operativno-tehničkih mjera (ozvučenje ili tajni pretresi). Operativno-tehničke mjere primjenjivane su u sklopu 17 operativnih akcija.⁸⁷¹ Centar SDS Zagreb proveo je operativno-tehničke poslove i pripremne radnje u svrhu ugradnje sredstava za trajnije prisluškivanje, temeljem 11 zahtjeva iz Programa rada. U ovome su kontekstu prikupljene relevantne spoznaje i podatci, analizirana dokumentirana stanja na terenu, izrađena fotodokumentacija vanjskog izgleda i neposredne okolice objekata te prikupljena i proučena građevinska i tehnička dokumentacija.⁸⁷² S tehničkog aspekta proučene su mogućnosti ugradnje operativno-tehničkih sredstava, ispitivana su prislušna sredstva i učinjen izbor za ugradnju. Navedeni zahtjevi odnosili su se na različite kategorije operativnih obrada, pri čemu su mjere bile klasificirane pod posebnim kodnim oznakama. Za potrebe obrada vezanih uz hrvatski nacionalizam korištene su oznake; "Soča", "Drava", "Vardar" i "Cetina".⁸⁷³ U okviru operativnih obrada usmjerenih na djelovanje obavještajnih službi i stranih predstavništava zapadnih zemalja primjenjivane su mjere pod nazivima; "Ojstrah", "Stalak" i "Kamera". S druge strane, za potrebe praćenja stranih obavještajnih službi i predstavništava istočnih zemalja korištene su oznake

Takav propust upućuje na uočenu manjkavost u sustavu izvješćivanja i međuinstitucionalne koordinacije. U tom je kontekstu naglašena potreba za dosljednijim i pravodobnijim izvještavanjem nadležnih struktura, pri čemu je istaknuto da će u predstojećem razdoblju biti poduzete mjere radi uklanjanja navedenoga nedostatka. Na taj se način nastojalo osigurati veći kontinuitet komunikacije i uspostaviti potpuniji nadzor nad provedbom protuobavještajnih djelatnosti. Istodobno, iz takvih formulacija moguće je razabrati stanovitu razinu nekoordiniranosti, a možebitno i elemente međusobne netrpeljivosti unutar nadležnih struktura.

⁸⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 195/202.

⁸⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 193/197.

⁸⁷³ Navedeni slučajevi potvrđuju da su Franjo Tuđman, Marko Veselica, Vlado Gotovac, Hrvoje Šošić i drugi istaknuti pripadnici hrvatskoga nacionalnog kruga u operativnim procjenama jugoslavenskoga sigurnosnog aparata bili označavani kao trajno relevantni i politički opasni akteri. Dugotrajnost operativno-tehničkih mjera, koje su se nad pojedinim osobama provodile sve do 1990., svjedoči o kontinuitetu represivnoga nadzora te o činjenici da su vodeći predstavnici hrvatske nacionalne i demokratske opcije bili percipirani kao trajni protivnici jugoslavenskoga komunističkog poretka. Takva praksa istodobno upućuje na postojanje institucionaliziranoga i razrađenoga sustava političke kontrole, usmjerenoga na nadzor, suzbijanje i neutralizaciju stvarnih i potencijalnih nositelja hrvatske nacionalne i demokratske alternative. Isto tako vidi i bilješke, primjerice: (69), (578), (587), (703), (704), (728), (876) i (992).

“Marica” i “Brest”, dok su u kategoriji operativne obrade “unutarnjeg neprijatelja” evidentirane mjere pod kodnim nazivima “Tajnik” i “Maksimir”.⁸⁷⁴ Ova raspodjela pokazuje da su operativno-tehnička sredstva bila sustavno korištena u različitim segmentima sigurnosnog rada, pri čemu su kodne oznake služile kao konspirativni identifikatori unutar dokumentacije. Broj zahtjeva i njihova tematska raznolikost upućuju na širok opseg primjene tehničkog nadzora u promatranom razdoblju, kao i na jasno definiranu kategorizaciju sigurnosnih prioriteta.

Mjera “tajne kontrole telefonskih razgovora” - TKTR primjenjivana je nad 287 telefonskih pretplatnika, od čega je 173 bilo pod stalnom, a 114 pod povremenom kontrolom. Ukupan broj promjena na TKTR-u iznosio je 370, od toga je 179 novouključenih, a 191 isključenih telefonskih pretplatnika.⁸⁷⁵ Ista mjera primjenjivana je nad 89 telefonskih pretplatnika po problematici hrvatskog nacionalizma. Od toga je 51 telefonski pretplatnik bio pod stalnom, a 38 pod povremenom kontrolom. Snimljeno je i reproducirano ukupno 6.212 magnetofonskih traka i napisana 973 izvješća na 1.575 stranica.⁸⁷⁶ Mjera TKTR-a primjenjivana je ukupno nad 22 telefonska pretplatnika po pitanju Katoličke crkve. Pod stalnom kontrolom bilo je 18 telefonskih pretplatnika, a pod povremenom kontrolom 4. Snimljeno je i reproducirano 1.221 magnetofonska traka te je napisano 238 izvješća na 394 stranice.⁸⁷⁷ Po liniji obrade jugoslavenske “neprijateljske emigracije” i njezinih veza u zemlji, TKTR je primjenjivan nad 62 telefonska pretplatnika.⁸⁷⁸

Analiza primjene mjere tajne kontrole telefonskih razgovora TKTR pokazuje da je riječ o razrađenom i institucionaliziranom mehanizmu nadzora, koji je funkcionirao kao sastavni dio

⁸⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 193/197-201/208. U operativnoj obradi “Maksimir” pod nadzorom je bio i B. Viskić, čija je uloga u promatranom razdoblju bila “višedimenzionalna”. O tome vidi: Vukojević 2015, 1099. Operativno-tehnička akcija “Tajnik” je nakon realizacije korištena kao “Minerva” za ozvučenje radnog prostora Vjekoslava Milovana tajnika BKJ, čiji je predsjednik bio zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić. Isto tako vidi i bilješke, primjerice: od (612) do (618), (802), (803), (806), (809), (879) i (979).

⁸⁷⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 202/209.

⁸⁷⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 203/210. Mjera tajne kontrole telefonskih razgovora - TKTR SDS-a primjenjivana je u okviru obrade hrvatskog nacionalizma kroz diferenciranu operativnu tipologizaciju grupa prema procijenjenom stupnju opasnosti. Razlikovane su tri kategorije; bivša frakcionaška grupa u partijskom i državnom rukovodstvu SR Hrvatske i njihove veze, osobe obuhvaćene akcijom “Vir” kao “najekstremniji nositelji neprijateljske djelatnosti” te takozvani “ostali nacionalisti”. Takva klasifikacija omogućavala je selektivnu i intenzitetom prilagođenu primjenu TKTR-a, uz sustavno praćenje ne samo pojedinaca, nego i njihovih komunikacijskih i organizacijskih mreža. Pritom je znakovito da se u najvećem broju slučajeva radilo o istim osobama koje su ostajale predmetom nadzora tijekom čitavog promatranog razdoblja. Vidi i bilješke, primjerice: (68), (69), (578), (762), (764), (992) i (979).

⁸⁷⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 203/210.

⁸⁷⁸ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 202/209-205/212.

šireg represivnog sustava. Opseg obuhvaćenih pretplatnika, učestalost promjena u nadzornom režimu te količina snimljenog i obrađenog materijala upućuju na visok stupanj operativne organiziranosti i tehničke osposobljenosti službi. Struktura nadzora jasno odražava hijerarhiju sigurnosnih prioriteta; najintenzivnija primjena mjere zabilježena je u okviru obrade hrvatskog nacionalizma, dok su Katolička crkva i takozvana "neprijateljska emigracija" predstavljale trajne, iako brojčano manje, segmente interesa. Napose je indikativan visok udio stalne kontrole u pojedinim kategorijama, što svjedoči o dugotrajnom i kontinuiranom praćenju određenih osoba i komunikacijskih mreža. Količina proizvedene dokumentacije (tisuće magnetofonskih zapisa i stotine analitičkih izvješća) potvrđuje da TKTR nije bio tek pasivna tehnička mjera, nego aktivan instrument za izgradnju operativnih dosjea, analizu kontakata i pripremu daljnjih represivnih postupaka. Time je nadzor komunikacijskog prostora postao važan element preventivnog djelovanja, ali i sredstvo političke kontrole, usmjereno na ograničavanje autonomnih društvenih inicijativa i potencijalnih oblika oporbenog djelovanja. U konačnici, statistički pokazatelji TKTR-a nadilaze puku kvantitativnu razinu; oni svjedoče o modelu upravljanja društvom u kojem je sustavni nadzor privatne komunikacije predstavljao legitimno i rutinizirano sredstvo očuvanja političkog poretka.

Mjera "**tajne kontrole poštanskih pošiljaka**" - TKPP primjenjivana je za pojedinačne adrese i za određene gradove u tuzemstvu i inozemstvu. Kontrolom poštanskih pošiljaka pronađeno je i izuzeto 985 poštanskih pošiljaka s "neprijateljskim propagandnim materijalom" i 12.566 poštanskih pošiljaka s "propagandnim materijalom vjerskog sadržaja". U promatranome izvještajnom razdoblju izdavačka djelatnost Katoličke crkve na području Zagrebačke nadbiskupije bilježila je osjetan rast, što upućuje na sve izraženije prepoznavanje tiska kao važnoga sredstva izvještavanja, komunikacije i društvenoga utjecaja. Vjerski tisak pritom se odlikovao pristupačnim stilom i obraćanjem širemu čitateljskom krugu, pri čemu se tematski okvir postupno širio s tradicionalnih oblika religijskoga života na razmatranje aktualnih pitanja i dvojbi suvremenoga društva. Time se religijski diskurs nije zadržavao isključivo u sferi privatne pobožnosti, nego se nastojao afirmirati i kao relevantan interpretativni okvir za razumijevanje društvenih, kulturnih i političkih pojava. U skladu s time, tematski raspon crkvenoga tiska obuhvaćao je, uz religiozne sadržaje, i pitanja obitelji, odgoja, obrazovanja, zdravlja, socijalnih

prilika, političkoga sustava, međunarodnih odnosa, povijesti, kulture, znanosti, tehnike, sporta i zabave.⁸⁷⁹

U okviru “tajnog prisluškivanja”, kontinuirano je eksploatirano 11 objekata, dok je povremeno eksploatirano 4 objekta u kojima je OTS instaliran za trajnije prisluškivanje. Ukupno je snimljeno i reproducirano 370 magnetofonskih traka, a sastavljeno je 163 izvješća obuhvaćajući 874 stranice. Za potrebe obrade hrvatskog nacionalizma, stalno je eksploatirano 7 objekata, dok je za potrebe obrade Katoličke crkve stalno eksploatiran 1 objekt, a 3 objekta povremeno.⁸⁸⁰

U promatranom izvještajnom razdoblju SDS je Katoličku crkvu i s njome povezane intelektualne krugove smatrala važnim područjem operativnoga nadzora. U središtu interesa službe bili su Franjo Kuharić, Mijo Škvorc i Živko Kustić, čije je djelovanje tumačeno u kategorijama “katoličkoga klerikalizma” i “kleronacionalizma”, ponajprije zbog istupanja o rehabilitaciji Alojzija Stepinca, zaštiti vjerskih prava, vjerskom odgoju, kritici ateizacije te povezivanju religijskoga i nacionalnoga identiteta. Nadzor nad njima oslanjao se na operativno-tehnička sredstva, uključujući TKTR, TKPP i privremena ozvučenja, kao i na praćenje njihovih

⁸⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 205/212-206/213. U sklopu operativnih akcija: “Argus”, “Centar”, “Istok”, “Jedinstvo”, “Okić”, “Potok”, “Putnik”, “Tenis” i “Vir” izdvojeno je 12.977 poštanskih pošiljaka. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 47/54-50/57. Među istaknutijim izdavačkim središtima u Zagrebu izdvajali su se Centar za koncilska istraživanja, dokumentaciju i informacije te Teološko društvo Kršćanska sadašnjost, koji su objavljivali periodične publikacije i posebna izdanja, među kojima su osobito praćeni *Kana*, *Aksa* i *Sveci*. Posebno mjesto zauzimao je *Glas koncila*, najtiražnije katoličko glasilo u domovini, koje je u izvještajnome razdoblju doseglo nakladu od 2.700.000 primjeraka. Njegova važnost nije proizlazila samo iz opsega naklade, nego i iz sadržajnoga profila, budući da je nerijetko zahvaćao teme koje su prelazile usko religijski okvir i ulazile u područje društvenih i političkih pitanja. Zapaženu izdavačku djelatnost razvijali su i Hrvatsko književno društvo Sveti Ćiril i Metod s publikacijama *Marulić* i *Danica*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove s izdanjima *Glasnik Srca Isusova* i *Marijina* i *Obnooljeni život*, kao i Bogoslovni fakultet u Zagrebu sa zbornikom *Bogoslovna smotra* te Institut za crkvenu glazbu sa časopisom *Sveta Cecilija*. U toj su izdavačkoj aktivnosti sudjelovale i pojedine redovničke zajednice, među kojima se osobito izdvajaju franjevci konventualci s revijom *Veritas* i salezijanci sa *Salezijanskim vjesnikom*.

⁸⁸⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 206/213. Prema jasno definiranim operativnim prioritetima, mjera tajnoga prisluškivanja u obradi hrvatskoga nacionalizma bila je primarno usmjerena na vodeće aktere nacionalnoga kruga. Nadzor se pritom nije zadržavao na njihovim pojedinačnim aktivnostima, nego je obuhvaćao i komunikacijske kanale, mrežu bliskih suradnika te širi društveni krug, sa ciljem pravodobnoga otkrivanja i onemogućavanja pokušaja političke konsolidacije ili obnove organiziranoga djelovanja. U nadzoru Katoličke crkve ista je mjera zahvaćala vrh crkvene hijerarhije, pri čemu je Crkva bila percipirana kao društveno relevantan i moralno autoritativan čimbenik s mogućim političkim implikacijama. Takva raspodjela primjene mjera svjedoči o dugoročno strukturiranome sigurnosnom interesu za aktere s izraženim simboličkim i društvenim utjecajem te potvrđuje stratešku usmjerenost nadzora prema središtima moguće oporbene artikulacije. Usp. O tome vidi i bilješke, primjerice: od (612) do (618), (703), (704), (728), (802), (803), (806), (809), (873), (876) i (992).

javnih nastupa i kontakata s hrvatskim nacionalno orijentiranim intelektualcima, emigrantskim krugovima i crkvenim dužnosnicima u domovini i inozemstvu. U isti nadzorni okvir bili su uključeni i zatvoreni skupovi vodećega svećenstva, pa su na NDS-u, gdje su se održavala zasjedanja Biskupske konferencije Jugoslavije i sjednice njezinih vijeća, u dva navrata provedena privremena ozvučenja. Istodobno su pod nadzorom bili i katolički intelektualci te istaknuti crkveni predstavnici povezani s NDS-om, Laičkim apostolatom, međunarodnim katoličkim organizacijama i inozemnim crkvenim krugovima, među kojima su se isticali Lav Znidarčić, Josip Šimecki, Radovan Grgec, Tomislav Šagi-Bunić, Josip Turčinović, Vladimir Stanković, Egon Scheibel i Nedjeljko Slišković. Iako su u tim obradama bilježeni različiti kontakti s hrvatskim nacionalistima, emigracijom, organizacijom Pax Romana, Amnesty Internationalom, svećenicima u inozemstvu i osobama iz vatikanskih krugova, sama izvješća često su upozoravala na ograničen domet poduzetih mjera. Iz toga proizlazi da je SDS crkvene i katoličko-intelektualne strukture držala trajno relevantnim sigurnosnim problemom, ali i da ni razmjerno razvijena mreža nadzora nije uvijek omogućavala potpuniji uvid u njihove djelatnosti.⁸⁸¹

“**Tajna kontrola telegrafskog prometa**” primjenjivana je nad jednim pretplatnikom i to u sklopu akcije “Slovo”. Ukupno je pregledano 1.704 telegrama, od toga je 31 preveden, a 536 ih je bilo šifrirano. U okviru akcije “Slovo” privremeno je pod kontrolu stavljeno 7 telegrafskih pretplatnika. Kontrola je provedena u improviziranom telegrafskom centru smještenom unutar prislušnog centra. Pregledano je približno 1.200 telegrama, dok telegram vezan uz akciju nije bio registriran. Sa ciljem identifikacije skriptera spornog telegrama, u prislušnom centru organizirano je dežurstvo koje je trajalo 20 dana.⁸⁸²

U sklopu “**tajnog prisluškivanja privremeno-povremenog karaktera**” realizirane su 83 akcije privremeno-povremenog prisluškivanja. Broj realiziranih akcija u obradi pojedinih “neprijateljskih grupacija” prikazan je u statističkom pregledu broja primijenjenih operativno-tehničkih mjera.⁸⁸³

Realizirana su 143 “**tajna pretresa**”. Po liniji “unutarnjeg neprijatelja” mjera je primijenjena u 11 navrata, po liniji stranih obavještajnih službi u 131 i po liniji “neprijateljske

⁸⁸¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 41/48-54/61. Analiza dostupnih izvora pokazuje da su objekti “Neptun”, “Lastovo” i “Saturn” bili ugrađeni prije 1966., ali nikada nisu bili stavljeni u funkciju, dok se objekt “Venera” odnosio na ozvučenje prostora u kojemu su održavane sjednice konzistorija.

⁸⁸² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 207/214.

⁸⁸³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 208/215.

emigracije" jedanput. U akcijama tajnog pretresa pronađeno je i fotodokumentirano 6.906 raznih pismena, zabilježaka ili fotografija, a u fotolaboratoriju izrađeno je 4.735 fotodokumenata.⁸⁸⁴

U okviru djelovanja "**operativnih i društvenih veza**" ostvareno je 413 kontakata, pri čemu je dano 8 instrukcija.⁸⁸⁵

U okviru mjera "**društvene samozaštite**" te shodno utvrđenim zadacima djelatnika SDS-a u pogledu zaštite štićenih radnih mjesta (ŠRM) i objekata, *Odjel za operativno-tehničke poslove* radne organizacije PTT prometa Zagreb bio je angažiran u pružanju ispomoći pri zaštiti 37 ŠRM-a na kojima je bilo zaposleno 61 osoba.⁸⁸⁶

U sklopu "**obrambenih priprema**", na temelju utvrđenog programa na "Sistemu 1100" odrađeno je stručno osposobljavanje djelatnika SDS-a u primjeni šifre i jednosmjerne radio veze (fonijom).⁸⁸⁷ Shodno usvojenim programima rada održavane su kratkovalne (KV) specijalne radio veze u radio mreži SDS-a.⁸⁸⁸

U sklopu "**izvršenih poslova i zadataka izvan Programa rada**" bilo je 10 novih zahtjeva za ugradnju OTS-a za prisluškivanje trajnijeg karaktera glede kojih su poduzimane izvjesne radnje.⁸⁸⁹ Isto tako, poduzete su operativno-tehničke mjere u okviru izvjesnih operativnih akcija.⁸⁹⁰ Realizirana je 1 akcija privremeno-povremenog prisluškivanja. Primjenjivana je mjera TKPP-a, a izdvojeno je i tehnički obrađeno 75 poštanskih pošiljaka. Mjera TKTR-a primjenjivana je nad 6 telefonskih pretplatnika. Snimljeno je i reproducirano 27 magnetofonskih traka te napisano 7 izvještaja na 9 stranica. U okviru poslova obavljenih za potrebe SDS-a RSUP-a SRH i drugih centara SDS-a, za SDS RSUP-a SRH ukupno je reproducirano i prevedeno 179 magnetofonskih traka te je sastavljeno 129 izvješća na ukupno 845 stranica. Isto tako je pregledano 766 stranica pisanog materijala, od čega je 338 stranica prevedeno.⁸⁹¹

⁸⁸⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 209/216.

⁸⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 211/218.

⁸⁸⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 212/219.

⁸⁸⁷ HJP 2025, "Fonija." *Definicija - naprava u obliku lijevoka kojim se usmjerava glas kod govora na daljinu. Etimologija ≈ grč. phōnē: glas.*

⁸⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 212/219.

⁸⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 213/220-214/221. "Arslan" - "Bistra" - "Florijan" - "Jordanovac" - "Lektor" - "Metalac" - "Mosor" - "Trešnjevka" - "Faraon".

⁸⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 215/222-219/226. "Ada" - "Argus" - "BKJ - 80" - "Centar" - "Glumac" - "Istok" - "Jedinstvo" - "Jelka II" - "Kvadrat" - "Okčić" - "Potok" - "Putnik" - "Skok" - "Slovo" - "Stan" - "Tenis" - "Veselin" - "Vir".

⁸⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 213/220-219/226.

5.1.4. Operativna potpora u Centru SDS Zagreb

“Samostalni odsjek za informacije, prikaze i obradu podataka” u ovome izvještajnom razdoblju, radio je na poslovima *Programa rada* Centra SDS Zagreb za 1980., kao i zadacima izvan *Programa*, shodno uputstvu o izvještavanju u SDS i drugih dokumenata koji se odnose na izvještavanje, prikaze i obradu podataka”.⁸⁹²

U sklopu “tekućeg informiranja” iz Centra SDS Zagreb u 1980. upućeno je 869 tekućih informacija, koje se odnose na “neprijateljsko djelovanje”.⁸⁹³ U sklopu tekućeg informiranja napisano je 396 informacija.⁸⁹⁴

U sklopu “periodičnog informiranja” SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, političkih tijela Grada Zagreba i ZOZ-a, Centar SDS Zagreb uputio je ukupno 7 informacija, 2 prikaza i 11 biltena. U 4 informacije dan je pregled djelatnosti “klasnog neprijatelja” u kontekstu aktualne situacije u zemlji i svijetu, jedna informacija sadržavala je rezultate kaznenog postupka protiv grupe osoba obuhvaćenih akcijom “Okić”, jedna se odnosila na sigurnosnu procjenu u vezi s akcijom “Jedinstvo”, a jedna na akciju “Zagreb 80”. Prikazi su obrađivali akcije “Putnik” i “Tomislav”. Kroz jedanaest biltena SDS je izvještavala o spoznajama, kao i o poduzetim mjerama i radnjama u okviru akcije “Centar”.⁸⁹⁵

Centar SDS Zagreb podnio je Okružnom javnom tužiteljstvu (OJT) u Zagrebu “kaznene prijave” protiv 7 osoba (3 za osobe obuhvaćene akcijom “Okić”, 3 zbog “neprijateljske propagande” uz pomoć iz inozemstva i 1 za osobu obuhvaćenu akcijom “Skok”).⁸⁹⁶ Redovita

⁸⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 223/230.

⁸⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 224/231.

⁸⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 224/231. “Vir” – 147, “Jedinstvo” – 41, “Okić” – 35, “Skok” – 28, “Centar” – 6, “Krakow” – 6, “Glumac” – 5, “Ada” – 5, “Zagreb 80” – 5, “Soča” – 2, “Vlak” – 2, “Maksimir” – 2, “Radar” – 2, “Odmor” – 1, “Ljeto 80” – 1, “Drava” – 1, “Cetina” – 1, “Kapitol” – 1, “Šumarica” – 1, “Atom” – 3. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 75/82. Akcija “Atom” – U cilju otkrivanja i praćenja obavještajno-subverzivne i propagandne aktivnosti AOS-a preko pojedinih američkih stručnjaka iz firme “Westinghouse” kao i nekih naših građana zaposlenih na NE Krško, poduzet je veći broj mjera i radnji, a praćena je i aktivnost američkih stručnjaka (Simmons i dr.) prilikom njihovih dolazaka u Zagreb. U obradu kroz POO zaveli smo američke stručnjake Richard Onesimus Tedeschi, George Walter Denny, Richard Anthony Musmanno i Yvonne Ding le Audrey, a za koje postoji osnovana sumnja da obavještajno djeluju. Njihovu aktivnost uočila je i prati kroz obradu SDS Slovenije i Vojna bezbjednost (sigurnost) V. armije. U tom pravcu razmijenili smo saznanja i koordiniramo mjere sa Centrom SDS Krško. Akcija “Atom” bila je usmjerena na protuobavještajno djelovanje te sprječavanje kriminalnih radnji stranih državljana, među kojima i A. Simonsa iz Westinghousea, kao i stručnjaka iz Hrvatske angažiranih u nuklearnoj elektrani Krško. Vidi i bilješku: (412).

⁸⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 225/232.

⁸⁹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 225/232.

djelatnost u području obrade i statistike odvijala se kroz tekuću obradu izvornih materijala za osobe pod obradom i suradničku mrežu, administrativno sređivanje dosjea ovih osoba, izradu rezimea za potrebe operativnih djelatnika centra te na zahtjev SDS-a RSUP-a SR Hrvatske. Isto tako su izrađivani periodični statistički pregledi o radu i postignutim rezultatima, kako za potrebe samog centra, tako i za potrebe SDS-a RSUP-a SR Hrvatske. Usto, radilo se i na obradi te sređivanju materijala za privremene dosjee i dokumentaciju o vezama osoba pod obradom, kao i na poslovima vezanima uz obrambene pripreme.⁸⁹⁷

“Odjel za obradu neprijateljskog djelovanja” koje se provodilo protiv šticećenih osoba i objekata, obavljao je redovite i izvanredne zadatke tijekom izvještajnog razdoblja shodno postojećoj programskoj orijentaciji. U sklopu svojeg djelovanja odjel je uglavnom bio angažiran na poslovima provjeravanja, “sistematskim zadacima u obradi zona objekata i zona stanovanja šticećenih osoba”,⁸⁹⁸ isto tako, na izvanrednim zadacima oko izvršenja osiguranja političkih i većih kulturnih manifestacija na području grada.⁸⁹⁹

“Odjel za poslove pratnje” imao je pod kontrolom ukupno 270 osoba, od kojih 137 stranih državljana i 133 “naša građanina”. Nalozi za provođenje mjera kontrole i praćenja dostavljeni su iz sljedećih izvora; Centar SDS Zagreb (371 nalog), Centar SDS Ljubljana (5), SDS RSUP-a SR Hrvatske (4), Odjeljenje bezb(j)ednosti/(sigurnosti) V. armije (4), te Centar SDS Maribor (1).⁹⁰⁰ Tijekom provedbe mjera praćenja zabilježene su četiri kompromitacije, koje su ocijenjene kao opravdane.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 225/232-227/233. *Konstantno je vršeno ažuriranje op. glasnika, potjernica mikro-filmova, kartoteke zavedenih i obustavljenih obrada, evidencije zabrana za neizdavanje i neprodužavanje putnih isprava i evidencije krivičnih (kaznenih) i prekršajnih prijava. Redovno je praćena i obrađivana emigrantska štampa (tisak).*

⁸⁹⁸ Primjerice, u obavještajnom postavljanju razlikuju se tri temeljne zone: zona života, koja oznaćava prostor svakodnevnoga boravka operativca; zona cilja, u kojoj se operativac zadržava samo ogranićeno vrijeme i u skladu s naptucima voditelja tima; te zona kontakta, predvićena za razmjenu poruka i održavanje komunikacije između operativca i voditelja tima.

⁸⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 229/235.

⁹⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 233/239. Kao predmeti operativnih djelatnika: (Tihomira) Šeše, (Grge) Jurćića, (Dmitra) Šijana, Nožinića, Novakovića, Romanovića, Žegarca, (Milana) Rkmana, Sudara, (Milana) Rapaića, (Miroslava) Marinića, Rajnovića, Ostojića, Jovanića, Vogleša, Lalevića, Stričevića, (Gorana) Ljubićića, Hećimovića, Kostija, i Slobodnika (Ljubljana), Vugrinca i Kralja (RSUP), Grbića i Jakovljevića ([Odjeljenje] bezb. [sig.] V. Armije), (Branka) Meštrovića, (Milana) Ševe, Klemara, (Jana) Gabriša, (Darinka) Pemića, (Rajka) Vostrela, (Miše) Deverića, (Nikole) Šujice, (Duška) Velisavljevića, (Zorana) Markunovića, Kesića. 270 osoba praćeno je u 376 navrata od 1 – 14 dana.

⁹⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 233/239. Novinari iz Nizozemske, I. Zvonimir Čićak, Dobroslav Paraga i Marko Veselica.

U sklopu “Odsjeka za opće poslove” provedeno je primanje kandidata za rad u SDS-u. Isto tako, evidentirana su sva službena putovanja.⁹⁰² Tako je u Centru SDS Zagreb tijekom 1980. realizirano 185 službenih putovanja. Primjerice, “Zdravko Mustać Beograd, 1 puta”.⁹⁰³ Prikazan je i tablični pregled pojedinih elemenata rada operativnih odjela Centra SDS Zagreb u 1980.⁹⁰⁴

Dakle, tijekom izvještajnog razdoblja prema jasno definiranim operativnim prioritetima SDS-a, mjera tajnoga prisluškivanja u obradi hrvatskoga nacionalizma bila je primarno usmjerena na vodeće aktere nacionalnoga kruga. Nadzor pritom nije obuhvaćao samo njihove pojedinačne djelatnosti, nego i komunikacijske kanale, mrežu bliskih suradnika te širi društveni krug, sa ciljem pravodobnoga otkrivanja i sprječavanja pokušaja političke konsolidacije ili obnove organiziranoga djelovanja. U nadzoru Katoličke crkve ista je mjera bila usmjerena na vrh crkvene hijerarhije, pri čemu je Crkva bila promatrana kao društveno relevantan i moralno autoritativan čimbenik s potencijalnim političkim implikacijama. Takva raspodjela primjene mjera upućuje na dugoročno strukturiran sigurnosni interes za aktere s izraženim simboličkim i društvenim utjecajem te potvrđuje stratešku usmjerenost nadzora prema središtima možebitne oporbene artikulacije.

Kako proizlazi iz predmetnoga izvješća, predvodničku ulogu u “neprijateljskim aktivnostima” s pozicija hrvatskoga nacionalizma imale su iste osobe koje su već početkom 1970-ih bile identificirane kao “protagonisti ideologije i eskalacije” Hrvatskoga proljeća. Prema toj procjeni, upravo su one pokazivale najviši stupanj organiziranosti te najizraženiju djelatnost u povezivanju s pojedincima iz drugih grupa “unutarnjeg neprijatelja”, uz istodobno nastojanje proširivanja i učvršćivanja veza s vanjskim čimbenikom radi osiguravanja šire potpore na Zapadu za oblikovanje oporbene fronte. Ujedno je, kao i u ranijim analizama, naglašavano da je Centar SDS-a Zagreb različite grupe hrvatskih nacionalista promatrao i operativno obrađivao kao relativno koherentne cjeline, što pokazuje da je sigurnosni aparat i heterogene oblike hrvatske nacionalne oporbe nastojao svesti na jedinstven obrazac političke prijetnje. U tom je kontekstu važno napomenuti i da je SDS, nakon razdoblja relativnoga “zatišja” koje je uslijedilo nakon

⁹⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 237/243.

⁹⁰³ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 237/243-242/248-247/253. U ovome godišnjem izvješću sadržan je gotovo cjelovit popis djelatnika Centra SDS Zagreb, sistematiziran po odjelima i odsjecima. Usporedna analiza toga “popisa troškova specijalnih sredstava”, s podatcima o službenim putovanjima i drugim prikazima otvara mogućnost barem djelomične rekonstrukcije pojedinih “operativnih radnji” u kojima su sudjelovali određeni operativni djelatnici.

⁹⁰⁴ Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 255-288.

sloma Hrvatskoga proljeća, njegovih posljedica i djelovanja grupe *Fenix* 1972. te potrajalo do 1980., likvidirala niz hrvatskih emigranata,⁹⁰⁵ čime se potvrđuje da represivne prakse nisu bile ograničene isključivo na unutarnji prostor, nego su obuhvaćale i emigrantski segment hrvatske političke oporbe.

5.2. Djelovanje SDS-a u prvoj polovici 1980-ih na primjeru Centra SDS Zagreb

5.2.1. Djelovanje Centra SDS Zagreb na primjeru istaknutih hrvatskih intelektualaca

I nakon smrti Josipa Broza Tita vodstvo SFRJ zadržalo je u osnovi nepromijenjen odnos prema vodećim disidentima i oporbenim grupama u SR Hrvatskoj. Shodno tomu, i djelovanje SDS-a, odnosno Centra SDS-a Zagreb, prema istaknutim hrvatskim intelektualcima s izraženim osjećajem za nacionalne vrijednosti nastavilo se u gotovo neizmijenjenom obliku.⁹⁰⁶ Služba državne sigurnosti, odnosno Centar SDS-a Zagreb, kontinuirano je usmjeravala svoju pozornost na istaknute pojedince, grupe i organizacije povezane s Hrvatskim proljećem, kao i na hrvatsku političku emigraciju, osobito na osobe i grupacije povezane s grupom *Fenix 72*, najpoznatijom operacijom hrvatske emigracije. Ta je operacija, izvedena 1972., imala važne posljedice za preustroj i daljnje djelovanje sigurnosnoga sustava SFRJ. U skladu s time, SDS je i u posljednjem desetljeću jugoslavenskoga komunističkog poretka hrvatske intelektualce i političku emigraciju i dalje promatrala kao trajne i ozbiljne protivnike sustava. Takva je percepcija bila utemeljena na njihovoj jasno artikuliranoj političkoj orijentaciji prema stvaranju samostalne hrvatske države.

Iz ranije prikazanih podataka o broju i dinamici sudskih i prekršajnih postupaka prije 1980., osobito u desetljeću nakon sloma Hrvatskoga proljeća, razvidan je trend smanjenja

⁹⁰⁵ Usp. Vukušić 2002, 534-535. Čizmić, Šakić i Sopta 2005, 422. M. Jareb 2006, 327-328. Manolić 2016, 154. *Dragu Mihalića, Josipa Senića, Branka Jelića, Stjepana Ševu, Rosemarie Bahorić, Josipa Buljana, Matu Jozaka, Iliju Vučića, Ivicu Mioševića, Nikolu (Nikicu) Martinovića, Matka Bradarića, Vinka Eljugu, Stipu Mikulića, Nikolu Penavu, Ivana Tuskora, Ivana Vučića, Jozu Oreča, (Bruna) Bušića, Križana Brkića, Marijana Rudelu, Zvonka Štimca, Gorana Šećera i Cvitka Cicvarića.*

⁹⁰⁶ Za usporedbu, više o tome vidi u informacijama Centra SDS-a Zagreb iz 1980., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 12/1980 od 10.1., inf. br. 26/1980 od 11.1., inf. br. 33/1980. od 14.1., inf. br. 42/1980 od 15.1., inf. br. 49/1980 od 17.1., inf. br. 62/1980 od 18.1. *Akcija "Vir", Izvor: TKTR. Franjo Tuđman (OO), najava dolaska novinara ARD s televizije Njemačke.* inf. br. 63/1980 od 18.1. *Veza: inf. br. 148/1979 od 18.12. Akcija "Vir", Izvor: privremeno ozvučenje, suradnik "Omer", op. veza "Varga". Marko Veselica (OO).* inf. br. 64/1980 od 19.1. *Veza: 42/1980 od 15.1. Izvor: TKTR. Franjo Tuđman (OO), aktivnost. Akcija "Vir", Izvor: "Omer". Marko Veselica (OO) – komentari u vezi aktu(a)lne situacije u zemlji i svijetu.* inf. br. 73/1980 od 21.1. *Izvor: suradnik "Luj", TKTR, op. veza "Varga".* inf. br. 77/1980 od 22.1. *Akcija "Vir", Izvor: tajno praćenje, tajni pretres, izuzimanje materijala. Tuđman Franjo (OO) – intervjui s novinarima njemačke ARD televizije.* inf. br. 843/1980 od 18.12. *Akcija "Vir", Izvor: "Soča". Tuđman Franjo (OO) – aktivnost.* inf. br. 844/1980 od 22.12. *Akcija "Vir", Izvor: "Soča", TKTR. Franjo Tuđman (OO), Šehović Šerif – aktivnost.*

kaznenopravne represije prema ideološki nepoćudnoj pisanoj i izgovorenoj riječi. Primjerice, tijekom 1978. u SR Hrvatskoj za politički kriminal kazneno je prijavljeno 246 osoba, odnosno, 88 manje nego prethodne godine. Ipak, već 1979. vidljiv je ponovni porast, budući da je prijavljeno 268 osoba, što je za 22 više nego 1978. Tijekom 1980-ih taj se trend dodatno intenzivira, pa u SR Hrvatskoj postaje uočljiv porast takozvanoga "političkoga kriminala". U takvim su se okolnostima vodeći hrvatski intelektualci izražene nacionalne orijentacije, među njima Franjo Tuđman, Marko Veselica i Vlado Gotovac, ponovno suočili s političkim sudskim procesima⁹⁰⁷

Franjo Tuđman drugi put se susreo sa sudskim procesom u komunističkom razdoblju 6. kolovoza 1980. kad je primio poziv za ročište kod istražnog suca određeno za 8. kolovoza.⁹⁰⁸ F. Tuđman se nije mogao odazvati pozivu jer je bio na bolovanju zbog stanovitih tegoba koje su nastale nakon prometne nesreće 31. srpnja u Umagu.⁹⁰⁹ Nakon izvjesnog odgađanja, 17. listopada 1980. započeo je postupak koji je trajao dulje od 2 godine dok je sa svim detaljima i izvanrednim pravnim sredstvima rastegnut do 18. srpnja 1987., kad je dostavljeno rješenje o odbijanju zamolbe za prestanak mjere sigurnosti zabrane javnog istupanja.⁹¹⁰ S obzirom na sadržaj optužnice, Tuđman se nalazio u delikatnoj poziciji upravo zato što je bio znanstvenik i povjesničar.⁹¹¹

⁹⁰⁷ Za usporedbu, više o tome vidi u informacijama Centra SDS-a Zagreb iz 1981., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 4/1981 od 5.1., inf. br. 7/1981 od 7.1., inf. br. 12/1981 od 9.1., inf. br. 13/1981 od 9.1., inf. br. 14/1981 od 12.1., inf. br. 121/1981 od 16.2. Akcija "Vir", Izvor: "Soča", TKTR. Tuđman Franjo (OO) – aktivnosti, završna riječ za suđenje 17.2. inf. br. 148/1981 od 23.2., inf. br. 149/1981 od 23.2. Akcija "Vir", Izvor: "Soča". Tuđman Franjo (OO) – komentari prvog dana glavne rasprave. inf. br. 150/1981 od 23.2. Akcija "Vir", Izvor: (osobna) zapažanja op. radnika. Tuđman Franjo (OO) – drugi dan glavne rasprave. inf. br. 155/1981 od 24.2. Akcija "Vir", Izvor: (osobno) zapažanje op. radnika, TKTR, zapisnik sa glavne rasprave i presuda, subjekti DSZ i OJT. Tuđman Franjo (OO) – treći dan glavne rasprave, presuda i komentari na suđenje. inf. br. 436/1981 od 22.4., inf. br. 466/1981 od 24.4., inf. br. 469/1981 od 27.4., inf. br. 471/1981 od 28.4., inf. br. 480/1981 od 28.4. Veza: inf. br. 418/1980 od 21.4. Akcija "Vir", Izvor: Zapisnici Okružnog suda od 24.4.1981. Veselica Marko (OO) – nastavak istražnog postupka. inf. br. 489/1981 od 28.4., inf. br. 490/1981 od 29.4., inf. br. 498/1981 od 30.4. Akcija "Vir", Izvor: TKTR. Aktivnosti u vezi kriv. (kazn.) postupka protiv Gotovac Vlade (OO) i Veselica Marka (OO). inf. br. 500/1981 od 30.4. Izvor: subjekti DSZ Okružnog zatvora Zagreb i KPD bolnica. Veselica Marko (OO) – odbijanje uzimanja hrane u Okružnom zatvoru. inf. br. 521/1981 od 8.5., inf. br. 540/1981 od 14.5., inf. br. 622/1981 od 27.5. Akcija "Vir", Izvor: "Drava". Gotovac Vlado (OO), Tuđman Franjo (OO) – aktivnost. inf. br. 697/1981 od 17.6. OTS "Sirius" – realizacija akcije (Dražen Budiša). inf. br. 698/1981 od 18.6. Akcija "Vir", Izvor: "Soča". Tuđman – aktivnost (Ankica, Miro). inf. br. 699/1981 od 19.6. Akcija "Vir".
⁹⁰⁸ Usp. Vuković 2004, 28. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 838-843.

⁹⁰⁹ Više vidi u: Vuković 2004, 30-31.

⁹¹⁰ Usp. Vuković 2004, 28. Rješenje je donijelo Vijeće Okružnog suda u Zagrebu u sastavu: Protković, V. Pavleković i Turk V. Zanimljivo je podatak s omoćnice tog spisa: izraženom, crvenom bojom napisano je: "Čuvati do 1998. P.n.". Manolić 2016, 156.

⁹¹¹ Usp., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 522/1980 od 15.8. Akcija "Vir", Tuđman Franjo (OO) – aktivnost i komentari, Tuđman Franjo u razgovoru s izvorom, kome su prisustvovali Šibl Ivan (OO) i njegova supruga, 4.8.1980. godine iznio je da mu je žao što je drug Vladimir Bakarić bolestan, iako ga je smatrao dvoličnom osobom. Istakao je da bi eventualna smrt druga Bakarića dovela do pooštavanja političkog kursa jer je on

Tuđman je išao do kraja u razotkrivanju motiva, koji su bili *spiritus movens* njegova progona, svjestan da se pisanje o povijesti unatoč tomu što se ona može izricati na više načina, “ne može kazneno goniti jer je znanstveno stvaralaštvo, poput vjere, apsolutno slobodno”, bez obzira na to što izvjesni “povijesni događaj može imati sveze s aktualnim prilikama”.

U svojoj obrani Tuđman je često isticao kako se legitimitet nekog sustava ili društvenog uređenja ne brani prinudom, progonom, suđenjem, nego se štiti i gradi, razvija, političkim sredstvima te se ovom odrednicom razlikuje od diktature.⁹¹²

Nadalje je Tuđman izrazio sumnju u točnost prenošenja svojih razgovora s novinarima i protivio se tvrdnji kako ih je vodio s intencijom njihova objavljivanja u inozemstvu, pritom je iskazao zadržku prema sadržajima objavljenim u raznim časopisima (*Hrvatska revija*, br. 1. iz ožujka 1978., *Otpor iz 1978. i Hrvatska država* br. 279. iz kolovoza 1978.). Tuđman je zahtijevao: “Želim svoju obranu sam diktirati u zapisnik” (list spisa 33.).⁹¹³ Nakon saslušanja održanog 24. listopada, 19. studenog 1980. u Okružni sud u Zagrebu stigla je optužnica Okružnog javnog tužiteljstva br. Kt-353/1980,⁹¹⁴ koja je u sudu dobila broj K-393/1980 i zaprimljena je na listu spisa 55. Optužnica se sastoji od preambule ili uvodnog dijela u kojem se izlažu motiv optužbe i sadržaj optuženika.⁹¹⁵

osoba koja onemogućava takva politička kretanja. Tuđman je rekao da njegovo neslaganje s Bakarićem datira od pisanja referata za Republičku konferenciju Socijalističkog saveza kada je on (Tuđman) napisao kako su domobrani u NOB-u bili baza iz koje je NOV-a crp(i)la svoje snage, pa prema tome svi domobrani nisu bili neprijateljski orijentirani, već su bili jedan od izvora NOV-e. Prema riječima Tuđmana, Bakarić je znao za te konstatacije i složio se s njima, a kada je referat pročitao onda je zbog toga napao Tuđmana. Osvrćući se na nacionalni sastav u političkom rukovodstvu SRH Tuđman je rekao: “Dragosavac kao Srbin nam je glavni čovjek u Federaciji, a Baltić koji nas hoće (uhititi) je kao Srbin glavni čovjek u Republici. Što može Milka Planinc pored ove dvojice učiniti. Ona je samo pijun.” Dodao je da u JNA sve vodeće pozicije drže Srbi i istakao: “U ratu smo se svi borili da bi se ostvarila ravnopravnost, ali kada je rat završio braća Srbi to nisu htjeli”. Izvor: – s(u)radnik “Toni”, – “Soča”, I/1 D. Starčević, R. Crevar, VIII/MB, Zdravko Mustać. Vuković 2004, 28. Svjestan kako će o svakoj njegovoj riječi suditi drugi u vrijeme za koje je vjerojatno da će doći i da će Hrvati imati svoju samostalnu Hrvatsku, on u ispitivanju naglašava: priznajem djelo, ali ne i krivnju!

⁹¹² Više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 121/1981 od 16.2., inf. br. 148/1981 od 23.2., inf. br. 149/1981 od 23.2., inf. br. 150/1981 od 23.2., inf. br. 155/1981 od 24.2., inf. br. 436/1981 od 22.4. Usp. Vuković 2004, 29. Tijekom cijelog drugog procesa protiv Franje Tuđmana protežu se: (bilo kao motiv obrane ili kao glavni prigovor zbog stanja u kojemu se nalazi hrvatski narod) dva temeljna pitanja na koja se mora odgovoriti: a) nacionalna suverenost velikih, malih i najmanjih naroda; b) integracija na priznanju nacionalnih sloboda svih naroda, a ne nadnacionalnim integracijama.

⁹¹³ Usp. Vuković 2004, 31-32. U obrani se Tuđman pozivao na pravo na znanstveni rad, slobodu mišljenja i iznošenja stavova, ističući da ga se tereti samo za verbalni iskaz, a ne za konkretno djelovanje. Naglašavao je da su njegovi istupi već bili sadržani u ranijim radovima, dok mu se optužbom osobito stavljalo na teret da neistinito prikazuje položaj hrvatskoga naroda u SFRJ kao neravnopravan i podčinjen.

⁹¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 845-851.

⁹¹⁵ O optužnici više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 852-859. Usp. Vuković 2004, 33. U montiranim političkim procesima, to je supstrat optuženja koji tužiteljstvo nije trebalo dokazivati, jer ga je ono “predmnijevalo”, a sam optuženi nije mogao o tome raspravljati jer mu je odgovoreno da to nije činjenični opis djela za koji ga se tereti i nije predmet dokazivanja, jer je predmet dokazivanja samo djelo.

Sva zbivanja pokazuju zapravo duboka proturječja između, proklamiranih, programskih načela SKJ i Ustava SFRJ “o pravu svakog naroda na svoju državnost i na samoodređenje do odcepljenja” i stvarnosti, koja ta prava ograničava i sputava. Na toj konstataciji “zaustavljaju se optužnica i sud te prestaje svaka rasprava”. Tuđmanove tvrdnje i dokazivanja ništa nisu izmijenili pod točkom b) optužnice, gdje se inkriminiraju izrečene riječi u razgovoru s novinarom Vladimirom Markovićem, koji je sve poslije objavio u svojoj verziji u časopisu *Hrvatska država*, br. 279 iz kolovoza 1978.,

“gdje se kao ključni problem nacionalnog pitanja u Jugoslaviji ističe odnos između Srba i Hrvata”.

U sklopu iznošenja svoje obrane Tuđman je na glavnoj raspravi (list spisa 78.) otvoreno upitao “što je to lažno ustvrdio u tom inkriminiranom tekstu”.⁹¹⁶ Tuđman je nadalje u istom kontekstu nastavio glede određenih potenciranja broja žrtava u Jasenovcu, a samim time i kolektivne krivice hrvatskog naroda.⁹¹⁷ U sklopu ovih razmatranja Tuđman piše pismo Dušanu Dragosavcu 30. srpnja 1981. (list spisa 241.).⁹¹⁸ Nadalje je Tuđman u jednome trenutku spontano priznao zašto se našao u položaju optuženika (159. list spisa).⁹¹⁹ Kako je optuženi Tuđman dao u spis svoju napisanu obranu,⁹²⁰ na isti način je postupio i tužitelj koji je u spis dao svoju napisanu završnu riječ, koja je imala dodatno značenje za sud jer je poslužila kao obrazloženje presude. Tako provedeni postupak dobio je i konačni izgled izricanjem presude 20. veljače 1981., kojom je

⁹¹⁶ Usp. Vuković 2004, 34-35. Tuđman je smatrao da je ključno nacionalno pitanje u Jugoslaviji bilo pitanje odnosa između Srba i Hrvata, pri čemu je držao da takva ocjena ne proizlazi samo iz osobnoga mišljenja, nego i iz ozbiljne znanstvene analize povijesno-nacionalnih, državno-pravnih, gospodarsko-kulturnih, etnografskih i geopolitičkih čimbenika njihova zasebnog razvoja i zajedničkoga života u SFRJ. Prema njegovu sudu, sva su ostala nacionalna pitanja, unatoč svojoj važnosti, bila manjega značenja u odnosu na taj temeljni odnos.

⁹¹⁷ Više vidi: Vuković 2004, 35. *Druga moja tobože “lažna tvrdnja” u tom inkriminiranom tekstu jest da je po statističkim podacima u svim logorima i zatvorima NDH za vrijeme II. svjetskog rata iz Hrvatske poginulo 60.000 ljudi, i to Srba, i Hrvata, i Židova, i Cigana i dr., što je rekao sam “ogroman broj i užasan zločin”, ali sam protiv toga da se taj broj udeseterostručuje samo za Jasenovac na 600.000 samo i jedino zato da bi se potencirala nekakva kolektivna i trajna krivica hrvatskog naroda.*

⁹¹⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1033/1981 od 21.10. *Akcija “Vir”, Izvor: “Soča”*. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 916-918. *Pismo Franje Tuđmana iz KPD Lepoglava Stani Dolancu i Pavlu Gažiju od 8. studenog 1982.* Rajović 1970, 214. Stane Dolanc (16. XI 1925. Hrastnik) član Izvršnog biroa Preds(j)edništva SKJ. *Stane Dolanc bio je savezni sekretar za unutarnje poslove od 16. svibnja 1982.-15. svibnja 1984.* Spasić 2000. Vukušić 2002, 184.

⁹¹⁹ Više o glavnoj raspravi vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 149/1981 od 23.2., inf. br. 150/1981 od 23.2., inf. br. 155/1981. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 873-896. od 24.2. Usp. Vuković 2004, 30-40.

⁹²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 121/1981 od 16.2., inf. br. 225/1981 od 9.3.

Tuđman proglašen krivim i osuđen na 3 godine zatvora i izrečena mu je sigurnosna mjera zabrane javnog nastupanja u “štampi (tisku), na radiju, televiziji i javnim skupovima” te objavljivanje i izdavačke djelatnosti na vrijeme od 5 godina.⁹²¹ Nakon žalbe uložene na presudu Vrhovni sud SR Hrvatske donio je 13. listopada 1981. svoju presudu Kž-443/81, (list spisa 204.). Vijeće je odbilo žalbu i potvrdilo prvostupanjsku presudu.⁹²² Obrazloženje presude Vrhovnog suda zapravo je uobičajena protuhrvatska praksa u ondašnjim političkim procesima.⁹²³

Tuđman je i u ovome predmetu podnio “Zahtjev za izvanredno preispitivanje pravomoćne presude” (list 212.) Saveznom sudu u Beogradu. Iako je izvanredni pravni lijek bio detaljno obrazložen, Savezni sud u Beogradu ga je odbio uz kratko obrazloženje u svojoj presudi Kps-58/81 od 18. svibnja 1982. (list spisa 264.) Uz priložene nalaze više liječnika Tuđman 14. lipnja 1982. podnosi zahtjev za izvanredno ublažavanje kazne iz zdravstvenih razloga (list spisa 272.), kojem Vijeće Okružnog suda daje negativno mišljenje te ga Vrhovni sud, pod brojem I-Kr-637/82, 2. prosinca 1982. odbija. Tuđman je počeo izdržavati kaznu od 3 godine prema presudi, stoga je u zatvor primljen 12. siječnja 1982.,⁹²⁴ dok je 23. veljače 1983. iz zdravstvenih razloga došlo do prekida izdržavanja kazne.⁹²⁵ U međuvremenu je s Tuđmanom 20. listopada 1983. obavljen obavijesni razgovor u “Odjelu za suzbijanje privrednog kriminaliteta GSUP-a Zagreb”.⁹²⁶

⁹²¹ O presudi više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 155/1981 od 24.2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 897-898. Usp. Vuković 2004, 40-42. Tuđman 2011-1, 11, 292. M. Tuđman u “Uvodu”. Usp. HE MI 2021, *U veljači 1981. ponovno je osuđen na tri godine zatvora i pet godina zabrane javnoga djelovanja zbog intervjua (...) U zatvoru u Lepoglavi bio je od siječnja 1982. do veljače 1983., kada je pušten radi liječenja; u svibnju 1984. vraćen je u zatvor radi izdržavanja ostatka kazne, ali je u rujnu iste godine, zbog zdravstvenoga stanja, uvjetno pušten.*

⁹²² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1126/1981 od 4.11. *Akcija “Vir”, Izvor: “Soča”. Tuđman Franjo (OO), Kajić Nikola. CK je 26.7.1981. godine donio odluku da se ta presuda potvrdi.* O presudi Vrhovnog suda i potvrđivanju prvostupanjske presude vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 900-903. Vuković 2004, 40-42 (41). Jedan od članova Vijeća Uroš Funduk, za vrijeme agresije na Republiku Hrvatsku bio je u Kninu visokopozicionirani sudac.

⁹²³ Usp. Vuković 2004, 41-42. U njegovoj obrani i žalbi razvidno je da još od 1971. Tuđman ustrajno ponavlja istu tezu: da je hrvatski narod u SFRJ bio izložen političkoj, društvenoj, gospodarskoj i kulturnoj podčinjenosti te gospodarskom izrabljivanju, koje je interpretirao kao posljedicu velikosrpske hegemonije.

⁹²⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 35/1982 od 14.1. *Izvor: subjekti DSZ Okružnog zatvora Zagreb. Franjo Tuđman (OO) – upućivanje na izdržavanje kazne u KPD Lepoglava.*

⁹²⁵ O prekidu izdržavanja kazne više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 904-905. Usp. Tuđman 2011-1, 12., 2011-2, 252.

⁹²⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 919-923. *Ovl. sl. osoba Božo Kovačević, (Davatelj obavještenja) Dr. Franjo Tuđman, Napomena: Sa zabilješkom koja je napisana o ovom današnjem razgovoru upoznat sam i slažem se s njenim sadržajem, ali je ne mogu potpisati iz načelnih razloga, jer (sam) kao povjesničar upoznat da su one mogle kasnije biti manipulirane.*

Dok je trajalo prikupljanje liječničke dokumentacije, prekid izdržavanja kazne ukinut je 25. svibnja 1984. Stoga je Tuđman ponovno morao u zatvor u Lepoglavu gdje je ostao do 25. kolovoza 1984., kad je ponovno iz zdravstvenih razloga prekinuo izdržavanje kazne.⁹²⁷ U skladu s novim liječničkim nalazima i izvješćem Centra za socijalni rad od 27. lipnja 1984., a uz protivljenje Okružnog javnog tužiteljstva, Vrhovni sud je 19. studenog 1984. pod brojem Kr-488/84 prihvatio zahtjev za izvanredno ublažavanje kazne i smanjio Tuđmanu kaznu na 2 godine i šest mjeseci (340. list spisa).⁹²⁸ Kako je Franjo Tuđman u dva navrata ukupno proveo jednu godinu, četiri mjeseca i jedanaest dana u zatvoru, ispunjeni su zakonski uvjeti za podnošenje zahtjeva za uvjetni otpust. Većinom su se uzimali u obzir socijalni i zdravstveni razlozi, koji su u izvješću Centra za socijalni rad od 27. lipnja 1984. potanko i uvjerljivo obrazloženi, a prihvatio ih je i Vrhovni sud.⁹²⁹ Nakon isteka roka podnesena je zamolba za prestanak mjera sigurnosti s obrazloženjem kako ih treba ukinuti jer se Tuđman nije mogao javno braniti od izvjesnih napada (list spisa 345.) Rješenjem od 30. lipnja 1987., s pomoćnim brojem Kv-253/87 (list spisa 358.), Vijeće Okružnog suda (Vladimir Turk i Vladimir Pavleković) odbilo je zamolbu za ukidanje mjera sigurnosti.⁹³⁰ Na temelju zahtjeva Okružnog suda u Zagrebu, KPD Lepoglava dostavio je izvješće glede zamolbe za ukidanje zabrane javnog nastupanja, koja je odbijena 30. lipnja 1987.⁹³¹ Odluka je zabilježena u Službenom upisniku ZOZ-a Gradskih sudaca za prekršaje u Zagrebu, Đorđićeva 4.⁹³²

⁹²⁷ O ponovnom prekidu izdržavanja kazne više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 912-913. Usp. Vuković 2004, 43.

⁹²⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 51/1978 od 27.2. O rješenju Vrhovnog suda Hrvatske o ublažavanju kazne više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 914-915. Tuđman 1981. Banac 1995, 13-111. Ćosić 2020.

⁹²⁹ Usp. Vuković 2004, 43. *Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu donio je 22. studenoga 1984. rješenje br. 03.319/4-1984 o uvjetnom puštanju dr. Tuđmana iz zatvora, s time da mu uvjetni otpust traje od 25. studenoga 1984. do isteka kazne, tj. do 13. siječnja 1986. (344. list spisa). Iz spisa se ne vidi da bi taj uvjetni otpust mogao biti prekinut.*

⁹³⁰ Usp. Vuković 2004, 44. *Cijeli taj spis završava listom broj 370, službenom bilješkom da su sve "radnje izoršene i spis treba ići u arhivu" nadnevkom 23. ožujka 1988.*

⁹³¹ Usp. Vuković 2004, 44. *Uz prijedlog da se zamolbi ne udovolji, piše; ...nastoji se prikazati intelektualnim predstavnikom hrvatskoga naroda i borcem za istinu... Prema kazni ima negativan stav, politički je negativan s ekstremnim nacionalističkim stavovima.*

⁹³² Više vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 968-969. *Svezak I., godina 1989., pod rednim brojem 1037., zaprimljena je 4.12.1989. prijava GSUP, Odjel za suzbijanje PK, 63/89, protiv Tuđmana Franje, Nazorova 59, rođenog 14.5.1922., "radi prekršaja iz čl. 3. st. 1. Zakona o prekršajima protiv javnoga reda i mira". Usp. Vuković 2004, 47-49 (48). HR-HDA-SRH-RSUP, SUP Zagreb, "Odjel za suzbijanje privrednog kriminaliteta", broj: 511-18-13/5-2217/89, od 10. svibnja 1990. kojim se naznačuje "odustajanje od Zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka".*

Analiza različitih oblika djelovanja jugoslavenskoga komunističkog režima protiv Franje Tuđmana u razdoblju od 1970. do 1990. pokazuje da je, zbog dosljednoga zastupanja rješenja hrvatskoga nacionalnog pitanja te artikulacije političke koncepcije samostalne i neovisne hrvatske države, bio percipiran kao jedan od ključnih aktera političkih inicijativa usmjerenih ostvarenju navedenih ciljeva.⁹³³ Istodobno, komparativna analiza političkih procesa u tadašnjim komunističkim državama pokazuje da je njihov zajednički strukturni element bila zaštita komunističkoga sustava kao temeljnoga objekta kaznenopravne i političke represije. Iako su takvi procesi formalno bili legitimirani zaštitom ustavnoga poretka, društvene stabilnosti i socijalističkih političkih vrijednosti, njihova je stvarna funkcija bila očuvanje monopola komunističke vlasti te neutralizacija svih oblika političkoga djelovanja koji su taj poredak dovodili u pitanje. U procesima vođenima protiv Franje Tuđmana taj je represivni obrazac, međutim, poprimio specifična obilježja. Zaštita komunističkoga sustava u tim je procesima imala sekundarno značenje, dok je primarni objekt zaštite bila jugoslavenska državna zajednica kao politički i ideološki okvir suprotstavljen težnjama za uspostavom samostalne i suverene hrvatske države. S time je usko bilo povezano i nastojanje očuvanja dominacije i utjecaja velikosrpskoga imperijalizma nad Hrvatskom i hrvatskim narodom. Takav se obrazac političke i pravne represije legitimirao različitim ideološkim i normativnim formulacijama, među kojima su osobito mjesto zauzimale zaštita “bratstva i jedinstva”, “ustavnoga poretka” te načela jednakosti građana “samoupravljača”. Slijedom navedenoga, politički procesi protiv Tuđmana ne mogu se tumačiti isključivo kao izraz obrane komunističkoga sustava, nego i kao instrument očuvanja jugoslavenskoga državnog okvira i postojećih odnosa političke moći, koji su bili u izravnoj suprotnosti s nastojanjima usmjerenima prema ostvarenju hrvatske državne samostalnosti.⁹³⁴

⁹³³ Usp. Vuković 2004, 44-49.

⁹³⁴ Usp. Vuković 2004, 19. Analiza predmetnoga procesa pokazuje da su politički procesi u Hrvatskoj imali osobitu sadržajnu i strukturnu obilježenost u odnosu na usporedive primjere u drugim komunističkim državama, kao i u ostalim republikama jugoslavenske federacije. Njihova se specifičnost očitovala u isprepletenosti nacionalne i ideološke sastavnice represije, pri čemu hrvatski slučaj u širem komparativnom okviru upućuje na postojanje dvostruke podčinjenosti. Prva je bila nacionalne naravi i očitovala se u suženom prostoru za autonomno artikuliranje hrvatskih političkih i nacionalnih interesa unutar jugoslavenskoga federativnog poretka, dok je druga bila ideološke naravi, budući da se odvijala unutar normativnoga, institucionalnoga i represivnoga okvira komunističkoga sustava. Upravo je međudjelovanje tih dviju sastavnica određivalo specifičan karakter političkih procesa u Hrvatskoj, razlikujući ih od srodnih oblika političke represije u drugim komunističkim sredinama. U tom smislu, hrvatski su politički procesi predstavljali ne samo sredstvo zaštite postojećega ideološkog poretka, nego i instrument ograničavanja nacionalno-političke emancipacije u okolnostima jugoslavenske državne zajednice.

Kako je već naznačeno, i nakon smrti Josipa Broza Tita vodstvo SFRJ zadržalo je izrazito različit odnos prema vodećim disidentima i oporbenim grupacijama u SR Hrvatskoj, SR Srbiji te prema Srbima u SR Bosni i Hercegovini. Tako su Dobrici Ćosiću, istaknutomu srpskom književniku i političaru koji je zastupao velikosrpske političke pozicije, kao i Milovanu Đilasu te brojnim drugim kritičarima režima, bili omogućeni javni istupi, davanje intervjua i otvoreno kritiziranje komunističkoga i represivnog sustava Jugoslavije. Nasuprot tomu, hrvatskim disidentima i zagovornicima političke slobode takav prostor javnoga djelovanja bio je znatno sužen ili posve onemogućen. Čak i u slučajevima kada je takva djelatnost bila djelomično tolerirana, Služba državne sigurnosti i pravosudna tijela pokretali su kaznene postupke sa ciljem onemogućavanja javnoga djelovanja takvih osoba, osobito u inozemstvu.⁹³⁵

U kontekstu istih političkih zbivanja Marko Veselica zastupao je stajalište da bi smrt Josipa Broza Tita trebala otvoriti prostor za novo promišljanje temeljnih pitanja demokracije, kao i položaja hrvatskoga naroda unutar jugoslavenske federacije. Polazeći od takvoga razumijevanja političkoga trenutka, osjećao je potrebu hrvatskoj i međunarodnoj javnosti iznijeti hrvatske prijedloge i političke mogućnosti, sa ciljem poticanja političke svijesti i angažmana najsvjesnijega i najodlučnijega dijela "intelektualno-političkih snaga tadašnje Republike Hrvatske".⁹³⁶ Odluku o davanju intervjua dodatno je učvrstilo iskustvo teške robije izdržane u Kazneno-popravnom domu Stara Gradiška.⁹³⁷

Intervju je objavljen u tjedniku *Der Spiegel* posredovanjem njemačkoga novinara Hansa Joachima Bornemanna, pri čemu je Veselica bio u cijelosti svjestan mogućih političkih i pravosudnih posljedica svojega javnog istupa. Ipak, prevladalo je uvjerenje da je dužan pridonijeti razjašnjavanju okolnosti povezanih s gušenjem Hrvatskoga proljeća u prosincu 1971.,

⁹³⁵ Veselica 2002, 166. S druge strane, u domaćim medijima nije postojao prostor za njihovo javno djelovanje, dok se istodobno dosljedno provodila strategija prema kojoj hrvatski demokratski akteri, koje je režim označavao nacionalistima i šovinstima, nisu imali mogućnost javnoga istupanja. Takva je praksa legitimirana tvrdnjom da oni, navodno, djeluju s "ustaških" pozicija protiv, "prema službenoj interpretaciji, slobodne, demokratske i ravnopravne zajednice" jugoslavenskih naroda, odnosno SFRJ.

⁹³⁶ Veselica 2002, 166. U izvjesnom smislu bilo je za očekivati kako će velikosrpske boljševičke i hegemonističke snage nastojati povećati svoju moć i dominaciju u zajedničkoj državi i njezinim savezanim servisima, kao i položaje i nadmoć Srba u Hrvatskoj i BiH te da će to biti nova još veća opasnost za opstanak i budućnost hrvatskog naroda, nego što je bila za života Josipa Broza Tita i pored njegove barbarske, opasne sječe Hrvatskoga proljeća i njegovih ključnih sudionika u Karađorđevu 30. studenoga i 1. i 2. prosinca 1971.

⁹³⁷ Veselica 2002, 166-167. *Koji je bio u rukama velikosrpskih, možemo reći četničkih snaga, došao sam do saznanja da Jugoslavija ne može opstati i da sve treba učiniti da se Hrvatska organizira za izlazak iz nje i stvaranje samostalne demokratske Republike Hrvatske.*

“kao i iznijeti viziju kuda bi trebala ići Hrvatska nakon smrti diktatora Josipa Broza Tita”.⁹³⁸

U intervjuu je Veselica opširno odgovorio na 16 unaprijed postavljenih pitanja, koja su se odnosila na; položaj hrvatskog naroda u komunističkoj Jugoslaviji, sječu Hrvatskog proljeća, kazneni progon grupe u kojoj je bio prvooptuženi, zatim boravak u zatvoru u Staroj Gradiški, ali i analizu metoda i ciljeva toga progona, kao i stanja među hrvatskim intelektualno-oporbenim snagama u Hrvatskoj i odnos prema iseljenoj Hrvatskoj, europskim i svjetskim čimbenicima i njihovom gledanju na bitne i konkretne probleme opstanka i budućnosti hrvatskog naroda.⁹³⁹ Zbog toga je ponovno osuđen od strane Okružnog suda u Zagrebu na kaznu strogog zatvora od 11 godina te 4 godine izгона iz javnosti,⁹⁴⁰

“po Kaznenom zakonu SFRJ zbog krivičnih (kaznenih) djela iz članka 133. stavak 1., članka 134. st. 1. i članka 131”.⁹⁴¹

Veselica je smatrao da su kasnija politička zbivanja, nakon njegove presude u listopadu 1981., potvrdila ispravnost njegovih stavova te da bi prihvaćanje njegovih i sličnih intelektualno-domoljubnih stajališta moglo značajno doprinijeti mirnom razrješenju odnosa između hrvatskog i srpskog naroda u Jugoslaviji. U svojem je izlaganju naglasio da je, u borbi za temeljni fizički, duhovno-intelektualni, moralni i nacionalni opstanak te očuvanje osobnog dostojanstva, u više navrata bio prisiljen posegnuti za štrajkom glađu.⁹⁴² Svi dokazi koje je M. Veselica iznio zajedno

⁹³⁸ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG; inf. br. 396/1981 od 14.4. Veza: inf. br. 354/1981 od 7.4. Akcija “Vir”, Izvor: zapisnici Okružnog suda u Zagrebu od 7.4.1981., TKTR, Veselica Marko (OO) – nastavak istražnog postupka. inf. br. 418/1981 od 21.4. Akcija “Vir”, Izvor: zapisnik Okružnog suda Zagreb od 16.4.1981. Veselica Marko (OO) – nastavak istražnog procesa. inf. br. 480/1981 od 28.4. Akcija “Vir”, Izvor: zapisnik Okružnog suda Zagreb od 24.4.1981. Veselica Marko (OO) – nastavak istražnog procesa. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 775/781.

⁹³⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673: 908/722-724/729, 746/752-754/760, 755/761-760/766, 790/796-795/801, 811/817-814/820. Zahtjev za provođenje istrage. OJT, Zagreb, Broj: KT 44/81 od 5. veljače 1981. Kaznena prijava, (RSUP, SDS Centar Zagreb, Broj 130/11 od 27.3.1981.), Zahtjev za proširenje istrage, OJT, Zagreb, Broj: KT 44/81 od 30. ožujka 1981. Rješenje o određivanju pritvora. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 504/1981 od 30.4. Akcija “Vir”. Izvor: TKTR.

⁹⁴⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673: 901/907-1103/917, 1110/919-947/954. Presuda Okružnog suda Zagreb od 9. rujna 1981. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 917/1981 od 14.9. Veza: 912/1981 od 9.9. Akcija “Vir”. Izvor: Zapisnik Okružnog suda Zagreb od 9.9.1981. Veselica Marko (OO) – izrečena presuda.

⁹⁴¹ Veselica 2002, 167. Ova presuda bila je vrlo opasna i dalekosežna. Njen je cilj bio da me se intelektualno, psihički, emocionalno pa čak i fizički potpuno rastroji i uništi.

⁹⁴² Veselica 2002, 169. Kako me je optužnica Okružnog suda u Zagrebu, podignuta u svibnju 1981., htjela povezati s pobunom Albanaca u Kosovu u drastično osuditi, fizički, duhovno i moralno degradirati i uništiti, morao sam se poslužiti štrajkom glađu u petom i šestom mjesecu 1981. da bih odgodio suđenje i da bih barem minimalno mobilizirao, duhovno-intelektualne i moralne snage svoga naroda i čovječanstva, ne samo radi moje osnovne i moralne zaštite, kao

sa svojim braniteljima nisu bili dovoljni, nego mu je u političkom sudskom procesu u svrhu održavanja Jugoslavije i velikosrpske dominacije određena drastična kazna.

Od 11 godina strogog zatvora i četiri godine izгона iz javnosti, koju je dalo Sudsko vijeće na čelu s predsjednikom Dragutinom Hamiltonom, koji je za nagradu postao predsjednik Upravnog suda Socijalističke Republike Hrvatske, a nakon prvih slobodnih demokratskih izbora u Hrvatskoj i nakon ustoličenja Hrvatskoga sabora, Vlade i ostalih institucija novostvorene nezavisne i demokratske države Hrvatske postao je bez prepreka odvojetnik.⁹⁴³

Upravo ovaj podatak upućuje na činjenicu da su pojedini represivni, ali i pravosudni segmenti sustava nastavili djelovati i u novom demokratskom poretku, koji bi po svojim načelima trebao biti suprotan prethodnom jugoslavenskom totalitarnome režimu. Takav nalaz nesumnjivo zahtijeva detaljniju analizu, jer je riječ o značajnom fenomenu koji, osobito kroz ovako izražene primjere, može poslužiti kao temelj za daljnja istraživanja i utemeljene zaključke.

Vrhovni sud Hrvatske, Broj: I Kž 10/1982-5, djelomično je uvažio žalbu Marka Veselice te ga osudio na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 7 godina.⁹⁴⁴ S izricanjem druge višegodišnje zatvorske kazne i dugotrajnog zabrana javnog istupanja, Veselica je, od početnog proganjanja 1971., pa sve do početka višestranačja, bio gotovo neprekinuto zatvoren. On je bio posljednji kojemu je Služba državne sigurnosti dala odobrenje za izdavanje putovnice,⁹⁴⁵ nakon mnogobrojnih intervencija humanitarnih civilnih udruga, znanstvenih akademija i nekih državnika.

Prema analitičkim procjenama Službe državne sigurnosti Veselica je tijekom cijeloga promatranog razdoblja bio prepoznat kao jedna od istaknutijih i politički najrelevantnijih osoba

i zaštite moje obitelji, nego radi temeljne sadašnje i buduće zaštite cijelog hrvatskog naroda u terorističkom mlinu velikosrpske hegemonističke Jugoslavije i njenih ambicija da oružjem, nasiljem i krivotvorinom uništi cijeli hrvatski narod, onemogućiti njegovo oslobađanje, izlazak iz velikosrpske, nasilno stvorene Jugoslavije i stvaranje nezavisne, slobodne, demokratske i napredne Republike Hrvatske. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 824/830-838/844. Optužnica. D. Bilandžić 1985, 495-500.

⁹⁴³ Veselica 2002, 169. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673: 955/962-970/977, 971/978-982/989, 990/997-994/1001, 995/1002-997/1004, 998/1005-1001/1008, 1002/1009-1017/1024, 1027/1034-1034/1041. *Veselica Kata, ud. pok. Petra, Žalba na Presudu Okružnog suda Zagreb pod posl. brojem K. 194/81-82. od 9. rujna 1981. Žalba optuženog protiv presude br. K-194/81. od 9. rujna 1981. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 292/1982. od 15.3. Odgovor Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu SRH u vezi žalbi međunarodnim institucijama V. Gotovca, dr. F. Tuđmana i dr. M. Veselice, Br.: I – 87/23 od 12. travnja 1982. (Br.: Str. pov. 9/1982. od 1. travnja 1982.)*

⁹⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Veselica Marko br. 205673, 1035/1042-1064/1071. *Djelomično uvažena žalba i preinačena presuda Vrhovnog suda Hrvatske Br.: I Kž 10/1982-5 od 10. lipnja 1982.*

⁹⁴⁵ Usp. Stanić 2005, 58-59, 169. Manolić 2016, 233-234.

hrvatske oporbene scene.⁹⁴⁶ Zbog toga je sve do uvođenja višestranačkoga demokratskog poretka nadzor nad njim predstavljao jedan od prioriternih zadataka SDS-a.⁹⁴⁷

Jednako tako, Vlado Gotovac ponovno se našao u gotovo istovjetnoj životnoj situaciji tijekom drugoga sudskog procesa, održanoga pred Velikim vijećem Okružnoga suda u Zagrebu od 2. do 4. lipnja 1981.⁹⁴⁸

U svojim objavljenim razmatranjima Vlado Gotovac ukazuje na činjenicu da su njegova stajališta u režimskom diskursu bila prikazivana "kao posao sluge reakcionarnih krugova izvan zemlje".⁹⁴⁹ Za optužnicu nije postojalo konkretno djelo koje bi bilo povezano s njegovim stvaralaštvom, koje je obuhvaćalo dvadesetak objavljenih knjiga. Niti su njegove izjave imale

⁹⁴⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/7/1982, 12/17. *Jedn(u) od najznačajnijih uloga u ovakvoj aktivnosti ima Marko Veselica, koji tvrdi da "okosnicu ove borbe" predstavlja Franjo Tuđman (nad kojim je realiziran veći dio akcije "Soča").* Takodjer se došlo do podataka da tzv. "hrvatska opozicija" ima rukovodeću grupu ljudi koju sačinjavaju Franjo Tuđman, Vlado Gotovac, Hrvoje Šošić, Marko Veselica. Na ovaj način dobivaju se konture ilegalne organiziranosti. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 13/20. *U nastojanju da prošire svoj utjecaj i potaknu na aktivnost širi krug nacionalista u SRH, ostvarili su kontakte, kroz upornu djelatnost M. Veselice, s određenim nacionalističkim grupama u Rijeci, Splitu i Zadru.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 98/1980. od 28.1. *Šale Petar (POO) – mišljenje o najistaknutijim nacionalistima u Zagrebu, Na sastanku s operativnom vezom "Varga" 15.1.1980. godine u Zagrebu Petar Šale je u kontekstu razgovora o zdravstvenom stanju Predsjednika Republike iznio mišljenje o tome koji bi od hrvatskih nacionalista bio najpogodnija ličnost za "vodju". Uspoređujući Marka Veselicu (OO) s Franjom Tuđmanom (OO), rekao je: "Ja sam Marku Veselici osobno rekao da ukoliko bude neka situacija, koju sam mu obrazložio, da ću ja biti uz njega. On je meni najzreliji i najozbiljniji od svih, najspremniji rukovodno, a to je bitno."*, Izvor: - operativna veza "Varga", - privremeno ozvučenje, I/3 Kovačević B., Zdravko Mustać.

⁹⁴⁷ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 37/1978. od 17.2. *Perica Đuro, Peraić Ratko i dr. – aktivnost u KPD Stara Gradiška, Perica Đuro i Peraić Ratko aktivno rade sa grupom političkih osuđenika koji su se ranije okupljali oko Veselice Marka. Prije izlaska na slobodu Veselica je sa spomenutom dvojicom u tančine razradio zadatke, način rada, konspirativnost, upozorio na pojedince za koje je rekao da su kolebljivi, dogovorio mogućnost organiziranja kanala za međusobno dopisivanje. Bilo je govora i o aktivnoj službenoj osobi koja bi došla u obzir kao posrednik. Obzirom da smo prošlih godina utvrdili i otkrili dva kanala u kojima se radilo o aktivnim radnicima (djelatnicima) KPD, koji su određenim grupama osuđenika služili kao posrednici, poduzeli smo sve da otkrijemo kanal ukoliko on postoji. Perica Đuro, Peraić Ratko, Dumančić Tomo i drugi tvrde da je puštanje Marka Veselice na slobodu uslijedilo zato što se moralo, i što će Jugoslavija s tim potezom u mnogome profitirati na Zapadu. Jugoslavija da je na to teško pristala, jer da je Veselica glavni (nositelj) borbe hrvatskog naroda za slobodu i da će on takav ostati. Perica Đuro smatra da je najvažnije što je Veselica izašao, jer on neće ostati pasivan kao mnogi drugi koji su izašli na slobodu, ne može gledati skrštenih ruku kako se muči i progoni hrvatski narod. Dogovorili su se da jedna svjetska komisija posjeti KPD Stara Gradiška. Veselica je dao Perici riječ da će ispuniti sve (obveze) prema svom narodu makar morao žrtvovati i svoju (obitelj). Zbog toga, rekao je Perica možemo biti ponosni na Marka Veselicu jer je on danas naša glavna politička ličnost u Hrvatskoj i budimo sretni što je ipak izašao živ, jer je stanje u ovoj zemlji neu(s)poredivo za nas povoljnije nego što je bilo 1971. godine. Izvori: suradnici "Omer" i "Vule", II/ (Dušan) Čeko, Sveto Bilušić. Važnost Marka Veselice u promatranom razdoblju razabire se iz cjeline izloženoga teksta. Primjerice, o tome više vidi u bilješkama: od (580) do (602).*

⁹⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 670/1981. od 8.6. *Akcija "Vir", Gotovac Vlado (OO) – treći dan suđenja i izricanje presude. Gotovac 1989, 115-139. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 445-452. Optužnica KT-352/80 od 2. travnja 1981.*

⁹⁴⁹ Gotovac 1989, 117-118 (117).

bitne veze s optužnicom, koja nije uvažavala sadržaj njegovih djela. Temelji njegovih izjava bili su već izloženi u ovim djelima, "za koja optužnica nije pokazala nikakvo zanimanje". Njegov cjelokupni intelektualni pristup zapravo nije bio relevantan za optužnicu, jer je već samo iznošenje "neke informacije o njegovom svakodnevnom privatnom životu" smatrano kažnjivim. Primjerice, prema optužnici, samom činjenicom što je izjavio da nema putovnicu, nije zaposlen te nije mogao objaviti svoje radove, već je to predstavljalo osnovu za optužbu,

"počinio krivično (kazneno) djelo protiv osnova socijalističkog samoupravnog društva i sigurnosti SFRJ".⁹⁵⁰

Analogno optužnici, Gotovac je i na suđenju i u Staroj Gradiški i poslije nje "u svakom pogledu ostvarivao svoja ustavna prava" i "osnovna građanska prava i slobode". Zato je on isticao razliku između ovih prava i stanja činjenica.⁹⁵¹ Stoga je optužnica i izostavljala cjelinu kako bi mogla dati smisao pojedinostima. Primjerice, događaj s talijanskom novinarkom Clarom Falcone nije bio karakterističan samo po načinu izvođenja dokaza, već još više po njihovoj usmjerenosti, odnosno, po onome što se njima nastojalo dokazati.⁹⁵²

⁹⁵⁰ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 445-447. Više vidi u: Gotovac 1989, 117-128 (128).

⁹⁵¹ Gotovac 1989, 133. *Na jednom mjestu u Bibliji piše: "Strašno je pasti u ruke Boga živoga!" U Staroj Gradiški se nauči da je također strašno pasti u ruke humanista! Ali ne samo zbog pare! Oni, na primjer, veoma često batinaju i veoma lako izriču kazne za samicu. To u svakom trenutku i u svakom slučaju znači drugo – i uvijek loše ili gore! U mojoj sobi bilo nas je 32 (...) To su najčešće, primitivni, nemilosrdni i lukavi ljudi. Spremni su na sve, da bi samo malo poboljšali svoj položaj. Osoblje zatvora to zna i zlorabi: vješto se služi obećanjima, povlasticama i radnim mjestima, tražeći za uzvrat "suradnju" – prije svega potkazivanje i izazivanje političkih zatvoorenika. Tako je Đuro Kopic, osuđen za ubojstvo, dao napraviti nož, kojim me je namjeravao jedne noći ubiti; uvjeren da zbog toga neće biti kažnjen, nego nagrađen. Plan mu je propao, ali on je za namjeru zbilja nagrađen: prebačen je na rad u zatvorsku ambulantu! Usp. Gotovac 1989, 135. Tema svih njegovih razgovora, upravo zato što ta razlika postoji i kao moje konkretno, osobno, dramatično iskustvo i zato što je ja u svojim mišljenjima prikazujem, objašnjavam i tražim rješenja u kojima će biti ukinuta ili svedena na najmanju moguću mjeru, za svakoga, upravo zato strani novinari sa mnom i razgovaraju. Zato, ponavljam, samo u cjelini mog slučaja nalazi se objašnjenje bilo koje pojedinosti. A moj slučaj – to je sve što mislim i sve što živim! Točan ili krivi sud o nekoj pojedinosti može u cjelini dobiti pozitivno i negativno značenje – jer značenje je uvijek u cjelini! jer namjera je uvijek u cjelini!*

⁹⁵² Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 498/1981 od 30.4. Akcija "Vir", Izvor: TKTR, Aktivnost u vezi kriv. (kazn.) postupka Gotovac Vlade (OO) i Veselica Marka (OO). inf. br. 575/1981 od 19.5. Akcija "Vir", Izvor: TKTR, Gotovac Vlado (OO) i Tomičić Zlatko (OO) – aktivnost (pismo novinarko Clare Falcone koja je zgrožena što se Gotovcu sudi), inf. br. 660/1981 od 3.6. Akcija "Vir", Izvor: "Drava", Gotovac Vlado (OO) – razgovor s (odvjetnikom) Zaninović Zdravkom. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 445-453. Gotovac 1989, 135-136 (136), 143-144. *Uz pomoć gospođe Falcone ja, po optužnici, obavljam svoj prljavi posao, jer mi ona omogućuje da radim – u interesu međunarodne reakcije – protiv SFRJ – ali njezina novinarska etika ne bi joj dopustila da me, nehotice, možda čak i mojom krivnjom, krivo citira! Gospođa Falcone mi omogućuje, po optužnici, da u Italiji raspirujem nacionalnu mržnju između Srba i Hrvata, – kakva je to osebujna propagandna efikasnost – ali njezina novinarska etika time nije dovedena u pitanje! (...) Niti gospođa Falcone, niti gospodin Gerensson (Bengt Göransson), dakako, nisu prema meni postupili korektno. Ali to nije moj grijeh, nego njihov, to nije moja pogreška, nego njihova, to nije pitanje moje savjesti, nego njihove.*

U sklopu ovih razmatranja, Vlado Gotovac je istaknuo kako besmislice sadržane u optužnici tijekom političkih procesa nisu ni smiješne ni slučajne, “nego uvijek skrivaju jezgru programa poništavanja”. Tako objašnjava upornost i bezobzirnost što se pokazuje u sustavnom nastojanju da se svaki slučaj kritičnosti, koji obuhvaća i temu Hrvatske,

“svede na ustaštvo, da se predstavi kao regresivno pomračenje, puno neskrupuloznog avanturizma i divljine”.⁹⁵³

Vlado Gotovac je ponovno osuđen od Okružnog suda u Zagrebu 5. lipnja 1981. na kaznu zatvora u trajanju od 2 godine s dodatkom od još 4 godine zabrane javnog nastupanja poslije izdržane kazne. Drugi Gotovčev proces obavljen je po istim političkim kriterijima.⁹⁵⁴ U obrazloženju presude stoji kako je s dvoje stranih novinara “zlonamjerno i neistinito prikazivao društvene i političke prilike u zemlji” te je,

“propagandom izazivao nacionalnu mržnju i razdor među narodima i narodnostima koji žive u SFRJ”.⁹⁵⁵

Iako se o točnosti Gotovčeve tvrdnje može polemizirati, njezino izricanje ne bi smjelo predstavljati osnovu za izricanje kazne zatvora, tim više što je zbog nje bio osuđen na dvogodišnji boravak u KPD-u Lepoglava.⁹⁵⁶ Gotovac nadalje naglašava da njegova obrana čini jedinstvenu cjelinu činjenica, koje su u optužnici bile potpuno zanemarene.⁹⁵⁷ U istom kontekstu razmatranja Gotovac objašnjava i nadalje ukazuje citirajući misli Bohra i savjete Koestlera.⁹⁵⁸

⁹⁵³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1050/1981 od 15.10. Akcija “Vir”, Izvor: subjekti DSZ “Vjesnik”. Gotovac 1989, 136-137 (136). *Ja sam zbog svog slučaja već uputio otvoreno pismo predsjedniku Sabora SR Hrvatske Juri Biliću. Ali to pismo nije objavljeno; kao ni odgovor što sam ga uputio “Vjesniku” zbog načina na koji je u njemu prikazan sadržaj ove optužnice.*

⁹⁵⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 670/1981. od 8.6. Akcija “Vir”, Gotovac Vlado (OO) – treći dan suđenja i izricanje presude. Tako da glavna točka presude glasi kako je optuženi kriv što je: a) Krajem 1977. godine u intervjuu koji je dao novinaru (Bengtju Göranssonu) za Švedsku televiziju lažno ustvrdio: “Iz te činjenice, da je hrvatsko područje bilo stalno izloženo vrlo oštrim sukobima – ratnim, ideološkim itd. – i sam hrvatski živalj je postao silno osjetljiv, gotovo bi se moglo reći nervno neprestano napet zbog te povijesne atmosfere koja oko njega i u njemu vlada, i zato se naravno da bi ga se pacificiralo pristupa stvaranju sve gadnijih legendi o Hrvatima”.

⁹⁵⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 21/1982 od 13.1. Akcija “Vir”, Izvor: “Drava”. Gotovac Vlado (OO) i Muslim Nikola (OK) – aktivnosti i komentari. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 475-476, 504-519. Presuda Vrhovnog suda Hrvatske, Br.: I Kž 815/1981-3 od 2. prosinca 1981.

⁹⁵⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605. Gotovac 1989, X-XI, XVI. (S. Goldstein)

⁹⁵⁷ Gotovac 1989, 115. *Moja obrana je čin moje slobode – o čemu je apostol Pavao pisao: “A zašto da moju slobodu druga savjest sudi?” Nedužan čovjek brani se ponavljanjem istine. Jedino to može učiniti u svoju obranu. Bila istina u optužbama hotimično ili nehotice izostavljena, on je njezin dužnik.*

⁹⁵⁸ Gotovac 1989, 115. *Moja je obrana, dakle, ispunjavanje moje dužnosti prema istini – bez obzira na njezin uspjeh ili neuspjeh. U svakom drugom pogledu ona je posve besmislena. Ali, savjetuje Koestler: “Suzbijaj zlo i kad je borba uzaludna”. Usp. HE MI 2013-2024. “Bohr, Niels.” i “Koestler, Arthur.”*

Životopis Vlade Gotovca obilježila su i dva razdoblja izdržavanja zatvorske kazne; najprije je četiri godine proveo u Kazneno-popravnom domu Stara Gradiška, a potom dvije godine u KPD-u Lepoglava.⁹⁵⁹ U sklopu svojih razmatranja ukazao je na temeljne ljudske slabosti koje se manifestiraju u situacijama u kojima je pojedinac izložen pritisku sustava.⁹⁶⁰ I nakon cijelog tog kolopleta zbivanja u praskozorje stvaranja hrvatske samostalnosti u dosjeu V. Gotovca koji je sastavila SDS, tj. Centar SDS Zagreb stoji "zabilješka o uručivanju putne isprave".⁹⁶¹ O političkom vrtlogu i svojoj isključenosti iz javnog života u to vrijeme, Gotovac je posvjedočio da je dugogodišnju potpunu izolaciju izdržao zahvaljujući podršci svoje supruge i prijatelja. Kako je istaknuo; "Nisam bio gladan, nisam bio ni bos ni gol".⁹⁶² Shodno svojoj specifičnosti, principijelnosti i dosljednosti Gotovac je bio jedan od rijetkih koji je u Staroj Gradiški odbio potpisati zamolbu za pomilovanje.⁹⁶³

Na koncu je Gotovac zaključio kako su "sva ta suđenja bila ista jer se sudilo 1971. u Hrvatskoj". Stoga su grijesi pojedinaca bili dio opće krivice, a opća krivica podijeljena je po procesima pojedinaca ili grupama. U ovome kontekstu svaka je presuda bila dokaz protiv svih. Najprije je sve politički osuđeno, a onda su sudovi na pojedinim slučajevima dokazivali opravdanost opće osude. Slijedom toga dobili su upute da se "ne drže paragrafa kao pijan plota" da se ne trebaju tražiti dokazi "za one koje je Partija već osudila" te kako su se oni kojima se sudi "sami izuzeli iz ustava i zakona".

Služba državne sigurnosti, a osobito Centar SDS-a Zagreb, nastavila je i u promatranom razdoblju nesmanjenim intenzitetom pratiti djelovanje vodećih hrvatskih intelektualaca i

⁹⁵⁹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 139/1982 od 4.2. Akcija "Vir", Izvor: "Omer". Gotovac 1989, 139. *Prvi i drugi proces*. Zoričić 2022, 161-182, 183-200, 213-220.

⁹⁶⁰ Gotovac 1989, 173-174. *U svakodnevnom životu neki su me javni radnici izbjegavali (...) neki su mi se javljali, očigledno jedva svladavajući strah, a bilo je i nekoliko onih koji su sačuvali ljudsko dostojanstvo. Neki su mi priznali da se boje jer bi mogli imati problema... Dakako, postoje i oni, kojima se ja ne želim javiti – ali ih ne izbjegavam!*

⁹⁶¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Gotovac Vlado br. 204605, 528. Dana 21.4.1988. godine obavljen je inf. razgovor sa Gotovac Vladom (OO) u vezi uručjenja PI (putna isprava). Razgovor je vođen u cilju (upozorenja) na ponašanje prilikom putovanja u inozemstvo i dolaska u kontakte s različitim (osobama) koje su neprijateljski raspoložene prema SFRJ. (Službena bilješka Zagreb, V/5 Božo Kovačević, Milan Rkman 27. travnja 1988.)

⁹⁶² Gotovac 1989, 174. *Nisam bio od svih napušten, nisam završio u rupi zaborava i šutnje, kamo su me gurali, odakle se izlazi samo pužući. Nije mi se to dogodilo, jer sam oko sebe imao one, kojima se divim i kojima zahvaljujem. Ne spominjem svoju snagu, jer još ne znam kolika je. Naučio sam biti u tome skroman... Znam da je na svijetu beskrajno manje junaštva, nego u pričama. A oni koji uistinu izdrže – nerazumljivi su!...*

⁹⁶³ Gotovac 1989, 142. *Učinio sam to zato, što ta molba podrazumijeva priznavanje krivnje. Na taj način odbio sam i priliku da ranije izađem iz zatvora – jer mi je to bilo zajamčeno. Nisam to učinio ni iz oholosti, ni iz prkosa. Bila je to samo dosljednost – ona dosljednost, koju uvijek tražim i od sebe i od drugih: nastojanje da se živi u skladu sa svojim uvjerenjima.*

političkih disidenata s izraženim nacionalnim i demokratskim senzibilitetom.⁹⁶⁴ Riječ je o trajnoj i sustavno organiziranoj sastavnici represivnoga djelovanja jugoslavenskoga sigurnosnog aparata,⁹⁶⁵ koja se provodila neovisno o procesnom ili društvenom statusu promatranih osoba.⁹⁶⁶ U središtu takva operativnog i analitičkog interesa nalazili su se Franjo Tuđman, Marko Veselica i Vlado Gotovac, koje je SDS prepoznavala kao ključne nositelje alternativne nacionalne i demokratske političke artikulacije. Dokumentacija pokazuje da svrha nadzora nije bila samo registriranje njihovih djelatnosti, nego i procjena njihova političkog potencijala, utjecaja i mogućnosti šire društvene recepcije njihovih ideja.⁹⁶⁷ Stoga oni nisu bili promatrani samo kao pojedinci, nego kao možebitna žarišta političke alternative postojećemu poretku. Upravo u tome valja tražiti temeljni razlog njihova trajnog nadzora; represivni aparat u njima je prepoznavao osobe sposobne pridonijeti oblikovanju političke svijesti koja bi mogla postati uporištem hrvatske nacionalne i demokratske emancipacije.

5.3. Jedinствена programska orijentacija SDB-a od 1986. do 1990.

5.3.1. Suzbijanje djelatnosti "unutarnjeg neprijatelja"

Služba državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) nastojala je što potpunije sagledati djelatnosti "unutarnjeg neprijatelja". Mjere i djelatnosti bile su prvenstveno usmjerene na identificirane protagoniste ovih djelatnosti, njihove ključne sljedbenike, te na sredine, područja i organizacije

⁹⁶⁴ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 1337/1981 od 25.12. *Akcija "Vir", Tuđman Franjo (OO), Gotovac Vlado (OO)*. Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1982., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 5/1982 od 6.1., inf. br. 21/1982 od 13.1., inf. br. 42/1982 od 14.1., inf. br. 51/1982 od 15.1., inf. br. 59/1982 od 19.1., inf. br. 60/1982 od 20.1., inf. br. 72/1982 od 25.1., inf. br. 78/1982 od 22.1., inf. br. 79/1982 od 23.1., inf. br. 82/1982 od 25.1., inf. br. 88/1982 od 23.1., inf. br. 90/1982 od 22.1., inf. br. 102/1982 od 1.2., inf. br. 108/1982 od 2.2., inf. br. 116/1982 od 1.2., inf. br. 118/1982 od 25.1., inf. br. 119/1982 od 2.2., inf. br. 125/1982 od 4.2., inf. br. 127/1982 od 4.2., inf. br. 139/1982 od 4.2.

⁹⁶⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 16/1982 od 11.1., inf. br. 144/1982 od 5.2. *Akcija "Vir", Izvor: TKTR. Veselica Marko (OO) – interes pojedinaca iz inozemstva*.

⁹⁶⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 172/1982 od 15.2. *Stamm dr Rudolf, švicarski novinar – interes za Gotovac Vladu (OO) i druge*. inf. br. 35/1982 od 14.1. *Franjo Tuđman (OO)*.

⁹⁶⁷ Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1985., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 3/1985 od 3.1., inf. br. 16/1985 od 9.1., inf. br. 34/1985 od 14.1., inf. br. 41/1985 od 14.1., inf. br. 43/1985 od 15.1., inf. br. 70/1985 od 23.1., inf. br. 74/1985 od 24.1., inf. br. 83/1985 od 29.1., inf. br. 95/1985 od 30.1., inf. br. 97/1985 od 30.1., inf. br. 98/1985 od 31.1., inf. br. 104/1985 od 31.1., inf. br. 107/1985 od 31.1., inf. br. 132/1985 od 6.2., inf. br. 133/1985 od 6.2., inf. br. 158/1985 od 11.2., inf. br. 172/1985 od 13.2., inf. br. 174/1985 od 12.2., inf. br. 190/1985 od 14.2., inf. br. 225/1985 od 14.2., inf. br. 237/1985 od 19.2., inf. br. 246/1985 od 21.2., inf. br. 211/1985 od 15.2., inf. br. 90/1985 od 14.2. inf. br. 286/1985 od 25.2., inf. br. 661/1985 od 17.5., inf. br. 662/1985 od 17.5., inf. br. 1541/1985 od 13.12., inf. br. 1607/1985 od 28.12.

koje su predstavljale posebne ciljeve napada od strane “neprijatelja”.⁹⁶⁸ Praćenjem osoba pod obradom nije bilo moguće u dovoljnoj mjeri rano otkrivati i pratiti nove pojave i nositelje “neprijateljske djelatnosti”. Stoga se Služba trebala intenzivnije orijentirati na preventivni rad i nositelje sustava “društvene samozaštite u cilju uzajamne pomoći i obavještanja”. U prethodnom programskom razdoblju javljale su se parcijalno i šire, neke kvalitativno nove pojavnosti od važnosti za rad SDB-a/SDS-a kao što su; veća nazočnost radnika i nezaposlenih u “ilegalnim organizacijama, najprimitivniji oblici iskazivanja nacionalizma”, napad na Jugoslavensku narodnu armiju, “masovna nacionalistička antagonizacija i šovinizam”, prožimanje “nacionalističkog, kleronacionalističkog i klerofašističkog”.⁹⁶⁹

Nadalje u istom kontekstu naznačena je “ksenofobija”, jednako tako neki oblici “unutarnjeg terorizma”, značajna negativna politizacija dijela javnog mijenja, “unutrašnje prijetnje” teritorijalnom integritetu države, izraženije tendencije unutar nacionalnog okupljanja i zatvaranja, približavanje nekih nacionalista “gradjanskoj desnici i sprega (povezanost) s njom”, kontinuitet u javnim napadima na “revoluciju i njezine (sudionike)”, indoktrinacija velikog broja ljudi posebice mladih, pokušaji “legalizacije opozicije” i partnerstva, neposredno odmjeravanje snaga sa SKJ i slično. Određena kolebanja bila su nazočna i među pojedincima unutar

⁹⁶⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 29. *Jedinstvena programska orijentacija Službe državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti), za period od 1986. do 1990. godine – (Jedinstvena programska orijentacija Službe državne bezb(j)ednosti za period od 1986. do 1990. godine predstavlja drugu programsku orijentaciju ove Službe. Prvi takav programski dokument bio je (donesen) 1974. godine i važio do 1982. godine. U periodu od 1982. do 1986. godine (usmjeravanje) Službe ostvarivano je kroz jednogodišnji(e) programsk(e) dokument(e). Pored toga, implicitno su se i dalje provodila osnovna opred(j)eljenja iz Jedinstvene programske orijentacije za period 1974–1982. godina. Jedinstveno usm(j)erenje osiguravano je i kroz zajedničko oc(j)enjivanje (sigurnosne) situacije i usvajanje zaključaka o radu Službe na sastancima saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretara za unutrašnje poslove. Svake godine održava se od 3 do 5 takvih kon(z)ultacija i dogovora. SDB SSUP, RSUP i PSUP su zajednički usvojene oc(j)ene i zaključke ugradjivale u svoje godišnje programe i planove rada.*, Usp. SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74/1975, Str. pov. br. 1732, Str. pov. br. 03-10/2, 4. (veljače) 1975. Vukušić 2002, 132-135.

Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1986., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 13/1986 od 10.1., inf. br. 15/1986 od 10.1., inf. br. 27/1986 od 14.1., inf. br. 74/1986 od 24.1., inf. br. 85/1986 od 27.1., inf. br. 134/1986 od 5.2., inf. br. 151/1986 od 7.2., inf. br. 188/1986 od 13.2., inf. br. 203/1986 od 17.2., inf. br. 263/1986 od 3.3., inf. br. 332/1986 od 17.3., inf. br. 344/1986 od 18.3., inf. br. 384/1986 od 25.3., inf. br. 391/1986 od 27.3., inf. br. 517/1986 od 14.4., inf. br. 609/1986 od 23.4., inf. br. 640/1986 od 25.4., inf. br. 736/1986 od 12.5., inf. br. 788/1986 od 22.5., inf. br. 897/1986 od 10.6., inf. br. 1002/1986 od 9.7., inf. br. 1327/1986 od 17.10., inf. br. 1626/1986 od 4.12.

⁹⁶⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 29.

“progresivnih snaga“, dok su istodobno bili stalni pokušaji nametanja etikete “reakcionarnog stava“ onima koji su iskazivali drukčije mišljenje ili sumnju u službenu ideološku liniju.⁹⁷⁰

Naznačeno je kako nijedna sredina u zemlji nije ostala pošteđena od napada “unutarnjeg neprijatelja“ i bilo je za očekivati da će se to stanje nastaviti još jedno vrijeme i u sljedećem programskom razdoblju. Nacionalizam je ostao zajednički nazivnik praktično svih “neprijateljskih grupacija“ i nije se iskazivao samo u ekscesnim formama već i putom postupne intelektualne djelatnosti “inspiratora ili lidera“, koja nije izazivala trenutačnu reakciju javnosti. Služba je napose nastojala presjeći djelatnost “inspiratora nacionalističkog“ djelovanja. Zabilježen je porast izražavanja nezadovoljstva i protesta, koji su se manifestirali kroz prekide rada, iznuđene sastanke, anonimna pisma i slične oblike pasivne pobune. Ipak, ti oblici izražavanja nezadovoljstva uglavnom nisu poprimili političku dimenziju, osim u marginalnim slučajevima, niti su bili usmjereni u “neprijateljskom smjeru“. Nije bilo naznaka stvaranja organiziranih socijalnih pokreta među radnicima, a ni veliki broj nezaposlenih nije pokazivao sklonost političkom povezivanju. Unatoč tome, u sigurnosnim analizama isticalo se da se ne smije isključiti mogućnost smišljenog djelovanja “unutarnjeg neprijatelja“ koje bi, kroz radikalizaciju i politizaciju ovih pojava, moglo izazvati širu političku krizu i dovesti u pitanje temelje postojećega političkog poretka.⁹⁷¹

⁹⁷⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 29. Dokument polazi od stajališta da je djelovanje “unutarnjeg neprijatelja“ nužno pratiti sustavno i preventivno, ne ograničavajući se pritom samo na nadzor pojedinaca, nego i razvijajući širu suradnju s društvenim i sigurnosnim strukturama. Među glavnim prijetnjama ističu se “nacionalizam, šovinizam, kleronacionalizam, terorizam“ i “politička radikalizacija“, kao i pokušaji organiziranja oporbe. Osobita se pozornost pridaje mogućem utjecaju tih pojava na mlade, javno mnijenje i teritorijalnu cjelovitost države.

⁹⁷¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 30. Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1987., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 3/1987 od 5.1. OA “Franjo“. inf. br. 84/1987 od 21.1., inf. br. 192/1987 od 9.2., Akcija “Vir“. inf. br. 256/1987 od 20.2. Akcija “Vir“, Izvor: suradnik “Rade“. inf. br. 287/1987 od 25.2. Akcija “Vir“, Veselica, proces protiv Šošića. inf. br. 493/1987 od 23.3. Akcija “Vir“, Izvori: “Bistra“, “Vlak“, “Soča“, “Drava“, suradnik “Omer“, subjekti ONO i DSZ. Pregled saznanja o zahtjevima pojedinih hrvatskih nacionalista, za izdavanje Pl. inf. br. 607/1987 od 7.4. Akcija “Vir“, Akcija “Pilot“, Izvor: “Bistra“. Veselica. inf. br. 682/1987 od 20.4. Akcija “Vir“, Izvor: “Drava“. Gotovac i Tuđman. inf. br. 814/1987 od 11.5. Promocija knjige V. Veselice. inf. br. 838/1987 od 14.5. Akcija “Partner“, Akcija “Vir“, Izvor: “Arslan“. Znidarčić i Veselica. inf. br. 984/1987 od 11.6. Akcija “Vir“, Akcija “Partner“, Akcija “Grič 87“, Izvor: “Arslan“. Znidarčić, Veselica, Stipac. inf. br. 1065/1987 od 23.6. Akcija “Vir“, Izvor: “Soča“. Tuđman, kontakti, putovanje u Kanadu. inf. br. 1302/1987 od 12.7. Akcija “Vir“, Akcija “Grič 87“, Tuđman, povratak iz Kanade i unos pisanih materijala u zemlju. inf. br. 1373/1987 od 18.7. Akcija “Vir“, Izvor: “Soča“. Tuđman. inf. br. 1405/1987 od 22.7. Akcija “Vir“, Akcija “Grič 87“, Izvor: “Vlak“. Paraga. inf. br. 1725/1987 od 13.10. Akcija “Vir“, Akcija “Partner“, Izvor: “Lektor“, (Živko) Kustić. inf. br. 1787/1987 od 22.10. Akcija “Vir“, OI “Prometej“, Izvor: “Soča“. Tuđman. inf. br. 1795/1987 od 22.10. Akcija “Vir“, Izvor: “Kvatko“. G. Gamulin. inf. br. 1868/1987 od 3.11. Suradnik: “Rade“. inf. br. 1943/1987 od 13.11. Akcija “Vir“, Izvor:

Dokument nadalje procjenjuje da će građanska desnica nastaviti organizirano djelovati s antikomunističkih pozicija, nastojeći steći status legalne oporbe i širiti utjecaj u javnosti kroz medije, javne tribine, peticije, stručna udruženja i međunarodne organizacije. Kao ciljevi navode se zagovaranje višestranačkog sustava, osporavanje službenog tumačenja ratnog i poratnog razvoja društva te kritika političkog sustava zbog navodnog kršenja ljudskih prava i sloboda. Istodobno se ističe da će nastojati pridobiti pristaše među nacionalistima, liberalima i bivšim nositeljima društvenih funkcija, uz jaču suradnju s protujugoslavenskim krugovima u inozemstvu i moguće poticanje mladih, napose studenata, na različite oblike javnih istupa i ekscesa. Služba je, prema dokumentu, trebala poduzimati mjere radi identificiranja glavnih idejnih nositelja takvih djelatnosti, sprječavanja širenja njihova utjecaja u institucijama i među mladima te korištenja veza s inozemstvom i financijske pomoći iz emigrantskih izvora kao osnove za kompromitaciju i druge mjere protiv građanske desnice.⁹⁷²

U sklopu tadašnjih sigurnosnih razmatranja istaknute su “neprijateljske aktivnosti” koje su se pripisivale Katoličkoj crkvi, a sastojale su se, prema procjenama SDS-a, u širenju teza o sustavnoj ateizaciji društva i ograničavanju vjerskih sloboda u Jugoslaviji. U ovome kontekstu, smatralo se da Crkva nastoji potaknuti angažman vjernika unutar organiziranih struktura socijalističkog društva kako bi se ostvarili politički ciljevi katoličkog svećenstva. Osobit naglasak stavljen je na pojačano uključivanje svećenika u “proces politizacije” vjernika, osobito među radnicima u domovini i među iseljenicima u inozemstvu.⁹⁷³

“Bistra”. Budiša, Veselica – vjenčanje kćeri Ines. inf. br. 1968/1987 od 18.11. Izvor: “Josip” osoba u procesu angažiranja za suradnju. Tuđman u Grazu. inf. br. 2008/1987 od 24.11. Izvor: “Soča”. Tuđman, Šegedin, Savka D. Kučar. inf. br. 2047/1987 od 7.12. Izvor: “Soča”. Tuđman, Šegedin, Tonći Percan. inf. br. 2062/1987 od 9.12. Akcija “Vir”, Šošić. inf. br. 2082/1987 od 10.12. Akcija “Vir”, Veselica, Stipac, Šale. inf. br. 2111/1987 od 16.12. Akcija “Vir”, Gotovac. inf. br. 2135/1987 od 21.12. Akcija “Vir”, Izvor: “Soča”. Tuđman. inf. br. 2187/1987 od 29.12. Akcija “Vir”, Tuđman, Gotovac, Šeks.

⁹⁷² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 31-32. Dokument nadalje procjenjuje da je djelovanje “unutarnjeg neprijatelja” nazočno u svim društvenim sredinama te da će se nastaviti i u predstojećem razdoblju. Kao temeljna zajednička odrednica različitih grupa ističe se nacionalizam, pri čemu se upozorava i na mogućnost postupne političke radikalizacije društvenoga nezadovoljstva, osobito među radnicima i nezaposlenima. Iako takvi procesi u trenutku nastanka dokumenta još nisu bili jasno oblikovani ni u potpunosti razvijeni, dokument sugerira da bi u budućnosti mogli poprimiti izraženije političke oblike.

⁹⁷³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 40. Usp. Akmadža 2013, 2020.

5.3.2. "Neprijateljska emigracija"

Prema procjenama SDB-a/SDS-a, ukupna djelatnost "neprijateljske emigracije" zadržala je visoku razinu intenziteta i u razdoblju od 1986. do 1990., a bila je usmjerena kako prema teritoriju Jugoslavije, tako i prema njezinim državljanima koji su privremeno radili ili boravili u inozemstvu.⁹⁷⁴ Uočeni su procesi sve intenzivnijeg uključivanja određenih emigrantskih struktura u djelatnosti stranih čimbenika, sa ciljem ostvarivanja njihovih strateških interesa. U ovome kontekstu, prema ocjeni Službe državne sigurnosti, dolazilo je do jačeg povezivanja takozvane "neprijateljske emigracije s reakcionarnim krugovima", kao i s inozemnim policijama i obavještajnim službama. Glavni cilj ovih djelatnosti bio je proširiti njihovo djelovanje na teritorij SFRJ, čime se nastojao stvoriti dojam postojanja unutarnjih snaga otpora tadašnjem društveno-političkom sustavu. U tu svrhu, stvarane su veze kako unutar zemlje, tako i među iseljeništvom. Napose se pridavala pozornost nastojanjima da se različite emigrantske organizacije i grupe objedine na nacionalnoj osnovi, uključujući i okupljanja na "tzv. Jugosl(a)venskoj platformi (Demokratska alternativa i Demokratski susreti)".

Nadalje, prema procjenama SDB-a/SDS-a, uočeno je intenziviranje nastojanja emigrantskih grupacija da se pitanje položaja "pojedinih naroda i narodnosti u Jugoslaviji" internacionalizira te da se te grupe afirmiraju kao legitimni zastupnici političkih interesa ovih naroda. U ovome okviru, nastavila se, kako je navedeno, "indoktrinacija jugoslavenskih državljana" na privremenom radu u inozemstvu, kao i pomlađivanje kadrova unutar emigrantskih redova. Nastavila se djelatnost emigracije u povezivanju s,

"nacionalistima, kleronacionalistima, iredentistima, građanskom desnicom i drugim strukturama unutrašnjeg neprijatelja",

⁹⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 49. Isto tako, dokument procjenjuje da će protujugoslavenska djelatnost neprijateljske emigracije u razdoblju od 1986. do 1990. ostati izrazito intenzivna, kako prema zemlji, tako i prema jugoslavenskim građanima u inozemstvu. Navodi se da će emigrantske grupe jačati veze sa stranim političkim, policijskim i obavještajnim strukturama te nastojati prenijeti svoje djelovanje na teritorij SFRJ kako bi stvorile dojam o postojanju organiziranog otpora unutar zemlje. Ujedno se ističe da će razvijati mreže suradnika i oslonaca, kako u domovini, tako i među iseljeništvom. Dokument nadalje upozorava na težnje prema okupljanju različitih organizacija na nacionalnoj i takozvanoj "jugoslavenskoj platformi", na internacionalizaciju pitanja položaja pojedinih "naroda i narodnosti", kao i na nastavak "indoktrinacije" te pomlađivanja emigrantskih redova. Usp. HR-HDA-1561-SRH- RSUP-SDS, CZG: inf. br. 1/1986 od 5.1. *Akcija "Partner"*. inf. br. 216/1987 od 16.2. *Bilten "Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji" (CADDY) br. 36.* inf. br. 219/1987 od 17.2. *"Dorat" (POO) stalni dopisnik Vjesnika u Bonnu.* inf. br. 706/1987 od 23.4. *Bilten "Komiteta za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji" (CADDY) br. 37.* Vidi i bilješke: (800), (971), (974), (978), (979), (1003) i (1050).

radi stvaranja veza i zajedničkog djelovanja, a u inozemstvu suradnja s obavještajnim službama. Napose je naglašena intenzivna “neprijateljska djelatnost” pripadnika hrvatske “neprijateljske emigracije”, (HDP-a, HNV-a, HRB-a i drugih).⁹⁷⁵

Nacionalizam je ostao zajednička odrednica gotovo svih “neprijateljskih grupacija” te se nije manifestirao samo u ekscesnim oblicima, nego i kroz postupno intelektualno djelovanje njihovih “inspiratora” i “lidera”. Napose se pritom ističe intenzivna “neprijateljska djelatnost” pripadnika hrvatske “neprijateljske emigracije”, osobito organizacija poput HDP-a, HNV-a, HRB-a i drugih srodnih grupacija. Iz takve jedinstvene programske orijentacije SDB-a jasno proizlazi da je jugoslavenski komunistički režim upravo te aktere smatrao svojim primarnim političkim protivnikom. U tom kontekstu valja sagledati i konkretne metode djelovanja sigurnosnog aparata, koje će biti razmotrene u sljedećem poglavlju.

⁹⁷⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SDB, šif. 32, r. br. 22, prim. br. 37, 49, 50-52. Naznačena je i aktivnost; *srpske neprijateljske emigracije (SNO, SDP, DS, DA i dr.), emigracije albanskog (podrijetla), (PASRJ), kao i nekih organizacija i grupa makedonske, (slovenske) i muslimanske neprijateljske emigracije*. Dokument nadalje navodi da će “neprijateljska emigracija” nastaviti uspostavljati i produbljivati veze s “nacionalistima, kleronacionalistima, građanskom desnicom” i drugim grupacijama u zemlji, uz istodobnu suradnju sa stranim obavještajnim službama te provođenje “propagandnih” i “diverzantsko-terorističkih aktivnosti” usmjerenih protiv Jugoslavije. Kao odgovor na takve procese, Služba državne sigurnosti planirala je jačanje operativnih i psiholoških mjera, infiltraciju i širenje suradničke mreže, razbijanje emigrantskih organizacija i njihovih veza, “prekidanje kanala za oružje i propagandu” te otkrivanje i sprječavanje planiranih napada i novih oblika djelovanja emigracije. Usp. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 435-470.

6. DJELOVANJE SDS-a/SDB-a POTKRAJ 1980-ih

6.1. Djelovanje SDS-a potkraj 1980-ih u usporedbi s djelovanjem Centra SDS Zagreb

6.1.1. Služba državne sigurnosti kroz izvješće za 1989.

Izvješće o radu SDS-a RSUP-a SR Hrvatske za 1989. prikazuje ukupne djelatnosti SDS-a u poduzimanju radnji i mjera iz njezine nadležnosti, koje su utvrđene programskim zadatcima i koje je diktirala sigurnosna situacija. Izvješće donosi pregled ukupnih radnji i mjera, iz kojega su razvidni njihova količina i vrsta, a posredno i kvaliteta postupanja prema pojedincima u zemlji, čija je djelatnost "usmjerena na rušenje ili podriivanje Ustavom utvrđenog poretka", prema organizacijama i pojedincima iz "terorističke i neprijateljske emigracije i pojedincima".⁹⁷⁶

Dokument donosi i pregled rada organizacijskih cjelina, odnosno, centara SDS-a u okviru SDS-a RSUP-a SR Hrvatske. U uvodnom razmatranju, na temelju prezentiranih podataka, istaknuto je da je i tijekom 1989. u radu Službe bio nazočan trend "kvalitetnih pomaka".⁹⁷⁷

Glede "unutarnjeg neprijatelja" koji je djelovao s pozicija "hrvatskog nacionalizma, šovinizma i separatizma", izraženi su modaliteti "neprijateljskog djelovanja" upereni na podriivanje ustavnog poretka "zloporabom" demokratskih procesa,

"novoosnovanim je političkim udruženjima i savezima nametana nacionalistička platforma djelovanja".⁹⁷⁸

⁹⁷⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, (1-126), 5. (*Izvoještaj o radu Službe državne sigurnosti za 1989., veljača 1990.*), Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, (1-117), 6. (*Izvoještaj o radu Službe državne sigurnosti za 1989., ožujak 1990.*), *Indikativno-osnovano sumnjivim da obavještajno i subverzivno rade u korist stranih službi odnosno rad u realizaciji ostalih zadataka iz nadležnosti Službe. Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1989., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 18/1989 od 4.1. Suradnik u pripremi "Dundo", Soldić Ante i drugi emigranti u SR Njemačkoj saznanja. inf. br. 20/1989 od 9.1. Dragoja Ljubomir. inf. br. 29/1989 od 9.1. Operativna veza "Vice". inf. br. 41/1989 od 11.1. Veza: inf. br. 1574/1988 od 1.12. Suradnik u pripremi "Stanar", govor Jozе Pavlovića. inf. br. 42/1989 od 11.1. Veza: inf. br. 1491/1988 od 10.11. Akcija "Odmor", suradnik "Job", op. veza "Sonja". inf. br. 67/1989 od 19.1. Suradnik "Meki" o Ljubomiru Dragoji. inf. br. 220/1989 od 10.2. Suradnik u pripremi "Josip", aktivnost emigracije u Grazu.*

⁹⁷⁷ Više o tome vidi: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 6-10/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 5-11/20.

⁹⁷⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 7/16. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 7/17. *S izraženijim otklonom ka šovinizmu, raspirivanju nacionalne netrpeljivosti te zagovaranju prekrajanja granica unutar SFRJ. Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1989., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 87/1989 od 24.1. Akcija "Partner", Izvor: op. veza "Jura". Saznanja o inicijativi za formiranje Hrvatskog demokratskog saveza i drugo. inf. br. 89/1989 od 24.1. Suradnik "Omer". Veselica Marko (OO) – inicijativa za osnivanje "Hrvatskog gospodarskog dioničarskog društva" i dr. inf. br. 93/1989 od 24.1. Izvor: "Soča". Tuđman Franjo (OO), Veselica Marko (OO), Veselica Vlado (OO) – inicijativa za osnivanje "Hrvatskog demokratskog saveza". inf. br. 96/1989 od 25.1. Izvor: "Cetina". inf. br. 103/1989 od 25.1. Izvor: "Cetina". Šošić i Veselica, (rascjep u užoj jezgri). inf. br. 237/1989 od*

Svoju nazočnost na javnoj sceni nositelji protujugoslavenskih djelatnosti s ovih pozicija željeli su iskoristiti i za svoju osobnu rehabilitaciju,

“kao lideri nacionalističkih zbivanja iz 70-ih godina, prikazujući sadašnju djelatnost kao kontinuitet one iz 70-ih godina”.⁹⁷⁹

Kontinuitet djelovanja istih aktera kroz cijelo promatrano razdoblje upućuje na postojanje stabilne mreže pojedinaca povezanih zajedničkim političkim i ideološkim ciljevima. Riječ je ponajprije o hrvatskim nacionalnim intelektualcima s izraženom nacionalnom sviješću, koji su kroz različite oblike javnog i polujavnog djelovanja artikulirali stavove o položaju hrvatskoga naroda, kulturnom identitetu i političkom statusu unutar jugoslavenskoga sustava. Dosljednost u sastavu sudionika, kao i u obrascima njihova djelovanja, potvrđuje temeljnu pretpostavku istraživanja o dugotrajnim i strukturiranim oblicima političkoga i društvenoga angažmana unutar promatranoga kruga. Prikupljeni podatci ujedno pokazuju da te djelatnosti nisu bile sporadične ni izolirane, nego su predstavljale dio širega kontinuiteta djelovanja nazočnog tijekom

14.2. Izvor: “Drava”, Vlado Gotovac (OO) – kontakti sa Slavkom Goldsteinom (OO), aktivnost u cilju osnivanja demokratske stranke u Hrvatskoj. inf. br. 252/1989 od 16.2. Izvor: “Drava”, Vlado Gotovac (OO). inf. br. 277/1989 od 21.2. Izvor: “Soča”, Tuđman Franjo (OO) – aktivnost u vezi osnivanja Hrvatskog demokratskog zbora. inf. br. 351/1989 od 1.3. Izvor: Suradnik “Ličanin”, suradnik “Luj”, suradnik “Matko”, Saznanja o održanom inicijativnom sastanku “Hrvatske demokratske zajednice”.

⁹⁷⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 7/16. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 7/17. S ovim podacima o gotovo istim sudionicima i njihovim jasno definiranim ciljevima, jasno izraženoj programskoj opredijeljenosti za stvaranje samostalne hrvatske države, dodatno se potvrđuju hipoteze postavljene u ovome radu.

Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1989., primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG: inf. br. 3/1989 od 4.1. OI “Prometej”, Izvor: Suradnik “Ličanin”. Komentari i istupi na književnoj večeri DKH. inf. br. 7/1989 od 4.1. Izvor: “Cetina”. Šošić, Veselica. inf. br. 8/1989 od 4.1. Izvor: “Cetina”. inf. br. 10/1989 od 4.1. Izvor: “Cetina”. inf. br. 22/1989 od 6.1. Izvor: “Drava”. Vlado Gotovac. inf. br. 25/1989 od 5.42. (1.), inf. br. 27/1989 od 4.1. OI “Prometej”, Izvor: Suradnik “Ličanin”. DKH u vezi mišljenja Ustavnog suda Jugoslavije o neustavnosti člana 138. Ustava SRH ([uporaba] jezika u Hrvatskoj). inf. br. 28/1989 od 9.1. Akcija “Partner”. Provincijalat Hrvatske provincije “Družbe Isusove” (dosje objekta). inf. br. 32/1989 od 9.1. Akcija “Partner”, Izvor: “Lektor”, “Glas koncila” (dosje objekta). inf. br. 35/1989 od 10.1. Akcija “Partner”, Izvor: “Lektor”. Kustić Živko i Veselica Marko. inf. br. 44/1989 od 12.1. Izvor: “Cetina”, Šošić, Veselica, – izrada takozvane izjave o hrvatskom jeziku. inf. br. 49/1989 od 16.1. Izvor: “Soča”. Tuđman Franjo. inf. br. 63/1989 od 18.1. Akcija “Partner”. Saznanja o navodnom “ukazanju Gospe” u crkvi “Sv. Marije” u Zagrebu. inf. br. 66/1989 od 19.1. Izvor: “Cetina”, Šošić. inf. br. 68/1989 od 19.1. Izvor: “Soča”, Tuđman Franjo. inf. br. 69/1989 od 19.1. Izvor: “Bistra”. Veselica Marko. inf. br. 71/1989 od 19.1. Izvor: “Soča”. Tuđman Franjo. inf. br. 72/1989 od 19.1. Veselica Marko. inf. br. 76/1989 od 19.1. Izvor: “Soča”, Tuđman Franjo. inf. br. 82/1989 od 20.1. Izvor: “Drava”, Vlado Gotovac – kontakt sa Vladom i Vesnom Lušić, novinarima iz Australije. inf. br. 94/1989 od 24.1. Izvor: Suradnik “Omer”, Veselica Marko (OO). inf. br. 157/1989 od 2.2. Izvor: “Drava”, Vlado Gotovac (OO) – intervjui s Marijanom i Ivanom Rogić. inf. br. 194/1989 od 6.2. OI “Prometej”, Izvor: “Soča”. Tuđman Franjo (OO) – kontakti sa Olujić Željkom (OO). inf. br. 203/1989 od 7.2. Akcija “Partner”, Izvor: “Venera”. Nadbiskupski duhovni stol (dosje objekta). inf. br. 299/1989 od 22.2. Izvor: Suradnik “Rade”.

cijeloga analiziranog razdoblja. Takav nalaz dodatno potvrđuje postojanje razmjerno stabilnoga političkog i idejnog okvira unutar kojega su se oblikovali i artikulirali stavovi te inicijative promatranih aktera.

Nadalje je naznačeno da su tijekom boravaka u inozemstvu ostvareni kontakti s pojedincima iz redova hrvatske političke emigracije, pri čemu su, prema navodima tadašnjih sigurnosnih službi, prikupljana i financijska sredstva namijenjena različitim oblicima djelovanja koji su kvalificirani kao protujugoslavenski, kako u zemlji, tako i u inozemstvu. Nositeljima takvih djelatnosti pružana je, navodno, znatna financijska potpora u različitim oblicima, uključujući plaćeni boravak u inozemstvu, honorare za predavanja i druge oblike materijalne pomoći. U sklopu ovih razmatranja SDS je kao glavne nositelje “neprijateljskog djelovanja” dijela hrvatskih nacionalista označila, Franju Tuđmana, Hrvoja Šošića, Marka Veselicu, Vladimira Šeksa i druge, koji su,

“raznim kanalima vezani na strane obavještajno indicirane pojedince i od njih poticani na aktivnost.”⁹⁸⁰

Glede djelatnosti s pozicija hrvatskoga nacionalizma, SDS je poduzimala radnje i mjere prema osobama za koje su postojali podatci koji su upućivali na opravdanu sumnju ili nedvojbeno ukazivali na “organiziranje takvih djelatnosti”.⁹⁸¹ Tijekom cijeloga promatranog razdoblja djelovanje SDS-a bilo je usmjereno na istaknute pojedince, grupe i organizacije povezane s Hrvatskim proljećem, kao i na hrvatsku političku emigraciju, osobito na osobe i grupacije povezane s najpoznatijom hrvatskom emigrantskom operacijom iz 1972., grupom *Fenix*.⁹⁸² Takvo postupanje prema hrvatskim intelektualcima u domovini s izraženim nacionalnim osjećajem te prema hrvatskoj političkoj emigraciji proizlazilo je iz činjenice da ih je SDS prepoznavala kao nositelje jasno artikulirane programske opredijeljenosti za stvaranje samostalne hrvatske države.

Nadalje, prema izvješćima SDS-a, tijekom 1989. vođene su ukupno 332 obrade, što je za 152 manje nego prethodne, 1988., kada ih je evidentirano 484. Od ukupnoga broja obrada, 120 ih

⁹⁸⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 7/16.

⁹⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 8/18. šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 8/17. *Po(t)icanje drugih na takve aktivnosti, povezivanje s (nositeljima) neprijateljske aktivnosti u emigraciji i stranim obavještajnim službama te ih dovodili u vezu s grubim namjerama, kao što su teror, subverzivna propaganda, izazivanje ekscesa i sl.*

⁹⁸² Podrobnije o tome vidi u bilješkama, primjerice: od (35) do (46)), (324), (325), (357), (376), (380), (381), (431), (446), od (450) do (452), (539), (1020) i (1027). Istražena i analizirana dokumentacija dodatno potvrđuje hipoteze postavljene u ovome radu.

je bilo u stupnju OO, 169 u stupnju PO, a 43 u stupnju OK. Ujedno se u okviru tih obrada provodila procjena mogućnosti njihove prekvalifikacije u viši stupanj ili odjave u pasivnu evidenciju, pri čemu je bilo predviđeno da svi ti postupci budu dovršeni tijekom 1990.⁹⁸³ Usto, SDS je vodila i pet grupnih obrada u centrima SDS-a u Rijeci, Puli, Varaždinu i Splitu, koje su obuhvaćale grupe osoba za koje se, prema procjenama Službe, smatralo da djeluju s pozicija određenih nacionalnih opredjeljenja.⁹⁸⁴

U usporedbi s 1988. kada je ukupno bilo 484 obrada, vidljiv je pad za 152 obrade što očigledno govori o “bržem raščišćavanju i provjeravanju”, indiciranih podataka te “pojačanoj selektivnosti SDS-a” pri zavođenju obrada. Pri tome treba imati u vidu da je istodobno 180 obrada obustavljeno, prvenstveno radi pasivizacije ili činjenice da duže vrijeme nije registrirana “neprijateljska aktivnost”.⁹⁸⁵

U usporedbi s 1988. suradnička mreža smanjena je za 8 suradnika jer se i ovdje postupalo selektivno u cilju deregistriranja onih koji već duže vrijeme ne rezultiraju operativno-interesantnim podatcima za osobe u obradi prema kojima su usmjeravane. Uz te izvore, SDS je

⁹⁸³ Iz izvješća za 1989. može se razabrati da su unutar SDS-a započeli procesi “diferencijacije”, pri čemu su se pojedine strukture postupno počele prilagođavati nadolazećim političkim i demokratskim promjenama. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 2/11. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 2/12. Možemo navesti, primjerice: *Iz ovih podataka može se zaključiti: – da je broj osoba uku(p)no zahvaćenih obradama smanjen za 310 osoba, – da je OO manje nego prethodne godine za 32, – da je PO smanjena u odnosu na (p)rethodnu godinu za 123, – da je OK smanjena za 55 OK u odnosu na prethodnu godinu, – da je broj ostalih instituta kroz koje Služba prati neprijateljsku aktivnost smanjen za 11 operativnih akcija i 38 operati(v)nih istraživanja. Struktura fluktuacije pojedinačnih obrada, posebno PO i OK te operativnih istraživanja, ukazuje da je Služba bila ažurnija u raščišćavanju podataka i uočavanju prioriteta i neprijateljskih pojava. Dalje, da ovakav trend ukazuje da se prišlo raščišćavanju indikativnih podataka, mjerama i radnjama Službe te da se OK obustavlja ili vrši preregistracija u jedan od stupnjeva obrade, ako je to opravdano, pa će se (tijekom) 1990. godine taj proces završiti.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 48/58. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 55/64. Nadalje možemo navesti, primjerice: *Takodjer, Služba je ostala opterećena nizom starih dugotrajno vođenih obrada što je samo jedan od razloga stagniranja u otkrivanju nove agenture i obavještajaca.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 61/70. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 45/55, 53/63. Isto tako vidi, primjerice: *Nedovoljan je operativni angažman i na planu korištenja dobivenih rezultata tih mjera (tajnog pretresa, TKTR i dr. npr.) u slučajevima raščišćavanja i procjene postignutih rezultata, nema ni dovoljne operativne kombinatorike kod primjene mjera operativnog i tehničkog karaktera, i na kraju, osjećaju se i nedovoljna ofanzivnost i prodornost u kontraobavještajnom nastupu.* Isto tako vidi i: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 104/113-105/114. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 94/104-95/105.

⁹⁸⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 8/17. *Svrha grupnih obrada je diferenciranje (nositelja) nacionalističke aktivnosti (što će se učiniti [tijekom] 1990. godine) i njihovo zavođenje u pojedinačne obrade.*

⁹⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 8/17. *U praćenju neprijateljske aktivnosti obrada, Služba je koristila 123 suradnika, usmjerena na praćenje nacionalističke i šovinističke aktivnosti. U isto vrijeme s 10 je suradnika prekinut suradnički odnos, a angažirana su 2 nova suradnika.*

istodobno koristila i 185 operativnih veza. Tijekom 1989. prekinut je odnos s 32 takve pozicije, a novoangažirano je ukupno 15 operativnih veza, što čini smanjenje broja operativnih pozicija u odnosu na prethodnu godinu. Spomenuti pokazatelji o stanju operativnih pozicija ukazuju kako se, iako je broj suradničke mreže u odnosu na 1988. smanjen, može konstatirati “kvalitetnije instruiranje, rukovođenje i usmjeravanje” postojeće mreže te deregistracija neproduktivnih pozicija. Nasuprot tome, neke suradničke pozicije bile su,

“vrlo kvalitetno ugrađene u praćenje neprijateljske aktivnosti vodećih hrvatskih nacionalista”.⁹⁸⁶

U sklopu ovih razmatranja SDS je istaknula da je tijekom posljednje dvije godine nastavljen trend smanjenja broja operativnih veza koje su se pokazale neproduktivnima ili su bile angažirane u okviru akcija koje su poslije obustavljene. Dok je dio takvih slučajeva bio objavljen, za određeni broj veza razmatrala se mogućnost njihova preusmjeravanja na praćenje drugih sigurnosnih prijetnji. Glede kontinuiranih ozvučenja, izvješće SDS-a navodi da je tijekom 1989. bilo eksploatirano 25 ozvučenja, što je bilo na istoj razini kao i prethodne, 1988. Većina ovih ozvučenja nalazila se na područjima koja su bila identificirana kao “žarišta neprijateljske aktivnosti”. Najveći broj odnosio se na centre SDS-a u Zagrebu i Splitu, smještene u samim središtima tih djelatnosti, gdje su se, prema izvješćima, vodili dogovori o potezima i strategijama djelovanja hrvatskih nacionalista. Naznačeno je kako je SDS preko ove mjere identificirala niz osoba, odnosno, istomišljenika hrvatskih nacionalista te “izučavala mogućnost pristupa nekima od njih”. SDS je u 21 slučaju koristila privremena ozvučenja kad su to nalagale objektivne operativne okolnosti.⁹⁸⁷

Promatrajući 1988. ta je mjera za 12 privremenih ozvučenja povećana, što je bio rezultat odgovarajućih procjena SDS-a da se na taj način operativno angažira na punktovima, “gdje se kreira neprijateljska djelatnost”. U sklopu ovih razmatranja, prema 184 osobe u obradi primjenjivana je stalna mjera TKTR-a (tijekom 1988. ta mjera primjenjivana je prema 153 osobe u obradi, što je za 21 osobu manje nego u 1989.), dok je u 39 slučajeva primjenjivana povremena mjera TKTR-a.⁹⁸⁸ Mjera je primjenjivana selektivno, odnosno, u slučajevima gdje su se očekivali bolji rezultati ili tamo gdje nije bila jedini i kontinuirani izvor informacija o “neprijateljskoj

⁹⁸⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 9/18.

⁹⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 9/18.

⁹⁸⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 10/19. *Tijekom 1988. privremena mjera je prema 80 osoba, što je za 41 osobu više u odnosu na 1989.*

aktivnosti". Korištena je za operativno postavljanje i planiranje određenih akcija prema osobama u obradi, kao i prema njihovim vezama u inozemstvu i u drugim jugoslavenskim republikama. Kako je navedeno, mjera je dala osobite rezultate u okviru operativne **akcije "Toranj"**.⁹⁸⁹ Mjera TKPP-a primjenjivana je prema 93 osobe u obradi, što je tijekom 1989. predstavljalo smanjenje u odnosu na prethodnu 1988., kada je primjenjivana prema 110 osoba, što je za 17 osoba više. Ovaj pad u broju primjena ukazuje na selektivniji pristup u primjeni mjere. Tako se ova mjera primjenjivala prema osobama za koje su postojale informacije da su u kontaktu s obavještajno-indiciranim osobama iz inozemstva, kao i s predstavnicima "neprijateljske emigracije". Tijekom promatranog razdoblja izvršeno je 23 tajna pretresa kod određenih osoba u obradi i njihovih veza u inozemstvu, što je rezultiralo korisnim spoznajama za SDS (u 1988. izvršeno je 25 tajnih pretresa, što je 2 više nego u 1989.). Isto tako, izvršena su 44 tajna praćenja hrvatskih nacionalista i njihovih veza. Ova mjera bila je ključna za identifikaciju punktova i veza hrvatskih nacionalista

⁹⁸⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 10/19. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, (1-116), 5/12. (*Program rada Službe državne bezb(j)ednosti u SSUP-u u 1990., br.: V-9/14, Zagreb, 15.2.1990.*) Nakon operativno-analitičkog sagledavanja dosadašnjih rezultata Službe (aktualizirat) će se zajednički program i inte(n)zivirati rad SDB RSUP, PSUP i SSUP i organa bezb(j)ednosti SSNO i SSIP na dokument(ir)anju i pres(ije)canju sprege (povezanosti) unutrašnjeg neprijatelja i stranog faktora kroz saveznu operativnu akciju "Toranj". HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, Centar Rijeka (dalje: CRI), 38_6 pred. 26. rb. 1322, br. Sp. 13/89 od 21.5.1990. Predmet: Dosje akcije "Toranj". L. I. Načelnik Centra SDS: Krešo Juričić. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 934. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 33/1989 od 9.1. Akcija "Toranj", Vlado Gotovac. inf. br. 306/1989 od 23.2. Veza: inf. br. 1358/1988 od 18.10. Akcija "Toranj", Aktivnost neprijateljske emigracije u Kanadi. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 2, r. br. ozn. 2/63, r. br. pred. 1, br. I.-84/6 od 23.3.1989. "Apel", "Toranj", SSUP SFRJ - I., II., i III. Uprava, Beograd, Predmet: "Lasta" (OO) - dao intervjue za radio "Deutsche Welle" RDW. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 2, r. br. ozn. 2/63, r. br. pred. 1, br. III-7/11 od 31.5.1989. Predmet: Operativna akcija "Toranj", V(e)za: Naš dopis broj 1679/10 od 25.8.1988. g. Operativna saznanja Službe državne sigurnosti nepobitno potvrđuju kontinuiranu i vrlo agresivnu neprijateljsku djelatnost raznih struktura unutrašnjeg neprijatelja u zajedništvu s vanjskim neprijateljem na podriivanju i ugrožavanju Ustavom SFRJ utvrdjenog poretka i osnovnih vrijednosti socijalističke revolucije. Na osnovi procjene da te snage prema SFRJ vode specijalni rat koji u uvjetima unutrašnje krize dovodi u neposrednu opasnost osnovne društvene vrijednosti, zavedena je jedinstvena operativna akcija "Toranj" sa ciljem daljnje identifikacije (nositelja) i kreatora neprijateljske djelatnosti u zemlji i inozemstvu, odnosno otkrivanje (nositelja) koji kreiraju i upravljaju strategijom destabilizacije ustavnog poretka SFRJ. (...) Načelnik Radoslav Bego. Središnji cilj takvog pristupa bio je sustavno dokumentiranje i presijecanje povezanosti između takozvanoga "unutarnjeg neprijatelja" i stranog čimbenika. Pod time se podrazumijevalo utvrđivanje komunikacijskih, finansijskih i organizacijskih veza domaćih aktera s inozemnim političkim strukturama, emigrantskim organizacijama ili drugim čimbenicima procijenjenima kao neprijateljski nastrojenima prema jugoslavenskom poretku. Navedene aktivnosti provodile su se u okviru savezno koordinirane operativne akcije "Toranj", koja je imala funkciju integriranog operativnog okvira. Akcija je omogućavala objedinjavanje podataka iz različitih izvora, usklađivanje mjera nadzora i represivnih postupaka te planiranje daljnjih koraka sa ciljem preventivnog onemogućavanja političke konsolidacije ili međunarodne afirmacije oporbenih inicijativa. Time je sigurnosni sustav nastojao uspostaviti cjelovit nadzor nad transnacionalnim dimenzijama političkog neslaganja. Vidi i bilješke: (993), (1035) i (1048).

u mjestima koja su bila predviđena za izvođenje “neprijateljskih aktivnosti”.⁹⁹⁰ Tijekom 1989. obavljeno je 338 obavijesnih razgovora, što je za 35 manje u odnosu na prethodnu 1988., kada je obavljeno 373 razgovora. Ovi razgovori imali su za cilj prikupljanje podataka o “neprijateljskoj aktivnosti”, te možebitno angažiranje osoba za suradnju, upozorenje ili presijecanje “neprijateljskog djelovanja”. Kako je izvješće navelo, ova mjera je dala vrlo dobre rezultate, jer je nakon njezine primjene može procijeniti svrsishodnost daljnjeg vođenja obrade, kao i možebitnost angažiranja određenih osoba ili njihovih veza za suradnju. Dobar dio ove mjere bio je korišten za izricanje upozorenja hrvatskim nacionalistima kako bi ih se distanciralo od “neprijateljske aktivnosti”. U okviru ove mjere, izvršeno je 1.148 provjera za osobe registrirane kao veze hrvatskih nacionalista. Tako je identificirano 246 osoba koje su bile u kontaktu s obradama SDS-a iz raznih razloga. Usto, SDS je, u suradnji sa SJS-om, podnijela kaznene prijave protiv 9 osoba zbog “neprijateljske aktivnosti” i “nacionalističkih ekscesa”. Od tih 9 osoba, 7 je osuđeno, a protiv 2 osobe (Marka Veselice i Franje Tuđmana),⁹⁹¹ su isto tako, podnesene prekršajne prijave u suradnji sa SJS-om. Kako je naznačila SDS, na području SR Hrvatske

⁹⁹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 10/19.

⁹⁹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 11/20. (...) *Svezak I., godina 1989., pod rednim brojem 1037., zaprimljena je 4.12.1989. prijava GSUP, Odjel za suzbijanje DEK, 63/89, protiv Tuđmana Franje, Nazorova 59, rođenog 14.5.1922., “radi prekršaja iz čl. 3. st. 1. Zakona o prekršajima protiv javnoga reda i mira”.* Više vidi u: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, dosje Tuđman Franjo br. 229562, 968-969. Usp. Vuković 2004, 46-48. SRH RSUP, SUP Zagreb, Odjel za suzbijanje privrednog kriminaliteta, broj: 511-18-13/5-2217/89 od 10. svibnja 1990. kojim se naznačuje “odustajanje od Zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka”.

najvažnija pozornost posvećena je operativnim akcijama "Vir",⁹⁹² "Toranj" i "Apel",⁹⁹³ koje su dinamičnim operativnim radom rezultirale "najkvalitetnijim sigurnosnim spoznajama".⁹⁹⁴

6.1.2. Ljudski potencijali u SDS-u potkraj 1989.

Dosadašnja analiza pokazala je opseg i usmjerenost operativnoga djelovanja SDS-a, no, za cjelovitije razumijevanje njezina funkcioniranja nužno je osvrnuti se i na kadrovske pretpostavke takva sustava. Upravo su ljudski potencijali činili temelj organizacijske stabilnosti i operativne učinkovitosti Službe. U tom je okviru SDS potkraj 1989. imala ukupno 1.097 sistematiziranih radnih mjesta. Na kraju godine, 31. prosinca 1989., u stalnom radnom odnosu bilo je 854 djelatnika, što znači da je popunjenost iznosila 77,84 posto. U usporedbi s 1988., kada je popunjenost iznosila 76,8 posto, ovo predstavlja blagi porast. Tijekom 1989. u SDS je primljeno 34 nova djelatnika; 13 s visokom, 2 s višom, i 19 sa srednjom stručnom spremom. S druge strane, 16 djelatnika napustilo je SDS, od kojih je 5 otišlo u mirovinu, 9 su imali sporazumni prekid radnog odnosa, a 2 su bila premještena u Javnu sigurnost (JS). Iako je popunjenost SDS-a bila u porastu, postojeće statistike ukazuju na neravnomjernu popunjenost organizacijskih cjelina, tj. centara SDS-a. Centri SDS-a u Puli (72,1 posto), Rijeci (71,4 posto), Zagrebu (71,3 posto) i SDS RSUP-a SR Hrvatske (63,5 posto) imali su manju popunjenost od prosjeka. Međutim, u 1989. u

⁹⁹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 11/20. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/6/1980, (1-143), 4/10. *Nad licima (osobama) koja djeluju s pozicija hrvatskog nacionalizma vođena je akcija "Vir", (...) zavedena u ovom izvoještajnom periodu.* Nad osobama koje su djelovale s pozicija hrvatskoga nacionalizma vođena je operativna akcija "Vir", formalno zavedena u izvještajnom razdoblju 1979. Time je problematika nacionalnoga kruga objedinjena u jedinstveni operativni okvir, unutar kojega su sustavno prikupljane i analizirane relevantne spoznaje, usklađivane mjere nadzora te planirani daljnji postupci represivnoga i preventivnoga karaktera. U republičkoj središnjici Službe državne sigurnosti održan je izvanredni sastanak svih načelnika centara u Hrvatskoj, na kojem je dogovorena nova, intenzivirana faza akcije "Vir", čime je potvrđena procjena o potrebi koordiniranijega i metodološki ujednačenijega pristupa toj problematici. Akcija je time stekla status republičkoga prioriteta, uz preciznije definirane operativne zadatke, intenzivniju razmjenu informacija među centrima te pojačano praćenje vodećih aktera nacionalnoga kruga i njihovih komunikacijskih mreža. O tome vidi i bilješke, primjerice: (68), (69), (578), (762), (764), (876).

⁹⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 11/20. Usp. O saveznoj akciji "Apel" vidi, primjerice: HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, (1-116), 42/49, 87/96. (*Program rada Službe državne bezb(j)ednosti u SSUP-u u 1990., br.: V-9/14, Zagreb, 15.2.1990.*), Dokument donosi pregled planiranih internih analitičkih materijala vezanih uz sigurnosne i političke teme, raspoređenih po tromjesečjima. Težište je na praćenju djelovanja albanskih nacionalističkih i emigrantskih organizacija, događaja na Kosovu te aktivnosti pojedinaca povezanih s "nacionalističkim" i "kleronacionalističkim" krugovima. Za izradu su zadužene uprave SDB-a u suradnji s drugim sigurnosnim tijelima. U akciju "Apel" bili su uključeni svi centri SDS-a, pri čemu je njezin temeljni cilj bio nadzor i analiza veza između "unutarnjega neprijatelja" i emigracije. Usporedbe radi vidi i bilješke: (989), (1035) i (1048).

⁹⁹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 11/20.

tim centrima SDS-a zabilježen je najveći broj novoprimljenih djelatnika, s osobitim naglaskom na Zagreb (8 novoprimljenih) i Rijeku (4 novoprimljena). To je smanjilo disproporciju u popunjenosti centara SDS-a.⁹⁹⁵

Iz izvješća SDS-a iz 1989. razvidno je da su nositelji “neprijateljskih aktivnosti”, koji su prema procjeni Službe djelovali s pozicija “hrvatskog nacionalizma, šovinizma i separatizma”, nastavili svoje djelovanje sa ciljem podrivanja ustavnoga poretka SFRJ. U dokumentu se navodi da su kroz novoosnovane političke organizacije i različite oblike političkoga povezivanja nastojali nametnuti “nacionalističku platformu djelovanja”, koju su tijela sigurnosti povezivala s navodnim poticanjem “nacionalne netrpeljivosti”, sklonošću prema “šovinizmu” te zagovaranjem promjena postojećih republičkih i državnih granica unutar SFRJ. Prema interpretaciji SDS-a, pojedini su akteri nastojali iskoristiti svoj položaj u javnom prostoru ne samo za političko djelovanje, nego i za osobnu i političku afirmaciju te rehabilitaciju. U izvješću se pritom ističe da su se pojedinci pokušavali profilirati kao vodeće figure “nacionalističkih zbivanja” iz razdoblja Hrvatskoga proljeća, nastojeći vlastitu djelatnost prikazati kao svojevrsni kontinuitet političkih inicijativa iz ranih 1970-ih.

Istodobno, navedeni dokument upućuje i na postojanost ideološkoga okvira unutar kojega je SDS promatrala i tumačila te procese. Diskurs koji se koristi u izvješću uvelike je sličan onome iz 1970-ih, osobito u terminologiji kojom se opisuje djelovanje hrvatskih nacionalno orijentiranih aktera. Međutim, unatoč formalnom kontinuitetu u retorici, uočavaju se i određene naznake promjena i “diferencijacije” unutar same Službe. Naime, pojedine planirane operativne mjere, koje su u dokumentima ostajale na razini prijedloga ili su bile odgađane, sugeriraju da su pojedini dijelovi sigurnosnoga aparata počeli postupno prilagođavati svoje djelovanje novim političkim okolnostima.⁹⁹⁶ Takve naznake mogu upućivati na postupnu evoluciju i prilagodbu

⁹⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 105/115-106/116.

⁹⁹⁶ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 52/61. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 45/55. Možemo navesti, primjerice: *Tako se uočavaju i slabosti u pristupu, rukovođenju i kontaktiranju operativnih pozicija, što bi ukupno trebalo značajnije unaprijediti i profesionalizirati. Pojedini centri nisu adekvatno i selektivno usmjerili svoj rad prema glavnim žarištima i (nositeljima) neprijateljske aktivnosti, što u narednom periodu u suradnji sa sjedištem Službe predstavlja primaran zadatak. Uočljivo je da unatoč velikim poboljšanjima u zavodjenju i deregistraciji svih stupnjeva obrada, još nije postignut realan i formalno uskladen pristup ovom problemu.* HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 94/104-95/105. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 104/113-105/114. Isto tako, primjerice: *Treba istaći da je i (tijekom) ove godine dinamika izvoršenja ove obveze slična prošlogodišnjim, ali i to da su i dalje prisutne određene slabosti u radu na stvaranju suradničke mreže za posebne namjene, naročito kod izbora kvalitetnih suradnika, njihovoj obuci i angažiranju na operativno-preventivnim zadacima. Slabiji rezultati u pojedinim centrima (Zagreb), pravdaju se uglavnom preopterećenosti*

sigurnosnoga sustava promjenama koje su se počele jasnije nazirati krajem 1989. i početkom 1990., u vrijeme kada su procesi političke liberalizacije i demokratizacije zahvatili i tadašnji jugoslavenski politički prostor.

6.2. Služba državne sigurnosti kroz planirano djelovanje za 1990.

6.2.1. "Unutarnji neprijatelj"

Glede pitanja "suprotstavljanja unutarnjem neprijatelju" SDS je tijekom 1989. prikupljala podatke i obavijesti te poduzimala druge potrebne radnje i mjere u cilju otkrivanja i sprječavanja djelatnosti usmjerenih,

"na podriivanje ili rušenje Ustavom utvrđenog poretka neprijateljski orijentiranih pojedinaca i grupa",

i to putom pojedinačnih obrada, grupnih obrada, operativnih istraživanja, operativnih akcija i obrada objekata.⁹⁹⁷ Naznačeno izvješće temelji se na pokazateljima V. odjela SDS-a RSUP-a SR Hrvatske gdje se naglašavaju podatci koji su bitni za procjenjivanje rada SDS-a u 1989.⁹⁹⁸ Tako je naznačeno kako je u "pojedinačnim obradama" ukupno bilo 669 osoba dok je 1988. u obradi bila 871 osoba i to u stupnjevima; OO – 237 dok ih je 1988. bilo 245, PO – 377 u 1988. bilo je 429, OK – 55 u 1988. bilo je 197. Tijekom 1989. SDS je deregistrirala 302 obrade, što je znatno više u odnosu na 155 iz 1988. Najveći porast zabilježen je u stupnju OK, 146 u odnosu na 49 iz prethodne godine. Istodobno, broj novoobrađenih osoba pao je sa 127 u 1988. na 101 u 1989., pri čemu je broj u stupnju OO ostao isti (18), dok je u PO zabilježen blagi pad, s 88 na 83.⁹⁹⁹ SDS je tijekom 1989. koristila 9 GO, jednako kao i 1988., dok je broj operativnih akcija smanjen sa 14 na 13. Ukupan broj osoba obuhvaćenih obradama smanjen je za 202. Usporedbom s 1988. vidi se pad u svim stupnjevima obrade; OO smanjena je za 8, PO za 52, a OK za 142 osobe. Isto tako je zabilježeno

operativnih radnika (djelatnika) tekućom problematikom, postojanjem strogih kriterija za angažiranje operativnih pozicija za rad u ratnim uvjetima, a u nekim centrima se ističe i neiskustvo i nezainteresiranost pojedinih operativnih radnika (djelatnika) za rad na poslovima obrambenih priprema; (...) Treba istaći da su donošenjem novog Zakona o unutrašnjim poslovima, koji je na snazi od 1.1.1990. godine, na drugačiji način data ovlaštenja organima (tijelima) UP-a za primjenu mjera usloženim sigurnosnim uvjetima, pa je centrima SDS-a dostavljen instruktivni zahtjev za uskladjivanjem plana primjene mjera s novim zakonskim osnovom. Kako je već naznačeno, najvjerodostojniji pokazatelj prilagodbe rada pojedinih dijelova SDS-a nadolazećim demokratskim promjenama bilo je prolongiranje većine radnji i mjera za sljedeću (1990) godinu.

⁹⁹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, (1-236), 120. (Nacrt Izvještaja o radu Službe državne sigurnosti u 1989. i Program rada SDS-a za 1990., Zagreb, 22.02.1990.)

⁹⁹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, (1-236), 120.

⁹⁹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 120.

smanjenje za jednu operativnu akciju i pet operativnih istraživanja. Ova kretanja ukazuju na selektivniji i ažurniji pristup SDS-a u detekciji prioriteta i “neprijateljskih pojava”. Nadalje, ovakav trend ukazivao je na to da je SDS pristupio raščišćavanju indikativnih podataka, radnji i mjera, pri čemu su se operativne kontrole obustavljale ili se provodila njihova preregistracija u jedan od nižih stupnjeva obrade, ako je to bilo opravdano. Najavljeno je da će se tijekom 1990. taj proces završiti.¹⁰⁰⁰ Tijekom praćenja “neprijateljske djelatnosti”, SDS je poduzela niz radnji i mjera, pri čemu je, kao i 1988., koristila 372 suradnika te 674 operativne veze, dok je godinu ranije taj broj iznosio 685. Tijekom 1989. iz suradničke mreže SDS-a odjavljeno je 16 suradnika (1988. je taj broj iznosio 26), svi zbog dugotrajnog prekida kontakta s nositeljima “neprijateljske djelatnosti”, dok je angažirano 17 novih suradnika (36 u 1988.). Korišteno je 674 operativnih veza (685 u 1988.), od čega je 97 odjavljeno (116 u 1988.), a 85 novoangažirano (102 u 1988.). Iz toga se zaključuje da je rad bio usmjeren na kvalitetniju selekciju suradničkih pozicija, iako su pojedini centri i dalje pokazivali manjak konkretnih obrada i pouzdanih veza. U nekim slučajevima, uz obnovu mreže, bilježena je veća razina stručnog vođenja i intenzivnija suradnja. Među postojećim operativnim i društvenim vezama isticao se manji broj kvalitetnih pozicija s potencijalom za daljnji angažman, dok je dio operativnih djelatnika imao neproduktivne izvore koji nisu davali korisne informacije.¹⁰⁰¹

Pojave “neprijateljskog djelovanja pojedinaca” iz svećeničkih struktura bile su na liniji “zloporaba pravnog položaja vjerskih zajednica”, a manifestirane su kroz povezanost s nacionalnim akterima u domovini i inozemstvu, osobama koje nastupaju s pozicija,

¹⁰⁰⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 120-2/121. Može se uočiti da se unutar sigurnosnog aparata nastavio proces svojevrsne “diferencijacije”, odnosno postupne prilagodbe novonastalim političkim okolnostima. Taj se proces očitovao ponajprije u odgađanju ili prolongiranju pojedinih planiranih aktivnosti i operativnih mjera za razdoblje koje je slijedilo. Takvo postupanje upućuje na stanovitu razinu opreza, ali i na prilagodbu unutar same strukture Službe, koja je u izmijenjenim društveno-političkim okolnostima nastojala redefinirati vlastito djelovanje i prioritete. Istodobno, praksa odgađanja pojedinih procesa može se tumačiti i kao pokazatelj postupne transformacije načina rada sigurnosnoga aparata u kasnoj fazi jugoslavenskoga sustava. U uvjetima sve izraženijih političkih promjena i jačanja pluralističkih tendencija krajem 1980-ih pojedini segmenti Službe počeli su pokazivati znakove prilagodbe nadolazećem razdoblju političke liberalizacije. Proces “diferencijacije” tako je dobio i šire značenje, budući da nije podrazumijevao samo operativne prilagodbe, nego i postupno preispitivanje dotadašnjih obrazaca djelovanja u novome političkom kontekstu.

¹⁰⁰¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 2/121-3/122.

“nacionalizma, separatizma i šovinizma i drugih oblika podrivanja Ustavom utvrđenog poretka”.¹⁰⁰²

U sklopu ovih razmatranja, djelatnost iz redova **Katoličke crkve** karakterizirali su “neprijateljski stavovi” uglavnom protujugoslavenskog, protusamoupravnog i protusocijalističkog karaktera, koji su dolazili do izražaja na zatvorenim sastancima, iako nisu bili militantni kao u ranijem razdoblju. Tako su se obilježja djelatnosti KC-a ogledala na način da se na vjerničke mase i širu javnost nastojalo ostaviti utisak da je jedino Crkvi stalo u potpunosti afirmirati ljudska i vjerska prava i slobode te nacionalnu i socijalnu pravdu. Kako je kategorizirano, “klerikalizam i nacionalizam” dolazio je do izražaja u učestalijim pojedinačnim kontaktima između nacionalista i pripadnika “reakcionarnog dijela svećenstva”. Za razliku od ranijih vremena, u javnim nastupima uglavnom nije dolazilo do “neprijateljskih istupanja” svećenstva na otvoren i grub način, odnosno, na vjerskim skupovima i tribinama bilo je znatno manje otvorenih politizacija, “neprijateljskih i drugih ekscenčnih istupanja svećenstva”. U kontekstu naznačene problematike vođeno je 99 pojedinačnih obrada (51 – OO, 47 – PO i 10 – OK), što je za 27 manje u odnosu na 1988. U sklopu KC-a uz pojedinačne obrade te **savezne akcije “Partner” i republičke akcije “Zvonik 89”**, egzistirale su i 3 grupne obrade, a do sigurnosno-interesantnih spoznaja došlo se planiranim operativno-preventivnim postavljanjima.¹⁰⁰³ Potrebno je napomenuti, kako su u obradi pojedinaca i sigurnosno-interesantnih pojava korištena 73

¹⁰⁰² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 16/135. *Te osobama za koje postojeći podaci ukazuju da su pripadnici stranih obavještajnih službi ili djeluju za njihov račun. Jedan broj takvih pojedinaca nastojao je iz neprijateljskih pobuda zloupotrebjavati i razne vjerske manifestacije.*

¹⁰⁰³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 16/26, 17/27. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 17/26, 19/28. *Savezna akcija “Partner” i republička akcija “Zvonik 89”, U skladu s Programskom orijentacijom poduzimane su mjere u cilju stvaranja boljih pozicija Službe u pojedinim centrima izdavačke djelatnosti vjerskih zajednica (gdje smo se susretali s[a] zloupotrebama vjerskog tiska u političke svrhe), ali se realizacija predviđenih zadataka još uvijek ne odvija planiranim tempom. Jednako tako, ostvaren je djelomičan uvid u povezanost pojedinaca iz tih institucija s ekstremnim pojedincima koji neprijateljski istupaju iz uredništva Radio Vatikana na hrvatskom jeziku, s osobama iz hrvatske fašističke emigracije te obavještajno-interesantnim strancima i stranim institucijama, a došlo se i do potvrde ranijih saznanja o kontaktima s pojedincima, a koji su pod operativnim tretmanom Službe zbog djelovanja s pozicija hrvatskog nacionalizma, šovinizma i separatizma. I u protekloj su godini nastavljeni nastojanja Službe da izvrši operativne prodore na planu obrade pojedinih svećenika koji se nalaze na pastoralnom radu u inozemstvu, a neprijateljski djeluju te stvore uvid u aktivnost pojedinih pripadnika klera (svećenstva), uključivši i pojedine crkvene velikodostojnike pod tretmanom Službe za vrijeme njihovih boravaka u inozemstvu. Predmet interesa Službe bili su uglavnom svećenici – emigranti te drugi, po Službi već izdiferencirani svećenici, zbog sigurnosno-interesantnih veza s hrvatskom fašističkom emigracijom. Međutim, i dalje ostaje ocjena da ukupnim rezultatima ne možemo biti zadovoljni, jer bi oni mogli biti znatno bolji uz veći angažman onih linija rada Službe koje rade po “zagraničnoj” problematiki(c)i – iako su u tom pogledu zadaci što proizlaze iz savezne akcije “Partner” – jasno naznačeni i odnos(e) se na sve linije rada SDS-a. Vidi i bilješke: (800), (971), (974), (978), (979) i (1050).*

suradnika i 55 operativnih veza. Novoangažirano je 5 suradnika, a s 2 suradnika je prekinuta suradnja. Isto tako, treba spomenuti kako je novoangažirano 7 operativnih veza, a istodobno ih je 17 deregistrirano.¹⁰⁰⁴ SDS je sustavno primjenjivala operativne mjere i sredstva u cilju registriranja i dokumentiranja kontakata određenih crkvenih velikodostojnika te pripadnika nižeg svećenstva s osobama koje su identificirane kao pripadnici hrvatskoga nacionalnog spektra, kao i s inozemnim novinarima i drugim stranim državljanima. Napose je pozornost bila usmjerena na one kontakte koji su se odvijali izvan okvira uobičajene i javne komunikacije, a među inozemnim osobama s kojima je dolazilo do takvih interakcija, značajan broj njih bio je već prethodno od strane SDS-a označen kao nositelj obavještajne ili druge djelatnosti koje su procijenjene kao “neprijateljske” prema SFRJ. Ovakvi oblici komunikacije i umrežavanja bili su osobito učestali unutar Zagrebačke nadbiskupije. U skladu s načelima iznesenim u “Programskoj orijentaciji”, SDS je provodila mjere sa ciljem jačanja svojih pozicija i utjecaja unutar centara izdavačke djelatnosti religijskih institucija, osobito tamo gdje je identificirano korištenje vjerskih publikacija u funkciji političke propagande. Međutim, provedba planiranih zadataka odvijala se sporije od predviđenog, što upućuje na određene operativne i organizacijske teškoće unutar sustava. Djelomičan uvid ostvaren je u mrežu kontakata između pojedinih predstavnika ovih institucija i osoba koje su, prema procjenama SDS-a, “neprijateljski nastrojene” prema jugoslavenskome društveno-političkom poretku. U ovome kontekstu istaknute su veze sa članovima uredništva hrvatske redakcije Radio Vatikana, pripadnicima hrvatske političke emigracije koji su označeni kao “fašistički elementi”, kao i sa stranim državljanima i organizacijama koji su bili predmet obavještajnog interesa.

Isto tako su potvrđene prethodne spoznaje o kontaktima s osobama koje su se nalazile pod operativnom obradom SDS-a zbog djelovanja koje se interpretiralo kao izraz “hrvatskog nacionalizma, šovinizma i separatizma.”¹⁰⁰⁵

U sklopu svojeg djelovanja SDS je pratila izvjesnu “**djelatnost pojedinaca u visokoškolskim ustanovama, studentskim centrima i studentskim domovima**”. Većina obrada u tim institucijama u SR Hrvatskoj odnosila se na djelatnost osoba u svim strukturama “unutarnjeg neprijatelja”.¹⁰⁰⁶ Ovdje je istaknuto kako su visokoškolske ustanove, s obzirom na

¹⁰⁰⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 16/135-17/136.

¹⁰⁰⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 18/137-19/138.

¹⁰⁰⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 26/145.

znanstveni potencijal i ulogu u odgoju i obrazovanju mladih, predmet stalnog interesa i meta napada svih struktura “unutarnjeg i vanjskog neprijatelja”.¹⁰⁰⁷

SDS je usmjeravala operativne djelatnosti prema visokoškolskim ustanovama, prateći pojedince za koje se smatralo da sustavno razvijaju “nacionalističke, šovinističke i kleronacionalističke ideje”. Akademski prostor percipiran je kao potencijalno žarište političke subverzije, osobito u kontekstu mogućeg društvenog nezadovoljstva koje bi se moglo kanalizirati kroz studentske proteste i nemire, inducirane poticajima iznutra ili izvana. Napose je izražena zbog djelovanja “neprijateljske emigracije”, osobito njezina intelektualnoga kruga, koji je nastojao uspostaviti utjecaj unutar obrazovnog sustava putom dijeljenja propagandnog materijala, ideološke indoktrinacije i ostvarivanja kontakata tijekom boravaka studenata u inozemstvu. Takve su djelatnosti tumačene kao dio šire strategije destabilizacije socijalističkog poretka.¹⁰⁰⁸ U cilju odgovarajućeg operativnog obuhvaćanja i dokumentiranja naznačenih oblika “neprijateljske i inkriminirane aktivnosti”, SDS je poduzimala odgovarajuće radnje i mjere.¹⁰⁰⁹

U sklopu razmatranja izvjesnih “**aktivnosti političkih osuđenika na izdržavanju kazne u kazneno-popravnim ustanovama**” na području SR Hrvatske kaznu je izdržavalo, pored ostalih osuđenika i 55 političkih, 20 prekršajno kažnjenih osoba i 4 pritvorenika. Od toga u KPD-u Stara Gradiška nalazilo se 27 osuđenika, KPD-u Lepoglava 24, KPD-u Slavonska Požega 4 dok su se ostali nalazili u okružnim zatvorima. Tijekom 1989. nastavljena je tendencija smanjivanja broja političkih osuđenika. Na području SR Hrvatske kaznu je izdržavalo 35 političkih osuđenika s Kosova, od kojih 27 u KPD-u Stara Gradiška i 14 u KPD-u Lepoglava, pri čemu je devet njih bilo procesuirano pred Vojnim sudom u Zagrebu. Ova koncentracija osuđenika iz Socijalističke Autonomne Pokrajine (SAP) Kosovo u hrvatskim kaznenim ustanovama odražava međurepubličku koordinaciju represivnog sustava te ukazuje na sigurnosni značaj koji je državni aparat pridavao političkom disidentstvu s toga područja.¹⁰¹⁰

U okviru provedbe planiranih operativnih zadataka, SDS je koristila mrežu od pet operativnih pozicija, jednog suradnika i četiri operativne veze, dok je 1988. broj djelatnih pozicija iznosio šest, uključujući jednog suradnika i pet operativnih veza. U nadzoru političkih osuđenika,

¹⁰⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 27/146. *Koji nastoji stvoriti uporišta i iskoristiti kretanja u tim sredinama za ostvarivanje svog utjecaja.*

¹⁰⁰⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 27/146.

¹⁰⁰⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 28/147.

¹⁰¹⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 32/151.

SDS je surađivala s “određenim subjektima (čimbenicima) DSZ-a unutar kazneno-popravnih ustanova”, pri čemu su pojedine mjere bile koordinirane s upravnim strukturama ovih institucija. Kroz takve djelatnosti, došlo se do spoznaja da dio osuđenika nastavlja s djelovanjem koje je prethodno bilo okvalificirano kao politički neprihvatljivo.¹⁰¹¹ U ovome kontekstu zabilježeno je i djelovanje inozemnih “pseudohumanitarnih organizacija”, koje su na adrese osuđenika uputile oko 40 pismenih pošiljki, što predstavlja znatan pad u odnosu na prethodnu godinu kada ih je bilo približno 140, sugerirajući smanjenje intenziteta vanjskog interesa ili djelovanja.¹⁰¹²

Glede realizacije **akcije “Stadion”**, poduzimane su planirane operativne i operativno-preventivne radnje i mjere SDS-a na presijecanju obrada i provjeri spoznaja o pojavama i pojavnim oblicima grubih “nacionalističko-šovinističkih” djelatnosti pojedinih navijačkih grupa na sportskim događajima.¹⁰¹³ Akcija “Stadion” bila je usmjerena na sustavno praćenje i suzbijanje djelatnosti koje su sigurnosna tijela procjenjivala kao potencijalno destabilizirajuće u kontekstu sportskih događaja, osobito nogometnih susreta. Naglasak u poduzimanju operativnih mjera i radnji bio je stavljen ponajprije na identifikaciju glavnih nositelja i organizatora indiciranih djelatnosti unutar pojedinih navijačkih grupacija. U tom je smislu napose pozornost posvećivana prikupljanju operativnih spoznaja o njihovim međusobnim vezama, načinima organiziranja i mogućim planovima djelovanja tijekom sportskih okupljanja. Istodobno je Služba nastojala pravodobno doći do informacija o možebitnim namjerama pojedinaca ili grupa da sportske susrete iskoriste kao prostor za iskazivanje političkih stavova, širenje nacionalnih poruka ili

¹⁰¹¹ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 33/42. *Prema saznanjima Službe, a na osnovu poduzetih mjera i radnji, jedan broj političkih osuđenika nastavio je i (tijekom) 1989. godine s ranije utvrđenom neprijateljskom djelatnošću. (Nositelji) ovih aktivnosti bili su KPD-u Stara Gradi(š)ka Đ. Perica, I. Tubanović i A. Demaći, a u KPD-u Lepoglava F. Bačić i S. Deglin.*

¹⁰¹² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 33/152-34/153.

¹⁰¹³ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 29/39. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 35/44. *Akcija “Stadion”, (Naglasak) u poduzimanju pojedinih mjera i radnji stavljen je na identifikaciju glavnih (nositelja) i kreatora indiciranih aktivnosti pojedinih navijačkih skupina, prikupljanje saznanja o njihovim namjerama da sportske susrete iskoriste za različite destruktivne djelatnosti, pravovremeno presijecanje takvih aktivnosti i dr. U širem smislu, akcija “Stadion” odražavala je nastojanje sigurnosnoga aparata da navijačke grupacije uključi u okvir širega sustava preventivnoga nadzora. Sportski susreti, koji su okupljali velik broj ljudi i često bili popraćeni snažnim emocionalnim i identitetskim nabojem, u procjenama Službe predstavljali su osobito osjetljiv prostor u kojem su se mogli manifestirati različiti oblici političkoga nezadovoljstva, nacionalne mobilizacije i simboličkoga osporavanja postojećega poretka. Upravo zato takva okupljanja nisu bila promatrana samo kao pitanje javnoga reda, nego i kao politički relevantno područje sigurnosnoga interesa, što objašnjava njihov pojačani operativni tretman i kontinuirani nadzor. U tom pogledu, akcija “Stadion” jasno pokazuje kako je sigurnosni aparat i sportski prostor nastojao podvrgnuti logici političke kontrole, prepoznajući u njemu potencijalno važno mjesto artikulacije društvenoga i nacionalnoga nezadovoljstva u kasnosocijalističkoj Jugoslaviji.*

poticanje drugih oblika djelovanja koje je smatrala destruktivnima. Na temelju takvih spoznaja planirane su i poduzimane odgovarajuće operativne mjere sa ciljem pravodobnoga presijecanja mogućih incidenata, sprječavanja organiziranih izgređa te održavanja javnoga reda i sigurnosti tijekom sportskih događaja. U suradnji sa SJS-om, identificiran je veći broj članova **navijačkih grupa "Torcida", "Bad Blue Boysa", "Armada" i "Kohorte"**, čija je djelatnost išla u smjeru izazivanja izvjesnih ekscesa. U sklopu ovih djelatnosti identificirana su i 32 nositelja destruktivnih djelatnosti navedenih navijačkih grupa, a u suradnji sa SJS-om pokrenuti su prekršajni postupci protiv 68 te kazneni postupak protiv 4 osobe.¹⁰¹⁴

Glede utvrđivanja oštećenja spomenika i obilježja Narodnooslobodilačke borbe (NOB), pronalaženja izvršitelja, utvrđivanja motiva, kao i poduzimanja mjera na zaštiti ovih objekata, a shodno radnjama i mjerama **akcije "Bor"** poduzete su izvjesne radnje i mjere SDS-a.¹⁰¹⁵ U suradnji sa SJS-om, u 7 slučajeva identificirani su počinitelji kaznenih djela koja su bila predmet sigurnosne obrade. Analiza motivacijskih struktura ukazuje na raznolikost profila izvršitelja; u jednom je slučaju djelo počinjeno pod utjecajem alkohola, pri čemu je počinitelj negirao postojanje "neprijateljskog motiva", drugo djelo je izvršila "psihički bolesna osoba", a treće "osoba umanjениh psihofizičkih sposobnosti". Nadalje, jedno su djelo počinila dvojica maloljetnika, dok se jedno pripisuje osobi s "utvrđenim obrascem asocijalnog ponašanja". Preostala dva djela izvršile su osobe koje su izjavile da su postupile iz nezadovoljstva općim društvenim i političkim prilikama u zemlji.¹⁰¹⁶

6.2.2. "Neprijateljska emigracija"

Na temelju prikupljenih spoznaja SDS-a SR Hrvatske konstatirano je kako je "**neprijateljska emigracija**" provodila sve oblike "neprijateljske aktivnosti", od "propagandno-subverzivnih" do konkretnih priprema za "organiziranje i izvođenje terorističkih djela u zemlji i inozemstvu". Kao i prethodnih godina, glavna karakteristika djelovanja emigracije bila je težnja za povezivanjem s istomišljenicima u Jugoslaviji i širenje djelatnosti unutar zemlje. Stagnacija određenih organizacija rezultat je njihove unutarnje razjedinjenosti i uvjerenja da je političko-ekonomsko stanje u zemlji gotovo potpuno oslabilo SFRJ. S druge strane, organizacije poput HDP-a bile su opterećene unutarnjim sukobima, ali su i dalje ostale među najaktivnijima u

¹⁰¹⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 35/154.

¹⁰¹⁵ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 30/40.

¹⁰¹⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 55-37/156.

emigraciji. Uočena je nova forma djelovanja emigracije, koja se manifestirala kroz organiziranu i javnu povezanost s izvjesnim kategorijama istomišljenika iz domovine, usmjerenu na,

“podrivanje i rušenje Ustavom utvrdjenog poretka, prvenstveno sa separatističkih pozicija”.¹⁰¹⁷

Dugogodišnja razjedinjenost i međusobni sukobi među nekoliko najvećih organizacija (HNV-a, HDP-a, HOP-a, UHE-a i UHNJ-a) nastavili su se unatoč pokušajima zbližavanja, objedinjavanja i uspostave jedinstvenog djelovanja protiv SFRJ. U ovome smislu naglašena je *Rezolucija hrvatskih političkih organizacija iz Canberre*, koju su potpisali HOP, HNV, HSS, HDP, HRS, HNO-L, a poslužila je kao inspiracija javljanju sličnih tendencija na području Kanade i u SR Njemačkoj, gdje je formiran *Radni odbor hrvatskih državotvornih društava Njemačke*. Važno je naglasiti da su takve akcije uvijek imale zajednički cilj – stvaranje samostalne hrvatske države.¹⁰¹⁸ Ovaj cilj bio je ključna poveznica svih emigrantskih organizacija i njihovih djelatnosti. Velik broj vodećih osoba i šireg članstva većine emigrantskih organizacija i grupacija, tako i “ekstremnijih pojedinaca koji su bili zagovornici konkretnih akcija”, procjenjivali su da je političko i gospodarsko stanje u SFRJ, obilježeno brojnim sukobima i proturječnostima, u najvećoj mjeri pridonosilo raspadu zemlje. U takvim okolnostima nije postojala potreba za spektakularnim akcijama koje bi podrazumijevale žrtve i na emigrantskoj strani, jer bi takve akcije kompromitirale njihovu osloboditeljsku djelatnost. Osim toga, mogle su poslužiti kao povod za uvođenje “izvanrednih mjera u zemlji”, čime bi se usporili, pa čak i onemogućili započeti procesi demokratizacije, za koje su vjerovali da im u potpunosti idu u prilog. Iako je veliki broj emigranata prihvaćao, stoga i istupao s takvim stavovima jedan dio od ranije poznatih “ekstremnih pojedinaca zagovarao je i konkretno djelovanje” na planu “osmišljavanja i organiziranja terorističkih akcija prema zemlji”. Isticali su kako ovaj oblik djelatnosti značajno pridonosi uznemirenosti građana te može povećati nestabilnost zemlje i ubrzati procese raspada sustava u SFRJ.¹⁰¹⁹ SDS je zabilježila bitan porast svih oblika “propagandno-subverzivnih aktivnosti neprijateljske emigracije”, od tiskanja knjiga i letaka i njihova unošenja u zemlju, kontaktiranja s inozemnim vladajućim i oporbenim krugovima radi osiguravanja podrške i

¹⁰¹⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 38/157. Usp. Vukušić 2002, 81-103. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 429-431. M. Jareb 2006, 331-332. Krašić 2018a 25-32.

¹⁰¹⁸ Usp. Jandrić 2003, 445. M. Jareb 2006, 307, 330-332. Perušina 2019, 15.

¹⁰¹⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 39/158. Usp. Vukušić 2002, 15-21, 25-28, 42-55, 55-59, 61-81, 81-103. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 361-369, 369-376, 378-383, 391-404, 423-434. M. Jareb 2006, 312, 316, 328-332. Krašić 2018a, 25-32.

pomoći, organiziranja demonstracija i javnih manifestacija, emitiranja radio-satova, sve do direktnih kontaktiranja s predstavnicima “unutarnjeg neprijatelja”, prvenstveno onih koji istupaju s “nacionalističkih i separatističkih pozicija”. Za razliku od ranijih godina, kada su ovi kontakti “bili ilegalni i u strogoj konspiraciji”, postali su manje ili više javni. S naglašenom “propagandnom notom i obostranom željom za publicitetom i izvlačenjem uzajamne koristi” te nastojanjem da se druga strana pridobije na svoju idejnu poziciju, odnosno, pokušajima pronalaženja jedinstvene idejne platforme. Ove djelatnosti bile su u uskoj vezi s odlascima pojedinaca iz Jugoslavije u zemlje poput Australije, SAD-a, Kanade, SR Njemačke, Švedske i Austrije. Odlazak je bio većinom organiziran i financiran od strane “neprijateljske emigracije”. Osim toga, osobitu pozornost privukla je nazočnost građana koji su se nalazili na privremenom radu ili boravku u ovim zemljama, što je dodatno olakšavalo kontakte i umrežavanje emigrantskih grupacija. U sklopu ovih zbivanja pojedini vođe većih emigrantskih organizacija, HNV-a, HOP-a, HDP-a i HRB-a, često su posjećivali Europu, prvenstveno radi organizacijske konsolidacije i pridobivanja novih članova, financiranja i zajedničkog dogovaranja oko daljnjih smjerova i metoda djelovanja. S druge pak strane, porastao je broj emigranata, tako i onih koji su se posebice eksponirali u “neprijateljskoj djelatnosti” protiv SFRJ, a koji su nastojali regulirati svoj status i neometano dolaziti u SFRJ. Jednim dijelom, radilo se o dvojnim državljanima koji su dolaske u Jugoslaviju koristili ne samo u privatne svrhe, već i za uspostavljanje kontakata s osobama koje su djelovale s “nacionalističkih i separatističkih pozicija”. Ovi kontakti bili su ključni za širenje ideja koje su suprotstavljene političkom sustavu SFRJ, a dvojnim državljanima omogućavali su veće političko i operativno umrežavanje unutar i izvan zemlje.¹⁰²⁰

U kontekstu navedenih razmatranja potrebno je izdvojiti neke od važnijih emigrantskih organizacija, među kojima se ističe i **Hrvatski državotvorni pokret – HDP**,¹⁰²¹ koji se tijekom

¹⁰²⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 40/159.

¹⁰²¹ Usp. Vukušić 2002, 64-81, 81-103. Čizmić, Sopta i Šakić 2005. 429-431. *Raskol u HNV-u – problemi s HDP-om. U novonastalim uvjetima* 23., 24. i 25. siječnja 1981. održan je u New Yorku seminar “Hrvatskog lista” koji je okupio više od pedeset sudionika iz Australije, SAD, Kanade, Njemačke i Švedske. Donesena je jednoglasna odluka o utemeljenju Hrvatskog državotvornog pokreta (HDP). Izabran je privremeni izvršni odbor od pet članova (Tomislav Kvaternik, predsjednik; Ante Šuto, dopredsjednik; Marijan Gabelica, Tajnik; Marin Sopta, rizničar; Zlatko Markus, pročelnik za promidžbu) i nadzorni odbor od tri člana (Drago Geoheli, Josip Kuštra, Franjo Vranković). Provi sabor HDP održan je od 5. do 7. lipnja 1981. u švedskom gradu Malmöu. Izabrano je vodstvo na čelu s Nikolom Štedulom. Kao i u svim drugim hrvatskim političkim skupinama, tako je i u HDP, zbog različitih razloga i utjecaja, došlo do rascjepa i smanjivanja članstva. Napose se ističe činjenica da je jugoslavenski režim provodio snažan diplomatski pritisak na zapadne države i s njima uspostavljao različite oblike obavještajne i drugačije suradnje sa ciljem razbijanja pojedinih političkih organizacija hrvatskog iseljeničtva i njihova udruživanja. U svemu tome Pokret je najviše bio pogođen atentatom koji je i na N. Štedula, u listopadu 1988. u Škotskoj, izvršio Vinko Sindičić, agent jugoslavenske

svojeg djelovanja suočavao s organizacijskom i personalnom krizom. Ovu situaciju izazvali su međusobni sukobi, nepovjerenje te borbe za ključne dužnosti unutar organizacije, što je rezultiralo rascjepom u pokretu i odstranjivanjem nekoliko istaknutih emigranata. Ovi problemi unutar HDP-a značajno su oslabili njegovu koherentnost i operativnost, iako je ostao među najaktivnijim organizacijama u emigraciji.¹⁰²² Predsjednik organizacije Nikola Štedul i predstavnici iz Australije, Jozo Hrsto i Ante Šuto ulagali su napore za prevladavanje takvog stanja, konsolidaciju članstva i organizacijske strukture, što je rezultiralo smjenjivanjem Milana Buškaina i postavljanjem Nikole Katalinića za kontinentalnog zastupnika HDP-a. Unatoč održavanju niza sastanaka sa ciljem konsolidacije, nisu zabilježeni značajni pomaci u stabilizaciji organizacije. Kao rezultat toga, ukupna “neprijateljska aktivnost” HDP-a stagnira, a unutarnje nesuglasice i dalje su ometale njegovu učinkovitost i koheziju. Izvedene su akcije dijeljenja letaka i naljepnica u Zagrebu i Trstu, a bila je u pripremi velika količina sličnog materijala namijenjena dijeljenju u zemlji. Suđenje u Škotskoj dobilo je publicitet i u izvjesnim domaćim sredstvima informiranja (Mladina), nakon čega je rukovodstvo HDP-a nastojalo proširiti i produbiti kontakte s nekim osobama iz domovine. Pritom su važnim uspjehom smatrali pojavu intervjua s nekolicinom pripadnika HDP-a u Mladini i tumačili ih kao vlastiti uspjeh u smislu prodora na domaću političku scenu. Na inicijativu Nikole Štedula u izradi je bio *Nacionalni program*, kojeg je ova organizacija trebala objaviti, a koji je trebao predstavljati temelj za okupljanje članstva i platformu za daljnje djelovanje.¹⁰²³ U ovome kontekstu SDS je za praćenje i sprječavanje izvjesnih djelatnosti te organizacije koristila “desetak kvalitetnijih suradnika i više operativnih veza”.

Nadalje, među relevantnim emigrantskim organizacijama potrebno je spomenuti i **Hrvatsko narodno vijeće - HNV** koje je primarno orijentiralo “neprijateljsku aktivnost” na realizaciju “propagandno-subverzivnih akcija”,¹⁰²⁴ a glavni nositelj i protagonist takve djelatnosti

tajne policije. Štedul je preživio teško ranjavanje. Sindičić je bio uhićen i osuđen na višegodišnju kaznu zatoora. Uspostavoam Republike Hrvatske, Nikola Štedul i HDP se vraćaju u domovinu gdje su se uključili u Domovinski rat i kao stranka sudjeluju u političkom životu novostvorene države. HDP se nije uspio pretvoriti u jaku domovinsku političku stranku te je 1996. prestao s djelovanjem.

¹⁰²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 45/164. L. Kraljevića, M. Eljuge, M. Šarića, B. Vukušića, D. Loje i dr.

¹⁰²³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 45/164-46/165.

¹⁰²⁴ Usp. HE MI 2013-2024, Hrvatsko narodno vijeće (HNV), *nadstranačka udruga političke emigracije osnovana 1974. u Torontu kao njezino reprezentativno tijelo. Utemeljili su ga Hrvatski narodni odbor, Hrvatski narodni otpor, reformirani Hrvatski oslobodilački pokret, Hrvatska republikanska stranka i ugledni pojedinci, a 1975. pristupile su mu Hrvatska revija, Nova Hrvatska i Studia Croatica. Cilj HNV bio je utemeljenje neovisne hrvatske države na cjelokupnom povijesnom i etničkom prostoru u kojoj će biti suveren jedino hrvatski narod. Najviše tijelo udruge bio je Sabor HNV, koji se birao svake druge godine. Od istaknutih emigrantskih organizacija HNV nisu pristupili HSS i*

bio je predsjednik Izvršnog odbora HNV-a Mate Meštrović,¹⁰²⁵ uz nekolicinu istaknutih aktivista, primjerice, Josipa Gamulina, Ivone Dončević te predsjednika organizacije Radovana Latkovića. Osnovni oblici takvih djelatnosti obuhvaćali su uspostavljanje i održavanje kontakata s predstavnicima službenih i neslužbenih krugova u što većem broju utjecajnih država, organizaciju predavanja, posjeta i sastanaka, osobito pod okriljem HNV-a, sa ciljem širenja članstva i povezivanja s istomišljenicima u domovini. Djelovanje je uključivalo i pokušaje “prodora u lojalno iseljništvo”, osobito **Hrvatsku bratsku zajednicu (HBZ)**, organizaciju javnih manifestacija i demonstracija, te provođenje izdavačke i radijske djelatnosti, a sve sa ciljem jačanja “separatističkih tendencija”. Te djelatnosti bile su usmjerene prvenstveno na internacionalizaciju hrvatskog pitanja, kroz promicanje teze da Jugoslavija nije održivo ni prihvatljivo rješenje za hrvatski narod. Glavni cilj bio je pridobivanje podrške zapadne javnosti i političkih krugova, uz isticanje HNV-a kao jedinog legitimnog predstavnika Hrvata.¹⁰²⁶ Djelatnost Vijeća u ovome razdoblju sve se intenzivnije usmjeravala prema domovini, koristeći se emigrantima koji su regulirali svoj pravni status kako bi uspostavili veze s domaćom oporbom i promovirali vlastite koncepcije demokratskih promjena. U ovome kontekstu napose su eksploatirane teme o kršenju ljudskih prava, srpskom hegemonizmu i odgovornosti SKJ za političku i društvenu situaciju Hrvata u SFRJ. SDS je pratila ove djelatnosti preko ograničenog broja suradnika, čija je djelotvornost bila smanjena specifičnim načinom djelovanja same organizacije.

Isto tako, među emigrantskim organizacijama kojima je SDS tijekom cijeloga promatranog razdoblja posvećivala osobitu pozornost, osobito mjesto zauzimalo je **Hrvatsko revolucionarno bratstvo - HRB**. Predstavnici HRB-a iz Australije Drago Ereš i Zdenko Marinčić, boravili su u Europi, kao i ranijih godina. SDS je procjenjivala kako su i ovi boravci bili u funkciji kontaktiranja izvjesnih osoba i ispitivanja mogućnosti prenošenja “terorističkih aktivnosti” na područje SFRJ i

HOP (frakcija dr. Stjepana Hefera), pozivajući se na svoje isključivo pravo političkog predstavljanja hrvatskoga naroda. HNV je prestalo djelovati uspostavom Republike Hrvatske. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 39/49-41/51. Bošnjak 1998, 251-256. Vukušić 2002, 61-81. Čizmić, Sopta i Šakić 2005, 423-434. M. Jareb 2006, 323, 325-326, 331-332. Krašić 2018a, 25-32.

¹⁰²⁵ Usp. HE MI 2013-2024, Meštrović, Mate, hrvatski povjesničar i političar (Zagreb, 13. IX. 1930). *Sin kipara I. Meštrovića. Od 1947. živio u SAD. Doktorirao 1957. na Sveučilištu Columbia u New Yorku. Godine 1986-91. predavao suvremenu europsku povijest na Sveučilištu Fairleigh Dickinson u New Jerseyju. Istaknuti član Hrvatskoga narodnog vijeća, 1982-91. predsjednik njegova Izvršnog odbora. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, šif. 32, r. br. 23/13/1981, 75/82. Mate Meštrović (Operativni glasnik SDS) je nakon izbora u rukovodstvo HNV koncem 1979. godine pojačao svoju akcionost, što je pozitivno ocijenjeno u krugovima neprijateljske emigracije. Mišković i Bader 2021, 124-127.*

¹⁰²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 37/47.

to posebice ako se imaju u vidu ranije zabilježene najave HRB-a “o ubacivanju terorističke grupe u zemlju, po uzoru na onu iz 1972.”.¹⁰²⁷ Paralelno s opisanim djelovanjem, bilježe se i zahtjevi za pronalaženjem i uspostavljanjem novih uporišta u Europi, kao i za formiranjem određenih organizacija unutar same Jugoslavije. Međutim, kako je navedeno u izvješćima, zbog objektivnih okolnosti nekoliko ranije procijenjenih “kvalitetnijih suradničkih pozicija” nije imalo spoznaja o konkretnim djelatnostima ove grupacije tijekom promatranog razdoblja.¹⁰²⁸

Nadalje, djelatnost **Hrvatskog oslobodilačkog pokreta - HOP-a** manifestirala se u intenzivnoj “propagandno-subverzivnoj aktivnosti”, organiziranju demonstracija i konsolidaciji članstva, a sve djelatnosti uglavnom je vodio i usmjeravao ih predsjednik organizacije Srećko Pšeničnik,¹⁰²⁹ prilikom svojih čestih dolazaka u Europu.¹⁰³⁰

Linijski rad SDS-a RSUP-a SR Hrvatske na suprotstavljanju djelatnosti “neprijateljske emigracije” predstavljao je sastavni dio njezinih redovitih operativnih zadaća, određenih prvenstveno “Programom rada”. Ocijenjeno je da su “Programom” zacrtani zadatci uglavnom izvršeni, no, izostali su rezultati na otkrivanju počinitelja nekoliko napada eksplozivom na više mjesta u SR Hrvatskoj u protekle 3 godine, kao i osoba koje su podmetnule eksplozivnu napravu u Opatiji 1985. Jednako tako, unatoč izvjesnim naporima nisu izvršeni bitniji prodori u neka “žarišta neprijateljske aktivnosti”, kao primjerice HRB i HNV, što je opravdano postojanjem kako subjektivnih, tako i objektivnih razloga. Isto tako, istaknuto je kako je djelatnost hrvatske političke emigracije, napose “terorističkih grupacija”, postala bitno konspirativnija, a ukupan rad s

¹⁰²⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 48/167. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, prim. br. 16, 48/57. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 41/51. Na ovome se mjestu ponovno pokazuje da je jedan od primarnih zadataka Službe državne sigurnosti bio nadzor nad hrvatskom političkom emigracijom, pri čemu je napose pozornost bila usmjerena na djelovanje Hrvatskoga revolucionarnog bratstva. U procjenama Službe ta je organizacija zauzimala istaknuto mjesto među emigrantskim grupacijama koje su bile percipirane kao potencijalna prijetnja političkom poretku. Vidi i bilješke: od (35) do (46), (324), (325), (357), (376), (380), (381), (431), (446), od (450) do (452) i (539).

¹⁰²⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 48/167.

¹⁰²⁹ Usp. HE MI 2013-2024, Pšeničnik, Srećko, hrvatski političar (Pregrada, 10. XI. 1921 – Zagreb, 9. VIII. 1999). *Studirao pravo u Zagrebu, Rimu i Padovi, a doktorirao političke znanosti na Katoličkom sveučilištu u Milanu. Nakon uspostave NDH bio je tajnik ministra pri poslanstvu NDH u Rimu i izaslanik za tisak. U emigraciji u Argentini oženio se Mirjanom Pavelić (kćerkom) A. Pavelića. Od 1981. bio je predsjednik Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta (HOP). Od 1985. u Torontu je uređivao časopis Nezavisna Država Hrvatska, što ga je, nakon povratka u Hrvatsku (1995), objavljivao 1996–99. i u Zagrebu.* Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. 53/1989 od 13.1. Veza: inf. br. 1574/1988 od 1.12. Suradnik u pripremi “Stanar”, Srećko Pšeničnik – govor u Sydneyu.

¹⁰³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 48/167. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 41/51-42/52.

mrežom angažiranja, usmjeravanja, kontaktiranja postao je bitno složeniji i otežan zbog niza okolnosti.¹⁰³¹

U okviru **“Obrambenih priprema”** SDS-a RSUP-a SR Hrvatske, rad i djelovanje u uvjetima neposredne ratne opasnosti, ratnoga stanja i drugih izvanrednih okolnosti odvijali su se u skladu s *“Programskom orijentacijom i Programom rada SDS za 1989.”* i u *“duhu koncepcije općenarodne obrane”* te na osnovi stalnog praćenja bitnih elemenata sigurnosne situacije u SRH i SFRJ. S obzirom na naglašeno usložnjavanje ukupnog sigurnosnog stanja u zemlji, težišni zadatci u domeni priprema SDS-a za rad u uvjetima neposredne ratne opasnosti i drugim složenim uvjetima tijekom 1989. deklarirani su kroz daljnje osposobljavanje funkcioniranja ratne organizacije.¹⁰³²

U kontekstu ovih razmatranja potrebno je istaknuti i operativnu potporu unutar SDS-a, kao i analitičko-izvještajne poslove, koji će biti detaljnije razmotreni u nastavku.

6.2.3. Operativna potpora u SDS-u

“Analitičko-izvještajni poslovi SDS-a” – kroz procjene, analize, podsjetnike, operativne informacije, biltene i druge analitičke materijale razmatrani su različiti aspekti, *“neprijateljske i destruktivne aktivnosti pojedinaca i grupa”*, usmjereni na rušenje ustavnog poretka SFRJ, počevši od platforme, strukture i nositelja do punktova i međusobnog povezivanja *“neprijateljskih grupacija različitih političkih koncepcija”*. Uz izvještajnu funkciju, analitički su materijali bili i u ulozi koordiniranja i usmjeravanja operativnih djelatnosti SDS-a. O ukupnoj djelatnosti i pojedinim elementima sigurnosnog stanja SDS je izvještavala redovitim i već ustaljenim oblicima nadležna državna tijela SR Hrvatske. Tijekom izvještajnog razdoblja za 73 stalna korisnika u državnim i društveno-političkim tijelima SR Hrvatske, kao i za interne potrebe SDS-a, izrađeno je 16 specijalnih informacija, manje nego 1988. (34), ali sadržajno cjelovitijih. Najviše ih se odnosilo na djelatnosti povezane s hrvatskim (7) i srpskim (3) nacionalizmom. Usto, u skladu s programom rada SDS-a, sastavljeno je oko 55 analiza, procjena i podsjetnika o oblicima ugrožavanja

¹⁰³¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 51/170. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 31, r. br. 252/1990, pred. 3, prim. br. 7, 44/54.

¹⁰³² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 103/222. *I to u popuni i osposobljavanju ukupnog kadrovskeg sastava, poboljšanju horizontalne i vertikalne uvezanosti Službe, kontinuiranom operativno-sigurnosnom procjenjivanju kao pretpostavci za stvaranje operativnih uvjeta za rad u složenim uvjetima (stvaranje suradničke mreže i drugih uvjeta za rad); vježbovna provjeravanja; kontinuirana suradnja s drugim organima i službama, te izvošavanje drugih zadataka.*

sigurnosti, pri čemu je dio ovih materijala bio namijenjen najvišim partijskim i državnim tijelima putom SSUP-a.¹⁰³³

U tom je smislu Služba državne sigurnosti, u skladu sa svojim nadležnostima u području sigurnosti, redovito izvještavala najviše republičke političke institucije o svojem radu, među kojima su bili; Izvršno vijeće Sabora, Sabor SR Hrvatske, Predsjedništvo SR Hrvatske te Savjet za zaštitu ustavnoga poretka pri Predsjedništvu SR Hrvatske.¹⁰³⁴

U navedenim izvješćima obrađivani su standardni sigurnosni prioriteti, u velikoj mjeri slični onima koji su dominirali i tijekom prethodna dva desetljeća, što jasno upućuje na kontinuitet u tematskim usmjerenjima i sigurnosnim obrascima Službe državne sigurnosti. Unatoč tomu, moguće je zamijetiti stanovito smanjenje intenziteta spominjanja "hrvatskoga nacionalizma" kao središnje sigurnosne prijetnje. Takav pomak u naglascima može se tumačiti kao odraz postupne prilagodbe Službe novim društveno-političkim okolnostima koje su se krajem 1980-ih sve jasnije oblikovale. Naime, u kontekstu političke liberalizacije, slabljenja jednopartijskoga sustava i sve izraženijih demokratskih tendencija, i unutar sigurnosnoga aparata počeli su se nazirati znakovi reinterpretacije dotadašnjih prioriteta i prilagodbe novim uvjetima djelovanja.

6.3. Služba državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) kroz planirano djelovanje za 1990.

6.3.1. "Neprijateljska emigracija"

U kontekstu djelovanja "neprijateljske emigracije", SDB SSUP-a SFRJ imala je ključnu ulogu u koordinaciji i operacionalizaciji mjera usmjerenih na identifikaciju i neutralizaciju djelatnosti koje su vlasti označavale kao "diverzantsko-terorističke i subverzivno-propagandne". Napose je naglasak stavljen na sprječavanje infiltracije takvih djelatnosti na teritorij Jugoslavije, pri čemu su za sigurnosni aparat od osobitog značaja bile vodeće strukture i organizacijski punktovi "ekstremnih ustaških i četničkih emigrantskih skupina". Te su organizacije percipirane kao glavni nositelji vanjskopolitički motivirane destabilizacije, čije su djelatnosti bile predmet sustavne obavještajne i protuobavještajne obrade. SDB se nadalje angažirala na ostvarivanju

¹⁰³³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 114/233. "Aktualne pojave nacionalizma i rad službi bezb(j)ednosti" (prilog za analizu SSUP-a), "Noviji napadi na ličnost i djelo druga Tita i poduzete mjere Službe s tim u vezi", "Procjena stanja sigurnosti u SR Hrvatskoj i mjere OUP-a u turističkoj sezoni", više podsjetnika (18) o sigurnosnim kretanjima u SRH i to za izlaganje republičkog sekretara (u SSUP-u, Predsjedništvu SRH-e, Saboru SRH-e i sl.)

¹⁰³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32, r. br. 73/1990, pred. 3, br.: V-9/16, 112/231-114/233.

cjelovitijeg uvida u povezanost “neprijateljske emigracije” sa stranim obavještajnim službama, “reakcionarnim” snagama i,

“desničarskim partijama u planiranju i organiz(ir)anju antijugoslovenske d(j)elatnosti” (akcije “Apel” i “Toranj”).¹⁰³⁵

SDB je isto tako bila intenzivno angažirana na onemogućavanju pokušaja vođa te prominentnih pojedinaca iz vodećih organizacija i frakcija protujugoslavenske političke emigracije da uspostave čvršće veze i oblike suradnje s različitim kategorijama “unutarnjeg neprijatelja”. Ovdje je bitno naglasiti redoslijed kojim je SDB posložila prioritete. Tako su se kroz redovite poslove usklađivale mjere SDS-a RSUP-a i Pokrajinskog sekretarijata unutrašnjih poslova (PSUP) SAP Vojvodine na presijecanju “neprijateljske aktivnosti” pripadnika vodećih organizacija.¹⁰³⁶

Prioritetni zadatak u suprotstavljanju djelatnosti, kako je kategorizirano, “ustaške emigracije” bilo je usklađivanje mjera SDS-a RSUP-a i PSUP-a SAP Vojvodine usmjerenih na onemogućavanje “neprijateljske djelatnosti prvenstveno diverzantsko-terorističke” i pokušaja “ugrožavanja sigurnog odvijanja turističke sezone u SFRJ”. Koordiniran je rad SDS-a RSUP-a i PSUP-a u vođenju “operativnih akcija” i “kombinacija” u smjeru organizatora i kreatora akcija iz emigrantskih organizacija HDP-a i HRB-a.¹⁰³⁷ Isto tako, preko “kvalitetnih suradničkih pozicija” i nositelja ovih, kao i drugih operativnih kombinacija, kontrolirana je djelatnost “žarišta terorističke d(j)elatnosti HDP-a i HRB-a”.¹⁰³⁸ Napose je pozornost bila usmjerena na usklađivanje

¹⁰³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, (1-116), 42/49, 87/96. (Program rada Službe državne bezb(j)ednosti u SSUP-u u 1990., br.: V-9/14, Zagreb, 15.2.1990.), Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 2, r. br. ozn. 2/63, r. br. pred. 1, br. I.-84/6 od 23.3.1989. “Apel”, “Toranj”, SSUP SFRJ – I., II., i III. Uprava, Beograd, Predmet: “Lasta” (OO) – dao interuju za radio “Deutsche Welle” RDW. Akcija “Apel” obuhvaćala je sve centre SDS-a i bila je usmjerena na nadzor veza između takozvanoga “unutarnjega neprijatelja” i emigracije, dok je akcija “Toranj” služila kao operativni okvir za tumačenje navodne kontinuirane suradnje domaćih i vanjskih protivnika radi ugrožavanja ustavnoga poretka SFRJ. Vidi i bilješke: (993), (989) i (1048).

¹⁰³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 43/51. Ustaške emigracije (“Hrvatski državotvorni pokret” – HDP; “Hrvatsko revolucionarno bratstvo” – HRB; “Hrvatsko narodno vijeće” – HNV; “Hrvatski oslobodilački pokret” – HOP).

¹⁰³⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 44/52. (“Jela”, “Biokovo”, “Pevač”, “Kontinent”, “Korda”, “Ilegalac”, “Povratak”, “Viktorija”).

¹⁰³⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 44/52. (“Gojko”, “Braco”, “Palas”, “Pogan”, “Visitor”, “Dejan”, “Kim”, “Veslač”, “Hišnik” i drugi). Kroz redovite operativne djelatnosti provodilo se usklađivanje mjera SDS-a RSUP-a i PSUP-a SAP Vojvodine u suprotstavljanju “neprijateljskim aktivnostima” pojedinih emigrantskih organizacija. Napose je prioritet bio usmjeren na djelovanje takozvane “ustaške emigracije”, s naglaskom na sprječavanje djelatnosti koje su u službenim procjenama bile označene kao “diverzantsko-terorističke”, kao i na zaštitu sigurnog odvijanja turističke

i koordinaciju operativnih mjera SDB-a, usmjerenih na kontrolu postojećih te identifikaciju novih kanala koji su služili za "nabavu oružja, eksploziva i drugog diverzantskog materijala". U ovome cilju uveden je plan vođenja **savezne operativne akcije "Jela"**.¹⁰³⁹ U sklopu ovih razmatranja inzistiralo se na prioritetnom praćenju dolazaka predstavnika HRB-a i HDP-a iz Australije i SAD-a u Europu i u ovome smislu su se usklađivale mjere SDB-a i PSUP-a, kao i SID-a SSIP-a. Jednako tako, usklađivane su mjere SDB-a usmjerene na rasvjetljavanje niza nerazjašnjenih diverzantskih incidenata na teritoriju Jugoslavije, počevši od slučaja diverzije u Opatiji 1985.¹⁰⁴⁰ Prema analitičkim procjenama sigurnosnog aparata, brojni elementi ovih incidenata, poput ciljanih objekata, načina izvršenja te uporabe diverzantskog pribora strane proizvodnje, upućivali su na mogućnost da iza njih stoji "teroristički orijentirana politička emigracija". Napose su se usklađivale mjere SDB-a u cilju praćenja i onemogućavanja objedinjavanja "ustaške emigracije" kroz HNV-e i pokušaja ove organizacije da internacionalizira hrvatsko pitanje i "subverzivno-političkim sredstvima" djeluje protiv SFRJ. U ovome kontekstu intenzivirao se rad na stvaranju uvjeta za osnivanje novih operativnih kombinacija sa ciljem stvaranja "kvalitetnih suradničkih" pozicija u HNV-u, što je inače bio dugoročni, strateški zadatak SDB-a i na usmjeravanju mjera u postojećim operativnim kombinacijama SDB-a i SID-a SSIP-a usmjerenim prema ovoj emigrantskoj organizaciji.

Protiv hrvatskih emigrantskih organizacija poput HRS-a, oba krila HOP-a i dijela HSS-a, koje su djelovale protiv SFRJ koristeći "propagandno-subverzivne metode", kao i protiv istaknutih "propagandnih centara ustaške emigracije", poput uredništva *Nove Hrvatske* u Londonu i *Radija Libertas* u Torontu, usklađivane su operativne mjere, akcije i kombinacije SDB-a i SID-a SSIP-a.¹⁰⁴¹

sezone u SFRJ. U tom je okviru SDB koordinirala rad SDS-a RSUP-a i PSUP-a SAP Vojvodine u vođenju operativnih akcija usmjerenih prema organizatorima i nositeljima djelatnosti unutar emigrantskih organizacija, ponajprije HDP-a i HRB-a. Istodobno su, putom suradničkih pozicija i drugih operativnih izvora, nadzirana potencijalna "žarišta" njihove djelatnosti te su poduzimane mjere radi kontrole i otkrivanja kanala za pribavljanje oružja, eksploziva i drugog diverzantskog materijala.

¹⁰³⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 44/52. Oduzimanje eksploziva i druge opreme od članova emigrantske grupe u Augsburgu (Luka Kraljević, Ante i Mile Smolčić).

¹⁰⁴⁰ Usp. Vidi odgovarajući dio u bilješci: (1031). Identifikacija nepoznatog počinitelja koji je postavio 5 kg eksploziva u hotelu Slavija u Opatiji.

¹⁰⁴¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 45/54.

6.3.2. "Unutarnji neprijatelj"

Težište rada SDB-a na praćenju i suzbijanju djelovanja "unutarnjeg neprijatelja" 1990. bilo je značajno oblikovano ukupnom društveno-ekonomskom situacijom te tendencijama usložnjavanja i izražavanja proturječnosti unutar društva, tako i razlikama oko nekih važnih pitanja reforme i daljnjeg razvoja sustava, što su nastojale iskoristiti "sve grupacije unutarnjeg neprijatelja" za daljnju eskalaciju njihove djelatnosti kroz različite forme, od "ilegalnog organiziranja" do "zloporabe" pluralističkog organiziranja i višestranačkog sustava za sudjelovanje ili osvajanje vlasti. Ova grupacija označena je kao "jedan od glavnih izvora prijetnji ustavnom poretku SFRJ u budućnosti". S polazišta koordinirajuće i usklađujuće uloge, SDB SSUP-a se na osnovu operativno-analičkog sagledavanja djelatnosti pojedinih struktura "unutarnjeg neprijatelja" i dalje prioritarno angažirala na otkrivanju, dokumentiranju i sprječavanju "nasilnih oblika" ugrožavanja sigurnosti ustavnog poretka. Prvenstveno se to odnosilo na nositelje "ilegalnog" organiziranog rada te poticanje širih akcija i ekscesa od strane "neprijatelja koji je mogao izazvati ozbiljne sigurnosne posljedice" i ugrožavanje funkcioniranja institucija i tijela vlasti. Isto tako, pridavala se pozornost osvajanju pozicija i zloporabi "društvenih legalnih institucija", ugrožavanju međunacionalnih odnosa i ljudskih prava i sloboda, kao i drugih sigurnosno relevantnih pojava. U ovome cilju, radilo se na unaprijeđenju "kvalitete raspoloživih sredstava i metoda", s osobitim naglaskom na operativne pozicije i suradničku mrežu SDB-a. Isto tako, SDB je značajnu pozornost posvećivala praćenju djelovanja i povezivanju članova različitih grupacija "unutarnjeg neprijatelja", koji su djelovali kao inicijatori ili nositelji utjecaja protusocijalističkih i protujugoslavenskih struktura u inozemstvu. Njihove djelatnosti prema Jugoslaviji, uključujući "propagandno-subverzivnu aktivnost i financiranje", smatrane su "dijelom šireg specijalnog rata."¹⁰⁴² S ovim ciljem SDB SSUP-a je inicirala održavanje radnih dogovora i širih operativnih sastanaka kroz forme zajedničkog rada te je pozornost usmjerena na preispitivanje i selektivniji pristup obradama svih struktura "unutarnjeg neprijatelja" kao i obuhvata novih osoba koje su se pojavile na sceni. Uzimajući u obzir spoznaje SDB-a i stavove najvišeg državnog i političkog rukovodstva,

"nacionalizam je u tadašnjim uvjetima bio prepoznat kao najvažniji izvor ugrožavanja

¹⁰⁴² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 49/58. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 10.1, r. br. 58/1976, 7/55-9/56.

sigurnosti zemlje”,¹⁰⁴³

služeći kao platforma za isticanje drugih grupacija “unutarnjeg neprijatelja”. Sva raspoloživa sredstva i metode SDB-a, u suradnji s RSUP-om i PSUP-om, usmjeravala su se i koordinirala na istraživanje “ilegalnih organizacija”, njihovih djelatnosti unutar zemlje, povezanosti s emigrantskim grupacijama i stranim obavještajnim službama. U ovome kontekstu djelovanje je bilo usmjereno prema glavnim nositeljima i žarištima, utvrđenima dosadašnjim radom SDB-a, kao i prema otkrivanju novih, sa ciljem sprječavanja djelatnosti koje su mogle dovesti do daljnje eskalacije, uključujući i

“elemente terorizma i oružane pobune i efikasnog pres(ij)ecanja čim se za to steknu potrebni (uvjeti)”.¹⁰⁴⁴

U sklopu ovih razmatranja, napose je pozornost posvećena istraživanju pojava i nositelja “nacionalističke djelatnosti”, osobito na “mješovito naseljenim područjima”, čije su djelatnosti mogle izazvati ozbiljne međunacionalne sukobe, podijeljenost i druge negativne reperkusije. Stoga su uvedene nove obrade i analitički pristupi za procjenu ovih prijetnji, u kontekstu realiziranja ranije utvrđenih zadataka iz odluka “Preds(j)edništva SFRJ vezanih za bezb(j)ednosno (sigurnosno) stanje u SAP Kosovo”, kao i dokumenta “M(j)ere i akcije državnih organa (tijela)” u vezi sa suzbijanjem svih djelatnosti s protusocijalističkih pozicija.¹⁰⁴⁵ Glede izraženih tendencija institucionaliziranja i udruživanja u oporbeni blok, kao i povezivanja s “neprijateljskim snagama” u inozemstvu SDB SSUP-a je koordinirala i usklađivala radnje i mjere na suprotstavljanju djelovanju hrvatskih nacionalista.¹⁰⁴⁶ Tijekom ovoga razdoblja, djelatnost Službe bila je prvenstveno usmjerena na praćenje i dokumentiranje djelovanja vodećih hrvatskih nacionalnih predstavnika obuhvaćenih **akcijom “Vir”**. Glavni cilj bio je spriječiti njihova nastojanja da, kroz već postojeće stranačke strukture i uz materijalnu pomoć istomišljenika u inozemstvu, steknu položaj za širi utjecaj na javno mišljenje te ostvarivanje ciljeva usmjerenih na rušenje sustava. Služba je dalje intenzivirala mjere operativnog istraživanja i operativne akcije (“Bor” i “Stadion”) kako bi efikasnije otkrila i spriječila javne “nacionalističke istupe i ekscese”, osobito na sportskim zbivanjima i drugim javnim manifestacijama. Osobita pozornost posvećena je otkrivanju počinitelja ozbiljnijih “nacionalističkih pojava”, poput diverzija na spomenike NOB-

¹⁰⁴³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 50/59.

¹⁰⁴⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 50/59.

¹⁰⁴⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 50/59.

¹⁰⁴⁶ Za usporedbu, vidi informacije Centra SDS Zagreb iz 1989. i 1990.

a, "terorističkih akata i sličnih prijetnji." Isto tako, napose je pozornost posvećena dosljednoj realizaciji zadataka operativne akcije "Apel", koja je obuhvaćala praćenje, dokumentiranje i presijecanje veza vodećih hrvatskih nacionalista s pripadnicima hrvatske "neprijateljske emigracije", osobito njezinim "terorističkim d(ij)elom".¹⁰⁴⁷ Pojedinci i pripadnici struktura građanske desnice nastavili su djelovati na platformi radikalnog protukomunizma i protusocijalizma, pri čemu su "zlorabili oblike stranačkog organiziranja". U ovome djelovanju i dalje su se oslanjati na otvorenu podršku izvjesnih krugova na Zapadu koja se ogledala kroz,

"medjunarodno priznavanje i određenu finan(c)ijsku pomoć pojedinim strankama, savezima i udruženjima".¹⁰⁴⁸

Dio svećenstva iz svih vjerskih zajednica nastavio je s intenziviranjem djelatnosti na stvaranju uvjeta za "legalizaciju izvanzakonskih okvira" u čemu su se oslanjali i povezivali s

"nacionalističkim strukturama u zemlji i neprijateljskom emigracijom, kao i sa stranim (čimbenikom)".¹⁰⁴⁹

U cilju sprječavanja njihova djelovanja, SDB se prioritarno angažirala na intenzivnijoj primjeni radnji i mjera planiranih u operativnoj akciji "Partner" sa ciljem dubljeg prodora i ostvarivanja uvida u djelatnost pojedinaca iz vrhova vjerskih zajednica koji iskazuju i iniciraju "neprijateljsku aktivnost".¹⁰⁵⁰ Nadalje, SDB se angažirala na dokumentiranju i sprječavanju

¹⁰⁴⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 52/61-53/62.

¹⁰⁴⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 55/64. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 2, r. br. ozn. 2/63, r. br. pred. 1, br. I.-84/6 od 23.3.1989. "Apel", "Toranj", SSUP SFRJ – I., II., i III. Uprava, Beograd, Predmet: "Lasta" (OO) – dao intervjua za radio "Deutsche Welle" RDW. U operativnu akciju "Apel" bili su uključeni svi centri SDS-a, što pokazuje da je riječ o široko koordiniranoj represivnoj akciji usmjerenoj na nadzor i analizu veza između takozvanoga "unutarnjega neprijatelja" i emigracije. Time je jugoslavenski sigurnosni aparat nastojao povezati domaće političke protivnike s vanjskim neprijateljskim čimbenicima i tako legitimirati njihovo sustavno praćenje. Sličnu je funkciju imala i operativna akcija "Toranj", u kojoj su operativne spoznaje SDS-a služile kao podloga za konstrukciju slike o trajnoj i agresivnoj "neprijateljskoj djelatnosti" protiv ustavnoga poretka SFRJ i "vrijednosti socijalističke revolucije". Takav diskurs nije bio samo opisni okvir, nego i instrument političke represije kojim su opravdavani nadzor, obrada i druge mjere prema osobama označenima kao protivnici režima. Vidi i bilješke: (993), (989) i (1035).

¹⁰⁴⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 56/65.

¹⁰⁵⁰ Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, br. I. – 2241/4 od 15.12.1981. Operativna akcija "Partner", Na osnovu člana 39. Pravila o radu Službe državne sigurnosti i odobrenja saveznog sekretara za unutrašnje poslove, dana 30.10.1981. g. zavedena je operativna akcija "Partner" u kojoj (sudjeluju), po jedinstvenom planu, službe državne sigurnosti PSUP-ova, RSUP-ova i SSUP-a SFRJ. Akcija "Partner" zavodi se u vrijeme pogoršanih odnosa između (C)rkve i države i ima za cilj maksimalno angažiranje službi državnih sigurnosti PSUP-ova, RSUP-ova i SSUP-ova SFRJ radi otkrivanja, praćenja, dokumentiranja i presijecanja neprijateljske i društveno štetne djelatnosti iz redova vjerskih zajednica. U realizaciji ovih zadataka, u skladu sa svojim djelokrugom, (sudjeluju) još i Uprava bezbjednosti (sigurnosti) JNA nadležnim vojnim (tijelima) sigurnosti i Služba za informacije i dokumentaciju SSIP-a. Vidi i bilješke: (800), (971), (974), (978), (979) i (1003).

povezivanja s “nacionalističkim strukturama u zemlji, neprijateljskim emigrantskim organizacijama” u inozemstvu i “reakcionarnim organizacijama i pokretima međunarodnog karaktera”, napose kroz financijsku pomoć, obrazovanje kadrova i druge oblike. U sklopu ovih djelatnosti SDB se u suradnji sa Službom javne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) (SJB) angažirala na ostvarivanju uvida u djelatnost vjerskih zajednica tijekom organiziranja tribina, okruglih stolova i drugih manifestacija koje su se koristile u “neprijateljske svrhe” te se shodno tome u izvjesnom smislu radilo i “p(o)duzimanje odgovarajućih m(j)era”.¹⁰⁵¹

Shodno raspoloživim spoznajama SDB-a, kao i “stavovima najvišeg državnog i političkog rukovodstva SFRJ”, kako je nacionalizam u tadašnjim uvjetima predstavljao najvažniji izvor ugrožavanja sigurnosti zemlje, sve raspoložive metode i sredstva SDB-a/SDS-a u RSUP-u i PSUP-u usmjeravali su se i koordinirali na istraživanje organizacija, njihove djelatnosti u zemlji, povezanost s organizacijama u emigraciji i njihove povezanosti sa stranim čimbenicima. Glede izraženih tendencija institucionaliziranja i udruživanja u oporbeni blok, kao i povezivanja s “neprijateljskim snagama u inozemstvu” SDB SSUP-a koordinirala je i usklađivala radnje i mjere na suprotstavljanju djelovanja hrvatskih nacionalnih predstavnika. Tako je i na ovome mjestu istaknuto kako su predvodničku ulogu u “neprijateljskim aktivnostima s pozicija hrvatskog nacionalizma” imale iste osobe koje su bile “protagonisti ideologije i eskalacije” Hrvatskog proljeća početkom 1970-ih. Stoga je i u ovome završnome razdoblju djelatnost SDB-a/SDS-a ponajprije bila usmjerena na praćenje i dokumentiranje djelovanja vodećih hrvatskih nacionalnih predstavnika još iz vremena Hrvatskog proljeća. Napose se isticalo njihovo nastojanje da kroz već postojeće stranačke strukture, u suradnji s istomišljenicima iz redova političke emigracije u inozemstvu i uz njihovu materijalnu potporu, osiguraju položaj koji bi im omogućio širi utjecaj na javno mijenje, sa ciljem rušenja jugoslavenskoga komunističkog sustava i uspostave samostalne hrvatske države.

¹⁰⁵¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 114/1990, pred. 2, br.: V-9/14, 56/65.

7. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

U ovome se radu, na temelju dostupnih izvora iz dokumentacije jugoslavenskoga komunističkog režima, ponajprije Službe državne sigurnosti, kolokvijalno poznate kao Udba, kao i relevantnih svjedočanstava, analizira djelovanje jugoslavenskih tajnih službi u razdoblju od 1970. do 1990. Središnje mjesto u istraživanju zauzima pitanje načina na koji je SDS konceptualizirala hrvatski nacionalizam, kako ga je uključivala u kategoriju “unutarnjeg neprijatelja”, koje je aktere prepoznavala kao njegove nositelje te kojim se metodama služila u njihovu praćenju, obradi i suzbijanju. Ujedno su razmotreni dosezi i učinci takvih sigurnosno-represivnih praksi u širem političkom i društvenom kontekstu. Budući da je riječ o politički dinamičnom i vremenski razmjerno opsežnom razdoblju, istraživanje se oslanja na primjere istaknutih pojedinaca i grupa koje su zagovarale uspostavu samostalne hrvatske države, a koje je SDS sustavno pratila, obrađivala i nadzirala sve do raspada komunističke Jugoslavije.

Temeljna teza rada jest da je težnja za uspostavom samostalne hrvatske države unutar okvira jugoslavenskoga komunističkog režima sustavno interpretirana kao manifestacija hrvatskoga nacionalizma, koji je bio percipiran kao izravna prijetnja političkom jedinstvu federacije i stabilnosti postojećega poretka. Iz takve je interpretacije proizlazilo da su različiti oblici političkih, kulturnih i društvenih inicijativa koje su upućivale na hrvatske nacionalne težnje bili delegitimirani, kriminalizirani i označavani kao subverzivni elementi. Na taj je način uspostavljen ideološki i operativni okvir unutar kojega je sigurnosni aparat opravdavao dugotrajnu represiju nad stvarnim i potencijalnim nositeljima nacionalnih zahtjeva.

Osobito tijekom posljednja dva desetljeća postojanja Jugoslavije suzbijanje hrvatskoga nacionalizma postalo je jedno od središnjih područja djelovanja SDS-a, pri čemu je posebice važnu ulogu imao Centar SDS Zagreb. Ovaj je centar predstavljao ključnu operativnu cjelinu u provođenju nadzora, obrade i represije nad hrvatskim intelektualcima, vjerskim institucijama i političkom emigracijom, osobito nad akterima koji su afirmirali hrvatski nacionalni identitet i zalagali se za redefiniciju državnopravnih odnosa. U tom smislu djelovanje SDS-a nije bilo usmjereno samo na suzbijanje konkretnih političkih inicijativa, nego i na nadzor, ograničavanje i delegitimiranje svakoga oblika javnoga izražavanja hrvatske nacionalne samosvijesti koji je izlazio izvan granica dopuštenoga ideološkog okvira.

Provedena analiza pokazuje da je hrvatski nacionalizam u promatranom razdoblju funkcionirao kao jedna od ključnih kategorija sigurnosne percepcije jugoslavenskoga

komunističkog režima. Upravo je preko te kategorije Služba identificirala protivnika, oblikovala operativne prioritete i legitimirala represivne postupke. Time se ujedno potvrđuje da djelovanje SDS-a nije bilo ograničeno na područje sigurnosne zaštite u užem smislu, nego je predstavljalo važan instrument političke kontrole, ideološkoga nadzora i očuvanja postojećega poretka sve do njegova konačnog raspada.

Rad ujedno rekonstruira organizacijski ustroj SDS-a, napose s naglaskom na Centar SDS Zagreb, njegovu kadrovsku strukturu te širok spektar sigurnosno-represivnih djelatnosti usmjerenih prema stvarnim i percipiranim političkim protivnicima u zemlji i inozemstvu. Osobita se pozornost posvećuje i simboličkom statusu pojma "Udba", koji je, unatoč višekratnim institucionalnim preoblikovanjima i promjenama naziva, u kolektivnom pamćenju ostao trajnim sinonimom za jugoslavenski obavještajni i sigurnosni aparat. Oslanjanjem na izvorno arhivsko gradivo, koje je nerijetko fragmentirano i ideološki opterećeno, te njegovim povezivanjem sa sekundarnom literaturom i relevantnim historiografskim spoznajama, rad nastoji uspostaviti pouzdaniji interpretativni okvir za razumijevanje strukture, logike i djelovanja političko-represivnoga sustava u SR Hrvatskoj u razdoblju kasnoga socijalizma.

Na temelju dostupne dokumentacije potvrđuje se ključna uloga ograničenoga broja suradnika u represivnom djelovanju SDS-a, napose Centra SDS Zagreb. Unatoč tomu što je Služba raspolagala širokom mrežom informatora, njezina je operativna učinkovitost u velikoj mjeri ovisila o uskom krugu od približno dvadesetak suradnika koji su pružali "kvalitetne" informacije. Takve su spoznaje bile od presudne važnosti ne samo za prevenciju većine značajnijih djelatnosti političke emigracije nego i za sustavni nadzor nad intelektualnim krugovima u Hrvatskoj.

Suradnička mreža SDS-a bila je usmjerena na dubinsku obradu specifičnih i strateški relevantnih grupa, a ne na površnu obavještajnu kontrolu šire populacije. Takav pristup omogućavao je učinkovitije razotkrivanje i analizu djelovanja hrvatskih intelektualaca te njihovih veza s inozemnim strukturama, pri čemu je SDS, odnosno Centar SDS Zagreb, održavao operativnu kontrolu nad najaktivnijim i politički najosjetljivijim društvenim slojevima. Takva selektivna strategija prikupljanja i obrade informacija, uz oslanjanje na relativno malen broj ključnih suradnika, potvrđuje visoku razinu institucionalne preciznosti i izraženu političku usmjerenost represivnoga djelovanja SDS-a prema akterima koje je režim prepoznavao kao temeljne prijetnje postojećemu poretku.

Na temelju relevantne literature i istražene arhivske dokumentacije može se zaključiti da su sigurnosne i obavještajne službe različitih država, unatoč razlikama u političkim sustavima, počivale na srodnim operativnim načelima, dok je njihova konkretna funkcija bila određena prirodom poretka kojemu su služile. U uvjetima Hladnoga rata službe Istoka i službe Zapada djelovale su kao instrumenti zaštite državnih interesa, političkoga sustava i geostrateških ciljeva vlastitih blokova. U tom je smislu i jugoslavenska Služba državne sigurnosti funkcionirala prema usporedivoj logici, ali unutar specifičnoga položaja Jugoslavije kao socijalističke, izvanblokovske i nesvrstane države. U skladu s time jugoslavenska je sigurnosna struktura djelovanje stranih službi, bilo istočnih bilo zapadnih, promatrala kao sastavni dio širega političkog, ideološkog i obavještajnog nadmetanja, pri čemu je osobitu pozornost pridavala političkoj emigraciji, nacionalnom pitanju i transnacionalnim vezama, koje je tumačila kao moguće kanale vanjskoga utjecaja i ugroze ustavnoga poretka.

Istodobno, komparativna analiza političkih procesa u tadašnjim komunističkim državama pokazuje da je njihov zajednički strukturni element bila zaštita komunističkoga sustava kao temeljnoga objekta kaznenopravne i političke represije. Iako su takvi procesi formalno bili legitimirani zaštitom ustavnoga poretka, društvene stabilnosti i socijalističkih političkih vrijednosti, njihova je stvarna funkcija bila očuvanje monopola komunističke vlasti te neutralizacija svih oblika političkoga djelovanja koji su taj poredak dovodili u pitanje. U procesima vođenima protiv Franje Tuđmana, Marka Veselice, Vlade Gotovca te, na početku promatranog razdoblja, i Šime Đodana, taj je represivni obrazac zadobio specifična obilježja. Zaštita komunističkoga sustava u tim je procesima imala sekundarno značenje, dok je primarni objekt zaštite bila jugoslavenska državna zajednica kao politički i ideološki okvir suprotstavljen težnjama za uspostavom samostalne i suverene hrvatske države. S time je usko bilo povezano i nastojanje očuvanja dominacije i utjecaja velikosrpskoga imperijalizma nad Hrvatskom i hrvatskim narodom. Takav se obrazac političke i pravne represije legitimirao različitim ideološkim i normativnim formulacijama, među kojima su osobito mjesto zauzimale zaštita “bratstva i jedinstva”, “ustavnoga poretka” te načela jednakosti građana “samoupravljača”. Slijedom navedenoga, politički procesi protiv Tuđmana, Veselice, Gotovca i Đodana te ostalih hrvatskih domoljuba s izraženim nacionalnim osjećajem ne mogu se tumačiti isključivo kao izraz obrane komunističkoga sustava, nego i kao instrument očuvanja jugoslavenskoga državnog

okvira i postojećih odnosa političke moći, koji su bili u izravnoj suprotnosti s nastojanjima usmjerenima prema ostvarenju hrvatske državne samostalnosti.

Analiza predmetnih procesa pokazuje da su politički procesi u Hrvatskoj imali osobitu sadržajnu i strukturnu obilježnost u odnosu na usporedive primjere u drugim komunističkim državama, kao i u ostalim republikama jugoslavenske federacije. Njihova se specifičnost očitovala u isprepletenosti nacionalne i ideološke sastavnice represije, pri čemu hrvatski slučaj u širem komparativnom okviru upućuje na postojanje dvostruke podčinjenosti. Prva je bila nacionalne naravi i očitovala se u suženom prostoru za autonomno artikuliranje hrvatskih političkih i nacionalnih interesa unutar jugoslavenskoga federativnog poretka, dok je druga bila ideološke naravi, budući da se odvijala unutar normativnoga, institucionalnoga i represivnoga okvira komunističkoga sustava. Upravo je međudjelovanje tih dviju sastavnica određivalo specifičan karakter političkih procesa u Hrvatskoj, razlikujući ih od srodnih oblika političke represije u drugim komunističkim sredinama. U tom smislu hrvatski su politički procesi predstavljali ne samo sredstvo zaštite postojećega ideološkog poretka, nego i instrument ograničavanja nacionalno-političke emancipacije u okolnostima jugoslavenske državne zajednice. U svim tadašnjim komunističkim državama politički su procesi služili suzbijanju svakoga pokušaja artikuliranja oporbenih stavova te su predstavljali legalizirani instrument očuvanja postojećega državnog poretka. Pravosudni sustav u komunističkoj Jugoslaviji djelovao je kao produžena ruka Saveza komunista (Partije), formalno usmjerena na zaštitu tadašnjega ustavnoga poretka. Politička suđenja pritom su slijedila gotovo identičan obrazac, osobito u fazama istražnih radnji i prikupljanja dokaza protiv pojedinaca koji su mogli predstavljati potencijalnu jezgru organiziranoga otpora ili kritičkoga promišljanja o načinu na koji je komunistički režim uredio međunacionalne odnose.

U takvu je kontekstu krivica pojedinca često podrazumijevala i kolektivnu krivicu, pa je svaka presuda izrečena pojedincu istodobno funkcionirala i kao presedan te kao osuda čitavoga kruga istomišljenika. Politička je osuda u pravilu prethodila pravosudnoj, u skladu s logikom režima prema kojoj "za neprijatelje nema demokracije". Uloga sudova pritom nije bila u neovisnom utvrđivanju činjenica, nego u potvrđivanju unaprijed oblikovanih političkih presuda. U takvu ozračju osobitu težinu imaju poznate upute Josipa Broza Tita da se "ne drže paragrafa kao pijan plota" i da se "ne traže dokazi za one koje je Partija već osudila". Takav je pristup legitimirao pravno nasilje i omogućio sudovima gotovo neograničen prostor u konstruiranju i

dokazivanju bilo kakve krivice, što su, prema svjedočanstvima suvremenika, oni i bespoštedno koristili.

Pravni poredak u drugoj, socijalističkoj (komunističkoj) Jugoslaviji tijekom promatranoga razdoblja doživio je značajne promjene, postupno poprimajući obilježja svojstvena pravnim poretcima koji su, zajedno sa sovjetskim, pripadali krugu socijalističkoga prava. Tako oblikovan pravni poredak bio je određen dvjema međusobno usko povezanim značajkama; svođenjem prava i pravnoga poretka na instrument kojim se država služila radi ostvarivanja projekta izgradnje socijalističkoga društva u skladu s učenjem marksističke političke ekonomije te potiskivanjem građansko-pravnoga uređenja iz središnjega mjesta u pravnom poretku na sporedan položaj, uz istodobni gubitak njegova individualističkog i liberalnog duha.

U takvom sustavu sudbena je vlast služila kao važan instrument provedbe politike vladajućeg režima. Kako ističu brojni autori, bilo je manje važno hoće li se represivne mjere opravdavati retorikom "bratstva i jedinstva", "zaštite ustavnoga poretka" ili "jednakosti građana samoupravljača". Bitno je bilo da pravosudni i represivni aparat ostane u funkciji očuvanja političkoga monopola Saveza komunista i postojećega poretka. Upravo se na toj razini može uočiti sadržajna specifičnost političkih procesa u Hrvatskoj, gdje je represivni odgovor režima bio osobito snažno obilježen pitanjima nacionalnoga identiteta, međunacionalnih odnosa i državopravnoga položaja Hrvatske unutar jugoslavenske federacije.

Pitanje nacionalne ravnopravnosti bilo je jedno od središnjih političkih pitanja u Hrvatskoj, osobito zbog činjenice da su Srbi, unatoč manjem udjelu u ukupnom stanovništvu, zahvaljujući konstitutivnom statusu zajamčenom Ustavom SR Hrvatske zauzimali najvažnije položaje u političkom i društvenom životu. U širem kontekstu tadašnjih sigurnosnih i političkih promjena intervencija snaga Varšavskoga pakta u Čehoslovačkoj 1968. potaknula je proces uspostave Teritorijalne obrane na razini republika, koji su, unatoč izraženom protivljenju saveznih unitarističkih struktura, inicirali i operativno proveli hrvatski generali unutar Jugoslavenske narodne armije.

U radu su analizirani uvjeti koji su doveli do nastanka Hrvatskoga proljeća, političkog i društvenog pokreta koji se oblikovao u SR Hrvatskoj krajem 1960-ih i početkom 1970-ih sa ciljem jačanja hrvatske autonomije unutar jugoslavenske federacije. Pokret je zagovarao ravnopravnost hrvatskoga naroda, veću gospodarsku samostalnost, ustavne reforme te afirmaciju hrvatskoga jezika i nacionalnoga identiteta. Sudionici Hrvatskoga proljeća, odnosno "proljećari", promatrali

su ustavnu reformu kao legitiman i nužan put prema punoj ravnopravnosti hrvatskoga naroda unutar jugoslavenskoga socijalističkog poretka. Uz političke zahtjeve snažno su isticali i potrebu za “politikom čistih računa”, provedbom temeljitih gospodarskih reformi te jačanjem gospodarske samostalnosti Hrvatske, što je simbolički sažeto u sloganu da “hrvatske devize moraju ostati u Hrvatskoj”.

Unatoč tomu što su ti zahtjevi doveli do određenih političkih ustupaka, njihov je doseg ostao ograničen. Ustav iz 1974. normativno je potvrdio državnost federalnih jedinica, no, unatoč formalnom proširenju republičkih ovlasti, centralizirani model upravljanja nije bitno nadvladan. Institucionalni položaj republika i nadalje je ostao određen napetošću između deklarativno proširenih ustavnih nadležnosti i stvarne koncentracije političke moći u saveznim tijelima. U tom se smislu pokazuje da su ustavne reforme više ublažile posljedice postojećega sustava nego što su temeljito promijenile njegovu unutarnju strukturu.

Politička kriza 1971. primarno je proizlazila iz neriješenoga nacionalnog pitanja, dok su gospodarske reforme činile tek sekundarni, tehnički aspekt pokušaja modernizacije jugoslavenskoga sustava. Gospodarska liberalizacija, usmjerena na sužavanje prostora administrativno-birokratskoga upravljanja i uvođenje selektivnih tržišnih mehanizama, nije dovela u pitanje temelje političke moći niti je zahvatila ideološki okvir socijalističkoga poretka. Iako su pojedine republike i pokrajine, osobito SR Hrvatska, artikulirale zahtjeve za dubljom ustavnim reformom i funkcionalnom decentralizacijom federacije, reformski su zahvati ostali ograničeni na područje gospodarske racionalizacije. Ni djelomična liberalizacija u sferi kulture i znanosti nije otvorila prostor za razvoj širega političkog pluralizma. U takvim okolnostima republička i pokrajinska vodstva nastavila su funkcionirati u podređenom položaju prema hegemonijskoj strukturi Saveza komunista Jugoslavije sa središtem u Beogradu.

Nadzorne djelatnosti bile su sustavno usmjerene prema trima strateški percipiranim segmentima društva; intelektualnoj eliti koja je artikulirala kritičke stavove u odnosu na dominantni jugoslavenski federalni model i marksističko-lenjinističke ideološke paradigme, Katoličkoj crkvi, promatranoj kao simbolu identitetske i moralne autonomije, često u koliziji s partijsko-državnom normativnošću, te političkoj emigraciji, osobito onim protagonistima koji su javno i kontinuirano promovirali ideju hrvatskoga nacionalnog identiteta i državne neovisnosti. Spomenute društvene aktere obavještajni i sigurnosni aparat identificirao je kao potencijalne nositelje “kontrarevolucionarne” dinamike, čime su postali legitimnim metama širokoga spektra

mjera nadzora i represije koje je provodila SDS. Te su mjere obuhvaćale sustavnu infiltraciju, kompromitaciju, dezinformacijske djelatnosti, ali i kaznenopravne postupke. Njihova primjena imala je jasan političko-strateški cilj; očuvanje monopola Saveza komunista nad društveno-političkim prostorom, stabilizaciju postojećega poretka i osiguranje ideološke kohezije unutar jugoslavenskoga socijalističkog društva.

U tom je kontekstu svako političko djelovanje koje je afirmiralo hrvatski nacionalni identitet bilo interpretirano kroz prizmu nacionalizma ili kao oblik "kontrarevolucionarnog djelovanja". Na taj se način osiguravala institucionalna i ideološka legitimacija za provođenje represivnih mjera SDS-a, dok su instrumenti nadzora i kontrole nad političkim disidentima predstavljali integralni dio šire strategije političke neutralizacije svakoga oblika oporbene artikulacije.

Hrvatski intelektualci s izraženim nacionalnim osjećajem u percepciji SDS-a bili su prepoznati kao glavni nositelji "neprijateljskih djelatnosti" i jedna od najozbiljnijih prijetnji jugoslavenskome poretku. Prema podacima SDS-a, hrvatska intelektualna oporba imala je jasno profiliranu rukovodeću grupaciju, koju su činili Franjo Tuđman, Marko Veselica, Vlado Gotovac i Hrvoje Šošić. Na temelju takvih procjena SDS je, a osobito Centar SDS Zagreb, zaključivao da postoji strukturna jezgra ilegalne organizacije oko koje se okupljao širi krug nacionalno orijentiranih aktera. Većina operativnih mjera i djelatnosti koje je Služba poduzimala formalno se pokretala zbog "neprijateljskih djelatnosti" čiji su korijeni, prema njezinoj interpretaciji, sezali još u razdoblje Hrvatskoga proljeća.

Tijekom izvještajnoga razdoblja do 1980. Služba nije bilježila bitno nove obavještajne spoznaje o djelovanju vodećih hrvatskih nacionalista. Jednako tako, stanje se nije znatnije promijenilo ni u razdoblju koje je uslijedilo, sve do raspada jugoslavenskoga komunističkog režima 1990. Ključni sudionici ostali su uglavnom isti, dosljedni svojim izvornim političkim stajalištima i ustrajni u zagovaranju nacionalnih vrijednosti tijekom cijeloga promatranog razdoblja. Takav kontinuitet u sastavu aktera i u temeljnim sadržajima njihova djelovanja dodatno je učvršćivao uvjerenje SDS-a da je riječ o trajnoj i strukturiranoj političkoj jezgri koja nadilazi pojedinačne inicijative i povremene oblike javnoga istupanja.

U tom se okviru napose ističe uloga Marka Veselice, kojemu se pripisuje razrada ideje "Hrvatske intelektualne oporbe", koncepta kojim se nastojao animirati dio katoličkoga svećenstva, osobito unutar viših crkvenih struktura, za djelatnije sudjelovanje u borbi za

nacionalnu samoodređenost. Veselica je pritom naglašavao i potrebu uspostavljanja čvršćih veza s hrvatskom političkom emigracijom, polazeći od stajališta da je iz domovine potrebno slati nove osobe koji bi nastavile djelovanje u inozemstvu, osobito nakon pogibije Bruna Bušića. Prema takvu viđenju temeljnu osovinu buduće borbe za hrvatsku slobodu činili su upravo intelektualci i visokopozicionirano svećenstvo, dok je Franjo Tuđman bio prepoznat kao jedna od stožernih osoba njihova inicijalnog kruga.

Iz takvih procjena razvidno je da SDS hrvatsku intelektualnu oporbu nije promatrala samo kao krug pojedinaca sklonih političkoj kritici, nego kao potencijalno organiziranu jezgru širega nacionalnog pokreta, sposobnu povezivati domaće nezadovoljstvo, crkvene strukture i emigrantske krugove. Upravo je takva percepcija odredila dugoročnu usmjerenost operativnoga djelovanja Službe; nadzor nad tim akterima nije bio samo odgovor na konkretne istupe, nego izraz šire sigurnosne logike prema kojoj je svaki kontinuitet hrvatske nacionalne političke misli mogao biti interpretiran kao latentna prijetnja opstanku jugoslavenskoga komunističkog poretka.

Od razdoblja Hrvatskoga proljeća do 1980. SDS je ponovno stekla važnu političku i operativnu ulogu u SR Hrvatskoj, proširujući područje svojega djelovanja i učvršćujući utjecaj unutar ključnih institucija. Osobito je Centar SDS Zagreb razvio široku mrežu nadzora, dok je politički vrh sve češće prihvaćao prijedloge Službe, uključujući i one vezane uz reformu kaznenoga zakonodavstva. Novi *Krivični zakon SFRJ* iz 1976. dodatno je proširio normativni okvir za represivno postupanje prema političkim protivnicima, a SDS je zadržala važnu kontrolnu ulogu i u procesu imenovanja sudaca i javnih tužitelja.

Krajem 1980. pod nadzorom SDS-a zbog hrvatskoga nacionalizma nalazilo se 695 osoba, dok je njih 1.147 bilo klasificirano kao "unutarnji neprijatelji". Iako se taj broj do 1989. znatno smanjio, što može upućivati na postupnu prilagodbu dijela Službe novim političkim okolnostima, SDS nije odustajala od represivnoga djelovanja. Naprotiv, sustavno je pripremala uvjete za podnošenje kaznenih prijava, dok je Centar SDS Zagreb redovito koristio obavijesne razgovore kao sredstvo pritiska, zastrašivanja i pokušaja pridobivanja novih suradnika.

U tom smislu djelovanje SDS-a pokazuje spoj prilagodbe i kontinuiteta; unatoč tomu što su se pojedine metode mijenjale, temeljna logika rada Službe ostala je ista – nadzirati i neutralizirati aktere koje je režim prepoznao kao političku prijetnju.

Na temelju dostupnih izvora može se zaključiti da je suzbijanje hrvatskoga nacionalizma predstavljalo jedno od temeljnih i dugoročno najvažnijih područja djelovanja SDS-a, osobito

Centra SDS Zagreb, tijekom posljednja dva desetljeća postojanja socijalističke Jugoslavije. Glavnina represivnih djelatnosti bila je usmjerena prema intelektualnim i političkim krugovima koji su zagovarali jačanje hrvatske nacionalne svijesti i težili većoj političkoj samostalnosti, a koje je Služba percipirala kao izravnu prijetnju jugoslavenskome političkom poretku. U tom su kontekstu vodeći hrvatski intelektualci i politička emigracija, obilježeni izraženim nacionalnim opredjeljenjem, bili identificirani kao glavni nositelji “neprijateljske djelatnosti” i kao primarni sigurnosni problem.

Djelatnosti SDS-a, odnosno Centra SDS Zagreb, bile su usmjerene prema ključnim osobama, organizacijama i grupacijama povezanim s Hrvatskim proljećem, kao i prema hrvatskoj političkoj emigraciji, s osobitim naglaskom na aktere povezane s operacijom *Fenix* iz 1972. Pritom je SDS sustavno označavala hrvatsku intelektualnu oporbu i političku emigraciju kao najopasniji oblik prijetnje, takva se procjena temeljila na njihovoj dosljednoj opredijeljenosti za uspostavu samostalne hrvatske države. U jugoslavenskome političkom i sigurnosnom okviru takva je orijentacija bila interpretirana kao subverzivna i destabilizirajuća, zbog čega je postala predmetom trajne operativne obrade, nadzora i represivnoga djelovanja.

Iz toga jasno proizlazi da djelovanje SDS-a nije bilo ograničeno samo na praćenje konkretnih političkih inicijativa, nego je obuhvaćalo i sustavan nadzor nad svim društvenim akterima koji su mogli poslužiti kao nositelji hrvatske nacionalne političke artikulacije. U tom smislu suzbijanje hrvatskoga nacionalizma nije predstavljalo tek jedno od područja rada Službe, nego jednu od ključnih funkcija jugoslavenskoga sigurnosnog aparata u SR Hrvatskoj. Upravo se na toj razini najjasnije očituje povezanost političke represije, ideološkoga nadzora i nastojanja režima da očuva postojeći državni okvir onemogućavanjem svake ozbiljnije artikulacije hrvatske državotvorne ideje.

Na temelju provedenoga istraživanja može se zaključiti da je jugoslavenski komunistički režim, putom sigurnosnoga i pravosudnoga aparata, sustavno djelovao na suzbijanju političkih neslaganja, nacionalnih zahtjeva i svih oblika društvene artikulacije koji su izlazili izvan dopuštenoga ideološkog okvira. U tom je sustavu SDS, osobito Centar SDS Zagreb, imao ključnu ulogu u nadzoru, obradi i represiji nad akterima koje je režim prepoznavao kao nositelje “neprijateljskih djelatnosti”. Analiza pokazuje da su hrvatski intelektualci, politička emigracija i pojedini crkveni krugovi bili među glavnim objektima takva djelovanja, ponajprije zato što su artikulirali ideju hrvatske nacionalne samostalnosti ili dovodili u pitanje postojeći politički

poredak. Time se potvrđuje da sigurnosni aparat nije bio samo sredstvo zaštite države, nego i jedan od ključnih instrumenata političke kontrole, ideološkoga nadzora i očuvanja jugoslavenskoga komunističkog sustava. Ujedno se pokazuje da su upravo u prostoru represije, nadzora i političke isključenosti oblikovani dugoročni procesi koji su pridonijeli jačanju hrvatske državotvorne svijesti u završnoj fazi postojanja Jugoslavije.

Pritom valja imati na umu da pojedina izvješća SDS-a trenutačno nisu dostupna u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, na što je upozoreno već na početku ovoga rada. Ta okolnost predstavlja važno metodološko ograničenje jer onemogućuje neposredan uvid u cjelovit sadržaj i širi kontekst predmetnih dokumenata. Slijedom toga analiza se nužno oslanja na posredne izvore, ranije zabilježene podatke i sačuvane fragmente, što zahtijeva osobit oprez u interpretaciji. Istodobno, jasno isticanje nedostupnosti gradiva pridonosi transparentnosti istraživačkoga postupka i ujedno potvrđuje potrebu za daljnjim istraživanjima u slučaju njegove buduće dostupnosti.

8. SUMMARY

This doctoral thesis examines the activities of the Yugoslav security and intelligence services between 1970 and 1990, drawing primarily on archival documentation produced by the Yugoslav communist regime, particularly the State Security Service (SDS), commonly known as the UDBA, as well as on relevant testimonies. It analyses how the SDS discursively constructed Croatian nationalism as a security threat, identified a broad spectrum of perceived adversaries ranging from individual dissidents to organised groups and political movements, developed and implemented specific operational measures against them, and evaluated the effectiveness of those measures.

Particular attention is devoted to individuals and organisations advocating the establishment of an independent Croatian state, whom the SDS consistently designated as “Croatian nationalists” throughout the late socialist period and during the final years preceding the disintegration of Yugoslavia. The thesis explores the ideological premises, operational practices, and institutional mechanisms through which the Service sought to monitor, contain, and suppress nationalist activities deemed threatening to the Yugoslav political order.

Conducted under the official rubric of combating terrorism and countering internal and external “enemy propaganda”, the activities of the Yugoslav secret police frequently amounted to systematic political repression and, in certain instances, may be interpreted as forms of state-sponsored violence. Although these measures were formally directed against the broader political émigré community, archival evidence demonstrates that they disproportionately targeted Croatian and Albanian émigré organisations and individuals.

Among the methods employed by the SDS was the deliberate dissemination of disinformation intended to foster mistrust, exacerbate internal divisions, and undermine cooperation within Croatian émigré circles, thereby weakening their connections with the homeland. The thesis also examines the principal Croatian émigré organisations, their political objectives, and the strategies they employed in challenging and contesting the Yugoslav communist regime.

Particular analytical attention is devoted to the SDS Centre Zagreb, the largest regional centre within the Republican Secretariat of Internal Affairs of the Socialist Republic of Croatia (RSUP SRH). Its operational activities encompassed the surveillance, monitoring, and suppression of prominent Croatian nationalist figures, political leaders, intellectuals, members of

the Croatian émigré community, and representatives of the Catholic Church. The study further examines the organizational structure of the SDS, its personnel recruitment and management practices, and the scope of its activities both within Croatia and across transnational contexts.

By situating the activities of the SDS within the broader ideological and political framework of socialist Yugoslavia, including interpretations that characterize the system as a form of “Titoist federal totalitarianism,” this research highlights the tension between the official discourse of equality, brotherhood, and federalism and the realities of a highly centralized political system. Particular attention is given to the extent to which federal institutions reflected asymmetrical distributions of political power and influence within the Yugoslav federation. The findings contribute to a deeper understanding of the functioning of late-socialist security structures, the mechanisms of political surveillance and repression, and the contested space occupied by Croatian national aspirations during the final decades of socialist Yugoslavia.

The term “UDBA” has persisted as a collective designation for the Yugoslav intelligence and counterintelligence apparatus despite subsequent changes in nomenclature and institutional organization. The Administration of State Security (UDB) was established in 1946 as the successor to the Department for the Protection of the People (OZNA) and, following several organizational reforms, was transformed into the State Security Service – SDS in 1966. In Croatian public and scholarly discourse, the term “UDBA” has remained the most commonly used shorthand for the various incarnations of the Yugoslav state security apparatus.

Drawing upon documentation produced by the Yugoslav communist regime – which, while often fragmentary and not always fully reliable, provides an indispensable point of reference when critically examined and corroborated with other sources – this doctoral thesis reconstructs the ideological, political, and security pressures exerted upon prominent individuals, organizations, and social groups. It also offers a detailed analysis of the political and security environment that shaped the socio-political landscape of the Socialist Republic of Croatia during the final two decades of communist rule.

The character of the communist regime in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) between 1945 and 1990 remains the subject of considerable scholarly debate, particularly regarding its classification as either totalitarian or authoritarian. Some scholars characterize the Yugoslav system as a post-totalitarian authoritarian regime, while others distinguish between separate totalitarian and authoritarian phases, arguing that the communist dictatorship persisted

until the collapse of the Yugoslav state. There is broad agreement that the period up to the early 1950s exhibited pronounced totalitarian features, after which the regime gradually evolved toward more authoritarian forms of governance, although interpretations vary considerably. Other scholars maintain that Yugoslavia never fully attained a totalitarian character, instead describing it as an authoritarian personalist regime in which the League of Communists exercised a dominant and pervasive governing role.

Several authors conceptualize “Titoist federalized totalitarianism” as a constitutive political myth within the discursive framework of Yugoslav propaganda. According to these interpretations, the official rhetoric of interethnic equality, brotherhood, and federalism obscured the operation of a highly centralized political system in which Yugoslav integralism and unitarism functioned as mechanisms for preserving Serbian predominance within key federal institutions. Some scholars further argue that a totalitarian political order was effectively established in the aftermath of the Second World War. In this view, the League of Communists of Yugoslavia (SKJ) operated as the sole political party, Marxism-Leninism was institutionalized as the official state ideology through the educational system and other public institutions, and the population was regularly mobilized through orchestrated political campaigns designed to demonstrate support for and reinforce the legitimacy of the regime.

According to the official position of the Republic of Croatia (RH), the Yugoslav communist regime has been characterized as a totalitarian system, as articulated in the 2006 Declaration adopted by the Croatian Parliament condemning crimes committed during the communist period in Croatia (1945-1990).

This thesis seeks to provide a comprehensive analysis of the political and security conditions in the Socialist Republic of Croatia – SRH during the final two decades of socialist rule (1970-1990), with particular emphasis on state repression as one of the principal mechanisms employed against political opponents, both within Yugoslavia and among the Croatian émigré community abroad.

In the mid-1960s, Yugoslavia embarked upon a series of economic reform initiatives that enjoyed the support of Josip Broz Tito but encountered resistance from his close associate Aleksandar Ranković. The decisive turning point in the process of political liberalization was Ranković’s removal from power in 1966. Having served as Vice President of Yugoslavia since 1963 and as the leading figure within the country’s security and intelligence apparatus, Ranković

was widely regarded as one of the most influential individuals in the Yugoslav leadership and, by some contemporaries, as Tito's potential successor. At the Fourth Plenum of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia (CK SKJ), held on Brijuni in July 1966, he was removed from all political functions and subsequently expelled from the SKJ on charges of abuses committed within the State Security Administration (UDB).

In the aftermath of these developments, the 1967 Declaration on the Name and Position of the Croatian Literary Language was adopted, challenging the linguistic and political premises of the Novi Sad Agreement. Ranković's removal from power contributed to a weakening of party discipline and a gradual reduction in police control over society, creating greater space for the activities of cultural institutions, the media, and religious communities, including the Catholic Church.

Beginning in early 1965, negotiations were conducted in Belgrade between representatives of the Yugoslav government and the Holy See. The Vatican sought guarantees for freedom of conscience and religious practice, arguing that various forms of post-war restrictions and coercive measures against religious communities continued to persist in certain regions. These negotiations culminated in the signing of the Protocol between Yugoslavia and the Holy See in June 1966, which facilitated a limited liberalization and partial pluralization of social life. Nevertheless, the authority of the League of Communists frequently prevailed over formal legal norms, particularly at the local level.

These political developments coincided with significant changes in the international environment. Following the Warsaw Pact intervention in Czechoslovakia in 1968, the Yugoslav republics established Territorial Defence (TO) structures as part of the doctrine of General People's Defence and Social Self-Protection (ONO and DSZ). Within this context, the concept of an "armed nation", advocated by a number of Croatian generals within the Yugoslav People's Army (JNA), gained prominence despite opposition from advocates of a more centralized and unitary federal system.

Against this backdrop, a broad cultural, political, and national reform movement emerged in the Socialist Republic of Croatia during the late 1960s and early 1970s, later becoming known as the Croatian Spring. Rooted in demands for a new constitutional and political arrangement of relations within the Yugoslav federation, the movement represented one of the most significant reformist episodes in post-war Croatian political, social, and cultural development. It was

particularly marked by the public affirmation of Croatian national identity and the articulation of political, economic, and cultural demands associated with greater republican autonomy.

Initially, the movement reflected the dissatisfaction of the reform-oriented wing of the Croatian communist leadership with existing federal arrangements. Over time, however, it attracted broad support among intellectuals, students, cultural institutions, and significant segments of the wider population. Reformist leaders assumed a particularly prominent role during the Tenth Session of the Central Committee of the League of Communists of Croatia (CK SKH), held between 15 and 17 January 1970, when a major political confrontation with Miloš Žanko culminated in the decisive rejection of Yugoslav unitarist conceptions.

The Croatian Spring was driven by a broad coalition of reform-oriented communists, the Matrix Croatica (Matica hrvatska - MH), student organizations, and intellectual circles advocating the affirmation of Croatian national identity, cultural autonomy, and greater republican rights within the Yugoslav federation. Although some scholars have argued that the Catholic Church largely “slept through” the movement, pointing to the normalization of relations between Yugoslavia and the Holy See and Tito’s meeting with Pope Paul VI, the available evidence suggests that the Church provided cautious and largely indirect support while seeking to avoid direct confrontation with the communist authorities. While the Croatian Spring has predominantly been interpreted as an intra-communist political conflict, it also coincided with the Church’s broader efforts to defend religious freedoms, human rights, and the public role of religious communities.

Developments associated with the Croatian Spring were closely monitored by the Croatian political émigré community, which viewed the movement as evidence of growing national consciousness within Croatia. This perception significantly influenced the strategic calculations of several émigré organizations, including the Croatian Revolutionary Brotherhood (HRB). Preparations for what would become the most prominent armed action undertaken by the Croatian political émigré movement – the Fenix 72 operation – began as early as 1968 under the leadership of HRB members based primarily in Australia. The operation envisaged the infiltration of armed groups into Yugoslavia with the objective of initiating guerrilla activities. However, preparations were temporarily suspended during 1971, as HRB leaders feared that armed intervention might provide the Yugoslav authorities with a pretext for the premature suppression of the Croatian Spring.

Following the suppression of the Croatian Spring in late 1971, HRB leaders concluded that widespread dissatisfaction with the Yugoslav regime might create favourable conditions for armed resistance. Acting upon this assessment, a group of nineteen Croatian émigré operatives, later known as the Fenix 72 group, entered Yugoslavia in June 1972 with the intention of encouraging a broader anti-regime uprising and creating conditions for the establishment of an independent Croatian state.

The operation was rapidly neutralized by the Yugoslav security forces. Of the nineteen participants, four were killed during armed confrontations, while thirteen were captured; according to available evidence, nine of those captured were subsequently executed extrajudicially. The remaining participants were subjected to judicial proceedings and sentenced to death. In the case of the youngest participant, however, the death sentence was later commuted to twenty years of rigorous imprisonment. Official documentation justified this decision with the brief notation that further explanation was “omitted as unnecessary.”

Although the Fenix 72 operation failed to achieve its immediate objectives, it became one of the most significant episodes in the history of the Croatian political émigré movement. The operation attracted considerable attention within émigré circles and influenced subsequent strategic thinking among Croatian nationalist organizations abroad. At the same time, it prompted a reassessment of Yugoslav security policy, contributing to the reorganization of elements of the state security apparatus and the intensification of surveillance and repressive measures directed against Croatian nationalist activists both within Yugoslavia and among émigré communities abroad. More broadly, the events surrounding Fenix 72 reflected the persistence of unresolved political and national tensions that continued to shape the Yugoslav state during the final decades of its existence.

Within this broader context, the reforms initiated during the 1960s, together with the political upheavals of the late 1960s and early 1970s, culminated in far-reaching constitutional changes embodied in the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Reformist currents within the League of Communists of Croatia sought to transform Yugoslavia from a highly centralized federation into a more decentralized political community of republics. In Croatia, where debates concerning national representation, constitutional status, and the distribution of political power were particularly pronounced, reformist actors advocated greater equality among the constituent nations and republics, broader economic autonomy, and more

transparent governance. Their program also emphasized comprehensive economic reform and the principle of “clean accounts” in inter-republican economic relations.

The 1974 Constitution represented the most far-reaching attempt to redefine the constitutional structure of Yugoslavia. It formally affirmed the statehood of the constituent republics and expanded their constitutional competencies. The Constitution of the Socialist Republic of Croatia explicitly stated that the Croatian people had established “their own state, the Socialist Republic of Croatia” and affirmed the right of nations to self-determination, including the right to secession. At the same time, the constitutional text emphasized that national freedom and independence were to be realized and protected in the interests of all nations and nationalities within the Yugoslav federation.

Nevertheless, the constitutional settlement of 1974 did not fully resolve the underlying tensions within the federal system. As contemporary observers and later scholars have noted, the new constitutional framework was burdened by contradictions between the expanded powers granted to the republics and the continuing claims to authority advanced by key federal institutions, particularly the leadership of the League of Communists of Yugoslavia and the Yugoslav People's Army. These ambiguities contributed to divergent interpretations of federalism and state sovereignty and provided an important political context for the emergence of groups and individuals advocating greater Croatian autonomy or, in some cases, the establishment of an independent Croatian state.

Such developments attracted the sustained attention of the Yugoslav state security apparatus, which regarded manifestations of Croatian nationalism and separatism as threats to the constitutional order of the federation. From the mid-1960s onward, and with increasing intensity after the suppression of the Croatian Spring, the security services developed extensive surveillance and countermeasures directed against Croatian nationalist activists both within Yugoslavia and abroad. Officially, these activities were justified as efforts to combat terrorism, extremist violence, and hostile émigré activities directed against the Yugoslav state.

The international human rights organization Amnesty International (AI) documented numerous cases of political persecution and allegations concerning the targeted killings of Croatian political émigrés. A report published in 1981 referred to the murders of Bruno Bušić and Nikola Miličević, the latter having been killed in Frankfurt in 1980. A subsequent report issued in 1985 cited the testimony of Josip Majerski, who stated before a court in Munich that, as an

associate of the SDS, he had been instructed to infiltrate the Croatian political émigré community and participate in plans to assassinate Bruno Bušić in Paris, a task he claimed to have refused.

In 1998, Vinko Sindičić was tried in Croatia in connection with the 1978 assassination of Bruno Bušić in Paris. According to the final judgment rendered in 2005, Sindičić was acquitted of the charges. During the proceedings, attention was drawn to inconsistencies in his testimony, including earlier statements in which he alleged that senior officials of both the federal and republican security services had participated in organizing Bušić's assassination. Similar allegations had previously appeared in a 1998 letter addressed to the State Council of the Republic of Croatia, in which he identified Zdravko Mustač and Josip Perković as being connected not only with the assassination of Bruno Bušić but also with attempts to assassinate Nikola Štedul.

Amnesty International consistently expressed concern regarding violations of human rights in Yugoslavia, particularly the arrest and imprisonment of individuals for non-violent activities associated with the defense of civil and political rights. According to AI reports, 553 individuals were convicted of political offences in April and May 1981 alone, approximately 84 percent of which involved verbal expressions deemed hostile or subversive by the authorities. During the late 1970s and early 1980s, the highest number of political convictions occurred in Kosovo, reflecting tensions arising from Albanian demands for greater autonomy and, in some cases, independence. The mass demonstrations of March and April 1981 prompted the Yugoslav authorities to declare a state of emergency and undertake extensive security operations. Approximately 2,000 individuals were arrested, of whom 506 were subsequently convicted and sentenced to various penalties, including 245 who received prison terms ranging from one to fifteen years.

AI also documented cases involving political émigrés who were abducted abroad and subsequently prosecuted in Yugoslavia. One of the most notable examples was that of Vjenceslav Čížek, who was sentenced to fifteen years' imprisonment for producing satirical poems, caricatures, anecdotes critical of the Yugoslav communist regime, and anti-communist articles and essays. In November 1977, Čížek was abducted in Italy, near Lake Como, by operatives of the Yugoslav State Security Service and transferred to Yugoslavia. In 1978, he was sentenced in Sarajevo to fifteen years' imprisonment for "counter-revolutionary activities" and "hostile propaganda" under the provisions of Yugoslav socialist criminal law. Following sustained advocacy by Croatian émigré organizations, Amnesty International, PEN International, and

German authorities, he was released from Zenica Prison in 1988 and permitted to return to the Federal Republic of Germany.

AI reports likewise documented the prosecutions of prominent Croatian intellectuals and dissidents, including Marko Veselica, Franjo Tuđman, and Vlado Gotovac, all of whom received prison sentences. SDS documentation concerning Veselica's manuscript *Review of Some Capital Issues of Western Civilization* illustrates the extent of state surveillance directed against him. A prominent Croatian dissident and advocate of human rights, Veselica was subjected to wiretapping and other surveillance measures during operation "Vir." In 1981, he was sentenced to eleven years' imprisonment for the second time, having previously received a seven-year sentence in 1972 for his involvement in the Croatian Spring.

Amnesty International, together with other human rights organizations, the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), and John Paul II, acting through the mediation of Franjo Šeper and Franjo Kuharić, exerted sustained pressure on the Yugoslav authorities regarding political prisoners and human rights violations. As a result of these international and ecclesiastical efforts, Marko Veselica was released before serving the entirety of his sentence.

The Yugoslav communist regime relied extensively upon the institutions of state security, judicial prosecution, and coercive power to suppress perceived threats to the existing political order. State repression constituted a central mechanism through which the regime sought to preserve both its political authority and the integrity of the Yugoslav federation. At the same time, the extensive use of surveillance, political prosecutions, and other repressive measures frequently intensified existing political and national tensions. While the eventual disintegration of Yugoslavia cannot be attributed solely to state repression, the interaction between coercive state policies, unresolved national questions, competing constitutional visions, and broader political transformations played a significant role in shaping the crisis that culminated in the dissolution of the Yugoslav state.

Accordingly, this study focuses on state repression in the Socialist Republic of Croatia during the period extending from the Croatian Spring to the disintegration of the Yugoslav communist state and the achievement of Croatian independence (1970-1990). Within this framework, particular attention is devoted to the existing historiography and to the available archival sources that illuminate the political and security dynamics of the period.

Prior to the Brijuni Plenum of 1966, the Yugoslav security services generated extensive documentation, resulting in the creation of substantial archival holdings at both the federal and republican levels. Following the reorganization of the security apparatus between 1966 and 1968, and pursuant to decisions adopted by political and state authorities, selected records were redistributed among the republics. These transfers included documentation relating to the activities of the State Security Service and to individuals and groups categorized by the authorities as engaged in “enemy” or “hostile” activities, which were subsequently placed under the jurisdiction of the republican secretariats for internal affairs.

It is also important to emphasize that the archival holdings of the Yugoslav security services were subjected to selective destruction beginning in 1966. The purpose of this process was to eliminate files deemed operationally irrelevant because they did not contain information concerning alleged hostile activities. A further wave of destruction occurred during the systemic transformations of the late 1980s and early 1990s. Amid the dissolution of Yugoslavia, additional records were removed by state officials, resulting in a significant portion of the archival holdings of the Federal Secretariat for Internal Affairs (SSUP) coming under the control of the Serbian security services, while some materials were subsequently transferred to the Archives of Serbia. Nevertheless, the Croatian State Archives (HDA) preserve a substantial body of documentation produced by the SDS, including numerous operational files relating to individuals and organizations regarded by the authorities as politically hostile. Despite these holdings, parts of the archival record remain incomplete, fragmented, or inaccessible to researchers.

This study draws upon individual case files, operational records, daily reports, and other documentation produced by the SDS, particularly its Zagreb Centre, as well as materials relating to the organization and functioning of the Service, including internal reports and personnel records. Unlike most countries of the former Eastern Bloc, the successor states of the SFRJ did not systematically preserve the archival holdings of their state security institutions. Benefiting from the relatively recent accessibility of original archival materials produced by the communist authorities in Croatia and Yugoslavia, this study seeks to reconstruct as accurately as possible the political and security environment of SRH during the final two decades of communist rule. Particular emphasis is placed on the activities of the SDS and its efforts to monitor, contain, and suppress Croatian nationalist organizations, movements, and individuals perceived by the authorities as threats to the constitutional and political order of socialist Yugoslavia.

The first hypothesis examines the extent to which the Presidency of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, its executive body, the Council for the Protection of the Constitutional Order, and the Presidency of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia influenced the leadership and operational priorities of the State Security Service (SDB) within the Federal Secretariat for Internal Affairs - SSUP.

The second hypothesis investigates the extent to which the Presidency of the Socialist Republic of Croatia, the Council for the Protection of the Constitutional Order, the Executive Council of the Croatian Parliament, and the Presidency of the Central Committee of the League of Communists of Croatia shaped the leadership, priorities, and activities of the State Security Service in SRH.

The third hypothesis posits that Croatian nationalism remained one of the principal operational concerns of the SDS throughout the final two decades of the Yugoslav communist regime (1970-1990).

The fourth hypothesis examines whether the SDS consistently identified prominent Croatian intellectuals, political dissidents, and members of the Croatian political émigré community as the principal bearers of anti-Yugoslav activity and among the most significant perceived threats to the socialist political order because of their advocacy of an independent Croatian state.

Through the examination of these hypotheses, the study seeks to clarify how Croatian nationalism was conceptualized and represented by the SDS and the Yugoslav communist authorities, identify the principal individuals and organizations targeted by the Service, analyse the operational methods employed against them, and evaluate the effectiveness and consequences of those measures. Limited attention is also devoted to the role of individual collaborators and informants within the broader security system.

The methodological framework of this research consists of five interrelated units. The first examines the legal and normative foundations governing the activities of the Yugoslav security and intelligence services between 1970 and 1990, including legislation, regulations, instructions, strategic directives, and binding political decisions. The second analyses the organizational structure, management, and operational functioning of the SDS. The third provides a comprehensive examination of SDS reports, analyses, memoranda, and directives produced between 1970 and 1990. The fourth focuses on semi-annual, annual, operational, and daily

reports, primarily from the SDS Zagreb Centre and, where relevant, from the SDS Split Centre and other regional centres. The fifth consists of a critical analysis of testimonies provided by selected individuals who directly witnessed or participated in the events under examination.

Accordingly, this doctoral thesis is structured into ten chapters. Chapter One introduces the research topic and outlines the objectives, hypotheses, research questions, methodological approach, theoretical framework, anticipated scientific contribution, and overall structure of the study. Chapter Two examines the organization, management, legal foundations, and operational methods of the Yugoslav security services between 1970 and 1990. Particular attention is devoted to the responsibilities of the SDB/SDS, the 1967 Work Regulations, the Uniform Principles Governing the Application of State Security Operational Methods and Measures, the regulations governing the Service between 1975 and 1990, and the organizational structure of the SDS as it existed in 1978.

Chapter Three analyses SDS activities during the early 1970s, focusing on the operations of the Zagreb Centre, the treatment of prominent Croatian intellectuals, the suppression of Matrix Croatica and student organizations following the Croatian Spring, assessments of the internal political situation, émigré activities, and perceptions of the relationship between the so-called “internal” and “external enemy.” Chapter Four examines SDS operations during the second half of the 1970s, including analyses of Croatian nationalism, statistical reviews of SDS activities, assessments of reports produced by individual operational sectors, and evaluations of planned and implemented activities within the Zagreb Centre. Chapter Five explores SDS activities during the 1980s, with particular emphasis on the monitoring of prominent Croatian intellectuals, the implementation of operational measures, and the application of the Unified Program Orientation of the SDB (1986-1990), which prioritized the suppression of the “internal enemy” and the activities of Croatian political émigrés.

Chapter Six examines SDS and SDB activities during the late 1980s, comparing broader republican-level operations with those of the Zagreb Centre and analysing the final reports and operational plans produced on the eve of Yugoslavia’s disintegration. Chapter Seven presents the study’s conclusions. Chapter Eight contains appendices, including relevant legislation, organizational charts, management schemes, statistical tables, and graphic representations. Chapter Nine provides a list of abbreviations, while Chapter Ten contains the bibliography and

source list, organized into archival materials, unpublished documents, periodicals, official publications, monographs, and other relevant sources.

The aim of this doctoral thesis is to examine the activities of the State Security Service, the secret political police of the communist regime in the Socialist Republic of Croatia, in relation to Croatian nationalism between 1970 and 1990, using the SDS Zagreb Centre as a case study. Through a critical analysis of archival sources and other relevant evidence, the study seeks to address its central research questions, evaluate the proposed hypotheses, and contribute to a more comprehensive understanding of the relationship between the Yugoslav state security apparatus and Croatian nationalist movements during the final two decades of communist rule.

Particular attention is devoted to the mechanisms through which the SDS monitored, categorized, and suppressed individuals and organizations perceived as threats to the constitutional and political order of socialist Yugoslavia. At the same time, the thesis seeks to reconstruct the broader political and security environment of SRH and to examine the role of prominent individuals and groups who advocated greater Croatian autonomy or the establishment of an independent Croatian state.

To achieve these objectives, the available archival, documentary, and testimonial evidence has been subjected to systematic analysis and critical comparison. The research combines qualitative examination of primary sources with contextual interpretation grounded in the relevant historiography, enabling a comprehensive assessment of the political, ideological, and security dimensions of the relationship between the SDS and Croatian nationalism.

The principal scholarly contribution of this thesis lies in its extensive use of previously underutilized archival materials, particularly documentation produced by the SDS Zagreb Centre, and in its systematic reconstruction of the operational practices, priorities, and perceptions of the Yugoslav state security apparatus. By examining the interaction between the SDS and Croatian nationalist actors from 1970 to 1990, the study contributes to a deeper understanding of political repression, state security structures, and the dynamics of national mobilization during the final decades of socialist Yugoslavia.

Keywords: Croatian nationalism, communism, enemy, repression, State Security Service

9. POPIS PRILOGA

9.1. Zakoni i akti koji su definirali djelovanje represivnih tijela SFRJ

- 1971.

*Uputstvo o s(u)radnji i medjusobnim obavezama Službe državne bezb(j)ednosti i odgovarajućih službi Saveznog sekretarijata za inostrane (vanjske) poslove, od 9. studenog 1971.*¹⁰⁵²

Radni materijal SDB SSUP, *Poslovi i funkcija Službe državne bezb(j)ednosti SSUP* od 25. prosinca 1971.¹⁰⁵³

Predsjednik Republike Josip Broz Tito i predsjednik Savezne skupštine Mijalko Todorović, potpisali su 29. prosinca 1971. *Zakon o vršenju unutrašnjih poslova iz nadležnosti saveznih organa uprave.*¹⁰⁵⁴

- 1972.

Predsjedništvo SFRJ, Savjet za poslove državne bezb(j)ednosti, donijelo je 24. ožujka 1972. *Izv(j)eštaj o I. s(j)ednici Sav(j)eta održanoj 21. marta 1972. g.,* što je potpisao predsjednik Republike i predsjednik Savjeta za poslove državne bezb(j)ednosti (DB) Josip Broz Tito.¹⁰⁵⁵

Predsjedništvo SFRJ, 19. travnja 1972. na svojoj beogradskoj sjednici donijelo je *Odluku o osnivanju Službe Preds(j)edništva SFRJ za pitanja državne bezb(j)ednosti,* što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Krste Crvenkovski.¹⁰⁵⁶

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 19. travnja 1972. u Beogradu *Odluku o osnivanju Komisije Preds(j)edništva SFRJ za uskladjivanje rada organa koji vrše poslove državne bezb(j)ednosti,* što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Krste Crvenkovski.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵² SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1196/1971, SSUP SDB, Beograd, str. pov. br. 5652/2 13.7.1971. god., 25.

¹⁰⁵³ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2314/1971, prim. br. 17.

¹⁰⁵⁴ Službeni list SFRJ br. 60/71.

¹⁰⁵⁵ *Predsjedništvo SFRJ, Sav(j)et za poslove državne bezb(j)ednosti, Beograd, sp. br. 06-4/72-21, 6.* Prvi predsjednik Savjeta bio je predsjednik Predsjedništva SFRJ Josip Broz Tito. Savjet za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva SFRJ sačinjavali su; članovi Predsjedništva SFRJ, član Predsjedništva CK SKJ, a po položaju članovi Savjeta bili su; predsjednik SIV-a te savezni sekretari za unutarnje poslove, narodnu obranu i vanjske poslove. Savjet je neposredno pratio stanje državne sigurnosti, donosio odluke, utvrđivao obveze i prijedloge koje su obvezivale na provedbu SDB/SDS SSUP SFRJ. Usp. Vukušić 2002, 194.

¹⁰⁵⁶ *Predsjedništvo SFRJ, Beograd, br. str. pov. 48/1. Član 9 Odluka stupa na snagu danom donošenja, i neće se objavljivati u "Službenom listu SFRJ".*

¹⁰⁵⁷ *Predsjedništvo SFRJ, Beograd, br. str. pov. 12. Član 7 Odluka stupa na snagu danom donošenja, i neće se objavljivati u "Službenom listu SFRJ".*

*Nacrt Zakona o osnovama sistema zaštite Ustavom SFRJ utvrdjenog poretka /državna bezb(j)ednost/ od 15. svibnja 1972.*¹⁰⁵⁸

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 22. svibnja 1972. u Beogradu *Poslovnik o radu Predsjedništva SFRJ*, što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Krste Crvenkovski.¹⁰⁵⁹

Predsjedništvo SFRJ, Savjet za poslove državne bezb(j)ednosti, donijelo je 29. svibnja 1972. *Informaciju o razmatranju i usvajanju dokumenata 1. s(j)ednice Sav(j)eta za poslove državne bezb(j)ednosti na 9. s(j)ednici Preds(j)edništva SFRJ.*¹⁰⁶⁰

SSUP, je 31. svibnja 1972. donio *Pr(ij)edlog za donošenje Zakona o osnovama sistema zaštite Ustavom SFRJ utvrdjenog poretka / državna bezb(j)ednost /.*¹⁰⁶¹

SSUP, je 7. kolovoza 1972. donio dokument *Zadaci organa unutrašnjih poslova u sprovođenju Direktive Predsjednika Republike.*¹⁰⁶²

SSUP, je 16. rujna 1972. donio dokument *Bezb(j)ednosna situacija i sprovođenje Direktive Predsjednika Republike.*¹⁰⁶³

- 1973.

Predsjedništvo SFRJ, je 5. travnja 1973. u Beogradu donijelo *Odluku o ustanovljenju funkcije savjetnika Predsjedništva SFRJ za pitanja državne sigurnosti*, što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Rato Dugonjić.¹⁰⁶⁴

Predsjedništvo SFRJ, je 5. travnja 1973. u Beogradu donijelo *Odluku o imenovanju savjetnika Predsjedništva SFRJ za pitanja državne sigurnosti*. Za savjetnika Predsjedništva SFRJ za pitanja državne sigurnosti,

*imenuje se general-pukovnik Ivan Mišković, dosadašnji specijalni savjetnik Predsjednika Republike za pitanja sigurnosti,*¹⁰⁶⁵

¹⁰⁵⁸ SI-AS-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2303/1972. *ssup-sluzba drzavne bezbednosti depesa str. pov. br. 4613/1-1013 dana, 22.5.1972.*

¹⁰⁵⁹ Službeni list SFRJ br. 30/72.

¹⁰⁶⁰ *Preds(j)edništvo SFRJ, Sav(j)et za poslove državne bezb(j)ednosti, broj evidencije (dalje: br. evid.) 6.*

¹⁰⁶¹ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2303/1972. *Savezno izvoršno v(ij)će, Beograd, 18 Pov. 119, 2.VI.1972.*

¹⁰⁶² SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1362/1972. *SSUP, Beograd, 7. avgust 1972., prim. br. 38.*

¹⁰⁶³ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1404/1972. *SSUP, Beograd, 16. septembra 1972., prim. br. 23.*

¹⁰⁶⁴ Službeni list SFRJ br. 21/73.

¹⁰⁶⁵ Usp. Mišković i Bader 2021, 22-25, 134-137, 139-141, 142-148. *Uloga savjetnika, Specijalni sav(j)etnik – rad, O funkciji specijalnog savjetnika, Specijalni savjetnik predsjednika Republike i Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ Josipa Broza Tita.*

što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Rato Dugonjić.¹⁰⁶⁶

Savezna skupština, donijela je 13. srpnja 1973. *Rezoluciju o osnovama za ostvarivanje društvene samozaštite u sustavu samoupravljanja*, koju su potpisali predsjednik Savezne skupštine Mijalko Todorović, potpredsjednik Društveno-političkog vijeća (DPV) Ilija Rikanović i predsjednik Vijeća naroda Mika Špiljak.¹⁰⁶⁷

SSUP, je u listopadu 1973. donio *Zadatke organa unutrašnjih poslova u sprovođenju Zaključaka Izvoršnog biroa Predsjedništva SKJ o aktu(a)lnim pitanjima jačanja bezb(j)ednosti i samozaštite samoupravnog društva*.¹⁰⁶⁸

Predsjednik Republike Josip Broz Tito i predsjednik Savezne skupštine Mijalko Todorović, potpisali su 28. prosinca 1973. *Ukaz o proglašenju Zakona o osnovama sustava državne sigurnosti*.¹⁰⁶⁹

- 1974.

Službeni list SFRJ, od 3. siječnja 1974. donio je *Zakon o temeljih sistema državne varnosti (Zakon o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti)*.¹⁰⁷⁰

Predsjednik Republike Josip Broz Tito i predsjednik Skupštine SFRJ Kiro Gligorov, potpisali su 26. prosinca 1974. *Ukaz o proglašenju Zakona o savezним savjetima*.¹⁰⁷¹

- 1975.

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 10. siječnja 1975. *Odluku o imenovanju predsjednika i članova Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Za predsjednika Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka imenovan je Vladimir Bakarić, član Predsjedništva SFRJ, a odluku je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Petar Stambolić.¹⁰⁷²

SSUP, SSNO i SSIP, donijeli su 4. veljače 1975. *Jedinstvena načela o prim(j)eni sredstava i metoda u vršenju poslova državne bezb(j)ednosti*.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁶ Službeni list SFRJ br. 21/73. Usp. Manolić 2016, 37. Mišković i Bader 2021, 400, 403-404, 421-423, 490, 493-513, 514-515.

¹⁰⁶⁷ Službeni list SFRJ br. 40/73.

¹⁰⁶⁸ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1362/1973. *SSUP i Izvoršni biro Predsjedništva SKJ, Beograd, oktobar 1973., prim. br. 65.*

¹⁰⁶⁹ Službeni list SFRJ br. 1/74.

¹⁰⁷⁰ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2303/1974. *Uradni list SFRJ, 3. januar 1974., št. 1.*

¹⁰⁷¹ Službeni list SFRJ br. 66/74.

¹⁰⁷² Službeni list SFRJ br. 8/75.

¹⁰⁷³ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 46, prim. 74/1975, str. pov. br. 1732.

Savezno izvršno vijeće SFRJ, donijelo je 5. veljače 1975. *Odluku o poslovima državne bezb(j)ednosti koje vrše pojedini savezni organi.*¹⁰⁷⁴

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 14. ožujka 1975. *Odluku o imenovanju tajnika Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka.* Za tajnika Saveznog savjeta imenovan je Milisav Đurić, rukovoditelj Službe za pitanja državne sigurnosti Predsjedništva SFRJ,¹⁰⁷⁵ što je potpisao potpredsjednik Predsjedništva SFRJ Petar Stambolić.¹⁰⁷⁶

Predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske Jakov Blažević, potpisao je 1. travnja 1975. *Ukaz o proglašenju Zakona o republičkim savjetima.*¹⁰⁷⁷

Predsjedništvo SRH, donijelo je 7. svibnja 1975. *Odluku o imenovanju predsjednika i članova Savjeta za zaštitu ustavnog poretka,* za predsjednika Savjeta za zaštitu ustavnog poretka imenovan je Zvonimir Jurišić, član Predsjedništva SR Hrvatske, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SRH Jakov Blažević.¹⁰⁷⁸

Predsjednik Republike i vrhovni zapovjednik oružanih snaga SFRJ Josip Broz Tito, donio je 27. lipnja 1975. *Direktivu za organizaciju i pripreme aktivnosti i m(j)era na suzbijanju eventualne krizne situacije u zemlji.*¹⁰⁷⁹

SDB SSUP, donijela je 1. kolovoza 1975. *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti,* koja je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁸⁰

SSUP, je 25. studenog 1975. donio *Uputstvo o izv(j)eštavanju u Službi državne bezb(j)ednosti,* što je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁸¹

- 1976.

SSUP, je 23. travnja 1976. donio *Uputstvo o koriš(t)enju sredstava za specijalne izdatke Službe državne bezb(j)ednosti u Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove,* što je potpisao Savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 45, br. 150, prim. 74/1975.

¹⁰⁷⁵ Usp. Mišković i Bader 2021, 84-86. *O Službi Predsjedništva SFRJ za poslove DB.*

¹⁰⁷⁶ Službeni list SFRJ br. 14/75.

¹⁰⁷⁷ Narodne novine, br. 12/75.

¹⁰⁷⁸ Narodne novine, br. 19/75.

¹⁰⁷⁹ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1975, prim. br. 29, Str. pov. br. 1340/15.

¹⁰⁸⁰ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1975, prim. br. 205, Str. pov. br. 7492.

¹⁰⁸¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, šif. 31, r. br. 49/1975, prim. br. 83, str. pov. br. 393/1.

¹⁰⁸² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, Rad Službe, ozn. pred. 31/44/1976, raz. prav. SDS, IV. dio, pred. 1, prim. br. 9. Usp. Spasić 2000. Vukušić 2002, 183-184.

- 1977.

SSUP, je 22. veljače 1977. donio *Uputstvo o dokumentaciji u Službi državne bezb(j)ednosti*, što je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁸³

SSUP, je 31. svibnja 1977. donio *Uputstvo o dopuni uputstva o izvo(j)eštavanju u Službi državne bezb(j)ednosti*, što je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁸⁴

SSUP, Centar za stručno obrazovanje, donio je u studenom 1977. materijal *Dokumentacija Službe državne bezb(j)ednosti*, čiji je autor Vidan Marković.¹⁰⁸⁵

- 1978.

Sabor SRH, donio je 9. svibnja 1978. *Odluku o proglašenju izbora i objavi sastava Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske*, što je potpisao predsjednik Sabora SRH Jure Bilić.¹⁰⁸⁶

RSUP SRH, donio je 20. prosinca 1978. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*, što je potpisao republički sekretar unutrašnjih poslova Zlatko Uzelac.¹⁰⁸⁷

- 1979.

SSNO, Uprava bezb(j)ednosti (UB), Obav(j)eštajno-bezb(j)ednosni školski centar (OBŠC), donio je u travnju 1979. dokument-studijsku diskusiju – *D(j)elovanje unutrašnjeg neprijatelja protiv ustavom utvrđenog poretka SFRJ i njenih oružanih snaga*.¹⁰⁸⁸

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 24. svibnja 1979. *Odluku o imenovanju predsjednika, zamjenika predsjednika i članova Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Za predsjednika Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka imenovan je Vladimir Bakarić, za zamjenika predsjednika Lazar Koliševski,¹⁰⁸⁹ za članove Vidoje Žarković i Stane Dolanc, članovi po položaju bili su; Veselin Đuranović, predsjednik Saveznog izvršnog vijeća, Franjo Herljević, savezni

¹⁰⁸³ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1463/1977, prim. 144, Str. pov. br. 1584/5.

¹⁰⁸⁴ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1463/1977, prim. br. 107, Str. pov. br. 8664/1.

¹⁰⁸⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/33/1977.

¹⁰⁸⁶ Narodne novine, br. 22/78.

¹⁰⁸⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1978, raz. prav. SDS, I. dio, pred. 1.

¹⁰⁸⁸ HR-HDA, UB SSNO-OBŠC *Vojna tajna*, Str. pov. 621, General-pukovnik Branislav Joksović, načelnik UB-a SSNO-a, koji je bio četvrti načelnik KOS-a. Usp. Lopušina 1995-2002. Vukušić 2002, 175. Srbijanac Branislav Joksović bio je samo godinu dana šef UB JNA.

¹⁰⁸⁹ Usp. Mišković i Bader 2021, 433. 18. 11. 1972. Lazar Koliševski – Bio kod Stane Dolanca. Plakao, rekao da mu je pretre(s)en stan. – Spreman da iznese najcrnije stvari za Crvenkovskog. – Da su mu dolazili hrvatski nacionalisti poput Gotovca i drugih. – Tamo će biti loma. Traži razgovor sa drugom Titom.

sekretar za unutrašnje poslove, Nikola Ljubičić, savezni sekretar za narodnu obranu i Josip Vrhovec, savezni sekretar za vanjske poslove, a odluku je potpisao predsjednik Predsjedništva, predsjednik Republike Josip Broz Tito.¹⁰⁹⁰

SDB SSUP-a, donijela je 28. prosinca 1979. *Uputstvo o radu Službe državne bezb(j)ednosti u (inozemstvu)*, što je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Franjo Herljević.¹⁰⁹¹

- 1980.

SSNO-a, Uprava bezb(j)ednosti, donijela je 27. veljače 1980. *Uputstvo o dokumentaciji i evidenciji organa bezb(j)ednosti i vojne policije u oružanim snagama SFRJ*, što je potpisao zamjenik načelnika general-major Jere Grubišić.¹⁰⁹²

Predsjedništvo SRH, donijelo je 28. svibnja 1980. *Odluku o osnivanju Savjeta za zaštitu ustavnog poretka i njegovim zadacima i nadležnostima*, čiji je potpisnik predsjednik Predsjedništva SRH Jakov Blažević.¹⁰⁹³

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 18. srpnja 1980. *Odluku o imenovanju sekretara Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Za sekretara Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka imenovan je Ilija Jovović, rukovoditelj Službe za pitanja državne sigurnosti Predsjedništva SFRJ, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Cvijetin Mijatović.¹⁰⁹⁴

- 1981.

Odjel za kadrovske poslove RSUP-a SRH, donio je 2. lipnja 1981. *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti (Pr[o]čišćeni tekst)*, koji je potpisao načelnik odjela Josip Arnerić.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Službeni list SFRJ br. 26/79.

¹⁰⁹¹ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 2233/1979, br. evid. 9, Str. pov. 8546.

¹⁰⁹² HR-HDA, SSNO UB, Str. pov. br. 291-1. Usp. Lopušina 1995-2002. Vukušić 2002, 175. Šesti načelnik KOS, bio je Šibenčanin general Jere Grubišić. Prije rata je bio zemljoradnik, član KPJ od 1943. godine, poslije rata časnik vojne sigurnosti i zamjenik načelnika Uprave sigurnosti JNA. Grubišić je punih dvanaest godina proveo u upravi sigurnosti, penjući se hijerarhijski do vrha. Koliko je bio utjecajan govori to da je njegov nasljednik, sedmi načelnik KOS, general Ilija Čeranić, držao njegovu sliku na radnom stolu umjesto Brozove. Ovaj Srbin rođen je u Han Pijesku, također je vojničku karijeru gradio i po Hrvatskoj. Manolić 2016, 175-177.

¹⁰⁹³ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/304/1980, pred. 5, br.: 660/80.

¹⁰⁹⁴ Službeni list SFRJ br. 43/80.

¹⁰⁹⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1981, raz. prav. SDS-a, I. dio, pred. 2, br.: kab. str. pov. 26/1-1981.

SDS RSUP-a, je 6. srpnja 1981. donijela dokument *Organizacija SDS-a na privremeno zauzetom teritoriju (PZT) – osnovni principi*, kojeg je 9. srpnja 1981. svim centrima i ispostavama SDS RSUP SRH uputio zamjenik republičkog sekretara za SDS Vinko Bilić.¹⁰⁹⁶

SDS RSUP-a, je 6. srpnja 1981. donijela dokument *Podsjetnik za izbor, angažiranje i osposobljavanje suradnika posebne namjene*, kojeg je 9. srpnja 1981. svim centrima i ispostavama SDS RSUP SRH uputio zamjenik republičkog sekretara za SDS Vinko Bilić.¹⁰⁹⁷

SDS RSUP-a, je 6. srpnja 1981. donijela dokument *Podsjetnik za izbor, angažiranje i osposobljavanje operativnih radnika "B" organizacije*, kojeg je 9. srpnja 1981. svim centrima i ispostavama SDS RSUP SRH uputio zamjenik republičkog sekretara za SDS Vinko Bilić.¹⁰⁹⁸

- 1982.

Predsjedništvo SRH, donijelo je 14. siječnja 1982. *Poslovník o organizaciji i radu Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske*, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SRH Jakov Blažević.¹⁰⁹⁹

RSUP SRH, donio je 5. svibnja 1982. *Uputstvo o organizaciji, zadacima, sredstvima i metodama djelovanja organa unutrašnjih poslova na privremeno zaposjednutoj teritoriji*, što je potpisao republički sekretar unutrašnjih poslova Zlatko Uzelac.¹¹⁰⁰

Sabor SRH, donio je 10. svibnja 1982. *Odluku o izboru Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske*, za predsjednika Predsjedništva SRH izabran je Marijan Cvetković,¹¹⁰¹ što je potpisao predsjednik Sabora SRH Jovo Ugrčić.¹¹⁰²

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 1. rujna 1982. *Odluku o imenovanju predsjednika i članova Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Za predsjednika Saveznog savjeta imenovan je Lazar Koliševski, član Predsjedništva SFRJ, za članove iz reda Predsjedništva SFRJ imenovani su Petar

¹⁰⁹⁶ HR-HDA, *Narodna obrana*, prim. br. 8. Na radnom sastanku operativnih radnika raspoređenih na poslovima obrambenih priprema, održanom u sjedištu Službe 30. lipnja 1980. godine, pored ostalog, raspravljano je i o realizaciji toč. 13., odnosno ovog zadatka, 1/21. Usp. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 312/1977 od 23.9. Akcija "Anindol" sigurnosna procjena, (zamjenik republičkog sekretara za SDS Vinko Bilić).

¹⁰⁹⁷ HR-HDA, *Narodna obrana*, prim. br. 8. Dosadašnja praksa Službe poznaje; suradnika obavještajca, rezidenta, veznika, radio-telegrafiste, diverzanta, kurira i bazu, 10/46.

¹⁰⁹⁸ HR-HDA, *Narodna obrana*, prim. br. 8. Kod popunjavanja ratne organizacije Službe državne sigurnosti rezervnim, operativnim i drugim radnicima iz građanstva zauzeto je stanovište da se primjenjuju isti kriteriji kao i kod zasnivanja stalnog radnog odnosa u SDS, 1/59.

¹⁰⁹⁹ Narodne novine, br. 5/82.

¹¹⁰⁰ HR-HDA, *Narodna obrana*, evid. br. 114, br.: IV/2-DT-66/1-1982.

¹¹⁰¹ Usp. Manolić 2016, 143.

¹¹⁰² Narodne novine, br. 21/82. Usp. Jovo Ugrčić bio je načelnik SDS-a za SRH nakon preustroja Udbe 1966. do početka 1970-ih. Vidi i bilješku: (158). HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, CZG, inf. br. 540/1981 od 14.5. Akcija "Vir", Izvor: "Drava". Gotovac Vlado (OO), Franjo Tudjman (OO) i Muslim Nikola (OK) – aktivnosti.

Stambolić i Vidoje Žarković, članovi Saveznog Savjeta po položaju bili su; Milka Planinc, predsjednica Saveznog izvršnog vijeća, Stane Dolanc, savezni sekretar za unutrašnje poslove, Branko Mamula,¹¹⁰³ savezni sekretar za narodnu obranu, Lazar Mojsov, savezni sekretar za vanjske poslove, kao predstavnik rukovodećih organa (tijela) društveno-političkih organizacija u federaciji Franjo Herljević, član Predsjedništva CK SKJ, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Petar Stambolić.¹¹⁰⁴

- 1983.

SSNO, Centar za strategijska istraživanja GŠ-a JNA, donio je 1983. dokument *Strategija oružane borbe*, a što je prethodno na sjednici od 6. travnja 1983. usvojilo Predsjedništvo SFRJ te potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Petar Stambolić.¹¹⁰⁵

SSUP, je 22. svibnja 1983. donio *Informaciju o s(u)radnji saveznih, republičkih i pokrajinskih organa uprave u ostvarivanju funkcije bezb(j)ednosti*.¹¹⁰⁶

SSUP, je 28. listopada 1983. donio *Pr(ij)edlog Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti*, što je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Stane Dolanc.¹¹⁰⁷

Predsjedništvo SFRJ i Skupština SFRJ, donijeli su 2. studenog 1983. *Ukaz o proglašenju Zakona o Saveznom savjetu za zaštitu ustavnog poretka*, što su potpisali predsjednik Predsjedništva SFRJ Mika Špiljak i predsjednik Skupštine SFRJ Vojo Srzentić.¹¹⁰⁸

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 7. prosinca 1983. *Odluku o imenovanju predsjednika i članova Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Za predsjednika Saveznog savjeta imenovan je Lazar Koliševski, član predsjedništva SFRJ, za članove iz sastava Predsjedništva SFRJ Petar Stambolić i Vidoje Žarković, iz sastava dužnosnika u tijelima društveno-političkih organizacija u federaciji u

¹¹⁰³ Usp. HE MI 2021, Mamula, Branko, admiral JNA (Slavsko Polje kraj Vrginmosta, danas Gvozd, 30. V. 1921 – Tivat, Crna Gora, 19. X. 2021). *Nakon rata bio je politički komesar flote i pomorske zone, zapovjednik vojnopomorskoga područja, načelnik Uprave Ratne mornarice, načelnik Generalštaba JNA, a 1982–88. savezni sekretar za narodnu obranu. Dobio je čin admirala flote.*

¹¹⁰⁴ Službeni list SFRJ br. 55/82. Usp. Axboe Nielsen 2022, 44.

¹¹⁰⁵ HR-HDA, *Predsjedništvo SFRJ, Beograd, br.: 362/1/1983, Strategija oružane borbe UIDK 355.43(497).*

¹¹⁰⁶ SI-AS-1931-RSNZ/SRS, ozn. pred. 1177/1980, 13, 17. *Do sada je propisano 12 zajedničkih metodologija iz oblasti državne i javne bezb(j)ednosti i 14 zajedničkih nomenklatura po kojima se godišnje razm(j)enjuje oko 700. 000 podataka na magnetnim trakama. SSUP sa republičkim i pokrajinskim sekretarijatima razm(j)enjuje podatke i preko pisanih dokumenata (godišnje se razm(j)eni oko 210. 000 dokumenata) (...) U periodu od 1977. do konca 1984. godine, Institut je razvio, proizveo i isporučio organima i službama bezb(j)ednosti 84 vrste uređjaja, operativno-tehničkih sredstava i kontradiverzione opreme. U periodu od 1981. do 1984. godine popravljeno je ili servisirano 788 uređjaja i operativno-tehničkih sredstava.*

¹¹⁰⁷ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP br. 442/16, SIV, Beograd, 21 br. str. pov. 299/83.

¹¹⁰⁸ Službeni list SFRJ br. 57/83.

sporazumu s tim tijelima Franjo Herljević, član Predsjedništva CK SKJ, Članovi Saveznog savjeta po položaju bili su; predsjednik Saveznog izvršnog vijeća, savezni sekretar za unutrašnje poslove, savezni sekretar za narodnu obranu i savezni sekretar za vanjske poslove, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Mika Špiljak.¹¹⁰⁹

- 1984.

SDS RSUP-a SRH, donijela je 23. siječnja 1984. *Plan i program obuke suradnika posebne namjene.*¹¹¹⁰

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 21. ožujka 1984. *Pravilo službe organa bezb(j)ednosti u oružanim snagama Socijalističke Federacije Republike Jugoslavije*, čiji je potpisnik predsjednik Predsjedništva SFRJ Mika Špiljak.¹¹¹¹

Predsjedništvo SFRJ i Skupština SFRJ, donijeli su 28. ožujka 1984. *Ukaz o proglašenju Zakona o osnovama sistema državne sigurnosti*, što su potpisali predsjednik Predsjedništva SFRJ Mika Špiljak i potpredsjednik Skupštine SFRJ Mirko Popović.¹¹¹²

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 30. svibnja 1984. *Odluku o razrješenju i imenovanju predsjednika i članova Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka*. Razriješeni su predsjednik Saveznog savjeta Lazar Koliševski i članovi Petar Stambolić, Vidoje Žarković i Franjo Herljević. Za predsjednika Saveznog savjeta imenovan je Stane Dolanc, član Predsjedništva SFRJ, za članove iz reda članova Predsjedništva SFRJ, Nikola Ljubičić i Lazar Mojsov, iz reda dužnosnika u tijelima društveno-političkih organizacija u Federaciji u sporazumu s tim tijelima Petar Matić, član Predsjedništva CK SKJ. Članovi Saveznog savjeta po položaju bili su; predsjednik Saveznog izvršnog vijeća, savezni sekretar za unutrašnje poslove, savezni sekretar za narodnu obranu i savezni sekretar za vanjske poslove, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Veselin Đuranović.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ Službeni list SFRJ br. 69/83.

¹¹¹⁰ *Narodna obrana*, 2942 68.

¹¹¹¹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/272/1984. *Str. pov. br. 109, Ovo pravilo stupa na snagu danom donošenja, kada prestaje da važi Pravilo službe organa bezb(j)ednosti u oružanim snagama Socijalističke Federacije Republike Jugoslavije (posebno izdanje Saveznog sekretarijata za narodnu [obranu]-Uprava bezb(j)ednosti, pov. br. 14. od 17.XI.1975. godine).*

¹¹¹² Službeni list SFRJ br. 15/84.

¹¹¹³ Službeni list SFRJ br. 31/84.

Savezno izvršno vijeće, donijelo je 1. lipnja 1984. *Nacrt Odluke o utvrdjivanju poslova državne bezb(j)ednosti koje neposredno vrše pojedini savezni organi (tijela) uprave.*¹¹¹⁴

SSNO, Generalštab JNA – II. Uprava, donijela je 1. lipnja 1984. *Nacrt Uputstva za organiz(ir)anje i rad teritorijalne izvidjačko-obav(j)estajne organizacije u Teritorijalnoj (obrani).*¹¹¹⁵

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je u srpnju 1984. *Nacrt Jedinstvenih načela o prim(j)eni sredstava i metoda u vršenju poslova državne bezb(j)ednosti.*¹¹¹⁶

SSUP, je u rujnu 1984. donio *Pr(ij)edlog Jedinstvenih načela za prim(j)enu sredstava i metoda koje u svom radu koriste organi koji vrše poslova državne bezb(j)ednosti.*¹¹¹⁷

SSUP, je 11. listopada 1984. donio dokument *Stanje i neki problemi uzajamnog informi(r)anja saveznog, republičkih i pokrajinskih sekretarijata za unutrašnje poslove (Osnova za diskusiju).*¹¹¹⁸

Dokument CK SKJ – Predsjedništva CK SKH, pod naslovom *Stavovi i zadaci za djelovanje Saveza Komunisti Jugoslavije na sprečavanju nastajanja i eliminiranju izvanrednih prilika, Uputstvo o praćenju i procjenjivanju političko-sigurnosne situacije i planiranju mjera i zadataka u Savezu Komunisti Hrvatske na sprečavanju nastajanja i eliminiranju izvanrednih prilika*, od 16. listopada 1984 i 10. prosinca 1984., što potpisuje predsjednik Predsjedništva CK SKH Mika Špiljak.¹¹¹⁹

SSNO, Generalštab JNA – II. Uprava DT Br. 2251-1, donijela je 17. listopada 1984. *Uputstvo za organiz(ir)anje i rad teritorijalne izvidjačko-obav(j)estajne organizacije u Teritorijalnoj (obrani)*, a koje je potpisao savezni sekretar za narodnu (obranu), admiral flote Branko Mamula.¹¹²⁰

¹¹¹⁴ Na osnovu člana 9. stav 2. Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti ("Sl. list SFRJ", br. 15/84.), Savezno izvršno veće donosi.

¹¹¹⁵ HR-HDA, SSNO, prim. 13. Na osnovu člana 108, stav 3. Zakona o op(ć)enarodnoj (obrani), ("Službeni list SFRJ", broj 21/82) i Zaključka Preds(j)edništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (str. pov. broj 46/4-2 od 23. februara 1984. g.) u vezi don(ij)ete Odluke o osnovama organiz(ir)anja i nadležnostima teritorijalne izvidjačko-obav(j)estajne organizacije u Teritorijalnoj odbrani, uz pribavljenu s(u)glasnost saveznog sekretara za unutrašnje poslove o saradnji Službe državne bezb(j)ednosti i organa uprave za unutrašnje poslove.

¹¹¹⁶ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1177/1984. Na osnovu Člana 23. stav 1. Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti ("Službeni list SFRJ" br. 15/84), Preds(j)edništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije utvrdjuje.

¹¹¹⁷ Na osnovu člana 23. stav 1. Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti ("Službeni list SFRJ", br.15/84), Preds(j)edništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije utvrdjuje.

¹¹¹⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1984, raz. prav. SDS, II. dio, pred. 1.

¹¹¹⁹ HR-HDA-1220, CK SKJ, CK SKH, Narodna obrana, prim. br.: 1490, Beograd, br.: str. pov. 306/1-1984. i Zagreb, br.: 03/P-str. pov. 1222/1-1984.

¹¹²⁰ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1177/1984. Na osnovu člana 108. stav 3. Zakona o op(ć)enarodnoj (obrani) ("Službeni list SFRJ", broj 21/82), Odluke Preds(j)edništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije o osnovama organiz(ir)anja i nadležnostima teritorijalne izvidjačko-obav(j)estajne organizacije u Teritorijalnoj odbrani (str. pov. broj 0-4), od 22. februara 1984. godine, i zaključka Preds(j)edništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (str. pov. broj 46/4-2), od 23. februara 1984. godine, u vezi sa sprovođenjem Odluke o osnovama

SSUP, Uprava za pravne i upravne poslove, donijela je 1. studenog 1984. *Nacrt Uputstva o načinu uskladjivanja planova, m(j)era i drugih aktivnosti republičkih i pokrajinskih sekretarijata za unutrašnje poslove u izvošavanju poslova i zadataka državne bezb(j)ednosti.*¹¹²¹

SSUP, je u studenom 1984. donio *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti.*¹¹²²

- 1985.

Predsjedništvo SFRJ i Skupština SFRJ, donijeli su 14. veljače 1985. *Ukaz o proglašenju Zakona o obavljanju unutrašnjih poslova iz nadležnosti saveznih organa uprave, što su potpisali predsjednik Predsjedništva SFRJ Veselin Đuranović i predsjednik Skupštine SFRJ Dušan Alimpić.*¹¹²³

Predsjedništvo SFRJ, donijelo je 17. travnja 1985. *Odluku o Jedinstvenim načelima za prim(j)enu sredstava i metoda koje u svom radu prim(j)enjuju organi koji vrše poslove državne bezb(j)ednosti, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Veselin Đuranović.*¹¹²⁴

SSUP, je 22. svibnja 1985. donio *Informaciju o s(u)radnji saveznih, republičkih i pokrajinskih organa (tijela) uprave u ostvarivanju funkcije bezb(j)ednosti.*¹¹²⁵

RSUP SRH, je 22. listopada 1985. donio *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti, koji je potpisao republički sekretar unutrašnjih poslova Vilim Mulc.*¹¹²⁶

- 1986.

Predsjedništvo SRH, donijelo je 11. lipnja 1986. *Odluku o imenovanju predsjednika i članova Savjeta Predsjedništva SR Hrvatske za zaštitu ustavnog poretka. Za predsjednika Savjeta imenovan je Tomislav Kovač, član Predsjedništva SRH, za članove Savjeta imenovani su; Ante Milović, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora SRH,¹¹²⁷ Mira Korkut-Slatković, član Predsjedništva CK SKH,*

organiz(ir)anja i nadležnostima teritorijalne izvidjačko-obav(j)estajne organizacije u Teritorijalnoj (obrani), a po prethodno pribavljenoj s(u)glasnosti saveznog sekretara za unutrašnje poslove, propisujem.

¹¹²¹ Član 53. Ovo uputstvo predstavlja državnu tajnu i neće se objavljivati.

¹¹²² HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1984, raz. prav. SDS, II. dio, pred. 2.

¹¹²³ Službeni list SFRJ br. 7/85.

¹¹²⁴ DT 0-11, br. evid. 11. Na osnovu člana 23. stav 1. Zakona o osnovana sistema državne bezb(j)ednosti ("Službeni list SFRJ" br. 15/84), Preds(j)edništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na s(j)ednici održanoj 17. aprila 1985.

¹¹²⁵ *Medjusobni odnosi saveznih, republičkih i pokrajinskih organa uprave u ostvarivanju funkcije bezb(j)ednosti zasničaju se na principima utvrdjenim Ustavom SFRJ i saveznim zakonima, 1.*

¹¹²⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1985, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 90/1-1985, 1-133.

¹¹²⁷ Usp. HE MI 2021, Milović, Antun, hrvatski gospodarstvenik i političar (Vrpolje kraj Slavenskoga Broda, 22. XII. 1934 – Slavonski Brod, 11. XII. 2008). *Od 1974. bio je glavni direktor poduzeća »Đuro Đaković«, 1984–86.*

Zvonko Novak, predsjednik DPV-a Sabora SRH, Vilim Mulc, republički sekretar za unutrašnje poslove SRH, Ilija Borić, komandant Teritorijalne obrane SRH, što je potpisao predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske Ante Marković.¹¹²⁸

Savjet za zaštitu ustavnog poretka SRH, donio je 17. lipnja 1986. *Poslovnik o radu i organizaciji Savjeta za zaštitu ustavnog poretka*, čiji je potpisnik predsjednik Savjeta Tomislav Kovač.¹¹²⁹

- 1987.

RSUP SRH, donio je 29. travnja 1987. *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti*, koji je potpisao republički sekretar unutrašnjih poslova Vilim Mulc.¹¹³⁰

SSNO, je u studenom 1987. donio dokument *Borba i općenarodni otpor na privremeno zaposjednutom teritoriju*, koji je prethodno usvojilo Predsjedništvo SFRJ na sjednici od 17. srpnja 1986.¹¹³¹

SSNO, Centar Oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije "Maršal Tito", donio je u prosincu 1987. dokument *Strategija općenarodne (obrane) i društvene samozaštite SFRJ*, a koji je prethodno usvojilo Predsjedništvo SFRJ na sjednici od 20. svibnja 1987., što je potpisao predsjednik Predsjedništva SFRJ Lazar Mojsov.¹¹³²

- 1988.

SSIP, SSNO i SSUP, donijeli su u kolovozu 1988. dokument *Uputstvo o međusobnoj suradnji organa koji vrše poslove državne bezb(j)ednosti*, čiji su potpisnici savezni sekretar za vanjske poslove

predsjednik Privredne komore Hrvatske, a 1986–90. predsjednik Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske. Od 1991. do 1999. bio je predsjednik uprave holdinga »Đuro Đaković«.

¹¹²⁸ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/304/1986, pred. 5, br.: 803/1986.

¹¹²⁹ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/304/1986, pred. 4.

¹¹³⁰ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1987, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 24/1987, 135-145.

¹¹³¹ HR-HDA, UDK 355.45(497.1-074) BORBA i općenarodni otpor na privremeno zaposjednutom teritoriju / [priredio] Savezni sekretarijat za narodnu obranu. Beograd : [Vojnoizdavački i novinski centar], 1987 (Split: Vojna štamparija). 107 str.: 17 cm. (Biblioteka Pravila i Udžbenici; knj. 681).

¹¹³² HR-HDA, Predsjedništvo SFRJ, br.: 231/7-3., UDK 355.45 + 342.745(497.1) STRATEGIJA općenarodne obrane i društvene samozaštite SFRJ / donio / Savezni sekretarijat za narodnu (obranu), Centar oružanih snaga za strategijska istraživanja i studije »Maršal Tito«-Beograd : SSNO, COSSIS »Maršal Tito«, 1987 (Beograd : »Kultura«).

Budimir Lončar,¹¹³³ savezni sekretar za narodnu (obranu) general-pukovnik Veljko Kadrijević i savezni sekretar za unutrašnje poslove Dobroslav Čulafić.¹¹³⁴

- 1989.

SSUP, je 6. siječnja 1989. donio *Pravila o radu državne bezb(j)ednosti*, koja je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Dobroslav Čulafić.¹¹³⁵

RSUP SRH, je 26. prosinca 1989. donio *Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i načinu rada Službe državne sigurnosti republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove*, koji je potpisao republički sekretar za unutrašnje poslove Vilim Mulc.¹¹³⁶

- 1990.

SSUP, je 6. srpnja 1990. donio *Pravila o radu državne bezb(j)ednosti*, koja je potpisao savezni sekretar za unutrašnje poslove Petar Gračanin.¹¹³⁷

¹¹³³ Usp. HE MI 2021, Lončar, Budimir, hrvatski diplomat (Preko na Ugljanu, 1. IV. 1924 – Preko, 1. IX. 2024.). *Nakon II. svjetskog rata radio je u JNA i jugoslavenskoj službi sigurnosti, a od 1950. u diplomaciji. Bio je generalni konzul u New Yorku, veleposlanik u Indoneziji (1965–69), SR Njemačkoj (1973–77) i SAD-u (1979–83), pomoćnik i zamjenik saveznoga sekretara za vanjske poslove, a 1987–91. savezni sekretar za vanjske poslove.* Usp. Begonja 2021.

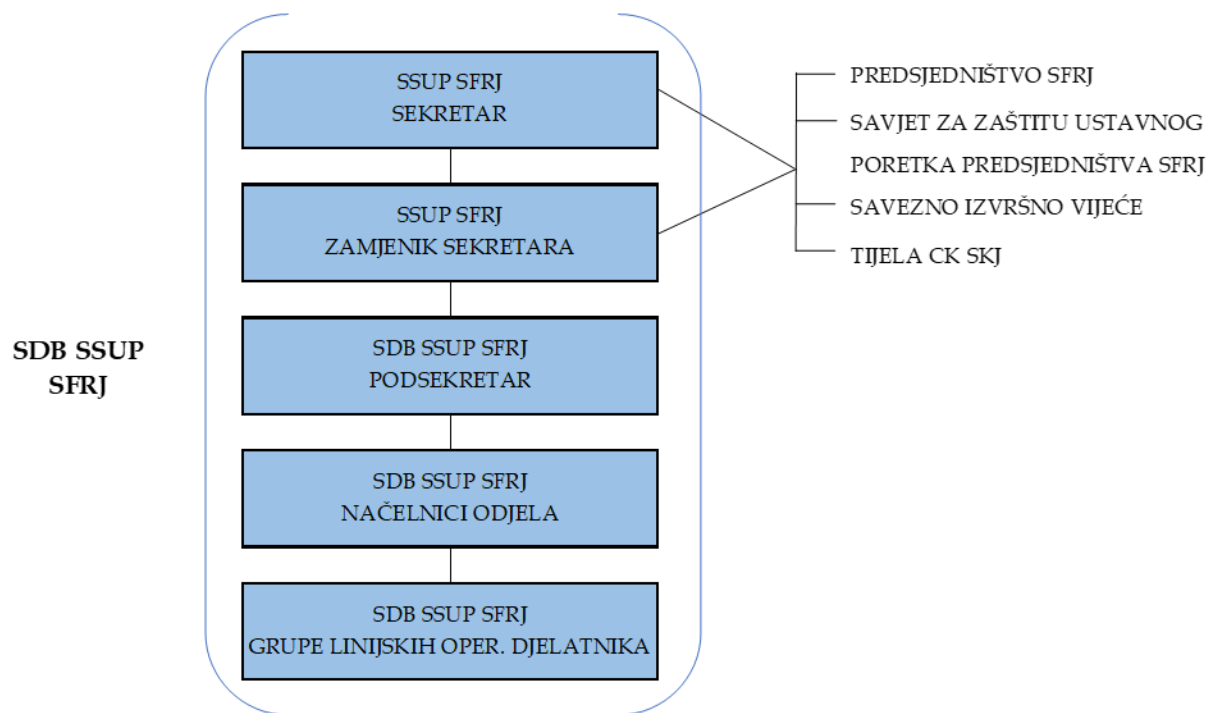
¹¹³⁴ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 3, ozn. pred. 31/105/1988, prim. br. 165, str. pov. br. 18670/1. Usp. HE MI 2021, Kadrijević, Veljko, general JNA (Glavina kraj Imotskoga, 21. XI. 1925 – Moskva, 2. XI. 2014). *Kao savezni sekretar za narodnu obranu (svibanj 1988 – siječanj 1992) stavio je JNA u funkciju velikosrpskih osvajačkih ciljeva, što je opisao u memoarskim knjigama Moje viđenje raspada: vojska bez države (1993) i Kontraudar: moj pogled na raspad Jugoslavije (2007).*

¹¹³⁵ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, SSUP, Str. pov. br. 021-68-6/3, Na osnovu člana 23. stav 2. Zakona o osnovama sistema državne bezb(j)ednosti («Službeni list SFRJ», br. 15/84), a u skladu sa Odlukom o jedinstvenim načelima za primjenu sredstava i me(t)oda koje u svom radu primjenjuju organi koji vrše poslove državne bezb(j)ednosti (D.T. 0-11 od 17. aprila 1985. godine i 16. novembra 1988. godine), savezni sekretar za unutrašnje poslove donosi. Usp. Mišković i Bader 2021, 465. 1) *Dr. Ilija Vuković*, koji je do 1969. godine bio sekretar republičke konferencije SSRN Crne Gore, u svom pismu upućenom specijalnom sav(j)etniku tordi: – da su Djoko Pajković, Veselin Djuranović i Dobroslav Čulafić, odabrani kadrovi A. Rankovića i da se na razne načine suprotstavljaju drugu Titu i političkom kursu koji inicira. Spasić 2000. Vukušić 2002, 184-185.

¹¹³⁶ HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, akv. 39/2015, šif. 3, ozn. pred. 31/44/1989, raz. prav. SDS, III. dio, br.: kab. str. pov. 37/1 -1989., 146-161.

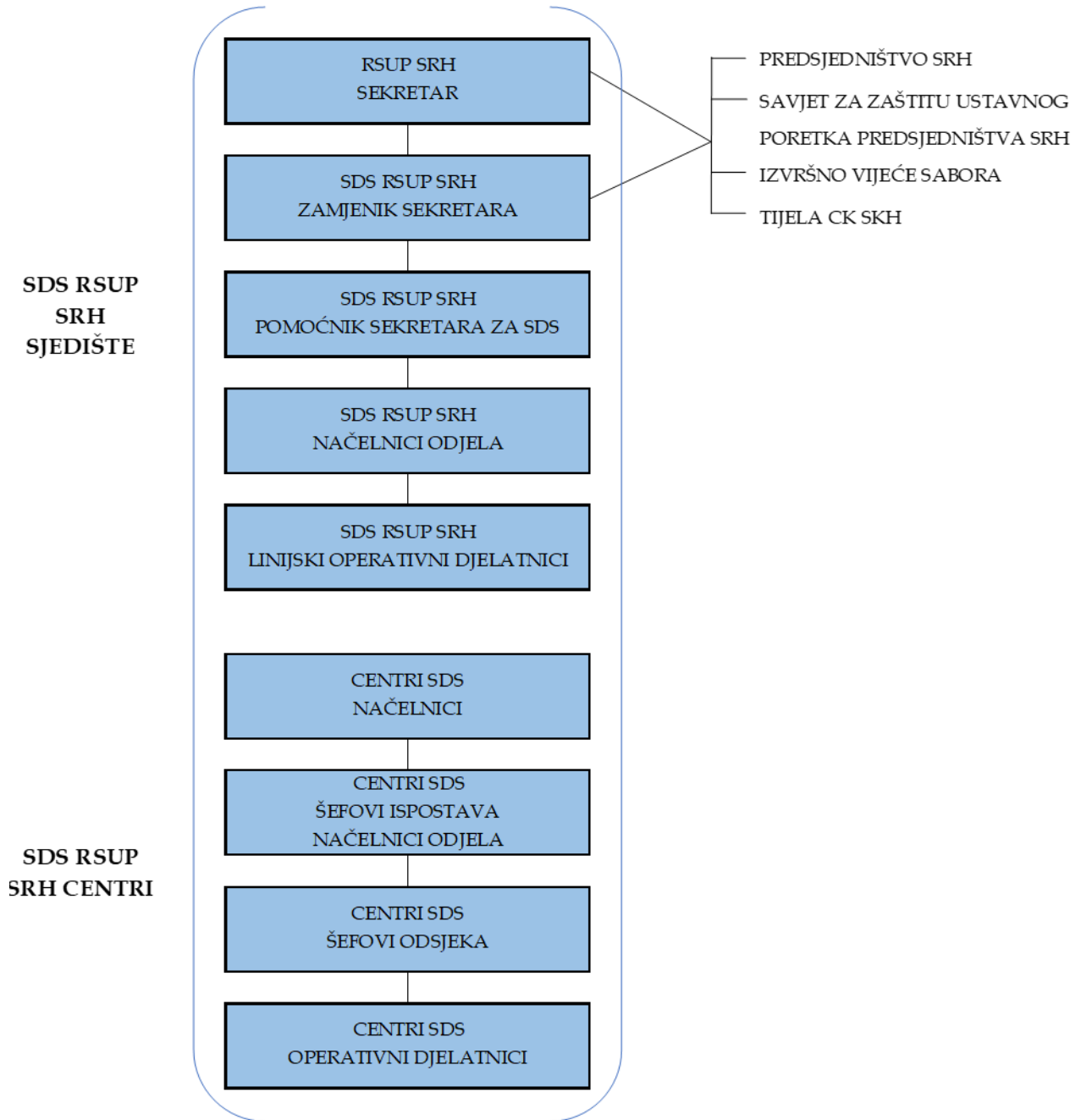
¹¹³⁷ SI-AS-1931-SRS-RSNZ, ozn. pred. 1189/1990, *Službeni list SFRJ* br. 18/90, *Državna tajna* 00131. Usp. Vukušić 2002, 188. Žunec i Domišljanović 2000, 45. *Pravila o radu Službe državne bezb(j)ednosti (Službeni list SFRJ, pov(j)erljivo glasilo 18/90 od 27.VII.1990.)* prva su objavljena pravila o radu službi sigurnosti.

9.2. Shema rukovođenja u SDB-u 1980.-1990.



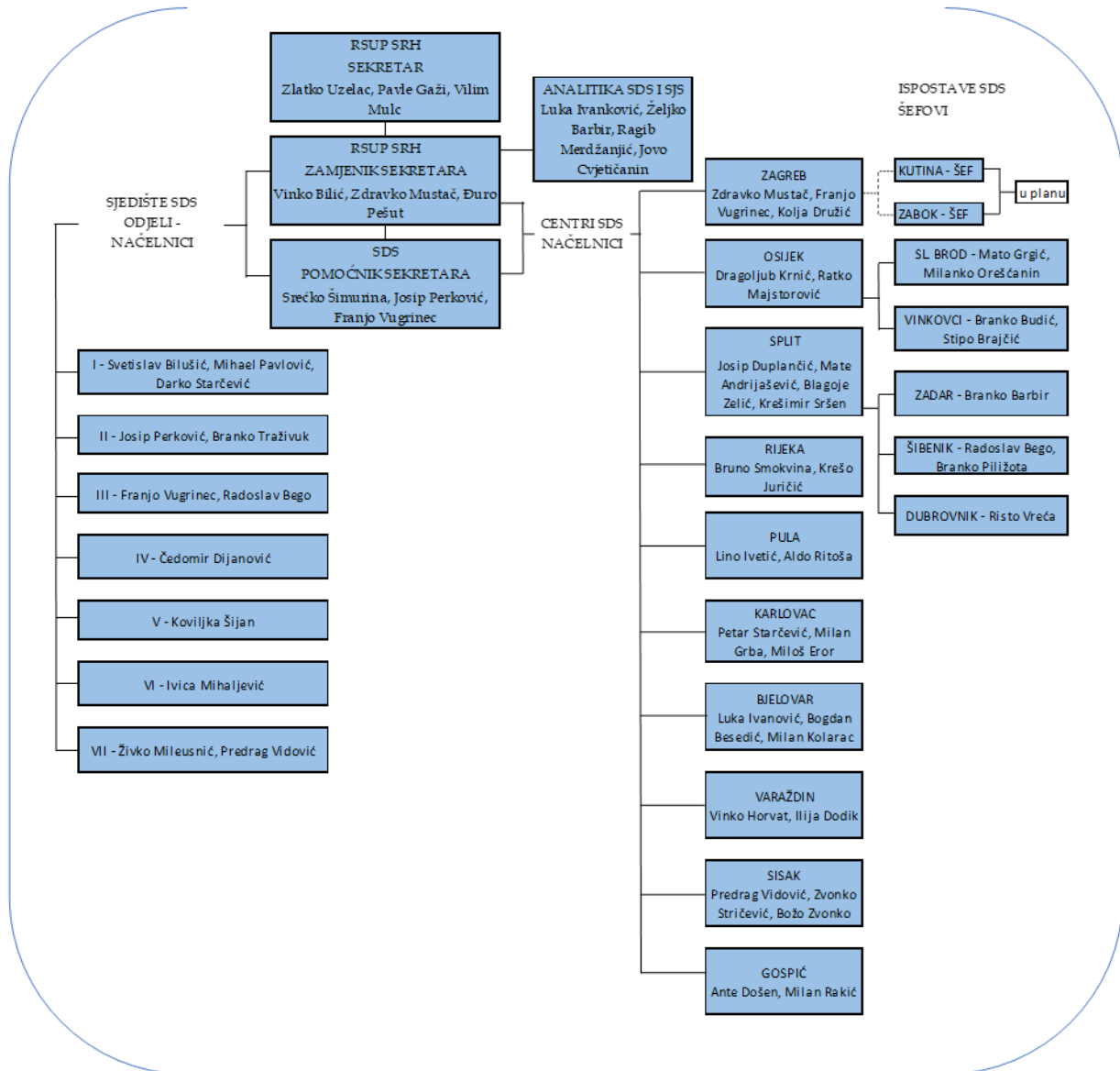
Shema 1. Rukovođenje u SDB-u SSUP-a SFRJ

9.3. Shema rukovođenja u SDS-u 1980.-1990.



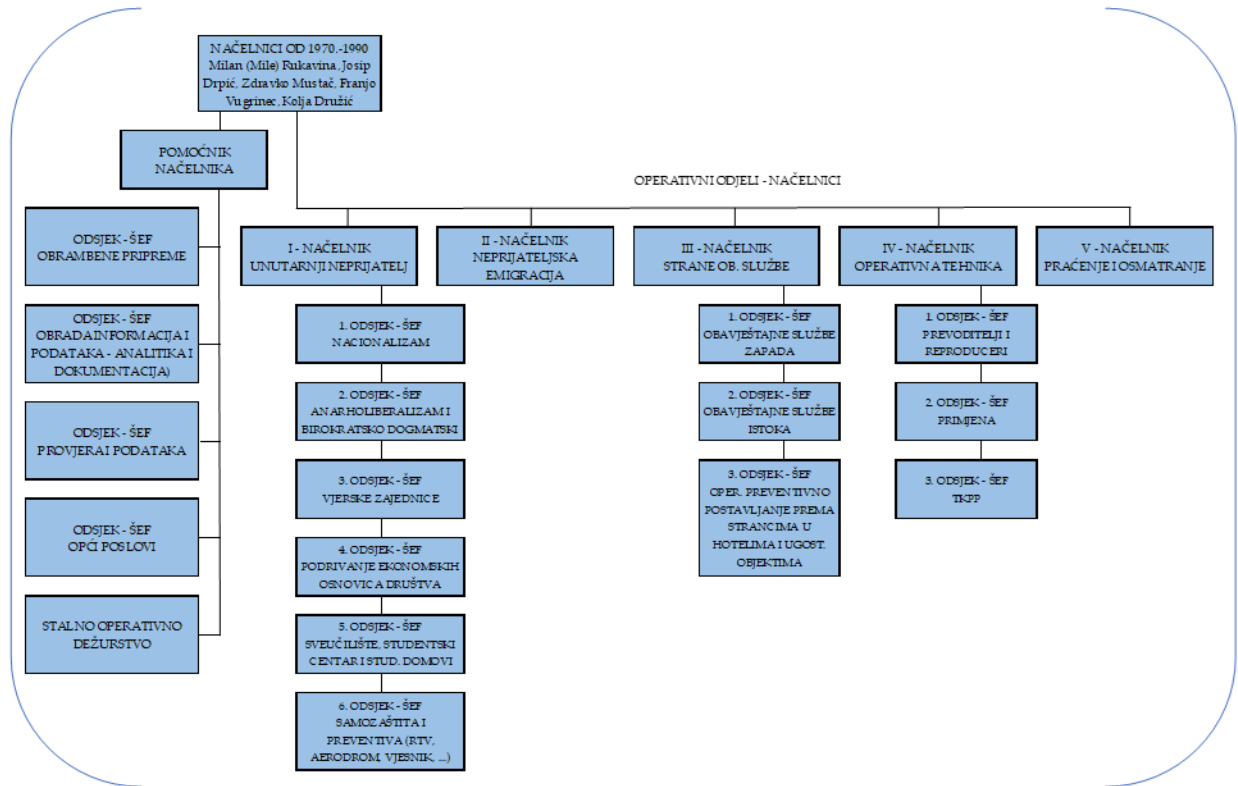
Shema 2. Rukovođenje u SDS-u RSUP-a SRH

9.4. Ustrojstvena shema SDS-a 1980.-1990.



Shema 3. Ustroj SDS-a SRH

9.5. Ustrojstvena shema Centra SDS Zagreb 1980.-1990.



Shema 4. Ustroj Centra SDS Zagreb

9.6. Popis tablica

Tablica 1. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 34, r. br. 2, 19/22. *Ratne pripreme SDS SR Hrvatske s pregledom naoružanja i tehničke opreme, kao i pregledom angažirane suradničke mreže (1972. god.).*

Tablica 2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, V-ODJ, šif. 10.1, r. br. 40/1983. (1-90) *Statistička analiza neprijateljskog djelovanja i aktivnosti ekstremnog dijela jugoslavenske emigracije t(ije)kom 1974. godine.*

Tablica 3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32/23, pred. 1.1. (1-41), 2/5. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim radnicima sa stanjem 30.6.1978. g.*

Tablica 4. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32/23, pred. 1.1. (1-41), 2/5. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim radnicima sa stanjem 30.6.1978. g.*

Tablica 5. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32/23, pred. 1.1. (1-41), 2/5. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim radnicima sa stanjem 30.6.1978. g.*

Tablica 6. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32/23, pred. 1.1. (1-41), 2/5. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim radnicima sa stanjem 30.6.1978. g.*

Tablica 7. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.1, (1-41), 7/10. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operationim radnicima, sa stanjem 30.6.1978. g.*

Tablica 8. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.2/1979, (1-15), 3/5. *(Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)*

Tablica 9. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, šif. 32/23/1, pred. 1.2/1979, (1-15), 5/7. *(Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)*

Tablica 10. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.2, 5/7.

Tablica 11. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.2, 6. *(Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)*

Tablica 12. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.2, 6. *(Statistički prikaz osoba u obradi SDS SRH, suradnika i primljenih informacija sa stanjem 31.12.1978. g. RSUP SRH, SDS Centar Zagreb, 1979. g.)*

9.7. Popis grafičkih prikaza

Grafikon 1. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.1, (1-41), 4. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim radnicima, sa stanjem 31.12.1976. g.*

Grafikon 2. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.1, (1-41), 4. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim radnicima, sa stanjem 30.6.1978. g.*

Grafikon 3. HR-HDA-1561-SRH-RSUP-SDS, 32/23, pred. 1.1, (1-41), 4. *Statistička analiza osoba u obradi SDS i suradničke mreže po centrima SDS i operativnim radnicima, sa stanjem 31.12.1976. i 30.6.1978. g.*

10. POPIS KRATICA

AI	- Amnesty International
akv.	- akvizicija
AS	- Arhiv Slovenije
AVNOJ	- Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
bb.	- bez broja
BiH	- Bosna i Hercegovina
BKJ	- Biskupska konferencija Jugoslavije
br.	- broj
br. evid.	- broj evidencije
CIA	- Central Intelligence Agency, Središnja obavještajna agencija SAD-a
CK	- Centralni komitet
CK SKH	- Centralni komitet saveza komunista Hrvatske
CK SKJ	- Centralni komitet saveza komunista Jugoslavije
CST	- Centar Split
CST/SDS	- Centar Split/Služba državne sigurnosti
CZG	- Centar Zagreb
CZG/SDS	- Centar Zagreb/Služba državne sigurnosti
čl.	- član/članak
ČSSR	- Čehoslovačka Socijalistička Republika
DB	- Državna bezb(j)ednost (sigurnost)
Dep.	- Depeša (Nalog)
Detašman	- Ispostava

DFJ	- Demokratska Federativna Jugoslavija
DKH	- Društvo književnika Hrvatske
DK	- Diplomatsko-konzularno
DKP	- Diplomatsko-konzularna predstavništva
DL	- Dosje ličnosti (osobe)
DO	- Dosje objekta
dop.	- dopunjeno
DPD	- Društvo prijatelja Drine
DPZ	- Društveno-politička zajednica
DPV	- Društveno-političko vijeće
Dr.	- Doktor
dr.	- doktor, drugi/o, društvena
drušv.	- društveni
DS	- Državna sigurnost
DSIP	- Državni sekretarijat inostranih (vanjskih) poslova
DSUP	- Državni sekretarijat unutrašnjih poslova
DV	- Društvena veza
DSZ	- Društvena samozaštita
ekon.	- ekonomski
evid. br.	- evidencijski broj
GOC	- Glavni obavještajni centar
god./g.	- godina
GOO	- Grupna operativna obrada

GPPR	- Grupni predmet u prethodnom radu
GSUP	- Gradski sekretarijat unutarnjih poslova
GŠ	- Glavni štab/Generalštab (Glavni stožer)
GU	- Gradska uprava
FNRJ	- Federativna Narodna Republika Jugoslavija
HDA	- Hrvatski državni arhiv
HDP	- Hrvatski državotvorni pokret
HDZ	- Hrvatska demokratska zajednica
HINA	- Hrvatska izvještajna novinska agencija
HJP	- Hrvatski jezični portal
HKL	- Hrvatski književni list
HKV	- Hrvatsko kulturno vijeće
HMI	- Hrvatska matica iseljenika
HNO	- Hrvatski narodni (odbor)
HNO	- Hrvatski narodni (otpor)
HNV	- Hrvatsko narodno vijeće
HOP	- Hrvatski oslobodilački pokret (dva krila)
HRB	- Hrvatsko revolucionarno bratstvo
HRS	- Hrvatska republikanska stranka
HSS	- Hrvatska seljačka stranka
HT	- Hrvatski tjednik

HTV	- Hrvatska televizija
HRT	- Hrvatska radiotelevizija
inv. br.	- inventarni broj
IO	- Izvršni odbor
izd.	- izdanje
JA	- Jugoslovenska armija
JNA	- Jugoslavenska narodna armija
JS	- Javna sigurnost
JT	- Javno tužilaštvo (tužiteljstvo)
KC	- Katolička crkva
KESS	- Konferencija za europsku sigurnost i suradnju (engl. Conference of Security and Co-operation in Europe-CSCE)
Knj.	- Knjiga
KOG JNA	- Kontraobavještajna grupa JNA
Komisija	- Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata
KOS	- Kontraobavještajna služba JNA (Organ bezb(j)ednosti [sigurnosti] JNA od 1955.)
KPD	- Kazneno popravni dom (službeni naziv za zatvor)
KP	- Komunistička partija
KPU	- Kazneno popravna ustanova
kriv.	- krivičnog (kaznenog)
kut.	- kutija
KV	- kratkovalna (veza)

KZ	- Krivični (kazneni) zakon
mb	- matični broj
MH	- Matica hrvatska
nap.	- napomena
NDS	- Nadbiskupski duhovni stol
NN	- Narodne novine
NOB	- Narodnooslobodilačka borba
NOV	- Narodnooslobodilačka vojska
npr./ na pr.	- na primjer
NRH	- Narodna Republika Hrvatska
OB	- Organ bezb(j)ednosti JNA
ob.	- obavještajna
OBŠC	- Obav(j)eštajno-bezb(j)ednosni (sigurnosni) školski centar
OC	- Obavještajni centar
OE	- Operativna evidencija
o.g.	- ove godine
OJT	- Općinsko javno tužilaštvo (tužiteljstvo)
OK	- Operativna kontrola
okr.	- okrivljeni (optuženi)
ONO	- Općenarodna obrana
ONO i DSZ	- Obrana i zaštita
OO	- Operativna obrada (nad osobom ili objektom)
OOUR	- Osnovna organizacija udruženog rada

opć.	- općinskog
oo.	- operativne
opt.	- optuženi
OUR	- Organizacija udruženog rada
OTS	- Operativno-tehničko sredstvo
OV	- Operativna veza
Ovl.	- Ovlaštena
OZN	- Odjeljenje zaštite naroda (Ozna)
PEN	- Međunarodno udruženje književnika; pjesnika, esejista i pisaca. (engl. Poets Essayists and Novelists)
PI	- Početna informacija
PI	- Putna isprava
PO	- Prethodna obrada
POH	- Partizanski odredi Hrvatske
POJ	- Partizanski odredi Jugoslavije
POK	- Povremena operativna kontrola
pok.	- pokojni
POO	- Prethodna operativna obrada, početni oblik nadzora
Posl.	- Poslovni
pov.	- povjerljivo
prav.	- pravilnici
PPR	- Predmet u prethodnom radu
prim.	- primjerak

prir.	- priredio/priredili
PSUP	- Pokrajinski sekretarijat unutrašnjih poslova
PTT	- Pošta, telefon, telegram
PZI	- Privremeno zaposjednuti teritorij
raz. prav.	- razni pravilnici
raz.	- razni
RH	- Republika Hrvatska
RKC	- Rimokatolička crkva
r. br.	- redni broj
rođ.	- rođen/rođena
RSNO	- Republički sekretarijat narodne obrane
RSP	- Republički sekretarijat za pravosuđe
RSUP	- Republički sekretarijat unutrašnjih poslova
RSUP/SDS	- Republički sekretarijat unutrašnjih poslova/Služba državne sigurnosti
SAD	- Sjedinjene Američke Države
SAP	- Socijalistička Autonomna Pokrajina
SB	- Služba bezb(j)ednosti/(sigurnosti) (Uprava bezb(j)ednosti/[sigurnosti] SSNO)
s.d.	- bez oznake godine
SDB (S)	- Služba državne bezb(j)ednosti (sigurnosti), (SSUP)
SDK	- Služba društvenog knjigovodstva (prethodnica Financijske Agencije - FINA)
SDS	- Služba državne sigurnosti (RSUP)
SFRJ	- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SID	- Služba za istraživanje i dokumentaciju (SSIP)

SI	- Slovenija
SIV	- Savezno izvršno vijeće
SJ	- Specijalna jedinica
SJB	- Služba javne bezb(j)ednosti
SJB/S	- Služba javne bezb(j)ednosti/ (sigurnosti)
SJS	- Služba javne sigurnosti
SK	- Savez komunista
SKH	- Savez komunista Hrvatske
SKJ	- Savez komunista Jugoslavije
sl.	- slično, službena/i
SOUR	- Složena organizacija udruženog rada
SPC	- Srpska pravoslavna crkva
SR	- Savezna Republika
SRNJ	- Savezna Republika Njemačka
SR	- Socijalistička Republika
SRH	- Socijalistička Republika Hrvatska
S	- Suradnik
Sek.	- Sektor
SS	- Savez studenata
SSIP	- Savezni sekretarijat inostranih (vanjskih) poslova
SSNO	- Savezni sekretarijat za narodnu (obranu)
SSRNH	- Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske
SSRN	- Socijalistički savez radnog naroda

SSSR	- Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (Sovjetski Savez)
SSUP	- Savezni sekretarijat unutrašnjih poslova
SSUP/SDB	- Savezni sekretarijat unutrašnjih poslova/Služba državne bezb(j)ednosti
st.	- stavak
str.	- stranica
Str. pov.	- Strogo pov(j)erljivo
SUBNOR	- Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata
sv.	- sveti
ŠRM	- Štićena radna mjesta
ŠTO	- Štab (Stožer) Teritorijalne obrane
TIOO	- Teritorijalno izviđačko-obavještajna organizacija u Teritorijalnoj obrani
tj./t.j.	- to jest
TKPP	- Tajna kontrola poštanskih pošiljaka
TKTR	- Tajna kontrola telefonskih razgovora
TO	- Teritorijalna obrana
TVOO	- Teritorijalno vojno-obavještajni organ (organizacija)
TV	- Televizija
tzv.	- takozvani
UB	- Uprava bezb(j)ednosti
UB SSNO	- Uprava bezb(j)ednosti/(sigurnosti) Savezni sekretarijat narodne od(b)rane
UDB	- Uprava državne bezb(j)ednosti/(sigurnosti) (Udba)
UH	- Ujedinjeni Hrvati
UHENJ	- Ujedinjeni Hrvati Europe i Njemačke

UHNJ	- Ujedinjeni Hrvati Njemačke
UID	- Uprava za istraživanje i dokumentaciju (DSIP)
UN	- Ujedinjeni narodi
USAOH	- Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
ur.	- uredio/uredili
Usp.	- usporedi
UKV	- ultrakratkovalna (veza)
vol.	- volumen (svezak)
VOS	- Vojno-obavještajna služba
VŠ	- Vrhovni štab (stožer)
VUS	- Vjesnik u srijedu
ZAVNOH	- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZKP	- Zakon o krivičnom (kaznenom) postupku
ZOZ	- Zajednica općina Zagreb
ZTV	- Zagrebačka televizija
ZUR	- Zakon o udruženom radu

11. LITERATURA I IZVORI

11.1. Arhivski i neobjavljeni izvori

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Zagreb, Fond 1561,-Socijalistička Republika Hrvatska (SRH)-Republički sekretarijat unutrašnjih poslova (RSUP)-Služba državne sigurnosti (SDS)-HR-HDA-1561:

- Informacije Centra SDS Zagreb-RSUP-SRH od 1970. do 1990.
- Informacije Centra SDS Split-RSUP-SRH od 1970. do 1990.
- Godišnja izvješća, polugodišnja izvješća, informacije drugih centara, dnevne informacije, operativne informacije, analize, bilteni, depeše, direktive, dosjei, prikazi, podsjetnici, procjene, kontrole i drugi analitički materijali SDS-RSUP-SRH od 1970. do 1990.
- Narodne novine i Službeni list FNRJ/SFRJ.
- Krivični zakonik Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Službeni list FNRJ, br. 13/1951., Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Službeni list SFRJ, br. 44/1976. (donesen 28. rujna 1976., odredbe iz glava XV. i XVI.)
- Šifra 31, redni broj 266, Krivični zakon SFRJ (Preslika glava XV. i XVI.) Narodne novine 1978., Krivični zakon SFRJ.
- Šifra 31, redni broj 271., *Ustav SFRJ* (Preslika), članak 288.

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 1220 – CK SKH (Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske)-HR-HDA-1220, CK SKH, Predsjednik CK SKH.

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 1220 – HR-HDA-1220, CK SKH, Kadrovska komisija, Dosjei članova, GK Zagreb.

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 421 – JT SRH (Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske)

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 1567 – MH (Matica hrvatska)

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 1491 – OZN (Ozna za Hrvatsku)

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond 1944.3, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava nakon II. svjetskog rata 1999.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

Policijska uprava Zadar, Arhivsko gradivo, Službe javne sigurnosti Zadar, 1972., (Godišnje izvješće za 1972.)

Pismohrana udruge Hrvatski križni put.

Slovenija, Arhiv Republike Slovenije (SI-AS), Ljubljana, Fond 1931,-Socijalistička Republika Slovenija (SRS)-Republički sekretariat za notranje zadeve (RSNZ) – Služba državne varnosti (SDV).

Ustav SRH, donesen 1974., mijenjan i dopunjavan Amandmanima 1981., 1986. i 1989.

Ustav SFRJ, donesen 1974., mijenjan i dopunjavan Amandmanima 1981. i 1988.

11.2. Časopisi i novine

Danica, Dubrovnik, Kolo, Kritika, Hrvatska država, Hrvatski glas, Hrvatski gospodarski glasnik, Hrvatska revija, Hrvatsko sveučilište, Hrvatski tjednik, Forum, Pred vratima domovine, Spremnost, Uzdanica.

11.3. Knjige i znanstveni časopisi

Akmađža, Miroslav. 2013. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.* Zagreb; Slavonski Brod: Despot Infinitus.

Akmađža, Miroslav. 2020. *Franjo Kuharić: kardinal i vlast.* Zagreb: Profil.

Akrap, Gordan. 2010. "Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja". *National security and the future* 11, br. 4: 165-239. Pristupljeno 9. studenog 2023. <https://hrcak.srce.hr/86765>.

Akrap, Gordan. s.d. [2012.] *Specijalni rat : Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja.* Knjiga 1, 2, 3. Zagreb: Večernji list.

Antić, Ljubomir. 1998. "Neki pogledi jugoslavenskih vlasti na hrvatsko iseljništvo sredinom 70-ih." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 57-63. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Artuković, Mato i Ljubomir Antić. 2013. *Sudski progoni dr. Marka Veselice: dokumenti.* Zagreb, Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest.

Arapović, Rudolf. 2003. *Bruno Bušić: meteorski bljesak na hrvatskom obzorju.* Washington: HB Press.

Arapović, Rudolf. DL 229503: *UDB-a i njeni suradnici (prema tajnim izvještajima).*

Arendt, Hannah. 2015. *Izvori totalitarizma.* Zagreb: Disput.

Aristotel. 1988. *Politika.* Zagreb: Globus i Sveučilišna naklada Liber.

Axboe Nielsen, Christian. 2020. *Yugoslavia nad Political Assassinations: The History and Legacy of Tito's Campaign Against the Émigrés.* London, New York: I. B. Tauris.

Axboe Nielsen, Christian. 2022. *Jugoslavija i politička ubojstva: povijest i naslijeđe Titova*

- djelovanja protiv emigranata. Zagreb: Profil.*
- Baletić, Milovan i Zdravko Židovec, ur. 1970. *Deseta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunističke Hrvatske (Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika): Zagreb, 15. i 17. siječnja 1970. Zagreb: Vjesnik.*
- Banac, Ivo. 1990. *Sa Staljinom protiv Tita : Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. Zagreb: Globus.*
- Banac, Ivo. 1995. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Zagreb: Durieux.*
- Batović, Ante. 2010. "Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma-Američki i britanski izvještaji o Hrvatskoj (1964.-1966.)". *Historijski zbornik* 63, br. 2: 539-569. Pristupljeno 10. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/121394>.
- Batović, Ante. 2019. *Hrvatsko proljeće i svijet: Hrvatska u vrtlogu svjetskih zbivanja 1966.-1972. Zadar: Sveučilište u Zadru.*
- Bauer, Ernest. 1986. *Život je kratak san: uspomene 1910-1985. Barcelona, München: Knjižnica Hrvatske revije.*
- Begonja, Zlatko. 2021. *Okupacija duha: Ideološka indoktrinacija u Zadru 1945.-1955. Zadar: Sveučilište u Zadru.*
- Begonja, Zlatko i Luka Knez. 2022. "Tajna akcija "Igre 79": Mediteranske igre i jugoslavenske tajne službe". *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 9, br.-: 123-154. Pristupljeno 27. studenog 2023. <https://hrcak.srce.hr/clanak/442564>.
- Begonja, Zlatko i Marin Vlasnović. 2024. "Kazneni proces 1972. protiv studenta Petra Šale". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 66, br.-: 445-463. Pristupljeno 2. siječnja 2025. <https://hrcak.srce.hr/clanak/470056>.
- Bekić, Janko. 2016. "Između demosa i etnosa-koncept hrvatske nacije u govorima predsjednika Franje Tuđmana". *Časopis za suvremenu povijest* 48, br. 1: 7-32. Pristupljeno 1. kolovoza 2021. <https://hrcak.srce.hr/160570>.
- Bibó, István. 1995. *Bijeda istočnoevropskih malih država, Regije Evropske povijesti. Zagreb: Naprijed.*
- Bilandžić, Dušan. 1980. "Tito i povijesni put Jugoslavije". *Politička misao : časopis za politologiju* 17, br. 1-2: 3-46. Pristupljeno 1. kolovoza 2021. <https://hrcak.srce.hr/clanak/169636>.
- Bilandžić, Dušan. 1985. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985. Zagreb: Školska knjiga.*
- Bilandžić, Dušan. 1999. *Hrvatska moderna povijest. Zagreb: Golden marketing.*

- Bilandžić, Mirko. 2005. "Tajne operacije CIA-e kao komponenta vanjske politike SAD-a u posthladnoratovskom razdoblju". *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira* 8, br. 15-16: 221-238. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/4724>.
- Bilić, Jure. 1990. *'71, koja je to godina?*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Boban, Branka. 2007. "Vladko Maček u emigraciji-od izlaska iz zemlje do odlaska u Sjedinjene Američke Države". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 39, br. 1: 243-258. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/49086>.
- Boban, Mile Otporaš, prir. 2014. *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića: 1952.-1969*. Zagreb: Despot infinitus.
- Boljkovac, Josip. 2009. "Istina mora izaći van..." : Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske, prir. Željko Krušelj. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Bošković, Milo. 1980. *Antijugoslavenska fašistička emigracija*. Beograd, Novi Sad: Sloboda, Dnevnik.
- Bošković, Milo. 1985. *Šesta kolona: nastanak, organizacija i djelovanje antijugoslavenske fašističke emigracije*. Zagreb, Novi Sad: Birotehnika, Dnevnik.
- Bošnjak, Tomislav. 1998. "Hrvatsko narodno vijeće i Hrvati Australije." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 251-256. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Brzezinski, Zbigniew. 1999. *Velika šahovska ploča: američki primat i njegovi geostrateški imperativi*. Varaždin: Interland d.o.o.
- Bukvić, Nenad. 2021. "Operativna obrada "Tuškanac": dokumenti Službe državne sigurnosti o studentskom pokretu u Hrvatskoj 1971. godine". *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 27, br. 1: 11-34. Pristup ostvaren 15.7.2023. <https://hrcak.srce.hr/file/397927>.
- Bukvić, Nenad. 2022. *UDBA i Deklaracija: reakcije Službe državne sigurnosti na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967. godine*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Butković, Ivo. 1998. "Hrvatska politička emigracija u Australiji." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 241-249. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Calvocoressi, Peter. 2003. *Svjetska politika nakon 1945*. Zagreb: Globus.
- Cipek, Tihomir. 1992. "Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića". *Politička misao: časopis za politologiju* 29, br. 3: 130-141. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/112401>.
- Cipek, Tihomir. 2004. "Liberalizam-ideologija slobode." U *Hrestomatija liberalnih ideja u*

- Hrvatskoj*, uredili Tihomir Cipek i Josip Vrandečić, 11-25. Zagreb: Disput.
- Crnički, Stjepan. 2002. *Moje uspomene*. Zagreb: Vlastita naklada.
- Clausewitz, Carl von. 1997. *O ratu: [priručnik za hrvatske vojnike, dočasnike i časnike]*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Čepulo, Dalibor. 2021. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Čizmić, Ivan. 1998. "O strukturi i društveno-političkim odnosima u hrvatskom iseljeništvu u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 47-56. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čizmić, Ivan, Marin Sopta i Vlado Šakić. 2005. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar.
- Ćosić, Mirko. 2020. "Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige-Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi". *Časopis za suvremenu povijest* 52, br. 3: 759-788. Pristupljeno 1. kolovoza 2021. <https://hrcak.srce.hr/246365>.
- Diklić, Marjan. 2009. "Kažimir Zanki i Hrvatsko proljeće." U *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. studenog 2007. u Zadru*, uredio Tado Oršolić, 184-221. Zagreb-Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Sveučilište u Zadru.
- Dabčević-Kučar, Savka. 1997. *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. Zagreb: Interpublic.
- Domankušić, Stjepan. 1974. *Politička emigracija: aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Drača, Dubravka. 1992. *Hrvatski feniks: Marko Veselica*. Zagreb: Marko Veselica.
- Đodan, Šime. 1998. *Borba za Hrvatsku*. Zagreb: Školske novine.
- Đodan, Šime. 2002. "Događaji prije državnog udara u Karađorđevu." U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 88-93. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Đorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti* Beograd: Partizanska knjiga.
- Dujmović, Tihomir. 2023. *Hrvatske povijesne istine*. Zagreb: Kružić.
- Dujmović, Tihomir. 2024. *Hrvatske povijesne istine 2*. Zagreb: Kružić.
- Dukovski, Darko. 2005. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća: 1914.-1999*. Zagreb:

Alinea, (monografija).

Flere, Sergej. 2012. "Da li je Titova država bila totalitarna?". *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike* 2, br. 2: 7-21. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/146421>.

Flere, Sergej i Rudi Klanjšek. 2014. "Was Tito's Yugoslavia totalitarian?". *Communist and Post Communist Studies* 47, br. 2: 237-245. University of California Press.

Gavella, Nikola, ur. 2005. *Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka kontinentalnoeuropskom pravnom krugu: teorijske osnove građanskog prava*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Goldstein, Ivo. 2013. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.

Gotovac, Vlado. 1989. *Moj slučaj*. Ljubljana-Zagreb: Cankarjeva založba.

Gotovac, Vlado. 1995. *Zvezdana kuga*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Gotovac, Vlado. 2002. Ulomci knjige *Zvezdana kuga-zatvorski zapisi (1972.-1973.)*. U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 46-57. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).

Hazler, Dragan. 1998. "Kroatischer Kulturverein ogranak Matice hrvatske Basel." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 137-63. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Hekman, Jelena, ur. 2002. *Izvoještaj o kontroli zakonitosti rada Matice hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska.

Hekman, Jelena i Ljubomir Antić, ur. 2006. *Hrvatska politika u XX. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa što je održan u palači Matice hrvatske 27.-29. travnja 2004*. Zagreb: Matica hrvatska.

Herljević, Franjo. 1976. "Nastanak i razvoj službe bezbednosti.", U *13. maj*, izvanredni broj, 33-40. Beograd.

Hinić, Petar. 1998. "Političke djelatnosti hrvatske emigracije u Njemačkoj kroz razdoblje komunističke vladavine." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 287-296. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Hobbes, Thomas. 2004. *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Holzer, Jerzy. 2002. *Komunizam u Europi: povijest pokreta i sustava vlasti*. Zagreb: Srednja Europa.

- Horvat, Josip. 1990. *Politička povijest Hrvatske (1,2)*. Zagreb: August Cesarec.
- Hrvatska danas i sutra*. 1969. *Simpozij skupine hrvatskih intelektualaca u Evropi, kolovoz-rujan 1968*. München: Knjižnica Hrvatske revije.
- Hrvatski leksikon*, 1996-1997. Zagreb: Naklada leksikon.
- Hrvatsko proljeće*. 2021. Zagreb: Večernji edicija.
- Hrvatski razgovori o slobodi*. 1997. 1. domovinsko izdanje. Zagreb: Školske novine, Pergamena.
- Hudelist, Darko. 2004. *Tuđman: biografija*. Zagreb: Profil International.
- Ivičević, Jozo. 2002. "Matica hrvatska nakon Karađorđeva." U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 94-107. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Izvoršni odbor HNV*. 1985. *Priručnik za Mjesne odbore HNV-a*. Caracas, New York.
- Jahić, Adnan. 2015. "Krug nade i razočaranja: bosanskomuslimansko vjersko vodstvo i Veliki rat (1914.-1918.)". *Vrhbosnensia : časopis za teološka i međureligijska pitanja* 19, br. 2: 301-318. Pristupljeno 28. studenog 2023. <https://hrcak.srce.hr/265677?lang=en>.
- Jandrić, Berislav. 2003. "Stajališta hrvatske političke emigracije o hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu Hrvatskoj reviji". *Časopis za suvremenu povijest* 35, br. 2: 431-461. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/101944>.
- Jareb, Jere. 1960. *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*. Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije.
- Jareb, Jere. 1982. *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*. Cleveland: Mirko Šamija.
- Jareb, Jere. ur. 1995. Kvaternik, Eugen Dido. *Sjećanja i zapazanja: 1925-1945: prilozi za hrvatsku povijest*. Zagreb: "Starčević".
- Jareb, Mario. 2006. "Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990. godine." U *Hrvatska politika u XX. stoljeću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa što je održan u palači Matice hrvatske 27.-29. travnja 2004.*, uredili Jelena Hekman i Ljubomir Antić, 307-336. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jareb, Mario. 2023. "Matica hrvatska i hrvatsko iseljništvo." U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević, 189-197. Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, Ekonomski fakultet u Osijeku.

- Jonjić, Tomislav. 2017. "Ustavni amandmani (1971) i Ustav iz 1974.: pokušaj spašavanja države osuđene na propast." U *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. siječnja 2012.*, uredio Igor Zidić, 415-501. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jurčević, Josip. 2005. *Bleiburg-Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte DIS.
- Kasapović, Mirjana. 2023. "Zbogom postjugoslavenstvu!". *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 20(1). <https://hrcak.srce.hr/file/434468>.
- Kasapović, Mirjana. 2024. *Zbogom postjugoslavenstvu! : Prilog demitologizaciji hrvatske politike i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kennedy, David. 2006. *O ratu i pravu*. Zagreb: Mate.
- Kisić-Kolanović, Nada. 2002. "Ivan Vanča Mihajlov: makedonski revolucionar uskraćen za domovinu i korijene". *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 1: 107-138. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/238729>.
- Kissinger, Henry. 2015. *Svjetski poredak*. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaić, Bratoljub. 1980. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klinger, William. 2014. *Teror narodu-Povijest Ozne, Titove političke policije*. Zagreb: Večernji list.
- Komarica, Zvonimir. 1999. *Uznički zapisi '72*. Zagreb: Školske novine.
- Korunić, Petar. 2006. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije (nacija i nacionalni identiteti)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Kovač, Svetko, Bojan Dimitrijević i Irena Popović. 2016. *Slučaj Ranković-iz arhiva KOS-a*. Zagreb: Depot Infinitus.
- Krašić, Wollfy. 2018.a *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krašić, Wollfy. 2018.b "Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih". *Zbornik Janković* 3, br. 3: 355-387. Pristupljeno 13. ožujka 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/316176>.
- Krašić, Wollfy. 2023. "Represija jugoslavenskog komunističkog režima nad Hrvatima iz Bosne i Hercegovine – primjer Ivana Dragičevića." U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević, 575-586. Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva, Ekonomski fakultet u Osijeku.

- Krivični zakonik-četrnaesto izdanje*, 1974. Beograd: Novinska ustanova Službeni list SFRJ.
- Krolo, Tomislav. 2009. *Hrvatski politički emigrant: 1941.-1991.* Zagreb: Vlastita naklada.
- Kudra Beroš, Viktorija. 2018. "Dosjei UDBE kao problematični objekt (re)konstrukcije hrvatskog nacionalnog identiteta". *Etnološka tribina* 48, br. 41: 159-173.
- Kuliš, Danijela i Mladena Tkalčević. 2013. "Lamer, Mirko." U *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11056>.
- Lijphart, Arend. 1992. *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus nakladni zavod i Školska knjiga.
- Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of Democracy. Government forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Linz, Juan J. in Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Press.
- Linz, Juan J. i Alfred Stepan. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija. Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: Filip Višnjić.
- Linz, Juan J. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boudler/Colorado, London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Lorković, Hrvoje. 1998. "Samosvojni prilozi u iseljeničkoj Hrvatskoj reviji." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 87-92. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Lopušina, Marko. 2002. *Ubij bližnjeg svog 4. Jugoslavenska tajna policija 1945./2002.* Zagreb: Narodna knjiga Alfa.
- Lučić, Danijela. 2019. *Državni terorizam*. Zagreb: Despot infinitus.
- Lučić, Ivica. 2005. "Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945.-1990.". Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Lučić, Ivica. 2023.a "Izgradnja i funkcija sigurnosno-obavještajnog sustava u Bosni i Hercegovini unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1941. do 1974.". *Hercegovina : Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, br. 9: 257-305. Pristupljeno 10. studenog 2023. <https://hrcak.srce.hr/clanak/444367>.
- Lučić, Ivo. 2023.b "Utjecaj akcije Fenix 72 na društvene i političke procese u Jugoslaviji te na položaj hrvatske zajednice u Hercegovini." U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija

- Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević, 503-511. Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Machiavelli, Niccolo. 1983. "Rasprave o prvih deset knjiga Tita Livija. O različitim oblicima država i kakva je to država bila rimska republika". *Politička misao : časopis za politologiju* 20, br. 4: 110-117. Pristupljeno 1. kolovoza 2021. <https://hrcak.srce.hr/clanak/169050>.
- Machiavelli, Niccolo. 1998. *Vladar*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Maček, Vladko. 2003. *Memoari*. Zagreb: Dom i svijet.
- Maletić, Franjo, prir. 2019. *Dr. Franjo Tuđman. Dosje br. 229562*. Zagreb: Golden marketing Tehnička knjiga, HVIDR-a RH.
- Manolić, Josip. 2015. *Politika i domovina : Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Manolić, Josip. 2016. *Špijuni i domovina : Moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Marić, Milomir. 1987. *Deca komunizma*. Beograd: NIRO Mladost.
- Marić, Radoslav. 2006. *Moja polnočka*. New York: Kamen Publishing.
- Merkel, Wolfgang. 2011. *Transformacija političkih sustava*. Zagreb: Biblioteka Politička misao, FPZG.
- Mesić, Stjepan. 2012. "Hrvatsko proljeće i suvremena Hrvatska." U *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, uredio Tvrtko Jakovina, XXIX-XXXI. Zagreb: Centar za demokraciju Miko Tripalo, FFZG, FPZZG, PFZG.
- Meštrović, Mate. 2003. *U vrtlogu hrvatske politike: kazivanje Peri Zlataru*. Zagreb: Golden marketing.
- Mihaljević, Josip. 2011. "Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.-1974." *Časopis za suvremenu povijest* 43, br. 1: 25-51. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/67515>.
- Mihaljević, Josip. 2021.a "Kontekst, akteri i ideje Hrvatskog proljeća." U *Sinj i Hrvatsko Proljeće, Zbornik radova*, uredio Jakov Žižić, 15-73. Zagreb: Klub Sinjana Zagreb, Ogranak matice hrvatske u Sinju, Institut za migracije i narodnosti.
- Mihaljević, Josip. 2021.b "Sigurnosno-obavještajni aspekt sloma hrvatskog proljeća". *Fontes : izvori za hrvatsku povijest* 27, br. 1: 701-713. Pristupljeno 21. srpnja 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/397931>.

- Mihaljević, Josip. 2022. *Kako je operirala Udba. "Paromlin" i sudbina Vinka Markovića*. Zagreb, Vinkovci: Hrvatski institut za povijest, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, (monografija).
- Mijatović, Anđelko. 2008. "Neki politički programi dr. Franje Tuđmana [1]. Dani dr. Franje Tuđmana-Hrvati kroz stoljeća." U *Zbornik radova, Godište I.*, 157-166. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://www.tudjman.hr/clanci-blog/2014/5/13/mijatovic-neki-politicki-programi-dr-franje-tudmana>.
- Mijatović, Anđelko. 2010. *Bruno Bušić-prilog istraživanju života i djelovanja: (1939.-1978.): u prigodi 30. obljetnice mučkoga ubojstva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milardović, Anđelko, Tihomir Cipek i Marinko Šišak. 1995. *Hrvatska politološka tradicija*. Zagreb: Alineja.
- Mirth, Karlo. 2003. *Život u emigraciji*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mišković, Ivan i Andrej Bader. 2021. *Titov specijalni savjetnik*. Medulin: Općina Medulin.
- Miškulin, Ivica. 2018. "Tajne tajne policije: Arhivi jugoslavenske Službe državne sigurnosti (1. dio)" *Vijenac* 26, mrežno izdanje, br. 624. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <http://www.matica.hr/vijenac/624/tajne-tajne-policije-27485/>.
- Miškulin, Ivica. 2019. "Neprijatelj države iz Okučana: slučaj političkog zatvorenika i emigranta Janjka Sarajlića". *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 19, br. 1: 241-269. Pristupljeno 12. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/337034>.
- Miškulin, Ivica. 2021. *Usta širom zatvorena: Delikt mišljenja u komunističkoj Hrvatskoj 1980.-1990*. Zagreb: AGM.
- Mogorović, Branka i Ilija Tihomir Zovko. 2011. *Posljednji hrvatski argonaut dr. Ante Ciliga: razgovori o nacionalnom i univerzalnom: prilozi za biografiju*. Pazin, Zagreb: Matica hrvatska, Udruga "Dr. Ante Ciliga".
- Mujadžević, Dino. 2011. *Bakarić: politička biografija*. Zagreb, Slavonski Brod: Plejada-Hrvatski institut za povijest.
- Neumann, Franz. 1992. *Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji*. Zagreb: Naprijed.
- Nikolić, Vinko. 1966.-1967. *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom 1965*. 2 sveska. Buenos Aires, Pariz, München: Knjižnica Hrvatske revije.
- Nikolić, Vinko. 1984.-1985. *Tragedija se dogodila u svibnju*. 2 sveska. Barcelona, München: Knjižnica Hrvatske revije.

- Obad, Stijepo. 2009. "Zadar i okolica u Hrvatskom proljeću 1971. godine." U *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. studenog 2007. u Zadru*, uredio Tado Oršolić, 164-183. Zagreb-Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Sveučilište u Zadru.
- Omerza, Igor. 2023. "Akcija Fenix '72 prema arhivu slovenske Službe državne varnosti (SDV).", U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević. 531-533. Osijek: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva, Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Painter, David. 2002. *Hladni rat, Povijest međunarodnih odnosa*. Zagreb: Srednja Europa.
- Pavković, Mladen. 1995. *Razgovori sa Zlatkom Tomičićem*. Zagreb: Meditor.
- Pavletić, Vlatko. prir. 2002.a *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Pavletić, Vlatko. 2002.b "Neka bude višeglasje." U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 11-15. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Pavletić, Vlatko. 2002.c "Tri odlomka iz "Prisjećanja". O danima pred moje uhićenje i samom uhićenju, kao i posebno priznanje da sam uistinu bio povezan s drugima radi koordiniranja djelatnosti, samo jugoslavenska tajna policija o tome nije nikada ništa saznala." U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 94-107. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Perušina, Valentina. 2019. "Hrvatska politička emigracija-sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji". *Polemos* 22, br. 1-2: 13-37. Pristupljeno 3. kolovoza 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/344798>.
- Pišković, Milan. ur. 1994. *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971. Autorizirani zapisnik*. Zagreb: Meditor.
- Planinc, Milka. 2011. *Čisti računi Željezne lady: sjećanja*. Zagreb: Profil multimedija.
- Platon. 2009. *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- Ponoš, Tihomir. 2007. *Na rubu revolucije: studenti '71*. Zagreb: Profil International.
- Prpić Gamiršek, Neda. 2004. *Dr. Juraj Krnjević: tri emigracije: razgovori-pisma-prilozi*. Zagreb: Udruga za promicanje hrvatske političke povijesti Neda Prpić Gamiršek.
- Prpić, Jure. 1967. *The Croatian immigration to America after 1945*. Cleveland: John Caroll

University.

- Prusac, Ivan. 1996. *Tragedija Kavrana i drugova: sojedočanstvo preživjelog*. Rijeka: Riječki nakladni zavod.
- Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. : od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest-Školska knjiga.
- Radelić, Zdenko. 2015. "KPJ i sigurnosno-obavještajni sustav u Hrvatskoj (1941.-1951.)". *Historijski zbornik* 68, br. 1: 73-105. Pristupljeno 3. kolovoza 2023. <https://hrcak.srce.hr/file/238018>.
- Radelić, Zdenko. 2019. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.), knjiga 1 i 2*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Radica, Bogdan. 1974. *Hrvatska 1945*. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Radica, Bogdan. 1982.-1984. *Živjeti-nedoživjeti*. 2 sveska. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Radica, Bogdan. 2006. *Agonija Europe: razgovori i susreti*. Zagreb: Disput.
- Rajović, Radošin, ur. 1970. *Ko je ko u Jugoslaviji*. Beograd, Čakovec: Hronometar, Štamparsko-izdavački zavod Zrinski.
- Renan, Ernest. 6/1981. "Što je nacija?" *Kulturni radnik* 34, 89-106.
- Renan, Ernest. 2018. *What Is a Nation and Other Political Writings*. Columbia University Press.
- Robionek, Bernd. 2010. *Croatian Political Refugees and the Western Allies: a documented history*. Berlin: OEZ Berlin-Verlag.
- Rojnica, Ivo. 1994. *Susreti i doživljaji*. Knjiga druga. Zagreb: DoNeHa.
- Rover, Srećko. 1995. *Sojedočanstva i sjećanja: memoari*. Zagreb: Protektor.
- Sadkovich, James J. 2010. *Tuđman: prova politička biografija*. Zagreb: Večernji posebni proizvodi.
- Salaj, Branko. 1998. "Društveni rad s iseljenicima-švedsko iskustvo." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 187-197. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Salaj, Branko. 2002. "Proljeće i dijaspora." *Hrvatska revija*, obn. teč. god. 2, 1.
- Schmid, Alex P. ed. 2011. *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. London, New York: Routledge.
- Sopta, Marin, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević. 2023. *Hrvatska izvan domovine V*.

Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru. Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništva, Ekonomski fakultet u Osijeku.

Spasić, Božidar. 2000. *Lasica koja govori: osnovne pretpostavke borbe protiv terorizma*. Beograd: Milenium 2000.

Spehnjak, Katarina. 1999. "Brionski plenum-odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti". *Časopis za suvremenu povijest* 31, br. 3: 463-488. Pristupljeno 1. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/310378>.

Spehnjak, Katarina i Tihomir Cipek. 2007. "Disidenti, opozicija i otpor-Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990.". *Časopis za suvremenu povijest* 39, br. 2: 255-297. Pristupljeno 1. kolovoza 2022. <https://hrcak.srce.hr/file/29640>.

Sivirić, Ivo. 1996. *Kroave godine: odbljesci uspomena jednoga od prežiojelih*. Chicago: ZIRAL.

Stančić, Nikša. 2007. "Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda." Poglavlje u knjizi: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Cipek, Tihomir i Josip Vrandečić, 33-56. Zagreb: Alineja.

Stanić, Ivan. 2005. *Zatvor u zatvoru: Stara Gradiška 1971.-1991*. Zagreb: Plava Rijeka.

Sun Tzu. 2009. *Umijeće ratovanja*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Šakić, Vlado, Josip Jurčević i Marin Sopta, ur. 1998. *Budućnost iseljene Hrvatske*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šakić, Vlado. 1998. "Integracijski procesi domovinske i iseljenje Hrvatske." U *Budućnost iseljene Hrvatske*, uredili Vlado Šakić, Josip Jurčević i Marin Sopta, 13-21. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Šakić, Vlado. 2014/2015. *Leksikon hrvatskog iseljeništva i manjina*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatska matica iseljenika.

Šarić, Tatjana. 2021. *Deseta sjednica CK SKH-tragom arhivskih dokumenata (29. prosinca 1969.-4. travnja 1971.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

Šentija, Josip. 2005. *Razgovori s Mikom Tripalom o hrvatskom proljeću*. Zagreb: Profil.

Šošić, Hrvoje. 1990. *Raspeta Hrvatska. 2 izdanje*. Zagreb: Zagrebačka tiskara, Vlastita naklada.

Šošić, Hrvoje. 1997. *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971. godine*. Zagreb: Školske novine.

Šošić, Hrvoje. 2002. "Prisjećanje na 11. siječnja 1972." U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske*

- domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 122-140. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Šuljak, Dinko. 1988. *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*. Barcelona, München: Knjižnica Hrvatske revije.
- Tatalović, Siniša i Mirko Bilandžić. 2005. *Osnove nacionalne sigurnosti*. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija.
- Tepeš, Ivan. 2021. *Hrvatska politička emigracija – HSS*. Zagreb: AGM.
- Tripalo, Miko. 1990. *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
- Tuđman, Ankica. 2006. *Moj život s Francekom*. Zagreb: Večernji list.
- Tuđman, Franjo. 1981. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. München; Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.
- Tuđman, Franjo. 1987. *O povijesti rješavanja hrvatskog pitanja i samoodređenje naroda u svijetu*. Toronto: Društvo hrvatskih intelektualaca i privrednika.
- Tuđman, Franjo. 1990. *Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tuđman, Franjo. 1995. *Usudbene povjestice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Tuđman, Franjo. 2003. *Petrinjska 18. Zatvorski dnevnik iz 1972*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Tuđman, Franjo. 2011. *Osobni dnevnik 1973.-1989. Knjiga I., II., III.* priredila Ankica Tuđman, Zagreb: Večernji edicija.
- Tuđman, Miroslav. 2011. "Uvod." U *Franjo Tuđman-Osobni dnevnik 1973.-1989. Knjiga I., II., III.*, priredila Ankica Tuđman, 9-21. Zagreb: Večernji edicija.
- Veselica, Marko. 2002. "Zašto je došlo do sječe Hrvatskog proljeća i zašto sam ja bio prvooptuženi na tom procesu?" U *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas*, priredio Vlatko Pavletić, 141-171. Samobor : "Antun Gustav Matoš" / Zagreb : Udruga "11. siječnja 1972" , (Knjižnica Kritika ; sv . 1).
- Veselica, Marko. 2003. *Moja hrvatska sudbina. Uznički dnevnik i razmišljanja o temeljnim problemima Hrvatskog naroda i hrvatske države u hrvatskom Sibiru*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vidaković, Mirko. 1978. *Sakrivena strana mjeseca: zapisi o Titovim tamnicama*. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije.

- Vlasnović, Marin. 2021. "Podudarnosti i razlike znanstvenih spoznaja Stjepana Radića, Bogdana Radice i Franje Tuđmana". *Zbornik Janković* 5, br. 5-6: 281-305. Pristupljeno 15. rujna 2022. <https://hrcak.srce.hr/clanak/407906>.
- Vlasnović, Marin i Zlatko Begonja. 2023. "Studentski pokret u Zadru 1971. iz perspektive represivnih tijela SFRJ". *Časopis za suvremenu povijest* 55, br. 2: 263-282. Pristupljeno 11. siječnja 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/452377>.
- Vlasnović, Marin. 2024. "Variola Vera: epidemija velikih boginja 1972. godine". *Časopis Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu Kroatologija* 15, br. 1: 257-273. Pristupljeno 11. srpnja 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/460930>.
- Vlasnović, Marin i Zlatko Begonja. 2024. "Matica hrvatska, katoličko svećenstvo i hrvatska politička emigracija 1970.-1972. na zadarskom području". *Časopis za suvremenu povijest* 56, br. 2: 461-484. Pristupljeno 2. siječnja 2025. <https://hrcak.srce.hr/clanak/471359>.
- Vlasnović, Marin. 2025. "Croatian History of the Second Half of the 20th Century in the European Context". *Great Britain Journals Press* 25, br. 1, 1.0: 33-50. Pristupljeno 27. siječnja 2025. https://journalspress.com/LJRHSS_Volume25/Croatian-History-of-the-Second-Half-of-the-20th-Century-in-the-European-Context.pdf.
- Vujić, Antun. 2012. "Političke osnove nekih interpretacija Hrvatskog proljeća." U *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, uredio Tvrtko Jakovina, 17-41. Zagreb: Centar za demokraciju Miko Tripalo, FFZG, FPZZG, PFZG.
- Vujić, Jure. 2007. *Trg Maršala Tita-Mitovi i realnosti titoizma*. Zagreb: Hrvatska uzdanica.
- Vukadinović, Radovan. 1979. "Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji". *Politička misao* 17, br. 2: 345-360. Pristupljeno 11. siječnja 2024. <https://hrcak.srce.hr/en/file/169686>.
- Vukadinović, Radovan. 1980. "Realizacija zaključnog dokumenta beogradskog sastanka KESS-a". *Politička misao* 17, br. 4: 412-430. Pristupljeno 11. siječnja 2024. <https://hrcak.srce.hr/en/clanak/169560>.
- Vukadinović, Radovan. 2001. *Međunarodni odnosi od hladnog rata do globalnog poretka*. Zagreb: AKD.
- Vukojević, Vice i Bože Vukušć, ur. 2013. *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992*. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put.
- Vukojević, Vice. 2015. *Dosje 240271: Udbin dosje o Vici Vukojeviću*, uredila Bruna Esih. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put.
- Vuković, Milan. 2004. *Dr. Franjo Tuđman u sudskim dosjeima / 11. siječnja 1972.-10. lipnja 1990. /*. Koprivnica: Alineja.

- Vukušić, Bože. 2002. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*. 3. dopunjeno izdanje. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.
- Vukušić, Bože. 2010. *Hrvatsko revolucionarno bratstvo: rat prije rata*. Zagreb, Zadar, Melbourne: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, Hrvatska uzdanica, Hrvatski list i Hrvatski vjesnik.
- Vukušić, Bože. 2012.a *Likvidacija Brune Bušića: Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put.
- Vukušić, Bože. 2012.b *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica "Akcije Fenix 72"*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.
- Vukušić, Bože. 2023. "Akcija Feniks '72 – priprema, tijek i završetak." U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević, 513-529. Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Weber, Max. 1999. *Vlast i politika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Zakošek, Nenad. 2012. "Hrvatsko proljeće: promjene u političkom sustavu." U *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije.*, uredio Tvrtko Jakovina, XXIII-XXVII. Zagreb: Centar za demokraciju Miko Tripalo, FFZG, FPZZG, PFZG.
- Zidić, Igor. 2017. "Upravna tijela Matice hrvatske, odnos snaga i društvozna previranja u razdoblju 1966-1971." U *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. siječnja 2012.*, uredio Igor Zidić, 27-79. Zagreb: Matica hrvatska.
- Zoričić, Filip. 2022. *Vlado Gotovac – prva politička biografija*. Zagreb: Despot infinitus.
- Živić, Dražen i Vinko Živić. 2023. "Djelovanje bosanskohercegovačke Udbe: kvantitativna analiza dosjea suradničke mreže." U *Hrvatska izvan domovine V. Zbornik radova predstavljenih na 5. Hrvatskom iseljeničkom kongresu u Mostaru*, uredili Marin Sopta, Marija Benić Penava i Tanja Trošelj Miočević, 535-547. Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva, Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Žunec, Ozren i Darko Domišljanović. 2000. *Obavještajno-sigurnosne službe Republike Hrvatske: stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije demokracije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

11.4. Dokumenti i brošure

- Amensty International (AI), 1981. *EUR 48/031/1981: Yugoslavia: Prisoners of Conscience*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur48/031/1981/en/>.

Amensty International (AI), 1985. EUR 48/020/1985 *Yugoslavia: Prisoners of Conscience*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur48/020/1985/en/>.

Narodne novine (NN 76/06). *Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945.-1990. godine*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_07_76_1786.html.

Narodne novine (Ostalo, NN 8/1992-137). *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Poslovnik*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_02_8_137.html.

Narodne novine (NN) 53A 08.10.1991 *Ukaz o proglašenju Zakona o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/dodatni/360929.htm>.

Narodne novine (NN 8/74). *Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*. Pristupljeno 19. studenog 2016.
https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Ustav_Socijalisticke_RH_1974.pdf.
Pristupljeno 23. lipnja 2022. Ustav SR Hrvatske 1974-[PDF Document] vdocuments.mx
<https://vdocuments.mx/ustav-sr-hrvatske-1974.html?page=1>.

United Nations (UN), 1945. *Povelja Ujedinjenih naroda*. Pristupljeno 1. listopada 2016.
https://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/povelja_un_hr.pdf.
<https://mvep.gov.hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/multilateralne-organizacije-i-inicijative/ujedinjeni-narodi/21907>. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/1993_12_15_35.html.

11.5. Ostali izvori

Osobne bilješke autora te osobne ostavštine stanovitih pojedinaca.

Jugoslavenske tajne službe, serija HRT i Intermedia grupe, režija Miljenko Manjkas, scenarij Andrej Rora. Prva, od deset, epizoda serijala premijerno je prikazana na HRT 2. travnja 2012.

11.6. Ostali internetski izvori

ARD/BR&DW 2014. Dokumentarni film, *Ubojstvo u Titovo ime*. Youtube-DW kanal. Pristupljeno 23. lipnja 2022. https://www.youtube.com/watch?v=Uc_jCwsZWvI.

Bašić, Nataša. 1993. "Čížek, Vjenceslav" Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Hrvatski biografski leksikon, pristupljeno 10. ožujka 2023.
<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4070>.

CIA, Encyclopedia Britannica, Pristupljeno 23. studenog 2022.
<https://www.britannica.com/topic/Central-Intelligence-Agency>.

E-mail korespondencija autora o ustupanju arhivskog gradiva s Policijskom upravom Zadar. (2021. do 17. siječnja 2022.)

- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (HE MI), 2021. (2013-2025.) Pristupljeno 2021/2025.
<http://www.enciklopedija.hr>.
- Augustinčić, Antun. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/augustincic-antun>.
- Abakumov, Nikolaj Pavlovič. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 19. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/abakumov-nikolaj-pavlovic>.
- Amnesty International. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2310>.
- Argument. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 19. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/argument>.
- Artuković, Andrija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/artukovic-andrija>.
- Baće, Maksimilijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5140>.
- Bakarić, Vladimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5351>.
- Balen, Šime. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 20. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/balen-sime>.
- Bijelić, Srećko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7575>.
- Bilić, Jure. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7632>.
- Blažević, Jakov. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8132>.
- Bohr, Niels. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 30. ožujka 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/bohr-niels>.

- Broz, Josip-Tito. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 22. svibnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/broz-josip-tito>.
- Brzezinski, Zbigniew Kazimierz. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/brzezinski-zbigniew-kazimierz>.
- Budak, Mile. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/budak-mile-1889-1945>.
- Budak, Slobodan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<<https://www.enciklopedija.hr/clanak/budak-slobodan>>.
- Budiša, Dražen. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9993>.
- Bušić, Bruno. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10351>.
- CIA. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. studenog 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68613>.
- Čičak, Ivan Zvonimir. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021. i 1. veljače 2025.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13360>.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/iak-ivan-zvonimir>.
- Ćosić, Dobrica. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 30. svibnja 2024.
<https://enciklopedija.hr/clanak/cosic-dobrica>.
- Dabčević-Kučar, Savka. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13632>.
- Deus ex machina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 5. ožujka 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/deus-ex-machina>.
- Dijalektika. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 19. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dijalektika>.

- Diktatura. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. rujna 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15160>.
- Donat, Branimir. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 20. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/donat-branimir>.
- Dragosavac, Dušan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 29. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dragosavac-dusan>.
- Đodan, Šime. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16910>.
- Encyclopaedia moderna. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 21. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/encyclopaedia-moderna>.
- Frangeš, Ivo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20408>.
- Gorbačov, Mihail Sergejevič. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 19. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/gorbacov-mihail-sergejevic>.
- Gotovac, Vlado. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22850>.
- Haramija, Dragutin. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24369>.
- Helsinška konferencija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24897>.
- Hrvatsko narodno vijeće. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 21. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-narodno-vijece>.
- Holjevac, Većeslav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25994>.
- Hrvatsko proljeće. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 3. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26516>.

- Hrvatsko proljeće. Proleksis enciklopedija, 2015. Pristupljeno 30. kolovoza 2022.
<https://proleksis.lzmk.hr/>.
- Indoktrinacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 20. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/indoktrinacija>.
- Iredentizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 17. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27817>.
- Jonke, Ljudevit. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29308>.
- Jugoslavenska narodna armija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 4. ožujka 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/jugoslavenska-narodna-armija>.
- Kadijević, Veljko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29744>.
- Kardelj, Edvard. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 9. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kardelj-edvard>.
- Katekizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 14. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/katekizam>.
- KESS. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31300>.
- Kissinger, Henry Alfred. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kissinger-henry-alfred>.
- Koestler, Arthur. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 30. ožujka 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/koestler-arthur>.
- KPJ. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 4. lipnja 2024.
<https://enciklopedija.hr/clanak/kpj>.
- Krajačić, Ivan-Stevo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33650>.

- Krleža, Miroslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/krleza-miroslav>.
- Kuharić, Franjo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kuharic-franjo>.
- Kulundžić, Zvonimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 31. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kulundzic-zvonimir>.
- Lončar, Budimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37072>.
- Luburić, Vjekoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/luburic-vjekoslav>.
- Maček, Vladko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/macek-vladko>.
- Mamula, Branko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38513>.
- Mandarin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 20. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/mandarin>.
- Manolić, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38675>.
- Marija Bistrica. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/marija-bistrica>.
- Marković, Ante. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39021>.
- Matica hrvatska. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/matica-hrvatska>.

- Meštrović, Mate. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 21. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/mestrovic-mate>.
- Mihajlov, Mihajlo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 30. svibnja 2024.
<https://enciklopedija.hr/clanak/mihajlov-mihajlo>.
- Milović, Antun. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40950>.
- Mutak, Vlado. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42590>.
- Nacionalizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. rujna 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42695>.
- Nikolić, Vinko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. prosinca 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43816>.
- Organizacija za europsku sigurnost i suradnju. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45469>.
- Oršanić, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/orsanic-ante>.
- Oršanić, Ivan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/orsanic-ivan>.
- Paradžik, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46591>.
- Pavelić, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/pavelic-ante-1889-1959>.
- Pavletić, Vlatko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47144>.
- Pauperizacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 18. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/pauperizacija>.

- Pejović, Danilo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47341>.
- PEN. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. rujna 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47428>.
- Petričević, Jure. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. prosinca 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47937>.
- Pirker, Pero. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48389>.
- Planinc, Milka. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48593>.
- Pšeničnik, Srećko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 - 2024. Pristupljeno 21. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/psenicnik-srecko>.
- Radica, Bogdan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. listopada 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51430>.
- Radić, Stjepan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 - 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/radic-stjepan-1871-1928>.
- Radja, Tihomil. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. prosinca 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51517>.
- Ranković, Aleksandar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 4. siječnja 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51805>.
- Repesija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 30. prosinca 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52503>.
- Rukavina, Ivan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53685>.
- Stojadinović, Milan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 - 2024. Pristupljeno 20. siječnja 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/stojadinovic-milan>.

- Šegedin, Petar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59410>.
- Šeper, Franjo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. Pristupljeno 15. siječnja 2025.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/seper-franjo>.
- Šibl, Ivan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59507>.
- Šošić, Hrvoje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59801>.
- Špiljak, Mika. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. prosinca 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59840>.
- Šutej, Juraj. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. siječnja 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60052>.
- Tavelić, Nikola, sv. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. studenog 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=605>
- Teror. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. srpnja 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60996>.
- Tomičić, Zlatko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61699>.
- Totalitarizam. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. rujna 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61903>.
- Tripalo, Ante Miko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62342>.
- Tuđman, Franjo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62628>.
- Veselica, Marko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. kolovoza 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64385>.

- Vjesnik u srijedu. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. studenog 2023.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64990>.
- Vrhovec, Josip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 6. ožujka 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrhovec-josip>.
- Vukov, Vice. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. prosinca 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65647>.
- Ubi bene, ibi patria. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 18. veljače 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/ubi-bene-ibi-patria>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2013. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/bih-pokrece-istragu-o-ubojstvu-strica-ante-dzapica---306723.html>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2013. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/za-ubojstvo-ante-dapica-sumnjici-se-visoki-duznosnik-policije-u-bih-iza-likvidacije-bivsi-agent-sds-a-iz-livna-920348>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2016. *Ivan Turudić: Perković je bio na čelu Povjerenstva za uništavanje dokumenata*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://goo.gl/sHz7zw>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2018. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://hr.n1info.com/vijesti/a305898-perkovic-i-mustac-ce-u-hrvatskoj-sluziti-kaznu-od-20-godina/>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2019. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://hr.n1info.com/vijesti/a455945-mustacu-pravomocna-40-godisnja-zatvorska-kazna-za-djurekovicevo-ubojstvo/>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA), 2022. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://www.iusinfo.hr/aktualno/dnevne-novosti/50464>.
- Hrvatska izvještajna novinska agencija (HINA) 2022. Pristupljeno 20. prosinca 2022.
<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/samozatajni-emigrant-hrvatskoj-je-donirao-milijune-25-godina-od-smrti-njegovi-posmrtni-ostaci-polozeni-su-na-mirogoju-15287748>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), 2021/2025.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *āutoritāran*. Pristupljeno 27. srpnja 2022.
<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *āutoritārnōst*. Pristupljeno 27. srpnja 2022.
<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *āutoritatīvan*. Pristupljeno 27. srpnja 2022.

- <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *diktatura*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1dkXhc%3D.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *fònija*. Pristupljeno 26. ožujka 2025.
https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFliWxQ=.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *intransigèntan*. Pristupljeno 21. siječnja 2024.
https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fVlmXxg%253D.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *nacionalizam*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *teror*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatski jezični portal (HJP), Natuknica *totalitarizam*. Pristupljeno 24. lipnja 2022.
<https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>.
- Hrvatska matica iseljenika (HMI), Vesna Kukavica, "Šezdeseta obljetnica Hrvatske akademije Amerike", Hrvatska matica iseljenika, 17. travnja 2013., Pristupljeno 30. kolovoza 2022.
<https://matis.hr/vijesti/sezdeseta-obljetnica-hrvatske-akademije-amerike/>.
- Hrvatsko narodno vijeće (HNV). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. srpnja 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26509>.
- Hrvatsko narodno vijeće (HNV), 2015. Njemačka e.V., Irisstr. 10, D-85591 Vaterstetten; hnv@hmv.hr dok hd14120110.2-30.04.2015 *Ubojstva i otmice Hrovata-emigranata*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://bit.ly/2ov0YJo>.
- Hrvatska radiotelevizija (HRT), 2018. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://vijesti.hrt.hr/hrvatska/perkovicu-i-mustacu-potvrđene-doživotne-kazne-zatvora-693116>.
- Hrvatska radiotelevizija (HRT), 2022. Pristupljeno 8. srpnja 2022.
<https://vijesti.hrt.hr/hrvatska/treba-li-hrvatskoj-lustracija-ili-je-za-nju-prekasno-6901052>.
- Janković, Anto. 2014. *Udba "nesmetano ubijala po Njemačkoj"?*. Pristupljeno 6. srpnja 2022.
<https://p.dw.com/p/1DX4Q>, pristupljeno 9. kolovoza 2022.
[https://www.dw.com/hr/udba-nesmetano-ubijala-po-njema %C4%8Dkoj/a-18001726](https://www.dw.com/hr/udba-nesmetano-ubijala-po-njema-%C4%8Dkoj/a-18001726).
- Jezikoslovac, Pristupljeno 2021/2024. jezikoslovac.com/word/vtm5.
- Jezikoslovac, *Fònija ž*, Pristupljeno 17. veljače 2024. <https://jezikoslovac.com/word/sajz>.

- Jurasić, Marinko. 2017. 'Ne slažemo se sa sucima u Zagrebu, Bušića je ubila tajna služba SFRJ'. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://www.vecernji.hr/hrvatska/ne-slazemo-se-sa-sucima-u-zagrebu-busica-je-ubilatajna-sluzba-sfrj-1159687>.
- Kocbek, Edvard. 2022. Proleksis enciklopedija, 2015. Pristupljeno 30. kolovoza 2022.
<https://proleksis.lzmk.hr/31647/>.
- Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Zagreb, 30. rujna 1999. "Prije 38 godina UDBA je ubila Brotnjaka Nikolu Miličevića Bebana", Pristupljeno 13. ožujka 2023.
<http://www.brotnjo.info/2018/01/13/38-godina-udba-ubila-brotnjaka-nikolu-milicevica-bebana/>.
- Matica hrvatska, 2003. "Vjenceslav Čižek" Vijenac 243, Pristupljeno 10. ožujka 2023.
<https://www.matica.hr/vijenac/243/vjenceslav-cizek-u-raljama-zloduha-zapisi-iz-tamnice-12264/>.
- Marijačić, Ivica. 2014. "J. Majerski: Ja sam pomogao privesti Krunoslava Pratesa." Hrvatsko kulturno vijeće (HKV), Hrvatski tjednik (HT), Pristupljeno 13. ožujka 2023.
<https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/18279-j-majerski-ja-sam-pomogao-privesti-krunoslava-pratesa.html>.
- Radoš, Ivica. 2022. *Dokument otkrio zašto je Udba prisluškivala Veselicu: Bio je preopasan za jugo-režim, pričao o Zapadu, drogi i smrti*. Pristupljeno 26. srpnja 2022.
<https://www.vecernji.hr/vijesti/dokument-otkrio-zasto-je-udba-prisluskivala-veselicu-bio-je-preopasan-za-jugo-rezim-pricao-o-zapadu-drogi-i-smrti-1602962>.
- Tomašević, Silvije. 2014. *Kako su ubijeni Stjepan Ševo i njegova obitelj*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://bit.ly/2ntrsGl>.
- Tupamaro, Encyclopedia Britannica, Pristupljeno 30. kolovoza 2022.
<https://www.britannica.com/topic/Tupamaro>.
- Qirezi, Arben. 2016. *Yugoslav Spy Chief Convicted of Kosovo Dissident's Murder*. Pristupljeno 23. lipnja 2022.
<https://goo.gl/Hf88ER>, pristupljeno 9. kolovoza 2022.
<https://balkaninsight.com/2016/11/23/yugoslav-spy-chief-convicted-of-kosovo-dissident-s-assassination-11-23-2016/>.